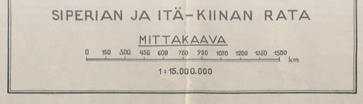

Maanpuolustuskorkeakoulu

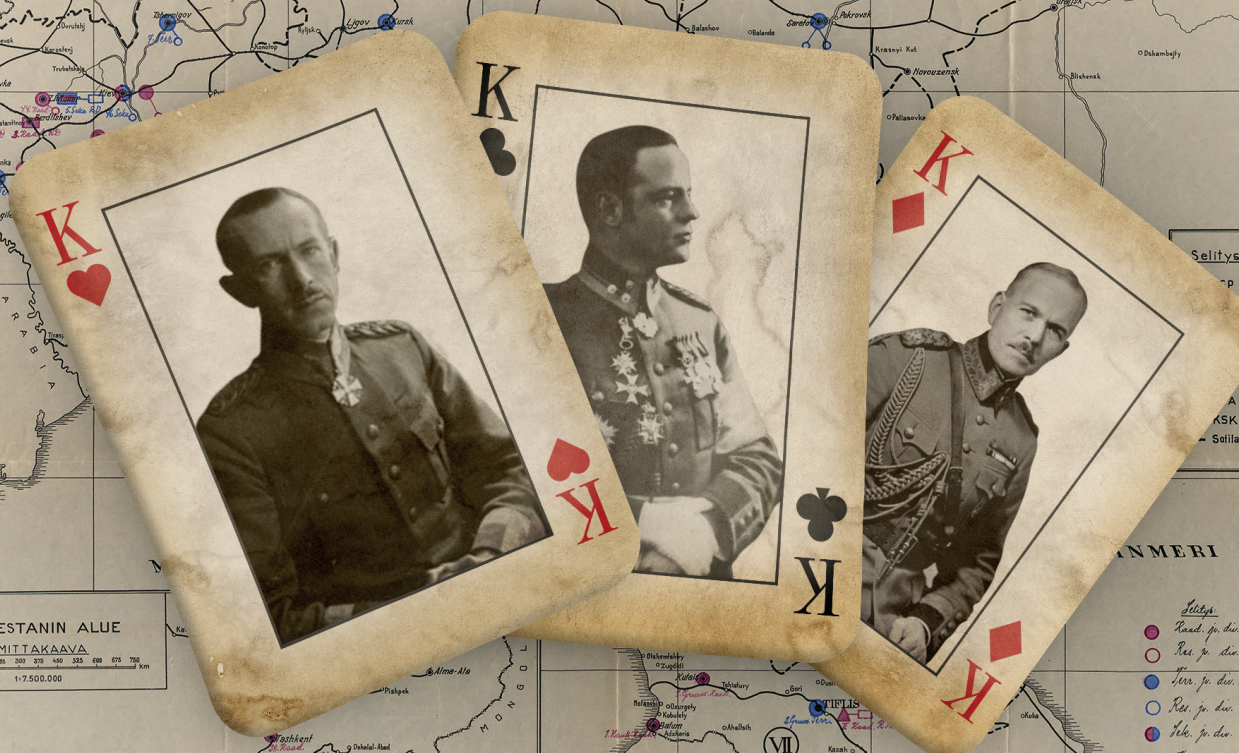
Julkaisusarja 1: Tutkimuksia nro 39

Salatun tiedon tuottajat

Suomen sotilasasiamiesjärjestelmän kehitys 1918–1939

Heidi Ruotsalainen

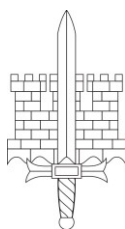
Selitys:
● Kaad. j. div.
○ Res. j. div.
● Res. j. div.
○ Res. j. div.
● Res. j. div.
○ Res. j. div.
● Res. j. div.
○ Res. j. div.
● Res. j. div.
○ Res. j. div.
● Res. j. div.
○ Res. j. div.

HEIDI RUOTSALAINEN

SALATUN TIEDON TUOTTAJAT

Suomen sotilasasiamiesjärjestelmän kehitys 1918–1939

Akateeminen väitöskirja, joka Maanpuolustuskorkeakoulun tutkimusneuvoston suostumuksella esitetään julkisesti tarkastettavaksi sotatieteiden tohtorin tutkintoa varten Maanpuolustuskorkeakoulun pääauditoriossa, Santahaminassa Helsingissä, perjantaina 8. toukokuuta klo 12.

MAANPUOLUSTUSKORKEAKOULU
HELSINKI 2020

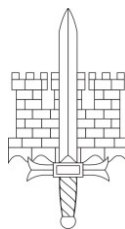
MAANPUOLUSTUSKORKEAKOULU
JULKAISUSARJA 1: TUTKIMUKSIA NRO 39

NATIONAL DEFENCE UNIVERSITY
SERIES 1: RESEARCH PUBLICATIONS NO. 39

SALATUN TIEDON TUOTTAJAT

Suomen sotilasasiamiesjärjestelmän kehitys 1918–1939

HEIDI RUOTSALAINEN

MAANPUOLUSTUSKORKEAKOULU
HELSINKI 2020

Heidi Ruotsalainen: *Salatun tiedon tuottajat: Suomen sotilasasiainjärjestelmän kehitys 1918–1939*

Maanpuolustuskorkeakoulu
Julkaisusarja 1: Tutkimuksia nro 39
Väitöskirja /
National Defence University
Series 1: Research Publications No. 39
Doctoral dissertation

Tekijä: FM Heidi Ruotsalainen

Ohjaava professori: Emeritusprofessori, kenraalimajuri (evp.)
Vesa Tynkkynen, Maanpuolustuskorkeakoulu

Esitarkastajat: Emeritusprofessori Ohto Manninen
Filosofian tohtori Tapio Koskimies

Vastaväittäjä: Professori Kimmo Rentola,
Helsingin yliopisto

Uusimmat julkaisut pdf-muodossa: <http://www.doria.fi/handle/10024/73990>

Kannen kuva: Heidi Ruotsalainen ja Emil Marjo/Puolustusvoimat

Kansikuvan kuvalähde: Sotamuseo, Museovirasto ja Kansallisarkisto T 21810/1

© Tekijä & Maanpuolustuskorkeakoulu

ISBN 978-951-25-3129-5 (nid.)
ISBN 978-951-25-3130-1 (PDF)
ISSN 2342-9992 (painettu)
ISSN 2343-0001 (verkkójulkaisu)

Maanpuolustuskorkeakoulu
National Defence University

PunaMusta Oy
Tampere 2020

TIIVISTELMÄ

Tämän väitöstudiumuksen tehtävänä on selvittää, miten Suomen sotilasasiainjärjestelmä kehittyi vuosina 1918–1939. Tutkimuksessa yhdistyvät sotilaitoksen ja sotilasasiainjärjestelmän historia osana sotilastiedustelun historian laajempaa kokonaisuutta. Väitöskirjan menetelmä on lähdekriittinen sisälönanalyysi ja tutkimus perustuu laajaan arkistotutkimukseen. Väitöskirjassa hyödynnetään laajasti kansallisen tutkimuksen lisäksi myös kansainvälistä tutkimuskirjallisuutta.

Tutkimuksen perusteella voidaan arvioida, että Suomen sotilasasiainjärjestelmä luotiin tsaarin ajan venäläisen mallin mukaisesti, mutta sen kehittämistyö tehtiin kansallisista lähtökohdista. Tsaarin Venäjän sotilastiedustelujärjestelmän keskeinen Suomen sotilastiedustelulle periytynyt piirre oli sotilasasiamiehen ympärille rakennettu agenttiverkosto. Euroopan valtiot näyttävät siirtyneen operoimaan ennemminkin tiedustelupalveluidensa kautta jo 1900-luvun alussa. Venäjä jatkoi kuitenkin Euroopan valtioista poiketen sotilasasiamiehen hallinnoiman agenttiverkoston käyttöä asemamaissa. Suomen sotilastiedustelulle oli suuri etu, että Neuvosto-Venäjä pitäytyi pääosin tsaarin ajan tiedustelujärjestelmien työtavoissa.

Suomen Yleisesikunnan päälliköiden rooli sotilasasiamiesten työskentelyn johtamisessa vaihteli järjestelmän kehittyessä. Sotilasasiamiehet olivat Yleisesikunnan päällikön suorassa alaisuudessa järjestelmän alusta, aina vuoteen 1937 saakka. Sotilastiedustelusta vastanneen osasto 2:n rooli kasvoi kuitenkin tiedustelu-upseereiden osaamisen karttuessa.

Tsaarin Venäjän sotilastiedusteluorganisaatiossa vuodesta 1904 saakka työskennellyt Oscar Enckell toi mukanaan Suomeen venäläisen sotilastiedusteluorganisaation toimintamallit. Niiden mukaisesti Enckell organisoi Suomen sotilasasiainjärjestelmän syksystä 1919 alkaen. Yleisesikunnan päällikkö Kurt Martti Walleniuksen aikana Yleisesikunnan tiedonhankinta ohjattiin kohdistettavaksi yhä vahvemmin Neuvostoliittoon, ja koko sotilasasiainverkosto ohjattiin hankkimaan tiedustelutietoa Neuvostoliitosta. Karl Lennart Oeschin aloitettua Yleisesikunnan päällikkönä syksyllä 1930 tiedonhankinta- ja arkistointijärjestelmää uudistettiin. Yleisesikunnan uusi arkistointijärjestelmä muotoutui maakohtaisten aineistojen ympärille. Samalla sotilasasiamiesten tiedonhankinta strukturoitiin ja tiedustelutiedon käsittely ammattimaisesti, sillä tiedon luotettavuutta alettiin arvioida.

Suomen sotilasasiainverkoston kehittämistä vaikeutti taloudellinen niukkuus, jonka vuoksi järjestelmän suhteen jouduttiin tekemään luovia ratkaisuja. Vähäisistä resursseista huolimatta Suomen sotilasasiainjärjestelmä kehitettiin toimivaksi verkostoksi, joka kykeni hankkimaan tietoa valtion johdon päätöksenteon tueksi Euroopan kriisiytyessä ja kehityksen vyöryessä kohti sota.

Avainsanat: sotilasasiainjärjestelmä, sotilastiedustelu, sotahistoria

ABSTRACT

The purpose of this doctoral thesis is to investigate how Finland's military attaché organization was developed in 1918–1939. In this research history of armed forces and history of the military attaché organization are combined as part of a wider picture of history of military intelligence. The research method in this thesis is qualitative content analysis. The main research material consists of archival sources preserved in the National Archive of Finland. In addition to national research international research literature is utilized vastly in this thesis.

According to the research material the Finnish military attaché organization was created from the Russian organization from Czar's era but its development stemmed from national starting point. The main feature that the Finnish organization inherited from its Russian example was the agent network. It is clearly seen that European states transferred their operations to intelligence services in the early 20th century. Russia continued to use military attachés in the management of the agent network. It was a great advantage to the Finnish military intelligence that Soviet-Russia still used Czar's era methods of intelligence.

The role of the Chief of the General Staff varied as the military attaché organization developed. Finnish military attachés operated under the authority of the Chief of the General Staff until 1937. General Staff's department 2 was responsible for military intelligence. The role of the department 2 grew as the skills and knowledge of the intelligence officers improved.

General Oscar Enckell who had worked in Czar's military intelligence organization since 1904, brought the Russian procedures to Finland. According to those procedures Enckell organized Finland's military attaché organization and developed the military intelligence organization since 1919. During the time of general Kurt Martti Wallenius, Enckell's successor as the Chief of the General Staff, the whole military attaché network of Finland was focusing on the Soviet Union. When general Karl Lennart Oesch took over as the Chief of the General Staff in the autumn of 1930, the information retrieval and archiving system was reformed. In addition to this, the acquisition of information became more structured and the process of handling of information more professional.

The development of the Finnish military attaché network was hampered by the lack of resources. Because of the insufficient funds, creative decisions had to be made. Despite the limited resources the Finnish military attaché organization was developed to a functional network. The network of the Finnish military attachés was able to obtain information in order to support the decision making of the state leadership in a strained political environment.

Keywords: military attaché organization, military intelligence, military history

ESIPUHE

Tämä tutkimus sai alkusysäyksensä vanhan sotakorkeakoulun kirjastossa käydyistä keskusteluista. Tuolloin professori, kenraalimajuri (evp.) Vesa Tynkkynen totesi, että Suomen sotilasasiamiesjärjestelmää on tutkittu valitettavan vähän. Tästä lähtökohdasta käynnistyi tutkimusprosessi, joka jäsenyi väitöskirjaksi Tynkkynen määrätietoisessa ohjauksessa. Urakka on ollut pitkä, mutta ohjauksen tuki ja kannustus horjumatonta. Haluankin kiittää emeritusprofessori Vesa Tynkkystä erinomaisesta ohjauksesta.

Minulla on ollut kunnia työskennellä väitöstutkimusprosessin ajan maamme johtavien sotahistorian asiantuntijoiden ohjauksessa. Emeritusprofessori Tynkkynen lisäksi tutkimusprosessin tukena olleen apulaisprofessori Mikko Karjalaisen kannustavat kommentit ja rakentava palaute ovat edesauttaneet tutkimuksen valmistumista. Lämmin kiitokseni kannustuksesta. Kiitos kuuluu myös sotahistorian seminaariryhmälle, jonka avoin keskusteluilmapiiri ja terve kritiikki kehittivät minua tutkijana. Esitarkastajiani emeritusprofessori Ohto Mannista ja filosofian tohtori Tapio Koskimiestä haluan kiittää siitä asiallisen kriittisestä palautteesta, jota sain väitöskirjani käsikirjoituksesta.

Historian tutkimus on pääsääntöisesti yksinäistä työtä, mutta minulla on ollut ilo saada tukea tutkimuksen haasteissa monelta eri taholta. Eversti (evp.) Pasi Kesselin kanssa käydyt keskustelut ovat olleet paitsi opettavaisia myös tuki valmistautuessani väitöstilaisuuteen. Everstiluutnantti (evp.) Pentti Forsströmin kannustus, asiantuntemus ja käänösapu ovat olleet prosessin aikana korvaamattomia. Everstiluutnantti Vladimir Panschinin ovi oli taas aina auki, ja hänellä oli aikaa pohtia kanssani tutkimukseni haasteita. Lämmin kiitokseni teille kaikille. Tutkija Mikko Porvarille kiitos merkittävästä avustasi tutkimusaineistojen kanssa vuosien varrella. Tukesi on ollut korvaamatonta. Majuri Jussi Tuoviselle, kapteeniluutnantti Ilona Pitkäselle, majuri Maria Keinospelä, yliluutnantti Heikki Pellimalle sekä tekniikan tohtori Ruth Kailalle haluan osoittaa kiitokseni kommentistanne ja tuestanne.

Tutkimus nostaa päivänvaloon useita nimiä historian hämärästä. Puolustusvoimien kuva-arkiston päällikkö Johanna Palokangas etsi näille henkilöille kasvot. Suuri kiitos erittäin asiantuntevasta avusta väitöskirjan kuvituksessa. Kansallisarkiston asiantunteva henkilökunta mahdollisti puolestaan laajamittaisen aineistojen läpikäynnin ja auttoi tutkijaa eteen tulleissa haasteissa. Ilman Maanpuolustuskorkeakoulun kirjaston osaavaa ja omistautuvaa henkilökuntaa tutkija olisi kirjallisuuteen liittyvine huolineen kovin yksin. Lämmin kiitos Joonas Parviaiselle, Antti Kalliolalle ja Outi Lahdelle keskusteluista ja avusta kirjallisuuden hankinnassa. Pekka Salorannalle ja Sara Hännikäiselle suuri kiitos väitöstutkimuksen kieliasuun liittyvistä arvokkaista kommentista ja avusta. Maanpuolustuskorkeakoulun julkaisupäällikkö Aki Aunalaa haluan kiittää väitöstutkimuksen painokuntoon saattamisesta.

Kiitoksen ansaitsevat myös ne säätiöt, jotka mahdollistivat laajamittaisen tutkimustyön tekemisen. Suomalainen strategisen tutkimuksen ja seurannan tukisäätiö STRATU:n, Sotatieteiden tutkimussäätiön, Puolustusvoimien tukisäätiön, Maanpuolustuksen kannatussäätiön, Sotavahinkosäätiön, Uuden Päivän Rahaston, Vapausso-

dan Invalidien muistosäätiön ja Suomalaisen Konkordia-liiton tuki antoi mahdollisuuden keskittyä tutkimustyöhön pitkäjänteisesti. Suomalais-ruotsalainen kulttuurirahasto mahdollisti puolestaan Ruotsin sota-arkiston aineiston laajamittaisen läpikäynnin.

Tutkimusprosessi on vienyt aikaa tärkeimmiltä. Perheelleni lämmin kiitos siitä, että olette jaksaneet myötäelää mukana. Tutkijan puolison osa on usein epäkiitollinen, mutta tukesi on ollut korvaamatonta. Kiitos, että olet kulkenut rinnalla koko prosessin ajan.

Tämä tutkimus on omistettu niille sotilastiedustelun tehtävissä työskennelleille ja tiedustelujärjestelmää kehittäneille sukupolville, jotka ovat työllään suojanneet Suomea.

Helsingissä 29.2.2020

Heidi Ruotsalainen

SISÄLLYS

TIIVISTELMÄ	i
ABSTRACT	ii
ESIPUHE	iii

1. SOTILASASIAMIESJÄRJESTELMÄ OSANA DIPLOMAATTIJÄRJESTELMÄÄ	1
1.1. Sotilasasiamiestoiminta kehitty Euroopassa	1
1.2. Suomen tilanne maan itsenäistyessä	2
1.3. Aikaisemmat tutkimukset	4
1.4. Kysymyksenasettelu	9
1.5. Tutkimusaiheen rajaus ja rakenne	9
1.6. Tutkimusmenetelmä ja lähdeaineisto	11
1.6.1. Tutkimusmenetelmä	11
1.6.2. Arkistolähteet	13
1.6.3. Tutkimus- ja kirjallisuuslähteet	18
1.6.4. Artikkelit ja lehdistölähteet	21
2. KANSAINVÄLINEN SOTILASASIAMIESJÄRJESTELMÄ KEHITTYY	23
2.1. Sotilasasiantuntijoista sotilasasiamiehiksi	23
2.1.1. Sotilasasiantuntijoiden ohjeet periytyvät sotilasasiamiehille	25
2.1.2. Euroopan valtiot alkavat akkreditoida pysyviä sotilasasiamiehiä	29
2.1.3. Sotilasasiamiesten raportoinnista poliittista vääntöä	33
2.2. Sotilasasiamiesten tehtäväkentän kehitys	34
2.2.1. Manööverien, sotilasjohdon ja sotatapahtumien tarkkailua	34
2.3. Salonkiupseereista vakoiluverkostojen vartijoiksi	37
2.3.1. Ihannekuva ja todellisuus törmäävät	40
2.3.2. Tiedustelupalvelut kehittyvät – Venäjä luottaa sotilasasiamiehiin agenttiverkoston vartijoina	42
2.4. Sotilasasiamiesjärjestelmä muuttuu ensimmäisen maailmansodan kynnyksellä	44
3. ENCKELLIN JOHDOLLA SEKASORROSTA TOIMIVAAN SOTILASASIAMIESJÄRJESTELMÄÄN 1919–1924	49
3.1. Sotilasasiantuntijoiden toiminta Tukholmassa ja Berliinissä ilman akkreditointia	49
3.2. Sotilasasiamiestoiminnan hahmotelmia	53
3.3. Oscar Enckell – tsaarin armeijan sotilastiedusteluespecialistista Suomen armeijan Yleisesikunnan päälliköksi	54
3.3.1. Pitkä tie Suomeen	54
3.3.2. Kenraalimajuri Oscar Enckellin tausta	56
3.4. Suomen ensimmäiset viralliset sotilasasiamiehet akkreditoidaan	62

3.5.	Yleisesikunnan päällikkö Enckell vakiinnuttaa tiedonhankinnan.....	71
3.5.1.	Yleisesikunnan tilastollinen ja tiedustelutoimisto kehittyvät – työskentely tehostuu.....	71
3.5.2.	Niukat resurssit ja kokematon henkilökunta	76
3.5.3.	Tiedustelutiedon vaihto alkaa reunavaltioiden kesken.....	80
3.6.	Sotilasasiamiesten nimitykset ja palkat keskustelun kohteena.....	82
3.7.	Sotilasasiamiesverkosto laajenee	86
3.7.1.	Suunniteltuja ja yllättäviä muutoksia sotilasasiamiesverkostossa	86
3.7.2.	Ilmailuasiamiestoiminta käynnistetään.....	90
3.8.	Sotilasasiamiehille annetaan työskentelyohjeet	92
3.8.1.	Maakohtaisista tiedusteluohjeista laajoihin työskentelyohjeisiin	92
3.8.2.	Sotilasasiamiesten asema lähetystössä ja käytännön työskentelyohjeet...100	
3.9.	Jääkärit tuomitsevat sotilasasiamiesten pätevyuden	103
3.10.	Yleisesikunnan päällikkö Enckell eroaa – everstiluutnantti Heinrichs astuu suuriin saappaisiin.....	107
3.10.1.	Heinrichs jatkaa Enckellin työtä Yleisesikunnan päällikkönä	112
4. KOKEMUKSISTA OPIEN – WALLENIUS YLEISESIKUNNAN PÄÄLLIKKÖNÄ 1925–1930.....		115
4.1.	Jääkärit nousevat vahvemmin sotilastiedustelun johtoon.....	115
4.1.1.	Everstiluutnantti Wallenius istuu tiedustelun valmiiseen pöytään	115
4.1.2.	Tilastollisen- ja ulkomaanosaston keskeiset osajat	119
4.1.3.	Yleisesikunta tiedon antajana ja saajana	121
4.2.	Yleisesikunta yhteistyössä Ruotsin ja reunavaltioiden yleisesikuntien kanssa.....	123
4.2.1.	Yleisesikunnan päällikkö Wallenius luo henkilökohtaiset suhteet Viroon ja Ruotsiin	123
4.2.2.	Sotilastiedusteluhenkilöstön vähäinen määrä aiheutti riskejä.....	125
4.3.	Sotilasasiamiesten tiedonhankinta ohjataan Neuvostoliittoon.....	127
4.3.1.	Sotilasasiamiesten uusi ohjeistus suuntaa Neuvostoliittoon	127
4.3.2.	Yleisesikunnan ohjaus ja tehtäväkohtaiset ohjeet	136
4.4.	Sotilasasiamiestoiminnan haasteet Moskovassa	139
4.4.1.	Moskovaan saadaan lopulta pysyvä sotilasasiamies	139
4.4.2.	Sotilasasiamiehen sijaiset tiedustelutehtävissä	145
4.4.3.	Neuvostoliittoa seurataan tiiviisti Helsingissä ja Moskovassa	147
4.5.	Rahapula johtaa sotilasasiamiesverkoston uudelleenjärjestelyyn	150
4.5.1.	Verkosto järjestetään uudelleen vuonna 1926	150
4.5.2.	Sotilasasiamiesten palkkauksen ongelmat jatkuvat	154
4.6.	Pysyvät sotilasasiamiehet akkreditoidaan Lontooseen ja Berliiniin.....	157
4.6.1.	Lontoo muuttuu sivuakkreditoinnista pääakkreditoinniksi.....	157
4.6.2.	Berliinin-sotilasasiamiehen tehtävänä valvoa Saksan ja Neuvostoliiton sotilassuhteita.....	160

4.7.	Walleniuksen loppukaudella sotilasasiamiesverkostoa laajennetaan	164
4.7.1.	Tiedusteluyhteistyö laajenee	164
4.7.2.	Sotilasasiamiesverkostoa tehostetaan ja kasvatetaan sivuakkreditointien avulla	167
4.7.3.	Läntisen tiedusteluyhteistyön tukija erotetaan.....	172
5.	IDÄN UHKA KASVAA KARL LENNART OESCHIN KAUDELLA 1930–1939	175
5.1.	Oesch tulee johtoon vaikealla hetkellä.....	175
5.2.	Neuvostoliiton nousu herättää Yleisesikunnan	177
5.3.	Sotilasasiamiesjärjestelmää kehitetään uudistusten kautta	180
5.3.1.	Ulkomaatoimisto ohjaa työskentelyä	180
5.3.2.	Aineistoarkistojärjestelmä kehitetään.....	189
5.3.3.	Sotilasasiamiesten vaihdot ohjeistetaan	196
5.3.4.	Sotilasasiamiehen asemaa lähetystössä parannetaan.....	199
5.4.	Sotilasasiamiesten taustat ja koulutus 1930-luvulla	204
5.5.	Sotilasasiamiesverkoston toiminta tehostuu 1930-luvulla	212
5.5.1.	Verkoston muutokset 1930-luvulla	212
5.5.2.	Tiedon hankinta Neuvostoliitosta vaikeutuu – Moskovan-sotilasasiamiehelle lähetetään apulainen.....	224
5.5.3.	Sodankäynnin, koulutuksen ja materiaalin seuranta korostuu	228
5.6.	Sotilasasiamiehet siirtyvät ulkomaaosaston alaisuuteen 1937.....	237
5.7.	Sotilasasiamiesverkkoa kasvatetaan vasta uhan edessä.....	244
5.7.1.	Yhdysvaltoihin akkreditoidaan sotilasasiamies.....	244
5.7.2.	Yhdysvaltoihin akkreditoidun sotilasasiamiehen erikoistoimintaohjeet	246
5.8.	Sodan kynnyksellä.....	248
6.	SUOMEN SOTILASASIAMIESJÄRJESTELMÄ – VENÄLÄISESTÄ MALLISTA KANSALLISIIN RATKAISUIHIN.....	257
6.1.	Suomen sotilasasiamiesjärjestelmän venäläiset juuret.....	257
6.2.	Salonkiupseerit tiedustelijoina	260
6.3.	Sotilasasiamiesten ohjeistuksen henki säilyy – tiedonhankinta ja raportointi kehittyy	263
6.4.	Sotilasasiamiesverkoston muutokset – tasapainoilua rahanpuutteen ja uhkakuvan välissä	266
6.5.	Yleisesikunnan päälliköiden rooli sotilasasiamiesjärjestelmän kehittämisessä.....	268
	LIITTEET	271
	LÄHTEET JA KIRJALLISUUS.....	277
	HENKILÖHAKEMISTO	295

KUVAT

Kuva 1: Vänrikki Erik Malmberg. Kuva Sotamuseo.	54
Kuva 2: Oscar Enckell kuvattuna 1900-luvun alussa. Kuva Sotamuseo.	57
Kuva 3: Lääkintäkenraalimajuri Eino Suolahti vuonna 1940 otetussa kuvassa. Kuva Sotamuseo.	64
Kuva 4: Eversti Gaston Ahrenberg akkreditoitiin Varsovan-sotilasasiamieheksi 26. toukokuuta 1920. Kuva SArk 1399/11. KA.	65
Kuva 5: Everstiluutnanttina kuvattu Nils Procopé. Kuva Sotamuseo.	66
Kuva 6: Kapteenina kuvattu Oscar Wesander. Kuva Sotamuseo.	67
Kuva 7: Yleisesikunnan upseereita työssään vuonna 1922. Kuva Sotamuseo.	76
Kuva 8: Jääkärikapteeni Sven Selander oli yksi 1920-luvun alun nuoria tiedustelu-upseereita, jotka työskentelivät resurssipulan keskellä. Kuva Sotamuseo.	78
Kuva 9: Majuri Bertel Mårtenson toimi Suomen ilmalausiamiehenä Pariisissa vuosina 1924–1926. Kuva Sotamuseo.	90
Kuva 10: Everstiluutnantti Erik Heinrichs. Kuva Sotamuseo.	112
Kuva 11: Jääkärikapteeni Kurt Martti Wallenius. Kuva Sotamuseo.	116
Kuva 12: Kapteeni Ilmari Relander. Kuva Sotamuseo.	120
Kuva 13: Tilastotoimiston päällikkö majuri Ragnar Heikel katosi yhdessä tilastotoimiston toimistoupseeri ratsumestari Klinthen kanssa ollessaan palaamassa tiedustelumateriaalin vaihtomatkalta Tallinnasta. Kuva Jääkärien elämäkerraston aineistot Heikel, Ragnar 1296. KA.	126
Kuva 14: Eversti Birger Helsingius toimi sotilasasiamiehen tehtävässä yli 10 vuoden ajan. Kuva Sotamuseo.	137
Kuva 15: Moskovaan akkreditoitiin maaliskuussa 1926 eversti Carl Aejmelaeus-Äimä. Kuva Sotamuseo.	141
Kuva 16: Pietarin alueen ilmapuolustustykkien sijaintia esittävä kartta, joka on koottu vuosien 1912–1918 karttalehdistä. T 10529/1. KA.	144
Kuva 17: Matti Ropponen vänrikkinä. Kuva Sotamuseo.	145
Kuva 18: Kapteeni Arvo Kärkkäinen toimi Moskovan sotilasasiamiehen sijaisena syksyllä 1927. Kuva Sotamuseo.	146
Kuva 19: Yleisesikunnan päällikkö Wallenius seurueineen vierailulla Roomassa 1920-luvun lopulla. Kuva Sotamuseo.	151
Kuva 20: Everstiluutnantti Gustaf Taucher oli toiminut ennen Lontoon akkreditointiaan osasto 2:n päällikkönä. Kuva Sotamuseo.	158
Kuva 21: Kenraalimajuri Aarne Sihvo. Kuva Sotamuseo.	159
Kuva 22: Jääkärikapteeni Runar Lilius. Kuva Sotamuseo.	163
Kuva 23: Everstiluutnantti Antero Svensson. Kuva Sotamuseo.	169
Kuva 24: Eversti Kurt Martti Wallenius. Kuva Sotamuseo.	173
Kuva 25: Majuri Karl Lennart Oesch. Kuva Sotamuseo.	176
Kuva 26: Everstiluutnantti Erkki Puomi. Kuva Sotamuseo.	225
Kuva 27: Eversti Lars Melander. Kuva Sotamuseo.	237
Kuva 28: Ulkomaiden sotilasasiamiehet vierailulla Yleisesikunnassa 5.12.1934. Kuva Sotamuseo.	240
Kuva 29: Everstiluutnantti Per Zilliacus kuvattuna vuonna 1928. Kuva Sotamuseo.	245
Kuva 30: Moskovan paraati 7. marraskuuta 1939 Ruotsin Moskovan-sotilasasiamiehen kuvaamana. Kuva: Försvarsstaben Underrättelseavdelningen Rapport nro. 14 1939 nr. R 3103. KrA.	250
Kuva 31: Kenraaliluutnantti Oscar Enckell työpöytänsä ääressä syksyllä 1941. Kuva Sotamuseo.	254

KAAVIOT

Kaavio 1: Suomen Yleisesikunnan organisaatio kesään 1925 saakka	73
Kaavio 2: Venäjän yleisesikunnan organisaatio 1910–1914.....	75
Kaavio 3: Yleisesikunnan organisaatio vuoden 1937 uudistuksen jälkeen.....	238

KARTAT

Kartta 1: Suomen sotilasasiamiesverkosto vuonna 1924..	89
Kartta 2: Suomen sotilasasiamiesverkosto vuonna 1928..	153
Kartta 3: Suomen sotilasasiamiesverkosto kesällä 1939.....	219

TAULUKKO

Taulukko 1: Suomen sotilasasiamiesten akkreditoinnit säilyivät pääsääntöisesti talvisodan syttymisestä huolimatta.....	222

1

SOTILASASIAMIESJÄRJESTELMÄ OSANA DIPLOMAATTIJÄRJESTELMÄÄ

1.1. Sotilasasiamiestoiminta kehittyi Euroopassa

Euroopan vanhojen valtioiden diplomaatti- ja sotilasasiamiesjärjestelmät kehittyivät vuosisatojen aikana. Sotilasasiantuntijoiden käyttö ulkomaanedustustoissa yleistyi eri muodoissa 1700-luvun lopulta alkaen. Kuitenkaan tuolloin edustustoissa ei käytetty vakituisesti sotilasasiantuntijoiden ammattitaitoa, vaan heidän asiantuntemukseensa turvauduttiin vain kriisitilanteissa.¹ Nykyaikaisempia muotoja järjestelmä sai 1850-luvulla, kun Euroopan valtiot alkoivat perustaa sotilas- ja laivastoasiamiesten virkoja. Diplomaattijärjestelmä oli ollut olemassa vuosisatoja ennen sotilasasiamiesjärjestelmää, mutta ne kehittyivät yhtä matkaa osaksi valtioiden ulkomaanedustustoja 1800-luvulta ensimmäiseen maailmansotaan tultaessa.²

Euroopan kiristyneen poliittisen tilanteen vuoksi useat valtiot sijoittivat 1800-luvulla upseereita seuraamaan sotateollisuuden kasvua muun muassa lähetystöihinsä Preussissa ja Itävallassa. Sotilasasiamiesten pysyvä liittäminen ulkomaanedustustoihin tapahtui kuitenkin vasta 1870-luvulla, ja samoihin aikoihin vakiintui nimitys sotilasasiamies eli *attaché militaire*.³ Vakiintumisen myötä tiedustelun työtapoihin alettiin kiinnittää huomiota. Muun muassa hankittujen tietojen tilastoinnista ja analysoinnista tuli aiempaa systemaattisempaa. Sotilasasiantuntijoiden käyttö vakiintui, ja Euroopan valtioiden ominaispiirteet sotilastiedustelun työskentelytavoissa kehittyivät.⁴

Sotilasasiamiestoimintaa määrittivät kansainväliset normit, mutta työskentely oli kuitenkin vielä ennen ensimmäistä maailmansotaa monin paikoin hyvin kirjavaa. Toimintatapojen vakiintumattomuus johti luvallisten ja luvattomien keinojen rajan hämärtymiseen. Yksittäisiä upseereita jäi kiinni eli paloi liian uskaliaissa tiedustelutehtävissä. Asemamaan viranomaiset syyttivät kiinni jääneitä usein vakoilusta ja heidät julistettiin *persona non grataksi*. Heidän toimivaltansa poistettiin ja heidät lähetettiin takaisin kotimaihinsa ei-toivottuina henkilöinä. Palauttaminen kotimaahan aiheutti valtioiden välille epäilyksiä, joiden suuruus riippui valtioiden välisistä suhteista. Sotilasasiamiehet kuten, diplomaatit akkreditoitiin asemamaahan, eli vastaanottavan maan viranomaiset antoivat heille valtuudet toimia tehtävässään. Diplomaatteja ei nimitetty tehtäviinsä ennen asemamaan sekä sivumaiden hyväksyntää, joten syytteet

¹ Vagts, Alfred, *The Military Attaché*, Princeton University Press, New Jersey 1967, s. 30–31.

² Vagts (1967), s. 30–31. Lindeman, Kurt-Erik, *Suomen sotilasasiamiesjärjestelmä*, Sotilasaikakauslehti 18/1938, s. 445–446.

³ Ranskan kieltä käytettiin perinteisesti diplomatian kielenä, jolloin kansainvälisesti tunnettu termi oli *attaché militaire*. *Military Attaché* on englanninkielinen virkanimitys.

⁴ Salas, Jukka, *Suomen sotilasasiamiestoiminnan järjestely ja merkitys 1930–1945*, Sotakorkeakoulu, Maasotalinja 1973, s. 4–5. Vagts (1967), s. 30–31.

vakoilusta tai muista epäsovivista keinoista heikensivät luottamusta ja vaikeuttivat yhteistyötä.⁵

Sotilasasiamiehet olivat sotilasarvoltaan ennen ensimmäistä maailmansotaa pääasiallisesti luutnantteja ja kapteeneja, mutta sodan lähestyessä sotilasarvot nousivat korkeammiksi ja merkittäviin kohteisiin nimitettiin virkoihin myös kenraaleja. Korkearvoisten upseereiden oli helpompi luoda toimivia sotilaallisia ja poliittisia kontakteja sekä saada arvostusta asemamaassaan. Ensimmäisen maailmansodan sytyttyä valtiot vetivät sotilasasiamiehensä takaisin kotiin. Heidän osaamistaan hyödynnettiin yleisesikunnissa, joihin heidät ammatillisina komennettiin muokkaamaan eli analysoimaan tiedustelutietoja.⁶

Ensimmäisen maailmansodan jälkeen lentokoneiden teknisen kehityksen myötä ilmauhan merkitys korostui. Tämän seurauksena sotilasasiamiestoimintaan eriytyi uusi osaamisalue, ilmaisuusasiamiehet. Sotilas- ja laivastoasiamiesten virkojen rinnalle alettiin perustaa myös ilmaisuusasiamiehen virkoja. Yhä useampi valtio akkreditoi keskeisiin valtioihin sotilasasiamiehen rinnalle myös ilma- ja laivastoasiamiehen.⁷

Ympäri maailmaa sijoitettujen sotilasasiamiesten akkreditointimaat kertoivat maan ja sen lähialueen sotilaspoliittisesta kiinnostavuudesta tai sen kasvusta. Esimerkiksi Pariisissa oli vuonna 1936 yhteensä 48 sotilas-, ilmaisuus- ja laivastoasiamiestä, kun taas Berliiniin oli sijoitettu 42 ja Moskovassa työskenteli 21 sotilasasiamiestä. Moskovan suhteellisen vähäinen luku verrattuna Berliiniin ei selity vähäisellä kiinnostuksella Neuvostoliittoa kohtaan, vaan todennäköisesti maahan ei ole päästetty kaikkien valtioiden sotilasasiamiehiä.⁸

Tarkasteltaessa kansainvälistä kenttää ennen toista maailmansotaa vuonna 1936 sotilasasiamiehiä oli sijoitettu maailmalle noin 450. Ensimmäisen maailmansodan rauhansopimus asetti rajoitteita sotilasasiamiesten akkreditointiin muun muassa Saksalle. Tosin nämä rajoitteet eivät estäneet sen sotilasasiamiestoimintaa. Vuonna 1933 Saksa sai jälleen virallisen luvan akkreditoida sotilasasiamiehiään maailmalle, ja se alkoi kasvattaa verkostoaan nopeasti. Toisen maailmansodan aikana sotilasasiamiesten määrä putosi noin kolmeensataan. Kotiin kutsutut sijoitettiin ensimmäisen maailmansodan tapaan yleisesikuntiin tiedusteluaineiston analysointiin. Akkreditointimaihinsa jääneet sotilasasiamiehet työskentelivät useassa tapauksessa salaisen tiedustelun kanssa yhteistyössä.⁹

1.2. Suomen tilanne maan itsenäistyessä

Itsenäistyessään vuonna 1917 Suomella ei ollut diplomaattijärjestelmää. Euroopassa samankaltaisessa tilanteessa oli useita vasta itsenäistyneitä valtioita. Tsaarin Venäjän vallan alla Suomella oli autonomisen asemansa vuoksi kuitenkin valtioelimet ja hallintokoneisto, toisin kuin monella muulla Venäjän alaisuudessa olleella valtiolla, jotka

⁵ *Eräitä piirteitä sotilasasiamiestoiminnasta*, Raimo Heiskasen esitelmä 21.2.1983. PK 2309/13. KA. Salas (1973), s. 6–7. Lindeman (1938), s. 445–446.

⁶ Salas (1973), s. 5–7.

⁷ Lindeman (1938), s. 443–444. Salas (1973), s. 5–8.

⁸ *Eräitä piirteitä sotilasasiamiestoiminnasta*, Raimo Heiskasen esitelmä 21.2.1983. PK 2309/13. KA. Elfvengren, Eero, *Laajasta johto-esikunnasta Mannerheimin yleisesikunnaksi*, Hakapaino 2000, s. 162–166.

⁹ Vagts (1967), s. 56–57. Salas (1973), s. 7–8.

itsenäistyivät ensimmäisen maailmansodan mullistusten kannustamina. Diplomaattijärjestelmä oli kuitenkin vieras uuden itsenäisen valtion johtohahmoille. Suomalaiset olivat joutuneet olemaan syrjässä Venäjän valtion ulkomaanedustuksesta ja näin ollen myös diplomaattikentästä. Suomalaiset joutuivat kuitenkin rakentamaan diplomaattijärjestelmänsä tyhjästä, ja toimivan järjestelmän luominen vei aikaa. Aluksi järjestelmä oli väliaikainen, ja se haki muotoaan vielä pitkälti 1920-luvun loppupuolelle.¹⁰

Ulkomaanedustustojen työtavat olivat kirjavat, eivätkä käytänteet vakiintuneet nopeasti. Oman lisänsä antoivat persoonalliset lähettiläät, joita oli vaikea valvoa maantieteellisten etäisyyksien ja hallinnollisen hajanaisuuden vuoksi. Tilanne tasaantui kokemuksen karttuessa ja keskushallinnon saadessa otetta edustustoista ja lähettiläistä. Työskentelykäytänteiden vakiintuminen ei kuitenkaan onnistunut hetkessä. Samaan aikaan yhdessä muun diplomaattikunnan kanssa kehitettiin sotilasasiamiesjärjestelmää. Vuonna 1918 upseereita lähetettiin *ad interim* eli väliaikaisesti merkittävimpiin sijoituskohteisiin, eli Berliiniin ja Tukholmaan. Diplomaattijärjestelmän tapaan myös sotilasasiamiesjärjestelmä oli luotava tyhjästä.¹¹

Suomi oli sisäisen hajaannuksen läpitunkema vasta itsenäistynyt pieni valtio suuren poliittista myllerrystä elävän Neuvosto-Venäjän naapurissa. Suomen poliittisen aseman turvaamiseksi oli tärkeää luoda nopeasti toimiva diplomaattiverkosto merkittäviin Euroopan maihin. Lähetystöjen luominen aloitettiin luonnollisesti niistä maista, jotka ensimmäisinä tunnustivat Suomen itsenäisyyden. Ensimmäisen maailmansodan saksalaistappion heitettyä varjonsa Saksaan tukeutuneen pikkuvaltion ylle Suomessa jouduttiin vaikean tilanteen eteen: oli kyettävä luomaan paremmat suhteet sodan voittajiin.¹²

Ensimmäisen maailmansodan voittajaksi selvisi Ranska, joka nousi Euroopassa keskeiseen asemaan. Suomen oli kuitenkin hyvin vaikea solmia diplomaattiset suhteet voittajavaltioihin Ranskaan ja Britanniaan. Tilannetta vaikeuttivat entisestään Pariisissa toimineet monenkirjavat Suomen edustajat, jotka taistelivat keskenään arvovallasta. Suomen tukeutuminen Saksaan ei unohtunut Ranskassa hetkessä, mutta Suomessa suhteita Ranskaan yritettiin aktiivisesti parantaa. Suomessa diplomaattisuhteiden solmimista koskevat päätökset tehtiin syyskuun alussa 1918. Tuolloin suhteet päätettiin solmia Ranskan lisäksi Britanniaan ja Yhdysvaltoihin, mutta myös nousevan reunavaltioyhteistyön myötä Baltian maihin ja Puolaan. Lisäksi tehtiin päätökset suhteiden rakentamisesta Italian, Espanjan, Itävallan, Hollannin ja Japanin kanssa.¹³

Ranskan kanssa yhteistyö käynnistyi kylmän alun jälkeen, kun saksalaiset sotilasneuvonantajat Helsingissä korvattiin ranskalaisilla. Ranskalaisen sotilaslähetystön tehtävänkuvana Suomessa oli moninainen, sillä neuvonannon lisäksi se harjoitti muun muassa tiedustelutoimintaa ja harrasti ahkerasti propagandaa. Suomeen komennettiin

¹⁰ Nevakivi, Jukka, *Ulkoasiainhallinnon historia I*, Ulkoministeriö 1988, s. 37–38. Paasivirta Juhani, *Suomen diplomaattiedustus ja ulkopoliittikan hoito itsenäistymisestä talvisotaan*, WSOY 1968, s. 59–68. Salas (1973), s. 4–6.

¹¹ Nevakivi (1988), s. 37–38. Paasivirta (1968), s. 59–68. Berliiniin lähetettiin majuri M. Gripenberg ja Tukholmaan useasti vaihtuvia upseereita kuten 27.2.1918 majuri Sixtus Hjelmman, yliluutnantti Kai Donner vt. sotilasasiamies helmi–maaliskuu 1918. Nimikirjanote 2570, Donner, Kai. Nimikirjanote 1512, Gripenberg, Mauriz. Nimikirjanote 25210, Hjelmman Sixtus. KA.

¹² Paasivirta (1968), s. 59–68.

¹³ Paasivirta (1968), s. 158–163. Nevakivi (1988), s. 37–38. Clerc, Louis, *Place de Finlande – Suomen Pariisin-suurlähetystön historia*, Helsinki, SKS 2017, s. 34–41.

yhteensä 11 ranskalaista sotilasta keväällä 1919, Yleisesikuntaan heitä päätyi kaksi upseeria sekä kaksi muuta sotilastaustaista henkilöä.¹⁴

Suomen lähetystöjä perustettiin vaatimattomalla rahoituksella Euroopan keskeisiin valtioihin. Huolimatta Ranskan merkityksestä Suomelle Pariisin-lähetystön lähtökohdat olivat vaatimattomat, sillä omaa lähetystörakennusta ei ollut käytettävissä. Lähettiläs Carl Enckellin johdolla työskentely saatiin kuitenkin käynnistymään lukuisista sisäisistä ja ulkoisista haasteista huolimatta.¹⁵ Suomen Pariisin-lähetystön lisäksi etenkin epävirallisen Lontoon-lähetystön merkitys oli kehittynyt ensimmäisen maailmansodan päätyttyä. Lontoo oli, vaikkakaan ei yhtä merkittävä kuin Pariisi, taloudellisesti ja poliittisesti keskeisessä asemassa. Kaupunkiin akkreditoitiin Suomen ensimmäiseksi viralliseksi lähettilääksi Ossian Donner, jolloin Lontooseen saatiin Suomen virallinen lähetystö. Diplomaattisten suhteiden luominen vei aikansa, mutta Suomen kannalta merkityksellisiin valtioihin saatiin rakennetuksi diplomaattiverkosto suhteellisen pian itsenäistymisen jälkeen.¹⁶

Suomen virallisiin lähetystöihin alettiin akkreditoida sotilasasiamiehiä syksystä 1919 alkaen. Myös ulkomaat aloittivat sotilasasiamiestensä akkreditoinnin Helsinkiin. Kaupunkiin oli 1930-luvun puolivälissä akkreditoitu 15 sotilasasiamiestä, joista osalle Suomen pääkaupunki oli sivuakkreditointi. Suurvallat olivat luonnollisesti kiinnostuneita toisistaan, mutta niitä kiinnostivat myös pienet valtiot, joista ne katsoivat olevan itselleen hyötyä. Sotilasasiamiehiä akkreditoitiin myös niihin naapurivaltioihin, joiden kautta toivottiin saatavan tietoa naapurivaltiosta. Tästä syystä monet suurvallat akkreditoivat sotilasasiamiehiään Suomeen. Neuvostoliitosta hankittiin tietoa Suomen kautta ja yhteistyössä suomalaisten kanssa.¹⁷

1.3. Aikaisemmat tutkimukset

Suomen sotilasasiamiesjärjestelmästä ja sen kehittymisestä ei ole tehty laajaa tieteellistä kokonaistutkimusta. Sotilasasiamiestoiminta on kuitenkin kiinnostanut tutkijoita eri aikoina, huolimatta aihepiirin haasteellisuudesta ja aineistojen suoranaisestä puutteesta. Sotilasasiamiesjärjestelmää on tutkittu yhdessä Sotakorkeakoulun diplomityössä, lisäksi on julkaistu muutamia aihepiiriä sivuavia kapea-alaisia tutkimuksia ja artikkeleita.

Suomen sotilasasiamiesjärjestelmän kehittäjät ja kehitystyö järjestelmän alusta saakka sekä siihen vaikuttaneet syyt ovat kuitenkin jääneet selvittämättä. Tarkastelun taso on ollut pinnallinen, sillä aineistojen saatavuus on osoittautunut ongelmalliseksi. Osa aineistosta, kuten Moskovan-sotilasasiamiehen arkisto on hävitetty. Erityisesti 1930-luvun sotilaspoliittista tilannetta ja sotilasasiamiesten tiedonhankintaa on kuitenkin ymmärrettävästi sivuttu eri rajauksin useissa tutkimuksissa. Myös tutkimusten tulo-
kulmat ovat vaihdelleet yleensä aikarajauksen ja maakohtaisen analyysin välillä. Voi-

¹⁴ Paasivirta (1968), s. 158–163. Nevakivi (1988), s. 37–38. Elfvengren Eero, *Suomen yleisesikunnan organisaation synty ja vakiintuminen vuosina 1918–1925*, Hakapaino 1997, s. 155–156.

¹⁵ Clerc (2017), s. 34–41.

¹⁶ Paasivirta (1968), s. 158–163. Pekkarinen, Jussi, *Maailmanluokan tarkkailupaikka – Suomen Lontoon suurlähetystön historia*, SKS 2012 s. 13–21. Ennen Donneria Lontoossa toimi Rudolf Holsti epävirallisena Suomen lähettiläänä. Epävirallisesta asemastaan huolimatta Holsti sai luotua läheiset suhteet paikallisiin viranomaisiin.

¹⁷ Vagts (1967), s. 56–57. Salas (1973), s. 7–8.

daankin sanoa, että järjestelmää on kuvattu aiemmissa tutkimuksissa toisaalta osittain pintapuolisesti ja toisaalta kapeiden maa- ja aikarajausten puitteissa.

Aikarajaukseltaan ja sisällöltään keskeisimmän tutkimuksen sotilasasiamiesjärjestelmän järjestelyistä kirjoitti majuri Jukka Salas¹⁸ vuonna 1973. Valmistuessaan salaiseksi luokiteltu Sotakorkeakoulun diplomityö *Suomen sotilasasiamiestoiminnan järjestely ja merkitys 1930–1945* oli pitkään ainoa tutkimus, jossa tarkastellaan Suomen sotilasasiamiesjärjestelmän kehitystä. Huolimatta monista ansioistaan Salaksen näkökulma on kuitenkin järjestelyitä kapea-alaisesti avaava ja esittelevä. Salas kuvaa tutkimuksessaan pelkistetysti organisaation kehitystä, mutta ei selvitä syitä tälle kehitykselle. Salas ei myöskään tarkastele muutosten aiheuttamia seurauksia. Tästä syystä hänen tulkinsa jäävät paikoin toteamuksen asteelle.

Salaksella on kuitenkin ollut käytössään merkittävää aineistoa, jota ei enää ole käytettävissä. Salas on hyödyntänyt Päämajan tiedusteluosaston päällikön, eversti Yrjö Pöyhösen ja eversti Reino Hallamaan haastatteluja. Salaksen tutkimus painottuu aikarajaukseltaan vuosiin 1930–1945, mutta käsittelee pintapuolisesti myös sotilasasiamiesjärjestelmän aiemman kehityksen ikään kuin tutkimuksen taustaksi. Salaksen tutkimus onkin erinomainen pohja sotilasasiamiesjärjestelmän peruskehityksen hahmottamiseksi.

Kansainvälistä sotilasasiamiesjärjestelmää käsittelevä professori Alfred Vagtsin laaja perustutkimus *The Military Attaché* julkaistiin vuonna 1967 Princetonin yliopistossa. Tutkimus on ainoa kansainvälisen sotilasasiamiesjärjestelmän kehitykseen syventyvä tutkimus. Uudemmat tutkimukset ovat keskittyneet lähinnä maakohtaisen kehityksen kuvaamiseen. Vagtsin tutkimus painottuu erityisesti järjestelmän kehitykseen ennen 1900-lukua ja ensimmäisen maailmansodan aikaan. Tutkimus avaa myös sotien välistä aikaa ja toista maailmansotaa, mutta sota-aika ja etenkin vuoden 1945 jälkeinen aika käsitellään varsin pintapuolisesti. Tämä on ymmärrettävää, sillä tutkimuksen ilmestyessä sodasta oli vain hieman yli kaksikymmentä vuotta aikaa. Vagtsin tutkimus sotilasasiamiesten toimenkuvasta on alan tutkijoiden keskuudessa erittäin arvostettu ja aikaa kestänyt tutkimus.

Suurlähettiläs Klaus Castrén julkaisi omakustanteena vuonna 1999 matrikelin *Suomen sotilasasiamiehet 1918–1944*. Siihen on koottu sotilasasiamiesten akkreditoinnit väliaikaisista sotilaslähettiläistä aina vuoteen 1944 saakka. Matrikelissa korostuu selkeä kuva siitä, minne itsenäisyyden alkuvuosina Suomesta lähetettiin sotilasasiamiehiä ja kuinka laajalle sotilasasiamiesten verkosto oli maailmalle levinnyt jatkosodan päättyessä vuonna 1944. Matrikkeli syntyi Castrénin omaan tarpeeseen, ja sen keskeisenä lisänä ovat Castrénin laskelmat muun muassa sotilasasiamiesten taustakoulutusprosentista.

Castrénin lisäksi Maanpuolustuskorkeakoulun sotahistorian dosentti Eero Elfvingren sivusi useissa tutkimuksissaan sotilasasiamiesverkostoa. Vasta itsenäistyneen maan oli epävarmassa poliittisessä tilanteessa järjestettävä hallintonsa lisäksi armeijansa. Elfvingrenin lisensiaatintutkielma *Suomen yleisesikunnan organisaatio 1918–1925* vuodelta 1984 käsittelee hyvin pitkälle samaa teemaa kuin väitöstutkimus *Suomen yleisesikunnan organisaation synty ja vakiintuminen vuosina 1918–1925* vuodelta 1997. Molemmissa tutkimuksissa käsitellään Yleisesikunnan organisaation kehittymistä poliit-

¹⁸ Majuri Salas yleni everstiksi ennen siirtymistään reserviin. Hän teki pitkän uran sotilastiedustelussa.

tisesti epävarmassa tilanteessa. Myös sotilasasiamiesjärjestelmää kuvataan tiiviisti yhden alaluvun verran osana muun Yleisesikunnan kehitystä. Tiedustelujärjestelmän kehityksen kuvaaminen jää kuitenkin lähinnä tehtyjen päätösten esittelyn tasolle sekä organisaation muutosten esitykseksi, eikä se yllä syiden tai seurausten analyysiksi. Elfvengren julkaisi myös sotilasasiamiehiä käsittelevän artikkelin *Suomen sotilasasiameiostoiminnan käynnistäminen 1919–1924* Sotilasaikakauslehdessä 3/1985. Elfvengrenin tutkimukset ja artikkelit käsittelevät aihepiiriä myös organisaation muutoksen näkökulmasta.

Suomen sotilasasiameiostoimintaa Ruotsissa vuosina 1918–1939 tutkinut majuri Hannu Ahtinen kuvaa tutkimuksessaan *Sotilasasiameiostoiminta Tukholmassa 1918–1939* Ruotsia Suomen keskeisimpänä akkreditointivaltiona. Tukholman-sotilasasiamies on kieltämättä toiminut hyvin keskeisellä paikalla, joskin on huomattava, että aikalaiset lykkäsivät sotilasasiamiehen akkreditointia Tukholmaan. Pääosin sotilaspiireissä ymmärrettiin Tukholman-akkreditoinnin merkitys. Tukholma ei kuitenkaan vaikuta olleen sotilasasiamiesten ohjeita ja tehtävänantoja tarkasteltaessa keskeisin paikka 1930-luvulla. Sotilasasiamiesten ohjeet kietoiivat tehtävät tavalla tai toisella Neuvostoliiton tiedustelun ympärille. Näin myös Tukholman-sotilasasiamiehen. Suomessa Neuvostoliittoa pidettiin maan itsenäistymisestä saakka ainoana itsenäisyyttä uhkaavana valtiona, joten Moskovaan akkreditoitulla Suomen sotilasasiamiehellä voidaan todeta olleen keskeisin sijoitus sotilasasiamiesverkostossa.

Ahtinen on kuvannut tutkimuksessaan yksityiskohtaisesti Tukholman-sotilasasiamiehen akkreditointiprosessin ja sotilasasiamiehen työpanoksen merkityksen Ruotsin ja Suomen sotilastiedustelujen yhteistyölle. Tukholmaan sijoitetun sotilasasiamiehen merkityksen kasvu sijoittuu sotienjälkeiseen aikaan tiedusteluverkoston tultua alas ajetuksi. Tuolloin, vuoteen 1948 saakka, Tukholma toimi ainoana ikkunana Eurooppaan.

Uusin tutkimus, jossa tarkastellaan Suomen ja Ruotsin välistä sotilaallista yhteistyötä, on sotatieteiden tohtori eversti (evp.) Max Sjöblomin väitöstutkimus *Pohjanlahden yli ja takaisin – Ruotsalaisvaikutuksen välittyminen suomalaiseseen sotataitoon ennen talvisotaa*. Käsiällä olevan tutkimuksen kannalta keskeistä on Sjöblomin esille nostama Suomen ja Ruotsin yleisesikuntien ja erityisesti sotilasasiamiesten kautta tehty sotilaallinen yhteistyö. Sjöblomin käsitys sotilasasiamiesten toiminnasta yhteyksien rakentajana tukee Ahtisen tutkimuksesta saatua kuvaa Tukholman-sotilasasiamiehen paikan kehityksestä osana monisyisten yhteyksien luontia.

Ruotsin maanpuolustuskorkeakoulun professori Gunnar Åseliuksen *Militärhistorisk tidskrift*issä jo vuonna 1990 julkaisema *Militärattachèerna i S:t Petersburg – En undersökning av det svenska underrättelseväsendets professionalisering 1885–1917* kuvaa puolestaan ruotsalaisnäkökulmasta sotilasasiamiesjärjestelmän kivikkoista tietä. Åselius nostaa myös esiin ruotsalaisen järjestelmän keskeisiä toimintamalleja, jotka ovat olleet venäläisen järjestelmän ohella mielekkäitä vertailukohtia Suomen sotilasasiamiesjärjestelmälle.

Majuri Jyrki Lahdenperä¹⁹ kirjoitti diplomityönsä, *Yleisesikunnan sotilaspoliittisen tilannearvion kehittyminen 1930-luvulla*, vuonna 1995. Lahdenperän tutkimuksen erityinen piirre on lukuisista tilastotoimiston *Tiedoituksia Neuvostoliitosta* –katsausten jakelukap-

¹⁹ Lahdenperä siirtyi reserviin everstinä.

paleista koottu lähdeaineisto. Suomen sotilastiedustelu laati osin sotilasasiamiesten tuottaman tiedon pohjalta *Yleisesikunnan Yleiskatsaus* nimisiä asiakirjoja kuukausittain. Katsausten laatiminen aloitettiin tammikuussa 1922, ja vuoden 1934 huhtikuun katsauksen myötä asiakirjojen nimitykseksi tuli *Yleisesikunnan tiedoituksia Neuvostoliitosta*. Painotus oli jo yleiskatsauksissa Neuvostoliiton tilannetta seuraava, mutta mitä pidemmälle 1930-luku eteni, sitä kiinteämmin Neuvostoliiton sotilaspoliittisen ja sisäisen tilanteen kehitystä seurattiin. Katsauksista on nähtävissä selvästi sotilasasiamiesten tuottamaa tietoa. Osa tiedoista on saatu julkisista lähteistä kuten esimerkiksi sanomalehdistä, ja osa on todennäköisesti koottu agenttitiedustelun avulla sekä vaihtamalla aineistoa ulkomaisten tiedusteluorganisaatioiden kanssa.

Aineiston haasteena on Neuvostoliiton tiedoituksia kootessa ollut se, kuinka luotettavia lähteet ovat olleet. Lahdenperän tutkimuksen pohjalta näyttää siltä, että henkilökunnan vähyyden ja koulutuksen puutteen vuoksi aineistoa ei juuri analysoitu. Yleisesikunnassa tehtiin kuitenkin uudistuksia laajemman analyysin mahdollistamiseksi. Lahdenperä on sivunnut tutkimuksessaan 1930-luvun sotilasasiamiesten työnkuvan kehitystä ja arvioinut heidän tuottamansa tiedon laatua ja oikeellisuutta Yleisesikunnan tiedoitusten pohjamateriaalina. Lahdenperä kiinnitti erityisesti huomiota siihen, että sotilasasiamiehet raportoivat ajoittain suoraan lehdistä kokoamiaan tai kuulopuheina kuulemiaan tietoja, eikä tietoja analysoitu Yleisesikunnassa, vaan ne lähinnä kirjoitettiin auki ja jaettiin tarvitsijoille. Tämä kuvaa Moskovan-sotilasasiamiehen mahdollisuuksia hoitaa tehtäviään suljetussa yhteiskunnassa ja tilastotoimiston henkilöstön resurssien vähyyttä.

Yleisesikunnan päälliköstä, kenraalimajuri Oscar Enckellistä ei ole kirjoitettu elämäkertaa. Häntä on sivuttu hieman hänen veljensä, ulkoministeri Carl Enckellin julkaisemissa *Poliittiset muistelmani* -teoksessa, joka avaa Suomen poliittista todellisuutta maan itsenäistyessä ja sen jälkeisissä karikoissa. Tietävästi ainoa Oscar Enckellin sotilasuraa ja elämää Suomessa käsitellyt artikkeli julkaistiin *Tiede ja Ase* -lehdessä vuonna 1990. Kenraaliluutnantti Reino Arimon *Kenraaliluutnantti Oscar Paul Enckell yleisesikunnan päällikkö 1919–1924* -artikkeli avasi ensimmäistä kertaa Enckellin merkitystä Suomen armeijan organisoinnille ja puolustussuunnitelmien kehitystyölle. Arimo nosti esille unohdetun ja parjatun Yleisesikunnan päällikkö Enckellin. Artikkelin painopiste oli puolustussuunnittelussa ja linnoittamisessa, mutta se toimi lähtökohtana tälle tutkimukselle.

Tsaarin Venäjän tiedustelujärjestelmän ymmärtäminen on tärkeää tämän tutkimuksen lähtötilanteen hahmottamiseksi. Marina Vituhnovskaja-Kauppala julkaisi *Historisk Tidskrift för Finland* 4/2007 -julkaisussa artikkelin nimeltä *Oscar Enckell i Rysslands militära underrättelseverksamhet*, jossa hän avaa tuolloisen eversti Enckellin uraa tsaarin armeijan tiedustelu-upseerina. Vituhnovskaja-Kauppala on käyttänyt artikkelissaan venäläisiä arkistoja ja Venäjän sotilastiedustelun historian tutkimuskirjallisuutta. Artikkelin esittää tiiviissä muodossa Venäjän armeijan sotilastiedustelun kehityksen ja Enckellin toiminnan sotilastiedustelun palveluksessa.

Aleksandr Kolpakidin ja Dimitry Prokhorovin *The GRU Empire – Essays on the history of Russian Military Intelligence* teoksen *Military intelligence before 1917* -luku kuvaa Venäjän sotilastiedustelun kehitystä ja toimintamalleja. Useat muutkin venäläiset historiantutkijat ovat hahmotelleet niitä haasteita, joita maan sotilastiedustelu kohtasi muun muassa Japanin sodassa vuonna 1904–1905. Venäläinen tiedusteluhistorian asiantuntija Mikhail Alekseyev käsittelee myös Venäjän sotilastiedustelun kehitystä teokses-

saan *Military intelligence of Russia from Rurik to Nicholas II* vuodelta 1998. Alekseyev tarkastelee laajasti sotilastiedustelun kehitystä ja uudistuksia Venäjällä. Erityisen merkittävä tutkimus on Venäjän sotilasasiamestoinnin yksityiskohtaisen esittelyn vuoksi. Venäjän sotilastiedustelu joutui erittäin huonoon valoon hävityn Japanin sodan seurauksena, sillä se ei ollut kyennyt toimimaan tehokkaasti. Tästä syystä tsaarin Venäjän sotilastiedustelujärjestelmää uudistettiin vuodesta 1906 eteenpäin.

Sotilasasiamesjärjestelmän ymmärtäminen vaatii myös diplomaattijärjestelmän tuntemista. Suomen diplomaattijärjestelmän kehitystä onkin tutkittu Suomessa suhteellisen paljon. Professori Juhani Paasivirta kirjoitti jo vuonna 1968 teoksensa *Suomen diplomaattiedustus ja ulkopolitiikan hoito itsenäistymisestä talvisotaan*. Paasivirran tutkimus on kuvaus Suomen diplomaattijärjestelmän ja diplomaattikunnan kehityksestä sekä ulkopolitiikan luonteesta vasta itsenäistyneessä maassa. Suomen diplomaatti- ja sotilasasiamesjärjestelmät kulkivat kehityksessä yhtä matkaa.

Myös ulkoasiainhallinnon historiasta löytyy aineistoa sotilasasiamesjärjestelmän tutkimukselle. Sotilasasiamesjärjestelmään liittyvän tutkimuksen lisäksi tutkijalle suureksi avuksi on Jukka Nevakiven ulkoasiainministeriölle vuonna 1988 julkaistu *Ulkoasiainhallinnon historia 1918–1956, osa 1*. Suomen ulkoasiainhallinnon ja poliittisen ilmaston muutokset ovat olleet läheisessä yhteydessä Suomen sotilasasiamesjärjestelmän kehityksen kanssa. Ulkoasiainhallintoon vaikuttaneet poliittiset päätökset vaikuttivat osaltaan myös diplomaattiverkostoon ja sotilasasiamestointaan, sillä kaikki kehittyivät rinta rinnan. Sotilasasiamestointia on sivuttu myös Nevakiven tutkimuksessa, etenkin itsenäistymistä seuranneen haasteellisen alkuvaiheen osalta.

Tim Hadley'n tutkimus *Military Diplomacy in The Dual Alliance – German Military Attaché Reporting from Viena 1879–1914* vuodelta 2016 kuvaa yksityiskohtaisesti Saksan ja Itävalta-Unkarin läheistä liittolaissuhdetta diplomatian näkökulmasta. Hadley nostaa esiin sotilasasiamesjärjestelmän vaativan työnkuvan poliittisen kentän mittakaavassa. Etenkin sotilasasiamesjärjestelmän tehtävänkuvien muutos ennen ensimmäisen maailmansodan syttymistä syventää Vagtsin 1960-luvulla tekemää tulkintaa sotilasasiamesjärjestelmän ja salaisen tiedustelun sotaa kohti tiivistyneestä yhteistyöstä.

Kansainvälisistä tutkimuksista tiedustelukentästä on tehty suhteellisen paljon, sillä valtiot ovat alkaneet hiljalleen raottaa tutkijoille ovea ennen salaisiksi luokiteltuihin arkistoaineistoihin. Ernest R. Mayn jo vuonna 1985 toimittama *Knowing One's Enemies – Intelligence assessment before the two world wars* on kuitenkin yksi tiedustelututkimuksen uranuurtajia. Se on kirjoitettu aikana, jolloin suurin osa Euroopan valtioista piti tiedusteluorganisaatioidensa arkistot suljettuna. Nykyisin muun muassa Britannia on avannut aineistojaan tutkijoiden käyttöön, joskin valikoiden.

Mayn toimittama tutkimus on tiedusteluhistorian uranuurtaja, johon on koottu kirjoittamaan aikansa asiantuntijat. Teoksessa 16 tutkijaa kirjoittaa eri näkökulmista tiedustelutoiminnasta ennen maailmansotia ja niiden väliseltä ajalta. Euroopan valtioiden tiedusteluorganisaatioiden valmiudet ennen ensimmäistä maailmansotaa etenkin Saksan ja Venäjän tiedustelun osalta ovat keskiössä Suomen sotilasasiamesjärjestelmän juurien arvioinnin näkökulmasta.

Uusinta tiedusteluhistorian tutkimusta edustaa Cambridgen yliopiston emeritusprofessorin Christopher Andrew'n teos *The Secret World – A History of Intelligence*, joka ilmestyi vuonna 2018. Tutkimus ei käsittele suoraan sotilasasiamestointia, mutta

sivuaa sitä esimerkiksi HUMINT- eli henkilötiedusteluoperaatioiden kautta nostaen esille eri valtioiden tiedustelutoiminnan Neuvostoliitossa sekä Neuvostoliiton vastavakoilutoiminnan. Andrewn teksti jää kuitenkin monin paikoin toteavaksi eikä avaa kunnolla taustoja. Tämän tutkimuksen kannalta tärkeäksi teemaksi nousee erityisesti Neuvostoliiton vastavakoilun toimintatavat ja kuvaukset Pietarin sekä Moskovan osalta. Tämä auttaa ymmärtämään myös Suomen sotilasasiamiehen ja tämän hoitaman asiamiesverkoston työskentelyn haasteita Moskovassa.

1.4. Kysymyksenasettelu

Tämän tutkimuksen päätavoite on luoda selkeä kokonaiskuva Suomen sotilasasiamiesjärjestelmän kehityksestä vuosina 1918–1939 sekä nostaa esiin järjestelmän keskeiset kehittäjät. Tämän kokonaiskuvan ratkaisemiseksi vastataan tutkimuksen päätutkimuskysymykseen:

Miten Suomen sotilasasiamiesjärjestelmä kehittyi vuosina 1918–1939?

Päätutkimuskysymykseen vastataan seuraavien alatutkimuskysymysten avulla.

- 1. Millaiset juuret Suomen sotilasasiamiesjärjestelmällä oli?*
- 2. Miten sotilasasiamiesjärjestelmä rakennettiin?*
- 3. Miten Yleisesikunnan päälliköt vaikuttivat virkakausillaan suoraan johdossaan olleeseen sotilasasiamiesjärjestelmään?*
- 4. Millaiset taustat ja koulutus Suomen ulkomaille akkreditoituilla sotilasasiamiehillä oli?*
- 5. Millaisia muutoksia sotilasasiamiestoiminnassa tapahtui vuosina 1918–1939? Ja miksi?*
- 6. Miten tiedustelutiedon tarve vaikutti sotilasasiamiesten tehtäviin? Ja miten tarve muuttui tässä tutkimuksessa tarkasteltavana ajanjaksona?*

Päätutkimuskysymykseen ja alatutkimuskysymyksiin vastataan laajan alkuperäisen arkistomateriaalin analyysin ja tutkimuskirjallisuuden avulla.

1.5. Tutkimusaiheen rajaaminen ja rakenne

Tässä tutkimuksessa tarkastellaan Suomen sotilasasiamiesjärjestelmän kehitystä vuosina 1918–1939. Suomen sotilasasiamiesjärjestelmä ei kuitenkaan syntynyt tyhjästä, vaan se kehittyi kansainvälisen järjestelmän normien mukaisesti. Tästä syystä tässä tutkimuksessa tarkastellaan myös kansainvälisen järjestelmän kehitystä 1800-luvulta ensimmäiseen maailmansotaan. Tutkimuksen aikaraja koskee kuitenkin Suomen sotilasasiamiesjärjestelmää, jonka ensimmäisiä merkkejä on nähtävissä vuonna 1918, kun yhteysupseerit lähetettiin ulkomaille tiedonhankintaan. Ensimmäiset viralliset sotilasasiamiehet akkreditoitiin kuitenkin vasta syksyllä 1919, joten 1918–1919 on nähtävä eräänlaisena muotoutumisen harmaana vaiheena, jota tarkastelemalla voidaan hahmottaa sotilasasiamiesjärjestelmän ensi askeleita.

Tutkimus rajautuu talvisodan syttymiseen marraskuun lopussa 1939. Tuolloin Suomen sotilasasiamiesverkosto oli laajentunut jo Atlantin yli Yhdysvaltoihin, ja sivuakreditoinneilla verkosto oli saatu kasvatetuksi kattamaan keskeisimmät Euroopan valtiot. Suomen sotilasasiamiesverkosto yritti hankkia tietoja Suomen sotilastiedustelun johdolle uhkakuvan selvittämiseksi. Talvisodan syttyminen syksyllä 1939 muodostaa luonnollisen rajauksen tutkimukselle, sillä sodan syttyminen toimi käännekohtana myös sotilasasiamiestoiminnalle. Osa sotilasasiamiehistä kutsuttiin takaisin Suomeen toimintamahdollisuuksien kavennuttua olemattomiksi. Tässä tutkimuksessa selvitetään syvällisesti Suomen sotilasasiamiesjärjestelmän alkuvaiheet ja toiminnan kehitys sotaan tultaessa. Tästä syystä talvisodan syttyminen muodostaa tutkimukselle luonnollisen päätepisteen.

Tutkimuksen rajauksen aikavälille sijoittuu kolmen Yleisesikunnan päällikön kaudet, joiden kautta tutkimus etenee kronologisesti. Tämä avaa uudenlaisen tarkastelukulman aiheeseen, sillä sotilasasiamiehet olivat Yleisesikunnan päällikön suorassa alaisuudessa aina vuoteen 1937 saakka. Lisäksi tässä tutkimuksessa nousevat esille sotilasasiamiehen tehtäviin määrätty ja osasto 2:ssa työskennelleet upseerit, joiden osaamisen ja työpanoksen varassa järjestelmää on rakennettu. Koska pienellä valtiolla ei ollut käytettävissään suurvallan resursseja sotilastiedustelunsa järjestämiseen, olemassa olevasta sotilasasiamiesjärjestelmästä oli saatava irti mahdollisimman paljon. Tässä tutkimuksessa selvitetään niitä tekijöitä, jotka vaikuttivat Suomen sotilasasiamiesjärjestelmän kehitykseen.

Tutkimuksen dispositio on rakennettu tutkimuskysymysten kautta. Dispositiossa on nähtävissä Yleisesikunnan päälliköiden kaudet, joiden mukaisesti tutkimus on rakennettu. Jokaisen Yleisesikunnan päällikön aikana sotilasasiamiesjärjestelmää kehitettiin erilaisista lähtökohdista. Tämä näkyi muun muassa sotilasasiamiehille koottavissa uusissa työskentelyohjeissa. Kenraalimajuri Oscar Enckell ja häntä seuranneet Yleisesikunnan päälliköt kehittivät järjestelmää sekä verkostoa eteenpäin omista lähtökohdistaan osana Yleisesikunnan organisaation kehittämistä.

Tutkimus rakentuu johdannon lisäksi neljästä pääluvusta ja yhteenvedosta. Luvussa 2 käsitellään sotilasasiamiesjärjestelmän kansainvälinen kehitys ja sotilasasiamiesten ammattikunnan syntyminen. Luku 2 vastaa tutkimuskysymykseen Suomen sotilasasiamiesjärjestelmän juurista. Tämän tutkimuksen kannalta erityisen merkittävää on ymmärtää Euroopan valtioiden ja Venäjän sotilasasiamiesjärjestelmien toimintatapojen erot. Luku 2 on rakennettu pääasiallisesti kansainvälisen tutkimuksen eli tutkimuskirjallisuuden ja artikkelien pohjalta.

Alatutkimuskysymykset 3–6 menevät läpi käsittelylukujen ja niihin vastataan kaikissa pääluvuissa. Kuten aiemmin todettiin, tutkimuksen dispositio on rakentunut Yleisesikunnan päälliköiden ympärille. Myös keskeiset muutokset ja niiden syyt järjestelmässä nousevat esiin kaikissa pääluvuissa. Suomen sotilasasiamiesten työskentelyä ohjattiin ohjeistuksin läpi aikarajauksen, joten jokainen pääluku tarkastelee myös tiedustelutiedon tarpeen kehityksen vaikutusta sotilasasiamiesten tehtäviin.

Luku 3 koostuu kahdesta osasta; harmaasta vaiheesta 1918–1919 ja Yleisesikunnan päällikön, Oscar Enckellin kaudesta 1919–1924. Luku 3 vastaa tutkimuskysymyksiin, miten sotilasasiamiesjärjestelmää rakennettiin ja osaltaan kokoo Yleisesikunnan päällikön vaikutusta suorassa alaisuudessaan olleeseen sotilasasiamiesjärjestelmään.

Tämä luku on rakennettu pääosin Kansallisarkistossa säilytettävien alkuperäislähteiden pohjalta. Ensimmäisten sotilasasiamiesten osalta kuvaa on täydennetty Venäjän valtion sotahistoriallisen arkiston (RGVIA) kokoelmien tsaarin Venäjän upseereiden nimikirjanotteilla.

4. pääluvussa tarkastellaan Yleisesikunnan päällikkö Walleniuksen kautta vuosina 1925–1930. Luvun 4 pääpainopiste on järjestelmän kehittämisessä uusista lähtökohdista. Tässä luvussa tarkastellaan myös kansainvälisten yhteyksien rakentamista ja sotilasasiamiesverkoston kasvua. Myös tämä luku perustuu pääosin Kansallisarkiston alkuperäislähteisiin.

5. ja viimeinen käsittelyluku käsittelee kenraalimajuri Karl Lennart Oeschin aikaa. Kenraalimajuri Oesch toimi sotilasasiamiesjärjestelmän pitkäaikaisimpana esimiehenä ja kehittäjänä lokakuusta 1930 alkaen. Oesch toimi Yleisesikunnan päällikkönä koko 1930-luvun ajan ja vei sotilasasiamiesjärjestelmän lopulta sotaan. Hänen kaudellaan Suomen sotilaspoliittinen asema heikkeni merkittävästi. Luvussa 5 on käytetty Suomen Kansallisarkiston lähdeaineistoa sekä hyödynnetty Ruotsin Krigsarkivetin aineistoja.

Tutkimuksen viimeisessä luvussa *Suomen sotilasasiamiesjärjestelmä – Venäläisestä mallista kansallisiin ratkaisuihin* vedetään yhteen keskeiset tutkimustulokset vastaamalla koostusti tutkimukselle asetettuihin kysymyksiin.

1.6. Tutkimusmenetelmä ja lähdeaineisto

1.6.1. Tutkimusmenetelmä

Tämä väitöstutkimus on toteutettu laadullisena eli kvalitatiivisena tutkimuksena ja sen lähestymistapa on hermeneuttinen. Tämä lähestymistapa on valittu, koska sen kautta on ollut konkreettista lähestyä lähdeaineistoa. Hermeneutiikassa lähteitä tulkitaan laajasta esiyymmärryksestä tiivistyvään ja pelkistyvään kokonaisyymmärrykseen. Sirpaleisen lähdemateriaalin vuoksi tämä on osoittautunut toimivaksi lähestymistavaksi aineiston tulkintaan. Tässä tutkimuksessa hermeneuttinen lähestymistapa tarkoittaa sitä, että ensin on hahmotettu sotilasasiamiesjärjestelmän yleisrakenne olemassa olevasta tutkimuksesta. Sirpaleisen lähdeaineiston kautta on täydennetty esiyymmärrystä kohti kokonaiskuvaa. Samalla on pelkistetty tutkimuskysymysten kautta keskeisiä teemoja.²⁰

Tutkimuksen analyysimenetelmänä on sisällönanalyysi, jota on käytetty muodostamalla kokonaisyymmärrys olemassa olevasta tutkimuksesta. Tämän jälkeen tutkimuskysymysten ohjaamana on luokiteltu sirpaleista arkistoaineistoa. Aineistosta on noussut keskeiset kehityskulut ja teemat, joista on tutkimuskysymysten ohjaamana saatu vastaukset aineistolle esitettyihin kysymyksiin eli tutkimustulokset ovat muodostuneet induktiivisesti aineistosta. Tämä tutkimus perustuu pääasiallisesti Kansallisarkistossa säilytettäviin primärlähteisiin. Näin ollen tutkimuksen lähdeaineisto

²⁰ Lappalainen, Jussi T., *Haluatko historiankirjoittajaksi*, SKS 2002, s. 55–56. Tuomi, Jouni, Sarajärvi, Anneli, *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*, Tammi 2009, s. 31–33, 103–108.

muodostuu pääosin arkistolähteistä, mutta kansainvälisen toiminnan ja sotilasasiamiesjärjestelmän hahmottamiseen on käytetty myös jo olemassa olevaa tutkimusta.²¹

Historiantutkimus on lähteisiin nojaavia tulkintoja menneisyydestä. Aikaa, siinä eläneitä ihmisiä sekä heidän tuottamiaan asiakirjoja on tulkittava tutkijan omasta ajasta käsin. Näistä asiakirjoista muodostuvat historiantutkimuksen lähteet. Tämän tutkimuksen pääasialliset lähteet ovat Yleisesikunnan osasto 2:n kirjeenvaihtoa ja ulkomaatoimiston yleistä, salaista ja henkilökohtaista kirjeenvaihtoa sekä Suomen sotilasasiamiesten raportointia. Tässä tutkimuksessa tarkastellaan Suomen sotilasasiamiesjärjestelmän kehitystä tulkitsemalla näitä lähteitä lähdekruttisen sisällönanalyysin menetelmin.²²

Tutkimus etenee kronologisesti ja rakentuu Yleisesikunnan päälliköiden kausien ympärille. Pelkkä kronologinen sotilasasiamiesjärjestelmän kehityksen esittäminen ei kuitenkaan tee tekstistä tutkimusta, vaan tutkijan on kyettävä selittämään järjestelmän kehityksen kannalta merkittävien tapahtumien ja ilmiöiden taustat sekä merkitykset kehitykselle. Lisäksi on ymmärrettävä niiden väliset syy-yhteydet sekä kyettävä rakentamaan niistä laajempia kokonaisuuksia, joilla voidaan sekä kuvata että selittää sotilasasiamiesjärjestelmän kehitystä.²³

Historiantutkimus perustuu aina lähteisiin pohjaten tutkijan tulkintoihin, sillä täysin varman tiedon saaminen menneisyydestä ei ole mahdollista. Sotilastiedustelun historiaa tutkittaessa tämä seikka korostuu. Tiedusteluraportteja ja tiedonantoja sisältävä sotilasasiamiesten aineisto on alun perinkin koottu erinäisistä lähteistä. Osa sotilasasiamiehen lähteistä on todennäköisesti ollut luotettavampia kuin toiset. Sotilasasiamies on koonnut hankkimansa tiedot raporttiin. Hän on voinut vertailla kokoamiaan tietoja ennen raportin lähettämistä Yleisesikunnan päällikölle tai sitten ei. Yksittäinen väärä tieto on voinut vaikuttaa raportin kokonaiskuvaan ja päätyä tätä kautta vääristävänä yksityiskohtana Yleisesikunnan ulkomaosaston arkistoon. Tiedustelu on tiedonhankintaa eikä tieto pidä aina paikkaansa. Lisäksi ulkomaosaston arkistoja on hävitetty useaan otteeseen. Tämä on pyritty ottamaan huomioon tutkimuksessa hankkimalla tietoja tiedustelua lähellä olevien instituutioiden lähdeaineistosta.²⁴

Sotilasasiamiestoimintaa koskevat asiakirjat vaihtelevat yksittäisistä ulkomaosaston tehtävänannoista laajaan ohjeistukseen sotilasasiamiesverkostolle. Lisäksi sotilasasiamiesten lähettämien kirjeiden, selvitysten ja raporttien väliset erot ovat aineiston analyysin näkökulmasta suhteellisen suuret. Tavallisten vierailuiden tai opintopaikkojen järjestämistä koskevat asiakirjat ovat syntyneet yksinkertaisimmassa olosuhteissa. Erittäin salaisen tiedusteluraportin tietojen kokoamiseen on todennäköisesti käytetty useita lähteitä, joita raporteissa ei ennen vuotta 1931 yleensä edes mainittu.²⁵

Erilaisissa olosuhteissa erilaisten tietojen pohjalta syntyneitä asiakirjoja on pyritty tarkastelemaan kriittisesti ja rakentamaan niiden pohjalta laajempaa kuvaa Suomen

²¹ Tuomi & Sarajärvi (2009), s. 31–33.

²² Lappalainen (2002), s. 55–56. Tuomi, Sarajärvi (2009), s. 103–108.

²³ Lauerma, Matti, *Sotahistorian tutkimuksen problematiikkaa ja metodiikkaa*, Tiede ja Ase Vol. 35, 1977, s. 107.

²⁴ Kalela, Jorma, *Historian tutkimus ja historia*, Gaudeamus 2000, s. 94–97.

²⁵ Tuomi & Sarajärvi (2009), s. 103–104.

sotilasasiamiesjärjestelmän kehityksestä. Asiakirjoista on nostettu esille tutkimuksen kannalta keskeiset sisällöt, joita on verrattu aiempaan tutkimukseen ja muihin asiakirjoihin. Koska aihepiiristä ei ole tehty juuri tutkimusta, nousee osa tiedoista ensimmäistä kertaa esiin lähteissä. Sisällönanalyysin pohjalta on kuitenkin pyritty luomaan mahdollisimman oikea kokonaiskuva sotilasasiamiesjärjestelmän kehityksestä tutkittavana aikajaksona.²⁶

Tutkimuksen tekeminen sirpaleisella aineistolla on ollut kuin menneisyyden palapelin kokoamista. Tutkimusprosessin aikana lähteet on teemoiteltu tutkimuskysymysten ympärille. Niiden syntyprosessia ja luotettavuutta on arvioitu kriittisesti vertaamalla niitä toisiinsa ja aiempaan tutkimustietoon. Lähteiden keskeinen tieto on yhdistetty uudeksi tulkinnaksi. Osaan tietoja ei ole saatavissa vahvistusta muista lähteistä. Tutkimusaiheen luonteen vuoksi tämä on ollut pakko hyväksyä. Paikoitellen tulkinnat on jouduttu tekemään ehdollisina kapealla lähdeaineistolla, sillä osa ulkomaanosaston aineistosta on yksikertaisesti tuhottu.²⁷

Tutkija ei voi luoda aukotonta kuvaa menneisyydestä, mutta hän voi objektiivisen ja kriittisen tulkinnan kautta yrittää parhaansa mukaan rakentaa siitä mahdollisimman oikean kuvan. Tämä on kuitenkin aina tutkijan oma lähteisiin pohjautuva tulkinta. Etenkin sotilastiedustelua tutkittaessa on oltava valmis siihen, että uudet arkistoaineistot muuttavat kuvaa tutkitusta kokonaisuudesta. Näin on luonnollisesti myös historianitutkimuksen muiden aihepiirien ympärillä. Uusi tutkimus muuttaa kuvaa vanhasta.²⁸

1.6.2. Arkistolähteet

Tämän tutkimuksen aineisto muodostuu pääasiallisesti Kansallisarkiston aineistosta. Lisäksi tutkimuksessa on käytetty soveltuvin osin Suomen ulkoministeriön arkiston, Ruotsin sota-arkiston, Venäjän valtion sotahistoriallisen arkiston ja Britannian kansallisarkiston aineistoja. Tutkimuksen kannalta keskeisin aineistokokonaisuus on kuitenkin Kansallisarkistossa säilytettävä Yleisesikunnan osasto 2:n kirjeenvaihto sekä erityisesti ulkomaatoimiston kirjeenvaihto. Neuvostoliiton tiedustelusta vastaan neen tilastotoimiston materiaali on pääosin tuhottu. Lisäksi Yleisesikunnan kansliatoimiston yleinen ja salainen kirjeenvaihto pitää sisällään käytännön työskentelyyn kuten palkkaukseen liittyvät järjestelyt. Sotilasasiamiehet hoitivat asiansa yleensä Yleisesikunnan päällikön tai ulkomaatoimiston kanssa, mutta arkiset käytännön asiat hoidettiin suoraan kansliatoimiston kanssa.

Sotilasasiamiesjärjestelmän tiedonhankinnan hahmottaminen osana sotilastiedustelun tiedonhankintaa auttaa ymmärtämään, miten ja miksi tietoja kerättiin sekä minne saatu tieto jaettiin. Vuoden 1919 lopussa ja 1920 vuoden alussa akkreditoitiin virallisia sotilasasiamiehiä. Näin saatiin sotilastiedustelulle tietoja kokoava ryhmä. Kun agenttiverkostot järjestettiin Pietariin ja Moskovaan, tiedustelutietojen kokoaminen

²⁶ Tuomi & Sarajärvi (2009), s. 103–104.

²⁷ Lappalainen (2002), s. 59–65. Renvall, Pentti, *Historian tutkimuksen työ ja menetelmät – Teoriaa, käytäntöä, tavoitteita suomalaiseseen ainekseen sovellettuina*, Werner Söderström Osakeyhtiö 1947 s. 65–69.

²⁸ Kalela (2000), s. 142–146. Lauerma (1977), s. 85–86.

oli turvattu lyhyiden ja pitkien tiedustelulinjojen osalta, joskin varsin vähäisin resurssein.²⁹

Yleisesikunnan osasto 2:n toimistot pyrkivät tarkastamaan tiedot vertailemalla eri lähteistä tulleita tietoja ja kokoamaan ne yhteen laajemmiksi kokonaisuuksiksi. Tähän ei resurssit vielä 1930-luvun alkupuolellakaan tahtoneet riittää. Yritystä tiedon analysointiin lähteitä vertailemalla ja yksityiskohtien tarkastelulla näyttää löytyneen. Kootut tiedot jaettiin niitä tarvitseville tahoille, tosin tästä toiminnasta ei ole tiedusteluyhteistyön lisäksi juuri muuta aineistoa ennen 1930-luvun alkua. Näitä aineistoja on löydettävissä Yleisesikunnan järjestelytoimiston arkistokokonaisuudesta, jossa on säilynyt paljon muista kokonaisuuksista kadonneita aineistoja.³⁰

Suomen sotilastiedustelun arkistoja ja sotilasasiamiesten aineistoa osana sitä on tuhattu lähinnä kahdesta syystä. Ensimmäinen syy on arkinen ja kuvaa hyvin myös järjestelmän tehokkuutta. Tilan loppuessa vanhaksi katsottu aineisto on paikoin tuhattu jo lähetystötasolla. Tästä kertovat tutkijan kannalta karua kieltään sotilasasiamiesten polttopäiväkirjat. Arkistoja järjesteltiin ja karsittiin myös Yleisesikunnassa. Toinen syy on kohtalokkaampi. Sotilastiedustelun aineistojen ei haluttu päätyvän Neuvostoliiton käyttöön. Osa tuhattiin jo talvisodan aikana, osa jatkosodan päätyttyä tappiollisesti. Sotilastiedustelun historiaan perehtyvän tutkijan on kyettävä nukkumaan yönsä, vaikka arkistoaineisto on paikoin kokonaan tuhattu.

Sotilastiedustelun jäljelle jääneen aineistonkin tarkastelussa on pidettävä mielessä sen syntyprosessi ja tarkoitus. Ne ovat kirjoitettu pääosiltaan osasto 2:n pienen ammattilaispiirin käyttöön. Mitään sotilasasiamiesten Yleisesikuntaan lähettämiä materiaaleja ei myöskään ole tarkoitettu ulkopuolisille. Sama koskee Yleisesikunnan ulkomaatoimiston kautta sotilasasiamiehille lähetettyjä tehtävänantoja ja ohjausta. Mitään sotilasasiamiehiä koskevaa aineistoa ei ole tarkoitettu ulkopuolisten käsiteltäväksi. Erityisesti sotilasasiamiesten ohjeistus ja raportointi ovat olleet salaisia tai erittäin salaisia asiakirjoja. Todennäköisesti kaikkea tietoa ei ole alun perinkään edes laitettu paperille. Tämä koskee erityisesti agenttiverkoston toimintaa Moskovassa. Tutkimusmateriaali on siis parhaimmillaankin hyvin vajaan. Paikoin materiaali puuttuu kokonaan. Tästä huolimatta jäljellä olevalla aineistolla on mahdollista muodostaa kuva sotilasasiamiestoiminnasta.³¹

Sotilasasiamiesten aineistot eivät löydy yhdestä kokonaisuudesta, vain osa sotilasasiamiesten kirjeenvaihdosta löytyy eri arkistonmuodostajien alta. Raportteja on myös löydettävissä jakelukappaleina usean arkistonmuodostajan alta, esimerkiksi puolustusministeriön kirjeenvaihdosta. Esimerkiksi operatiiviseen osastoon jaetuista tilastotoimiston ja sotilasasiamiesten raporteista on nähtävissä 1930-luvun lopun uhkakuvan konkretisoituminen. Toisaalta osa sotilasasiamiesverkoston raporteista löytyy suhteellisen hyvin säilyneinä. Suomen Patriisin- ja Tukholman-sotilasasiamiesten arkistokokonaisuudet ovat parhaiten säilyneet. Myös Varsovan-sotilasasiamiehen aineistoja on löydettävissä erityisesti 1920-luvun alusta, mutta myös jonkin verran 1930-luvulta. Berliinin-sotilasasiamiehen aineistoja on myös saatavissa suhteellisen hyvin etenkin 1930-luvulta. Sotilasasiamiesten tuottama kirjeenvaihto ja maakohtainen tiedusteluraportointi on hävitetty joidenkin maiden osalta kokonaan,

²⁹ Osasto 2:n päällikön kirjelmä Yleisesikunnan päällikölle N:o 1352/V/37sal. 2.10.1937. T 22104/61. KA.

³⁰ Sama.

³¹ Lauerma (1977), s. 85–86.

muun muassa Moskovan-sotilasasiamiehen ja Pariisin-sotilasasiamiehen Madridia koskevia aineistoja ei ole juuri jäänyt jäljelle. On aiheellista olettaa, että merkittävimpiä, strategisen tason raportointeja puuttuu myös olemassa olevasta aineistosta. Yleisesikunnan kirjeenvaihdosta ei selviä, kuinka paljon ulkomaatoimisto tai tilastotoimisto lopulta koordinoivat aineiston hävittämistä.

Moskovan sotilasasiamiehen aineisto poltettiin syksyllä 1939 Moskovan-lähetystön pihamaalla ja uuneissa, kun sen evakuoimisesta jouduttiin luopumaan. Yksittäisiä raportteja on kuitenkin löydettävissä jakelukappaleina. Tilastotoimiston jäljelle jääneestä hyvin kapeasta kirjeenvaihdosta muun muassa Moskovan-sotilasasiamiehen raportointi on hävitetty. Joitakin raportteja on kuitenkin löydettävissä esimerkiksi ulkomaatoimiston kirjeenvaihdon seasta ja tykistöntarkastajan arkistokokonaisuudesta. Suomen Moskovaan akkreditoiman sotilasasiamiehen toimittamia tietoja on luettavissa analysoidussa muodossa *Tiedoituksia Neuvostoliitosta* -katsauksissa.

Yleisesikunnan ulkoma- ja tilastotoimistojen kirjeenvaihdosta löytyy sotilasasiamiehelle lähetettyjä tehtävänantoja ja toimistojen sisäisiä tehtäviä sotilasasiamiehille. Kaikki laajat yhteenvedot ja muistioid on kuitenkin siivottu pois näistä kokonaisuuksista. Tiivistäen voidaan todeta, että aineisto koostuu muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta tiedon sirpaleista, joista on pyritty muodostamaan mahdollisimman ehjä kokonaiskuva. Aineistokokonaisuuksia tarkasteltaessa on muistettava, että sotilasasiamiesten tuottamasta aineistosta osia on kadonnut. Näin ollen tutkimusaineistoa on jouduttu paikoitellen kokoamaan jakelukappaleiden avulla.

Sotilasasiamiesten raportteja löytyy ikään kuin ristiin arkistoituna toisen asemamaan raportoinnin seasta. Nämä ovat tosin yksittäiskappaleita ja koskevat lähinnä Moskovaa. Lisäksi aineistossa on nähtävissä yllättäviä tiedonvälityskanavia, sillä esimerkiksi Lontoon-sotilasasiamiehen raportoinnista 1930-luvun alusta löytyy parhaiten tietoa Kaukoidän ja Mantšurian tilanteesta. Toinen vastaava tapaus on Pariisin-sotilasasiamiehen Lauri Hiiden Espanjan sisällissotaa koskeva aineisto. Hänen raporttejaan Espanjaan liittyen ei ole säilynyt. Espanjan sisäisestä tilanteesta on kuitenkin säilynyt joitakin Berliinin-sotilasasiamiehen raportteja.

Sotilasasiamiesten aineistossa on nähtävissä raportoinnin epätasainen laatu sekä vähäinen sirpaleisen tiedon määrä 1920-luvun alussa. Tutkijan kannalta tilanne helpottuu 1920-luvun puolivälissä, kun järjestelmän vakiintumisen myötä raportointi ja osasto 2:n työmenetelmät vakiintuivat. Sotilasasiamiesten raportointia ja muistioita löytyy lähinnä toimistotasolta. Kansallisarkiston aineiston osalta keskeisimmät arkistonmuodostajat ovat Yleisesikunnan ulkomaatoimisto IV ja kansliatoimisto. Jälkimmäinen hoiti sotilasasiamiesten arjen yleisluontoisia kysymyksiä kuten palkkaukseen liittyviä asioita. Sotilasasiamiesten raportointia ei juuri löydy tilastollisen ja ulkomaaosaston (vuodesta 1937 ulkomaaosasto) kirjeenvaihdosta. Ulkomaatoimiston rooli nousi Enckellin väistyttyä Yleisesikunnan päällikön tehtävästä, sillä yhä suurempi osa sotilasasiamiesten aineistosta alkoi kulkea ulkomaatoimiston IV kautta lukuun ottamatta Moskovan-sotilasasiamiehen aineistoa, jonka hoiti tilastotoimisto V.

Pitkällä aikavälillä aineiston arkistominen oli edellytys tiedustelun kokonaiskuvan muotoutumiselle. Mikäli aineiston tuhoamista ei koordinoanut tiedusteluorganisaatio, se oli yksittäisen upseerin arvion varassa. Mikäli hänellä ei ollut laajaa kokemusta tiedustelusta, hän tuskin pystyi arvioimaan laajojen kokonaisuuksien hävittämisen aiheuttamaa aukkoa kokonaiskuvassa. Koska sotilasasiamiehille jaettiin polttokirjat,

heillä oli ilmeisesti myös ohjeistus aineiston hävittämiseen. Tällaista ohjeistusta ei aineistosta ole kuitenkaan löytynyt. Huolimatta hävitetystä aineistosta olemassa olevan aineiston pohjalta on kuitenkin mahdollista muodostaa kokonaiskuva Suomen sotilasasiamesjärjestelmän perustamisesta ja kehityksestä järjestelmän ensi askelista talvisodan kynnykselle.

Kokonaiskuvan muodostamisessa auttaa tiedustelupäällikkö Raimo Heiskasen vuonna 1989 ilmestyneen teoksen *Saadun tiedon mukaan – Päämajan johtama tiedustelu 1939–1941* tutkimusaineistoksi koottu laaja haastatteluaineisto 1980-luvun alusta lähtien. Tuolloin vielä hengissä ollut sotilastiedustelun henkilöstö pyrittiin haastattelemaan läpi. Aineistosta syntyi *Saadun tiedon mukaan* -kokoelma, johon on koottu eri tehtävissä palvelleiden henkilöiden haastatteluja. Aineisto painottuu radiotiedustelun puolelle, mutta myös sotilasasiamesjärjestelmää sivuavaa aineistoa on kokoelmassa. Heiskasen oma pikkukokoelma on tämän tutkimuksen osalta myös merkittävä aineisto. Osa aineistosta koskettaa suoraan sotilasasiamesiä toimintaa. Erityisen hyvin tämä aineisto sopii kuitenkin sotilastiedustelun kokonaiskuvan hahmottamiseen.

Tämän tutkimuksen kannalta merkittävät aineistokokonaisuudet ovat Kansallisarkistossa säilytettävät upseereiden nimikirjanotteet, joihin on kirjattu sotilasura ja henkilöarvostelut. Osa nimikirjanotteista on tavallista laajempia kokonaisuuksia, sillä niiden väliin on koottu erilaisia todistuksia, kirjeitä tai komennuksia. Nimikirjanotteiden tietojen pohjalta on pyritty analysoimaan sotilasasiamesiä taustoja ja koulutusta ennen tehtävän vastaanottamista. Venäjän valtion sotahistoriallisen arkiston (RGVIA) kokoelmissa säilytetään puolestaan tsaarin Venäjän upseereiden nimikirjanotteita. Näitä nimikirjanotteita on hyödynnetty Yleisesikunnan päällikön Oscar Enckellin sekä Suomen ensimmäisten sotilasasiamesiä Nils Procopén, Birger Helsingiuksen, Nicolai Töttermanin, Carl Gaston Ahrenbergin ja Oscar Wesanderin osalta. Näiden haasteena on, että ne koskevat lähinnä koulutusaikaa Nikolain yleisesikunta-akatemiassa sekä osin yleisesikuntapalvelusta. Ilmeisesti jokaisessa joukko-osastossa koottiin erillinen osa nimikirjanotteeseen. Näitä ei ole käytettävissä nimikirjanotekokoelmassa. Tsaarin armeijan nimikirjanotteiden avulla voidaan kuitenkin hahmotella kuvaa siitä, miksi Enckell akkreditoi juuri kyseiset tsaarin upseerit Suomen sotilasasiamesiä.

Toinen henkilökuvan kannalta keskeinen aineistokokonaisuus on Kansallisarkiston pikkukokoelmat, joita on käytetty tässä tutkimuksessa soveltuvin osin. Useilla suvuilta ja yksityishenkilöillä on omat pikkukokoelmansa. Näitä kokoelmia hyödyntäen on mahdollisuus saada uutta tietoa tutkimuksen kannalta keskeisistä henkilöistä ja heidän taustoistaan. Yleisesikunnan toiminnasta ja arjesta on ajoittain vaikea saada rakennetuksi kuvaa ainoastaan kirjeenvaihtoon pohjaten, joten Yleisesikunnassa työskennelleiden upseereiden pikkukokoelmia on hyödynnetty kokonaiskuvan rakentamisessa.

Yleisesikunnan päälliköiden pikkukokoelmia on myös hyödynnetty. Tässä tutkimuksessa on käytetty soveltuvilta osin Enckell-suvun yksityiskokoelmaa, johon kuuluu sekä perheen sisäistä että ulkoista kirjeenvaihtoa ja erilaisia asiakirjoja. Kenraalimajuri Oscar Enckellin Suomen virkauran ajalta aineistoa ei juuri löydy. Hänen isänsä, jalkaväenkenraali Carl Enckellin kokoelmasta löytyy esimerkiksi Oscar Enckellin vastaus C. G. E. Mannerheimille, joka kutsui hänet työskentelemään Suomen armeijaan. Enckelliä seuranneen Yleisesikunnan päällikön Kurt Martti Walleniuksen pikkukokoelmasta on hyödynnetty monipuolista aineistoa hänen Yleisesikunnan pääl-

likkyyden ajalta sekä toimista ja yhteyksistä ulkomailla. Walleniuksen kokoelmassa on paljon aineistoa, joka kuvaa Yleisesikunnan työskentelyä. Tästä aineistosta on paitsi rakennettavissa kuvaa keskeisistä osasto 2:n upseereista myös tarkistettavissa yksityiskohtia.

Kenraaliluutnantti Karl Lennart Oeschin kokoelma painottuu selkeästi 1950-luvusta eteenpäin, mutta kokoelmassa on myös nippu muistioita. Oeschin kokoelman pohjalta voidaan kuitenkin hahmotella kenraaliluutnantin persoonaa ja hänen tapaansa johtaa Yleisesikuntaa, mikä on tämän tutkimuksen kannalta keskeistä. Oesch laati useita käsin kirjoitettuja tekstejä, joiden pohjalta hänen ajatusmaailmaansa voidaan hahmotella. Parhaiten Oeschin näkemys sotilasasiameiostoinnasta näkyy kuitenkin raporttien marginaaleissa, joten hänen pikkukokoelmansa on tämän tutkimuksen kannalta lähinnä yleiskuvaa rakentavassa roolissa.

Osalla Suomen sotilasasiameihistä on oma pikkukokoelma, joista tosin vain äärimmäisen harvassa on saatavissa materiaalia sotilasasiameiehen tehtävän ajalta. Kenraalimajuri Aarne Snellmanin kokoelma pitää kuitenkin sisällään Suomen Berliininsotilasasiameiehen kirjeistöä vuosilta 1934–1937. Hänen ja C. G. E. Mannerheimin välinen kirjeenvaihto täydentävät kuvaa 1930-luvun puolivälin poliittisen tilanteen kärjistyisestä sekä Suomen armeijan materiaalitalanteesta.

Lähdepohjaa on täydennetty myös Suomen ulkoministeriön aineistolla. Ulkoministeriön arkiston keskeisin anti liittyy maiden mukaan järjestettyihin mappeihin, joista Venäjä-mapin 1930-luvun raportointi auttaa rakentamaan kuvan lähetystön toiminnasta Moskovassa sekä kuvaa sitä poliittista todellisuutta missä Neuvostoliitossa elettiin. Tutkimuksen kannalta mielenkiintoinen kokonaisuus on myös Berliinin lähetystön osalta löytyvä asia-avaus 5G 5g, jossa on Berliininsotilasasiameiehen kirjeenvaihtoa. Muiden lähetystöjen osalta vastaavaa asia-avausta ei ole. Arkiston kokoelmista löytyy myös sotilasasiameiesten ohjeita sekä sotilasasiameiesten asemaa lähetystössä koskevia asiakirjoja.

Ruotsin sota-arkiston eli Krigsarkivetin kokoelmissa säilytetään Ruotsin armeijan yleisesikunnan ulkomaosaston sotilasasiameiesten raportointia. Tässä tutkimuksessa näitä raportteja on käytetty soveltuvin osin. Ruotsin Helsinkiin akkreditoiman sotilasasiameiehen raportoinnin kautta voi rakentaa kuvaa Suomen armeijan kehityksestä, etenkin järjestelmän alusta. Toinen mielenkiintoinen ajanjakso on sotaa edeltänyt aika, jolloin Suomen sotilastiedustelun aineistoja on jaettu Ruotsiin suomen kielellä. Ruotsin Moskovan-sotilasasiameiehen kirjeenvaihto tarjoaa myös mahdollisuuden tarkastella Moskovaa toimintaympäristönä. Kirjeenvaihdossa on myös laajat kuvakokoelmat. Todennäköisesti Suomen Moskovan-sotilasasiameiehen aineisto on sisältänyt samankaltaista raportointia ja kuvamateriaalia. Tällä aineistolla pyritään rakentamaan osaltaan kuvaa Suomen sotilasasiameiostoinnasta ja toimintaympäristöistä. Toinen keskeinen kokonaisuus Ruotsin sota-arkistossa on ulkomaosaston aineisto, jonka pohjalta on todettavissa Ruotsin ja Suomen sotilastiedusteluiden läheinen yhteistyö erityisesti 1930-luvulla.

Yksittäisten sotilasasiameiesten taustoja selvitettäessä kansainväliset arkistot ovat voineet avartaa tutkimusta. Britannian kansallisarkiston kokoelmista on käytetty Suomen ilmailuasiamiehen Bertel Mårtensonin henkilömappia PF 62053. Britannian tiedustelupalvelu kokosi tietoja hänestä 1930-luvun puolivälistä lähtien. Mårtensonin

mappi on sijoitettu kokonaisuuteen KV2/3650 *German Intelligence Agents and suspected Agents*. Henkilömapin avulla täydennetään henkilökuvaa Mårtensonista.

Tutkimuksessa on käytetty pääosin Kansallisarkiston kokoelmiin kuuluvia alkupe-
räislähteitä, jotka ovat upseeriston virkatyönään laatimia asiakirjoja. Perinteisesti vi-
rallisia asiakirjoja on pidetty luotettavina lähteinä, sillä ne ovat ammattilaisen virassa
ollessaan laatimia. Toisaalta, kuten mikä tahansa muukin lähde, ne voivat sisältää
virheellistä tai harhauttavaa tietoa. Tämä on otettava huomioon erityisesti tarkastel-
taessa sotilasasiamiesten raportointia kotimaahansa, sillä heidän kokoamansa tiedot
voivat olla tahattomasti tai tahallisesti virheellisiä. Omalta kannalta ikävistä asioista
raportoiminen tai oman mahdollisen virheen peittely on pyritty ottamaan huomioon
vertaamalla lähteitä toisiinsa ja olemassa olevaan tutkimukseen.

Sotilasasiamiesverkostolta saatuja tietoja on ulkoma- ja tilastotoimistoissa vertailtu
toisiinsa ja tarkastettu lopulta liittäen ne osaksi laajempaa kokonaisuutta. Näitä ul-
koma- ja tilastotoimiston kokoamia analyysseja ei maakansioita lukuun ottamatta ole
tutkijalla käytettävissä, sillä ne on ilmeisesti hävitetty arkistoja tuhottaessa. Kuten
edellä kirjoitetusta voidaan todeta, tämän tutkimuksen lähdeaineiston tulkinnassa on
erityisen tarkasti otettava huomioon lähdekritiikki.³²

1.6.3. Tutkimus- ja kirjallisuuslähteet

Tämän tutkimuksen kirjallisuuslähteet ovat enimmäkseen tutkimuksia tai tieteellisiä
artikkeleita. Tutkimuksista keskeisimmät ovat jo aiemmin mainitut professori Alfred
Vagtsin tutkimus *The Military Attaché* ja Jukka Salaksen *Suomen sotilasasiamiestoiminnan
järjestely ja merkitys 1930–1945*. Nämä tutkimukset muodostavat lähtökohdan tälle
tutkimukselle, mutta samalla osoittavat myös Suomen sotilasasiamiesjärjestelmän
kehityksen tutkimattomuuden. Salas on tutkimuksessaan kuvannut sotilasasiamies-
järjestelmän järjestelyitä painottuen vuosiin 1930–1945. Yhteistä aikarajausta on siis
kymmenen vuoden verran. Tutkimuksessaan Salas on onnistunut selvittämään ver-
kostoston keskeiset muutokset vuosina 1930–1945, mutta koska hänen lähestymista-
pansa on ollut tapahtumahistoriallinen, syyt ja seuraukset ovat jääneet pimentoon.
Salaksen tutkimus yhdistettynä Kansallisarkistossa säilyneeseen sotilasasiamiesten
raportointiin ja Yleisesikunnan ulkomaatoimiston kirjeenvaihtoon avaa sotilasasia-
miestoiminnan organisoinnin syyt ja seurauksia, mutta myös tuloksia. Salas ei myös-
kään ota kantaa tutkimuksessaan yleisesikunnan päälliköiden rooliin sotilasasiamies-
toiminnan kehittämisessä.

Professori Vagtsin tutkimus selvittää sen sijaan hyvin yksityiskohtaisesti Euroopan
valtioiden sotilasasiamiestoiminnan syntymistä ja kehitystä sekä yleisesikuntien roo-
lia. Vagts tuo tutkimuksessaan esiin myös diplomaattikunnan sisäisiä kehityslinjoja.
The Military Attaché -tutkimus avaa kansainvälisen järjestelmän kehitystä sen olemassa
olon aikana sekä siihen vaikuttaneita tekijöitä kuten sotia. Tässä tutkimuksessa *The
Military Attaché* -tutkimusta on käytetty lähtökohdana Suomen sotilasasiamiesjärjes-
telmän kehityksen asemoimisessa suhteessa kansainvälisen sotilasasiamiesjärjes-
telmän kehitykseen.

³² Lauerma (1977), s. 89–91.

Entisen tiedustelupäällikön, kenraalimajuri Raimo Heiskasen *Saadun tiedon mukaan – Päämajan johtama tiedustelu 1939–1941* teos julkaistiin vuonna 1989. Heiskasen teos tarjosi tutkimukselliset raamit Suomen sotilastiedustelun historian tarkasteluun. Tutkimus on viitteistetty, joten tiedot on mahdollista tarkastaa. Heiskasen tutkimus toimii erityisen hyvänä tutkimuslähteenä yhdessä hänen pikkukokoelmansa kanssa, johon teoksen aineistoja on koottu.

Juhani Paasivirran *Suomen diplomaattiedustus ja ulkopoliittikan hoito* -tutkimus yhdessä Jukka Nevakiven *Ulkoasiainhallinnon historia 1918–1956* kanssa toimivat lähteenä ulkoministeriön näkökulmasta avaten diplomaattijärjestelmää. Näiden tutkimusten pohjalta on hahmotettavissa ulkoasiainhallinnon keskeiset kehityslinjat ja niiden yhtymäkohdat sotilasiamiesjärjestelmän kehitykseen.

Eero Elfvingrenin tutkimukset Yleisesikunnan organisaation kehityksestä ovat sivunneet sotilasiamiesten asemaa Yleisesikunnan organisaatiossa. Elfvingren on tehnyt aikoinaan valtavan työn selvittäessään organisaation kehityksen, mutta kuten Salas myös hän on tyytynyt kuvaamaan muutokset, ei etsimään syitä niille. Elfvingrenin tutkimukset ovat kuitenkin yksityiskohtaisia ja selkeitä kuvauksia Yleisesikunnan organisaation muutoksista. Hänen tutkimustensa ansiot ovat nimenomaan kyky luoda selkeä kokonaiskuva Yleisesikunnan organisaation rakentumisesta pienten yksityiskohtien kautta.

Majuri Ermei Kannisen³³ vuonna 1959 laatima *Suomen ylijohdon tiedustelupalvelun organisaation kehitys vuoteen 1945 sekä eräitä piirteitä sen toiminnasta ja tuloksista* on selvitys tiedustelunorganisoinnista ennen sotaa ja sodan vuosilta. Kannisella on ollut Salaksen tapaan haastateltavina useita jo ennen sotia tiedustelun piirissä työskennelleitä henkilöitä ja ilmeisesti heidän henkilökohtaisia muistiinpanojaan. Kanninen on koonnut tekstin pelkistettyyn ja esittelevään tapahtumahistorian muotoon. Teksti on myös pääosin viitteistetty.

Tässä tutkimuksessa on käytetty myös elämäkertakirjallisuutta ja tutkimuksia, etenkin yleisesikunnan päälliköiden ja Yleisesikunnassa merkittävässä asemassa olleiden upseereiden toiminnan selvittämiseksi. Yleisesikunnan arjen ja tiedustelutoiminnan selvittäminen on tehtävä pienistä palasista kooten, sillä asiakirjoista harvemmin selviää esimerkiksi arjen toimintamallit ja henkilösuhteet. Elämäkertoissa on kuitenkin omat lähdekriittiset haasteensa. Henkilökohtaisesti koottujen elämäkertojen vaikeutena on usein ihmisen muistin rajallisuus ja tarve esittää epämiellyttävät asiat omasta näkökulmasta edullisessa valossa. Toisaalta jokainen aikalainen on kokenut aikansa myllerrykset omalla tavallaan. Tämä on inhimillistä, mutta tutkijan kannalta haastavaa. Tutkimuksina kirjoitetut elämäkerrat ovat tutkimuskirjallisuutena usein punnittavia, koska ulkopuolinen tutkija on koonnut henkilöhistorian. Toisaalta näistäkin monet sortuvat liialliseen glorifiointiin. Alkuperäisaineistoa läpikäymällä toinen tutkija voi myös päätyä erilaisiin tulkintoihin.

Tsaarin Venäjän sotilastiedustelun tutkimuksissa Enckellin toimia sivutaan osana Venäjän armeijan sotilastiedustelun kehitystä ja toimintaa. Venäläinen tutkimuskirjallisuus nostaa esille lähinnä järjestelmän kehityksen murroskohdat, ei niinkään kehittäjiä. Aleksandr Kolpakidin ja Dimitry Prokhorovin *The GRU Empire – Essays on the*

³³ Kenraaliluutnantiksi ylennyt Kanninen työskenteli Salaksen tavoin Suomen sotilastiedustelun tehtävissä.

history of Russian military Intelligence -teoksen artikkeli *Military intelligence before 1917* ja tiedusteluhistorian asiantuntija Mikhail Alekseyevin *Military intelligence of Russia from Rurik to Nicholas II* osoittavat niitä toimintamalleja, jotka Enckell oli omaksunut tsaarin sotilastiedustelussa. Tutkimusten merkitys on niiden seikkaperäisissä kuvauksissa tsaarin Venäjän sotilastiedustelun kehityksestä ja niistä muutosprosesseista, joita tiedustelujärjestelmässä toteutettiin.

Helsingin yliopiston dosentti Marina Vituhnovskaja-Kauppala on puolestaan tutkinut laajasti Enckellin vaiheita Venäjällä ja Euroopassa ennen vuotta 1918. Vituhnovskaja-Kauppala on käyttänyt työssään venäläisiä, italialaisia ja serbialaisia arkistoja. Hänen artikkelinsa kautta on mahdollista hahmottaa Enckellin vaiheita ennen Suomeen saapumista. Koska Enckellistä ei ole tehty elämäkertaa, hänen Suomeen tulonsa jälkeisen työnsä ja elämänsä tutkiminen oli aloitettava lähes tyhjästä.

Kenraalimajuri Kurt Martti Walleniukselta vuonna 1997 julkaistu elämäkerta *Wallenius – kirjailijakenraalin elämä ja tuotanto* kuvaa nuoren sotilaan matkaa jääkärien koulutusleiriltä kenraalimajuriksi ja lopulta tutkintavankeuden kautta Lapin erämaahan unohdetuksi kirjailijaksi. Saamelaisen kulttuurin professori Veli-Pekka Lehtola on käyttänyt tutkimuksessaan runsaasti arkistolähteitä, muun muassa Walleniuksen pikkukokoelmaa. Tutkija on onnistunut luomaan varsin tasapainoisen tutkimuksen kiistelystä hahmosta. Tosin kuten elämäkerroissa yleensä, tässäkin on, ikävä kyllä, kallistuttu glorifioinnin puolelle eikä Walleniuksen valintoja ole tarkasteltu kriittisesti. Kenraalimajuri Walleniuksen sotilasuran ja Yleisesikunnan toiminnan hänen päällikkökaudellaan Lehtolan teos kuitenkin onnistuu kuvaamaan seikkaperäisesti.

Käsillä olevan tutkimuksen kannalta kaksi merkityksellistä elämäkertaa käsittelee Karl Lennart Oeschiä. Everstiluutnantti (evp.) Helge Seppälän *Karl Lennart Oesch – Suomen pelastaja* julkaistiin vuonna 1998. Elämäkerta painottuu raskaisiin sotavuosiin ja niistä selviämiseen, mutta se käsittelee taustanomaisesti Oeschin aiempia vaiheita. Filosofian tohtori Vesa Määtän vuonna 2015 julkaistu *K. L. Oesch – ylivoimaa vastassa* kuvaa realistisesti Yleisesikunnan päällikön kamppailua tiukan taloustilanteen ja puna-armeijan nousun välissä. Walleniuksen ja Oeschin elämäkertojen pohjalta on päästävässä kiinni 1920- ja 1930-luvun armeijan kehitykseen ja poliittiseen todellisuuden muotoutumiseen.

Maanpuolustuskorkeakoulun sotahistorian dosentti Jarkko Kemppi kirjoitti *Jalkaväenkenraali – A. E. Martola* -nimisen elämäkerran vuonna 2008. Martolan merkitys sotaväelle on ollut merkittävä monessa suhteessa, muun muassa luotaessa maalle omaa Sotakorkeakoulua. Martola toimi uransa aikana monipuolisissa tehtävissä, myös sotilasasiamiehenä Pariisissa Walleniuksen yleisesikuntapäällikkyyden aikana vuosina 1928–1931. Palattuaan Ranskan sotakorkeakoulusta takaisin Suomeen Martola otti johtoonsa osasto 2:n eli tilastollisen- ja ulkomaanosaston. Kempin tutkimus Martolasta kokoaa niitä henkilösuhteita ja asetelmia, jossa Yleisesikunnan henkilöstö työskenteli. Pohjana Kempin tutkimukselle on ollut Martolan itsensä vuonna 1973 kirjoittama muistelmateos *Sodassa ja rauhassa – A. E. Martola*. Muistelmat kuvaavat paitsi Yleisesikunnan toimintaa myös Martolan vuosia sotilasasiamiehenä Pariisissa. Martolan teos on muistelmaluontoinen mutta samalla tarkkapiirteinen leikkaus Suomen historiaan ja kuvaus ajastaan ja sen poliittisista sekä henkilökohtaisista taustoista.

Osasto 2:n henkilöstöstä ei juuri ole julkaistu elämäkertoja eikä muistelmakirjoja. Osasyynä tähän voi olla siinä, että 1920- ja 1930-luvun keskeiset tiedustelun kehittäjät kuolivat varsin nuorena jo ennen sotia. Tiedustelupäällikkö Aladár Paasosen *Marsalkan tiedustelupäällikkönä ja hallituksen asiamiehenä* on kuitenkin poikkeus. Muistelmateos painottuu lähinnä jatkosodan vuosiin ja aikaan tiedustelupäällikkönä, mutta se sivuaa myös nuoren upseerin työskentelyä Yleisesikunnassa 1920- ja 1930-luvulla. Paasonen toimi niin Moskovan- kuin Berliinin-sotilasasiamiehenä, sekä kuten tunnettua, tiedustelupäällikkönä. Kokenut tiedustelu-upseeri harkitsi epäilemättä tarkoin, mitä tietoja muistelmiinsa kirjoitti, mutta ajankuvaa ja henkilösuhteita niistä ainakin on hahmotettavissa. Vuonna 2012 julkaistiin kaksi Paasosen elämäkertaa. Kaksi hyvin erilaista kirjoittajaa käytti teostensa pohjana myös Paasosen itsensä laatimaa muistelmateosta.

Valtiotieteiden tohtori Martti Turtolan teos *Mannerheimin luotettu mies – eversti Aladár Paasosen elämä ja toiminta* on tutkijan kirjoittama teos tiedustelupäällikköstä. Turtola on käyttänyt tutkimuksessaan laajaa arkistoaineistoa. Toimittaja Petri Nevalaisen *Marskin tiedustelija – Eversti Aladár Paasosen tarina* on viitteistämätön tietokirja, jonka arvo piilee lähinnä Nevalaisen Paasosen perhepiiriltä kokoamassa, joskin kapeahkossa, haastatteluaineistossa. Sotilastiedustelusta on miellyttävää kirjoittaa ilman viitteitä, mutta tutkijan näkökulmasta se tekee tiedon arvioinnista hyvin haastavaa.

Venäjällä tsaarin aikana palvelleiden upseereiden muistelmista eversti Boris Gyllenbögelin vuonna 1946 julkaistu *Sotilaana ja diplomaattina Itä-Euroopassa* on ajanmukainen kuvaus Suomen diplomatian ja sotilasasiamestojen toiminnan ensi askelista 1920-luvulla merkittävimmissä reunavaltiossa Puolassa. Gyllenbögelin muistelmat avaavat sen todellisuuden, jossa kansainvälinen diplomaattikunta jatkoi töitään suursodan jälkeen. Hänen avoin tapansa kirjoittaa tarjoaa mahdollisuuden nähdä vilauksen maailmasta niin kuin aikalaiset sen näkivät.

1.6.4. Artikkelit ja lehdistölähteet

Tutkimuksessa käytetään artikkeli- ja lehdistölähteitä kahdella tavalla. Osa artikkeleista on kirjoitettu aikalaiskuvauksena poliittisesta todellisuudesta ja sotilasasiamestojen toiminnasta, osa on puolestaan sotilasasiamestojen tiedustelutietona kokoamaa aineistoa. Lehdistön tuottamaa lähdemateriaalia on perinteisesti pidetty historian tutkimuksen näkökulmasta haasteellisena aineistona siihen liittyvien lukuisten epävarmuustekijöiden vuoksi. Sotilasasiamestojen kokoamat sanomalehtien artikkelit kuvaavat lähinnä sitä, millaisista lähteistä sotilasasiamestojet osittain kokosivat tietonsa.³⁴

Ammattiupseerit kirjoittivat laajoja artikkeleita ammattilehtiin aihepiireistä, jotka olivat pinnalla 1920- ja 1930-luvulla. Nämä artikkelit heijastelivat heidän katsontakantojaan ja näkemyksiään. Ammattilehdissä julkaistiin paljon Neuvostoliittoa käsitteleviä artikkeleita sekä nimenomaan sotilasasiamestojen toimintaan liittyviä artikkeleita. Aikalaiset näyttävät julkaisseensa hyvin tarvekeskeisesti, eivät niinkään salausseikkoja huomioon ottaen.

³⁴ Lauerma (1977), s. 93.

Keskeinen ammattilehti 1920- ja 1930-luvulla oli *Sotilasajakauslehti*. Lehtien artikkelit kuvaavat sitä, mistä aikalaiset olivat kiinnostuneita. Esimerkiksi kesällä 1938 Sotilasajakauslehden katsausosastossa julkaistiin Kurt Erik Lindemanin artikkeli *Suomen sotilasasiainjärjestelmä*. Artikkelin kuvaava sotilasasiainjärjestelmän historiaa ja kehitysvireitä, mutta se kuvastaa samalla järjestelmän vierautta myös upseerikunnalle. Ilmeisesti toiminta oli kyetty pitämään sopivan hienotunteisesti syrjässä. *Suomen sotilas* -lehteen kirjoitettiin 1930-luvulla kuvauksia sotilasasiainjärjestelmästä Latviassa, Liettuassa, Puolassa ja Romaniassa. Tässä artikkelisarjassa sotilasasiainmiehinä toimineet upseerit esittelivät diplomaattisin sanakäntein akkreditointimaataan ja sen vieraanvaraisuutta. Nämä kuvaukset ovat taustalla auttaneet aikalaiskäsitysten hahmottamisessa.

Kansalliskirjaston digitoimat lehdet ovat tutkijoiden näkökulmasta hyödyllinen ratkaisu. Tässä tutkimuksessa hyödynnetään vanhoja sanoma- ja aikakauslehtiä, jotta on voitu hahmottaa, mitä ilmiöistä tai tapahtumista aikoinaan kirjoitettiin. Lehdistä on löydettävissä tietoja muun muassa sotilasasiainmiesten nimityksistä ja Yleisesikuntaa vuonna 1927 kohdanneesta onnettomuudesta, joka järkytti henkilökuntaa suuresti. Lisäksi lehdissä julkaistiin merkittävien upseereiden muistoilmoitukset. Niitä on hyödynnetty muun muassa nuorena kuolleiden keskeisten tiedustelu-upseereiden vaiheita selvittäessä.

Tiedustelutiedosta osa on ollut saatavissa lehtien kautta eli täysin julkisista lähteistä. Tätä kautta tiedustelu on siis osittain hankkinut tietonsa. Sotilasasiainmiehet kokosivat raporttinsa tiedoista osan lehdistöstä tai lähettivät lehtileikkeitä kommentteineen Yleisesikuntaan. Myös Yleisesikunnassa Helsingissä tilattiin ulkomaisia sanoma- ja sotilaslehtiä Suomen kannalta mielenkiintoisimmista valtioista. Historiantutkimuksen kannalta lehdet ovat kokoelma erilaisia lähteitä, joita käytettäessä on ymmärrettävä uutisten ja artikkeleiden syntyprosessia. Toimittajan asiantuntemus ei ehkä ole riittänyt, joten lehtiin on voinut jäädä useita virheitä. Toisaalta tässä tutkimuksessa aineistoa käytetään vain ajankuvan hahmottamiseksi eli sen selvittämiseksi, millaisista ilmiöistä ja aihepiireistä 1920- ja 1930-luvun maailmassa oltiin kiinnostuneita.³⁵

³⁵ Lauerma (1977), s. 93.

2

KANSAINVÄLINEN SOTILASASIAMIESJÄRJESTELMÄ KEHITTYÄ

2.1. Sotilasasiantuntijoista sotilasasiamiehiksi

Valtiojohdon päätöksenteon tueksi on hankittu tietoja muiden valtioiden tilanteesta jo kauan ennen modernia aikaa. Ulkomaille sijoitettu lähettiläs raportointi asemamaansa poliittisista päätöksistä, liittoutumista, sotavoimien kunnosta ja valmiudesta sotaan. Poliittiset lähettiläät eivät kuitenkaan olleet ainoita, sillä viitteitä erilaisista *ad hoc* -sotilasasiantuntijoiden käytöstä on jo 1200-luvulta lähtien. Nykyisessä muodossaan tunnistettavien sotilasasiantuntijoiden käytön merkkejä Euroopan valtioiden ulkomaanedustustoissa on ollut käytössä 1700-luvun lopulta saakka, joskin monin eri variaatioin.³⁶

Ranskan keisariksi noussut Napoleon oli 1800-luvun alussa yksi ensimmäisistä hallitsijoista, jonka on todettu ymmärtäneen sotilasasiantuntijoiden merkityksen osana lähetystöjen henkilökuntaa nimenomaan tiedon keräämisen näkökulmasta. Jo aiemmin Napoleon oli valinnut lähettiläiksi kenraaleja seuraamaan tilannetta vieraisissa valtioissa. Toisaalta myös muiden Euroopan maiden lähettiläillä oli usein takanaan sotilaura tai ainakin sotilaskoulutus, joten sotilastaustaiset asiantuntijat eivät sinällään olleet täysin tuntematon ryhmä.³⁷

Valtiot lähettivät 1800-luvulla ulkomaatehtäviin niin virallisia sotilasasiamiehiä kuin erilaisia väliaikaisia sotilasasiantuntijoita, joilla ei ollut diplomaattistatusta. 1800-luvun alkupuolella, voidaan karkeasti jaotellen todeta olleen käynnissä eräänlainen suhteellisen pitkä murroskausi, jolloin valtiot lähettivät aluksi sotilasasiantuntijoita, kunnes pysyvien sotilasasiamiesten akkreditointi tuli ajankohtaiseksi. Euroopan johtavat valtiot näyttivät esimerkkiä akkreditoimalla sotilasasiamiehiä pysyviksi osiksi ulkomaanedustustojaan, ja hiljalleen järjestelmä vakiintui. Maiden sisäiset haasteet kiteytyivät poliittisen ja sotilasjohdon väliseen dilemmaan. Taistelu vallasta sekä yleinen epäluulo tiedustelun ja diplomatian yhteensovittamista kohtaan hidastivat joidenkin valtioiden sotilastiedustelun kehitystä ja antoivat ketterämmille valtioille etumatkan.³⁸

³⁶ Vagts (1967), s. 3–4.

³⁷ Vagts (1967), s. 9–14. Tutkimuksessa on käytetty venäläistä tutkimusta Venäjän sotilastiedustelun historiasta. Teos on käännetty venäjän kielestä englannin kielelle. Ohessa viite sekä englanniksi että venäjäksi. Kolpakid, Alexandr, Prokhorov, Dmitry, *Military Intelligence in Russia before 1917, The GRU Empire – Essays on the History on Russian Military Intelligence*. Moscow Olma Press 1999, s. 2–3. Колпакиди, А. И., Прохоров, Д. П. Военная разведка в России до 1917 г. *Империя ГРУ. Очерки истории российской военной разведки, Издательство ОЛМА-ПРЕСС* 1999, s. 2–3.

³⁸ Hadley, Tim, *Military Diplomacy in The Dual Alliance – German Military Attaché Reporting from Vienna 1879–1914*, Lexington Books 2016, s. 1–21.

Sotilasasiamiesjärjestelmä osana sotilastiedustelua kehittyi vastaamaan muun muassa Euroopan johtavissa valtioissa kasvavaan sotilastekniseen tiedontarpeeseen. Valtiot pyrkivät saamaan tietoa toisistaan koko yhteiskunnan kattavilta osa-alueilta, tällöin poliittinen ja sotilaallinen kehitys kulkivatkin käsi kädessä. Sotilasasiamiesten tiedonhankinta kohdistui tekniikan kehitykseen, mikä sinällään oli perusteltua myös poliittiselle johdolle. Tätä ei siis myöskään erikseen ohjaus kieltänyt, mutta haasteeksi muodostui rajata tekninen kehitys pois muun yhteiskunnan kehityksestä. Aset ja armeija instituutiona eivät kehittyneet tyhjiössä vaan ympäröivän yhteiskunnan osana.³⁹

Teknisen kehityksen kiihtyessä ja tiedon tarpeen lisääntyessä useimmat valtiot perustivat aluksi 5–6 sotilasasiamiehen virkaa ja akkreditoivat ensimmäiset sotilasasiamiehet keskeisiin Euroopan suurvaltoihin. Osa valtioista lähetti sekä virallisia sotilasasiamiehiä että väliaikaisia sotilasasiantuntijoita yhtä aikaa usein samoihin keskeisiin lähetystöihin. Näissä tilanteissa väliaikaiset sotilasasiantuntijat olivat usein nuoria upseereita, jotka olivat ulkomailla saamassa arvokasta kansainvälistä kokemusta ja oppimassa kieltä. Lähettiläille väliaikaiset sotilasasiantuntijat näyttivät olleen helpommin hyväksyttävä asiantuntijaryhmä kuin viralliset sotilasasiamiehet. Valtiot siirtyivät eri aikaan *ad hoc* -periaatteella toimivasta sotilasasiantuntijatoiminnasta diplomaattistatukseen omanneisiin sotilasasiamiehiin osana lähetystöjen henkilöstöä.⁴⁰

Lähettilään, joka usein toimi lähetystön päällikkönä, ja sotilasasiamiehen asema muuhun lähetystön diplomaattihenkilökuntaan verrattuna oli erityinen, sillä molempien lähettämiseen tarvittiin asemamaan *agrément* eli suostumus. Tämä nosti sotilasasiamiehen arvoa diplomaattisessa hierarkiassa. Sotilasasiantuntijoiden vakiintuminen osaksi lähetystöjen henkilökuntaa ei kuitenkaan tapahtunut helposti myöskään henkilösuhteiden osalta. Lähettiläiden ja sotilasasiamiesten toimivat keskinäiset suhteet näyttävät perustuneen tehtävissä toimineiden ”henkilökemioiden” eivätkä suinkaan toimivan instituution varaan. Lähetystöissä heitettiin siten runsaasti hukkaan resursseja ja osaamista keskinäisen nokittelun tiimellyksessä.⁴¹

Lähettiläiden ajoittaiseen nuivaan suhtautumiseen oli myös käytännön työhön liittyviä perusteita. Usean maan lähetystöissä keskinäisiä suhteita rasittivat sotilasasiamiesten vakoilusyytökset ja suoranaiset palamiset, jotka luonnollisesti olivat rasite valtioiden välisille diplomaattisuhteille. Palaessaan sotilasasiamies joutui palaamaan kotimaahansa *persona non gratana* eli ei-toivottuna henkilönä, mutta lähettilään ja lähetystön henkilökunnan oli siivottava syntynyt diplomaattinen sotku. Lähettilään näkökulmasta tällainen oli luonnollisesti epämiellyttävää, sillä sotilasasiamies oli lähetystön hierarkiassa lähettilään alaisena. Lisäksi vakoilusyytökset ja sotkut heikensivät valtioiden välistä uskottavuutta ja vähensivät diplomaattista yhteistyötä. Sotilasasiamiesten akkreditoinnin yleistyessä lähetystöissä alkoi jopa näkyä kahden ammattikunnan, lähettiläiden ja sotilasasiamiesten, välillä vastakkainasettelua. Ajoittain lähet-

³⁹ Craig, Gordon A., Military diplomats in the Prussian and German service – The Attachés 1816–1914. *Political Science Quarterly*, Vol. 64, No. 1 1949, s. 69–72, 76. Åselius, Gunnar, Militärrattachéerna i St: Petersburg – En undersökning av det svenska underrättelseväsendets professionalisering 1885–1917. *Militärhistorisk tidskrift* 1990, s. 28–29.

⁴⁰ Hadley (2016), s. 1–21. Craig (1949), s. 69–72. Åselius (1990), s. 28–29. Hilbert, L. W., The origins of the Military Attaché service in Great Britain. *Parliamentary Affairs*, Volume XIII 1960, s. 329–333.

⁴¹ Vagts (1967), s. 133–150, Craig (1949), s. 76–78.

tiläiden suhtautuminen sotilasasiamiehiin näyttäytyy hyvin kriittisenä. Syynä tähän oli se, että sotilasasiamiehet näyttäytyivät vaikeasti hallittavana ja juonittelevana nuoruuskaisten ammattiryhmänä, joka ei osannut hoitaa tehtäviään kunniallisesti.⁴²

Sotilasasiamiestoiminnan vakiintumisen myötä tiedustelun työtapoihin alettiin kiinnittää huomiota. Tämän kehityksen vuoksi tietojen hankinnasta, tilastoinnista ja analysoinnista tuli systemaattisempaa. Tätä kehitystaustaa vasten tarkasteltuna sotilasasiamiesten pysyvä liittäminen ulkomaanedustustoihin laajassa mittakaavassa vakiintui kuitenkin varsin myöhään, vasta 1870-luvulla. Ensimmäistä kertaa sanaa *attached* tiedetään käytetyn preussilaisesta upseerista vuonna 1824. Tällä upseerilla oli samat diplomaattikunnan etuoikeudet kuin muullakin lähetystön henkilökunnalla. Diplomaattistatus takasi upseerille ennen kaikkea palautuksen kotimaahan, mikäli mahdollinen luvaton tiedonhankinta paljastui. Tämä oli selkeä ero verrattuna aiempiin lähetystöihin ilman diplomaattistatusta lähetettyihin upseereihin.⁴³

Uuden sotilasasiamiesten ammattikunnan kehittyminen vei aikaa useita kymmeniä vuosia, mutta 1850-luvulla Euroopassa on jo selvästi tunnistettavissa diplomaattistatuksella työskentelevä sotilasasiamiesten joukko. Tosin samaan aikaan käytössä oli myös erikoislähettiläiden ja lyhyitä ulkomaanmatkoja diplomaattistatuksella tekevien upseereiden joukko.⁴⁴ Huomionarvoista onkin, että sotilasasiamiesjärjestelmä ei vakiintunut heti 1800-luvun alussa, vaan päällekkäin toimi monta erilaista epävirallista sotilasasiamies- ja diplomaattijärjestelmää. Nimitys *attaché militaire* vakiintui kuitenkin jo 1850-luvulla Preussissa, mutta kansainvälisessä sotilasasiamiesjärjestelmässä vasta kaksi vuosikymmentä myöhemmin 1870-luvulla.⁴⁵

2.1.1. Sotilasasiantuntijoiden ohjeet periytyvät sotilasasiamiehille

Napoléon vei sotilasasiantuntijan käytön tiedustelun työtehtävien näkökulmasta pidemmälle kuin Euroopan valtioiden muut päämiehet. Napoléon käski lähettää vuonna 1806 Itävallan hoviin Wieniin rakuunakapteeni Ange-François le Lièvre de la Grangean, jota pidetään ensimmäisenä tunnettuna sotilasasiamiehen tehtävän kaltaista tointa hoitaneena upseerina. Kapteeni de la Grangean tehtävä oli pitää tilastoja rykmenttien sijoituksesta. Erityisesti hänen tuli tarkkailla rykmenttien mahdollisia siirtoja pois vakituisista sijoituspaikoistaan. Myös muut valtiot alkoivat käyttää koordinoidusti sotilasasiantuntijoita tiedonhankintatehtävissä. Itävaltalainen kenraali, kreivi Josef Radetzky laati jo vuonna 1810 maan erikoislähettiläille ja sotilasasiantuntijoille ohjeistuksen kansainvälisen tehtävän arvokkaaseen ja tulokselliseen hoitamiseen. Sotilasasiantuntijan ja myöhemmin pysyvän sotilasasiamiehen perustehtävä oli annettujen ohjeiden mukaan asemamaan armeijan laajamittainen tarkkailu.⁴⁶

⁴² Vagts (1967), s. 211–217, 211–231. Herman Michael, *Diplomacy And Intelligence*, *Diplomacy & Statecraft*, Vol. 9, No. 2 1998, s. 2–3, 6–7.

⁴³ Hadley (2016), s. 27–28. Vagts (1967), s. 30–31.

⁴⁴ Vagts (1967), s. 15–36, Hadley (2016), s. 1–3. Hilbert, (1960), s. 329–333. Kolpakid, Prokhorov (1999), s. 3–4.

⁴⁵ Hadley (2016), s. 27–28.

⁴⁶ Porvali, Mikko, *Tiedustelun näkymätön historia – Antiikista maailmansotiin*, Ateena 2018, s. 147–148. Vagts (1967), s. 9–14.

Ohjeistuksessa määriteltiin hyvin tarkasti ne asiat, joita sotilasasiantuntijan tuli tarkkailla ja tehdä asemamaassaan. Erityisesti asemamaan armeijan moraalien, aseistuksen, koulutuksen ja osaamisen tarkkailua oli hoidettava pitkäjänteisesti. Sotilasasiantuntijan oli selvitettävä asemamaansa armeijan perustilanne, jotta hän huomaisi mahdolliset muutokset siinä. Kirjanpidon varmistamiseksi sotilasasiantuntijan oli pidettävä päiväkirjaa asemamaan armeijan tilasta ja sen muutoksista. Myös ympäröivän yhteiskunnan seuraaminen oli tärkeää, jotta sotilasasiantuntija kykeni havaitsemaan muutoksia suhteessa normaaliin yhteiskunnan tilaan sekä perustelemaan muutokseen johtaneita syitä. Tapahtuneet muutokset, kuten esimerkiksi viljanhinnan heittelyt, vaikuttivat suoraan armeijan ruokahuoltoon.⁴⁷

Ohjeistuksessa korostuivat tilastot asemamaan armeijan muutoksista ja mahdollisten tiedonhankintaväylien selvittäminen. Erityisesti asemamaan kyky käydä sotaa sekä hyökkäys- ja puolustussuunnitelmat olivat sotilasasiamiehille annettujen ohjeiden keskiössä. Kenraali Radetzky'n ohjeet korostivat erityisesti myös huolellisesti valittuja henkilösuhteita ja hienovaraista tiedonhankintaa, joiden avulla halutut tiedot saatiin ilman vakoiluupäilyjä. Ohjeistus painottaa selkeästi sotilasasiamiesten henkilökohtaisia suhteidenluontikykyä ja ”pelisilmää” suhteita solmittaessa. Ohjeistuksessa on nähtävissä hyväuskoisuutta sotilasasiamiehen henkilökohtaisiin ominaisuuksiin, joiden todetaan ohjeissa avaavan tiet kaikkialle. Todellisuus näyttää kuitenkin olleen toisenlainen. Sotilasasiamiehet joutuivat hankkimaan tietonsa hyvin erilaisista lähteistä, osan jopa laittomia kanavia pitkin.⁴⁸

Kenraali Radetzky'n ohjeet olivat käytössä Itävallan sotilasasiamiehillä 1870-luvulle saakka. Niissä kiellettiin vakoilu ja määritettiin myös muut kielletyt tiedonhankintakeinot. Ohjeissa muistutettiin, että sotilasasiamiestä tarkkailee usein myös asemamaan salainen poliisi, joten diplomaattisuhteet eivät saaneet vaarantua vakoiluupäilyjen vuoksi. Tästä huolimatta Itävallan sotilasasiamiehet harjoittivat kiellettyjä tiedonhankinnan muotoja, kuten asiamiestiedustelua ja salaisten asiakirjojen ostamista. Tietojen ostaminen kustannettiin lähetystön salaisista varoista, joten lähettiläskään ei voinut täysin kieltää tietoisuuttaan asiasta. Ohjeistus uudistettiin vuonna 1873, jolloin siitä muodostettiin yleisluontoisempi. Kenraali Radetzky'n ohjeistuksessa eriytyneet toimintatavat olivat kuitenkin hyvin aikaa kestäviä. Ne olivat käytössä useissa Euroopan valtioissa vielä 1930-luvulla.⁴⁹

Venäjän tsaari Aleksanteri II hyväksyi 10. heinäkuuta 1856 tiedusteluohjeet, jotka oli tarkoitettu pääasiassa sotilasasiamiesten mutta myös muun tiedusteluverkoston käytettäväksi. Venäjän sotilasasiamiehet oli alistettu lähettilään ohjaukseen, eikä heillä ollut valtuuksia toimia ilman tämän lupaa. Sotilasasiamiesten ohjeet painoutuivat erityisen paljon sotatieteelliseen ja tekniseen kehittämiseen sekä armeijan ja sen ylimmän johdon organisoimisen selvittämiseen. Rautateiden merkitys joukkojen liikutamisessa näkyy selkeänä tiedontarpeena, sillä sotilasasiamiehen tuli arvioida joukkojen kuljetusten pituuksia ja käytössä olevia rautateitä. Tiedustelun edellytettiin hankkivan käyttöönsä uusimmat sotatieteelliset julkaisut, kartat, suunnitelmat sekä asetekniikkaan liittyneet muutokset.⁵⁰

⁴⁷ Vagts (1967), s. 9–14.

⁴⁸ Vagts (1967), s. 11–14.

⁴⁹ Salas (1973), s. 5. Vagts (1967), s. 11–14. Hadley (2016), s. 1–3.

⁵⁰ Kolpakid, Prokhorov (1999), s. 10–11.

Teollisen vallankumouksen vaikutukset alkoivat näkyä 1800-luvun alussa, joten ymmärrys sodasta ja sen muutoksesta oli hyvin selkeä vuosisadan puolivälissä. Myös tsaarin sotilasasiamiesten oli hankittava ohjeistuksen mukaisesti tietonsa ilman kiellettyjä keinoja. Tosin ohjeistus oli muotoiltu niin, että sotilasasiamies ei saanut suoraan vaikuttaa agentilta saatavaan tietoon ja kaikkeen toimintaan oli pyydettävä lupa lähettiläältä.⁵¹

Sotilasasiamiehille annetut viralliset ohjeet näyttävät kieltäneen luvattomien keinojen käytön jo järjestelmän alusta asti. Tosin luvattomien keinojen määrittelyminen oli vaihtelevaa. Periaatteessa ohjeidensa mukaisesti sotilasasiamiehet olivat asemamaassaan tarkkailijoina, joiden tuli käyttäytyä kunnioittavasti maan hallintoa kohtaan. Ajoittain sotilasasiamiehet ajautuivat kuitenkin harmaalle alueelle tehtäviensä hoitamisessa. Näyttää siltä, että sotilasasiamiehet työskentelivät ikään kuin kaksien ohjeiden varassa. Viralliset ohjeet kielsivät luvattomat keinot, joita oli kuitenkin käytettävä työtehtävien täyttämiseksi. Epävirallinen ohjeistus näyttäytyi ilmeisesti ennemminkin paineena tiedonhankintaan.⁵²

Sotilasasiamiehille annettiin tarvittaessa myös yleisiä tiedonhankinnan ohjeistusta täydentäviä tehtäväohjeita, jotka muokkaantuivat osaksi yleisiä ohjeita. 1800-luvun puolivälissä sotilasasiamiesten työnkuvassa on nähtävissä uusi käänne: Salaisen tiedonhankinnan lisäksi sotilasasiamiehet pyrkivät vaikuttamaan asemamaissaan mielihiteisiin. Vaikuttamiskohteina olivat ajoittain asemamaan hallitus, toisinaan kansa. Lievimpiä vaikuttamismuotoja olivat lehdistön manipulointi, johon muodostui mahdollisuus ihmisten kasvavien vaikutusmahdollisuuksien ja kirjallisten tuotteiden vuoksi. Lehtiin syötettiin oman politiikan mukaisia artikkeleita ajoittain tukemaan asemamaata esimerkiksi hajota ja hallitse -periaatteen mukaisesti. Esimerkiksi Saksan sotilasasiamiehet saivat toimintaansa tukea salaisista varoista, joita ulkoministeri Bismarck mielellään myönsi. Toiminta oli vakiintunut 1800-luvun loppupuolella. Myös Ranskan ulkoministeriön salaisista varoista kustannettiin agenttitoimintaa ja harhautuskampanjoita. Näihin oli käytettävissä yhteensä noin 1 000 000 frangia vuodessa.⁵³

Perinteiseen diplomatiaan liittyvät tehtävät yleistyivät sotilasasiamiesten tehtäväkentässä, joskaan kehitys ei mennyt samalla tavoin jokaisessa maassa. Diplomatian tehtäväkentän avautumiseen sotilasasiamiehille vaikutti sotilasasiamiesjärjestelmän vakiintuminen ja ymmärrys olemassa olevan järjestelmän käyttömahdollisuuksista. Diplomaattiset suhteet rakentuivat vahvasti sotilasasiamiesten asemamaahan luomien suhteiden varaan. Ne rakentuivat pääosin kahteen osaan: suhteisiin muiden valtioiden akkreditoimiin sotilasasiamiehiin sekä verkostoitumiseen asemamaan vaikuttaviin henkilöihin. Lisäksi suhteiden solmimiseen saattoi vaikuttaa sotilasasiamiehen perheen ystävyys- ja sukulaisuussuhteet tai vaimon tausta. Tällaisista lähtökohdistä läheisten suhteiden luonti oli hyvin luonnollista. Sotilasasiamiehet saivat tehtäväkseen muun muassa liittosuhteiden etsintään ja vahvistamiseen liittyviä tehtävänantoja.⁵⁴

⁵¹ Kolpakid, Prokhorov (1999), s. 10–11.

⁵² Hadley (2016), s. 45–48.

⁵³ Bismarck tuomitsi jyrkästi vakoilun ja muun omavaltaisen toiminnan, mutta tietojen ostamista hän kannatti. Hadley (2016) s. 45–48. Andrew, Christopher M., *France and the German Menage, Knowing Ones Enemies – Intelligence Assessment before the two world wars*, edit Ernest R. May, Princeton University Press 1984, s. 132–133.

⁵⁴ Hadley (2016), s. 4–7, 16–21.

Sotilasasiamiesten keskinäiset siteet asemamaassa olivat myös merkittävä osa maiden välisen diplomatian hoitoa. Upseerit, jotka olivat lähtöisin hyvin samankaltaisista taustoista ja heillä oli samankaltaiset ammatilliset intressit, olivat asemamaassaan usein hyvin etuoikeutettu kiinteä joukko. Samankaltaisen koulutuksen ja sivistystason saaneina heidän on tulkittu auttaneen toisiaan ja jakaneen myös salaista tietoa keskenään.⁵⁵

Sotilasasiamiehiltä odotettiin oma-aloitteisuutta tiedon keräämisessä: muun muassa harrastusten ja ystävyyssuhteiden parissa hankittu tieto oli yhtä käyttökelpoista kuin virallisia reittejä saatu tieto. Tällaisissa henkilökohtaisissa tuttavuussuhteissa tiedon voidaan olettaa vaihtuneen hyvin epävirallisesti. Verkostojen luominen oli osa tiedonhankinnan luonnetta. Toki sotilasasiamiehet olivat koulutettuja tiedusteluupseereita ja ainakin käytännössä ajoivat maansa etua, mutta kunnian käsite eli hyvin vahvana heidän keskuudessaan. Huolimatta nationalismin noususta 1800-luvun Euroopassa sotilasasiamiehet näyttävät pysyneen hyvin homogeenisenä ja toisilleen lojaalina ryhmänä. Tämä on sinällään mielenkiintoista verrattuna sotilasasiamieheltä vaadittuihin ominaisuuksiin – häikäilemättömyyttä herrasmiehen elkein.⁵⁶

Asemamaan teknisen kehityksen ja keksintöjen seuraaminen oli sodan luonteen kehitysmuutosta tutkivaa työtä. Seuratessaan asemamaansa asevoimien kehitystä ja muutosta sotilasasiamiehestä kehittyi samalla asemamaansa armeijan asiantuntija, joka ymmärsi myös uusien aseiden merkityksen sodankäynnin näkökulmasta. Samalla heistä sukeutui myös eräänlaisia ostoagentteja, jotka hankkivat kotimaansa armeijalle uutta materiaalia. Samalla heistä tuli houkutteleva kohderyhmä asemamaan sotateollisuudelle, mikä siis edellytti sotilasasiamieheltä kykyä katsoa hankintoja objektiivisesti. Asetekniikan kehittyessä ja sodankuvan muuttuessa sotilasasiamies joutuikin yhä enemmän työskentelemään asemamaassaan ja mahdollisissa jalkamaissa⁵⁷ asehankintojen parissa. Hankintamäärien kasvaessa sotilasasiamiesten työpanoksen voidaan katsoa painottuneen hankintakysymysten ympärille sitä mukaa, mitä kireämmäksi kansainvälinen tilanne kehittyi ensimmäisen maailmansodan alla.⁵⁸

Teknisen kehityksen ja tiedonhankinnan lisäksi sotilasasiamiehen työhön kuului myös edustaminen, sillä sotilasasiamies toimi kotimaansa edustajana asemamaassaan ja oli näin velvollinen edustamaan kotimaataan erilaisissa virallisissa tilaisuuksissa. Sotilasasiamiehen odotettiin osallistuvan myös erilaisiin sosiaalisiin tapahtumiin, kuten illalliskutsuille niiden virallisuuden asteesta huolimatta. Sotilasasiamiehen integroitumisen aste asemamaahansa vaikutti myös hänen edustustehtäviensä määrään. 1800-luvulla lähtökohtana sotilasasiamieheksi valikoitumisessa oli sukutausta ja varallisuus, siis sopivuus seurapiireihin eli status.⁵⁹

Sotilasasiamiesten kuten lähettäiläidenkin tuli tehdä asemamaassaan kohteliaisuus- ja tervehdyskäynnit valtiojohdon luona sekä tavata sotilasasiamiesten vanhin. Sotilas-

⁵⁵ Hadley (2016), s. 4–7, 16–21.

⁵⁶ Hadley (2016), s. 4–7, 16–21. Herman (1998), s. 6–7.

⁵⁷ Termi jalkamaa tarkoittaa sotilasasiamiehen sivuakkreditointeja, siis niitä valtioita, joissa sotilasasiamies oli valtuutettu oman asemamaansa lisäksi.

⁵⁸ Vagts (1967), s. 242–257. Sulamaa Veli, Näkökohtia sotilasasiamiestoiminnasta, *Sotilasaikakauslehti* N:o 10/1967, s. 396–397.

⁵⁹ Sulamaa (1967), s. 396–397. Vagts (1967), s. 110–127.

asiamiehet osallistuivat myös paraateihin ja manöövereihin eli harjoituksiin koti- maansa edustajina. Edustaminen niin manöövereissä kuin illallisillakin kuului olennaisesti työnkuvaan, joten sotilasasiamiehen läsnäoloa tilaisuuksissa pidettiin tärkeänä. Poisjänti tulkittiin helposti poliittiseksi signaaliksi. Sotilasasiamiehen edustustehvät loivat mahdollisuuksia myös kontaktiverkoston luontiin, minkä kautta myös diplomatian keinoja voitiin tarvittaessa harjoittaa.⁶⁰

2.1.2. Euroopan valtiot alkavat akkreditoida pysyviä sotilasasiamiehiä

Venäjä oli myös hyvin aktiivinen 1800-luvun alussa Napoleonin sotien aikaan. Kenraali Barclay de Tollyn tultua sotaministeriön päälliköksi vuonna 1810 Venäjällä kirveli vielä tappio Napoleonin vastaan ja Tilsitin sopimus hiersi maiden välejä. Sodasta oli opittu strategisen tiedustelutiedon merkitys, jonka saamiseksi de Tolly suostutteli keisari Aleksanteri I:n lähettämään erikoissotilasagentteja Eurooppaan. Jo samana vuonna Venäjä lähettikin työmatkalle seitsemän diplomaattistatuksella toimivaa upseeria työskentelemään väliaikaisesti Euroopan keskeisiin kaupunkeihin, kuten Wieniin, Pariisiin, Berliiniin, Müncheniin, Madridiin ja Dresdeniin. Näiden väliaikaisten sotilasasiantuntijoiden ohjeistus ja tehtävät olivat salaisia, joten heidän täytyi työskennellä hienotunteisesti ja erittäin kohteliaasti paljastamatta toimintansa todellista luonnetta. Venäjä siis lähetti diplomaattistatuksen turvin sotilasagentteja Euroopan kaupunkeihin. Merkittäviin pääkaupunkeihin kuten Pariisiin, Wieniin ja Berliiniin lähetettiin everstit ja muihin kaupunkeihin luutnantit sekä yksi majuri.⁶¹

Venäjän sotilastiedusteluorganisaatio eli 1800-luvun alkupuolella suhteellisen paljon ja muodostui hyvin nopeasti monimutkaiseksi, sillä siitä vastasi liian moni taho. Seuraavan kerran Venäjä lähetti kaksi everstiä vuonna 1815 Pariisiin ja Baijeriin. Heidän lisäksi useita erilaisten diplomaattinimikkeiden alle sijoitettuja upseereita lähetettiin pääosin islaminuskoiisiin kaupunkeihin Hivaan ja Buharaan⁶² vahtimaan Venäjän etuja.⁶³

Preussissa sotilasasiantuntijoiden tarve oli noussut esille ensimmäisen kerran jo 1700- ja 1800-lukujen vaihteessa, mutta huolimatta sotilasasiamiesten akkreditoinnin selkeästä tarpeesta, asia ei vielä vuosisadan alussa edennyt pidemmälle. Vuosia myöhemmin, vuonna 1816 asia nousi jälleen esille. Euroopan valtiot lähettivät yhä enemmän sotilasasiantuntijoita työskentelemään lähetystöihin, ja siten käytännöt alkoivat vahvistua. Preussin sotaministeri Leopold von Boyen vaati myöhemmin samankaltaista asemaa Preussin sotilasasiantuntijoille. Tällä kertaa asia etenikin suhteellisen nopeasti, sillä jo samana vuonna lähetettiin kolme majuria ja kolme kapteenia tärkeisiin lähetystöihin.⁶⁴

⁶⁰ Sulamaa (1967), s. 396–397. Vagts (1967), s. 110–127.

⁶¹ Kolpakid, Prokhorov (1999), s. 2–5.

⁶² Hiva ja Buhara sijaitsevat nykyisen Uzbekistanin alueella.

⁶³ Kolpakid, Prokhorov (1999), s. 2–5.

⁶⁴ Craig (1949), s. 65–66.

Preussi lähetti ensimmäisen virallisen sotilasasiamiehen jo vuonna 1817. Järjestelyssä oli omat haasteensa, joten siitä ei tullut heti pysyvää. Käytännöstä tuli pysyvä vasta Euroopan hullun vuoden 1848 sekasorron laannuttua Saksan alueella. Myöhemmin Saksan pienten ruhtinaskuntien yhdistyminen Saksan keisarikunnaksi alkuvuodesta 1871 merkitsi Saksan virallisten sotilasasiamiesten akkreditointia Euroopan keskeisten valtioiden pääkaupunkeihin. Preussin pitkät perinteet sotilasasiamiesten akkreditoinnissa näkyivät preussilaisten upseereiden suhteellisen suurena osuutena Saksan keisarikunnan akkreditoitessa sotilasasiamiehiään maailmalle.⁶⁵

Järjestelmä ei vakiintunut nopeasti Venäjälläkään, vuonna 1856 maalla oli vain neljä ulkomaille akkreditoitua sotilasasiamiestä, jotka oli sijoitettu Konstantinopoliin, Lontooseen ja Pariisiin. Heidän lisäksi Italiassa Torinossa ja Napolissa toimi erikoislähettiläinä toimineet upseerit. Virallisten sotilasasiamiesten lisäksi joukko upseereita työskenteli erilaisissa tiedustelutehtävissä Venäjän Euroopan-lähetystöissä. Venäjän erikoislähettiläille, agenteille ja sotilasasiamiehille annettiin vuonna 1856 yksityiskohdainen ohjeistus tiedustelutoiminnan järjestämiseen ja oikeanlaisen tiedon keräämiseen. Venäjän sotilastiedustelu alkoi kasvattaa osaamistaan. Maan sotilasasiamiehiä oli 1800-luvun lopussa sijoitettu 18 pääkaupunkiin, ja lisäksi 10 laivastoasiamiestä seurasi merisotaan liittyvää kehitystä.⁶⁶

Huolimatta Preussin, Itävallan, Ranskan ja Venäjän suhteellisen varhaisesta heräämisestä sotilasasiamiesten käyttöön muu Eurooppa omaksui käytännön hieman hitaammin. Suurvalloista Britannia oli selkeästi muita valtiomahteja hitaampi. Britanniassa vakituiset sotilasasiantuntijat otettiin käyttöön vasta Krimin sodan aikana 1850-luvun alussa. Britannia kiinnitti Pariisin, Persian ja Torinon lähetystöihinsä erityiset sotilasasiantuntijat, joiden tehtävä oli kerätä sotilaallista tietoa ulkoministeriölle. Heidän virkanimikkeensä kuningattaren asiamies (*Queen's commissioner*) ei kuitenkaan vielä viitannut sotilasasiamiestoimintaan, vaikka se sisälsi viralle tyypillisiä tehtäviä. Eri-tyisten kuningattaren asiamiesten käyttäminen oli kallista ja ennen kaikkea väliaikaista. Britannia oli käyttänyt lähetystöissään erilaisia lähettiläitä, mutta muutos entiseen näkyi lähinnä tiedonkeruun suuntautumisena sotilaalliseen kehitykseen. Hyvin kuvaavana esimerkkinä murroskauden diplomatian ja sotilasasiantuntijoiden käytöstä voidaan pitää Britannian kaotista lähettilästilannetta vuonna 1861: maalla oli 78 erilaista lähettilästä maailmalla, joista 34:lle maksettiin palkkaa. Sotilasasiamiehiä näistä oli vain kaksi.⁶⁷

Britannian sotilasasiamiestoiminnassa merkittävä käänne tapahtui vuonna 1859, jolloin ulkoministeriö ryhtyi selvittämään olemassa olevaa sotilasasiamiestoimintaa. Aiemmin samana vuonna eversti Cadogan oli lähetetty sotilasasiamieheksi Torinoin. Todennäköisesti hänen lisäksi oli lähetetty myös sotilasasiantuntijoita tietoja keräämään. Sittemmin eversti Cadogan selvitti Britannian ulkoministeriölle pysyvän sotilasasiamiesedustajiston tarvetta ja edullisuutta verrattuna kalliisiin erikoislähettiläisiin ja asiamiehiin. Britanniassa tunnistettiin laajemminkin tarve käyttää sotilasasia-

⁶⁵ Herman (1998), s. 16. Alfred Vagts viittaa teoksessaan *The Military Attaché* Preussin perustaneen sotilasasiantuntijoiden virat 1816, mutta toiminta ei vielä tuolloin päässyt vakiintumaan. Vagts (1967), s. 15–17. Craig (1949), s. 65–66.

⁶⁶ Marshall, Alex, *Russian Intelligence during the Russo-Japanese War 1904–1905. Intelligence and National Security* 2007, s. 684–685. Kolpakid, Prokhorov (1999), s. 10–13.

⁶⁷ Hilbert (1960), s. 329–332.

miesten ammattitaitoa. Britannian armeijan päällikkö, Cambridgen herttua ajoi sotilasasiamiehen sijoittamista Berliiniin seuraamaan Preussin armeijan uudelleen organisointia vuonna 1860. Herttua palasi asiaan neljä vuotta myöhemmin ja vaati sotilasasiamiesten akkreditointia laaja-alaisesti Eurooppaan ja jopa Atlantin yli Amerikkaan saakka. Hän painotti erityisesti Berliinin lisäksi Kööpenhaminaa, Wieniä ja Pietaria. Samoihin kaupunkeihin myös muut Euroopan valtiot olivat lähettäneet omia sotilasasiamiehiään. Erityisen tärkeänä Cambridgen herttua piti tarpeeksi alhaisia sotilasarvoja, jotta sotilasasiamiehet eivät herättäneet liikaa huomiota.⁶⁸

Vuonna 1866 Britannian sotilasasiamiehet oli akkreditoitu Berliiniin, Pariisiin, Pietariin, Torinon, Frankfurtiin ja Wieniin. Lisäksi Britannian kaksi laivastoasiamiestä työskenteli Washingtonissa ja Pariisissa. Osa Britannian sotilasasiamiehistä oli 1860-luvulla väliaikaisesti tehtävänsä lähetettyjä. Sotilasasiantuntijoita oli sijoitettuna muun muassa Firenzeen, Frankfurtiin ja Torinon vuoteen 1866 saakka.⁶⁹

Britannian lailla myös Ruotsin sotilasasiamiesverkoston perustaminen ja vakiintuminen oli ajallisesti suhteellisen hidasta. Ruotsissa ensimmäiset sotilasasiamiesten tehtävät perustettiin hallituksen aloitteesta vuonna 1858. Ajallisesti tämä osui samaan aikaan Britannian sotilasasiamiesten virkojen perustamisen kanssa. Ruotsissa taustalla oli muun muassa tarve saada tietoa Ranskan ja Venäjän armeijoiden kehityksestä. Ruotsi oli akkreditoinut sotilasasiamiehet 1900-luvun alussa omasta näkökulmastaan Euroopan keskeisimpiin kaupunkeihin: Berliinin lisäksi Pietariin ja Osloon. Venäjä asemamaana oli kuitenkin tärkein Ruotsille. Tämä näkyi muun muassa upseereiden koulutuksessa, jossa venäjän kielellä, kulttuurin ja yhteiskunnan tuntemuksella oli oma keskeinen osansa. Nuoria upseereita lähetettiin valtion varoin oppimaan venäläisen yhteiskunnan ominaispiirteitä.⁷⁰

Ruotsin Pietarin-sotilasasiamies toimi muutaman vuoden ajan 1860-luvun alussa, mutta sittemmin paikka jäi tyhjilleen. Tämä on erikoista ottaen huomioon Venäjän merkitys Ruotsille. Mahdollisesti tietoa Venäjästä hankittiin muilla keinoin kuin virallisen sotilasasiamiehen kautta, sillä tehtävä vakinaistettiin vasta vuonna 1885. Ruotsin Pietariin akkreditoitu ensimmäinen pysyvä sotilasasiamies oli P. H. E. Brändström. Hän toimi Venäjällä suhteellisen pitkään, vuodet 1885–1891. Ensimmäinen laivastoasiamies Pietariin akkreditoitiin vuonna 1891. Brändström palasi Pietariin myöhemmin kenraaliksi ylenneenä ja tuolloin hänen tehtävänsä oli koordinoida Venäjälle suunnattua tiedustelua Pietarin lähetystöstä käsin. Ruotsin voidaankin katsoa panostaneen sotilasasiamiestensä Venäjä-osaamiseen jo hyvin varhaisessa vaiheessa. Maan kiinnostus Venäjää kohtaan ei suinkaan ollut sattumaa, sillä mailla oli pitkä yhteinen historia. Myös Venäjää kiinnostosi vanha vihollinen Ruotsi. Huolimatta siitä, että Ruotsi oli menettänyt suurvalta-asemansa, se oli Venäjän kannalta Itämeren alueella keskeinen tekijä laivastonsa vuoksi.⁷¹

⁶⁸ Hilbert (1960), s. 329–331, Vagts, (1967), s. 27–29.

⁶⁹ Vagts (1967), s. 27–29. Hilbert (1960), s. 332. Sotilasasiamiehen sijoitus Torinon on kuitenkin epävarma, sillä tutkija L. W. Hilbertin mukaan tehtävä lakkautettiin jo vuonna 1860. Mahdollisesti sotilasasiamies lähetettiin Torinon aina tarvittaessa.

⁷⁰ Åselius (1990), s. 12–16.

⁷¹ Åselius (1990), s. 15–18. Marshall, Alex, Russian Military Intelligence 1905–1917– The Untold Story behind Tsarist Russia in the First World war, War in History 11/2004. s. 393–394.

Venäjä tosin oli laajasti kiinnostunut Euroopan valtioiden asioista eikä epäröinyt toimia etujensa mukaisesti. Venäjä panosti Euroopan keskeisten pääkaupunkien lisäksi myös Aasian suunnan tiedusteluun ja akkreditoi sotilasasiamiehiään Japanin, Mantšurian ja Kiinan keskeisiin kaupunkeihin. Tosin tiedustelutoimintaan ei kuitenkaan panostettu tarpeeksi, kuten Venäjän ja Japanin sota 1900-luvun alussa osoitti. Tiivistäen voidaan todeta, että Venäjän monitasoinen sotilastiedustelujärjestelmä oli levitetty 1900-luvun alussa laajasti Euroopan ja Aasian keskeisiin kaupunkeihin. Venäjän ja Japanin välinen sota osoitti kuitenkin nopeasti Neuvostoliiton sotilastiedustelun haavoittuvuuden ja alleviivasi sen heikot kohdat.⁷² Japanin kiinnostus Neuvostoliittoa kohtaa ei hälvennyt vuosien kuluessa. Japanin Venäjän sotilasasiamies seurasi tiiviisti Berliinissä ja myöhemmin Tallinnassa Venäjän levottomuuksien kehittymistä.⁷³

Japani oli Aasian maista aktiivisin lähettämään sotilasasiantuntijoita Eurooppaan, ja japanilaisten hankkimien tietojen pohjalta Japanin armeija modernisoitiin 1800-luvun lopulla. Ensimmäisen sotilasasiamiehensä Japani akkreditoi kuitenkin Kiinaan vuonna 1878. Maan sotilastiedustelu toimi aktiivisesti Venäjällä sekä tuki erilaisia Venäjän yhtenäisyyttä hajottavia ryhmiä. Koulutus ja pukeutuminen muutettiin länsimaiseksi, jotta diplomaattien oli helpompi sulautua eurooppalaisiin yhteiskuntiin. Japanin lähettiläät ja sotilasasiamiehet akkreditoitiin suhteellisen nopeasti myös keskeisiin Euroopan pääkaupunkeihin.⁷⁴

Yhdysvallat kiinnostui Euroopan valtioiden seuraamisesta suhteellisen myöhään, vasta brittien jälkeen 1870-luvulla. Atlantin yli lähetettiin Eurooppaan sotilastarkkailijoita seuraamaan esimerkiksi Venäjän ja Turkin välistä sotaa 1870-luvun alussa. Tuolloin kyseessä oli hyvin lyhyet sotilastarkkailijoiden komennukset, sillä pisinkin komennus kesti vain puoli vuotta. Maassa kuitenkin tunnistettiin tarve pysyville sotilasasiamiehille, joiden kautta kyettäisiin hankkimaan tasaisesti tietoa Euroopan valtioiden armeijoiden kehityksestä. Eurooppalaisia sotilasasiamiehiä oli jo 1880-luvulla akkreditoitu Washingtoniin, joten sotilasasiamiesjärjestelmä instituutiona oli tuttu niin asemamaan kuin tarkkailijankin näkökulmasta.⁷⁵

Maaliskuussa 1889 Yhdysvallat akkreditoi kongressin päätöksellä ja sotaministeriön johdolla ensimmäiset sotilasasiamiehensä Britanniaan ja Saksaan. Yhdysvallat akkreditoi sotilasasiamiehet hyvin pian myös muiden Euroopan johtavien valtioiden Itävalta-Unkarin, Ranskan ja Venäjän, pääkaupunkeihin. Nähtävissä oli jälleen viiden sotilasasiamiehen akkreditointi hyvin lyhyen ajan sisällä, joten todennäköisesti virkojakin perustettiin aluksi viisi kappaletta, kuten muissakin Euroopan valtioissa oli pääsääntöisesti tehty. Yhdysvaltojen sotilasasiamiesverkosto levisi nopeasti kattamaan Euroopan valtioiden lisäksi Karibian pikkuvaltiot, Meksikon ja Japanin. Yhdysvallat

⁷² Marshall (2004), s. 393–394. Kolpakid, Prokhorov (1999), s. 14–15.

⁷³ Masunaga, Shingo, The Interwar Japanese Intelligence activities in the Baltic States 1918–1940, *Acta Historica Tallinnensia*, 2018, s. 82.

⁷⁴ Kotani, Ken, *Japanese Intelligence in World War II*, Osprey Publishing Ltd 2009, s. 6–8. Akashi Motojirō, *Rakka ryūsui – Colonel Akashi's Report on His Secret Cooperation with the Russian Revolutionary Parties during the Russo-Japanese War*, s. 11–16. Stevenson, David, *Diplomats, The First World War, Volume II, The State*, Edited Winter Jay, 2016, s. 66–68.

⁷⁵ Votaw, John F., The Ambassador's Troops – U.S. Military Attachés and Military Intelligence 1885–1920, *Transactions of the American Philosophical Society*, Vol. 97, N:o 4, 2007, s. 83–84. Gilbert, James L., *World War I and the Origins of U.S. Military Intelligence*, The Scarecrow Press 2012, s. 1–5.

käytti siis sotilasasiamiehiä kuten muutkin valtiot, etujensa valvontaan pienissä valtioissa.⁷⁶

2.1.3. Sotilasasiamiesten raportoinnista poliittista vääntöä

Sotilasasiamiesten ja lähettiläiden välejä hiersi ammattiryhmien raportoinnin rajapinta. Ulkoministeriöt ja lähettiläät vahtivat mustasukkaisesti poliittiseen kenttään liittyvää raportointia. Sotilasasiamiesten raportoinnin haluttiin keskittyvän, mikäli heidän ylipäättään oli jotakin raportoitava, puhtaasti sotilasteknisiin keksintöihin. Toki ymmärrettiin myös se, että uudet keksinnöt olivat vahvasti kiinnittyneet myös yhteiskunnan muuhun kehitykseen. Kuitenkin useissa valtioissa haluttiin sotilasasiamiehen raportoinnin kulkevan selkeästi lähettilään käsien läpi, jotta sotilaallista ja raportoinnin teknistä rajausta voitiin valvoa asianmukaisesti.⁷⁷

Sotilasasiamiesten tehtäväkentän teknisen rajauksen lisäksi tiedustelutiedon raportointikanavat näyttävät olleen kiistan kohteena useissa Euroopan valtioissa järjestelmän vakiinnuttua, vielä 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa. Pohjimmiltaan kyse oli vallasta, eli siitä, mikä taho oli alistettu toiselle ja kuka tiedon sai ensimmäisenä. Osapuolia kiistassa oli useita valtiosta riippuen, mutta perustavanlaatuinen ongelma näyttää olleen se, kulkiko sotilasasiamiehen raportit kotimaahan lähettilään käsien läpi vai ei.⁷⁸

Sotilasasiamiesten johtosuhte ja raportointivastuu sotilashallinnon organisaatioissa vaihtelivat maakohtaisesti. Keskeinen haaste Euroopan valtioiden sotilasasiamiestoiminnan järjestämisessä näyttää olleen alistussuhteet sekä raportointikanavien löytäminen niin, että ne tyydyttivät niin sotilas- kuin poliittista johtoaakin. Nämä molemmat haasteet kytkeytyvät poliittisen kentän vastahakoisuuteen käyttäen pysyviä sotilasasiantuntijoita ja sotilasasiamiehiä.⁷⁹

Poukkoileva keskustelu työnkuvasta ei juuri muuttunut 1850-luvulle tultaessa, tosin tuolloin myönnettiin jo poliittisen ympäristön ja teknisen kehityksen yhteys. Preussin sotaministeri vaati, ettei sotilasasiamiestä saisi estää laatimasta raporttiaan, vaikka se sivuaisi myös poliittista kenttää. Sotilasasiamiesten oli alistettava raporttinsa luettaviksi lähetystön päällikölle, jolla oli luonnollisesti lupa välittää sotilasasiamiehen hengentuotteet ulkomaaosastoon. Preussissa säännöt olivat tiukat vuoteen 1869, jolloin sotilasasiamiehille annettiin mahdollisuus lähettää vain sotateknistä tietoa sisältävät raportit suoraan yleisesikuntaan tai sotaministeriöön. Preussi toimi hyvänä esimerkkinä sotilasasiamiesten raportointia koskevasta kädenväännöstä poliittisen ja sotilaspuolen välillä.⁸⁰

Sama tiukka linja sotilasasiamiesten ohjauksessa jatkui myös Saksan yhdistymisen jälkeen. Kansleri Caprivi oli kieltänyt maan sotilasasiamiehiltä luvattomien keinojen käytön. Viimein 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa saksalaiset sotilasasiamie-

⁷⁶ Gilbert (2012), s. 1–5.

⁷⁷ Herman (1998), s. 1–5. Vagts, (1967), s. 15–35.

⁷⁸ Hilbert (1960), s. 329–331.

⁷⁹ Craig (1949), s. 69–72.

⁸⁰ Craig (1949), s. 65–72. Vagts (1967), s. 15–17.

het ilmeisesti sisäistivät ohjeistuksensa merkityksen. Poliittinen ohjaus oli kyllä vuosikymmenten aikana yrittänyt suitsia aktiivisesti hämärän rajapinnassa toimineita sotilasasiamiehiä siinä onnistumatta. Poliittisen johdon liian tiukka kontrolli johti lopulta siihen, että sotilasjohto pyrki löytämään kiertotiet sotilasasiamiesten toiminnan ja raportoinnin mahdollistamiseksi.⁸¹

Saksassa haasteena näyttää lisäksi olleen raporttien suhteellisen hidas kulkeutuminen yleisesikunnan käyttöön. Sotilasjohto pyrki aktiivisesti irti poliittisen johdon alta. Myös muissa Euroopan valtioissa oli vastaava ongelma. Ratkaisuna tähän näyttää syntyneen erilaiset kiertotiet raportoinnin poliittisen valvonnan estämiseksi. Valvonta kääntyikin itseään vastaan useassa valtiossa. Liian tiukasti suitsittu raportointijärjestelmä ei antanut sotilasjohdolle sen tarvitsemaa tietoa. Esimerkiksi Britannian ja Preussin sotilasasiamiesjärjestelmien ongelmana olivat haasteelliset raportointitiedot. Molemmissa maissa pyrittiin aktiivisesti kiertämään raportointijärjestelmä. Esimerkiksi Saksassa sotilasasiamies kirjoitti yksityiskirjeellä yleisesikunnan päällikölle ne tiedot, joita lähettiläs ei antanut kirjoittaa raporttiin.⁸²

Ruotsin sotilasasiamiestoimintaa häytti myös raportointijärjestelmän ongelmat. Ruotsin Pietarin-sotilasasiamies raportoi ensimmäisenä suoraan henkilökohtaisten kirjeiden kautta, kun taas Berliinin- ja Rooman-sotilasasiamiehet siirtyivät samaan käytäntöön vuonna 1910. Ruotsin sotilasasiamies Pariisissa alkoi raportoida henkilökohtaisen kirjejärjestelmän kautta vasta kaksi vuotta myöhemmin vuonna 1912. Verrattaessa virallisten raporttien ja sotilasasiamiesten lähettämien henkilökohtaisten kirjeiden määrien eroja näyttää sille, että suuri osa raporteista toimitettiin nimenomaan henkilökohtaisen kirjeenvaihdon kautta. Ilmeisesti tätä pidettiin toimivampana raportointikanavana. Mahdollisesti kyseessä oli niin sanottu asetie, jolloin tieto kulki suoraan sille taholle, jota se koski. Tässä on voinut olla kyse myös luottamuksesta, sillä asetietä käyttämällä kukaan ei ole päässyt väliin sensuroimaan raportointia.⁸³

2.2. Sotilasasiamiesten tehtäväkentän kehitys

2.2.1. Manööverien, sotilasjohdon ja sotatapahtumien tarkkailua

Sotilasasiamiesjärjestelmän vakiinnuttua vakiintui myös käytäntö sotilasasiamiesten sekä neutraalien sotilastarkkailijoiden käytöstä seuraamassa harjoituksia ja sotatapahtumia. Tavoitteena oli tarkkailla teknisen kehityksen ja taktisen osaamisen lisäksi myös yksilötason osaamista. Jo 1800-luvun alussa Preussin armeijan yleisesikunnan päällikkö Christian von Massenbach esitti korkea-arvoisten upseereiden lähettämistä sotilasasiantuntijoiksi keskeisten Euroopan valtioiden pääkaupunkeihin. Keskeisin ajatus Massenbachilla oli saada tietoa tulevista sotilasjohtajista. Preussissa haluttiin saada syvällisempää sotilasammattillista tietoa erityisesti Ranskasta, Britanniaasta, Venäjältä ja Itävallasta, siis muista Euroopan johtavista valtioista. Sotilasasiamiehet profiloivat asemamaan upseeristoa, sillä Preussin sotilasjohdossa haluttiin myös

⁸¹ Vagts (1967), s. 22, 145–150, 224–226.

⁸² Hilbert (1960), s. 329–331.

⁸³ Åselius (1990), s. 28–29.

henkilötason tietoja mahdollisista tulevista armeijan johtohahmoista ja heidän johtamistavoistaan, jotta tulevaa sotaa pystyttiin ennakoimaan.⁸⁴

Napoleonin sotien aiheuttaman myrskyn jälkeen 1800-luku oli Euroopassa pääsääntöisesti rauhan aikaa. Valtiot lähettivät sotilasasiamiehensä tarkkailemaan tiiviisti niitä harvoja sotia, joita tuona aikana sodittiin. Huomionarvoista on, että tarkkailua suoritettiin myös kaukana Euroopasta, kuten Atlantin takana ja Etelä-Afrikassa. Esimerkiksi Amerikan sisällissodan aikana molempien osapuolien puolella toimi tarkkailijoita. Buurisota vuosina 1899–1902 veti Euroopan maiden huomion itseensä, etenkin kun suurvalta Britannia ei saanut odotettua voittoa sodasta.⁸⁵

Muutama vuosi myöhemmin myös Venäjän ja Japanin sota vuodesta 1904 eteenpäin kiinnosti molemmin puolin. Sotien tarkkailu kiinnosti maiden sotilasjohtoa, sillä tekninen kehitys eteni suurin harppauksin ja etenkin uusien aseiden kuten savutonta ruutia käyttävien kiväärien sekä konekiväärien käyttö ja toimivuus taistelussa oli havainnollista käytännössä. Yleisesikunnat laativat kirjallisia selontekoja saaduista havainnoista ja kokemuksista.⁸⁶

Epäonnistuessaan harjoitus tai varsinkin tappio sodassa sai asemamaan armeijan ikävään valoon. Tämä tiedostettiin, kun sotilasasiamiehet kutsuttiin seuraamaan harjoitusta. Sotatilanteissa rajoitettiin sotilasasiamiesten pääsyä seuraamaan taistelua. Toisaalta etenkin 1800-luvun sodat näyttävät vetäneen puoleensa paljon erilaisia tarkkailijoita lehtimiehistä sotilaisiin, heitä oli sotatilanteessa haasteellista hallita. Viralliset sotilasasiamiehet eivät välttämättä voineet liikkua kovin vapaasti taistelualueella, joten osa tiedoista saattoi hyvinkin tulla lehtimiesten kautta. Harjoitusta järjestävän tai sotaa käyvän osapuolen näkökulmasta kyseessä oli eräänlainen teatteri, jossa sotilasasiamiehille haluttiin näyttää vain tietty osa omaa toimintaa, ei suinkaan kaikkea. Oman armeijansa ammattisotilaana sotilasasiamies teki päätelmänsä oman kokemustautansa pohjalta. Tästä syystä harjoitusten seuraaminen oli keskeinen osa sotilasasiamiehen työtä. Lisäksi harjoituksiin kokoontui eri maiden sotilasasiamiehiä, joten tiedon vaihto ja keskustelut harjoituksesta todennäköisesti laajensivat näkemyksiä.⁸⁷

Asemamaan tai mahdollisten alusmaiden harjoitusten seuraaminen oli keskeinen osa sotilasasiamiesten tarkkailutehtäviä, sillä niissä paljastui asemamaan armeijan tila, niin hyvässä kuin pahassa. Lisäksi harjoituksissa pystyttiin seuraamaan uuden asetekniikan käyttöä taistelussa. Kokeneen tarkkailijan silmään osui paljon sellaista, minkä asemamaa olisi kernaasti pitänyt omana tietonaan, kuten esimerkiksi Itävalta-Unkarin mobilisaatioharjoitus tammikuussa 1884, joka oli Saksan sotilasasiamiehen Webelin mukaan kaoottisuudessaan täysi katastrofi. Harjoitus paljasti Saksalle Itäval-

⁸⁴ Craig (1949), s. 65–67. Vagts (1967), s. 9–11.

⁸⁵ Fuller Jr, William C., *The Russian Empire, Knowing One's Enemies— Intelligence Assessment Before The Two World Wars*, Edit Ernest R. May, 1984 Princeton, s. 98–111, Vagts (1967), s. 263–265. Jouko, Petteri, Mustavalkoisten kuvien miehet – ranskalaisten strategian ja taktiikan kehityspiirteitä ensimmäistä maailmansotaa edeltävinä vuosikymmeninä, *Tuleva sota – Ennustamisen sietämätön vaikeus*, Edita 2017, s. 20–28.

⁸⁶ Jouko (2017), s. 20–28. Fuller (1984), s. 98–111, Vagts (1967), s. 263–265.

⁸⁷ Fuller (1984), s. 98–111, Vagts (1967), s. 263–265.

ta-Unkarin armeijan huonon valmiuden siinä mittakaavassa kuin se todellisuudessa oli.⁸⁸

Saksa oli erittäin kiinnostunut liittolaisensa Itävalta-Unkarin kyvystä kehittää armeijaansa. Sen huoli oli aiheellinen, sillä vuosisadan vaihteessa Itävalta-Unkarin armeija oli hajanainen ja liikekannallepano uudistuksista huolimatta hidaskasvava. Kasvava Venäjän uhkaa hyväksi käyttäen Saksa painosti kumppaniaan laajaan armeijan uudistamiseen. Sotilasasiamiehen tarkkailu ja raportit antoivat siis myös ystäville tietoa liittolaisen kyvystä. Näin ollen voidaan todeta, että myös liittolaista tiedusteltiin. Ajoittain raportit, kuten Webelin raportti asemamaansa armeijan heikkoudesta ja mobilisaatio-ongelmista, päätyivät hyvin nopealla tahdilla poliittisen johdon käsien läpi myös korkean sotilasjohdon ja hallitsijan tietoon. Ristiriidoista huolimatta nähtävissä on siis myös kasvava sotilasasiamiehen asiantuntemuksen arvostuksen kasvu.⁸⁹

Virallisten sotilasasiamiesten lisäksi harjoituksia sekä sotia tarkkaili usein joukko muuta upseeristoa. Osa heistä oli paikalla kutsuttuna usein puolueettomina osapuolina, mutta osa toimi laittomasti vieraan valtion armeijan univormuun pukeutuneena, siis vakooijana. Esimerkiksi venäläinen kapteeni V. N. von Dreier jäi kiinni vuonna 1910 yrityksestään osallistua Etelä-Preussin sotaharjoitusten seuraamiseen. Aivan keltanokka kapteeni ei ollut, hänellä oli kokemuksenaan viisi onnistunutta operaatiota, joskaan ei ole varmaa, oliko kyseessä harjoituksiin soluttautuminen. Taustalla lie nee ollut halu seurata harjoitusta yksityiskohtaisesti ja saada mahdollisesti käsiin salaisia asiakirjoja. Tähän ei sotilasasiamies pystynyt, sillä hänen oleskelunsa harjoitusalueella oli rajoitettua.⁹⁰

Sotatilanteissa sotilasasiamiehet seurasivat molempien osapuolten toimia, mutta oli olemassa myös tietty käytöskoodisto, jonka mukaan niin sotilasasiamiesten kuin puolueettomien tarkkailijoiden tuli käyttäytyä. Osapuolta ei esimerkiksi saanut vaihtaa kesken kaiken, eikä tietoa viedä sodan osapuolelta toiselle. Näitä sääntöjä rikottiin ajoittain, ja se herätti vähintään ärtymystä muissa osapuolissa. Toisaalta sotilasasiamiehet menivät ajoittain liian pitkälle tiedonjanossaan, sillä sotatilanteissa diplomaattisuoja ei suojannut sotilasasiamiestä kuten rauhan aikana. Esimerkiksi kaksi Saksan ja yksi Ranskan sotilasasiamiehistä jäi Port Arthuriin Venäjän joukkojen kanssa 1904 Venäjän ja Japanin sodan sytyttyä. Sotilasasiamiehet halusivat oppia piirityssodan uusimmista tekniikoista. Japanilaiset tarjosivat heille mahdollisuutta lähteä vapaasti, ja Saksan keisari käski upseerinsa palaamaan. Japanilaiset pitivät sanansa, sotilasasiamiehet saivat poistua rauhassa, mutta vain toinen saksalaisista pelasti. Toinen joutui Ranskan sotilasasiamiehen kanssa kiinalaiseen laivaan ja katosi. Todennäköisesti miehistö tappoi heidät. Ranskalaiset ja saksalaiset sotilastarkkailijat olivat pääosin edustettuina Venäjän ja Japanin välistä sotaa seuraamassa.⁹¹

Kriisiajat vetivät perinteisesti puoleensa sotilasasiamiesten lisäksi erilaisia sotilasasiantuntijoita, ja 1800-luvulla heidän määränsä ja työtehtäviensä kirjo kasvoi. Esimerkiksi Krimin sota vuosina 1853–1856 kokosi kiinnostuneita sotilasasiantuntijoita

⁸⁸ Hadley (2016), s. 118–120.

⁸⁹ Sama.

⁹⁰ Fuller Jr, (1984), s. 105.

⁹¹ Nordlund, Aleksander M., War of Others – British War Correspondents, orientalist Discourse, and the Russo–Japanese War 1904–1905, *War in History*, vol. 22, 2015, s. 44–45. Vagts, s. 260, viite 6.

seuraamaan sodan osapuolien toimia. Sotatila joudutti muun muassa Britannian sotilasiasiantuntijoiden lähettämistä Torinoon, Konstantinopoliin ja Pariisiin. 1800-luvun sodat osoittivat sotilasiasiantuntijoiden ammattiryhmän merkityksen tiedon hankinnalle. Esimerkiksi Krimin sota vaikuttaa olleen hyvin samankaltainen vedenjakaja tiedustelun näkökulmasta Britannian osalta, kuin Venäjän ja Japanin sota oli vajaa viisikymmentävuotta myöhemmin 1905–1906 Venäjälle. Tiedustelun epäonnistuminen pakotti tekemään muutoksia tiedustelun uudelleen organisoimiseksi. Britannia aktivoitui lähettämään sodan jälkeen pysyviä sotilasiasiantuntijoita eikä tyytynyt enää hankkimaan tietoja vain lähettiläs- ja agenttiverkostojen kautta.⁹²

Britannian tiedustelu joutui siis uudenlaisen tilanteen eteen uuden ja vanhan sodankäynnin murroskohdassa. Sama tilanne oli muiden valtioiden ammattimaistuvilla tiedustelujärjestelmillä. Britannian niin taktisen kuin strategisen tason tiedustelu oli joutunut koetukselle sodan aikana. Brittiedustelu joutui oppimaan suhteellisen lyhyessä ajassa tekemistään virheistä. 1850-luvulla alettiin viimeisissäkin valtioissa ymmärtää, etteivät Euroopan valtioiden vanhat keinot hoitaa tiedustelua toimineet. Etenkin nopeasti kehittyvää sotatekniikkaa ja muiden valtioiden armeijoita ei enää seurattu lähettiläiden monimutkaisten tiedustelu- ja sukulaisverkostojen sekä uteliaiden matkustelevien sotilaiden kautta. Tosin voidaan todeta, että vanha järjestelmä toimi 1800-luvun loppuun myös uuden järjestelmän rinnalla.⁹³

Sodan sytyttyä vihollismaan sotilasiamies poistui maasta muun lähetystön henkilökunnan kanssa. Hän ei siis voinut jäädä tarkkailemaan vihollismaan toimia ja raportoida niistä kotimaahansa. Tilanne oli suhteellisen yksinkertainen 1800-luvun sodissa, jotka olivat vielä niin sanotusti ”herrasmieksotia”, sillä sota julistettiin. Ranska ja Preussi kävivät 1870-luvun alussa lyhyen sodan, jonka julistamisesta Preussin sotilasiamies Waldersee sai tiedon kolme tuntia sodan julistamisen jälkeen, jolloin hän poistui maasta Belgiaan. Ranskaan jäi tuolloin Saksan salaisen tiedustelun solut valmiina toimimaan. Poliittisen tilanteen kiristyessä lähelle sotaa sotilasiamies oli tarkoituksenmukaista pitää mahdollisimman kauan asemamaassaan, jolloin hän kykeni seuraamaan tilanteen kehitystä ja raportoimaan kotimaahansa siitä. Sodan sytyttyä sotilasiamiehet pyrkivät mahdollisuuksien mukaan jäämään läheisiin puolueettomiin valtioihin seuraamaan tilannetta.⁹⁴

2.3. Salonkiupseereista vakoiluverkostojen vartijoiksi

Kansainvälisellä tasolla tarkasteltuna sotilasiamiesten sosiaalinen tausta 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa oli yläluokkainen. Käytännössä Euroopan maiden uusi ammattikunta, sotilasiamiehet, muodostui nuorista upseereista, joilla oli takanaan yleisesikuntaupseerikoulutus. Tämä tarkoitti sitä, että sotilasiamiehiksi valikoitui korkeasti koulutettuja yläluokkaisia nuoria upseereita, joilla oli niin perhetaustansa kuin koulutuksensa puolesta parhaat mahdollisuudet verkostoitua asemamaansa seurapiireihin ja sotilasyhteisöön. Myöhemmin näistä kokemusta hankkineista nuorukai-

⁹² Harris, Stephen M., *British Military Intelligence in the Crimean War 1854–1856*, Frank Cass 1999, s.1–22. Herman (1998), s. 16–17. Hilbert (1960), s. 329.

⁹³ Harris (1999), s. 1–22. Herman (1998), s. 16–17.

⁹⁴ Vagts, s. 191–195.

sista voitiin akkreditoida sopivia sotilasasiamiehiä, joilla oli jo ensimmäinen kansainvälinen komennus taustalla.⁹⁵

Toinen syy nuorukaisten lähettämiseen ulkomaille liittyi nuorten tiedustelu-upseereiden koulutukseen. Heitä voitiin käyttää salaisen tiedon hankinnassa ja samalla kartuttaa käytännön kenttäkokemusta. Nuoren asemamaan vastavakoilulle tuntemattoman upseerin, salainen tiedonhankinta kuten asiamiesten tapaaminen tai tiedon ostaminen onnistui todennäköisesti paremmin kuin mahdollisesti vastavakoilun tai salaisen poliisin silmän alla toimivan sotilasasiamiehen. Esimerkiksi Ruotsi panosti nuorten upseereiden kieli- ja kulttuurikoulutukseen Venäjällä. Ruotsin Pietarilähetystössä työskenteli joukko nuoria upseereita, joita voitiin tarvittaessa käyttää tehtävissä, joissa diplomaattistatuksen alla työskennellyt sotilasasiamies olisi kiinni jäädessään aiheuttanut kansainvälisen diplomaattisen skandaalin. Samankaltainen käytäntö oli Saksan sotilasasiamiehillä Itävallassa. Todennäköisesti myös muut Euroopan valtiot toimivat samojen periaatteiden mukaisesti.⁹⁶

Euroopan valtioiden sotilasasiamiesjärjestelmät näyttävät pohjautuneen sopivalle sukutaustalle, eikä niinkään henkilökohtaiselle kyvykkyydelle ja osaamiselle. Tämä kavensi sotilastiedustelun käytännössä pienen etuoikeutetun ryhmän käsiin samalla tavoin kuin lähettiläsjärjestelmä oli rakentunut poliittisen eliitin käsiin. Kyseessä oli siis hyvin pieni ja rajattu etuoikeutettujen ryhmä, jonka jäseniä akkreditoitiin ulkomaille. Toisaalta he lienevät olleen 1800-luvun maailmassa se osa väestöstä, jolla on ollut mahdollisuus opiskella laajasti yhteiskunnan eri osa-alueita ja kieliä.⁹⁷

Perhetaustan lisäksi sotilasasiamiesten koulutustausta oli hyvin samankaltainen. Sotilaskoulutuksen lisäksi useilla sotilasasiamiehillä oli taustallaan yliopisto-opintoja, joilakin jopa tohtorin arvo. Saksassa, Venäjällä ja Britanniassa ulkomaille akkreditoitavat sotilasasiamiehet tulivat pääosin niin sanotussa kaartissa palvelleista sotilaista, siis valtakunnan arvostetuimmista joukko-osastoista. Sotilasasiamiehet olivat muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta sotilastaustaisia. Nämä poikkeukset olivat läheisten poliittisten suhteiden aikaansaamia. Toisaalta he ovat myös, ainakin pääosin, edustaneet asemamaansa ja kansainvälisten suhteiden tuntemusta.⁹⁸

Tsaarin Venäjän sotilasasiamiesten tausta oli myös hyvin perinteinen. Sotilasasiamiehiä päätyneet upseerit olivat aatelisperheiden poikia, jotka olivat saaneet nuorina luutnantteina yleisesikuntaupseerikoulutuksen Nikolain yleisesikunta-akatemiassa. Yläluokkaisen taustan lisäksi on nähtävissä muutamia poikkeuksellisia nuorukaisia, joilla oli vahva tekninen osaaminen. Useimmiten nuoret upseerit olivat soveltuvia paitsi taustansa myös koulutuksensa vuoksi. He olivat opiskelleet usein ranskan ja saksan kieltä, mutta myös harvinaisempia kieliä kuten arabiaa. Kieltenopiskelun lisäksi upseereille oli opetettu tilastoja ja maantiedettä, mutta käytännön tiedonhan-

⁹⁵ Stevenson (2016), s. 66–68. Hadley (2016), s. 47. Hörsell, Ann, Militärattachéer, kypare och guvernanter – Spionage och svensk underrättelsetjänst. *Årsbok för Riksarkivet och landsarkiven 2014*, s. 188–189.

⁹⁶ Stevenson (2016), s. 66–68. Hadley (2016), s. 47. Hörsell (2014), s. 188–189.

⁹⁷ Hadley, Tim, Military Diplomacy in the Dual Alliance – German Military Attaché Reporting from Viena 1906–1914, *War in History* 17.3.2010, s. 297. Hadley (2016), s. 4–7. Vagts (1967) s. 3–5. Aateliin kuuluneet nuorukaiset saivat usein sotilaskoulutuksen, vaikka heistä kaikki eivät sotilasuralle lopulta suunnanneetkaan.

⁹⁸ Trumpener, Ulrich, The Service Attachés and Military Plenipotentiaries of Imperial Germany 1871–1918, *The International History Review* XI 4, 1987, s. 624–625. Vagts (1967), s. 112–113.

kinnan kenttätöön kokemusta heillä ei ilmeisesti juurikaan ollut. Venäjällä opetuksessa pyrittiin ensisijaisesti siihen, että Nikolain yleisesikunta-akatemiassa koulutusta voisi verrata Saksan, Britannian ja Ranskan yleisesikunta-akatemioiden koulutukseen.⁹⁹

Nikolain yleisesikunta-akatemiassa käyneiltä upseereilta puuttui kuitenkin syvästi tiedustelualan tuntemus. Tämä johtui siitä, että Nikolain yleisesikunta-akatemiassa ei 1900-luvun alussa ollut akateemisena oppiaineena sotilastiedustelua, vaan sen katsottiin kuuluvan sotilasstatistiikan kurssin sisälle. Joukko vanhempia opettajia vastusti jyrkästi sotilastiedustelun opettamista ja oppilaskuntakin näyttää pitäneen sitä herrasmiehille sopimattomana. Tätä taustaa vasten on hyvin mielenkiintoista tarkastella Venäjän sotilasasiainjärjestelmän kehitystä suhteessa muihin Euroopan valtioihin. Venäjä ohjasi sotilasasiainmiestensä toimintaa yhä vahvemmin salaisen tiedustelun agenttiverkoston johtajiksi. Euroopan valtioiden sotilasasiainmiesten tehtävät painotettiin taas yhä enemmän diplomaattiaan soveltuviksi. Venäjän ja Japanin välisen sodan 1904–1905 tappio muutti kuitenkin Venäjän vanhakantaisen tiedustelun järjestelyitä. Yleisesikunnan sotilastiedustelu organisoidtiin uudelleen, tiedustelua alettiin kehittää ja siihen sijoitettiin rahaa ja lisäksi maahan alettiin perustaa erillisiä tiedustelukouluja.¹⁰⁰

Venäjän sotilasasiainjärjestelmässä on 1900-luvun alussa nähtävissä, että sotilasasiainmiehet palvelivat yleisesikunnan eri osastoilla, yleensä tiedustelun parissa, ennen akkreditoituaan ulkomaille. Usealla heistä oli siis erittäin laaja tiedon hallinnan osaaminen tiedustelun alalta, sillä venäläiset nuoret upseerit yleisesikuntakoulutuksen käytyään jäivät yleensä työskentelemään yleisesikuntaan eli GUGŠ:ään¹⁰¹. Sama käytäntö oli myös Saksan suuressa yleisesikunnassa, jossa nuoret yleisesikuntaupseerit työskentelivät muun muassa yleisesikunnan adjutanttien tehtävissä.¹⁰²

Erinomaiset lähtökohdat eivät aina riittäneet täyttämään työn vaatimuksia, eikä pelkkä sotilaskoulutus tehnyt upseerista hyvää tiedustelijaa. Samaan todellisuuteen alettiin herätä ympäri Eurooppaa, kuten tapahtui muun muassa Britanniassa sotilastiedusteluyhteisössä vuosisadan vaihteessa. Oli kyettävä hankkimaan henkisesti pääomaltaan taitavia upseereita. Myös Venäjän sotilasasiainmiehet painiskelivat agenttiverkostojensa kanssa. Venäjän Bernin-sotilasasiainmies vuosina 1908–1914 D. I. Romejko-Gurko valitti, ettei ollut saanut koulutusta tehtävänsä agenttiverkon vartijana eikä näin ollen saanut verkostoaan toimimaan halutulla tavalla.¹⁰³

Mitä pidemmälle sotilastiedustelu ja sotilasasiainjärjestelmä sen osana kehittyi, sitä enemmän alettiin antaa arvoa yksilön ominaisuuksille. Etenkin Yhdysvaltojen akkreditoitavissa sotilasasiainmiehiin kiinnitettiin huomiota myös osaamiseen ja asenteseen. Taloudellisesti helppo elämä ei välttämättä ollut kasvattanut nokkelaa tiedustelu-upseeria, joka pärjäsi muuallakin kuin salongeissa. Toisaalta myös muissa valtioissa ymmärrettiin ainakin tapauskohtaisesti pitää osaava tiedustelu-upseeri sotilasasiainmiehen tehtävässä huolimatta henkilökohtaisen omaisuuden riittämättömyydestä.

⁹⁹ Sergeev, Evgeny, *Russian Military Intelligence in the war with Japan, 1904–1905 Secret operations on land and at sea*, Routledge 2007, s. 18–19.

¹⁰⁰ Marshall (2004), s. 398–399. Sergeev (2007), s. 18–19.

¹⁰¹ Venäjän armeijan yleisesikunnan keskushallinto.

¹⁰² Trumpener (1987), s. 624–625. Hadley (2016), s. 8–9.

¹⁰³ Hadley (2016), s. 8–9.

Lähetystön salaisista varoista voitiin maksaa tarvittaessa sotilasasiamiehen edustamiskustannuksia, jos tämän oma varallisuus ei riittänyt. Joissakin tapauksissa myös sotilasasiamiehen perhe avusti nuorta upseeria kattamaan elinkustannuksensa. Pääkaupunkien muodikkaat klubit ja salongit olivat kalliita. Illalliset paitsi vähensivät vapaa-aikaa, kevensivät myös lompakkoa.¹⁰⁴

Sotilasasiamiesten perinteinen valinta aatelispiireistä takasi luonnollisesti tietyn kasvatuksen ja osaamisen seurapiireissä edustamiseen. Euroopan aateli oli kuitenkin hyvin pieni joukko, joten sukulais- ja ystävyysuhteet ulottuivat valtioiden rajojen yli. Näin ollen toimintamahdollisuudet olivat ainakin Euroopassa erinomaiset. Huolimatta siitä, että keskiluokkaisista lähtökohdista tullut älykäs nuori upseeri oppi varmasti nopeasti seurapiirien salat, hän oli ulkopuolinen vuosisatoja vanhojen sukujen jäsenten keskellä. Kuitenkin sotilasasiamiesjärjestelmä luisui 1900-luvun puolella yhä suuremmissa määrin keskiluokan haltuun. Tähän vaikutti osittain myös tiedustelupalvelujen kehitys. Tiedustelusta tuli yhä ammattimaisempaa niin tiedon keräämisen kuin analyysinkin näkökulmasta eikä se enää ollut vain erilaisiin sukulaissuhteisiin ja kunnian kiemuroihin perustuvaa toimintaa.¹⁰⁵

2.3.1. Ihannekuva ja todellisuus törmäävät

Kunnian merkitys osana sotilasasiamiestoimintaa näyttää korostuneen 1800-luvun kansainvälisessä sotilasasiamiesjärjestelmässä. Tarkasteltaessa suurvaltojen sotilasasiamiesjärjestelmiä on nähtävissä ikään kuin kaksi puolta: ihannekuva ja todellisuus. Diplomaattistatuksella työskentelevät sotilasasiamiehet haluttiin nähdä diplomaattikentän puhtoisina ja kunniakkaina jäseninä. Nimenomaan kunnian käsitys olikin merkittävässä osassa niin taustan kuin toimienkin kannalta katsottuna. Poliittinen johto ikään kuin odotti heidän hankkivan tietonsa julkisista lähteistä ja seurapiirien kautta, vain ääritapauksissa ostamalla. Ristiriitaisuudesta huolimatta poliittinen johto kuitenkin odotti saavansa ajantasaisen ja parhaan mahdollisen tiedon, mutta ei kestänyt sen hankintaan liittyvää riskiä. Sotilasjohto taas odotti kovia tietoja, joita ei saanut hankituksi julkisista lähteistä. Toisaalta poliittinen johtokin jossain määrin hiljaa hyväksyi kielletyt tiedonhankinnan keinot. Kielletyin keinoin hankitun tiedon oletettiin kuitenkin olevan äärimmäisen arvokasta, kuten naapurimaan liikekannallepanosuunnitelmat esimerkiksi olivat.¹⁰⁶

Poliittisen ja sotilaspuolen vastakkainasettelu aiheutti mielipahaa ja hankaloitti tehtävien hoitoa puolin ja toisin. Saksassa hallitsijan sekaantuminen lopetti ilmeisesti ainakin hetkeksi diplomaattikunnan nurkumisen sotilasasiamiesten tiedonhankinnan keinoista. Saksassa keisari Wilhelm II:n noustua valtaan sotilasasiamiesten liikkumattila hieman laajeni keisarin tahdosta. Pariisin-lähettiläs kirjoitti keisarille kesäkuussa 1890 valittaen Saksan Pariisin-sotilasasiamiehen sekaantuneen vakoiluun. Keisarin vastaus lienee olleen lähettiläälle odottamaton; Wilhelm II ihmetteli, että mistä muustakaan syystä hänen sotilasasiamiehensä oli akkreditoitu maailmalle. Lähettiläät

¹⁰⁴ Vagts (1967), s. 111–117.

¹⁰⁵ Trumpener (1987), s. 623–625. Vagts (1967), s. 111–117.

¹⁰⁶ Hadley (2016), s. 7–11, 45–48.

eivät siis aina saaneet tukea diplomatian hoitoon, mutta useammin poliittinen taho tuntui maasta riippumatta pitäneen lähettilään puolia.¹⁰⁷

Sotilasasiamiehet sekaantuivat ajoittain luvattomien keinojen käyttöön, mutta mitä vakiintuneempi sotilasasiamiesjärjestelmästä muodostui, sitä enemmän sen diplomaattinen luonne korostui. Sekaantumista luvattomien keinojen käyttöön alettiin suitsia. Tiedustelupalvelut ja sotilastiedusteluosastot ottivat agenttiedustelun yhä vahvemmin haltuunsa, jolloin diplomaattisuhteet eivät kärsineet sotilasasiamiehen palamisesta. Esimerkiksi Saksan sotilasasiamiehet ohjeistettiin ohjaamaan epämääräisiä keinoja vaativa toiminta suoraan yleisesikunnan sotilastiedusteluosastolle, joka käytti omia agenttiverkostojaan asian hoitamiseen. Toisaalta joissakin tapauksissa, joissa riskinotto laskettiin kannattavaksi, sotilasasiamiehet toimivat yhteistyössä kyseisen sotilastiedusteluosaston kanssa ja käyttivät ohjatusti kiellettyjä menetelmiä.¹⁰⁸

Sotilasasiamiehet jäivät kuitenkin usein ikään kuin kahden rintaman väliin. Poliittisen johdon odotukset sotilasasiamiesverkostolle erosivat niistä odotuksista, jotka sotilasjohto asetti. Näin ollen sotilasasiamies joutui ajoittain hyvin hankalaan tilanteeseen asemamaansa poliittisen valvojansa kanssa. Sotilasjohdon tiedontarve vaati usein salaista tiedonhankintaa, jolloin valinta oli tehtävä väliaikaisen esimiehen tai sotilasjohdon välillä. Parhaimmillaan sotilasasiamiehet onnistuivat pitämään lähettilään täysin tietämättömänä toimistaan. Tämän käänköpuolena oli, että ”käryn käydessä” lähettiläs koki itsensä usein petetyksi.¹⁰⁹

Sotilasasiamiestoimintaa määrittivät kansainväliset normit, jotka kuitenkin näyttävät olleen ikään kuin suositus 1800-luvulla. Toiminta olikin vielä ennen ensimmäistä maailmansotaa monin paikoin hyvin kirjavaa. Toimintatapojen vakiintumattomuus aiheutti luvallisten ja luvattomien keinojen rajan hämärtyksen, jolloin yksittäisiä tahoja aika ajoin syytettiin vakoilusta ja lähetettiin takaisin kotimaihinsa ei-toivotuina henkilöinä.¹¹⁰

Sotilasasiamiehiä näyttää syytetyn kansainvälisessä diplomaattikentässä luvattomien keinojen käytöstä useammin kuin lähetystöjen muuta henkilökuntaa. Sotilasasiamiehiä jäi kyllä järjestelmän vakiinnuttuakin kiinni luvattomien keinojen käytöstä. Toisaalta kaikkea tiedonhankintaa ei missään nimessä voinut nimetä vakoiluksi, eikä pelkkä kiinnostus asemamaan sotasalaisuuksia kohtaan tarkoittanut aina luvattomien keinojen käyttöä. Tosin sotilasasiamiehet hankkivat tarvitsemansa salaiset tiedot erinäisiä reittejä pitkin kuten ostamalla ne asemamaansa upseerilta, omien agenttiverkostojensa kautta tai vaihtamalla tietoja kollegan kanssa. Etenkin kahden ensimmäisen tiedonhankintatavan osalta voidaan puhua kielletystä tiedonhankinnasta, ainakin asemamaan näkökulmasta katsottuna.¹¹¹

Maasta riippumatta sotilasasiamiesten tiedonhankintaan näyttää pääsääntöisesti kuuluneen 1800-luvulla salaisen tiedustelun keinot, etenkin agenttiverkostojen hyväksikäyttö osana omaa tiedonhankintaa. Lähettiläiden työnkuvaan kuului ainakin 1700-

¹⁰⁷ Hadley (2016), s. 45–48.

¹⁰⁸ Hadley (2016), s. 45–48. Vagts (1967), s. 22, 145–150, 224–226.

¹⁰⁹ Hadley (2016), s. 45–48.

¹¹⁰ Salas (1973), s. 6–7.

¹¹¹ Sulamaa (1967), s. 396–397. Vagts (1967), s. 211–231.

luvun loppuun, ellei 1800-luvun puoleen väliin saakka asiamiesverkostojen johtaminen. Mahdollisesti sotilasasiamiehet omaksuivat kyseenalaisen tiedonhankintamene- telmän erikoislähettiläiden työnkuvan kautta, sillä ennen virallisia sotilasasiamiehiä useat maat lähettivät erikoislähettiläitä ja sotilasasiantuntijoita hoveihin. Kansainvälinen diplomatian pelikenttä näyttää olleen historian saatossa täynnä mitä mielikuvituksellisimpia tiedonhankintaverkostoja. Nykytermein sotilasasiamiehet toimivat 1800-luvulla operaatioupseereina.¹¹²

Tiedustelun ja vakoilun raja oli hämärä kansainvälisessä normistossa ennen ensimmäistä maailmansotaa. Kun sotilasasiamies ylitti tämän epämääräisen rajan siirtyen luvattomien keinojen puolelle, toiminta käsitettiin vakoiluna. Tällaiseksi tulkittiin agenttien värvääminen ja verkoston rakentaminen. Salaisten asiakirjojen ostaminen oli ikään kuin harmaalla alueella. Sotilasasiamiesten ohjeet kielsivät vakoilun, mutta mahdollistivat salaisten tietojen, kuten liikekannallepanosuunnitelmien ostamisen. Mahdollisesti aikalaiset eivät pitäneet salaisten tietojen hankkimista ostamalla vakoiluna, mutta antoivat tehtävän mielellään sotilasasiamiehiltä tiedusteluosastojen tehtäväksi.¹¹³

Vaikka virallinen ohjeistus kielsi vakoilun, sotilasasiamies oli kotimaansa yleisesikunnan tiedonjanon ehtymätön kohde. Lisäksi on muistettava, että aikalaisen käsitystä tiedustelun ja vakoilun rajasta ohjasivat vakiintuneet käytännöt, koska juridista kansainvälistä sopimusta ei ollut. Kiinni jääneet sotilasasiamiehet rasittivat luonnollisesti diplomaattisuhteita, mutta koska kaikki maat näyttävät toimineen samansuuntaisesti, skandaalit painuivat unohduksiin pikkujalaa.¹¹⁴

2.3.2. Tiedustelupalvelut kehittyvät – Venäjä luottaa sotilasasiamiehiin agenttiverkoston vartijoina

Agenttien käyttö siirtyi 1900-luvun alussa yhä enemmän sotilasasiamiehiltä tiedustelupalveluille ja salaisille poliisiorganisaatioille. Esimerkiksi Euroopan valtioiden armeijoiden johtoesikuntiin perustettiin erillisiä sotilastiedustelua harjoittavia elimiä. Venäjän sotilastiedustelu ja sen osana sotilasasiamiesjärjestelmä painottui tiedonhankintaan lähetystön henkilökunnan avulla. Erityisesti sotilasasiamiehet ohjeistettiin värväämään ja ylläpitämään agenttiverkostoja, joiden kautta hankittiin salaista tietoa.¹¹⁵

Venäjän sotilasasiamiehen alaisuudessa toimi muun muassa Ruotsissa oma agenttiverkosto, jonka tehtävä oli hankkia tietoja ruotsalaisesta yhteiskunnasta ja sen suh-

¹¹² Craig, (1949), s. 65–94.

¹¹³ Salas (1973), s. 6–7. Sulamaa (1967), s. 396–397. Vagts (1967), s. 211–231.

¹¹⁴ Herman (1998), s. 6–7. Sulamaa, (1967), s. 396–397. 1800-luvun loppupuolella Britannian Foreign Office ja War Office hankkivat lähettiläiden kautta lahjomalla Pietarista Venäjän tärkeimpiä poliittisia raportteja. Britit epäilivät, että todennäköisesti useiden maiden diplomaatit keräsivät yhä samalla tavoin tietoa. Kansainvälinen diplomaattijärjestelmä rakentui lähettiläiden ja sotilasasiamiesten henkilökohtaisille suhteille ja kontakteille. Tiedonhankinta perustui pitkälti näiden yhteyksien varaan, mutta siinä on nähtävissä myös selkeä salaisen tiedonhankinnan ulottuvuus. Lähettiläillä oli vakiintuneen tavan mukaan omat agentti- ja tiedottajaverkostonsa asemamaissaan

¹¹⁵ Sergeev (2007), s. 11–17.

tautumisesta Venäjään. Ainakin kiinni jääneiden agenttien osalta voidaan todeta, että agentit näyttävät olleen laaja-alaisesti yhteiskunnan eri osa-alueilta värvättyjä. Venäjän lisäksi myös muut valtiot näyttävät käyttäneen luovasti erilaisia tapoja agenttiverkostojen rakentamiseen ja ylläpitoon. Itävalta luotti yleisesikuntansa sotilastiedusteluosastoon Evidenzbüroon, mutta myös yleisesikunnan päällikkö, kenraali von Friedrich Beck-Rzikowsky näyttää johtaneen vakoiluverkostoa Puolassa ja Venäjällä. Toisin sanottuna sotilastiedustelun verkostoja oli päällekkäin useampia ja sotilas-asiamiehet toimivat niiden osana.¹¹⁶

Myös erillisiä tiedustelupalveluja kehittyi 1900-luvun alussa. Puhelin- ja lennätinlinjat muuttivat tiedon kulun nopeutta, joten yhteiskuntien eri osa-alueiden tiedonhankinta organisoitui useassa valtiossa tiedustelupalveluiden ja sotilastiedusteluorganisaatioiden ympärille. Diplomaattiset suhteet alettiin nähdä yhä arvokkaampina, ja useat maat ohjasivat sotilasasiamiestensä toimintaa hienovaraisempaan suuntaan. Esimerkiksi Saksan sotilasasiamies Maximilian von Schwartzkoppen tiedusteli Saksan armeijan yleisesikunnan GGS:n tiedusteluosastosta IIIB, oliko hänen sopivaa ostaa ranskalaisen ”upseerikollegan” Ferdinand Walsin-Esterhazyn kauppittelemia Ranskan armeijaa koskevia tietoja. Tiedusteluosaston johtaja antoi luvan ja kontakti jatkui. Sen kautta saadut tiedot olivat erittäin arvokkaat ja näin ollen riskin arvoiset.¹¹⁷

Erilaiset salaisen tiedustelun verkostot olivat vielä 1800-luvulla ikään kuin normaali työskentelykäytäntö ja vielä 1900-luvun alun murroskauden aikana myös muiden valtioiden kuin Venäjän sotilasasiemiehet toimivat kansainvälisen normiston vastaisesti. Tiedustelupalveluiden kehityksen myötä muut valtiot siirtyivät hienovaraiseen sotilasasiamiestoimintaan. Tässä vaiheessa Venäjä pitäytyi vanhassa lähetystöjen henkilökunnan pyörittämässä salaisessa tiedustelutoiminnassa, jossa diplomaattistatus toimi peitteenä.¹¹⁸

Asemamaiden vastavakoilu ja salaisen poliisin etsivät houkuttelivat myös sotilasasiemiehiä luvattomien keinojen pariin. Mahdollisesti näin pelattiin pois näyttämöltä liian tehokkaiksi katsotut tiedustelu-upseerit. Toisaalta myös kokemattomat saattoivat sortua houkutusten alle. Salaisia tietoja voitiin ostaa lähetystön salaisista varoista, mutta osan varakas sotilasasiamies saattoi ostaa omaan piikkiinsä. Ottaen huomioon sotilasasiamiesten työnkuvan olisi ollut ihme, ettei asemamaan vastavakoilu olisi kiinnittänyt huomiota heidän toimintaansa. Valvontaa kohdistettiin myös muuhun diplomaattikuntaan sekä lähetystöjen henkilökuntaan; esimerkiksi muun muassa Britannian lähettiläs Pietarissa valitti 1900-luvun alussa koko henkilökuntansa olevan kyllästetty Ohranan eli Venäjän salaisen poliisin agenteilla. Toisaalta britit itse rekrytoivat henkilökunnan kohdemaasta.¹¹⁹

¹¹⁶ Vagts (1967), s. 224–225. Hörsell (2014), s. 188–193.

¹¹⁷ Sergeev (2007), s. 11–17. Hörsell (2014), s. 188–189. Hadley (2016), s. 7–11, 45–48.

¹¹⁸ Hadley (2016), s. 16–21. Vagts (1967), s. 211–217.

¹¹⁹ Herman (1998), s. 11. Vagts (1967), s. 212–213.

2.4. Sotilasasiamiesjärjestelmä muuttuu ensimmäisen maailmansodan kynnyksellä

Sotilasasiamiesten määrä kasvoi Euroopassa vuoteen 1870 mennessä 30 sotilas- ja laivastoasiamieheen. Sotilasasiamiesjärjestelmän voidaan katsoa vakiintuneen 1870-luvun aikana. Lisäksi myös hankittujen tiedustelutietojen analysointi- ja tilastointimenetelmät kehittyivät. Seuraavan viidenkymmenen vuoden aikana sotilasasiamiesten määrä moninkertaistui. Ensimmäisen maailmansodan alla sotilasasiamiestoiminta näyttää saaneen jo kansainvälisellä tasolla ainakin vakiintuneisiin käytänteisiin perustuneen säädelymmän muodon. Luvattomien keinojen käyttö eli suoranainen vakoilu oli kielletty, mutta toisaalta käsitykset luvattomista tiedonhankinnan keinoista vaihtelivat suuresti. Raja oli kuin veteen piirretty viiva, joka kuitenkin oli olemassa. Sotilasasiamiehiä lähetettiin edelleen ajoittain kotiin vakoilusta kiinnijääneinä.¹²⁰

Ensimmäistä maailmansotaa edelsi vuosien varustelukilpailu ja diplomaattinen tunnustelu mahdollisten ystävien ja vihollisten hahmottamiseksi. Euroopan maat seurasivat toisiaan tiiviisti 1900-luvun alussa. Varustelukilpailu ja tarve tietää keskeisten suurvaltojen kehityksestä ajoi hankkimaan tietoja yhä mielikuvituksellisimmin keinoin. Tiedonhankinta oli luonnollinen osa valtioiden toimintaa, koska ne tarvitsivat tietoa päätöksenteon tueksi. Sotilaspoliittiselta ja -tekniseltä puolelta tietoja toimittivat paitsi sotilasasiamiehet, mutta 1900-luvun alusta eteenpäin myös kasvava tiedustelupalveluiden joukko. Osa valtioista kuten Saksa ja Venäjä sitoivat sotilasasiamiehensä läheiseen yhteystyöhön tiedustelupalveluiden kanssa.¹²¹

Valtiot seurasivat toistensa toimintaa myös matkustavien upseereiden tietojen pohjalta. Tiedustelu-upseerit matkustivat usein siviilivaatteissaan kiinnostaville seuduille ja tekivät muistiinpanoja. Esimerkiksi Ranskan armeija käytti kenraaleitaan tähän tarkoitukseen Saksan ja Ranskan sodan aattona ja jälkeen. Toisaalta paljon paikallistietoa oli saatavissa myös agenttitiedustelun kautta, joten sotilasasiamiesten käyttöä kannatti harkita salaisen tiedonhankinnan osalta.¹²²

Saksa seurasi mahdollisia vihollisiaan, mutta myös ystäviään, kuten Itävalta-Unkaria. Erona oli se, että ystävän kanssa vaihdettiin yksityiskohtaista tietoa, mutta viholliset myös potentiaaliset, pyrittiin pitämään mahdollisimman tietämättöminä. Molempia pidettiin kuitenkin silmällä. Saksan ja Itävalta-Unkarin liittolaissuhteet olivat läheiset, koska yleisesikuntien päälliköt vaihtoivat tietoa keskenään linkkinä heidän välissään toimi sotilasasiamies.¹²³

Erityisen kiinnostunut Saksa oli liittolaisensa Itävalta-Unkarin armeijasta. Wieniin Itävalta-Unkarin pääkaupunkiin sijoitettiin lähettilääksi entinen sotilasasiamies Weibel, joka vanhoja kontaktejaan hyväksi käyttäen raportoikin hyvin sotilaspoliittisista teemoista. Lisäksi Wieniin akkreditoitiin Saksan sotilasasiamies, majuri Karl von Kageneck vuonna 1906. Hän rakensi vuosien ajan luottamuksellisia suhteita asemaansa upseeristoon, muun muassa yleisesikunnan päällikkö Franz Conrad von Hötzendorfiin. Ensimmäisen maailmansodan alla Kageneck raportoi suorin sanoin

¹²⁰ Salas (1973), s. 4–5.

¹²¹ Fuller Jr, (1984), s. 104–105.

¹²² Vagts (1967), s. 191–193.

¹²³ Vagts (1967), s. 355–359.

kotimaahan asemamaansa armeijan ongelmista, jotka olivat paljon suurempia kuin Saksassa uskottiin. Itävalta-Unkarin armeijaa vaivasivat samat haasteet kuin 1800-luvun lopulla. Sodan sytyttyä Kageneckin asema muuttui. Hän toimi muutaman kuukauden ajan yhteysupseerina Itävalta-Unkarin yleisesikunnassa Yleisesikunnan päällikön von Hötendorfin rinnalla.¹²⁴

Venäjä oli myös erittäin kiinnostunut Itävalta-Unkarista ja Saksasta. Molemmista oli kasvanut Venäjälle uhka 1800-luvun lopulta lähtien. Tämä näkyi luonnollisesti tiedustelutiedon tarpeena. Tässä Venäjä ja Ranska tekivät läheistä yhteistyötä 1900-luvun alussa. Tämä oli luonnollista, sillä maat olivat liittolaisia vuodesta 1891 lähtien. Ranska toimitti vuonna 1902 Venäjälle Saksan mobilisaatiosuunnitelman ja Venäjä vastavuorisesti toimitti Ranskalle käsiinsä saaman Saksan uudistetun suunnitelman vuodelta 1907, tosin Venäjän asiamiesverkosto sai suunnitelman käsiinsä vasta vuonna 1911. Venäjä rakensi ulkomaantiedustelunsa sekä tiedustelupalvelujen, että sotilasasiamiestensä ja lähettiläidensä varaan. Venäjän sotilasasiamiesten määrä kasvoi nopeasti, ja ensimmäiseen maailmansotaan mennessä maan sotilasasiamiesverkon laajuus oli 22 laivasto- ja sotilasasiamiestä. Käytännössä tiedonhankintaa koordinoi yleisesikunnan alainen osasto I apulaispäällikkö Nikolai Danilovin johdolla. Hänen alaisuuteensa oli koottu pienten tiedusteluyksiköiden toiminta Euroopassa. Sotilasasiamiesjärjestelmä oli rakennettu näiden tiedustelupalveluiden rinnalle, ja sotilasasiamiehet raportoivat suoraan apulaispäällikkö Daniloville.¹²⁵

Britannian alati kasvavana huolena oli 1900-luvun alusta Saksan laivasto-ohjelma, joka uhkasi sen laivastomahtia. Maan laivasto- ja sotilasasiamiestoiminta ohjattiin seuraamaan tiiviisti Saksan yleisesikunnassa laivaston kehitystä, mutta saksalaiset suojasivat tehokkaasti tietojen tihkumisen Britannian sotilasasiamiehille. Saksan laivastoupseereita oli kehoitettu välttämään kontaktia Britannian sotilasasiamiesten kanssa. Vain ennalta määritellyt korkea-arvoiset upseerit saivat keskustella ulkomaisien upseereiden kanssa laivastoon liittyvistä asioista. Saksassa ilmapiiri muuttui synkäksi. Mitä pidemmälle laivastokilpailu eteni, sitä enemmän laivastoasiamiehet alettiin nähdä Saksan yleisesikunnassa vihollisen vakoojina.¹²⁶

Saksan sotilasasiamiehet muuttuivat toimiltaan yhä varomattommiksi Lontoossa keisari Wilhelm II:n viedessä heidän poliittiselta valvonnaltaan mahdollisuudet puuttua heidän toimintaansa. Tosin aiemminkin keisari oli suosinut Saksaan akkreditoituja ulkomaalaisia sotilasasiamiehiä lähettiläiden kustannuksella, mikä aiheutti ikävän tilanteen lähettiläiden ja sotilaiden välille. Saksan Lontoon-laivastoasiamiehet taas muuttivat erään arvion mukaan toimenkuvansa teknisistä asiantuntijoista erikoislähettiläiksi. Käytännössä he valvoivat Britannian laivastoa ja pyrkivät estämään Britannian ylläpitämän Saksan laivasto-ohjelman hillitsemisen.¹²⁷

Ranskalaisia kiinnosti erityisesti Saksan mahdollinen hyökkäys, jonka arvioitiin 1900-luvun alusta saakka tulevan Belgian kautta. Ranska tuudittautui Venäjän ja Britannian kanssa solmimaansa liittoumaan, tosin Venäjän armeijan liikekannallepanon hi-

¹²⁴ Hadley (2016), s. 117–139.

¹²⁵ Marshall (2007), s. 684–685. Kolpakid, Prokhorov (1999), s. 21–23. Fuller Jr, 1984), s. 98–107.

¹²⁶ Kennedy, William Paul, Great Britain before 1914, *Knowing One's Enemies – Intelligence Assessment Before The Two World Wars*, Edit Ernest R. May, (1984), s. 176–177. Vagts (1967), s. 202–203.

¹²⁷ Craig (1949), s. 89–90.

taus herätti huolta. Ranskan sotilasasiamiehet Berliinissä ja Brysselissä raportoivat varoituksia Saksan sotapotentialin kasvusta. Lisäksi sotilastiedustelu seurasi tiiviisti Saksan rautatieverkoston rakentamista.¹²⁸

Sähkösanomien murtaminen, siis koodin murto, kehittyi osana tiedustelua diplomaattiviestien salauksen seurauksena 1800-luvun lopussa. Koska viestit kulkivat julkisissa kaapeleissa, niiden seuraaminen oli helppoa, tosin koodien murtamiseen tarvittiin kokenutta tiedusteluhenkilökuntaa. Ranskalaiset aloittivat koodin murtamisen 1890-luvulla Italian, Saksan, Espanjan ja Turkin kaapeleista. Saksan salattuja sähkösanomia luettiin sujuvasti vuodesta 1908 eteenpäin, tosin vain vuoteen 1911 saakka, jolloin saksalaiset vaihtoivat koodinsa ymmärrettyään entisen tulleen murretuksi.¹²⁹

Ensimmäisen maailmansodan lähestyessä ja varustelukilpailun kiihtyessä alkoi ikään kuin paluu vanhaan sotilasasiamiestoimintaan. Yhä useampi valtio järjesti salaisen asiamiestiedustelunsa jälleen sotilasasiamiesverkoston ohjattavaksi. Euroopassa näyttää olleen enemmän sääntö kuin poikkeus, että ensimmäisen maailmansodan edellä sotilasasiamiehet pyörittivät jälleen omia asiamiesverkostojaan. Tiedustelupalvelut ja valtioiden sotilastiedusteluorganisaatiot joutuivat kasvavien teknisten haasteiden eteen. Tämä lisäsi tarvetta kouluttaa sekä sotilasasiamiehiä että tiedustelupalveluiden henkilöstöä.¹³⁰

Ennen ensimmäistä maailmansotaa tietoja hankkivat niin tiedustelupalveluiden värväämät agentit, siviileinä matkustavat upseerit, sotilasasiamiehet kuin lähettiläät. Maat olivat yhä valmiimpia panostamaan salaiseen tiedusteluun, lisäksi osa sitoi sotilasasiamiehensä osaksi tiedustelutoimintaa. Salaiseen tiedusteluun budjetoidut varat kasvoivat merkittävästi. Saksalaiset soluttivat asiamiehiään Britanniaan, joka pyrki myös tehostamaan salaisen palvelunsa toimintaa. Venäläiset loivat laajat asiamiesverkostot läpi Euroopan. Erityisesti Wienistä muodostui tiedustelukeskus, jossa esimerkiksi Venäjän sotilastiedustelu toimi sotilasasiamiehen ja usean korkea-arvoisen tiedustelu-upseerin sekä asiamiesverkoston kautta. Tästä näkökulmasta tarkasteltuna ei ole yllätys, että esimerkiksi erittäin salaiset Itävalta-Unkarin operatiiviset suunnitelmat päätyivät Venäjän sotilastiedustelun käyttöön vuosina 1908–1913.¹³¹

Sotilastiedustelu näyttää kiihtyneen mitä lähemmäs sotaa tultiin. Esimerkiksi Venäjän osalta tämä tarkoitti yhä häikäilemättömämpiä keinoja. Venäläiset värväsivät Itävalta-Unkarin yleisesikunnan tiedusteluosaston päällikön Alfred Redlin, mutta mahdollisesti myös Yleisesikunnan päällikkö Franz Conrad von Hötzendorfin pojan, luutnantti Kurt Conrad von Hötzendorfin. Nuorempi Hötzendorf ilmeisesti kuvasi isänsä sotasuunnitelmia koskevat paperit ja toimitti ne venäläisille. Ennen ensimmäistä maailmansotaa ja sen aikana Euroopan valtiot käyttivät sotilasasiamiesten hallinnoimia asiamiesverkostoja yleisesti ympäri maailmaa. 1800- ja 1900-luvun tait-

¹²⁸ Tanenbaum, Jan Karl, *French Estimates on Germany's Operational War Plans, Knowing One's Enemies – Intelligence Assessment Before The Two World Wars*, Edit Ernest R. May, 1984 Princeton, s. 155–171. Jouko (2017), s. 41–42.

¹²⁹ Stevenson (2016), s. 69–70. Andrew (1984), s. 130–131.

¹³⁰ Hörsell (2014), s. 188–193. Votaw (2007), s. 89–90.

¹³¹ Menning, Bruce, *Russian Military Intelligence, July 1914 – What St. Petersburg Perceived and Why It Mattered*, *The Historian* 2015, s. 222–224. Andrew (1984), s. 125–136.

teen Euroopassa oli enemmän sääntö kuin poikkeus, että sotilasasiamiehet pyörittivät omia vakoilijaverkostojaan.¹³²

Sotilasasiamiesten tehtäväkenttä laajentui sodan uhan kasvaessa. Toki sotilasasiamiesten ammattitaitoa oli käytetty myös diplomatiassa, mutta etenkin ensimmäisen maailmansodan aikana tämän tehtävän osuus kasvoi. Sodan sytyttyä maat vetivät lähetystöjensä henkilökunnan pois vihollismaista, mutta liittolaismaihin ja neutraaleihin valtioihin jätettiin lähetystöt. Näihin lähetystöihin voitiin tukeutua tarvittaessa ja lisätä muun muassa tiedusteluhenkilöstöä tarpeen vaatiessa. Tosin lähetystöjen työskentelymahdollisuutta kavensi suuresti korkean sotilasjohdon omatoiminen asioiden hoitaminen.¹³³

Sotilasasiamiehet työskentelivät sodan puhjettua pääosin liittolaismaiden yleisesikunnissa eräänlaisina yhteysupseereina. Puolueettomien maiden osalta sotilasasiamiehet jatkoivat tehtäviään, jotka muotoutuivat yhä enemmän totalitaarisen sodan seuraamiseksi ja kotimaahan raportoimiseksi. Vihollismaista takaisin kotiin kutsutut sotilasasiamiehet sijoitettiin työskentelemään tiedustelun pariin. Heidän osaamistaan esimerkiksi paikallistuntemuksen osalta hyödynnettiin yleisesikunnissa, joihin heidät tiedustelun ammatillisina komennettiin analysoimaan tiedustelutietoja. Aiemmin vihollisarmeijan ja sen johdon tuntemusta oli pidetty erittäin tärkeänä, mutta ensimmäisen maailmansodan edellä sotilasasiamiehistä ei juurikaan tehty kenttäkomentteja.¹³⁴

Kansainvälinen sotilasasiamiesverkosto muuttui, kun Euroopan maat julistivat sodan toisilleen dominoefektin tavoin. Sodan edellä kansainvälinen sotilasasiamiestoiminta oli muuttunut aggressiivisemmaksi. Maat olivat käytännössä valjastaneet sotilasasiamiestensä tiedonhankinnan yhä enemmän salaisen tiedustelun rinnalle tai yhteyteen. Tiedustelupalvelut soluttautuivat yhä syvemmälle niihin yhteiskuntiin, joista tarvittiin tietoa. Sotavuosina tilanne jatkui samankaltaisena, mutta luonnollisesti jako oli selvempi. Vihollismaihin sotilasasiamiehellä ei ollut asiaa, koska niissä toimivat vain salaisen tiedustelun asiamiesverkostot. Puolueettomien maiden kautta saatiin sotilasasiamiehen ja salaisen tiedustelun avulla tietoja niin neutraalista valtiosta, mutta mahdollisesti myös vihollisesta. Liittolaisten kanssa tilanne oli monimutkaisempi. Tiedontarve ei poistunut mihinkään, mutta tilanne oli hoidettava hienotunteisesti.¹³⁵

Ensimmäiseen maailmansotaan tultaessa sotilasasiamiesten määrä oli kasvanut jo 300 meri- ja sotilasasiamieheen ja toimintatavatkin olivat suhteellisen vakiintuneet, joskin maakohtaisia eroja toiminnan järjestämisessä löytyi. Sotilasasiamiehet olivat sotilasarvoltaan ennen ensimmäistä maailmansotaa pääasiallisesti luutnantteja ja kapteeneja, mutta ennen sotaa sotilasarvot nousivat korkeammiksi ja merkittäviin kohteisiin nimitettiin virkoihin myös kenraaleja. Korkea-arvoisten upseereiden oli helppompaa luoda toimivia sotilaallisia ja poliittisia kontakteja sekä saada arvostusta asemamaassaan. Tällä oli merkitystä erityisesti ensimmäisen maailmansodan aikana, kun

¹³² Vagts (1967), s. 211–216. Hörsell (2014), s. 188–189. Menning, (2015), s. 222–224..

¹³³ Stevenson (2016), s. 74–75.

¹³⁴ Salas (1973), s. 7–8, Vagts (1967), s. 37–40.

¹³⁵ Stout, Mark, Intelligence in World War I 1914–1918, Guide to study of Intelligence, *Journal of U.S. Intelligence Studies*, 3/2014, s. 35–36. Vagts (1967), s. 44–48.

korkea-arvoisia sotilasasiamiehiä alettiin käyttää yhä enemmän diplomaattikentän osajina eli rauhan tunnusteluissa.¹³⁶

¹³⁶ Salas (1973), s. 7–8. Vagts (1967), s. 33–36.

3

ENCKELLIN JOHDOLLA SEKASORROSTA TOIMIVAAN SOTILASASIAMIESJÄRJESTELMÄÄN 1919–1924

3.1. Sotilasasiantuntijoiden toiminta Tukholmassa ja Berliinissä ilman ak- kreditointia

Ensimmäisen maailmansodan päätyttyä Euroopan vanha järjestys oli sekaisin. Uusia valtioita oli syntynyt ja vanhoja kaatunut. Itämeren piirissä Suomi, Baltian maat ja Puola olivat itsenäistyneet, ja ne hakivat paikkaansa kansainvälisestä yhteisöstä. Venäjällä käytiin sisällissotaa valkoisten ja punaisten välillä. Suomen sisäiset olot ja ulkopoliittiset suhteet pyrittiin vakiinnuttamaan mahdollisimman nopeasti. Diplomaattiset edustustot perustettiin aluksi Berliiniin ja Tukholmaan ja ylipäällikkö C. G. E. Mannerheim nimitti niihin sotilasedustajat.¹³⁷

Berliinin-lähetystö avattiin maaliskuun alussa 1918. Berliinissä Saksan yleisesikuntaan sijoitettuna yhteysupseerina oli toiminut ratsumestari Mauritz Gripenberg syksystä 1917 lähtien. Hänen tehtävänään oli ollut järjestää jääkäreiden paluuseen liittyviä asioita. Gripenberg jatkoi Berliinissä väliaikaisena sotilasasiamiehenä ja yhteysupseerina kevään 1918. Lähetystön henkilöstön määrä kasvoi nopeasti, vaikka tilat olivat pienet. Suuri osa Berliinissä työskennelleistä oli itsenäisyysaktivisteja, jotka luonnollisesti suhtautuivat Saksaan myönteisesti.¹³⁸

Suomen itsenäistyttyä Tukholman- ja Berliinin lähetystöistä muodostui Suomen sotilastiedustelun, ulkopolitiikan ja ulkoasiainhallinnon kannalta merkittäviä toimijoita, etenkin sisällissodan sekavan tilanteen aikana. Suomen sisällissodan aikana hallituksen joukkojen sotilasedustajat toimivat molemmissa kaupungeissa. Tukholmaan oli sijoitettu lähetystösihteeriksi kielentutkija Kai Donner, joka omien tehtäviensä ohella toimi aikaisten näkemyksen mukaan myös väliaikaisena sotilasasiamiehenä. Berliiniin oli komennettu sotilasasiantuntija ja Saksan Itämeren divisioonan esikuntaan yhteysupseeri. Yleisesikunnan tai päämajan kokoonpanoon ei ole merkitty edellä mainittuja edustajia, joten on mahdollista, että he toimivat suoraan ylipäällikön alaisina.¹³⁹

Sotilasedustajiakin oli useampia, mutta näyttää siltä, että vain kaksi upseeria oli komennettu sotilasasiamiehen väliaikaisiin tehtäviin rinnastettavasti. Kevään 1918 rat-

¹³⁷ Nimikirjanote 25210, Hjelmmann, Sixtus. Nimikirjanote 608, Gripenberg, Mauritz. Nimikirjanote 2570, Donner, Karl Reinhold (Kai). KA. Karjalainen, Mikko, *Mannerheimin Päämaja – Sodanajan johtoesikunta 1918–1944*, Helsinki, Otava 2019, s. 33–38. Salas (1973), s. 15–16. Castrén Klaus, *Suomen sotilasasiamiehet 1918–1945*, Helsinki Multiprint 1999, s. 28. Majuri Sixtus Hjelman lähetettiin Tukholmaan ja ratsumestari Mauriz Gripenberg Berliiniin. Hjelman näyttää aloittaneen tehtävässään vasta maaliskuussa 1918. Häntä ennen Tukholmassa sotilasasiamiehen tehtäviä hoiti reservin kapteeni Kai Donner.

¹³⁸ Nimikirjanote 608, Gripenberg, Mauritz. Koskimies, Tapio, Sotilasasiamies- ja puolustusasiamiestoiminta, *Sata vuotta suomalaista sotilastiedustelua*, toim. Joonas Sipilä & Tapio Koskimies, Atena 2018, s. 137–138. Nevakivi (1988), s. 22–24. Elfvengren (1997), s. 53.

¹³⁹ Nimikirjanote 2570, Donner, Karl Reinhold (Kai). Nimikirjanote 608, Gripenberg, Mauritz. Nimikirjanote 312, Favre Viktor. KA. Elfvengren (1997), s. 53, 156–158. Castrén (1999), s. 15–16.

sumestari Gripenbergiä seurasi 10. toukokuuta 1918 alkaen everstiluutnantti Viktor Favre, joka toimi tehtävässä touko–heinäkuun ajan. Tämän jälkeen tehtävään palasi majuriksi ylennetty Gripenberg. Gripenbergillä oli kokemusta diplomaatiasta, sillä hän oli jo tsaarin aikana toiminut Venäjän lähettiläänä. Hänet oli määrätty vuonna 1895 Tukholmaan keisarillisen lähettilään tehtävään kahdeksi vuodeksi.¹⁴⁰

Saksassa toimineiden sotilaiden statuksesta on tehty erilaisia tulkintoja. Berliinissä on tulkittu toimineen sotilasedustajan ja Itämeren divisioonan esikunnassa yhteysupseerin.¹⁴¹ Aikalaiset ovat kuitenkin merkinneet Berliinissä toimineen Gripenbergin nimikirjanotteeseen tehtävänimikkeeksi Berliinin sotilasasiamies, ja vastaavasti myös Tukholmassa toimineiden sotilasedustajien nimikirjanotteissa on käytetty nimikettä sotilasasiamies. Tosin on huomattava, ettei vielä 1918 Suomen armeijan Päämajaan ja myöhemmin samana vuonna Yleisesikuntaan ollut perustettu sotilasasiamiehen virkoja.¹⁴²

Toisaalta myös koko Eurooppa oli vuosina 1918 ja 1919 sekaisin ensimmäisen maailmansodan jäljiltä. Sodasta toipuminen ja diplomaattisten suhteiden rakentaminen vei aikansa. Vasta itsenäistyneen maan hallinnossa oli myös paljon järjestettävää. Jotta nuoren valtion ja sotaväen johto eivät tulisi yllätetyiksi, sotilastiedustelun organisointi oli erityisen tärkeää. Sotilasasiamiehiä ei kuitenkaan kannattanut lähettää ennen kuin myös tietoa vastaanottava organisaatio oli rakennettu.¹⁴³

Ensimmäisten väli aikaisten sotilasasiantuntijoiden tehtävänä oli hankkia Ruotsista ja Saksasta tietoja kansainvälisen tilanteen kehittymisestä sekä järjestää sotilaallista tukea ja aseita. Sotilastiedustelun kannalta Tukholmaan oli kasvatettu syvät juuret, kun suomalaiset jääkäritaustaiset nuorukaiset olivat hoitaneet aktivistien tiedustelutoimistoa Tukholmassa vuodesta 1915 lähtien. Tämä tiedustelutoimisto toimi läheisessä yhteistyössä Saksan merivoimien esikunnan tiedustelutoimiston kanssa ja suoritti muun muassa tiedonhankintamatkoja Suomeen. Saksan Suomeen ja Skandinaviaan kohdistama vaikutus- ja tiedustelutoiminta organisoitiin merivoimien tiedusteluosaston kautta. Kyseessä oli Tukholmaan perustettu Lassenin toimisto, jonka kautta muun muassa jääkärit ja aktivistit saivat sabotaasikoulutusta.¹⁴⁴

Jääkärit toimivat tiiviissä yhteistyössä saksalaisten kanssa. Niin Helsinkiin, Viipuriin kuin Pietariinkin oli luotu laajat salaisen tiedustelun verkostot ja kuriirilinjat. Esimerkiksi Pietarissa asuneet suomalaiset toimittivat tietoja salaista kuriirilinjaa pitkin.¹⁴⁵ Saksan Abwehr oli puolestaan kutonut länteen satojen agenttien verkostot, jotka toimittivat tietoja. Tukholman kautta saksalaisille kulkivat myös tiedot Suomen tilanteesta ja venäläisistä joukoista maassa. Ruotsalaiset näyttävätkin olleet aktiivisia molempiin suuntiin. Suomen tilanteen kehittyminen luonnollisesti kiinnosti heitä. Suo-

¹⁴⁰ Nimikirjanote 608, Gripenberg, Mauritz. Nimikirjanote 312, Favre Viktor. KA. Nevakivi (1988), s. 22–24.

¹⁴¹ Donner, Kai, Toimintaa Tukholman-lähetystössä ja sen ympärillä, *Suomen vapaussota*, toim. Donner, Kai, Svedlin Th. & Nurmio, Heikki, 1924, s. 42–45.

¹⁴² Nimikirjanote 608, Gripenberg, Mauritz. KA. Heiskanen, Raimo, *Saadun tiedon mukaan – Päämajan johtama tiedustelu 1939–1945*, Helsinki, Otava 1989, s. 15–16.

¹⁴³ Nimikirjanote 608, Gripenberg, Mauritz. KA. Heiskanen (1989), s. 15–16.

¹⁴⁴ Salas (1973), s. 15–16. *Suomen jääkärien elämäkerrasto*, toim. Puolustusministeriön sotahistoriallinen toimisto, Porvoo 1938, s. 445, 735. Donner ym. (1924), s. 42–45. Backlund Stefan, Isak Alfthan ja Suomen sotilastiedustelun perustaminen 1915–1918, *Sotahistoriallinen aikakauskirja*, 2018, s. 16–17.

¹⁴⁵ Kuussaaren laatima päiväämätön asiakirja osasto 2:n toiminnasta. T 20254/3. KA. Kuussaari käytti nimeä Heickell vuoteen 1927 saakka, joten kirjoitus on ilmeisesti laadittu vuoden 1927 jälkeen. Ensimmäisellä sivulla viitataan myös Vapaussodan historia -teokseen, jota varten kirjoitus on ilmeisesti laadittu. Teksti antaa ymmärtää tiedustelun olleen varsin korkeatasoista lukuun ottamatta rintamatiedustelua.

malaisille nuorille aktivisteille oli annettu Tukholmasta useita peiteosoitteita, joihin tietoja voitiin lähettää. Todennäköisesti osoite oli suomalaisten jääkäri- ja nuorukaisten tiedonantotoimiston osoite, jonka kautta tiedot ohjattiin Saksan merivoimien esikunnan käyttöön.¹⁴⁶

Epämääräisestä asemastaan huolimatta majuri Gripenberg näyttää säilyneen raportoinnin perusteella työskennelleen samalla tavoin kuin muiden valtioiden sotilas-asiamiehet. Elokuun puolivälissä 1918 joukko liittoutumattomien valtioiden edustajia matkusti Saksan länsirintamalle tarkastelemaan entente-valtojen suurhyökkäyksen jälkeä. Mukaan oli kutsuttu majuri Gripenbergin lisäksi sotilas-asiamiehet, eversti Axel Adlercreutz Ruotsista, majuri de Valdivia Espanjasta ja majuri Perez Chilestä. Sotatilasta huolimatta nämä neljä sotilas-asiamiestä matkustivat suhteellisen mukavasti kullemaan saksalaisten rintamavastuussa olleiden upseereiden näkemyksiä länsirintamalta. Majuri Gripenberg laati länsirintaman tilanteesta 5. syyskuuta 1918 laajan esityksen Yleisesikunnalle.¹⁴⁷

Sotilasasiantuntemusta kaivattiin tiedonhankinnan tueksi ja etenkin hoitamaan hankintakysymyksiä. Tukholman väliaikainen sotilas-asiamies Donner hoiti sotilas-asiamiehen tehtäviä muutaman kuukauden ajan helmi–maaliskuussa 1918. Samaan aikaan helmikuun 19. päivänä Tukholman-lähetystö etsi seuraajaksi sotilas-asiamiestä, joka pystyisi työskentelemään yhteistyössä saksalaisten kanssa. Tämän vuoksi ilmeisesti aiemmin tehtävään harkittu tsaarin armeijassa palvelleen jalkaväenkenraali Carl Langhoff¹⁴⁸ oli mahdoton valinta, sillä saksalaiset eivät häntä hyväksyneet. Saksalaisilla näyttääkin olleen vahva sananvalta myös Suomen Tukholman-lähetystön sisäisiin asioihin.¹⁴⁹

Donnerin työajasta sotilas-asiamiehen tehtävät veivät niin suuren osan, että hänen lähetystösihteerin tointaan hoitamaan jouduttiin etsimään sopiva henkilö. Tehtävään palkattiin Suomen Tukholman-lähetystön ensimmäisen asianhoitajan Aleksis Gripenbergin poika Georg Achates Gripenberg. Nuori G. A. Gripenberg hoiti muun toimensa ohessa Donnerin lähetystösihteerin tehtäviä tämän keskittyessä aseiden hankintaan ja tiedustelutietojen välittämiseen Suomeen. Mahdollisesti tästä syystä Donnerille etsittiin seuraajaa jo helmikuussa 1918. Toisaalta Donnerin ja Aleksis Gripenbergin yhteistyö ei välttämättä myöskään toiminut mutkattomasti.¹⁵⁰

Suomesta sen sijaan tuli mielenkiintoinen asemamaa itsenäistymisensä jälkeen. Jo sisällissodan aikana Ruotsi oli akkreditoinut sotilas-asiamiehensä, majuri Henrik Lagerlöfin Suomeen. Lagerlöfin asemapaikkana oli aluksi Vaasa, sillä Suomi oli sisällissodassa. Myöhemmin Lagerlöf siirtyi Helsinkiin.¹⁵¹

¹⁴⁶ Jääkärien elämäkerraston aineistot, 1941 Malmberg, Erik, 2617 Alfthan, Isak, 2537 Snellman, J. W. KA. Tietojen toimittamisesta Suomesta Tukholmaan mm. Wegelius K. A., *Routaa ja rautaa I, Tornion etappi*, Porvoo, WSOY 1926, s. 76–77.

¹⁴⁷ Majuri Gripenbergin raportti länsirintamalta 15.18. Ki, 5.9.1918. R 90/37. KA.

¹⁴⁸ Kansallisbiografia Carl Fredrik August Langhoff. Luettu 17.1.2019.

¹⁴⁹ Nimikirjanote 2570, Donner, Kai. Sähkösanoman jäljennös Tukholma 19.2.1918 em 8.30. Erik Heinrichsin kokoelma. PK 1172/41. KA.

¹⁵⁰ Käsikirjoitus osa II, *Kertomus toiminnasta Suomen Tukholman-lähetystössä 1917*, Käsikirjoituksessa ei ole sivunumeroita. G. A. Gripenberg käsikirjoitukset. UMA. Donner ym., (1924), s. 42–45.

¹⁵¹ Majuri Lagerlöf akkreditoitiin Helsinkiin 16.4.1918–31.8.1922. Tjänsteförteckningar från Infanteriet 1924, Lagerlöf. H. L. Krigsarkiv.

Suomen Tukholman-sotilasasiamiehen tehtävän hoitaja puolestaan vaihtui useasti alkuvuonna 1918. Donner ehti työskennellä tässä tehtävässä vain muutaman kuukauden, kun tehtävään määrättiin jo toinen tekijä. Maaliskuun alussa 1918 Tukholmaan matkusti majuri Sixtus Hjelmman. Hänet oli määrätty sotilasasiamiehen tehtävään Tukholman-lähetystöön 27. helmikuuta 1918. Hjelmmanin tehtävänä oli 10. maaliskuuta 1918 eteenpäin hoitaa hankintatoimiston kanssa hankintoja koskevat asiat. Näin hän tekikin ja matkusti muutamia viikkoja myöhemmin Saksaan. Jo huhtikuussa 1918 majuri Hjelmman käskettiin takaisin kotiin, ja hänet komennettiin ylipäällikön esikuntaan etappipäällikön apulaiseksi.¹⁵²

Tukholman-lähetystö näyttää olleen ilman sotilasedustajaa huhti–lokakuun 1918. Ainakaan siksi ajaksi lähetystöön ei ollut nimetty henkilöä hoitamaan sotilasasiamiehen tointa. Majuri Hjelmmanin jälkeen seuraava väliaikaisen sotilasasiamiehen tehtäviä Tukholmassa hoitanut henkilö oli jääkäritaustainen maisteri ja reservin kapteeni Almar Fabritius, joka hoiti tehtävänsä virallisesti loka–joulukuun 1918. On mahdollista, että jääkärikapteeni Fabritius otti tehtävän hoitaakseen heti majuri Hjelmmanin jälkeen ja hänet nimitettiin tehtäväänsä vasta lokakuussa 1918. Sekavissa poikkeusoloissakin olisi erikoista, että keskeinen Tukholman-lähetystö olisi jätetty yli puoleksi vuodeksi ilman sotilasasiantuntijaa, etenkin kun sota Euroopassa yhä jatkui ja Suomen tilanne oli kehitymässä yhä vaikeammaksi.¹⁵³

Sotilasasiamiehen akkreditointi Ruotsiin tuotti runsaasti päänvaivaa niin Yleisesikunnan kuin Sotaväenkin päällikölle. Ruotsi oli Suomen kannalta merkittävä valtio, joten on erikoista, että Yleisesikunnan päällikön saksalaisen eversti Konrad von Redernin esittäessä syyskuussa 1918 jääkärikapteeni Olof Heinrichsin nimitystä Suomen sotilasasiamieheksi Tukholmaan ei kaupungissa tiettävästi ollut edes väliaikaista sotilasasiamiestä.¹⁵⁴

Donnerin ja Hjelmmanin palvelusaikaa sotilasasiamiehen tehtävässä tarkasteltaessa voidaan todeta Tukholman väliaikaisen sotilasasiamiestoiminnan olleen vuoden 1918 aikana hyvin lyhytjänteistä, sillä muutaman kuukauden välein mies tehtävässä vaihtui. Berliinissä sen sijaan sotilasasiamiesten toimikaudet näyttävät olleen pidempiä. Selkeää johtoa ja suunnitelmallisuutta toiminnassa ei näytä olleen. Molemmissa kaupungeissa on myös toiminut mitä erilaisimpia sotilaslähettiläitä ajamassa Suomen asiaa. Väliaikaisten sotilasasiamiesten tuottama tiedustelutieto, joka on arkistossa säilynyt, näyttää olleen lähinnä yksinkertaisia tietoja vihollisen liikkeistä Suomessa.¹⁵⁵

Väliaikaiset sotilasasiamiehet saivat ilmeisesti pientä palkkaa Yleisesikunnalta. Tämän vuoksi he joutuivat käyttämään myös omia varojaan esimerkiksi edustustoiminnassa. Tämä voi osaltaan selittää upseereiden nopeaa vaihtuvuutta. Lisäksi on otettava huomioon väliaikaisten sotilasasiamiesten tehtävänkuvaukset, jotka rajoittuivat lähinnä aseavun etsintään ja saksalaisten avustamiseen. Väliaikaisten sotilasasiamiesten tehtävien voidaan perustellusti todeta olleen luonteeltaan lähinnä yhteysupseerin

¹⁵² Käsikirjoitus osa II, *Kertomus toiminnasta Suomen Tukholman-lähetystässä 1917*, Käsikirjoituksessa ei ole sivunumeroita. G. A. Gripenbergin käsikirjoitukset. UMA. Nimikirjanote 25210, Hjelmman, Sixtus. KA. Castrén (1999), s. 16–17.

¹⁵³ Donner ym. (1924), s. 42–45. Castrén (1999), s. 14–17. Suomen jääkärien elämäkerrasto (1938), s. 85–86, 156. Elfvengren, Ero, Suomen sotilasasiamiestoiminnan käynnistäminen 1919–1924, *Sotilasajakauslehti* 3/1985, s. 210–214

¹⁵⁴ Donner ym. (1924), s. 42–45. Castrén (1999), s. 14–17. Suomen jääkärien elämäkerrasto (1938), s. 85–86, 156. Elfvengren (1985), s. 210–214

¹⁵⁵ Donner ym. (1924), s. 42–45. Castrén (1999), s. 14–17.

toimia. Nimikirjanotteisiin on kuitenkin tehty merkinnät vt. sotilasasiamiehen tehtävistä, joten aikalaiset näyttävät katsoneen myös väliaikaiset sotilasasiamiehet ikään kuin virallisiksi, vaikkei heitä ollut akkreditoitu.¹⁵⁶

3.2. Sotilasasiamiestoiminnan hahmotelmia

Suomen sotilasasiamiestoiminta näyttää syntyneen käytännössä tarpeenmukaisesti luovimalla. Se ei siis käynnistynyt loppuun asti suunniteltuna ja toimivana kokonaisuutena. Suomessa otettiin haparoivia askelia kohti virallista sotilasasiamiestoimintaa, aivan kuten Euroopan valtioissa oli tehty 1800-luvulla. Tuolloin valtioilla oli toiminnassa erilaisia ja osin päällekkäisiä sotilasasiantuntijoita, yhteysupseereita ja lähettiläitä, joilla oli erilaiset statukset. Suomen sotilasasiamiestoimintaa käynnistettiin siis hyvin samankaltaisesta asetelmasta. Ennen sotilasasiamiesten virkojen perustamista ja toimivan tiedonhankintakoneiston luomista tietoa ulkomailta saatiin julkisista lähteistä koottujen lehdistökatsausten, Eurooppaan akkreditoitujen lähettiläiden sekä sotilastiedustelun agenttiverkostojen kautta. Nämä verkostot oli osin luotu jo ennen Suomen itsenäistymistä. Sekasorron vallassa ollut Venäjä oli ilmeinen tiedonhankinnan kohde alusta alkaen. Yleisesikunnan tiedustelun Itä-Suomen tiedusteluosasto ITO:lla näyttää olleen toimivat tiedusteluverkostot Venäjällä jo vuonna 1918.¹⁵⁷

Mahdollisuudet sotilasasiamiesten akkreditointiin olivat rajalliset, sillä Yleisesikuntaan ei ollut perustettu sotilasasiamiesten virkoja. Toimintaa kuitenkin suunniteltiin, sillä tarve tiedonsaantiin oli ilmeinen. Suunnitelmaa ei kuitenkaan ehditty toteuttaa loppuvuonna 1918. Mikäli Heinrichs olisi esityksen mukaan lähetetty sotilasasiamiehen tehtävään, olisi tehtävä toteutuessaan ollut mahdollisesti samankaltainen kuin Tukholmaan ja Berliiniin lähetettyjen sotilasasiantuntijoiden tehtävä. Vuoden vaihtuessa saatiin sotilasasiamiesten virat lopulta perustetuiksi. Valtioneuvosto vahvisti Yleisesikunnan esityksestä 27. helmikuuta 1919 viisi sotilasasiamiehen virkaa. Vuoden 1919 määrävahvuudessa virat on merkitty kapteenin viroiksi.¹⁵⁸

Sotilasasiamiesten viroista täytettiin ensimmäinen, kun Viroon päädyttiin lähettämään yhteysupseeri. Viron yleisesikunnassa ja kenraali Nikolai Judenitšin joukkojen esikunnassa toimi yhteysupseerina 3. huhtikuuta 1919 alkaen Yleisesikunnan tuolloisesta tiedustelusta ja vastavakoilusta vastanneen osasto III:n toimistoupseeri, reservin luutnantti Erik Malmberg. Muutama viikko myöhemmin Viroon yhteysupseeriksi lähetettiin myös jääkärikapteeni Ragnar Heikel. Malmberg ja Heikel olivat jo aiemmin tehneet yhteistyötä vuonna 1915, jolloin he olivat perustaneet Liisankadulle ylioppilasaktivistien tiedustelu- ja värväystoimiston.¹⁵⁹

¹⁵⁶ Nimikirjanote 1502, Donner, Kai. KA. Donnerin ansioluetteloon tehtävä on merkitty ”Vt. sotilasasiamiehenä Suomen lähetystössä Tukholmassa”. Elfvengren, Eero, *Suomen yleisesikunnan organisaatio 1918–1925*, Oulun yliopisto 1980, s. 213–214. Yleisesikunnan kokoonpano vahvistettiin valtioneuvoston päätöksellä vasta 27.2.1919. Tuolloin kokoonpanoon oli merkitty viisi kapteenin virkaa sotilasasiamiehille.

¹⁵⁷ ITO:n raportti Ia. N:o 382 Salainen 31.8.1918. PLM 23 Ea 1. KA. Backlund (2018), s. 19–24.

¹⁵⁸ Yleisesikunnan hyväksytty vahvuusmäärä 1919. Päiväämätön. R 90/42. KA. Elfvengren (1997), s. 102–103.

¹⁵⁹ Esikuntakäskey N:o 55 596/19 3.4.1919. Nimikirjanote 2031, Malmberg, Erik. Malmbergin nimikirjanotteeseen on merkitty hänen toimineen tehtävissä lähes vuoden tammikuusta 1919 joulukuuhun 1919. Mahdollisesti Malmberg toimi tammi–maaliskuun Helsingistä käsin. Jääkärien elämäkerraston aineistot, 1296 Heikel, Ragnar. KA.

Kuva 1: Vänrikki Erik Malmberg. Nuoresta iästään huolimatta Malmberg sai vastuullisia sotilastiedustelun tehtäviä hoitaakseen. Hän toimi tilastotoimiston tehtävissä vuoteen 1934 saakka, jolloin menehtyi vaikeaan sairauteen vain hieman yli 40-vuotiaana. Kuva Sotamuseo.

Malmbergille oli ehtinyt kertyä kokemusta tiedustelutoiminnasta sisällissodan ajalta, jolloin hän oli toiminut Päämajan tiedusteluosastossa reservin luutnantti Isak Alfthanin alaisuudessa. Tiedustelun tehostamiseksi Malmberg komennettiin 19. maaliskuuta 1918 tiedusteluosaston päälliköksi Karjalan Armeijakunnan esikuntaan. Malmberg oli käynyt jääkärivuosinaan Charlottenburgissa

Berliinissä myös pioneeri- ja sabotaasikurssit, mutta komennuksillaan Suomessa hän toimi tiettävästi vain taistelu- ja tiedustelutehtävissä. Maailmansodan jo päättyttyä Malmberg komennettiin vielä puolentoista kuukauden pioneerikurssille Charlottenburgiin.¹⁶⁰

Malmberg seurasi Viron yleisesikunnasta tilannetta Baltiassa sekä Venäjän sisällissodan kehittymistä. Hänen nimikirjanotteessaan tehtävä on merkitty sotilasasiamiehen tehtäväksi, mutta Yleisesikunnan kirjeenvaihdossa puhutaan yhteysupseerista. Häntäkään ei akkreditoitu Suomen viralliseksi sotilasasiamieheksi. Malmberg kutsuttiin takaisin Suomeen 18. joulukuuta 1919. Heikelin komennus Viroon oli paljon lyhyempi, ja hän palasi Suomeen jo saman vuoden toukokuun 20. päivänä. Samana kesänä hänet komennettiin Ruotsiin ”erikoisia tehtäviä” varten. Kyseessä oli todennäköisesti jälleen tiedustelutehtävä.¹⁶¹

3.3. Oscar Enckell – tsaarin armeijan sotilastiedusteluespialistista Suomen armeijan Yleisesikunnan päälliköksi

3.3.1. Pitkä tie Suomeen

Suomeen saapui niin sotilaita kuin siviilejäkin Venäjää kahtia repineen sisällissodan alta. Vaikka useat jatkoivat matkaansa Eurooppaan, moni jäi myös Suomeen. Suomen ja Venäjän sotaväki olivat olleet varsin tiiviissä yhteydessä toisiinsa. Etenkin korkeissa sotilaspireissä vaikuttaneilla upseereilla oli vahvat siteet venäläiseen yläluokkaan, jonka erottamaton osa he olivat. Keisarillisen Venäjän armeijassa oli palvelnut runsaasti upseereita, joilla oli suomalainen tausta. Eräs heistä oli perhetaustal-

¹⁶⁰ Nimikirjanote 2031, Malmberg, Erik. Jääkärien elämäkerraston aineistot, 1941 Malmberg, Erik, 2617 Alfhan, Isak, 2537 Snellman, J.W. KA. Backlund (2018), s. 26–29.

¹⁶¹ Luutnantti Malmbergin raportit Virosta 261/sal. 5.12.1919, 110/sal. 14.11.1919. PLM 23/Ea:1. Esikuntakäskey N:o 55 596/19 3.4.1919. Nimikirjanote 2031, Malmberg, Erik. Nimikirjanote 2483, Heikel, Ragnar. KA.

taan suomalainen Venäjän armeijan eversti Oscar Paul Enckell, tsaarin armeijan tiedusteluespialisti ja Venäjän Italiaan akkreditoitu sotilasasiamies.¹⁶²

Eversti Enckell oli työskennellyt ennen ensimmäistä maailmansotaa Italiassa sotilasasiamiehenä tammikuusta 1914 alkaen ja luonut Venäjän sotilastiedustelulle paitsi asemamaahansa myös Saksaan ja Itävalta-Unkariin toimivat agenttiverkostot. Venäjän vallankumouksen sekoittaessa maata ja vallan luisuessa bolševikeille eversti Enckell joutui ikävään asemaan. Kieltäytyessään yhteistyöstä bolševikkien kanssa hän menetti virkansa Venäjän armeijassa sekä koko omaisuutensa Venäjällä. Kaoottisessa tilanteessa hän joutui valitsemaan uran vieraan valtion, Serbian, armeijassa. Serbialaiset arvostivat korkealle everstin ammattitaidon, ja häntä kuvattiin kansainväliseksi tiedusteluosaajaksi, joka oli paras mahdollinen Itävalta-Unkarin armeijan tuntilija.¹⁶³ ”[...]hän aktiivisena esikunnan upseerina olisi erittäin hyödyllinen entisenä Venäjän pääesikunnan tiedustelupalvelun johtajana erityisesti meidän tiedustelupalvelulle. Myös siksi, että harva tuntee Itävalta-Unkarin armeijaa yhtä hyvin kuin hän.”[...]¹⁶⁴

Kansainvälisellä tiedustelukentällä toimimaan tottunut eversti Enckell oli kiinnostava myös Suomen armeijan näkökulmasta. Valtionhoitaja C. G. E. Mannerheim lähetti useita sähkösanomia tavoittaakseen everstin ja pyytääkseen häntä liittymään Suomen armeijaan. Mannerheim ja Enckell olivat tunteneet toisensa Haminan kadettikoulusta saakka, ja molemmat olivat palvelleet Venäjän armeijassa.¹⁶⁵ Mannerheim tiesi siis eversti Enckellin taustan ja osaamisen. Perhesuhteet Mannerheimin ja Enckellin suvun välillä olivat pysyneet hyvinä, vaikka Haminan kadettikoulun johtaja, Oscar Enckellin isä, kenraalimajuri Carl Enckell, olikin erottanut Mannerheimin aikoinaan Kadettikoulusta.¹⁶⁶

Eversti Enckell vastasi lopulta Mannerheimin sähkösanomiin kirjeellä ranskalaisten sotilasviranomaisten suostumuksella 11. helmikuuta 1919 Konstantinopolista. Hän kirjoitti Mannerheimille ranskaksi tilanteensa olevan hänelle kaikin puolin erittäin vaikea. Mannerheim oli tarjonnut Enckellille paikkaa Suomen armeijasta, mutta velvollisuudet Serbian armeijaa kohtaan painoivat enemmän kuin ikävä perheen luo. ”Pyydän, että otatte huomioon, että olen ollut kokonaisen vuoden ilman mitään yhteyttä perheeseeni enkä ole löytänyt lehdistä mitään tietoja koskien Suomea ja etten ollenkaan tiennyt mitä siellä tapahtuu, enkä myöskään mitään teidän asemastanne.”¹⁶⁷

Eversti Enckellin tilanne oli vaikea. Hän oli Serbian armeijan palveluksessa, vaimon ja pojan voinnista ei tihkunut tietoja, varoja tai omaisuutta ei juuri ollut, eikä irtautu-

¹⁶² Nimikirjanote 30359, Enckell, Oscar. KA. Mayzel, Matitiah, The Formation of Russian General Staff 1880–1917, teoksessa *Cahiers du monde Russe et soviétique*, Volume 16, Numéro 3, Année 1975, s. 297.

¹⁶³ Nimikirjanote 30359, Enckell, Oscar. Oscar Enckellin kirje 2.2.1919 C. G. E. Mannerheimille. Kirjeenvaihtoa 1874–1920. Carl Enckell vanhemman arkisto. KA. Broj 3/34, Fascikli 6, List 1, Knjiga 205. VARS. Serbian Italiaan akkreditoitun sotilasasiamiehen arvio eversti Enckellistä.

¹⁶⁴ Broj 3/34, Fascikli 6, List 1, Knjiga 205. VARS. Serbian Italiaan akkreditoitun sotilasasiamiehen arvio eversti Enckellistä.

¹⁶⁵ Enckell työskenteli GUGŠ:n Venäjän armeijan yleisesikunnan keskushallinnon osasto V:ssä eli tiedusteluosastossa vuonna 1906, kun eversti C. G. E. Mannerheim lähetettiin Kiinaan ”tutkimusmatkalleen”, jolla oli myös tiedustelun ulottuvuus. Vituhnovskaja-Kauppa, Marina, Oscar Enckell i Rysslands militära underrättelseverksamhet, *Historisk Tidskrift för Finland* 4/2007, s. 479.

¹⁶⁶ Keskisarja, Teemu, *Hulttio – Gustaf Mannerheimin painava nuoruus*, Helsinki, Siltala 2016, s. 186–193. Santavuori, Martti, *Tähti, Ruusu ja leijona – Suomalainen sotilaallinen johtaja kaskujen ja huumorin valossa*, Pellervo-seura 1954, s. 32–33. Koulun johtaja oli ajanut suoraa erottamista, joka olisi vaikuttanut nuorukaisen uranäkymiin heikentävästi, mutta kasvatuskomitea äänesti tuomioksi omaehtoisen eron hakemisen.

¹⁶⁷ Oscar Enckellin kirje 2.2.1919 C. G. E. Mannerheimille. Kirjeenvaihtoa 1874–1920. Carl Enckell vanhemman arkisto. KA.

minen Serbian armeijasta käynyt hetkessä. Hän pyysi lisää aikaa selvittää asiansa kunniallisesti ja palata Suomeen perheensä luo. Paluu Suomeen tarkoitti henkilökohtaisesti myös sitä, että hän sai taistella samalla bolševikkeja vastaan. Sekä Enckell perheineen että hänen vaimonsa Nadinen vanhemmat olivat eläneet hyvää ja varakasta elämää Pietarissa. Ainoastaan Enckellin omat vanhemmat ja isovelji, ulkoministeri Carl Enckell, olivat asettuneet Suomeen ennen vallankumousta, ja he pystyivät auttamaan perhettä.¹⁶⁸

Mannerheimille lähettämässään kirjeessä Enckell kirjoitti, ettei hän tuntenut kunnianhimoa uraansa kohtaan, vaan ennemminkin hän halusi päästää irti upseerin urasta.¹⁶⁹ ”Mitä tulee kunnianhimpoon, se ei ole koskaan ollut minulle tärkeätä ja on sitä tällä hetkellä vähemmän kuin koskaan: mikään ei ole vaivalloisempaa ja ikävämpää kuin toimia tällä hetkellä Venäjän ja venäläisten palveluksessa. Riittää varmaan kun kerron, että olen vuosikursseini ainoa, joka on yhä eversti, vaikka minulle on luvattu ylennystä kenraaliksi, josta en ollenkaan pidä kiinni, ottaen huomioon vakaan päätökseni luopua sotilasurasta hetimiten kun tilaisuus sen tekee mahdolliseksi. Henkilökohtaisiin intresseihini, jotka kehottavat minua hyväksymään kutsunne välittömästi, tulee lisätä se, että olen erittäin tietoinen velvollisuuksistani Suomea kohtaan. En kuitenkaan voi heti niin tehdä, koska minulla on edelleen velvoitteita.”¹⁷⁰

Enckell sai lopulta järjestetyksi asiansa ja pääsi matkustamaan Suomeen. Vuoden 1919 toukokuun 25. päivänä hänet merkittiin Suomen armeijan kirjoihin everstinä, mutta hänet ylennettiin kenraalimajuriksi jo 5. elokuuta. Yleisesikunnan päällikön paikka avautui, kun poliittiset vaihdokset vaikuttivat armeijan ylimmän johdon järjestykseen ja väki vaihtui usein. Yleisesikunnan päällikön paikalle suunniteltiin alun perin Venäjän armeijassa palvelutta kenraaliluutnantti Ernst Löfströmiä, mutta lopulta hänen sijalleen määrättiin juuri kenraalimajuriksi ylennetty Oscar Enckell, jonka Mannerheim oli kutsunut Suomeen puoli vuotta aiemmin. Mahdollisesti Mannerheimin ja Löfströmin jo Haminan kadettikoulusta alkanut vihasuhde vaikutti Yleisesikunnan päällikön nimitykseen.¹⁷¹

3.3.2. Kenraalimajuri Oscar Enckellin tausta

Kenraalimajuri Oscar Enckell syntyi Pietarissa vuonna 1878. Hänen ollessaan kymmenvuotias perhe muutti Suomeen, ja muutamaa vuotta myöhemmin 12-vuotiaana hän meni isänsä johtamaan Haminan suomalaisen kadettikouluun. Enckell ei suinkaan haaveillut lapsena sotilasurasta vaan taiteilijan ammatista. Kun Haminan kadettikoulu joutui sulkemaan ovensa venäläistämispainostuksen vuoksi, jalkaväenkenraali Carl Enckell jäi Suomeen asumaan vaimonsa Helénen kanssa. He ostivat kartanon maaseudulta Tampereen läheltä ja vetäytyivät sinne. Kenraali Enckellin terveys ei

¹⁶⁸ Oscar Enckellin kirje 2.2.1919 C. G. E. Mannerheimille. Kirjeenvaihtoa 1874–1920. Carl Enckell vanhemman arkisto. KA.

¹⁶⁹ Sama.

¹⁷⁰ Sama.

¹⁷¹ Esikuntakäskey N:o 109 N:o 1309/19. KA. Kenraali Oscar Enckell ilmoitti ottaneensa vastaan Yleisesikunnan päällikkyyden Tasavallan Presidentin nimityksen mukaisesti 12.9.1919. Tasavallan Presidentin kansliaan hän kirjoitti ilmoituksen 16.9.1919. Hca:1, Tasavallan Presidentin kanslia 1 ark. Yleisesikunnan päällikkö, kenraalimajuri Ignatius luopui päällikkyydestään 13.9.1919. KA. Kansallisbiografia Ernst Berthold Löfström. Luettu 3.6.2017. Elfvengren, *Suomen yleisesikunnan organisaatio 1918–1925*, Lisensiaatintutkimla, Oulun yliopisto 1984, s. 235–236. Keskisarja Teemu, Ernst Löfström (1865–1937), unohdettu Viipurin valtaaja, *Muuttuvien tulkintojen Viipuri*, Viipurin suomalaisen kirjallisuusseuran toimitteita 2016, s. 194–195.

tahtonut kestää venäläistämistoimista johtuvaa painetta. Huolimatta uskollisuudestaan tsaarin vallalle hän ei voinut hyväksyä toimenpiteitä ja Haminan kadettikoulun lakkauttamista.¹⁷²

Kuva 2: Oscar Enckell kuvattuna 1900-luvun alussa. Kuva Sotamuseo.

Kadettikoulun jälkeen vuonna 1900 Oscar Enckell siirtyi arvostettuun Nikolain yleisesikuntaakatemiaan, josta hän valmistui vuonna 1903 erinomaisin arvosanoin. Samoihin aikoihin henkilökohtaisen elämän haasteet helpottivat, kun hän viimein avioitui Nadine Voightin kanssa pitkän odotuksen jälkeen. Oscarin ja Nadinen tavatessa hyvin nuorena avioitunut Nadine oli vielä naimisissa. Irrottautuminen onnettomasta avioliitosta vei aikansa. Oscar ja Nadine avioituivat Itävalta-Unkarin Marienbadissa¹⁷³ vuonna 1903. Seuraavana vuonna parille syntyi ainoaksi jäänyt lapsi Georg. Samana vuonna syyti sota Venäjän ja Japanin

välille. Kapteeni Enckell komennettiin Venäjän–Japanin sotaan Kaukoitään 2. Mantšurian armeijan esikuntaan, jossa hän työskenteli tiedustelutehtävissä.¹⁷⁴

Sota oli Venäjälle katastrofi, ja se osoitti selkeästi maan sotilastiedustelun puutteet. Mitä pidemmälle sota eteni, sitä vahvemmin näkyi Japanin panostus omaan tiedusteluorganisaatioonsa. Venäjän hävittyä sodan Japania vastaan armeijan tiedusteluorganisaatiota ryhdyttiin uudistamaan. Sen myötä tiedustelulle myönnettiin enemmän rahoitusta ja perustettiin tiedustelukouluja.¹⁷⁵

Huhtikuussa 1906 GUGŠ:n¹⁷⁶ eli Venäjän armeijan yleisesikunnan keskushallinnon uudistus oli valmis. Tiedusteluorganisaatio oli jaettu tiedustelutietoa kokoavaan ja tiedustelutietoa analysoivaan osastoon. Kokoavassa osastossa työskenteli virkailija, eversti M. A Adabaši ja kaksi hänen apulaistaan, jotka hoitivat itäisen ja läntisen suunnan tiedustelutietojen kokoamisen. Kapteeni Enckellin tehtävänä oli hoitaa idän suunnan tiedustelutoiminta. Hänen uransa tiedustelun parissa jatkui sodan jälkeen

¹⁷² Carl Enckellin kirje pojalleen Albertille 21.12.1904. Kansio 4. Albert Enckellin arkisto. KA. Vituhnovskaja-Kauppala, Marina, *Keisarikunnan sotilaat: Kenraali Carl ja eversti Oscar Enckell valtakunnan ja rajamaan välillä*, esitelmä Haminassa 2009, sivu 8.

¹⁷³ Marienbadin alue kuului Itävalta-Unkarille ennen ensimmäistä maailmansotaa. Nykyisin alue on Tšekkiä.

¹⁷⁴ Nimikirjanote 30359, Enckell, Oscar. KA. Vituhnovskaja-Kauppala (2007), s. 478–479.

¹⁷⁵ Kotani (2009), s. 6–8. Akashi (1988), s. 11–16. Stevenson (2016), s. 66–68. Vituhnovskaja-Kauppala (2007), s. 478–479. Marshall (2004), s. 398–399.

¹⁷⁶ Glavnoje upravlenije Glavnogo Štaba.

armeijan yleisesikunnassa, ja vuonna 1906 hänestä tuli GUGŠ:n viidennen tiedusteluosaston johtajan sijainen. Osastosta käytettiin myös nimeä kanslia. Osaston tehtävänä oli hankkia tiedustelutietoa ulkomailta, ja sen kautta kulki kaikki keskeinen tiedustelutieto. Enckell vastasi idän suunnan tiedonkeräyksestä.¹⁷⁷

Enckellin tehtäväkenttään kuului seuraavien vuosien ajan idän suunnan tiedustelu-toiminta. Alkuvuodesta 1910 everstiluutnantti Enckell sai tehtäväkseen tarkastaa yksityiskohtaisesti Kaukoidän alueen tiedustelun toimivuuden. Enckell näyttää selvittäneen perinpohjaisesti tiedusteluverkostojen toiminnan ainakin Kiinan ja Korean alueilla, minkä pohjalta hän kokosi laajan raportin tiedustelutoiminnasta. Sen perusteella hän esitti idän tiedustelutoiminnan uudelleenorganisointia. Hänen mukaansa muun muassa suosittu konsuli, kapteeni N. N. Birukov tuli vaihtaa pois tehtävästään, sillä tämä ei kyennyt järjestelmälliseen toimintaan alueella.¹⁷⁸

Enckell ylennettiin everstiksi vuonna 1912. Vuoden 1912 nimikirjanotteen mukaan Enckell oli erittäin työteliäs, asiansa hallitseva ja arvostettu tovereidensa keskuudessa. Hänen arvioitiin voivan siirtyä suoraan jonon ohi sotilasasiamieheksi tai kansli-tiksi. Näyttää siltä, että upseerit laitettiin ominaisuuksiensa mukaan järjestykseen ja heistä sopivimmat valittiin sotilasasiamiesten tai tiedusteluosaston tehtäviin.¹⁷⁹ Toisaalta Enckellin persoona herätti myös arvostelua. Hänen läheinen kollegansa tiedusteluosastossa, Aleksei Ignatjev, luonnehti Enckelliä elämäntyyliltään eurooppalaiseksi ja ikätovereistaan eristäytyväksi. Vaikka Enckellin eurooppalainen elämäntyyli ehkä koettiin erilaiseksi, Venäjän armeijassa palveli runsaasti ulkomaisia upseereita, joten yleinen elämäntapa kuitenkin oli monelta osin hyvin kansainvälinen. Venäläisessä upseerikunnassa oli totuttu kansainväliseen ilmapiiriin.¹⁸⁰

Vuoden 1913 arvioissa esiin nostettiin talvella 1912–1913 hyvin lyhyessä ajassa suoritettu sotilastiedustelun tehtävä, jonka Enckell oli hoitanut kiireestä huolimatta erittäin hyvin. Arvio oli tehty yleisesikunnan erityisosastossa eli kansliassa. Keväällä 1913 hän jo johti erityisosastoa. Eversti Enckellin tehtäviin kuului salaisten asiamiesten värvääminen, asiamiesverkoston organisointi sekä huolto Euroopan valtioissa. Tässä yhteydessä hänelle tuli erityisen tutuksi Itävalta-Unkari. Nimikirjanotteen vuoden 1913 arvioissa osaamisen perusteella Enckell voitiin akkreditoida myös sotilasasiamieheksi.¹⁸¹

GUGŠ näyttää rohkaisseen Venäjän ulkomaille akkreditoimia sotilasasiamiehiä etsimään Euroopan valtioista ja Amerikasta taloudellisiin vaikeuksiin joutuneita upseereita, joilla oli mahdollisuus saada hankituksi salaisia asiakirjoja käyttöönsä. Sotilasasiamiesverkostoa ei kuitenkaan neuvottu siinä, kuinka agentteja olisi tullut hankkia. Tämä oli Venäjän sotilastiedustelun haaste, agenttien hankkimista ei juurikaan ohjeistettu, vaan se jätettiin sotilasasiamiesten oman osaamisen varaan. Sotilasasiamiesten ilmeisesti oletettiin luovivan ja värväävän sopiviksi katsomiaan agentteja. Suuntaa antava ohjeistus olisi tuskin tappanut tiedustelu-upseerin luovuutta. Elokuussa 1912

¹⁷⁷ Vituhnovskaja-Kauppala (2007), s. 478–479. Kolpakid, Prokhorov (1999), s. 14–16.

¹⁷⁸ Alekseyev, Mikhail. *Military intelligence of Russia from Rurik to Nicholas II*. Book II. M., Publishing house” Russian investigation”, IIA ”Eurasia”, 1998, s. 140–141. Vituhnovskaja-Kauppala (2007), s. 478.

¹⁷⁹ Venäjän armeijan nimikirjanote, Oskar Karlovitš Enkel f. 409, op. 3, d 10559, s. 1–3, Venäjän valtion sotahistoriallinen arkisto. RGVIA.

¹⁸⁰ Vituhnovskaja-Kauppala (2007), s. 478. Vituhnovskaja-Kauppala (2009), s. 5–6.

¹⁸¹ Venäjän armeijan nimikirjanote, Oskar Karlovitš Enkel f. 409, op. 3, d 10559, s. 1–3, Venäjän valtion sotahistoriallinen arkisto. RGVIA. Vituhnovskaja-Kauppala, (2007), s. 479.

Venäjän läntiselle sotilasasiamiesverkostolle jaettiin GUGŠ:n johtajan allekirjoittama kirje, jossa käskettiin hankkimaan sopivia henkilöitä tekemään tutkimusta Venäjän hyväksi – siis värväämään agenteja. Tehtävien hoidossa monet agentit kuitenkin osoittautuivat tiedustelun näkökulmasta hyödyttömiksi.¹⁸²

Euroopan valtioiden välit kiristyivät, mitä pidemmälle 1900-luvun ensimmäinen vuosikymmen eteni. Saksassa pelättiin nousevaa Venäjän uhkaa ja yritettiin saada liittolaisen, Itävalta-Unkarin, armeija jaloilleen.¹⁸³ Venäjää kiinnosti niin Saksan kuin Itävalta-Unkarinkin armeijat. Enckell hoiti syksyllä 1912 tiiviisti Itävalta-Unkarin seurantaan. Hän oli valinnut Belgradin kaupungin Itävalta-Unkarin liikekannallepanon tarkkailua varten. Kaupungissa ei tarkastettu passeja, ja Italian sekä Serbian rajat olivat lähellä. Enckell onnistui houkuttelemaan myös Serbian puolustusministerin ottamaan yhteyttä agenttiinsa Artamonoviin Belgradissa. Itävalta-Unkarissa Enckellin agenttina toimi kreivitär Kazarskaja, jonka todellinen arvonimi oli paronitar. Hänen luotettavuuttaan epäiltiin useammalla taholla. Hänen tehtävänsä oli koota tietoja unkarilaisista upseereista ja Itävalta-Unkarin armeijasta. Se, kuinka hän tietonsa Enckellille hankki, ei ole tiedossa. Enckell näyttää pyörittäneen Euroopassa hyvin monisyistä agenttiverkostoa, jonka toiminta luonnollisesti rahoitettiin Venäjän yleisesikunnan tiedusteluosaston kautta.¹⁸⁴

Ensimmäisen maailmansodan alla myös muut Euroopan valtiot alkoivat siirtyä takaisin 1800-luvulla tavanomaiseen toimintamalliin, jossa sotilasasiamiehet työskentelivät agenttiverkoston vartijoina. Epäilyt ystävien ja vihollisten vahvuuksista ja heikkouksista saivat Euroopan täyttymään tiedonhankintaverkostoista. Erona 1800-luvun toimintaan verrattuna oli tiedusteluorganisaatioiden ja sotilasasiamiesten harjoittaman tiedustelun päällekkäisyys, mikä aiheutti ajoittain haasteita. Tiedustelutoiminta muuttui sitä aggressiivisemmäksi, mitä lähemmäs sota tuli.¹⁸⁵

Venäläiset sotilasasiamiehet näyttävät käyttäneen tiedonhankintaan rakentamiaan tiedusteluverkostoja ennen ensimmäistä maailmansotaa ja sen aikana. Samankaltainen järjestely oli jälleen ennen sotaa käytössä myös muiden suurvaltojen sotilastiedusteluorganisaatioissa. Muun muassa saksalaiset ja englantilaiset sotilasasiamiehet hoitivat muiden tehtäviensä ohessa tiedusteluverkostoja. Mahdollisesti heidän tehtävänkuvansa kuului myös rakentaa erilaisia tiedottaja- ja agenttiverkostojen variaatioita. Suuri osa tiedosta koottiin kuitenkin julkisista lähteistä, kuten sanomalehdistä ja erilaisista sotilasjulkaisuista. Erityisesti Saksan tiedustelu painottui julkisten lähteiden varaan, mitä muun muassa Britannian tiedustelu käytti hyväksi muokkaamalla lehdisjä julkaistavia tietoja.¹⁸⁶

Eversti Enckell komennettiin tammikuussa 1914 sotilasasiamiehen tehtävään Roomaan, jonne hän saapui maaliskuussa. Hänen tehtävänä oli tavanomaisten sotilasasiamiehen tehtävien lisäksi luoda vakoilijaverkostot Saksaan ja ilmeisesti vahvistaa Itävalta-Unkarin verkostoa. Samaan aikaan, kun Enckell vasta aloitti verkostonsa rakentamista, Euroopassa jo olleille Venäjän tiedusteluverkostoille annettiin kiireellisenä tehtävänä selvittää kesäkuun 20. päivän ja elokuun 2. päivän välisenä aikana

¹⁸² Alekseyev (1998), s. 223–224.

¹⁸³ Hadley (2016), s. 118–120.

¹⁸⁴ Alekseyev (1998), s. 224–238.

¹⁸⁵ Nykyisin käytetään termiä tiedustelu-upseeri tai operaatioupseeri. Hörsell (2014), s. 188–193. Andrew (1984), s. 125–136. Vagts (1967), s. 40–48, 191–193.

¹⁸⁶ Herwig, Holger H., *Knowing One's Enemies*, 1984, s. 65–69.

Saksan pääjoukkojen liikkeet. Palkkioksi tehtävän suorittamisesta luvattiin 20 000 ruplaa.¹⁸⁷

Suursota, kuten aikalaiset sitä kutsuivat, syttyi heinäkuun lopussa. Koko Venäjän läntiselle sotilasasiamiesverkostolle oli siis annettu sama tehtävä, luoda vakoilijaverkostot Eurooppaan erityisesti Saksaa silmällä pitämään. Kyseessä lienee ollut uusien verkostojen luonti, sillä Venäjällä oli jo valmiit asiamiehet ympäri Eurooppaa. Ilmeisesti ainakin keskeisiä asiamiehiä jäi kiinni vakoilusta juuri sodan alla, joten Euroopan verkostoa oli aiheellista vahvistaa.¹⁸⁸

Lopulta heinäkuussa Enckell sai värvätyksi kolme vakoojaa, joiden joukossa olivat matkatoimiston johtaja ja toimittaja. Enckellin verkosto kasvoi nopeasti, kun elokuussa tehtävänsä aloittivat kuusi uutta agenttia, jotka raportoivat Enckellille ympäri Saksaa. Hän sai luoduksi agenttiverkoston myös Itävalta-Unkariin. Mahdollisesti Enckell käytti hyväkseen myös aiemmin luomiaan verkostoja. Enckellin luomusta, laajaa agenttiverkostoa, alettiin kutsua nimellä ”roomalainen”. Maaliskuussa 1915 ruhtinas Aleksandr Volkonski siirtyi Enckellin luoman agenttiverkoston johtoon everstin muuttaessa Roomasta Udinen maakuntaan. Asiamiehet säilyivät kuitenkin Enckellin ohjauksessa. Syynä siirtoon on voinut olla verkoston rakentaminen Udineen, ja mahdollisesti myös maa Enckellin jalkojen alla oli jo alkanut polttaa Roomassa.¹⁸⁹ Enckell jatkoi kuitenkin työtään sotilasasiamiehenä. Seuraavan vuoden keväällä 23. toukokuuta 1916 Enckell välitti Italian hallinnon pyynnön tuesta Venäjän sotilasjohdolle. Kenraalimajuri Aleksei Aleksejevitš Brusilovin armeija hyökkäsi italialaisten tukena saman vuoden kesäkuun alussa.¹⁹⁰

Ensimmäisen maailmansodan lopulla Enckell oli serbialaisten tekemien arvioiden mukaan paras Itävalta-Unkarin asiantuntija, olihan Enckell Italiassa työskennellessään onnistunut luomaan laajan tiedusteluverkoston myös Itävalta-Unkariin. Huolimatta runsaasta työmäärästä ja tiedustelijaverkon tuottamasta tiedosta GUGŠ:ssa ei tunnuttu olevan tyytyväisiä eversti Enckellin työskentelyyn. Ilmeisesti tämä vaikutti hänen palkkansa ja salaisten varojen maksun sujuvuuteen. Ajoittain tilanne oli niin huono, että Enckell joutui lainaamaan rahaa omilta agenteiltaan.¹⁹¹

Ensimmäisen maailmansodan tappiot syöksivät Venäjän ja sen sotilastiedusteluorganisaation kohti kaaosta. Muutoksen tuulet alkoivat puhaltaa myös sotilasasiamiesverkostossa. Kenraaliluutnantti Jevgeni Miller¹⁹² määrättiin Italiaan sotilasasiamieheksi ja eversti Enckell päätettiin syrjäyttää. Mahdollisesti taustalla on voinut vaikuttaa kateus tai toiselle upseerille on haluttu paikka ”valmiiseen pöytään”. Seurauksena

¹⁸⁷ Marshall (2007), s. 401. Kyseessä oli erittäin merkittävä summa, nykyrahana lähes 200 000 euroa. <http://apps.rahamuseo.fi/rahanarvolaskin#FIN> luettu 8.3.2019. Tsaarin Venäjällä keskipalkka oli ennen vuotta 1917 noin 37,5 ruplaa kuukaudessa ja everstin 325 ruplaa kuukaudessa. Everstin vuosipalkka 3 900 ruplaa vastaisi nykyrahana noin 38 900 euroa. Rahan todelliseen ostovoimaan vaikutti luonnollisesti sota, joka heilautteli valuuttojen kurssuja. Ostovoimaa on erittäin vaikea arvioida. <https://fishki.net/1313633-zarplaty-i-ceny-v-dorevoljucionnoj-rossii.html> luettu 23.3.2019.

¹⁸⁸ Menning (2015), s. 222–224. Vagts (1967), s. 211–216. Hörsell (2014), s. 188–189.

¹⁸⁹ Vituhnovskaja-Kauppara (2007), s. 478–479, 483.

¹⁹⁰ Cockfield, Jamie H., *Russian's Iron General – Life of Aleksei A. Brusilov 1853–1926*, Lexington Books 2019, s. 148–149.

¹⁹¹ Broj 3/34, Fascikli 6, List 1, Knjiga 205. VARS. Serbian Italiaan akkreditoidun sotilasasiamiehen arvio eversti Enckellistä. Vituhnovskaja-Kauppara (2007), s. 484–485.

¹⁹² Kenraaliluutnantti Jevgeni Miller toimi ROVS:n eli Venäjän yleissotilaallisen liiton komentajana. NKVD kaappasi hänet syksyllä 1937 Pariisista huumattuna Moskovaan, jossa hänet ammuttiin vuonna 1939. Mainio, Aleks, *Terroristien pesä – Suomi ja taistelu Venäjältä 1918–1939*, Siltala 2015, s. 239–244.

oli joka tapauksessa värikäs viestinvaihto GUGŠ:n päällikön, päämajoituspäällikön Nikolai Potapovin ja Enckellin välillä. Potapovin on todettu tehneen jo kesällä 1917 yhteistyötä bolševikkien kanssa. Päätös yhteistyöstä bolševikkien kanssa mahdollisti hetkeksi hänen uransa jatkumisen Neuvosto-Venäjän sotilastiedustelussa.¹⁹³

Eversti Enckell toimi Venäjän armeijan edustajana Italian armeijan pääesikunnassa 24.5.1915–28.2.1918 ennen bolševikkien voittoa valkoisista joukoista Venäjällä. Italialaiset arvostivat myös Enckellin asiantuntemusta ja työpanosta sodan aikana, ja vuosia myöhemmin Enckellille luovutettiin italialainen muistokunniamerkki ansioistaan Italian hyväksi sodassa. Myös Serbian Italian sotilasasiamies arvosti korkealle Enckellin taidot tiedusteluverkoston organisoijana ja kirjoitti maansa puolustusministerille niistä, kun Enckell halusi siirtyä pois Venäjän armeijasta. Lopulta Enckell erosi Venäjän armeijasta 28. helmikuuta 1918, ja hänet sijoitettiin Serbian armeijan upseeriluetteloon maaliskuun 1. päivänä. Hän palveli pääesikunnassa vajaan vuoden ajan 1.3.1918–1.1.1919. Vielä ennen Suomeen siirtymistään Enckell ehti toimia entente-joukkojen komentajan erikoistehtävissä Konstantinopolissa ja Kaukasiassa kesällä 1918.¹⁹⁴

Kenraalimajuri Enckellillä oli vahva kokemus sotilastiedustelun tehtävistä, organisoinnista ja johtamisesta tsaarin armeijassa. Enckell oli työskennellyt Venäjän sotilastiedusteluorganisaatiossa sen vuonna 1906 tapahtuneesta uudelleenorganisoinnista lähtien aina tuntemansa tsaarin Venäjän loppuun saakka. Bolševikkien anastettua vallan Venäjällä puna-armeijaan jäi erilaisiin tehtäviin tsaarin upseereita. Neuvosto-Venäjäksi muuttuneen valtion sotilastiedustelu organisoitiin tsaarin järjestelmien pohjalta. *Valtion poliittinen hallinto GPU*¹⁹⁵, joka kansan keskuudessa tunnettiin salaisena poliisina, organisoitiin myös tsaarin ajan käytänteiden pohjalta. Tsaarin armeijan tiedusteluperintö jäi elämään Neuvosto-Venäjän järjestelmiin, ja Suomen sotilastiedustelun kannalta oli merkittävää, että keskeisissä tehtävissä työskenteli tsaarin armeijan perinnön tunteneita henkilöitä. Toisaalta samoja tiedusteluperinteitä siirtyi Suomen sotilastiedustelun perinteeseen juuri Enckellin kautta.¹⁹⁶

Kenraalimajuri Enckellillä oli syvä kokemus venäläisestä sotilastiedustelun organisoinnista ja agenttien värväyksestä agenttiverkoston rakentamiseen ja kansainvälisellä diplomatian kentällä liikkumiseen saakka. Aiempien työtehtäviensä pohjalta tarkasteltuna hän näyttää olleen ainoa Suomen armeijan Yleisesikunnan upseereista, jolla on ollut pitkä ja hierarkiasta korkealta hankittu kokemus sotilastiedustelusta ja sen organisoinnista. Enckell oli Venäjällä toimiessaan keskeisessä asemassa tsaarin

¹⁹³ Vituhnovskaja-Kauppara (2007), s. 484–485. Kolpakid, Prokhorov (1999), s. 24–26. Potapovin on todettu olleen yksi keskeisiä hahmoja operaatio Trustin suunnittelussa 1920-luvulla. Tämä oli hyvin luonnollista, sillä hän tunsi entisenä tsaarin tiedustelu-upseerina entiset kollegansa, näiden keskinäiset suhteet ja ristiriidat. Potapovin ura ei jatkunut pitkään nousujohteisena, vaan hän huomasi nopeasti asemansa heikentymisen. Komissaarit valvoivat vanhaa tiedustelumiestä.

¹⁹⁴ Italian muistokunniamerkin perustelukirjelmän suomennos 17.1.1923. R 90/29. Nimikirjanote 30359, Enckell, Oscar. KA. Broj 3/34, Fascikli 6, List 1, Knjiga 205. VARS. Serbian Italiaan akkreditoidun sotilasasiamiehen arvio eversti Enckellistä. Arimo, Reino, *Kenraaliluutnantti Oscar Paul Enckell, Suomen yleisesikunnan päällikkö 1919–1924*. Tiede ja Ase Vol 48, 1990, s. 120–123. Lipponen, Rauno (toim.), *Itsenäisen Suomen kenraalikuunta 1918–1996, Kenraali Oscar Enckell*, Biografiat 1997, s. 66–67.

¹⁹⁵ Glavnoje političeskoje upravlenije.

¹⁹⁶ Leonard, Raymond W., *Secret Soldiers of the Revolution – Soviet Military Intelligence 1918–1933*, 1999, s. 1–5. Kolpakid, Prokhorov (1999), s. 26–29. Bolševikit eivät suinkaan heti aluksi vaihtaneet sotilastiedustelun henkilöstöä toisin kuin sotilasvastatiedustelun. Bolševikkien soluttaman Venäjän yleisesikunnan sotilastiedustelun johtoon kohosi sekavassa tilanteessa Enckellin läheinen työtoveri jo 1900-luvun alkupuolelta Pavel Fjodorovitsh Rjabikov. Myös hän päätyi myöhemmin taistelemaan valkoisten venäläisten puolelle.

Venäjän sotilastiedusteluorganisaatiossa, ja näin ollen hän on hahmottanut venäläistä järjestelmää laajasti usean tehtävän kautta. Tämän kokemuspohjan kautta Yleisesikunnan päällikkönä kenraalimajuri Enckellillä on ollut keskeinen asema ja osaaminen sekä asiakirjalähteiden valossa myös halu organisoida Suomen sotilasasiamesjärjestelmän toiminta.¹⁹⁷

Huolimatta Venäjän sotilastiedustelujärjestelmän massiivisista resursseista verrattuna pienen ja köyhän Suomen tiedustelun määrärahoihin Yleisesikunnan päälliköllä oli ainakin ymmärrys siitä, mihin pienen maan tiedusteluresurssit kannatti suunnata. Monipuolisten kansainvälisten sotilastiedustelun virkatehtävien pohjalta voidaan todeta, että Enckellin kokemus ja näkemys sotilastiedustelun järjestämisestä ohjasi Suomen armeijan Yleisesikunnan työskentelyä sekä sotilasasiamesjärjestelmän organisointia.¹⁹⁸

3.4. Suomen ensimmäiset viralliset sotilasasiamiehet akkreditoidaan

Enckellin tultua Yleisesikunnan päälliköksi syyskuussa 1919 myös sotilasasiamesjärjestelmän asiat alkoivat edetä suhteellisen nopeasti. Toisaalta sotilasasiamesjärjestelmän virat olivat olleet olemassa jo alkuvuodesta 1919 ja tilanne ollut muuttumaton yli puolen vuoden ajan. Oli aika toimia. Valtioneuvosto oli jo saman vuoden helmikuun 27. päivänä vahvistanut Yleisesikunnan kokoonpanon ja määrävahvuuden. Enckellin ottaessa vastaan Yleisesikunnan päällikön tehtävät sotilasasiamesjärjestelmän virat olivat siis jo olemassa ja niistä yksi oli täytetty yhteysupseereilla.¹⁹⁹

Vajaan kahden viikon kuluttua nimityksestään Yleisesikunnan päälliköksi Enckell esitti sotaministerille 25. syyskuuta sotilasedustajan lähettämistä Pariisiin todeten Ranskan olevan välttämätön sotilasasiamesjärjestelmän sijoituspaikka uudenlaisen sodankäynnin ymmärtämiseksi. Enckell korosti Ranskan olevan myös yksi niistä kärkivaltioista, joissa maailmansodan vaikutuksesta sodankäyntiin oli saatavissa eniten irti. Sovelias upseeri oli jo valmiiksi katsottuna: päämajoituspäälliköksi, eversti Nils Procopélla oli Yleisesikunnan päällikön mielestä tehtävässä tarvittavat taidot. Enckell perusteli esitystään päämajoituspäällikön soveltuvuudella tehtävään eli korkealla sotilaskoulutuksella sekä tämän suostumuksella tehtävään esimiehensä esittämällä palkalla. Edustusmenot voitiin Yleisesikunnan päällikön esityksen mukaisesti maksaa myös lähetystön kautta.²⁰⁰

Eversti Procopélla oli käytännön kokemusta tiedustelutoiminnasta erittäin vaikeissa olosuhteissa. Niitä Pariisissa ei kuitenkaan ollut odotettavissa. Eversti Procopé oli toiminut sisällissodan aikana Pietarin erikomppanian johtajan apulaisena, eli hän oli järjestellyt valkoisen suojeluskunnan tiedustelutoimintaa Neuvosto-Venäjäksi silmien edessä muuttuneen valtion tsaarin ajan pääkaupungissa Pietarissa.²⁰¹

¹⁹⁷ Nimikirjanote 30359, Enckell, Oscar. KA. Arimo, Reino, *Suomen puolustus suunnitelmat 1918–1939*, osa II Enckellin kausi 1919–1924, Sotatieteen laitos. Sotahistorian toimisto 1986, s. 67–69. Arimo (1990), s. 122–123.

¹⁹⁸ Nimikirjanote 30359, Enckell, Oscar. KA. Arimo (1990), s. 122–123. Arimo (1986), s. 67–69.

¹⁹⁹ Elfvengren (1984), s. 214.

²⁰⁰ Yleisesikunnan päällikön esitys sotaministerille P.K. N:o 1355/19 25.9.1919. R 90/39. KA.

²⁰¹ Harjula Mirko, *”Ryysänupseerit” – ensimmäisen maailmansodan Venäjän asevoimien suomalaistaustaiset upseerit 1914–1956*, BoD – Books on Demand 2013, s. 292.

Enckellin esityksen mukaisesti Ranskaan akkreditoitiin marraskuussa 1919 ensimmäiseksi viralliseksi sotilasasiamieheksi Enckellin entiseltä Yleisesikunnan päälliköltä, kenraalimajuri Hannes Ignatiukselta perimä päämajoitustemestari, eversti Nils Procopé. Hänen lähettämisesä taustalla on voinut olla kielitaidon, seurapiireihin sopivuuden ja osaamisen lisäksi mahdollisesti myös hänen persoonansa. Näkemykseltään vahva Enckell halusi todennäköisesti tilaa kehittää Yleisesikunnan toimintaa ilman että entinen päämajoitustemestari Procopé siihen puuttui. Etenkin kun vuoden 1918 organisaatiossa Yleisesikunnalla oli ikään kuin ollut jonkin aikaa kaksi päällikköä, saksalaisen eversti von Redern ja eversti Procopé, joiden työskentely samassa tehtävässä osoittautui ymmärrettävästi hyvin haasteelliseksi. Kun saksalainen eversti von Redern määrättiin lopulta Yleisesikunnan päälliköksi, eversti Procopé joutui väistymään. Hän anoi eroa sairausloman jälkeen ja sai eron lokakuussa 1918. Myöhemmässä Yleisesikunnan organisaatiossa Procopé on kuitenkin merkitty päämajoitustemestarin virkaan.²⁰²

Ranskan lisäksi Enckell halusi sotilasedustajan myös Skandinavian maita, Ruotsia ja Norjaa, varten. Hän arvioi Suomen armeijan muodostuvan miliisipohjaiseksi, kuten Enckellin arvion mukaan Ruotsin ja Norjan armeijat olivat. Yleisesikunnan päällikkö toi kuitenkin esityksessään ilmi poliittisten olosuhteiden haasteet Suomen sotaväen uudelleenorganisoinnissa. Hän korosti, että tähän tuli varautua ennakkoon kokoamalla tietoja Ruotsin ja Norjan sotaväen järjestelyistä. Tällöin tiedot olisivat jo valmiina, kun uudelleenorganisointi voitaisiin aloittaa. Rahaa säästyisi kalliista muutoksesta huolimatta. Suomen sotilasasiamies Skandinavian maissa toimi Enckellin esityksen mukaan Tukholmassa, ja hänen palkkionsa muodostui Pariisin sotilasedustajan palkkion tapaan palkasta ja edustuskuluista. Tehtävään ei vielä syyskuussa 1919 ollut esittää sopivaa upseeria.²⁰³

Yleisesikunnan päällikkö Enckell painotti syyskuussa sotaministerille lähettämässään esityksessä erityisesti sotilasarvosta riippumatonta, Suomen ulkomaille suunnattavan sotilasedustajiston riittävän korkeaa palkkausta. Tällöin sotilasedustajat pystyivät edustamaan kotimaataan parhaalla mahdollisella tavalla. Mahdollisesti painotuksen taustalla oli toimivan verkoston rakentamisen lisäksi Enckellin omat kokemukset taloudellisista vaikeuksista Venäjän Italiaan akkreditoituna sotilasasiamiehenä.²⁰⁴

Samaan aikaan kun Enckell organisoivat sotilasasiamiesverkostoa, muutkaan sotilasedustelun tahot eivät pysyneet toimettomina. Yleisesikunnan tiedusteluosasto III:n entinen johtaja, tohtori Eino Suolahti ja Eero Heickell (myöhempi Kuussaari) suunnittelivat sotilasasiamiehen sijoittamista Washingtoniin. Heickell kirjoitti Suolahdelle matkustavansa mielellään Yhdysvaltoihin, jos lähettiläs Saastamoinen pystyisi järjestämään rahoituksen lähetystön käyttövaroista. Helsingistä ei voitu asiaan vaikuttaa, mutta mahdollisesti Saastamoisen arvovalta olisi riittänyt sotilasasiamiehen järjestämiseen Washingtoniin. Heickell lupautui matkustamaan paikalle lähetystön virkamiehenä, jotta olisi siellä valmiina mahdollista sotilasasiamiestä akkreditoitaessa. Hän pyysi Suolahtea mainitsemaan lähettiläs Saastamoiselle, että sotilasasiamiesten virko-

²⁰² Esikuntakäskey N:o 3 14.1.1920. Esikuntakäskey N:o 109 13.9.1919. R 67/15. Yleisesikunnan päällikön von Redernin päiväämätön kirje yleisesikuntaupseereille. Kotelo 25, Kai Donnerin arkisto. KA. Terä, Martti & Tervasmäki, Vilho, Puolustushallinnon perustamis- ja rakentamisvuodet 1918–1939, *Puolustusministeriön historia I*, Tammi 1973, s. 40–43. Castrén (1999), s. 34–35.

²⁰³ Yleisesikunnan päällikön esitys sotaministerille P.K. N:o 1355/19. 25.9.1919. R 90/39. KA.

²⁰⁴ Yleisesikunnan päällikön esitys sotaministerille P.K. N:o 1355/19. 25.9.1919. R 90/39. KA. Vituhnovskaja-Kauppalaa (2007), s. 478–479.

jen järjestämisestä oli jo tehty esitys. Yleisesikunnan kirjeenvaihdosta ei selviä, menikö tieto Suolahden ja Heickellin suunnitelmista Enckellille saakka.²⁰⁵

Kuva 3: Lääkintäkenraalimajuri Eino Suolahti vuonna 1940 otetussa kuvassa. Osasto III johtanut Suolahti pyrki vaikuttamaan myös sotilasasiamesverkoston kehitystyöhön 1920-luvun alussa. Kuva Sotamuseo.

Enckell ei itse esittänyt missään vaiheessa sotilasasiamiestä tai muutakaan sotilasedustajaa Washingtoniin. Sen sijaan hän esitti Ranskan ja Ruotsin vakituisten sotilasedustajien lisäksi muun tiedonhankintaverkoston luomista yhteysupseereiden toiminnan kautta. Tärkeämpää oli saada Suomen kannalta tärkeät Euroopan valtioiden armeijat ja tapahtumat seurantaan. Hän piti keskeisinä suuntina Viroa, Latviaa, Liettuaa, Puolaa ja pohjoista rintamaa. Näiden suuntien pohjalta Yleisesikunnan päällikkö suunnitteli yhteysupseerit lähetettäväksi neljään paikkaan: Viroon tarkkailemaan myös Luoteis-Venäjän armeijaa, Latviaan ja Liettuaan, Puolaan sekä Arkangeliin tarkkailemaan Pohjois-Venäjän armeijaa. Yhteysupseereiden toimi olisi poliittisen tilanteen sanelema, eikä näin ollen vakituinen. Palkka oli esityksen mukaan upseerin oman palkan suuruinen, mutta budjetista varauduttiin maksamaan myös elinkustannusten mukaista lisää sekä mahdolliset edustuskustannukset. Enckellin verkoston painopiste näyttää olleen kah-tiajakoinen. Se painottui toisaalta ensimmäisen maailmansodan voittajavaltioon Ranskaan ja toisaalta Venäjän sisällissodan näyttämöille.²⁰⁶

Enckellin esitykset saivat sotaministeriön tuen. Valtioneuvosto myönsi 22. lokakuuta 1919 sotaministeriön esityksen mukaisesti palkat Pariisin- ja Tukholman-sotilasasiemiehille. Sotaministeriö lähetti Yleisesikunnalle palkkauksen määrärahoja koskevan kirjelmän seuraavana päivänä. Sotaministeriö totesi myös, että vuoden 1919 menosäännössä oli Yleisesikunnan viidelle sotilasasiemiehen viralle varattu myös palkka, joten tehtäviä voitiin täyttää perusteellisten esitysten pohjalta. Sotaministeriö valmistautui esittelemään presidentille Yleisesikunnan päällikön esityksen päämajoitustemestari, eversti Nils Procopén nimittämisestä Pariisin-sotilasasiemieheksi. Tukholman asiemiehen tilanne oli vielä tuolloin epäselvä.²⁰⁷

Yleisesikunnan päällikkö Enckellin käyttämä nimitys sotilasedustaja muuttui sotaministeriön vastauksessa sotilasasiemieheksi. Mahdollisesti Enckellin heikko suomen kielen taito oli sotilasedustajan nimikkeen taustalla tai kyseessä oli tehtävän yleisku-

²⁰⁵ Eero Heickellin kirje tohtori Eino Suolahdelle Viipurista 25.10.1919. Eino Suolahden kokoelma. KA.

²⁰⁶ Yleisesikunnan päällikön esitys sotaministerille P.K. N:o 1355/19. 25.9.1919. R 90/39. KA. Arimo (1990), s. 122–123.

²⁰⁷ Sotaministeriön kirjelmä Yleisesikunnalle No. 1808.19. K2. 23.10.1919. R 90/42. KA.

vaus, ei virkanimi. Todennäköisesti hän on sanellut esityksen ruotsiksi tai venäjäksi.²⁰⁸

Sotaministeriön Yleisesikunnalle lokakuussa lähettämän kirjelmän marginaaleihin on luonnosteltu Yleisesikunnassa sotilasedustajiston asemamaita sekä mahdollisia tehtäviin alustavasti hahmoteltuja henkilöitä. Tukholmaan Yleisesikunta näyttää pohtineen kahta henkilöä: Olof Heinrichsiä ja Carl Ahrenbergiä. He edustivat monella tapaa ääripäitä. Kapteeni Heinrichs oli alle 30-vuotias jääkäritaustainen sotilas, joka oli hankkinut kokemusta taktisen tason tiedustelusta toimimalla Tukholman-lähetystössä yhteistyössä Saksan laivastoattasean ja Ruotsin sotilastiedustelun kanssa. Heinrichs oli jo toukokuussa 1919 sijoitettu sotilasasiamiehen virkaan, sillä ilmeisesti Yleisesikunnan muut virat olivat vähissä.²⁰⁹

Kuva 4: Eversti Gaston Ahrenberg akkreditoitiin Varsovan-sotilasasiamieheksi 26. toukokuuta 1920. Hän menehtyi hieman yli 40-vuotiaana keväällä 1921. Kuva SArk 1399/11. KA.

Eversti Ahrenbergin tausta oli erilainen. Hän oli kokenut upseeri, jolla oli myös kokemusta työskentelystä ulkomailla. Hän oli kuulunut maailmansodan alusta saakka Suomen sotilaskomiteaan ja hoitanut tehtäviä niin kotimaassa kuin ulkomaillakin. Ennen sotaa hänen sotilasuransa oli kokenut myös vastaiskuja. Hän oli joutunut eroamaan, koska ei ollut saanut laillisia virkaikään liittyviä upseerin arvon korotuksia, mikä hänen oman kertomuksensa mukaan johtui siitä, että hän oli vastustanut laittomiksi ko-

kemiaan käskyjä. Hänellä ei ollut yleisesikuntaupseerin koulutustaustaa. Erottuaan palveluksesta hän oli työskennellyt yli viisi vuotta poliisimestarina Mikkeliissä. Eversti Ahrenbergin akkreditoinnin taustalla on mahdollisesti vaikuttanut se, että hän ja Yleisesikunnan päällikkö, kenraalimajuri Enckell olivat opiskelleet yhtä aikaa Suomen kadettikoulussa Haminassa. Näin ollen Enckellin voidaan todeta tunteneen Ahrenbergin ja tämän koulutustaustan.²¹⁰

Myös Liettua ja Latvia on merkitty Yleisesikunnalle lähetetyn kirjelmän marginaaliin, mutta perään kirjoitetun ehdokkaan nimeä ei voi tunnistaa. Puolaan oli suunniteltu lähetettäväksi eversti Nils Procopén isoveli, varatuomari ja majuri Ossian Procopé, joka oli toiminut Helsingissä valkoisen armeijan poliisipäällikkönä. Veljesten kotikielenä oli ruotsi, mutta molemmat hallitsivat myös ranskan tyydyttävän taidoin. Sotilasasiamiesten virkoihin sopiviksi arvioitujen upseereiden lisäksi ylämarginaaliin on kir-

²⁰⁸ Nimikirjanote 30359, Enckell, Oscar. KA. Enckellin nimikirjanote on päivätty 28.11.1924, suomen kielen taidosta on merkitty ”käyttää suullisesti, ymmärtää kirjallisesti”. Kielitaito on kehitynyt, sillä pian Suomeen tulon jälkeen kotoissa tiedoissa kielitaito merkitty ”puhuu jonkunverran, ei kirjoita”.

²⁰⁹ Sotaministerin/puolustusministerin esittelyt Tasavallan Presidentille 1920–1926, 11.4.1921. PLM 22 / Da:1. Nimikirjanote 20295, Heinrichs, Olof. Sotaministeriön kirjelmä Yleisesikunnalle. No. 1808.19. K.2. 23.10.1919. R 90/42. KA. Elfvingren (1997), s. 106–107. Elfvingrenin tulkinnan mukaan Heinrichs sijoitettiin sotilasasiamiehen virkaan, koska alaosaston päällikön virkoja ei ollut tarpeeksi monta. Näin Heinrichs sai viran, sillä sotilasasiamiesten virkoja ei vielä toukokuussa 1919 ollut täytetty.

²¹⁰ Nimikirjanote, Ahrenberg, Carl Gaston. KA. Venäjän armeijan nimikirjanote, Kornetti Gaston Jakovlevitš Arenberg f.409, op. 1, d 167311, ps. 129–477. Venäjän valtion sotahistoriallinen arkisto. RGVIA.

joitettu 25. lokakuuta merkintä, että alustava sotilasasiamiesten sijoituslista sisälsi Tukholman, Latvian, Liettuan ja Puolan. Pariisiin oli jo esitetty sopivaa henkilöäkin, kuten varsinaisesta sotaministeriön kirjeestä käy ilmi, joten Ranskaa ei listassa mainita.²¹¹

Latvian Riikaan akkreditoitiin sotilasasiamies jo muutamaa kuukautta myöhemmin 24. helmikuuta 1920, jolloin haminalaissyntyinen everstiluutnantti Karl Birger Helsingius määrättiin tehtävään. Virallinen esikuntakäskey N:o 27 tuli vasta lokakuun 3. päivänä. Everstiluutnantti Helsingius sai sivuakkreditoinnin myös Tallinnaan, mutta vasta 14. tammikuuta 1921. Helsingius oli opiskellut Nikolain yleisesikuntaakatemiassa vuosina 1894–1896 sekä samaisen koulun insinööriakatemiassa vuosina 1898–1899. Hänen sotilasurassaan on aukko vuosien 1903 ja 1919 välillä. Hän joutui lakkautuspalkalle vuonna 1903 ja siirtyi liikemieheksi Pietariin.²¹²

Kuva 5: Everstiluutnanttina kuvattu Nils Procopé. Eversti Procopé oli Suomen ensimmäinen ulkomaille akkreditoitu sotilasasiamies. Hän työskenteli Pariisin-sotilasasiamiehen tehtävässä 22.11.1919–18.9.1923. Kuva Sotamuseo.

Ennen kuin Varsovaan akkreditoitiin virallinen sotilasasiamies, Suomen Puolan-lähettiläs, tsaarin armeijan eversti Boris Gyllenbögel raportoi sotilaspoliittisia tietoja Yleisesikuntaan. Kun Suomen Puolan sotilasasiamiehen nimittäminen nytkähti eteenpäin, ei Varsovaan lähetettykään alustavissa suunnitelmissä näkynyttä majuri Ossian Procopéta vaan eversti Ahrenberg. Hänet akkreditoitiin Varsovaan sotilasasiamieheksi päivämäärällä 26. toukokuuta 1920.²¹³

Yleisesikunta ei täyttänyt heti kaikkia sotilasasiamiesten tehtäviä huolimatta siitä, että valtioneuvosto suhtautui myönteisesti virkojen täyttöön. Todennäköisesti syynä tähän on ollut se, ettei Yleisesikunnan henkilökunnan määrä ollut riittävä tietojen analysointiin, ja lisäksi sotilasasiamiehen tehtäviin sopinutta henkilökuntaa oli vaikea saada. Kuvaavaa on se, että Yleisesikunta kärsi henkilöstöpulasta vielä 1930-luvulla, vaikka tuolloin tilastollisen ja ulkomaaosaston tehtäviin oli jo löytynyt kokemusta ja koulutusta saanutta henkilökuntaa.²¹⁴

Sotilasasiamiesten viroista neljä oli täytetty lokakuussa 1920, jolloin sotilasasiamiesverkosto oli levittäytynyt Varsovaan, Riikaan, Pariisiin ja yhteysupseerin tehtävinä Tallinnaan. Virallisesti akkreditoituja oli kuitenkin vain kolme: Pariisissa eversti Procopé, Varsovassa eversti Ahrenberg ja Riikassa everstiluutnantti Helsingius. Tallinnan

²¹¹ Nimikirjanote 27944, Procopé, Nils. Nimikirjanote 27943, Procopé, Ossian. Veljekset olivat syntyneet Turussa. Sotaministeriön kirjelmä Yleisesikunnalle No. 1808.19. K.2. 23.10.1919. R 90/42. KA.

²¹² Esikuntakäskey N:o 27 N:o 165/20 3.3.1920. Nimikirjanote 3590, Helsingius, Birger. KA.

²¹³ Nimikirjanote, Ahrenberg, Carl Gaston. KA. Gyllenbögel, Boris, *Sotilaana ja diplomaattina Itä-Euroopassa*, Helsinki, Tammi 1946, s. 155–159.

²¹⁴ Upseeritilanne 1.8.1919. R 90/17. Osasto II:ssa palveli neljä upseeria, joista kaksi oli reserviupseereita. Osasto III:ssa eli tiedustelu- ja vastavakoilua harjoittavassa osastossa palveli 11 upseeria, joista 9 oli reserviupseereita. Heistä osa toimi Terijoella ja osa Sortavalassa sekä Pietarissa harjoittamassa Itä-Suomen tiedusteluosaston eteen työnnettyjen tiedusteluosastojen toimintaa. Ulkomaatoimiston kiertokirje 232/IV 27.2.1932. SARk 1403/7. KA.

yhteysupseerin, jääkärikapteeni Malmbergin kotiutumisesta on ristiriitaista tietoa, mutta todennäköisesti hän kotiutui jo joulukuussa 1919. Mahdollisesti ennen Helsingiuksen sivuakkreditointia 14. tammikuuta 1921 Tallinnan sotilasasiamiehen tointa hoidettiin Helsingistä käsin.²¹⁵

Huolimatta siitä, että Suomen ensimmäinen virallinen sotilasasiamies akkreditoitiin Ranskaan, Suomen sotilastiedustelun mielenkiinto kohdistui alusta alkaen Neuvosto-Venäjään eli myöhempään Neuvostoliittoon. Suomi ja Neuvosto-Venäjä olivat kuitenkin sotatilassa Tarton rauhaan saakka, joten sotilasasiamiehen akkreditointi oli ennen rauhaa mahdotonta. Tästä syystä sotilasasiamies Moskovaan saatiin akkreditoitua vasta 1. kesäkuuta 1921, kun tuolloin jo yli 60-vuotias eversti Oscar Wesander lähetettiin Moskovaan.²¹⁶

Kuva 6: Kapteenina kuvattu Oscar Wesander. Moskovaan vuonna 1921 akkreditoitu eversti Wesander oli Suomen ensimmäinen sotilasasiamies Moskovassa. Hän joutui työskentelemään erittäin vaikeissa olosuhteissa. Kuva Sotamuseo.

Eversti Wesander oli syntynyt Pietarissa 26. elokuuta 1878 mestarisepän perheeseen. Hän oli uskonnoltaan luterilainen. Wesander oli valmistunut Suomen kadettikoulusta priimukseksi ja saanut nimensä marmoritauluun. Pietarissa hän oli suorittanut myös Nikolain yleisesikunta-akatemian ja palvellut myöhemmin Venäjän armeijan yleisesikunnassa. Huolimatta suomalaisista sukujuuristaan hänen voidaan todeta olleen kasvanut sisälle venäjän kieleen ja kulttuuriin.²¹⁷

Moskovan-sotilasasiamies sijoitettiin tiedustelutoimiston²¹⁸ päällikön alaisuuteen, kuten myös asiamiesverkosto, jonka toimintaa Moskovaan akkreditoitujen sotilasasiamiehet ohjasivat. Todennäköisesti verkoston Moskovaan loi juuri eversti Wesander vanhojen yhteyksiensä pohjalta. Tämä selittäisi myös iäkkään everstin akkreditoinnin Moskovaan, joka oli tiedustelutoiminnan kannalta erittäin haasteellinen toimipaikka. Suomen sotilastiedustelun toimiminen Neuvosto-Venäjällä ja myöhemmin Neuvostoliitossa perustui Venäjällä syntyneiden ja kasvaneiden upseereiden henkilökohtaiseen tuttavaverkostoon. Venäjälle jäi paljon upseereita erinäisistä syistä bolševikkien otettua vallan, joten vanhoja suhteita hyväksi käyttäen oli mahdollisuus

²¹⁵ Nimikirjanote 2031, Malmberg, Erik. Nimikirjanote 3590, Helsingius, Birger. KA. Elfvingren (1997), s. 238–239. Suomen jääkärien elämäkerrasto (1938), s. 445.

²¹⁶ Nimikirjanote 1345, Wesander, Oscar. KA. Venäjän armeijan nimikirjanote, Kapteeni Samuilovitš Vesander, f.409, op. 1, d 167383 ps. 129–631; 129–644. Venäjän valtion sotahistoriallinen arkisto. RGVIA.

²¹⁷ Nimikirjanote 1345, Wesander, Oscar. KA. Venäjän armeijan nimikirjanote, Kapteeni Samuilovitš Vesander, f.409, op. 1, d 167383 ps. 129–631; 129–644. Venäjän valtion sotahistoriallinen arkisto. RGVIA.

²¹⁸ Kesästä 1925 alkaen tilastotoimisto.

toimia, etenkin kun Neuvosto-Venäjä ei vielä 1920-luvun alussa ollut yhtä sulkeutunut yhteiskunta kuin 1930-luvulla.²¹⁹

Verrattuna Ruotsin sotilastiedustelun tilanteeseen Suomen tiedustelun tilanne on todennäköisesti ollut helpompi. Suomen sotilastiedustelun oli mahdollista akkreditoida Neuvosto-Venäjälle ja Neuvostoliittoon tsaarin Venäjällä syntyneitä ja koulutettuja upseereita. Ruotsi oli 1800-luvun lopulta saakka lähettänyt upseereitaan opintomatkoille Venäjälle oppimaan kieltä ja kulttuuria. On sanomattakin selvää, että Venäjällä paikalliseen kulttuuriin ja kieleen kasvaneen tiedustelijan mahdollisuudet toimia tuttaviansa ja verkostojensa kautta herättämättä epäilyksiä olivat paremmat kuin opintomatkan tehneellä upseerilla.²²⁰

Suomen ensimmäiset virallisesti ulkomaille akkreditoituneet sotilasasiamiehet olivat tsaarin Venäjän armeijan everstiluutnantti Helsingistä lukuun ottamatta everstejä. Ranskaan akkreditoitu eversti Procopé oli opiskellut Suomen kadettikoulussa ja Nikolain yleisesikunta-akatemiassa. Samankaltainen koulutus oli everstiluutnantti Helsingiuksella, joka oli lisäksi opiskellut Nikolain insinööriakatemiassa, mutta jatkanut opintojaan Helsingin yliopiston filosofisessa tiedekunnassa 1900-luvun taitteessa. Moskovaan ensimmäisenä sotilasasiamiehenä akkreditoitu eversti Wesander oli syntynyt Pietarissa ja opiskellut Suomen kadettikoulussa sekä suorittanut muita opintoja Venäjällä. Poikkeuksen ensimmäisten sotilasasiamiesten joukossa teki eversti Ahrenberg, joka oli Suomen kadettikoulun kasvattaja ja palvellut poliisimestarina muutamaa vuoden ajan Mikkelissä. Toisaalta ei sotaväki häntä kokonaan ollut unohtanut, hän toimi sotaministeriön osastopäällikkönä toukokuusta 1919 alkaen.²²¹

Moskovan-sotilasasiamies, eversti Wesander ei kuitenkaan ehtinyt toimia tehtävänsään pitkään, kun hänet jo vuonna 1922 kutsuttiin takaisin Suomeen. Syyt tähän olivat henkilökohtaiset: Wesanderin henkinen terveys ei ilmeisesti kestänyt suljetun yhteiskunnan painetta, ja eversti palasi Suomeen loppuvuodesta. Moskovan asiantuntija Boris Gyllenbögel kirjoitti ulkoasiainministeriölle Wesanderin ongelmista todeten, ettei voinut olla puuttumatta asiintilaan, sillä Wesanderin käytös herätti jo niin laajaa ihmetystä. Kirje tosin on ilman allekirjoitusta, mutta päivämäärä osuu yhteen Wesanderin asian kanssa ja Gyllenbögelin väliaikaiseen asiantuntijakautteen. Samassa kirjeessä Gyllenbögel totesi, ettei halunnut kirjeessä asiaa enemmän avata, mutta olisi velvollinen antamaan lisätietoja kasvokkain. Eversti Wesanderin jälkeen Moskovan-sotilasasiamiehen virka oli ilmeisesti täyttämättä vuoteen 1926 saakka. Näyttää siltä, ettei sopivaa upseeria löytynyt tehtävään.²²²

Moskovan-sotilasasiamiehen paikan täyttämättä jättämisen on täytynyt olla vaikea ratkaisu, sillä tiedonsaanti Neuvosto-Venäjältä oli Suomen kannalta ensiarvoisen

²¹⁹ Venäjän armeijan nimikirjanote, Kapteeni Samuilovitš Vesander, f.409, op. 1, d 167383 ps. 129–631; 129–644. Venäjän valtion sotahistoriallinen arkisto. RGVIA. Świerczek, Marek, Soviet CI activities against the Military Attaché of the Polish Republic in Moscow at the beginning of its functioning in the early twenties as an exemplification of the Russian counter-espionage modus operandi. *Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego Overview of Homeland Security*, Vol. 9 N:o 17, 2017, s. 395–401.

²²⁰ Åselius (1990), s. 12–16.

²²¹ Nimikirjanote 27944, Procopé, Nils. Nimikirjanote, Ahrenberg, Carl Gaston. Nimikirjanote 3590, Helsingius, Birger. Nimikirjanote 1345, Wesander, Oscar. KA. Venäjän armeijan nimikirjanote, Kapteeni Samuilovitš Vesander, f.409, op. 1, d 167 383 ps. 129–631; 129–644. Venäjän valtion sotahistoriallinen arkisto. RGVIA.

²²² Suomen Venäjän-lähettilään kirje ulkoasiainministeriölle 28.9.1922 R 90/27. KA. Elfvengren (1997), s. 239. Castrén (1999), s. 23. Salas (1973), s. 17. Elfvengren 3/1985, s. 213.

tärkeää. Toisaalta käytettävissä olisi ollut Venäjällä syntyneitä ja kasvaneita upseereita, joita ei syystä tai toisesta akkreditoitu Moskovaan. Lähteissä ei ole säilynyt tietoa siitä, yrittikö Yleisesikunta akkreditoida sotilasasiamiestä Moskovaan eversti Wesanderin jälkeen. On siis mahdollista, että akkreditointia yritettiin, mutta neuvostoviranomaiset kieltäytyivät ottamasta vastaan esitettyä upseeria. Toisaalta Neuvosto-Venäjältä saatiin paljon tietoja tiedustelu-yhteistyön sekä agenttiedustelun kautta. Mahdollisesti tiedonsaanti on ollut tyydyttävällä tasolla. Tätä on kuitenkin vaikea arvioida, sillä lähteitä Moskovaan rakennetusta tiedusteluverkostosta tai tiedustelu-yhteistyön muistioita ei ole säilynyt.²²³

Sotilasasiamiesten toiminta Moskovassa oli alusta saakka vaikeaa. Etenkin juuri itsenäistyneiden valtioiden, kuten Suomen ja Puolan, sotilastiedustelun henkilöstön ja diplomaattien toiminta oli vaikeaa, sillä ymmärrys tiedustelutoiminnan monisyisyydestä, Neuvosto-Venäjän vastavakoilusta ja omien tietojen suojaamisesta oli heikkoa. Pitkän linjan tiedusteluorganisaatioille oli jo kertynyt kokemusta tiedustelutoiminnasta ulkomailla. Neuvosto-Venäjän tiedustelu ja vastatiedustelu olivat perineet tsaarin organisaation toimintatapoja, joita jatkojalostettiin eteenpäin. Nämä tavat olivat tuttuja esimerkiksi brittitiedustelulle.²²⁴

Diplomaattikunta oli GPU:n valvonnassa, joskaan 1920-luvulla valvonta ei ollut läheskään yhtä tiukkaa kuin 1930-luvulla. GPU käytti kuitenkin tehokkaasti salaisen poliisin varjostusmenetelmiä ja solutti toimintaan mukaan kaksoisagentteja osana vastatiedustelun peliä. Diplomaattistatus ei antanut suojaa, jos tiedustelija ei ymmärtänyt rajojaan. Esimerkiksi puolalainen lähetystösihteerin peitteellä Moskovassa toiminut tiedustelu-upseeri Józef Strzelecki pidätettiin ja piesttiin syyskuussa 1921. Neuvosto-Venäjän vastatiedustelu hämmensi kokeneita ja kokemattomia tiedustelijoita vastatiedustelun keinoin, joten tietojen hankkiminen Moskovasta osoittautui erittäin vaikeaksi.²²⁵

Mahdollisesti neljän Venäjän armeijan entisen upseerin eli kokeneiden sotilaiden akkreditoinnin myötä haluttiin Suomen sotilasasiamiesten olevan muiden valtioiden edustajien silmissä muodollisesti päteviä sekä hallitsevan etiketin ja diplomaattisen toiminnan. Kapteenin olisi ollut lähes mahdoton päästä keskustelemaan isäntämaan armeijan johtavien upseereiden kanssa. Korkean sotilasarvon katsottiin avaavan ovia. Lähetystötasolla kokemattomat suomalaiset olivat aiheuttaneet runsaasti hämmennystä Pariisissa vuonna 1919, joten mahdollisesti sotilasasiamiesten vastaava tilanne haluttiin estää.²²⁶

Mahdollisesti Yleisesikunnan päällikkö Enckell toimi sotilasasiamiehiä akkreditoidesaan kuten tsaarin Venäjällä oli toimittu. GUGŠ:n organisaatiossa sotilasasiamiehiksi olivat yleensä päätyneet erittäin hyvin tehtävänsä tiedusteluosastoissa hoitaneet everstit, jotka olivat aloittaneet yleisesikuntaupseerin uransa valmistuttuaan hyvin arvosanoin Nikolain yleisesikunta-akatemiasta. Tällainen opintopolku oli ollut myös eversti Enckellillä. Nuoret upseerit otettiin tiedusteluorganisaation kasvamaan ja hankkimaan käytännön kokemusta tiedustelutyöstä. Näin ollen Venäjän yleisesikun-

²²³ Ahtinen, Hannu, *Sotilasasiamiestoiminta Tukholmassa 1918–1939*, Maanpuolustuskorkeakoulu 2004, s. 15–16.

²²⁴ Leonard (2009), s. 4–9.

²²⁵ Świerczek (2017), s. 395–401.

²²⁶ Nevakivi (1988), s. 46–47.

nassa kypsä joukko nuoria upseereita, joista aikanaan sopivat voitiin akkreditoida maailmalle.²²⁷

Samankaltainen ”kasvatusjärjestelmä” on nähtävissä myös Yleisesikunnan organisatiossa, johon Enckell etsi ja siirsi sopivia nuoria upseereita. Useista heistä tuli tiedustelun ja vastatiedustelun tehtäviin pitkäaikaisia osajia, josta osa akkreditoitiin myöhemmin myös sotilasasiamiehen tehtäviin. Vaikka Yleisesikunnan ensimmäiset akkreditoidut sotilasasiamiehet olivat sotilasarvoltaan everstejä, everstiluutnantti Helsingistä lukuun ottamatta näyttää siltä, että sotilasasiamiesverkostoa luotaessa kyettiin tarpeen vaatiessa joustamaan akkreditoitavien upseereiden muodollisista taustoista. Kenraalimajuri Enckell näyttää henkilökohtaisesti runnoneen läpi tehtäviin sopiviksi katsomansa upseerit vuosinaan Yleisesikunnan päällikkönä. Enckell korosti virkojen suunnittelussa myös sitä, ettei kenestä upseerista tahansa ollut sotilasasiamiehen tehtävään, joten virkaa ei saanut sitoa liaksi sotilasarvoon, vaan virkojen tuli olla täytettävissä kapteenista everstiin.²²⁸

Todennäköisesti Suomen ensimmäisten sotilasasiamiesten valintaan vaikutti heidän korkea sotilasarvonsa, jonka katsottiin vaikuttavan arvovaltaan sekä tätä kautta yhteyksien luontiin ja tietojen saantiin. Lisäksi kielikysymys oli selkeä: ilman kielitaitoa sotilasasiamiehen olisi hyvin vaikea keskustella kollegojensa kanssa, pyytää kohdemaansa yleisesikunnalta tietoja armeijasta ja hankkia tietoja esimerkiksi julkisista lähteistä. Diplomatian kieli oli yleisesti ranskan kieli, mutta kohdemaan kielen taitaminen auttoi myös tehtävän suorittamisessa. Tämä tarkoitti ensimmäisen maailmansodan jälkeisessä maailmassa käytännössä yläluokkaista perhetaustaa, joka oli käytännössä kaikilla Nikolain yleisesikunta-akatemiaan 1900-luvun alussa käyneillä upseereilla. Tämä varmisti osaltaan ainakin muodollisen pätevyyden ja sopivuuden seurapiireihin, sillä sen takasi ainakin muodollisesti sopiva perhetausta ja koulutus.²²⁹

Ensimmäiset akkreditoituneet sotilasasiamiehet tulivat varakkaista perheistä, ja heillä oli tsaarin Venäjän armeijan arvostetuin sotilaskoulutus taustalla, Ahrenbergiä lukuun ottamatta. Enckell todennäköisesti tunsu upseerit entuudestaan. Euroopassa oli Venäjän sisällissodan seurauksena paljon venäläistaustaisia upseereita, joilta saattoi saada tietoja Venäjän sisäisestä tilanteesta. Sisällissodan lakattuakin venäläiset monarkistipiirit pyrkivät pääsemään valtaan takaisin. Koulutustaustaltaan samanlainen ja maineeltaan luotettava upseeri sai todennäköisesti tietoja Neuvosto-Venäjäksi muuttuneen valtion tilanteesta ympäri Eurooppaa vaikuttavilta tuttaviltaan. Näyttääkin siltä,

²²⁷ Venäjän armeijan nimikirjanote, Oskar Karlovitš Enkel f. 409, op. 3, d 10559, s. 1–3, Venäjän valtion sotahistoriallinen arkisto. RGVA. Menning, Bruce, *Miscalculating One's Enemies – Russian Military Intelligence before the Russo Japanese War*, *War in History*, Volume 13, 2006 s. 143–144.

²²⁸ Yleisesikunnan päällikön kirjelmä Sotaväen päällikölle VII 1203/21 sal. 11.6.1921. R 90/25. Yleisesikunnan kirjelmä puolustusministerille 1250/VII/23 sal. 23.10.1923. R 90/30. Nimikirjanote 23795, Mårtenson, Bertel. Yleisesikunnan päällikön kirjelmä Tasavallan Presidentin sota-asiainkanslialle 665/VII/24. sal. 29.4.1924. R 90/32. Sotaväen päällikön kirjelmä Yleisesikunnan päällikölle 650/374 sal. 12.4.1924. R 90/32. Yleisesikunnan päällikön kirjelmä puolustusministerille 2125/VII/22 sal. 10.11.1922. R 90/28. KA. Ahtinen (2004), s. 22–24.

²²⁹ Venäjän armeijan nimikirjanote, Kornetti Gaston Jakovlevitš Arenberg f.409, op. 1, d 167311, ps.129–477. Venäjän valtion sotahistoriallinen arkisto. RGVA. Venäjän armeijan nimikirjanote, Kapteeni Nils Nikolajevitš Procopé f.409, op. 1, d 132506, ps. 81–087. Venäjän valtion sotahistoriallinen arkisto. RGVA. Venäjän armeijan nimikirjanote, Kapteeni Samuilovitš Vesander, f.409, op. 1, d 167383 ps. 129–631; 129–644. Venäjän valtion sotahistoriallinen arkisto, RGVA. Tsaarin Venäjällä Nikolain yleisesikunta-akatemiaan alkoi hävityn Venäjän ja Japanin sodan jälkeen päästä myös lahjakkaita, perhetaustoiltaan keskiluokkaisista nuorukaisia. Etenkin tiedustelussa alettiin hiljalleen ymmärtää, ettei hyvää tiedustelu-upseeria välttämättä saanut vain yläluokan parista, vaan tarvittiin muitakin ominaisuuksia kuin salonkikelpoinen kasvatus.

että kenraalimajuri Enckell pyrki voimakkaasti vaikuttamaan sotilasasiamiesten valintaan Yleisesikunnan päällikkönä toimiessaan. Olivathan ulkomaille akkreditoitavat upseerit hänen suoria alaisiaan.²³⁰

3.5. Yleisesikunnan päällikkö Enckell vakiinnuttaa tiedonhankinnan

3.5.1. Yleisesikunnan tilastollinen ja tiedustelutoimisto kehittyvät – työskentely tehostuu

Yleisesikunnan toiminnassa virkojen täytöt ja työskentelyrutiinit alkoivat nopeasti vakiintua kenraalimajuri Enckellin otettua päällikön tehtävän vastaan. Tuolloin Yleisesikunnan päällikön tehtävät olivat jo asetuksella määrättyt. Enckellin aloitettu tehtävässä muutoksia tapahtui niin organisaatiossa kuin toimintatavoissakin. Koko organisaatio oli kehitystilassa itsenäistymistä seuranneina vuosina. Enckell oli työskennellyt Venäjän yleisesikunnassa, jonka resurssit olivat Venäjän sisäisistä vaikeuksista huolimatta suurvallan resurssit. Tullessaan Suomen armeijan Yleisesikunnan päälliköksi syksyllä 1919 Enckellin on täytyntä huomata se keskeneräisyys ja suoranaisten resurssien puute, joiden keskellä toimintoja yritettiin kehittää. Kun samaan aikaan pyrittiin kehittämään useita erillisiä toimintoja ja toimialoja, resurssien näkökulmasta tilanne oli vaikea kaikilla osa-alueilla.²³¹

Henkilökunnan tilanne oli haasteellinen, nimenomaan virkojen määrän ja työskentelyresurssien näkökulmasta. Vuoden 1919 upseeriluettelon perusteella Yleisesikunnassa työskenteli yhteensä vain 26 upseeria, joista kaksi oli everstejä. Enckellin tullessa Yleisesikunnan päälliköksi hän esitti vuoden 1920 määrävahvuuden muutosta niin, että osastoja johtaisivat everstit tai everstiluutnantit ja alaosastoja majurit tai kapteenit. Hän myös muistutti perusteluissaan, että Yleisesikuntaan kootaan jokaisessa valtiossa paras upseeriainekset, joten myös palkkaetujen on oltava suhteessa tähän asianmukaiset.²³²

Yleisesikunnan organisaation perusrakenne oli jo olemassa, mutta muutoksia tapahtui etenkin tiedusteluorganisaatiossa. Syyskuussa 1919 Yleisesikunnan päällikön alaisuuteen määrättiin asetuksella sotilasasiamiehet ja Sotakorkeakoulu. Yleisesikunnan tiedusteluosastoa eli osasto III:a oli johtanut reservin kapteeni Alfthan 22. helmikuuta 1918 lähtien. Hänet komennettiin aktiiviupseerikurssille tammikuun alusta 1920. Yleisesikunnan päällikkö Enckell määräsi sijaiseksi jääkärikapteeni Ragnar Heikelin.

²³⁰ Nimikirjanote 27944, Procopé, Nils. Nimikirjanote, Ahrenberg, Carl Gaston. Nimikirjanote 3590, Helsingius, Birger. Nimikirjanote 1345, Wesander, Oscar. Yleisesikunnan päällikön kirjelmä puolustusministerille 1250/VII/23 sal. 23.10.1923. R 90/30. Sotaväen päällikön kirjelmä Yleisesikunnan päällikölle 650/374 sal. 12.4.1924. R 90/32. Yleisesikunnan päällikön kirjelmä ulkoasianministeriölle 744/VII/24 sal. 6.5.1924. R 90/32. KA.

²³¹ Yleisesikunnan päiväämätön upseeriluettelo. R 90/39. Todennäköisesti luettelo on syksyiltä 1919 ennen Enckellin Yleisesikunnan päällikön aikaa, sillä listassa on kenraalimajuri Hannes Ignatius. Nimikirjanote 30359, Enckell, Oscar. KA. Arimo (1990), s. 122–123.

²³² Yleisesikunnan päiväämätön upseeriluettelo. R 90/39. Todennäköisesti luettelo on syksyiltä 1919 ennen Enckellin Yleisesikunnan päällikön aikaa, sillä listalta löytyy kenraalimajuri Hannes Ignatius. Yleisesikunnan päällikön kirjelmä sotaministerille 1310/19. 12.9.1919. R 90/39. KA.

Reservin kapteeni Alfthanin siirryttyä reserviin 1. heinäkuuta 1920 Heikel sai pysyvän paikan tiedustelun johdossa.²³³

Jo syyskuun lopussa 1919 Enckell kirjoitti sotaministerille esityksensä uudeksi Yleisesikunnan määrävahvuudeksi ja esitteli samalla uuden osastojaon. Osasto IV perustettaisiin tilastolliseksi osastoksi, joka jakautuisi kolmeen osaan: Venäjän, Skandinavian ja Euroopan suurvaltoja seuraaviin yksiköihin. Osasto V:n eli tiedusteluosaston tehtävänä oli hankkia tietoja osasto IV:lle. Molempien osastojen tuli yhdessä järjestää vastavakoilu. Yleisesikunnan tiedusteluorganisaatio jaettiin siis Enckellin esityksessä tietoa hankkivaan ja tietoa analysoivaan osaan. Yleisesikunnan päällikön esitys hyväksyttiin lokakuussa 1919, ja saman kuun 27. päivänä perustettiin uusi tilastollinen osasto IV esitystä mukaillen.²³⁴

Osasto IV:n vt. päälliköksi määrättiin jääkärikapteeni Sven Selander. Osaston nimi muutettiin jo seuraavana vuonna toimisto IV:ksi. Sen tehtävänä säilyi edelleen sotilasmaantieteen aineistojen ja tilastollisten tietojen valmistelu niin kotimaasta kuin ulkomailta, pääpainopisteenä oli Neuvosto-Venäjä. Vuonna 1920 toimistossa työskenteli toimistopäällikön lisäksi neljä upseeria sekä kielenkääntäjä, kirjuri ja kartanpiirtäjä. Henkilöstön määrän perusteella voidaan todeta, että toimisto IV:n työmäärä lienee ollut suuri. Sotilasasiamiesten Yleisesikuntaan lähettämien kirjeiden ja raporttien vastaanottajien määrä kasvoi 1920-luvun alkupuolella. Yleisesikunnan päällikön lisäksi vastaanottajia olivat osasto 2:n päällikkö ja ulkomaatoimiston päällikkö. Tärkeät raportit osoitettiin edelleen suoraan Yleisesikunnan päällikölle. Ilmeisesti henkilökunnan työskentely alkoi sujua, eikä Yleisesikunnan päällikön enää tarvinnut henkilökohtaisesti ohjata koko tiedonhankintaa.²³⁵

Osasto V:n eli myöhemmän toimisto V:n tehtävänä oli hankkia ja koota tiedustelutiedot. Tehtävänkuvan se peri tiedusteluosasto III:lta. Tiedonhankinta toteutettiin tässä vaiheessa kotimaisista ja ulkomaisista sanomalehdistä hankituilla uutisilla. Lisäksi tietoa vaihdettiin ja hankittiin salaisen asiamiesverkoston kautta. ”*Tehtävänsä on osasto täyttänyt järjestämällä salaisen tiedustelijaverkon vihollisen alueille.*”²³⁶ Vuonna 1920 tiedustelutoimisto V:ssä työskenteli neljä upseeria, joista kaksi toimi avustavissa tehtävissä. Kapteeni Malmberg kokosi vihollista koskevan tiedusteluaineiston ja kirjoitti raportit, reservin kapteeni Eero Heickell puolestaan vastasi tiedustelujärjestöistä ja kirjeenvaihdosta. Avustavissa tehtävissä toimivat luutnantti Gustaf Rosenström ja vänrikki Alvar Kopperi. Rosenström vastasi tileistä ja Kopperi raportointikartoista. Lisäksi toimiston tehtäviin kuului suunnitella sodanajan tiedusteluorganisaatio sekä järjestellä rahoitus, tiedustelijoiden varusteet ja passit.²³⁷

Toimisto V:llä eli tiedustelutoimistolla oli myös kenttäorganisaatio, yksi toimipaikka Viipurissa ja toinen Sortavalassa. Viipurin toimistolla oli kaksi toimipistettä Pietarissa. Toimisto V hankki siis tiedustelutietoa asiamiesverkoston avulla, joka oli rakennettu Kannakselle, Itä-Karjalaan ja Pietariin.²³⁸ Toimisto V:n päällikön viransijaisena

²³³ Nimikirjanote 23691, Alfthan, Isak. KA. Elfvengren (1997), s. 107–109, 112–113.

²³⁴ Elfvengren (1997), s. 106–111.

²³⁵ Esikuntakäskey N:o 132 P.K.N:o 1475/19 27.10.1919. KA. Elfvengren (1984), s. 280–287.

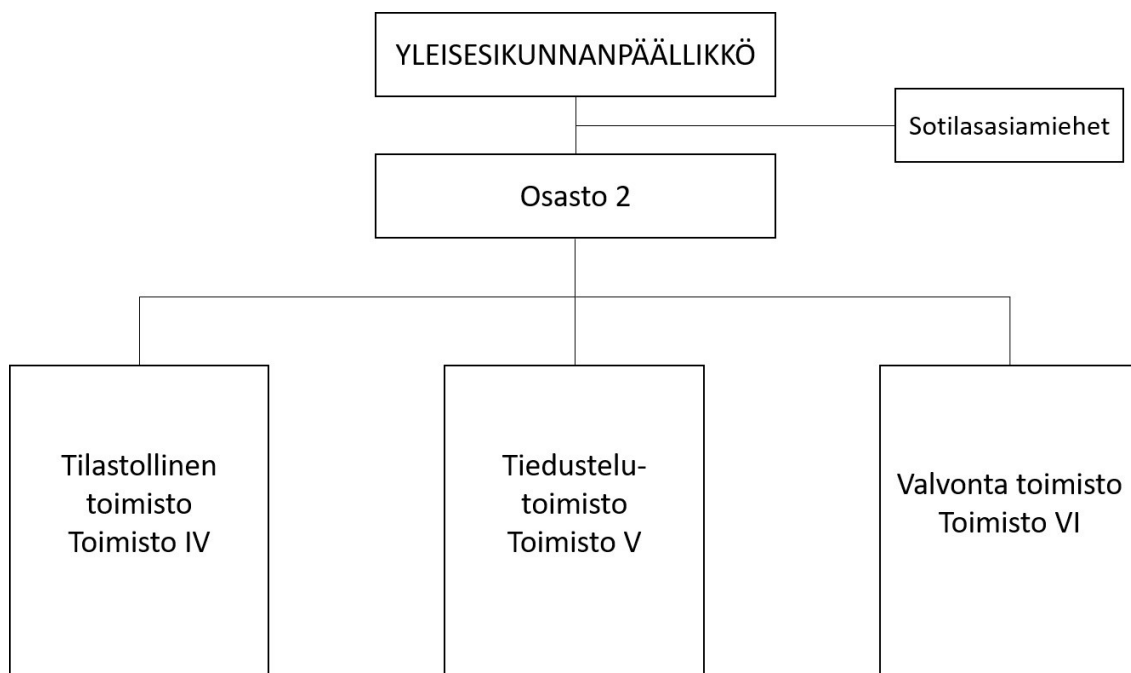
²³⁶ Erittäin salainen selvitys osasto III:n toiminnasta 469/19 sal. 6.3.1919. R 88/3. KA.

²³⁷ Esikuntakäskey N:o 14 N:o 610/VII/25 1.4.1925. KA. Elfvengren (1984), s. 276. Gyllenbögél (1946), s. 155–163.

²³⁸ Salokorpi, Toivo, kuulustelupöytäkirjat, kotelo 218, HM 4491. Valpo II. KA. Toimisto V peri osasto III:n tiedustelutehtävät, vuoden 1919 osasto III:n toimintaa koskevassa selvityksessä todetaan tehtäväksi raporttien kokoaminen vihollisen voimista Kannaksella, Vienan-Karjalassa, Aunuksessa ja Pietarissa. Erittäin salainen

toiminut majuri Malmberg esitti vuonna 1922, että tiedustelutoimistoon perustettaisiin uusi kapteenin virka, sillä osaston upseereista kaksi oli jatkuvasti komennettuna Viipuriin ja Sortavalaan. Malmbergin perustelussa Viipuri painottui ilmeisesti Pietarin tiedustelun toimipisteiden vuoksi, joten sinne tarvittiin kapteenin arvoinen upseeri. Sortavalassa pärjäsi Malmbergin mukaan luutnanttikin.²³⁹

Yleisesikunnan tiedusteluosasto harjoitti organisoitua asiamiestiedustelua ennen kuin Enckellistä tuli Yleisesikunnan päällikkö, mutta Yleisesikunnan toiminnan organisointi ja sotilasasiamiesten käyttö tiedonhankinnassa alkoi Enckellin astuttua tehtävään. Enckellin saaman kokemuksen pohjalta todennäköisesti organisoitiin Moskovaan myös oma agenttiverkosto sotilasasiamiehen ohjaukseen. Yleisesikunnan tiedusteluorganisaation voidaan pääpiirteiden katsoa vakiintuneen vuoteen 1920 mennessä. Vuoden 1922 alussa pääosa Yleisesikuntaa oli jo jaettu osastoihin, jolloin tiedustelun ja vastavakoilun tehtävät vakiintuivat osasto 2:n alaisiin toimistoihin IV, V ja VI, joita johtivat toimistojen päälliköt, kokonaisvastuu oli osasto 2:n päälliköllä. Maaliskuun alussa 1922 Yleisesikunnan päällikkö Enckell määräsi osasto 2:n päälliköksi Heinrichsin.²⁴⁰

Kaavio 1: Suomen Yleisesikunnan organisaatio kesään 1925 saakka. Heinäkuussa 1925 organisaatiossa tapahtui muutos. Osaston nimi muuttui Yleisesikunnan tilastolliseksi ja ulkomaaosastoksi. Toimisto IV muuttui ulkomaatoimistoksi ja toimisto V tilastolliseksi toimistoksi. Lähde Elfvingren 2000, s. 36.

selvitys osasto III:n toiminnasta 469/19 sal. 6.3.1919. R 88/3. KA. Elfvingren, Eero, *Sotilastiedustelu vuosina 1918–1939*, Maanpuolustuskorkeakoulun julkaisusarjaan tehty julkaisematon käsikirjoitus, 5/1987 s. 3–4.

²³⁹ Malmbergin kirjelmä 2646/V/22 sal. 30.10.1922. R 90/28. KA.

²⁴⁰ Esikuntakäskey N:o 1. 21/VII/22 3.1.1922. Esikuntakäskey N:o 19 N:o 618/VII/22 10.3.1922. KA. Leonard (2009), s. 1–5.

Verrattaessa tsaarin Venäjän armeijan yleisesikunnan ja Suomen armeijan Yleisesikunnan organisaatioita niissä on nähtävissä yhtenäisiä piirteitä. Kuten kaavio 2 osoittaa Venäjän armeijan yleisesikunnan GUGŠ:n organisaatiossa sotilasasiamiehet olivat suoraan päämajoitustestarin alaisia. Päämajoitustestari vastasi operaatioiden suunnittelusta rauhan aikana ja toteutuksesta sodan aikana, joten tiedustelutiedon ohjaamisen suoraan hänen käyttöönsä voidaan katsoa olleen perusteltua. Päämajoitustestarin alaisuudessa oli myös muu tiedusteluorganisaatio, joten hänen voi olettaa saaneen tuoreimman tiedustelutiedon käyttöönsä.²⁴¹

Suomen epäviralliset sotilasasiamiehet raportoivat sisällissodan aikana Tukholmasta ja Berliinistä pääosin suoraan ylipäällikkö Mannerheimille asehankintojen edistymisestä. Suomen armeijan Yleisesikunnan kokoonpanossa oli sisällissodan aikana ja sen päättymisen jälkeen päämajoitustestarin virka, joka ajoittain hävisi organisaatiosta. Tammikuussa 1919 Yleisesikunnan entinen päällikkö, eversti Procopé aloitti jälleen perustetussa päämajoitustestarin toimessa. Hän toimi tehtävässä syksyyn saakka, jolloin hänet akkreditoitiin Pariisiin-sotilasasiamieheksi. Ensimmäiset viralliset sotilasasiamiehet sijoitettiin kuitenkin syksyllä 1919 Yleisesikunnan päällikön Enckellin suoraan alaisuuteen. Ruotsissa sotilasasiamiehet siirtyivät Yleisesikunnan kokoonpanoon vasta vuonna 1925; sitä ennen he olivat virallisesti joukko-osastojen kokoonpanossa.²⁴²

Päämajoitustestarin virka poistettiin organisaatiosta, sillä Yleisesikunnan asiat voitiin esitellä suoraan Yleisesikunnan päällikölle. Sotilasasiamiesten sijoittaminen suoraan Yleisesikunnan päällikön alaisuuteen kaavion 1 osoittamalla tavalla oli myös perusteltavissa Suomen armeijan pienellä Yleisesikunnalla, Yleisesikuntapäällikön sotilastiedustelun perinpohjaisella tuntemuksella sekä sillä, ettei tiedustelusta vastannut henkilöstö ollut kokenutta.²⁴³

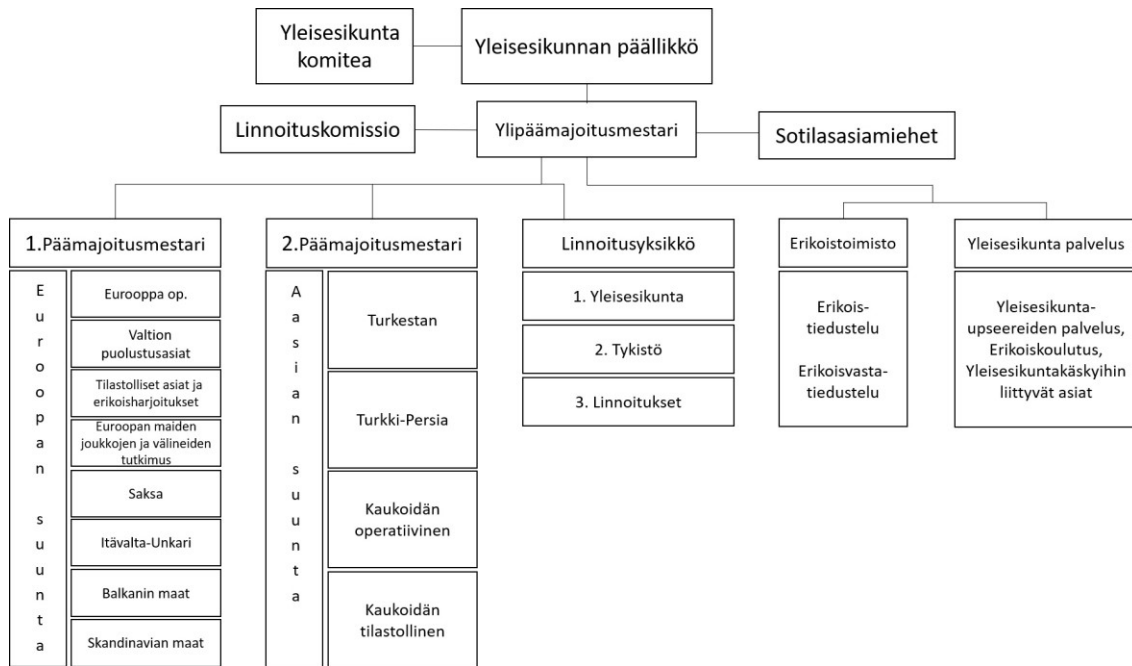
Moskovan-sotilasasiamies sijoitettiin toimisto V:n eli tiedustelutoimiston päällikön alaiseksi vuonna 1921, joten muutamassa vuodessa toiminnan voidaan katsoa kehittyneen sille tasolle, että tiedustelutoimisto kykeni ottamaan vastaan Moskovasta tulevan tiedon. Organisoinnissa on myös nähtävissä uhkamalli, jonka mukaisesti Neuvosto-Venäjä oli ainoa valtio, joka pystyi uhkaamaan Suomen itsenäisyyttä. Näin ollen tiedusteluorganisaatio jaettiin tämän mallin pohjalta: tilastollinen toimisto hankki tiedon muista valtioista ja tiedustelutoimisto vastasi Neuvosto-Venäjästä. Yhden toimiston voimavarat suunnattiin siis kokonaisuudessaan itänaapuriin.²⁴⁴

²⁴¹ Alekseyev (1998), s. 223, s. 510. Organisaatiokaavio 1.9.1910–7/1914. Päämajoitustestari vastasi nykyisessä suomalaisessa järjestelmässä operaatiopäällikköä, eli hän suunnitteli rauhan aikana mahdollisen sota-ajan operaatiot.

²⁴² M. Gripenbergin toimittamat asetilaukset. Mappi P, Berliinin-lähetystön kokoelma. UMA. Numeroimaton selvitys koskien Ruotsin armeijan kokoonpanoa rauhan aikana. SARk 1399/14. KA. Elfvengren (1997), s. 112–113.

²⁴³ Elfvengren (1997), s. 109–110.

²⁴⁴ Esikuntakäskey N:o 1 N:o 21/VII/22 3.1.1922. KA. Elfvengren (1997), s. 109–111.

Kaavio 2: Venäjän yleisesikunnan organisaatio 1910–1914. Lähde: Алексеев М. Н.: Военная разведка России. От Рюрика до Николая II (книга II), страница 510. Alekseyev (1998), s. 510.

Verrattaessa tsaarin Venäjän ja Suomen tiedonhankintaa on nähtävissä tiedonhankinnan volyymin valtava ero. GUGŠ hankki tietoja ylipäämajoituspäällikön alaisuudessa olevan asiantuotanto-osaston kautta. Kiinnostuksen kohteina olivat Saksa, Itävalta-Unkari, Balkan, Skandinavian maat sekä Länsi-Euroopan maat, kuten kaaviosta voidaan todeta. GUGŠ:n tiedonhankinnan suoritti osasto V eli erityisosasto, joka vastasi niin tiedustelun kuin vastatiedustelunkin tiedonhankinnasta. Suomen sotilasasiamiesverkosto rakennettiin idän ja lännen suuntiin. Samoin oli aikoinaan rakennettu myös GUGŠ:n tiedustelutoiminta. Toisaalta samalla tavoin oli organisoitu myös monen muun Euroopan valtion tiedustelun tiedonhankinnan kohteet. Suomen sotilastiedustelun kohteista itäinen suunta oli priorisoitu. Neuvostoliitto todettiin ainoaksi selkeäksi viholliseksi, joka pystyi uhkaamaan maan itsenäisyyttä.²⁴⁵

Neuvosto-Venäjällä valtion uusi johto pyrki vakiinnuttamaan olot mahdollisimman nopeasti. Bolševikit pyrkivät rakentamaan tiedustelujärjestelmänsä tsaarin ajan järjestelmien päälle. Tämä koski salaisen poliisin Ohranan työskentelytapojen kopioimista sen seuraajalle GPU:lle. Samaan tapaan myös sotilastiedustelun toimintamallit periytyivät vanhasta järjestelmästä uuteen järjestelmään. Vanhat hyväksi havaitut keinot otettiin käyttöön Neuvosto-Venäjällä ja uusia keinoja kehitettiin.²⁴⁶

²⁴⁵ Alekseyev (1998), s. 510. Organisaatiokaavio 1.9.1910–7/1914. Fuller (1984), s. 101–117. Arimo (1986), s. 11–14. Nimikirjanote 2031, Malmberg, Erik. *Ohjeita Suomen sotilasasiamiehille ulkomailla* N:o 1355/VII 23/sal. 8.11.1923. T 20317/1. *Ohjeita Suomen ilmaliuasiamiehille Pariisissa*. N:o 2 sal. T 20317/1. Maakohtaiset tiedusteluohjeet Varsovan-sotilasasiamiehelle 25.5.1920. SARk 1399/11. KA.

²⁴⁶ Sergeev (2007), s. 18–19.

3.5.2. Niukat resurssit ja kokematon henkilökunta

Suomen sotilastiedustelulla ei ollut vakiintuneita toimintatapoja kenraalimajuri Enckellin tullessa Yleisesikunnan päälliköksi. Kokemusta sotilastiedustelusta oli vain hyvin harvoilla, eikä edes tavanomainen esikuntatyöskentely ollut tuttua. Enckellin urakka alkoi sopivan henkilöstön kokoamalla ja heidän osaamisensa kartuttamisella. Oman haasteensa loi resurssien puute.²⁴⁷

Kuvaava esimerkki taloudellisten ongelmien syvyydestä oli Yleisesikunnan työskentelytilojen kunto Mariankatu 23:ssa. Se oli varsin heikko: edes tarvittavaa määrää sähköjohtoja ei riittänyt Yleisesikunnan tarpeisiin, ja huonekaluistakin oli huutava pula. Henkilöstö ei voinut työskennellä tavoitteellisesti tällaisissa oloissa. Korjaukset tulivat kalliiksi, mutta ne olivat välttämättömiä toimiston kuntoon saattamiseksi. Etenkin toimivat lukolliset kaapit olivat salaisten asiakirjojen turvallisen säilyttämisen kannalta merkittävä hankinta.²⁴⁸

Yleisesikunnan työskentely haki toimivia tapoja, joita esimerkiksi asiakirjaturvallisuuden kehittyminen kuvaa hyvin. Henkilöstön ohjaaminen tehtävään oli aloitettava perusteista. Henkilöstön virka-ajoissa, salaamisessa ja käskyjen toimeenpanoissa näyttää olleen runsaasti epäselvyyksiä.²⁴⁹

Kuva 7: Yleisesikunnan upseerita työssään vuonna 1922. Kuva Sotamuseo.

Yleisesikunnan työskentelykäytäntö, joka oli jatkuvien organisaatiomuutosten aikana ollut jokseenkin kirjavaa, pyrittiin vakiinnuttamaan. Yleisesikunnan päällikkö Enckellin 11. lokakuuta 1919 antamassa esikuntakäskyssä ojennettiin niin osastopäälliköitä kuin heidän alaisiaankin antamasta tietoja ulkomaisille sotilastiedustajille. Tiedon tuli kulkea Yleisesikunnan päällikön kautta tai hänen apulaisensa käsien läpi. Ilmeisesti Yleisesikunnassa oli totuttu omavaltaiseen tiedonvälittämiseen, eikä asiakirjaturvallisuuteen juuri kiinnitetty huomiota. Työskentely vaillinaisissa tiloissa ilman selkeitä pelin-

sääntöjä on todennäköisesti näyttänyt kaaokselta, mutta toisaalta sota oli ulottanut kaaoksen myös Venäjän yleisesikunnan tiedusteluorganisaation arkeen ulkomaille akkreditoituja sotilasasiamiehiä myöten. Sinällään kaaoksessa ei liene ollut Enckellille

²⁴⁷ Yleisesikunnan kirjelmä sotaministeriön insinööriosastolle N:o 443/19. 27.2.1919. R 90/17. Esikuntakäsky N:o 12 N:o 195/19 27.1.1919. KA.

²⁴⁸ Sama.

²⁴⁹ Sama.

mitään uutta, mutta Yleisesikunta piti kuitenkin organisoida toimimaan tehokkaasti.²⁵⁰

Näistä lähtökohdista katsottuna ei sotilasasiamiehiä kannattanut akkreditoida maailmalle liian nopeasti. Yleisesikunnassa ei olisi pystytty vallitsevissa oloissa ja käytettävissä olleella henkilöstöllä käymään läpi, saati analysoimaan, sotilasasiamiesten lähetettäviä tietoja. Osasto 2:ssa oli aineellisen puutteen lisäksi pulaa asiansa osaavasta henkilökunnasta. Jokaisessa toimistossa työskenteli vähän väkeä, eikä heistä useimmilla ollut tiedustelualan koulutusta, saati kokemusta. Tarkasteltaessa työskentelyä ja Yleisesikunnan organisaatiota voidaan todeta, että työskentelyrutiinit ja kokemus tehtävistä karttuivat kuitenkin suhteellisen nopeasti ja kokemattomista tiedusteluupseereista kasvoi Suomen sotilastiedustelun pioneereja.²⁵¹

Enckellin aikana otettiin Yleisesikunnassa käyttöön myös koulutustarkoituksessa järjestettävät luentosarjat. Upseereille jaettiin aiheet heidän osaamisalojensa mukaan. Marraskuun 1920 luentolistan mukaan esitelmän aiheet oli jaettu myös seuraavaksi vuodeksi. Kapteeni Heikel esitelmöi sotilastiedustelusta, kapteeni Malmberg sabotaasista ja luutnantti Hongisto vastavakoilusta. Luennot näyttävät olleen tiistaisin kerran viikossa. Näyttää siltä, että Yleisesikunnan henkilöstön koulutus järjestettiin ainakin osittain tällaisten luentoavustusten avulla.²⁵²

Osasto V:n päällikön tehtävässä Enckellin Yleisesikunnan päällikkökaudella toimi kaksi keskeistä Yleisesikunnan tiedustelu-upseeria, kapteenit Erik Malmberg ja Ragnar Heikel. Samana vuonna syntyneet kapteenit olivat jääkäritaustaisia, ja he olivat toimineet erikoistehtävissä jääkäriaikanaan.²⁵³ Kapteeni Heikel oli muun muassa ollut Saksan meriylijesikunnan komentamana Suomeen, todennäköisesti tiedustelutehtävissä. Vuodesta 1916 alkaen hänet oli komennettu Saksan yleisesikunnan käyttöön. Heikel toimi toimisto V:n päällikkönä 1.1.1920–1.2.1921. Tästä tehtävästä hänet siirrettiin 1. lokakuuta 1921 Petsamon rajavartioston komentajaksi ja rajakomendantiksi, mutta jo vuonna 1925 hänet siirrettiin takaisin toimisto V:n päälliköksi.²⁵⁴

Kapteeni Heikeliä seurasi 21. tammikuuta 1921 kapteeni Malmberg toimisto V:n päällikkönä. Toimisto vastasi Neuvosto-Venäjältä ja myöhemmin Neuvostoliitosta hankittavan tiedon koonnista. Henkilötiedustelu eli agenttien käyttö oli henkilökohtaisesti toimisto V:n päällikön tehtävä, samoin olivat myös salaisen tiedustelun muut järjestelyt, kuten yhteistyö vieraiden tiedustelupalveluiden kanssa. Nuoresta iästä huolimatta Yleisesikunnan päällikkö Enckell näyttää käyttäneen sekä Malmbergia että Heikeliä hoitamaan hyvin erilaisia tiedustelun ja vastatiedustelun tehtäviä Yleisesikunnassa.²⁵⁵

²⁵⁰ Esikuntakäskey N:o 125 N:o 1418/19 11.10.1919. KA. Elfvengren (1984), s. 237–238.

²⁵¹ Upseeritilanne 1.8.1919. R 90/17. Yleisesikunnan kirjelmä sotaministeriön insinööriosastolle 443/19 27.2.1919. R 90/17. KA.

²⁵² Kiertokirje koskien Yleisesikunnassa palvelevien upseereiden esitelmiä N:o 765/20 13.11.1920. SARk 1403/3. KA.

²⁵³ Malmberg oli komennettu muun muassa Charlottenburgin pioneeri- ja sabotaasikursseille marraskuussa 1916.

²⁵⁴ Nimikirjanote 2483, Heikel, Ragnar. KA.

²⁵⁵ Nimikirjanote 2031, Malmberg, Erik. Nimikirjanote 2483, Heikel, Ragnar. Jääkärien elämäkerraston ainekset 1296, Heikel, Ragnar. KA. Heikel ja Malmberg olivat saaneet Saksassa tiedustelukoulutusta niin maailmansodan aikana kuin sen jälkeenkin. Yleisesikunnan henkilöstön taustoja verratessa voidaan todeta, ettei upseereilla yleensä ollut tiedustelukoulutusta.

Jääkärimajuri Sven Selander toimi Yleisesikunnan operatiivisessa toimistossa toimistoupseerina kesästä 1918 alkaen ja myöhemmin toimiston IV päällikkönä syksyyn 1924 saakka. Itsenäistymisen jälkeisessä tilanteessa ja englantilaisten vaikuttaessa pohjoisessa Yleisesikunnassa laadittiin useita sotilasmaantieteellisiä esityksiä. Luonnollisesti Ruotsin suunta kartoitettiin, mutta katseet kääntyivät erityisesti itään päin. Selander kirjoitti vuonna 1919 sotilasmaantieteellisen teoksen *Muurmanni ja Venäjän Karjala*. Hän oli hyvin perehtynyt maantieteellisiin seikkoihin ja opetti sotilasmaantiedettä Kadettikoulussa vuosina 1921–1922. Kotimaan lisäksi Selander vaikutti myös kansainvälisissä tapaamisissa, ja hän oli muun muassa mukana myös Varsovasa vuonna 1922 järjestetyssä aseistariisumiskonferenssissa. Majuri Selander sairastui vakavasti 1920-luvun lopulla, mutta hän ehti toimia vielä 3. Divisioonan esikuntapäällikkönä ennen vapauttamistaan vakituisesta palveluksesta vuonna 1931. Selander toimi palkkiotoimessa Yleisesikunnassa 1. tammikuuta 1932 alkaen, eli todennäköisesti hän työskenteli vointinsa mukaan.²⁵⁶

Kuva 8: Jääkärikapteeni Sven Selander oli yksi 1920-luvun alun nuoria tiedustelu-upseereita, jotka työskentelivät resurssipulan keskellä. Selander sairastui vaikeasti nuorena ja lupausasti alkanut ura kapeni työskentelyksi voinnin salliessa. Kuva Sotamuseo.

Yleisesikunnan päällikkö joutui siis ohjaamaan esikuntansa työskentelyä hyvin konkreettisella tasolla ja vakiinnuttamaan erilaisia arjen pyörittämisen kannalta tärkeitä käytänteitä. Suomen armeijan Yleisesikunnan uudet virkaohjeet otettiin käyttöön 1. marraskuuta 1919. Niissä määritettiin yksityiskohtaisesti työskentely Yleisesikunnassa salaisten ja erittäin salaisten asiakirjojen säilyttäminen mukaan luettuna. Yleisesikunnan päällikön 30. lokakuuta antama esikuntakäskey N:o 133 korosti osastojen päälliköiden vastuuta ohjeiden noudattamisesta sekä erityisesti asiakirjaturvallisuuden noudattamisen valvonnassa. Lisäksi asiakirjoille oli viimein saatu kassaholvi, joka oli jaettu osastojen kesken. Yleisesikunnan päällikkö joutui kuitenkin puuttumaan jatkuvasti esikuntansa työhön, sillä virkaohjeet eivät tuntuneet heti iskostuneen käytäntöön. Harmia tuottivat muun muassa toimistoille IV ja V tilatut sanomalehdet, jotka katosivat jo ennen virka-ajan alkua, sillä upseerit eivät muistaneet palauttaa niitä päivystyshuoneeseen. Näin ollen toimistoupseerit eivät päässeet kokoamaan tietoja lehdistä.²⁵⁷

Yleisesikunnan päällikön tehtävät näyttävät vaihdelleen perustehtävien hoitamisen opettamisesta Yleisesikunnan organisaation kehittämiseen. Tämä kuvaa hyvin Yleisesikunnan työskentelyn alun harmaata vaihetta. Enckell kirjoitti 10. marraskuuta 1922 puolustusministerille Yleisesikunnan määrävahvuuden tarkastamisesta Yleisesikunnan päällikkönä saamaansa kokemukseen vedoten. Sotilasasiamiesten virkara-

²⁵⁶ Jääkärien elämäkerraston ainekset 2484, Selander, Sven. KA.

²⁵⁷ *Suomen Yleisesikunnan Virkaohjeet*, Valtioneuvoston kirjapaino 1919. Maanpuolustuskorkeakoulun kirjaston kokoelma. Esikuntakäskey N:o 133 P.K.N:o 1488/19 30.10.1919. Esikuntakäskey N:o 158 N:o 2691/20 sal. 30.11.1920. KA.

kenne ja sotilasarvo olivat Enckellin esityksen keskiössä. Hän totesi, ettei sotilasasiamieheksi voinut nimittää ketä tahansa upseeria, joka oli ylennyt tarpeeksi korkeaan asemaan. Sotilasasiamiehen tehtävään soveltuivat tietynlaiset upseerit. Enckell esitti myös sitä, että sotilasasiamiehen palkan tulisi muodostua sijoituksen mukaan, ei sotilasarvon. Kapteenin virat Enckell esitti muutettavan kolmeksi majurin ja kahdeksi kapteenin viraksi. Lisäksi Enckell esitti, että sotilasasiamiehinä voisivat toimia sopivat upseerit kapteenista everstiin.²⁵⁸

Sotilasasiamiesorganisaation käyttö virkateitä pitkin vakiintui hitaasti. Puolustusministeriön osastojen henkilökunnalla oli usein vaikeuksia hahmottaa sotilasasiamiesten asemaa ja tehtäväkuvaa. Sotilasasiamiehiä lähestyttiin suoraan ja heille annettiin työllistäviä tehtäviä ohi heidän esimiehensä. Perinteisiin virkateihin vahvasti nojannut Enckell ei erityisemmin arvostanut asemansa sivuuttamista, ja sotilasasiamiesten työllistämistä kimmastuneena hän kirjoitti puolustusministerille tyyliin uskollisen suoran kirjelmän, jossa hän toivoi selkeää muutosta asiointilaan.²⁵⁹

”Sotilasasiamiehemme ovat kuten kaikkialla muuallakin maailmassa Yleisesikunnan päällikön alaisia joten lankeaa luonnostaan, että he myös saavat kaikki määräyksensä ja tehtävänsä Y:n päälliköltä. Sitä paitsi sotilasasiamies ei ole mikään yleisasiamies, joka järjestelisi kaikenlaisia asioita kuten k.o. maissa opiskelevien upseereiden palkanmaksua, tilattujen taisteluvälineitten vastaanottoja, j.n.e. vaan hän on etupäässä Y.E:n asiamies, toimien sotatekniikan ja toimien kaikenlaatuisten sotilaskysymysten seuraajana ja tiedottajana, sekä vieraitten maitten armeijain järjestelyä koskevien tietojen hankkijana.

*Mikäli muut puolustuslaitoksen elimet tarvitsevat hänen välitystään on heidän käännyttävä Y.e:an päällikön puoleen, eikä häntä sivuttaen hänen alaisensa puoleen.”*²⁶⁰

Taustalla on todennäköisesti vaikuttanut myös sotilasasiamiesten työtaakka, joka oli erittäin suuri. Lisäksi Yleisesikunnalla ei ollut käytettävissään laajaa tietovarantoa, vaan sitä vasta muodostettiin samalla kun Suomen sotilasasiamiehet solmivat suhteita paikallisiin piireihin. Sotilasasiamiehet joutuivat siis pitkäjänteisesti selvittämään Yleisesikunnan päällikön ohjeiden mukaan asemamaan asevoimien ja yhteiskunnan toimintaa. Yleisesikunta myös ohjeisti sotilasasiamiehiä erillisin tehtäväkohtaisiin ohjeisiin. Kuten Enckell kirjeessään puolustusministerille totesi, runsas tehtävämäärä vei aikaa perustehtävältä.²⁶¹

Huomionarvoista ja yleisesikuntaupseereiden taustoja kuvaavaa on se, että koko Yleisesikunnan henkilökunnan työskentelykieli oli 1920-luvun alussa ruotsi tai venäjä. Pääasiallinen työskentelykieli näyttää olleen ruotsi, kunnes kielilaki tuli voimaan vuonna 1923 ja työskentelykieleksi määrättiin suomen kieli. Myös sotilasasiamiehet raportoivat pääosin ruotsiksi, kunnes annettiin käsky vaihtaa työskentelykieleksi suomi.²⁶²

²⁵⁸ Yleisesikunnan päällikön kirjelmä puolustusministerille 2125/VII/sal. 22. 10.11.1922. R 90/28. KA. Esimerkiksi Suomen sotilasasiamiesten virat perustettiin jo helmikuussa 1919. Virkoja oli viisi, ja ne olivat kapteenin arvoisille upseereille. Ensimmäiset epäviralliset sotilasasiamiesten tehtävien kaltaisissa toimissa työskennelleet upseerit olivat sotilasarvoltaan kapteeneita.

²⁵⁹ Yleisesikunnan päällikkö kirjelmä puolustusministerille 516/VII/24/sal. 21.3.1924. R 90/31. KA.

²⁶⁰ Sama.

²⁶¹ Sama.

²⁶² Kielilaki tuli voimaan Suomessa 1.1.1923, 19. pykälä koski sotilasviranomaisia. Yleisesikunnan päällikkö Enckellin suomen kielen taito oli lähinnä auttava. Todennäköisesti Enckell on sanellut asiakirjat ruotsiksi tai venäjäksi ja sihteeri tai kirjuri oli kirjoittanut ne puhtaaksi suomen kielellä.

3.5.3. Tiedustelutiedon vaihto alkaa reunavaltioiden kesken

Riiasta muodostui nopeasti Varsovan rinnalle mielenkiintoinen reunavaltiopolitiikan näyttämö, ja kaupunkiin oli akkreditoitu runsaasti länsivaltojen sotilasasiamiehiä. Suomen kannalta sotilasasiamiehen akkreditointi oli merkittävä juuri reunavaltiopolitiikan vuoksi. Kesään 1921 saakka Varsovassa työskenteli sotilasasiamiehenä eversti Ahrenberg. Riiassa puolestaan työskenteli everstiluutnantti Helsingius.²⁶³

Reunavaltioyhteistyön hengessä aloitettiin myös yhteistyö tietojen vaihtamisessa. Heinä–elokuun vaihteessa 1922 Tallinnaan kokoontui arvovaltainen joukko reunavaltioiden ja Suomen edustajia. Tallinnassa Suomea edustivat Yleisesikunnan päällikkö Enckell ja osasto 2:n päällikkö, everstiluutnantti Heinrichs. Konferenssissa sovittiin Viron, Latvian, Puolan ja Suomen tiedustelu-yhteistyön syventämisestä. Esillä oli myös laajemman yhteistyön tekeminen. Tavoitteena oli, että yleisesikunnat laatisivat puolen kuun välein katsauksia tilanteesta raja-alueella sekä kuukausikatsauksia kohdemaan kyseisen maan armeijasta. Tietojen haluttiin perustuvan asiakirjalähteisiin, ja muilla keinoin hankitut tiedot tuli erottaa selkeästi. Tietoa ja sen luotettavuutta alettiin arvottaa.²⁶⁴

Tiedusteluhenkilöstön tapaamiset jatkuivat tiiviinä. Jo elokuun 8. päivänä kokoonnuttiin uudelleen Riikaan ja sovittiin sotilasasiamiesten tasolla tiivistä yhteistyöstä tiedustelutietojen vaihtamiseksi. Riikaan akkreditoitunut Puolan, Viron ja Suomen sotilasasiamiehet kokoontuivat kerran viikossa tai tarvittaessa useammin vaihtamaan tiedustelumateriaalia Neuvosto-Venäjältä. Taustalla oli tiedonvaihdon lisäksi myös tietojen vertaaminen ja arviointi.²⁶⁵ Syyskuussa Puolan yleisesikunta kutsui puolestaan Itämeren ympärille sijoittuvien valtioiden ja Romanian sotilasedustajat Varsovaan. Suomen edustajaksi 21. syyskuuta 1922 järjestettyyn tilaisuuteen määrättiin Yleisesikunnan päällikkö Enckell. Tehtävään hänet määräsi hänen isoveljensä, ulkoministeri Carl Enckell.²⁶⁶

Tiedustelutiedon hankinnan luonteeseen kuuluu olennaisesti tiedon vaihtaminen tiedon saannin lisäämiseksi ja tietojen tarkastamiseksi. Tietoa vaihdettiin niiden valtioiden sotilastiedustelun kanssa, jotka katsottiin ystävällismielisiksi. Sitä, mitä toinen valtio tiedolla teki, ei voitu kontrolloida. Tästä näkökulmasta tiedon luovuttaminen oli riski. Tarkasteltaessa sotilasasiamiestoimintaa 1800-luvulta 1920-luvulle on nähtävissä yhtenä sotilasasiamiesten tiedonhankinnan muotona tiedonvaihdata toisten sotilasasiamiesten kanssa. Tässä tiedonvaihtamisen järjestelmässä vaikuttivat paitsi maiden väliset suhteet myös henkilökohtaiset ystävyyssuhteet. Tiedon voidaan olettaa levinneen suhteellisen nopeasti sotilasasiamiesverkostossa, joten yleisesikuntien tiedusteluosastojen on täytynyt valvoa niitä tietoja, joita sotilasasiamiehelle annettiin. Tiedustelujohtajien ja yleisesikuntien päällikköjen tavatessa tiedonvaihtamiseen liittyi vastaava ongelma kuin sotilasasiamiestenkin väliseen tiedon vaihdantaan: luovutettua

²⁶³ Nimikirjanote 3590, Helsingius, Birger. KA. Salas (1973), s. 18.

²⁶⁴ Lehti, Marko, *Konferenssidiplomatian aika – reunavaltioyhteistyö 1920–1925*, pro gradu -tutkielma, Turun yliopisto 1992, s. 38–39, 78–84. Elfvengren (1984), s. 347–349. Leskinen, Jari, *Veljien valtiosalaisuus – Suomen ja Viron sotilaallinen yhteistyö Neuvostoliiton hyökkäyksen edellä vuosina 1918–1940*, WSOY 1999, s. 40–50.

²⁶⁵ Lehti (1992), s. 38–39, 78–84. Elfvengren (1984), s. 347–349. Leskinen (1999), s. 40–50.

²⁶⁶ Ulkoasiainministeriön kirjelmä Yleisesikunnan päällikölle N:o 11215 1.9.1922. R 90/28. KA. Elfvengren, (1984), s. 347–349.

tietoa ei voinut enää kontrolloida. Toisaalta tietoja oli turha pyytää, jos niitä ei voinut myös itse tuottaa vaihdettavaksi.²⁶⁷

Enckellin tultua Yleisesikunnan päälliköksi sen tiedonhankinta itänaapurista organisoitiin tehtäväksi neljästä suunnasta. Moskovaan akkreditoitu sotilasasiamies toimitti kokoamansa tiedot ja hallinnoimansa agenttiverkoston hankkimat tiedot Yleisesikuntaan toimisto V:n päällikölle, jonka suorassa alaisuudessa asiamiesverkosto Moskovassa oli. Lisäksi Puolaan, Latviaan ja Viroon akkreditoidut sotilasasiamiehet toimittivat tietoja reunavaltioiden tilanteista sekä itänaapurista Yleisesikunnan päällikölle. Yleisesikunnan päällikkö Enckell puolestaan teki läheistä yhteistyötä reunavaltioiden yleisesikuntien päälliköiden kanssa vaihtaessaan tiedustelutietoja. Myös maiden sotilastiedustelusta vastanneiden osastojen päälliköt työskentelivät yhdessä ja vaihtoivat tietoja Neuvosto-Venäjältä. Lisäksi toimisto V:n alaiset toimistot Viipurissa ja Sortavalassa toimittivat agenttiedustelutietoja.²⁶⁸

Toisin kuin reunavaltioiden läheistä tiedusteluyhteistyötä, Suomen ja Ruotsin välejä leimasi epäluulon ilmapiiri. Suomen sisällissodan jälkeen Itämeren turvallisuus ja sitä kautta strategisesti tärkeä Ahvenanmaan kysymys olivat keskeisiä keskustelussa Suomen ja Ruotsin välillä. Tosin Yleisesikunnan päällikkö Enckell suhtautui epäilevästi Ruotsiin ja kysymykseen Ruotsin antamasta sotilaallisesta avusta Suomelle mahdollisen sodan syttyessä. Toisaalta Enckell epäili myös Viron, Latvian ja Puolan kykyä auttaa Suomea.²⁶⁹

Enckell oli mahdollisesti ennakkoluuloinen Ruotsin tavoitteiden suhteen, sillä hän osallistui Genevessä vuonna 1921 järjestettyyn kansainväliseen konferenssiin, joka koski Ahvenanmaan neutralisointia. Tuolloin Ruotsi vaati Ahvenanmaan demilitarisaatiota, mistä muun poliittisen painolastin rinnalla muodostui yhteistyötä hidastava tekijä. Enckellin arvovalta ja henkilökohtainen suhtautuminen näyttävät vaikuttaneen organisaation toimintaan. Suomen ja Ruotsin yleisesikunnan päälliköt eivät Enckellin aikana kokoontuneet yhdessä. Yhteistyö aloitettiin vasta Heinrichsin toimiessa Yleisesikunnan päällikön sijaisena. Enckell ei edes pyrkinyt yhteistyöhön Ruotsin kanssa. Hän suhtautui varovaisesti myös reunavaltioyhteistyöhön, mutta neuvotteli sen merkeissä Viron, Latvian ja Puolan yleisesikuntien päälliköiden kanssa. Reunavaltioiden tiedustelumateriaalia koskeva yhteistyö ei olisi ollut mahdollista ilman Enckellin myönteistä suhtautumista.²⁷⁰

Yhteistä yleisesikuntien johtamalle sotilastiedustelulle oli tiedonhankintaorganisaation maakohtainen rakenne, jota määritti valtion suhde muihin valtioihin. Tiedustelu-

²⁶⁷ Hadley (2016), s. 4–7, 16–21. Esimerkiksi signaalitiedustelun koodit tai muut tiedot, jotka levitessään ns. vihollismaan tietoon olisivat aiheuttaneet tuhoa. Sotilasasiamiehille lienee kerrottu vain tehtävän suorittamisen kannalta tarpeellinen tieto.

²⁶⁸ Nimikirjanote 2031, Malmberg, Erik. *Ohjeita Suomen sotilasasiamiehille ulkomailla* N:o 1355/VII 23/sal., 8.11.1923. T 20317/1. *Ohjeita Suomen ilmalausiamiehelle Pariisissa*. N:o 2 sal. T 20317/1. Maakohtaiset tiedusteluohjeet Varsovan-sotilasasiamiehelle 25.5.1920. SARk 1399/11. KA. Arimo (1986), s. 11–14.

²⁶⁹ Turtola, Martti, *Tornionjoelta Rajajoelle – Suomen ja Ruotsin salainen yhteistoiminta Neuvostoliiton hyökkäyksen varalle 1923–1940*, 1984 s. 84–87. Arimo (1986), s. 15–17. Ahvenanmaan tilanteesta laajemmin: Enckell Carl, *Polittiset muistelmani osa II*, Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo 1956, 25–41. Kesällä 1925 jo erottuaan Yleisesikunnan päällikön toimesta Enckellin asiantuntemusta käytettiin hyväksi Erichin komitean käsitellessä maiden välistä avustus- ja takuusopimusta. Huolimatta Itämeren kysymyksestä Enckellin aikana Ruotsin ja Suomen yleisesikuntien päälliköt eivät olleet vierailleet toistensa luona.

²⁷⁰ Kansallisbiografia Oscar Paul Enckell. Luettu 3.6.2017. Lehti (1992), s. 38–39, 78–84. Arimo (1986), s. 11–14. Lehtola, Veli-Pekka, *Wallenius – kirjailijajakenraali Kurt Martti Walleninuksen elämä ja tuotanto*, Pohjainen 1994, s. 134–137.

organisaatioiden tiedonhankinnan painotuksissa näyttävät korostuneen niin sanotut luonnolliset viholliset. Suomen tapauksessa Neuvosto-Venäjältä muotoutui selkeä uhka alusta saakka. Vuosia Venäjän sotilastiedustelun tehtävissä toiminut Enckell sovelsi Venäjällä oppimiansa ja tutuiksi tulleita yleisesikunnan tiedusteluosaston rakennetta ja toimintatapoja Suomen armeijan Yleisesikunnan tiedusteluorganisaatioon. Uutta järjestelmää luotaessa oli mahdollisuus karsia myös Venäjän järjestelmän puutteet ja luoda pienen valtion armeijan tarpeisiin paremmin sopiva organisaatio.²⁷¹

3.6. Sotilasasiamiesten nimitykset ja palkat keskustelun kohteena

Palkkauskysymys näyttää olleen erityisen kiusallinen ongelma sotilasiamiesverkoston kehittämisessä. Suomen sotilasasiamiesten palkkaus oli suhteellisen heikko 1920-luvun alussa, etenkin kun sotilasasiamiesten tuli hoitaa myös kalliita edustustehtäviä. Tilannetta vaikeutti erityisesti Euroopan valtioiden heikko taloudellinen tilanne ensimmäisen maailmansodan jälkeen. Asuntojen ja ruoan hinnat nousivat korkeiksi. Sota oli runnellut Eurooppaa, ja jatkuvat kahakat Neuvosto-Venäjän kanssa vaikeuttivat entisestään tilannetta etenkin Itä-Euroopassa. Erityisesti Puolassa hintojen nousu näytti riistäytyvän käsistä. Sekä lähettilään että sotilasiamiehen tilanne oli ajoittain taloudellisesti hyvin vaikea.²⁷²

Ennen ensimmäistä maailmansotaa Euroopan valtioiden akkreditoimat sotilasasiemiehet olivat taustoiltaan yleensä yläluokkaisista ja heillä oli huomattavaa henkilökohtaista varallisuutta, joten valtion kyky maksaa riittävää palkkaa ja edustusmenoja ei korostunut. Suomen ensimmäiset sotilasasiemiehet olivat kyllä taustoiltaan varakkaita, mutta kirjeenvaihdosta päätellen henkilökohtaista omaisuutta ei joko ollut tai sitä ei ymmärrettävistä syistä haluttu käyttää työtehtävien hoitamiseen.²⁷³

Yleisesikunnan päällikkö Enckell esitti 25. syyskuuta 1919 Pariisin-sotilasiamiehen palkkioksi 2 500 frangia²⁷⁴ kuukaudessa sekä lisäksi 500 frangia²⁷⁵ kuukaudessa edustusmenojen kattamiseen. Suomen Skandinavian sotilasedustajan palkaksi Enckell esitti 1 200 kruunua ja edustuskustannuksiksi 400 kruunua kuukaudessa. Sotaministeriö ilmoitti saman vuoden lokakuun 23. päivänä, että Pariisin-sotilasiamiehen paikka oli täytetty ja palkkio maksettaisiin Yleisesikunnan esityksen mukaisesti sekä Pariisin- että Tukholman-sotilasiamiehelle. Lisäksi loput kolme virkaa sitouduttiin täyttämään Yleisesikunnan seikkaperäisten esitysten mukaisesti. Tuolloin Yleisesikunnan menosääntö vuodelle 1919 käsitti ilmeisesti kaikki sotilasasiamiesten virkoihin tarvittavat varat.²⁷⁶

Sotaministeriö ilmoitti 19. helmikuuta 1920 Yleisesikunnalle valtioneuvoston päättäneen myöntää varoja sotilasasiamiesten palkkoihin toistaiseksi ennen eduskunnan

²⁷¹ Fuller (1984), s. 64–67.

²⁷² Gyllenbögel (1946), s. 155–167.

²⁷³ Yleisesikunnan päällikön kirjelmä sotaministerille 2384/21 sal. 12/1921. R 90/24. KA. Stevenson (2016), s. 66–68. Hadley (2016), s. 47. Hörsell (2014), s.188–189.

²⁷⁴ Nykyrahassa noin 1050 euroa.

²⁷⁵ Nykyrahassa noin 203 euroa.

²⁷⁶ Yleisesikunnan päällikön esitys sotaministerille P.K. N:o 1355/19 25.9.1919. R 90/39. Sotaministeriön kirjelmä Yleisesikunnalle N:o 1808.19.K.2. 23.10.1919. R 90/42. KA.

päätöstä tulo- ja menoarviosta. Pariisin-sotilasasiamiehelle myönnettiin 2 500 frangia palkkaa ja 500 frangia edustuskuluihin. Lokakuussa 1919 myönnetty 3 000 frangin palkka näyttää jakaantuneen vain peruspalkkaan ja edustuskuluihin. Tallinnassa olleelle sotilasasiamiehen virassa toimineelle yhteysupseerille ja Varsovaan ja Riikaan akkreditoituille sotilasasiamiehille maksettiin 3 000 Suomen markkaa sekä 500 markkaa edustus- ja vuokratuloja. Murmanskissa toimineelle yhteysupseerille maksettiin 2 000 markkaa ja 500 markkaa edustus- ja vuokratuloihin. Alkuvuodesta 1920 sotilasasiamiesten paikoista oli täytetty tai katsottu täytettäväksi Pariisi, Varsova, Riika sekä yhteysupseereiden paikat Tallinnassa ja Muurmännillä.²⁷⁷

Riikaan akkreditoitiin everstiluutnantti Helsingius vuonna 1920. Joulukuussa 1922 hänen palkkaansa päätettiin valtioneuvoston kokouksessa nostaa 5 000 markkaan²⁷⁸ sekä lisätä päälle vielä 500 markkaa²⁷⁹ edustuskuluja. Palkkaa oli maksettu saman vuoden huhtikuun 1. päivästä lähtien. Syytä huomattavaan palkankorotukseen ei ole säilynyt asiakirjoissa. Mahdollisesti samaan aikaan korotettiin koko sotilasasiamiesverkoston palkkoja. On myös mahdollista, että osa salaiseen tiedusteluun käytettävistä varoista olisi maksettu palkkana, jolloin rahoista ei olisi jäänyt muuta jälkeä kuin palkkamerkintä. Toisaalta rahan ostovoima vaihteli Euroopassa sisäisesti huomattavasti, joten mahdollisesti palkkaa on voitu korottaa pakollisten elinkustannusten kattamiseksi. Riika, Varsova ja Moskova olivat kalliita kaupunkeja elää ja edustaa. Toisaalta jaettaessa tasaisesti vuoden 1923 Yleisesikunnalle suunnitellussa budjetissa viidelle sotilasasiamiehelle varattu 300 000 markkaa jokaisen kuukausiansio olisi ollut 5 000 markkaa. Käytännössä summaa ei näytä jaetun tasan, vaan maakohtaiset elinkustannukset ja sotilasasiamiehen virkapaikka vaikuttivat palkkoihin.²⁸⁰

Vuonna 1923 sotilasasiamiehen virat oli määritelty kolmelle everstiluutnantille ja kahdelle majurille. Huomion arvoista on myös se, että vuonna 1919 virat oli perustettu kolmelle majurille ja kapteenille. Toisaalta vuoden 1919 hyväksytyssä Yleisesikunnan määrävahvuudessa virat näkyvät kapteenin virkoina. Loppuvuodesta 1922 Yleisesikunnan upseereiden ylennyslistaan everstiluutnantti Helsingiuksen ylentämisesityksen yhteyteen kirjattiin sotilasasiamiesten vakanssien määrittäminen kapteenista everstiin asti. Jokaisen sotilasasiamiehen palkkauksen todettiin olevan erikseen määrätty, ei sotilasarvosta riippuvainen.²⁸¹

Enckell ei kuitenkaan ollut tyytyväinen sotilasasiamiesten palkkaukseen, vaan hän piti sitä aivan liian alhaisena. Enckell lähetti puolustusministerille esityksen palkkojen muodostamisesta niin, että sotilasasiamies pystyisi hoitamaan tehtävänsä asema- ja maassaan. Yleisesikunnan päällikkö pohjasi esityksensä valtion virkamiesten palkkojen uudelleen järjestelyyn. Sotilasasiamiehet rinnastettiin arvojärjestysluokassa ensimmäiseen lähetystösihteeriiin, joten heidän palkkauksensakin olisi Enckellin näemyksen mukaan pitänyt olla samalla tasolla. Tosin hän oli valmis tinkimään hieman

²⁷⁷ Sotaministeriön kirjelmä Yleisesikunnalle 476/20 sal. 19.2.1920. R 90/35. KA.

²⁷⁸ Nykyrahassa noin 1624 euroa.

²⁷⁹ Nykyrahassa noin 167 euroa.

²⁸⁰ Sotaministeriön kirjelmä Yleisesikuntaan N:o 2383.21. sal. 15.3.1922. R 90/27. Ehdotus Yleisesikunnan menosäännöksi 1923 21.3.1922. R 90/27. Yleisesikunnan hyväksytty vahvuusmäärä 1919. Päiväämätön. R 90/42. KA.

²⁸¹ Yleisesikunnan esitys Tasavallan Presidentin sota-asiainkanslialle 2076/VII 22 sal. 2.11.1922. R 90/22. Yleisesikunnan hyväksytty vahvuusmäärä 1919. Päiväämätön. R 90/42. Sotaministeriön kirjelmä Yleisesikunnalle N:o 2383.21. sal. 15.3.1922. R 90/27. Esitys Yleisesikunnan menosäännöksi 1923 21.3.1922. R 90/27. KA. Kanninen (1959), s. 1–3.

palkkauksesta, sillä ensimmäisellä lähetystösihteerillä oli enemmän edustusvelvollisuutta kuin sotilasasiamiehellä.²⁸²

Ensimmäisen lähetystösihteerin vuosipalkka oli 30 000 markkaa, joka Moskovassa kerrottiin viidellä ”kalliin ajan tähden”. Sotilasasiamiehen palkkaa Moskovaan Enckell esitti kerrottavaksi neljällä, jolloin Moskovan ensimmäinen lähetystösihteeriksi olisi saanut palkkaa 150 000 markkaa ja sotilasasiamies 120 000 markkaa. Varsovassa sotilasasiamiehen tehtävään oli Enckellin esityksen pohjalta suunniteltu lähetystösihteerinä toimivaa everstiluutnantti Conrad Ernstiä, jolle Enckell esitti maksettavaksi palkan päälle 32 000 markkaa. Pariisin-sotilasasiamiehen palkaksi Enckell esitti maksettavaksi 42 000 frangia. Riian sotilasasiamies hoiti Viron, Latvian ja Liettuan seurannan, joten hänen työmääränsä ja edustuskulunsa olivat mittavat. Riiaassa elinkustannukset olivat myös nousseet huomattavan korkeiksi, joten Yleisesikunnan päällikkö esitti palkaksi 120 000 markkaa. Tukholman-sotilasasiamiestä varten Enckell esitti 1 800 kruunun palkkaa, tosin Tukholman-sotilasasiamiestä ei vielä tuolloin ollut päätetty akkreditoida tehtävään. Asia näyttää kuitenkin olleen vireillä, sillä Yleisesikunnan päällikkö oli jo suunnitellut sopivan palkan tehtävään.²⁸³

Vuoden 1923 alussa Yleisesikunta ja puolustusministeriö kävivät ajatusten vaihtoa sotilasasiamiesten palkoista. Budjettia väärästi se, ettei eduskunta ollut ottanut huomioon Tukholman-sotilasasiamiehen paikkaa. Tähän kohtaan asiakirjaa on Yleisesikunnassa lisätty kysymysmerkki ja alleviivaus. Ilmeisesti oli etukäteen oletettu, että asia oli otettu huomioon, kun myönteinen päätös sotilasasiamiehen akkreditoinnista Tukholmaan oli viimein saatu. Puolustusministeriön ja Yleisesikunnan näkemykset palkkabudjetista olivat varsin kaukana toisistaan. Yleisesikunta vaati sotilasasiamiesten palkkoihin 603 000:ta markkaa, johon oli otettu huomioon liikkumavaraa myös kurssien heilahtelulle. Puolustusministeriö oli budjetoinut kokonaisuudessaan vain 450 000 markkaa. Tästä laskelmasta siis ilmeisesti kuitenkin puuttui kokonaan Tukholman-sotilasasiamiehen palkka Yleisesikunnan päällikön suunnitelmista huolimatta.²⁸⁴

Sotilasasiamiesten palkkauksessa oli haasteita koko 1920-luvun ajan. Erityisen hankala taloudellinen tilanne näyttää kuitenkin olleen ensimmäisillä sotilasasiamiehillä. Varojen puute ja kehittymätön maksujärjestelmä vaikeuttivat merkittävästi sotilasasiamiesten työskentelyä ja pakottivat valitsemaan tarkoin edustustilaisuudet. Yleisesikunnan kannalta sotilasasiamiesten työn ohjaaminen oli alussa suoritettava varsin konkreettisesti, myös taloudenpidon näkökulmasta. Virkamatkojen laskut ja sekä edustuskulut vaativat ohjausta, sillä rahaa toimintaan oli käytettävissä varsin vähän. Sinällään asetelma oli sotilasasiamiehen lähtökohdista hivenen kiusallinen, sillä hänen tuli verkostoitua monipuolisesti ja hankkia tietoja useista valtiosta, mutta varoja toimintaan ei juuri ollut. Yleisesikunnan päällikkökin joutui kiusalliseen välikäteen istuessaan ikään kuin Yleisesikunnan rahavarojen päällä. Enckell muun muassa kirjoitti eversti Ahrenbergille Varsovaan virkamatkan kustannuksista ja ohjeisti everstiä matkustamaan tulevaisuudessa vain esimiehensä määräyksestä.²⁸⁵

²⁸² Yleisesikunnan päällikön kirjelmä puolustusministerille 2381/VII Sal 22. 29.12.1922. R 90/28. KA.

²⁸³ Sama.

²⁸⁴ Puolustusministeriön kirjelmä Yleisesikunnalle No 216 y3 sal. 29.1.1923. R 90/29. KA.

²⁸⁵ Maakohtaiset tiedusteluohjeet Varsovan-sotilasasiamiehelle 25.5.1920. SARk 1399/11. Yleisesikunnan päällikön Enckellin kirje Varsovan-sotilasasiamiehelle 2057/20. sal. 25.9.1920. SARk 1399/11. KA.

Edustuskuluihin ja palkkoihin varattujen vähäisten varojen lisäksi Suomen kannalta kiusallista sotilasasiamiesverkossa oli Tukholman-sotilasasiamiehen viran saamisen ja täyttämisen vaikeus. Samankaltaisten yhteiskunnallisten ja luonnonolojen vuoksi Ruotsi oli Suomen kannalta kiinnostava valtio. Ruotsi nähtiin näistä syistä myös hyvänä esimerkkinä Suomelle. Tukholmaan oli yritetty akkreditoida sotilasasiamies jo vuodesta 1918 lähtien, mutta tilanne lykkääntyi niin rahakysymyksen kuin Ahvenanmaan kiistankin vuoksi.²⁸⁶

Suomessa tilannetta seurasi Ruotsin Helsingin-sotilasasiamies Frey Rydeberg. Hän raportoi Tukholmaan Suomen sotilasasiamiesverkon kehityksestä ja etenkin Tukholman-sotilasasiamiehen akkreditoinnista. Rydeberg näyttää olleen tietoinen Suomen Tukholman-sotilasasiamiehen palkkauksen ongelmista. Hän arvioi Tukholmaan akkreditoitavan sotilasasiamiehen palkan samaksi kuin mitä Yleisesikunnan päällikkö Enckell laski vuonna 1923 Tukholman sotilasasiamiehen palkan olevan, kun Yleisesikunnan maksama 1 800 markkaa muutettaisiin kruunuiksi.²⁸⁷

Kun valtioneuvoston hyväksyntä lopulta sotilasasiamiehen lähettämiseksi Tukholmaan saatiin, kynnyskysymykseksi muodostui palkkaus, joka näytti lopulta jäävän kiusallisen pieneksi. Lopullinen palkka oli vain lähes puolet siitä, mitä Yleisesikunnan päällikkö Enckell ja majuri Rydeberg olivat arvioineet alkuvuodesta 1923, 1 080 kruunua. Lopulta Enckell kirjoitti puolustusministerille löytäneensä sopivan upseerin, joka olisi valmis täydentämään omista varoistaan valtioneuvoston asettamaa pientä palkkiota. Enckell esitti kapteeni Carl Rothea, joka palveli tuolloin puolustusministeriössä ja antoi suorasanaisesti ymmärtää, ettei pitkällisen etsinnän tulosta kannattanut nyt hukata. Puolustusministeri suostui Yleisesikunnan päällikön esitykseen, ja lopulta Tukholmaan saatiin kuin saatiinkin sotilasasiamies Skandinavian maita varten.²⁸⁸

Pienestä palkasta muodostui haaste Ruotsin lisäksi myös Ranskassa. Pariisissa vuodesta 1919 toiminut eversti Procopé kirjoitti 27. joulukuuta 1922 Yleisesikunnan päällikkö Enckellille palkkansa pienuudesta ja vaati saada lisää palkkaa. Eversti vetosi sekä Suomen lähetystön henkilökunnan 50 prosentin palkkojen korotukseen että Puolan sotilasasiamiehen, everstiluutnantti Bechin palkkaukseen. Suomen sotilasasiamiehen palkka jäi auttamattoman pieneksi. Sotilasasiamies vastasi lähetystön hierarkiassa ensimmäistä lähetystösihteeriä, mutta tämä ei näkynyt palkassa. Eversti Procopé oli keskustellut asiasta myös Yleisesikunnan päällikön Enckellin isoveljen Carl Enckellin kanssa, joka toimi Pariisissa Suomen lähettiläänä. Tämä suositti sotilasasiamiehen palkan nostamista 3 750 frangiin. Vertailukohtana voidaan pitää Puolan sotilasasiamiehen palkkaa, joka oli juuri päätetty nostaa 5 000 frangiin. Yleisesikunnan päällikkö oli jokseenkin samaa mieltä.²⁸⁹

Eversti Procopén seuraaja everstiluutnantti Nicolai Tötterman vaati samaa 5 000 frangin palkkaa pysyvänä valuuttana kaksi vuotta myöhemmin. Tötterman totesi, että kurssiin sidottu palkka aiheutti kuukausittaista huolta siitä, miten palkka muodostui. Tötterman totesi mielivaltaiseksi puolustusministeriön näkemyksen sotilasasiamiesten palkoista. Hänen mukaansa niissä ei ollut otettu millään tavalla huomi-

²⁸⁶ Sotaväen päällikön kirjelmä puolustusministerille 1707/VII/22 sal. 9/1922. R 90/28. KA.

²⁸⁷ Yleisesikunnan päällikön kirjelmä puolustusministerille 351/V/Sal. 24. 12.3.1924. R 90/32. KA.

²⁸⁸ Yleisesikunnan päällikön kirjelmä puolustusministerille 1250/VII/23 sal. 23.10.1923. R 90/30. KA. Ahtinen (2004), s. 22–24.

²⁸⁹ Pariisin-sotilasasiamiehen kirjelmä Yleisesikunnan päällikölle N:o 244 27.12.1922. R 90/29. KA.

oon sotilasasiamiehen sotilasarvoa tai asemaa yhteiskunnassa eikä myöskään asemaan talouden vakautta, mikä vaikutti valuutan arvon kehitykseen. Tötterman osoitti, että valuutan arvon vaihtelut vaikuttivat sotilasasiamiesten kuukausipalkkoihin. Toisissa valtioissa vaikutus oli siedettävämpi kuin toisissa.²⁹⁰

Suomen sotilasasiamiesverkoston toiminnan suurimpana haasteena oli yleensä raha. Pieni palkka mahdollisti huonosti sekä työhön kiinteästi kuuluvan edustamisen että jokapäiväisen tiedustelutyön tulosten raportoinnin ja Yleisesikunnan toivomien tutkimusten lähettämisen Suomeen. Haasteena näyttää olleen myös kansliavarojen vähäinen määrä. Sotilasasiamiehet joutuivat pyytämään Yleisesikunnalta takaisin käyttämiään omia varojaan. Takaisinmaksu oli ajoittain erittäin hidasta. Kyse oli todennäköisimmin epäselvistä ja vakiintumattomista käytänteistä maksuja suorittaneessa kansliatoimistossa kuin suoranaisesta rahanpuutteesta. Huolimatta siitä, että rahapula oli Yleisesikunnan arjessa päivittäin läsnä oleva tosiasia, sotilasasiamiehille kuuluvat kulut kuitattiin kuitenkin Yleisesikunnan budjetista, joten varsinaista syytä jatkuville maksujen myöhästymisille on vaikea löytää.²⁹¹

Tarkasteltaessa kansainvälistä sotilasasiamiesjärjestelmää ennen ensimmäistä maailmansotaa palkkauskysymys ei vastaavassa laajuudessa haitannut tiedustelutoimintaa. Valtioilla oli käytettävissään kohtuulliset palkat ja salaisen tiedustelun varat, ja toisaalta usean valtion sotilasasiamiehet olivat taustoiltaan erittäin varakkaita, joten edustuskustannukset eivät tuottaneet ongelmia. Mahdollisesti ajan hengen vedentekijänä oli ensimmäinen maailmansota. Sotilasasiamiehet säilyivät edelleen koulutetuista ja kielitaitoisista upseereista valikoituna ryhmänä, jolloin kotitausta oli vähintäänkin porvarillinen. Suomen akkreditoimien ensimmäisten sotilasasiamiesten taustat olivat myös yhteiskunnan ylätasolta, mutta todennäköisesti lähtökohdaksi muotoutui se, että valtio maksaa edustuskulut.²⁹²

3.7. Sotilasasiamiesverkosto laajenee

3.7.1. Suunniteltuja ja yllättäviä muutoksia sotilasasiamiesverkostossa

Suomen sotilasasiamiehiä oli akkreditoitu Eurooppaan kesäkuussa 1921 kolme: eversti Procopé Pariisiin, everstiluutnantti Helsingius Riiikaan sekä eversti Wesander Moskovaan. Kesän kynnyksellä 1920 kaksi sotilasasiamiehen virkaa oli täytetty väliaikaisesti Ranskassa opiskelevilla upseereilla, majuri Heinrichsillä ja kapteeni Martolalla. Yleisesikunnan osasto 2:n järjestelmällisen työskentelyn käynnistyttyä sotilasasiamiesten akkreditointi Eurooppaan alkoi ilmeisesti tulla ajankohtaiseksi, ja Yleisesikunnan päällikkö alkoi järjestää sotilasasiamiesten virkoja vapaiksi ulkomailla opiskelevista upseereista. Enckell esitti puolustusministerille ministeriön alaista upseerivarikkoa, jossa ulkomaille opiskelemaan komennetut upseerit eivät rasittaisi

²⁹⁰ Pariisin-sotilasasiamiehen kirjelmä Yleisesikunnan päällikölle N:o 124/46 19.6.1924. R 90/32. KA.

²⁹¹ *Objekt Suomen sotilasasiamiehille ulkomailla* 397/IV/26 sal. T 20317/1. Pariisin-sotilasasiamiehen kirjelmä kansliatoimistoon N:o 1. 2.1.1922. R 90/29. KA.

²⁹² Nimikirjanote, Ahrenberg, Carl Gaston, Nimikirjanote 27944, Procopé, Nils. Nimikirjanote 3590, Helsingius, Birger. Nimikirjanote 1345, Wesander, Oscar. KA. Vagts (1967), s. 110–127. Sulamaa (1967), s. 396–397.

Yleisesikunnan, muiden esikuntien ja joukko-osastojen virkoja. Näin Yleisesikunnastakin vapautuisi kaksi sotilasasiamiehen virkaa.²⁹³

Muutoksia sotilasasiamiesverkostossa tapahtui sekä suunnitellusti että yllättäen. Ensimmäiset sotilasasiamiehet olivat olleet tehtävässään vain reilun vuoden, kun ensimmäinen muutos verkostossa tapahtui yhtäkkiä luonnollisen poistuman kautta. Varsovan-sotilasasiamies, eversti Ahrenberg ehti toimia tehtävässään vain vajaan vuoden, kunnes hän 3. toukokuuta 1921 kuoli hieman yli 40-vuotiaana. Suomen kannalta keskeiseen valtioon Puolaan jäi tiedonhankinnan aukko Ahrenbergin kuoleman myötä, etenkin kun seuraajaa ei saatu heti nimettyä tehtävään. Tasavallan Presidentti nimesi vasta 3. elokuuta 1923 tehtävään puolan kieltä taitavan everstiluutnantti Conrad Ernstin. Vaikeassa tilanteessa hän lupautui hoitamaan tehtävänsä oman lähetystösihteerin toimensa ohella. Puolassa ei siis ollut virallista sotilasasiamiestä kahteen vuoteen, joten tiedonhankinta oli organisoitava eri tavoin.²⁹⁴

Varsovaa pidettiin merkittävänä kohteena juuri reunavaltioyhteistyön näkökulmasta, mutta taloudellisesti äärimmäisen tiukka aika ilmeisesti esti uuden sotilasasiamiehen nopean akkreditoinnin. Reunavaltioyhteistyön kannalta keskeisestä Puolasta kuitenkin ilmeisesti saatiin ainakin tyydyttävästi tietoja. Asiakirjalähteiden perusteella ei ole nähtävissä erityistä huolta tiedonhankinnasta Puolan suunnalta. Ilmeisesti syynä tähän oli hyvä yhteistyö Suomen Varsovan-lähetystössä työskennelleen everstiluutnantti Ernstin kanssa. Hän työskenteli vuodet 1920–1935 aluksi lähetystösihteerin virassa ja myöhemmin ja lähettiläänä. Sotilasasiamiehenä everstiluutnantti Ernst toimi omien tehtäviensä ohessa kolmen vuoden ajan vuosina 1923–1926.²⁹⁵

Eversti Wesander palasi Moskovasta takaisin Suomeen loppuvuodesta 1922 ja jäi työskentelemään Yleisesikunnan kokoonpanoon. Puolustusministeriö antoi 11. kesäkuuta 1925 luvan akkreditoida sotilasasiamiehen Moskovaan, tosin vasta syyskuun alusta lähtien. Vuoden 1925 Yleisesikunnan esikuntakäskyn mukaan eversti Wesander oli sijoitettu Yleisesikuntaan ”erikoisiin tehtäviin” yhdessä majuri Gunnar von Wrightin kanssa.²⁹⁶

Tukholman-sotilasasiamiehen akkreditointi oli ollut ajankohtaista väli aikaisten sotilasasiamiesten poistuttua maasta. Ahvenanmaan kiista kuitenkin ilmeisesti lykkäsi akkreditointia. Sotaväen päällikkö, kenraalimajuri Karl Fredrik Wilkama esitti 1. joulukuuta 1922 sotilasasiamiehen akkreditointia Ruotsiin huolimatta maiden vaikeasta suhteesta. Wilkama esitti myös, että mikäli rahat sotilasasiamiehen palkkaamiseen eivät riittäisi, Sotaväen päällikön mukaan voitiin harkita myös upseerikomennusta, mutta tällöin olisi valittava talviaika. Suomen ja Ruotsin luonnonolot olivat hyvin samankaltaiset, joten Suomessa haluttiin päästä lähempään yhteyteen läntisen naapurin armeijan kanssa. Talvioloissa selviämisestä ja taistelusta oltiin hyvin kiinnostuneita. Wilkama ohitti esityksellään puolustusministerille Yleisesikunnan päällikkö

²⁹³ Yleisesikunnan päällikön kirjelmä Tasavallan Presidentin sota-asiankanslialle N:o 1357/19 25.9.1919. R 90/17. Yleisesikunnan päällikön kirjelmä puolustusministerille 2065/VII/22 sal. 10/1922. R 90/28. KA. Eversti Wesander akkreditointiin kesäkuun alussa 1921 Moskovaan, eversti Ahrenberg menehtyi 3.5.1921.

²⁹⁴ Nimikirjanote, Ahrenberg, Carl Gaston. Yleisesikunnan päällikön kirjelmä Sotaväen päällikölle 2381/22 VII sal. 29.12.1922. R 90/28. KA. Gyllenbögel (1946), s. 155–159.

²⁹⁵ Yleisesikunnan kirjelmä ulkoasiainministeriölle 989/VII/23. 3.8.1923. R 90/30. KA. Castrén (1999), s. 15. Elfvingren (1997), s. 237–239. Paasivirta (1968), s. 170.

²⁹⁶ Suomen Venäjän-lähettilään kirjelmä Yleisesikunnalle 28.9.1922. R 90/27. Puolustusministeriön kirjelmä Yleisesikunnalle N:o 77/25. 11.6.1925. SARk 1399/14. Esikuntakäskey N:o 14 N:o 610/VII/25 1.4.1925. Nimikirjanote 1345, Wesander, Oscar. KA. Elfvingren, (1997), s. 239. Castrén (1999), s. 23.

Enckellin, jonka toiminta-alaan ja suoraan alaisuuteen sotilasasiamiehet kuuluivat. Kuten arvata saattaa, Yleisesikunnan päällikkö ei asiasta erityisemmin ilahtunut. Hän kirjoitti 5. joulukuuta 1922 Wilkamalle selvityspyynnön syrjäyttämistään.²⁹⁷

Joulukuun lopussa 1922 Yleisesikunta kuitenkin esitti valtioneuvostolle mahdollisia palkkausjärjestelyitä, jotta sotilasasiamies saataisiin Tukholmaan. Yleisesikunta esitti myös, että olosuhteiltaan samankaltaiseen Ruotsiin olisi tärkeää saada sotilasasiamies luomaan maiden välisiä suhteita. Valtioneuvosto hylkäsi esityksen 23. maaliskuuta 1923. Seuraavan kerran asia esitettiin huhtikuun 7. päivänä, jolloin esitys hylättiin jälleen. Saman vuoden lokakuussa valtioneuvosto yllättäen hyväksyi esityksen, ja syynä tähän lienee ollut lehdistön suhtautuminen asiaan. Mahdollisesti tieto valtioneuvoston hylkäämistä esityksistä vuodettiin lehdistölle tahallisesti. Mikäli näin oli, osattiin vetää oikeasta narusta. Lehdistö tarttui hanakasti siihen tosiasiaan, ettei Suomella ollut sotilasasiamiestä Skandinavian maita varten.²⁹⁸

Kun valtioneuvoston hyväksyntä lopulta sotilasasiamiehen lähettämisestä Tukholmaan saatiin, kynnyskysymykseksi muodostui sotilasasiamiehen palkka, joka näytti lopulta jäävän kiusallisen pieneksi. Tehtävään suunnitelluista upseereista kieltäytyikin useampi upseeri. Ruotsin Helsingin sotilasasiamiehen Rydebergin raportin mukaan tehtävää tarjottiin ainakin Tukholmassa syntyneelle majuri Sven Selanderille ja majuri Heikki Kekonille, joista Selanderia pidettiin Rydebergin mukaan vahvimpana ehdokkaana. Kun Suomen ja Ruotsin välejä hiersivät Ahvenanmaan kysymyksen lisäksi myös kielipoliittiset ristiriidat, Suomen hallitus kieltäytyi ruotsalaisten mukaan lähettämästä muuta kuin suomenkielistä sotilasasiamiestä Tukholmaan. Näin ollen majuri Kekoni olisi ollut vahva valinta, joskin pieni palkka muodostui todennäköisesti esteeksi hänelle.²⁹⁹

Yleisesikunnan päällikkö Enckell esitti tehtävään lokakuun lopussa 1923 kapteeni Carl Alfred Wilhelm Rothea, joka palveli tuolloin puolustusministeriössä toimistopäällikkönä. Kapteeni Rothe oli osallistunut sisällissotaan ruotsalaisen kenraalimajuri Ernst Linderin adjutanttina, ja hän oli sodan jälkeen opiskellut oikeustieteitä. Vuonna 1920 hänelle oli annettu varatuomarin arvonimi. Rothella katsottiin taloudellisen vakauden, kielitaidon ja soveltuvuutensa takia olevan hyvät mahdollisuudet toimia sotilasasiamiehenä. Puolustusministeri suostui Yleisesikunnan päällikön ehdotukseen, ja Tukholmaan akkreditoitiin lopulta kapteeni Carl Rothe 23. marraskuuta 1923.³⁰⁰

Eversti Nils Procopé työskenteli sotilasasiamiehen tehtävissä Pariisissa syksyyn 1923 saakka, jolloin hän anoi eroa. Hänet siirrettiinkin reserviin kenraalimajurina. Eron yhteydessä Yleisesikunnan päällikkö joutui selvittämään ja puoltamaan Procopén sotilaspuvun kanto-oikeutta, joka kyseenalaistettiin, sillä tämän ansioista sisällissodan aikana ei ollut tietoja. Enckell selvitti Procopén olleen sairaalassa Pietarissa sotakuukausien aikana ja myöhemmin toimineen kaupungissa erityisessä salaisessa sotilas-komiteassa, joka toimitti Suomeen aseita ja järjesteli asioita odottaen Saksan hyökkäystä Pietariin. Tuolloinen ministerivaltiosihteeri Carl Enckell, Yleisesikunnan pääl-

²⁹⁷ Sotaväen päällikön kirjelmä puolustusministerille. 1707/VII/22 sal. 9/1922. R 90/32. Yleisesikunnan päällikön kirjelmä Sotaväen päällikölle 2266/VII sal. 5.12.1922. R 90/28. KA.

²⁹⁸ Ahtinen (2004), s. 20–22. Elfvingren (1997), s. 239–240.

²⁹⁹ Ahtinen (2004), s. 22–24.

³⁰⁰ Yleisesikunnan päällikön kirjelmä puolustusministerille 1250/VII/23 sal. 23.10.1923. R 90/30. Nimi-kirjanote 28142, Rothe, Carl. KA. Ahtinen (2004), s. 22–24.

likön isoveli, oli määrännyt upseerit pysymään kaupungissa ja valvomaan punaisten lähetyksiä Suomeen. Lisäksi komitean upseereiden tehtävänä oli ollut hankkia tietoja Pietarista ja toimittaa ne Virossa olleille saksalaisille. Procopé sai Enckellin selvityksen pohjalta oikeuden käyttää sotilaspukua.³⁰¹

Kartta 1: Suomen sotilasasiamesieverkosto vuonna 1924. Sotilasasiamiesten akkreditointeja hiddasti erityisesti varojen puute. Lähde: Liite 1.

Yleisesikunnalla oli ilmeisesti seuraaja jo valmiiksi katsottuna reserviin siirtyvälle kenraalimajurille. Yleisesikunnan päällikkö Enckell oli tiedustellut puolustusministeriltä ja Ranskan hallitukselta eversti Hans Brummerin soveltuvuutta tehtävään. Yleisesikunta esittikin Brummeria tehtävään, mutta lopulta uudeksi Pariisin-sotilasasiemieheksi valittiin entinen tsaarin upseeri everstiluutnantti Nicolai Tötterman, joka aloitti tehtävänsä 24. tammikuuta 1924. Selkeää syytä Töttermanin valintaan ei voida lähteiden perusteella todeta, mutta samaan aikaan käyty keskustelu Suomen Tukholman sotilasasiemiehen valinnasta pyöri nimenomaan palkkauksen ympärillä. Mahdollisesti taloudellisista realiteeteista muodostui este eversti Brummerin akkreditoinnille Pariisiin.³⁰²

³⁰¹ Esikuntakäskey N:o 46 N:o 1153/VII/23 18.9.1923. Yleisesikunnan päällikön kirjelmä Tasavallan Presidentin sota-asiainkanslialle 1034/VII/23 sal. 30.8.1923. R 90/30. KA.

³⁰² Venäjän armeijan nimikirjanote, Nikolai Albertovitš Tötterman, f.409, op. 1, d 131219 ps. 79–779. Venäjän valtion sotahistoriallinen arkisto, RGVIA. Eversti Tötterman oli valtioneuvoksen poika. Hänet oli komennettu Suomen joukkojen päällikön käskyllä no: 27 29.8.1898 Semjonovin rykmentin henkivartiokaartiin venäjän kielen kehittämiseksi kolmen vuoden ajaksi. Yleisesikunnan päällikön kirjelmä puolustusministerille N:o 1110/VII/23 sal. 18.9.1923. R 90/30. KA. Elfvengren (1984), s. 34. Ahtinen (2004), s. 21–23.

3.7.2. Ilmailuasiamiestoiminta käynnistetään

Ranskan merkitys keskeisenä sotilasasiamiesten sijoituspaikkana säilyi 1920-luvun alussa toisaalta upseerikoulutuksen ja toisaalta ilmasodankäynnin ja kehittyvien asejärjestelmien vuoksi. Teknologian kehittyminen ja etenkin lentokoneiden merkityksen kasvu asetti uudenlaisia tarpeita. Euroopan valtiot alkoivat akkreditoida ilmailuasiamiehiä keräämään tietoja ilmailuun ja lentokoneisiin liittyvästä teknisestä kehityksestä. Suomella oli ollut sotilasasiamies Pariisissa jo vuodesta 1919, mutta ilmailuasiamies akkreditoitiin vasta keväällä 1924. Ruotsi puolestaan oli akkreditoinut ensimmäisen ilmailuasiamiehensä Lontooseen jo vuonna 1921.³⁰³

Suomen ilmavoimille haluttiin saada koneiden lisäksi myös tuoretta tietoa ilmasodankäynnin taktisesta ja teknisestä kehityksestä. Enckell esitti puolustusministeriölle, että ilmailuasiamies olisi saatava seuraamaan taktista kehitystä.³⁰⁴ [...] *mikä kaikkien tietojen mukaan on tavattomasti edistynyt ja mitä ei täältäkäsin voida seurata. Samoin olisi ilmailuattashean otettava osaa vuotuisiin ilmailukonferensseihin.* [...]”³⁰⁵

Kuva 9: Majuri Bertel Mårtenson toimi Suomen ilmailuasiamiehenä Pariisissa vuosina 1924–1926. Hän oli laajasti verkostoitunut eurooppalaisiin ilmailupiireihin. Brittiedustelu seurasi hänen toimiaan 1930-luvun puolivälistä lähtien ja totesi myöhemmin hänen työskennelleen muun muassa Saksan tiedustelun hyväksi. Saksan viranomaiset pidättivät Mårtensonin syksyllä 1943 ja hän ilmeisesti menehtyi siirrettäessä keskitysleiriltä toiselle huhtikuussa 1945. Kuva Sotamuseo.

Ilmavoimien esikunta oli esittänyt jo eversti Procopén akkreditoinnin aikana haluavansa saada ilmailua koskevia tutkimuksia ja ohjesääntöjä, mutta turhaan. Lentokoneiden suorituskyky ja ilmasodankäynti kehittyivät vauhdikkaasti 1920-luvun alussa, eikä Pariisin-sotilasasiamies kyennyt hankkimaan tarpeeksi tietoa, joten ilmailuasiamiehen sijoittamista Ranskaan pidettiin erityisen tärkeänä.³⁰⁶

Sopivan ilmailuasiamiehen löytäminen tehtävään ei ollut helppoa, sillä kielitaidon ja seurapiireihin sopivuuden lisäksi hänellä piti olla myös teknistä osaamista. Yleisesikunnan päällikkö Enckell ajoi alusta saakka tehtävään majuri Bertel Mårtensonia ilmeisesti tämän monipuolisen osaamisen vuoksi. Majuri Mårtenson oli laatinut alkuvuodesta 1924, todennäköisesti Enckellin käskystä, laajan promemorian ilmailu-

³⁰³ Ilmavoimien esikunnan kirjelmä toimisto IV:lle N:o 68/IV/24. sal. 29.1.1924 ja sen liitteenä oleva päiväämätön promemoria *Ilma-attashean nimityksestä Lontooseen tai Pariisiin*. R 90/31. Nimikirjanote 27944, Procopé, Nils. Nimikirjanote 23795, Mårtenson, Bertel. KA. Lindeman (1938), s. 445–446. Elfvengren (1984), s. 345–346.

³⁰⁴ Ilmavoimien esikunnan kirjelmä toimisto IV:lle N:o 68/IV/24. sal. 29.1.1924 ja sen liitteenä oleva päiväämätön promemoria *Ilma-attashean nimityksestä Lontooseen tai Pariisiin*. R 90/31. KA. Elfvengren (1984), s. 345–346.

³⁰⁵ Yleisesikunnan päällikön kirjelmä puolustusministeriöön N:o 210/IV/24 sal. 7.3.1924. R 90/31. KA.

³⁰⁶ Ilmavoimien esikunnan kirjelmä Yleisesikunnalle 22.8.1924. SARk 1401/11. KA.

asiamiehen akkreditoinnin hyödyistä. Sopivan kielitaidon omaavia ja lentokoneiden tekniikkaa ymmärtäviä upseereita ei liene ollut jonoksi saakka. Mårtenson oli opiskellut Ranskan lentoinsinööriakatemiassa *l'Ecole Supérieure d'Aéronautique et de Construction Mécanique* valmistunut 1920 diplomi-insinööriksi ja ollut komennettuna Ranskan meri-ilmailuvoimiin. Hänellä oli siis teknisen osaamisen lisäksi kulttuurin tuntemusta, kielitaitoa ja opiskelutovereita Ranskan ilmavoimissa. Toisin sanottuna Mårtenson oli hyvin verkostoitunut.³⁰⁷

Yleisesikunnan päällikkö Enckell ja Sotaväen päällikkö Wilkama olivat nimityksestä eri mieltä. Enckell oli lähettänyt Wilkamalle kyselyn majuri Mårtensonista sekä tämän erityistaidoista, jotka Wilkamakin allekirjoitti. Wilkama ei kuitenkaan voinut suositella miestä, joka oli joutunut esimiestensä valvontaan huolimattomuuden ja tehtäviään kohtaan osoittamansa mielenkiinnon puutteen vuoksi. Enckellin tiedusteluun Sotaväen päällikkö Wilkamalta siitä, kuka muu tulisi kysymykseen tehtävää täyttävässä, jos Mårtenson ei kelvannut tälle, Wilkama vastasi kannattavansa virkaiästä huolimatta ilmavoimien luutnantti Hanneliuksen akkreditointia.³⁰⁸

Kenraalimajuri Enckell halusi kuitenkin Mårtensonin tehtävään, ja jo 6. toukokuuta 1924 hän tiedusteli ulkoasianministeriön kautta, mikä oli Ranskan hallituksen kanta Mårtensonin akkreditointiin. Majuri Mårtenson siirrettiin Yleisesikuntaan ja akkreditoitiin ilmailuasiamiehen tehtävään Pariisiin toukokuun 7. päivänä. Virallinen vastaus Pariisista saapui vasta 10. toukokuuta ulkoasianministeriön kautta. Suomen ilmailuasiamies sai käytettäväkseen *Ohjeita Suomen sotilasiasiamiehille ulkomailla* lisäksi *Ohjeita Suomen ilmailuasiamiehelle Pariisissa ja Lontoossa*.³⁰⁹

Sotilasiasiamiesverkon laajentaminen Britanniaan sivuakkreditointina tuli myös ajankohtaiseksi kesän 1924 kynnyksellä. Yleisesikunnan päällikkö Enckell tiedusteli puolustusministeriltä kesäkuun 12. päivänä, voidaanko Yleisesikunnalle antaa määrärahoja Pariisin-sotilasiasiamiehen matkakuluihin ja oleskeluun Britanniassa noin kuukauden ajaksi vuodessa. Britannian sotateknillisen ja tieteellisen kehityksen seuraamista pidettiin tärkeänä, vaikka Britannia ei pienen Suomen kannalta ollut keskeisiä valtioita ensimmäisen maailmansodan jälkeisessä Euroopassa. Kenraalimajuri Enckell suunnitteli Pariisin-sotilasiasiamiehen sivuakkreditointia Britanniaan, sillä lähetystön henkilökunnan keräämä tieto maan teknisestä ja tieteellisestä kehityksestä oli Yleisesikunnan päällikön mielestä varsin heikkoa.³¹⁰

Suomeen oli pyydetty vuoden 1924 kesällä puolustusrevisionin työtä silmällä pitäen brittiläinen asiantuntijakomissio kenraali Walter Kirken johdolla. Asiantuntijakomissio laati puolustusaloihin liittyvän ehdotuksensa, jonka koettiin olleen suureksi hyödyksi. Yhteistyön Britannian kanssa voidaan katsoa näin ollen tiivistyneen. Samalla brittiupseereiden kiinnostus Suomen sotaväkeä kohtaan heräsi. Tällöin nousi esille myös Suomen sotilasiasiamiehen akkreditointi Lontooseen, tosin asiasta oli käyty

³⁰⁷ Ilmavoimien esikunnan kirjelmä toimisto IV:lle N:o 68/IV/24. sal. 29.1.1924 ja sen liitteenä oleva päivämätön promemoria *Ilma-attasbean nimityksestä Lontooseen tai Pariisiin*. R 90/31. Nimikirjanote 23795, Mårtenson, Bertel. Sotaministeriön kirjelmä Sotaväen päällikölle N:o 2104.19. K.2 5.12.1919. Yleisesikunnan päällikön kirjelmä Tasavallan Presidentin sota-asiainkanslialle N:o 1357/19. 25.9.1919. R 90/17. Yleisesikunnan päällikön kirjelmä Tasavallan Presidentin sota-asiainkanslialle 665/VII/24. sal. 29.4.1924. R 90/32. KA.

³⁰⁸ Sotaväen päällikön kirjelmä Yleisesikunnan päällikölle 650/374 sal. 12.4.1924. R 90/32. KA.

³⁰⁹ Yleisesikunnan päällikön kirjelmä Tasavallan Presidentin sota-asiainkanslialle 665/VII/24.sal. 29.4.1924. R 90/32. *Ohjeet Suomen sotilasiasiamiehille ulkomailla* 397/IV/26 sal. T 20317/1. *Ohjeita Suomen ilmailuasiamiehelle Pariisissa* N:o 2 sal. T 20317/1.

³¹⁰ Yleisesikunnan päällikön kirjelmä puolustusministerille 912/VII/24 sal. 12.6.1924. R 90/32. KA.

keskustelua jo pidemmän aikaa. Pariisin-ilmailuasiamies Bertel Mårtenson oli akkreditoinnin yhteydessä 7. toukokuuta 1924 sivuakkreditoitu myös Lontooseen sekä käsketty seuraamaan mahdollisuuksien mukaan ilmailualan kehitystä Etelä- ja Keski-Euroopassa. Majuri Mårtensonin saamat ilmailuasiamiehen ohjeet koskivat pääosin Ranskaa ja Britanniaa.³¹¹

Kohteliaisuussyistä englantilaisia kohtaan Pariisin-ilmailuasiamiehen akkreditointi Lontoossa haluttiin nyt kuitenkin perua ja akkreditoida tilalle vanhempi, everstiluutnantin arvoinen Pariisin-sotilasasiamies. Mahdollisesti vaihtoon ovat vaikuttaneet myös Suomen tarpeet saada tietoja ripeästi kehittyvästä lentotekniikasta, jolloin ilmailuasiamiehen tehtäväkenttä painottui Ranskaan.³¹²

3.8. Sotilasasiamiehille annetaan työskentelyohjeet

3.8.1. Maakohtaisista tiedusteluohjeista laajoihin työskentelyohjeisiin

Kansainvälistä sotilasasiamiesjärjestelmää tarkasteltaessa on nähtävissä sotilasasiamiesten ohjeistuksen perusluonteen säilyminen. Itävaltalainen kenraali, kreivi Josef Radetzky laati jo vuonna 1810 ohjeistuksen yleisesikunnan päällikkönä toimiessaan Itävallan sotilasasiantuntijoille ja lähettiläille. Verrattaessa kenraali Radetzky'n ohjeita 1810-luvulta myöhemmän kollegansa kenraalimajuri Enckellin 1920-luvun alussa laatimiin ohjeisiin ohjeiden perimmäisissä pääkohdissa ei ole juuri tapahtunut muutosta.³¹³

Puolaan 26. toukokuuta 1920 akkreditoitu eversti Ahrenberg sai Enckelliltä maakohdaisen tiedonhankintaohjeen niistä tiedoista, joita Yleisesikunta tarvitsi Puolasta. Todennäköisesti myös Pariisin, Riian ja Moskovan sotilasasiamiehet saivat vastaavat ohjeet. Ohjeistuksista on säilynyt kuitenkin vain Varsovan-sotilasasiamiehelle lähetetty ohje. Yleisesikunnan tiedontarpeen ja Varsovan-sotilasasiamiehen ohjeistuksen yksityiskohtaisuuden perusteella voidaan perustellusti olettaa, että yhtä yksityiskohtaiset ohjeet jaettiin myös muulle sotilasasiamiesverkostolle.³¹⁴

Eversti Ahrenbergin tiedonhankintaohje koostui viidestä pääkohdasta, joiden alle oli koottu yksityiskohtaisesti ne tiedot, jotka sotilasasiamiehen tuli hankkia. Ohje jakautui tiedonhankintaan Puolasta ja bolševikeista, joiden kanssa Puola kävi sotaa vuoteen 1921 saakka. Yleisesikunnan kiinnostus Puolaa kohtaan oli pääosin kahdensuuntainen: maan poliittisen johdon suhtautuminen Suomeen oli selvitettävä sekä hankittava yksityiskohtaiset tiedot maan armeijasta.³¹⁵

³¹¹ Everstiluutnantti Töttermanin ohjeistus 246/IV/26 14.5.1925. SARk 1401/12. Osasto 2:n päällikön kirje Pariisin-sotilasasiamiehelle 233/IV/25 14.11.1925. SARk 1401/12. *Ohjeita Suomen sotilasasiamiehille ulkomailla* P.K. N:o 1355/VII/23 sal. 8.11.1923. T 20317/1. KA.

³¹² *Ohjeita Suomen sotilasasiamiehille ulkomailla* P.K. N:o 1355/VII/23 sal. 8.11.1923. T 20317/1. *Ohjeita Suomen ilmailuasiamiehelle Pariisissa*. N:o 2 sal. T 20317/1. Osasto 2:n päällikön kirje Pariisin-sotilasasiamiehelle 233/IV/25 14.11.1925. SARk 1401/12.

³¹³ Maakohtaiset tiedusteluohjeet Varsovan-sotilasasiamiehelle 25.5.1920. SARk 1399/11. KA. Vagts (1967), s. 11–14.

³¹⁴ Maakohtaiset tiedusteluohjeet Varsovan-sotilasasiamiehelle 25.5.1920. SARk 1399/11. KA.

³¹⁵ Maakohtaiset tiedusteluohjeet Varsovan-sotilasasiamiehelle 25.5.1920. SARk 1399/11. KA. Paasivirta (1968), s. 78–85.

Sotilasasiamiehen tuli selvittää Puolan hallituksen kokoonpano ja organisaatio sekä tutkittava sen mielipiteet Suomea kohtaan. Poliittisen johdon suhtautumista Suomeen haluttiin todennäköisesti selvittää alkavan reunavaltioyhteistyön pohjaksi. Ohjeistuksen ja Varsovan-sotilasasiamiehen raportoinnin pohjalta arvioiden näyttää siltä, että Puolan tietojen kokoamiseksi Yleisesikunta joutui lähtemään aivan tyhjästä. Toisin sanottuna Yleisesikunta kokosi perustilanteen tietoja Puolan armeijasta. Näiden tietojen oli oltava koottuna, jotta sekä sotilasasiamies että osasto 2 kykenisivät pitkällä aikavälillä näkemään mahdolliset muutokset normaaliin nähden. Samankaltainen ohjeistus oli myös kenraali Radetzky'n ohjeistuksessa. Tässä kiteytyy yksi sotilasasiamiehen tehtävänkuvan keskeisin sisältö: jatkuva tarkkailu, jotta muutos asemaan armeijassa tai yhteiskunnassa kyettäisiin huomaamaan.³¹⁶

Puolan armeija oli luonnollisesti laajan mielenkiinnon kohteena. Sotilasasiamiehen tehtävänä oli selvittää Puolan armeijan päällystö, mutta ohjeistus ei kuitenkaan määritellyt, miten yksityiskohtaisesti tämä oli tehtävä. Armeijan päällystön henkilökohdainten ominaisuuksien selvittäminen ei ainakaan ohjeistuksen mukaan kuulunut tehtäviin. Toisaalta Enckellin ohjeet annettiin tilanteessa, jossa vasta itsenäistynyt valtio selvitti tietoja miehityksestä vapautuneesta valtiosta. Tiedonkeräys alkoi perustietojen hankinnalla. Armeijan vahvuus ja organisaatio tuli selvittää kiinnittäen erityisesti huomiota etappipalvelukseen, tiedonantotoimeen ja tiedusteluun sekä saniteettitoimeen eli lääkintähuollon toimivuuteen. Ymmärrettävistä syistä Yleisesikunnan päällikköä kiinnosti poliittisen painopisteen ja armeijan organisaation lisäksi tiedustelun järjestely.³¹⁷

Sotilasasiamiehen tuli myös selvittää Puolan armeijan joukkojen tosiasiallinen aseistus, varustus ja muonitus. Aseistuksesta, siis konekivääreistä, kivääreistä ja tykeistä, oli hankittava mallien tiedot. Lisäksi oli selvitettävä, kuinka armeijan huolto oli järjestetty. Joukkojen sijoitus tuli myös selvittää tarkasti. Sotilasasiamiehen tehtäviin kuului myös ottaa selvää sotasuunnitelmista eli siitä, miten kohdemaata suoritettaisiin liikekannallepanon ja ryhmittäisi joukkonsa. Liikekannallepanosuunnitelmia on kuitenkin aina pidetty salaisina. Suomen Varsovan-sotilasasiamiehen tuli myös seurata joukkojen mielialaa ja kuria, niin miehistön kuin upseeristonkin keskuudessa. Joukkojen sotakuntoisuutta tuli myös arvioida.³¹⁸

Suomen sotilasasiamiehen tuli selvittää entente-upseereiden asema ja mahdollinen vaikutusvalta Puolan armeijassa. Enckell oli palvellut vielä edellisvuonna ententen joukoissa Serbiassa, joten häntä kiinnosti todennäköisesti myös henkilökohtaisesta näkökulmasta tilanne Puolan armeijassa. Varsovan-sotilasasiamiehen ohjeistuksessa on nähtävissä tiedon tarve Puolan yhteiskunnallisista kysymyksistä sekä maan sisäisistä oloista. Paikallisen väestön mielipiteet piti myös toimittaa Yleisesikunnan tietoisuuteen.³¹⁹

³¹⁶ Maakohtaiset tiedusteluohjeet Varsovan-sotilasasiamiehelle 25.5.1920. SArk 1399/11. KA. Vagts (1967), s. 11–14.

³¹⁷ Sama.

³¹⁸ Maakohtaiset tiedusteluohjeet Varsovan-sotilasasiamiehelle 25.5.1920. SArk 1399/11. KA. Herman (1998), s. 6–7. Sulamaa (1967), s. 396–397. Lindeman (1938), s. 443–448.

³¹⁹ Maakohtaiset tiedusteluohjeet Varsovan-sotilasasiamiehelle 25.5.1920. SArk 1399/11. Oscar Enckellin kirje 2.2.1919 C. G. E. Mannerheimille. Kirjeenvaihtoa 1874–1920. Carl Enckell vanhemman arkisto. KA.

Puolasta oli saatavissa paljon tietoa bolševikkien sotilasorganisaatioista, sillä Puolan ja Neuvosto-Venäjän välinen sota oli edelleen vuonna 1920 käynnissä. Bolševikeista haluttiin koota yksityiskohtaiset tiedot joukko-osastojen nimistä, sijoituksista, sotilaiden lukumääristä ja varusteista. Lisäksi haluttiin koota tilastollisia tietoja ilmeisesti bolševikkien hallussaan pitämistä alueista ja muun muassa tehtaista, rautateistä ja raaka-aineista. Toisin sanottuna haluttiin tietää bolševikkien kyky tuottaa teollisuuden tuotteita sekä mahdollisuus liikuttaa joukkoja rautateitse alueella. Punaisten joukkojen mieliala sekä kyky jatkaa sotatoimia oli myös selvitettävä.³²⁰

Varsovan-sotilasasiamiehen tuli myös hankkia tietoja bolševikkiarmeijan sotasuunnitelmista. Verrattaessa ohjeistusta kenraali Radetzky'n ohjeistukseen on todettava, ettei tämäkään osa työtehtävistä ollut muuttunut. Enckellin ohjeet eivät kuitenkaan määritelleet tarkempia sotasuunnitelmien hankintamuotoja, toisin kuin kollegansa kenraali Radetzky'n laatimat, jotka painottivat hienotunteista tiedonkoontia muun muassa matkoilta sekä tiedottajaverkoston muodostamista. Radetzky'n ohjeet myös mahdollistivat lahjonnan eli tiedon ostamisen. Enckellin ohjeistus oli hyvin riisuttu, ja mahdollisesti tarkemmat tavat hankkia tietoja käytiin akkreditoitavien upseereiden kanssa suullisesti läpi.³²¹

Varsovaan akkreditoitun sotilasasiamiehen erityistehtävistä on nähtävissä Puolan merkitys kasvavassa reunavaltio politiikassa. Puolan lisäksi sotilasasiamiehen oli kootava tietoja Viron, Latvian, Liettua ja Saksan armeijoista. Lisäksi oli myös selvitettävä, palveliko työläisarmeijassa paljon saksalaista miehistöä ja upseeristoa. Ilmeisesti Varsovan kautta saatiin tai ainakin uskottiin saatavan tietoa myös Neuvosto-Venäjän sisäpoliittisista oloista. Varsova näyttääkin olleen kaupunki, jossa tieto vaihtoi tiuhaan omistajaa.³²²

Varsovan-sotilasasiamiehelle annettujen maakohtaisten ohjeiden pohjalta voidaan päätellä Pariisin ja Riian sotilasasiamiehille annettujen ohjeiden olleen keskeisiltä osiltaan samansuuntaisia. Keskeiset tehtävät, kuten asemamaan poliittisen aseman seuraaminen ja bolševikkien poliittisten suhteiden luomistyön tarkkailu, ovat todennäköisesti kuuluneet myös Riiaan ja Pariisin sotilasasiamiesten tehtäviin. Erityisesti Riiaista on todennäköisesti ollut saatavissa runsaasti tietoa Neuvosto-Venäjän tilanteesta. Pariisissa on mahdollisesti painottunut poliittinen näkökulma ja suhteiden luonti. Pariisiin sijoitetun suomalaisen diplomaattikunnan tehtävänä oli myös korostaa Suomen itsenäisyyttä samalla häivyttäen Suomen ja Saksan yhteistyötä takalalle.³²³

Varsovan-sotilasasiamiehen maakohtaisista tiedusteluohjeista puuttui muun muassa raportointiohjeistus muotoseikkoineen ja sotilasasiamiesten aseman määrittely lähetystön hierarkiassa. Huomion arvoista on se, että kaikki kolme Suomen sotilasasiamiesverkon upseeria olivat ensimmäisellä komennuksellaan sotilasasiamiesten viroissa, joten yksityiskohtainen ohjeistus olisi todennäköisesti auttanut työskentelyn aloittamista. Toisaalta kyseessä oli kolme kokenutta upseeria, jotka näyttävät olleen Yleisesikunnan päällikkö Enckellin tuttuja. Maakohtaiset ohjeet laati todennäköisesti Enckell. Hänellä oli pitkä omakohtainen kokemus sotilasasiamiehen tehtävistä Eu-

³²⁰ Maakohtaiset tiedusteluohjeet Varsovan-sotilasasiamiehelle 25.5.1920. SArk 1399/11. KA. Vagts (1967), s. 11–14.

³²¹ Sama.

³²² Maakohtaiset tiedusteluohjeet Varsovan-sotilasasiamiehelle 25.5.1920. SArk 1399/11. KA.

³²³ Paasivirta (1968), s. 58–69. Clerc (2017), s. 38–45.

roopassa sekä aiempien tehtäviensä pohjalta erittäin laaja ja yksityiskohtainen tietopohja Itä-Euroopan tilanteesta. Eversti Ahrenbergille annetut ohjeet olivat laajat ja tiedonhankinnan kannalta paikoittain haasteelliset kokeneellekin tiedustelijalle. Todennäköisesti ohjeistus oli tarkoitettu työskentelyn pohjaksi useamman vuoden ajaksi.³²⁴

Suomen sotilasasiamiehille ei säilyneiden asiakirjojen valossa annettu vielä vuonna 1920 erillistä ohjetta käytännön toiminnan hoitamiseen, kuten asiakirjojen säilyttämiseen ja raportoinnin muotoihin. On mahdollista, että ohjeistus on voitu antaa suullisesti ennen lähtöä asemamaahan. Käytännössä sotilasasiamiehet saatiin akkreditoiksi suhteellisen nopeasti kenraalimajuri Enckellin aloitettua Yleisesikunnan päällikkönä, joten todennäköisesti maakohtaiset ohjeet olivat tärkeimmät tiedonhankinnan käynnistämiseksi. Selkeän käytännön ohjeistuksen ja kokemuksen puuttuminen näkyi hyvin eritasoisissa raporteissa, jotka sotilasasiamiehet toimittivat Yleisesikunnan analysoitavaksi, ajoittain varsin omaperäisessä muodossa. Tämä kuormitti Yleisesikunnan vähäistä toimistoupseeristoa. Ajoittain Yleisesikunnan päällikkö Enckell näyttää myös henkilökohtaisin kirjein ohjanneen muun muassa Varsovan sotilasasiamiestä, eversti Ahrenbergiä tiedonhankinnassa.³²⁵

Käytännön työtehtävien hoitamiseen liittyvän tradition ja ohjeistuksen puuttuminen heijastui siis suoraan Yleisesikunnan työskentelyyn. Sotilasasiamiesten työskentelyä joututtiin Yleisesikunnassa ohjaamaan käytännön tasolla tiiviisti ohjeistaen niin virkamatkojen tekemisessä kuin raportoinnissakin. Erityisesti erimielisyyttä ja paperisotaa liittyi virkamatkojen maksuliikenteeseen. Useimmiten oli niin, että sotilasasiamiehet laskuttivat matkoista, joille heitä ei ollut viran puolesta käsketty tai heillä ei ollut edes Yleisesikunnan lupaa. Ongelmaksi muodostui suhteellisen itsenäinen virka-asema, jota rajoittivat esimiehen näkemykset ja taloudelliset haasteet.³²⁶

Haasteena maakohtaisissa ohjeissa oli se, etteivät ne yhtenäistäneet sotilasasiamiesten toimintaa eivätkä ne näin ollen luoneet toimintakäytänteitä virkatehtävien hoitoon. On todettava, ettei Yleisesikunnan päällikön lisäksi muilla Yleisesikunnan upseereilla ollut kokemusta sotilasasiamiehen tehtävistä eikä Suomen sotilasasiamiesjärjestelmällä minkäänlaista toimintatraditiota. Näin ollen Yleisesikunnan sotilasasiamiesten kanssa käymässä kirjeenvaihdossa näyttää 1920-luvun alkupuolella korostuvan nimenomaan käytännön tehtävien hoito. Toimintatapoja juurrutettiin pikkujalaa, sillä koko järjestelmä luotiin käytännössä tyhjästä.

Sotilasasiamiesjärjestelmän perusta oli luotu Enckellin näkemysten pohjalta pienillä resursseilla ja ilman kokenutta tiedustelutaitoista henkilökuntaa. Sotilasasiamiehet ja Yleisesikunnan upseereista useimmat opettelivat samalla tiedustelutoiminnan järjestelyjä.³²⁷

Suomen ulkomaille akkreditoidut sotilasasiamiehet työskentelivät todennäköisesti vuoteen 1923 saakka maakohtaisiin ohjeisiin tukeutuen. Heidän toimintaansa ohjasi Yleisesikunnan päällikön lisäksi osasto 2 sekä Neuvosto-Venäjälle akkreditoitua soti-

³²⁴ Nimikirjanote, Ahrenberg, Carl Gaston. Nimikirjanote 3590, Helsingius, Birger. Maakohtaiset tiedusteluohjeet Varsovan-sotilasasiamiehelle 25.5.1920. SARk 1399/11. KA.

³²⁵ Yleisesikunnan päällikön kirje Varsovan-sotilasasiamiehelle 24.7.1920. SARk 1399/11. KA.

³²⁶ Yleisesikunnan päällikön kirjelmä Varsovan-sotilasasiamiehelle N:o 2057/20 sal. 25.9.1920. SARk 1399/11. KA.

³²⁷ *Ohjeita Suomen sotilasasiamiehille ulkomailta* P.K. N:o 1355/VII/23 sal. 8.11.1923. T 20317/1. Maakohtaiset tiedusteluohjeet Varsovan-sotilasasiamiehelle 25.5.1920. SARk 1399/11. KA

lasasiamiestä myös tiedustelutoimisto. Sotilasasiamiesten laajat toimintaohjeet valmistuivat 5. lokakuuta 1923. *Ohjeita Suomen sotilasasiamiehille ulkomailla* oli laajuudeltaan kymmensivuinen seikkaperäinen ohjeistus, jonka mukaan sotilasasiamiesten odotettiin työskentelevän. Ohjeistuksesta otettiin numeroidut kopiot, jotka ohjeen vastaanottanut sotilasasiamies kuittasi kansilehteen. Ohjeistuksessa otettiin huomioon myös Tukholman sotilasasiamiehen tehtävä sekä sivuakkreditoinnit Norjaan ja Tanskaan. Tukholmaan akkreditoitiin sotilasasiamies 14. marraskuuta 1923.³²⁸

Aineistosta ei suoraan käy ilmi, että juuri Enckell olisi kirjoittanut ohjeet, mutta hänen tapansa ottaa osaa myös käytännön työskentelyyn ja yksityiskohtiin tukee tätä johtopäätöstä. Enckellillä oli myös tiukka ote sotilasasiamiehistä ja hän seurasi tiiviisti raportointia. Yleisesikunnassa ei käytännössä ollut muita upseereita, joilla olisi ollut ohjeiden kokoamiseen vaadittava laaja asiantuntemus kansainvälisestä sotilasasiamiestoiminnasta. Ohjeissa määriteltiin ensi kertaa kaikki sotilasasiamiehille kuuluvat tehtävät tiedustelutyöstä raportoinnin muotoseikkoihin ja aineiston arkistointiin sekä suhteet Yleisesikuntaan ja lähetystöön. Kuten aiemmin todettiin, ensimmäiset sotilasasiamiehet toimivat aluksi maakohtaisten ohjeiden ja Yleisesikunnan päällikön suoran ohjauksen mukaan ilman yhteneviä käytännön tehtävien hoitamiseen ja diplomaattikuntaan nivoutumiseen liittyviä ohjeita.³²⁹

Yhteen kootut ohjeet antoivat raamit toiminnalle ja määrittivät ensi kertaa kirjallisesti sotilasasiamiehen vastuut ja velvollisuudet. Lisäksi asetettiin raamit tiedonhankinnalle eli annettiin ohjeet tiedonhankinnasta ja Yleisesikuntaa kiinnostavista teemoista. Ohjeissa annettiin myös raamit raportoinnille sekä ohjattiin tietoturvaan liittyvissä seikoissa. Ohjeistusta laadittiin useita kappaleita, ja niitä näyttää kierrätetyn usealla upseerilla. Ainakin osa lukijoista on kuitenkin ohjeet vastaanotetuksi päivämäärineen. Todennäköisesti kierrätystä käytettiin myös perehdytyksessä, kun uusi sotilasasiamiehen tehtävään lähetettävä upseeri komennettiin Yleisesikuntaan ennen akkreditointiaan.³³⁰

Ohjeistus oli erittäin tärkeää myös työskentelytradition syntymisen vuoksi, sillä ennen vuotta 1923 jokainen sotilasasiamies teki työtään ilman selkeitä toimintamalleja. Raporttien laatu vaihteli sotilasasiamiehen mukaan, kuten myös raportointiväli, kieli, paperi ja jopa kynäkin. Raporteista oli vaikea saada selvää Yleisesikunnassa, sillä ne olivat mitä mielikuvituksellisimmissa muodoissa esitettyjä. Sotilasasiamiesjärjestelmän tiedonhankinta oli siis alkuvaiheessa erilaisten yksilöiden tiedonhankinta-, organisointi- ja raportointitaitojen varassa ilman että sotilasasiamiehillä olisi ollut yhteistä koulutusta tai edes ohjeistusta. Yleisesikunnan verrattain kokematon henkilöstö sai siis analysoidavakseen heterogeenistä aineistoa ja tiedonantoja, joiden pohjalta kokonaiskuvan muodostaminen ei ollut yksinkertaista.³³¹

Sotilasasiamiesten ohjeissa painotus oli suunnattu muutama vuosi aiemmin päättyneen maailmansodan aiheuttamiin muutoksiin. Yleisesikunnassa haluttiin tietää, kuinka akkreditointimaan armeijassa oli toimittu sodan aikana muun muassa täyden-

³²⁸ *Ohjeita Suomen sotilasasiamiehille ulkomailla* P.K. N:o 1355/VII/23 sal. 8.11.1923. T 20317/1. Nimikirjanote 28142, Rothe, Carl. KA.

³²⁹ *Ohjeita Suomen sotilasasiamiehille ulkomailla* P.K. N:o 1355/VII/23 sal. 8.11.1923. T 20317/1. KA.

³³⁰ Nimikirjanote 28142, Rothe, Carl. Rothe nimettiin sotilasasiamieheksi ja siirrettiin Yleisesikuntaan 14.11.1923. Virkaan hän astui 10.12.1923. *Ohjeita Suomen sotilasasiamiehille ulkomailla* P.K. N:o 1355/VII/23 sal. 8.11.1923. T 20317/1. KA.

³³¹ *Ohjeita Suomen sotilasasiamiehille ulkomailla* P.K. N:o 1355/VII/23 sal. 8.11.1923. T 20317/1. KA.

nyksissä sekä kuinka yhteiskunnalliset toiminnot oli turvattu kriisivuosina. Myös kansalaisten toiminnan rajoittaminen ja vastavakoilun organisointi tuli selvittää. Ohjeistuksen mukaan sotilasasiamiesten tuli hankkia keskeiset ohjesäännöt sekä ammatik kirjallisuus ja lähettää ne Yleisesikunnan tiedoksi saatteenaan sotilasasiamiehen omat arviot. Armeijan sodan ja rauhan ajan järjestelyt tuli selvittää yksityiskohtaisesti. Enckellin laatimissa ohjeissa korostuu sekä armeijan että yhteiskunnan laaja-alainen seuranta. Sotilasasiamiehen tuli kiinnittää huomiota armeijan organisaation lisäksi poliittiseen päätöksentekoon, joka koski sotilaspoliittisia kysymyksiä ja niiden ympärillä käytävää yhteiskunnallista keskustelua. Näiltä osin mikään ei ollut muuttunut Itävallan yleisesikunnan päällikön Radetzky'n sata vuotta aiemmin laatimista ohjeista.³³²

Toisaalta ohjeistus on osin hyvin samankaltainen kuin Venäjän sotilasasiamiesverkostolle kesällä 1912 jaettu ohjeistus. Toisaalta sotilasasiamiehen perustehtävät, vieraan armeijan ja yhteiskunnan tunteminen, ovat sinällään hyvin samankaltaiset ajasta tai lähettävästä valtiosta riippumattomat. Suomen sotilasasiamiesverkostolle ei säilyneen ohjeistuksen valossa näytä annetun tehtäväksi tiedusteluverkostojen rakentamista, kuten venäläisille sotilasasiamiehille oli annettu ennen ensimmäistä maailmansotaa. Tästä huolimatta Moskovan sotilasasiamiehen tehtävänä oli, aina viran ollessa täytettynä, hoitaa tiedusteluverkostoa Moskovassa. Ilmeisesti verkoston organisoi ensimmäinen Neuvostoliittoon akkreditoitu sotilasasiamies, eversti Wesander.³³³

Suomen sotilasasiamiehen tapaan myös Puolan Moskovaan vuonna 1921 akkreditoitu sotilasasiamies sai tehtäväkseen järjestää tiedusteluverkoston. Mahdollisesti suomalaiset ja puolalaiset tekivät osin yhteistyötä. GPU tiukensi otettaan niin sisäisen turvallisuuden uhkista kuin ulkomaisista toimijoistakin. Se pyrki tuhoamaan puolaisten verkostot soluttamalla niihin kaksoisagentteja ja syöttämällä vääriä informaatia. Toisaalta tietolähteiden kautta poltettiin liian innokkaita sotilasasiamiehiä. Todennäköisesti GPU pyrki vaikuttamaan samankaltaisesti Suomen sotilasasiamiehen tiedusteluverkoston rakentamiseen. Suomen Moskovan sotilasasiamiehen alaiseen pitkän tiedustelulinjan lisäksi sotilastiedustelu rakensi lyhyiden tiedustelulinjojen verkostonsa Viipurin ja Sortavalan alatoimistojen alaisuuteen.³³⁴

On mahdollista, että myös muut Suomen sotilasasiamiehet rakensivat omat tiedusteluverkostonsa asemamaihinsa, mutta mitään siihen viittaavaa ei juuri ole säilynyt. Toisaalta mikäli tiedusteluverkostoja rakennettiin laajemmin, se olisi ollut erittäin salaista toimintaa, josta ei luonnollisesti paperille olisi juuri mitään kirjattu. Tästä syystä mahdollisesti olemassa olleet asiakirjatkin olisi jo aikaa sitten hävitetty.

Yleisesikunnan päällikkö Enckell oli oppinut tavan agenttiedustelun käytöstä osana sotilasasiamiestoimintaa viimeistään toimiessaan itse Venäjän sotilasasiamiehenä Italiassa. Tapa käyttää agenttiverkostoja sotilasasiamiesten ja lähettiläiden tiedonhankinnassa jäi elämään venäläiseen tiedustelutraditioon 1800- ja 1900-luvun vaihteessa,

³³² *Ohjeita Suomen sotilasasiamiehille ulkomailla* P.K. N:o 1355/VII/23 sal. 8.11.1923. T 20317/1. KA. Vagts (1967), s. 11–14.

³³³ Erittäin salainen selvitys osasto III:n toiminnasta 469/19 sal. 6.3.1919. R 88/3. KA. Elfvingren (1984), s. 276. Fuller (1984), s. 105–111.

³³⁴ Erittäin salainen selvitys osasto III:n toiminnasta 469/19 sal. 6.3.1919. R 88/3. KA. Elfvingren (1984), s. 276. Świerczek, Marek (2017), s. 395–401. Lauchlan, Iain, *A Perfect Spy Chief – Felix Dzerzhinsky and the Cheka. Spy Chiefs – Intelligence Leaders In Europe Middle East and Asia*, Volume I, (toim.). Maddrell, Paul, Moran, Christopher, Ioanna Iordanou & Stout Mark. Georgetown University Press 2017, s. 110–112.

jolloin muiden valtioiden agenttiedustelu näyttää päätyneen tiedustelupalveluiden ja salaisen poliisin organisaatioiden alle. Toisaalta ensimmäisen maailmansodan alla muutkin valtiot aktivoituivat jälleen käyttämään sotilasasiamiehiään agenttiverkoston luontiin.³³⁵

Venäläistä tapaa käyttää sotilasasiamiestä agenttiverkoston hallinnointiin sovellettiin Suomen sotilasasiamiesjärjestelmässä ainakin Moskovassa. Jos tapa oli kopioitu myös Suomen muun sotilasasiamiesverkon käyttöön, Helsingius Riissa ja Ahrenberg Varsovassa ovat voineet hankkia osan tiedoistaan salaisen järjestelmän kautta. Yleisesikunnalla oli käytössään muidenkin salaisten tiedusteluverkoston yhteyksiä ja tietoja. Yleisesikunnan päällikkö Enckellillä oli nimittäin hyvät ja läheiset suhteet emigrantteihin ympäri Eurooppaa. Hänen johdolla Yleisesikunta kaikessa hiljaisuudessa hyväksyi emigranttien tiedustelu- ja sabotaasitoiminnan ja hankki osan tiedustelutiedoistaan sen kautta. Latvian ja Puolan kautta oli saatavissa runsaasti tietoja Neuvostoliitosta. Luettaessa Yleisesikunnan *Tiedoituksia Neuvostoliitosta*-katsauksia osan tiedoista voi päätellä tulleen agenttiedustelun kautta. Tiedot voivat olla peräisin myös muista valtioista vaihdetun tiedustelutiedon kautta, jolloin esimerkiksi Puolan agenttiverkosto on voinut tiedot hankkia.³³⁶

Ajoittain Yleisesikunta sai yllättävistä lähteistä tietoa puna-armeijasta. Yleisesikunnan päällikkö Enckell kirjoitti kesällä 1923 Moskovan-lähettiläälle Antti Hackzellille venäläisestä eversti Nikolai Aleksandrovitš Stepanovista. Enckell halusi tietoja Stepanovin poliittisesta suuntauksesta. Enckellin kiinnostus selittyi Stepanovin everstiluutnantti Heinrichsille lähettämällä sinetöidyillä kirjekuorilla, jotka oli toimitettu salaeräisesti Heinrichsille. Kirjekuoret sisälsivät käsikirjoituksen puna-armeijan historiasta. Enckell arvioi materiaalin erittäin merkittäväksi kuvaukseksi puna-armeijan historiasta ja kehityksestä, mutta ei luonnollisestikaan voinut olla suhtautumatta varauksellisesti eversti Stepanoviin, vaikka tämä oli taistellut loppuvuodesta 1919 luoteisrintamalla Judenitšhin joukoissa.³³⁷

Suomen sotilasasiamiehille laadituista kirjallisista ohjeista on jätetty pois kaikki sensitiivinen eli muun muassa henkilötiedusteluun ja lahjontaan liittyvät tiedonhankintatavat. Toisaalta vakoilua tai lahjontaa ei ohjeistuksessa kielletäkään, toisin kuin useampien maiden sotilasasiamiesten ohjeistuksessa 1800- ja 1900-luvulla.³³⁸ Toisaalta monikaan seikka ei muuttunut verrattaessa ensimmäistä maailmansotaa edeltäneen ajan ohjeita ja Suomen sotilasasiamiehille jaettua Enckellin ohjeistusta. Ohjeistuksen moniulotteisuus heijastelee selkeästi koko yhteiskunnan tuntemusta ja siinä tapahtuvien muutosten ymmärtämistä.³³⁹

Sotilasasiamiehet olivat suoraan Yleisesikunnan päällikön alaisia, ja he raportoivat suoraan hänelle. Vain vähäpätöiset juoksevat asiat voitiin ohjata kansliatoimiston kautta. Ylipäätään sotilasasiamiesten tehtävät tulivat suoraan Yleisesikunnan päällikön kautta tai hänen käskyllään muuta kautta. Muiden sotilasviranomaisten pyynnöt

³³⁵ Kolpakid, Prokhorov (1999), s. 14–18. Hörsell (2014), s. 188–193.

³³⁶ Yleiskatsauksia Neuvostoliitosta N:o 932/IV/21 15.10.–1.11.1921. Liite kirjelmään *Tietoja Neuvosto-Venäjältä* 704/IV sal. 705/IV sal. SArk 1401/9. KA. Kolpakid, Prokhorov (1999), s. 14–18. Mainio (2015), s. 66–76.

³³⁷ Yleisesikunnan päällikön kirjelmä Suomen Moskovan-lähettiläälle 698/IV/23. 9.7.1923. SArk 1401/10. KA. http://1914ww.ru/biograf/bio_s/stepanov_na.php. Luettu 25.1.2020.

³³⁸ Vagts (1967), s. 211–231. Herman (1998), s. 2–3, 6–7. Hadley (2016), s. 7–11.

³³⁹ Sama.

sotilasasiamies sai suorittaa vain, jos aikaa omilta tehtäviltä jäi. Hän oli velvollinen ilmoittamaan pyynnöistä suoraan esimiehelleen. Ohjeiden mukaan sotilasasiamies ei saanut ilman esimiehensä lupaa esiintyä virallisesti maansa armeijan tai ylimmän johdon edustajana esimerkiksi kirjoituksissaan ja puheissaan. Mahdollisesti tällaisen taustalla oli Yleisesikunnan sekasortoinen tilanne itsenäistymisen jälkeen. Yleisesikunta vuoti kuin seula, ja tieto liikkui ulkomaisille tahoille nopeasti oman henkilökunnan kautta. Yleisesikunnan päällikkö Enckell joutui ohjeistamaan henkilökuntansa tiukan suorasanaisesti vuotojen tukkimiseksi.³⁴⁰

Suomen sotilasasiamiesten ohjeissa selvitettiin myös sotilasasiamiesten akkreditointi- ja sivuakkreditointimaat sekä tiiviisti myös maakohtaiset tehtävät. Mahdollisesti sotilasasiamiesverkoston haluttiin yleisluonteisesti tietävän, minkä tyyppistä tietoa muista akkreditointimaista koottiin. Esimerkiksi tietoja Neuvostoliitosta saatiin usein myös muun sotilasasiamiesverkoston kautta kuin vain maahan akkreditoitulta sotilasasiamieheltä.³⁴¹

Moskovan-sotilasasiamiehen tehtävänä oli valvoa kokonaisuudessaan Neuvostotasavaltojen liittoon kuuluvien maiden sotilaspoliittista ja sotilaallista kehitystä. Todennäköisesti Moskovaan akkreditoitulle sotilasasiamiehelle oli valmisteltu laajemmat maakohtaiset ohjeet työskentelyä varten. Lisäksi hän on todennäköisesti käynyt myös Yleisesikunnassa saamassa suullisesti lisäohjeita. Eversti Wesanderin vierailuista Yleisesikunnassa ei merkkejä näy, mutta myöhempien Moskovan-sotilasasiamiesten Aejmelaeus-Äimän ja Puomin vierailuista kyllä. Myös muut sotilasasiamiehet komennettiin aika ajoin Helsinkiin. Mahdollisesti tuolloin toimitettiin erittäin salaista tietoa ja saatiin työskentelyohjeita sekä ohjausta.³⁴²

Riikaan akkreditoitu sotilasasiamies oli valtuutettu Latviaan ja Viroon. Lisäksi tämän tuli seurata Liettuaa, mutta häntä ei ollut akkreditoitu sinne. Laajemmin tehtäviä ei avattu vuoden 1923 ohjeistuksessa, joten todennäköisesti erilliset maakohtaiset ohjeet ovat olleet olemassa. Varsovan-sotilasasiamies oli akkreditoitu Puolaan seuraamaan sotalaitoksen kehitystä. Vuoden 1920 maakohtaisiin ohjeisiin verrattuna ohjeistus jää kovin hataralle tasolle. Olettavaa on siis, että maakohtaiset ohjeet olivat edelleen käytössä. Varsovan-sotilasasiamies toimi myös mahdollisuuksien mukaan Tšekkoslovakiassa ja Rumiassa eli Romaniassa, joskaan häntä ei ollut sivuakkreditoitu niihin.³⁴³

Pariisin-sotilasasiamies oli valtuutettu Ranskaan, mutta hän valvoi kehitystä myös Sveitsissä, Britanniassa ja Italiassa. Erityisesti Sveitsin armeijan organisaatiosta oltiin kiinnostuneita. Sotilasasiamiehen tehtävänä oli hankkia laajasti tietoa Sveitsin sotalaitoksen kehityksestä. Tukholman-sotilasasiamies oli valtuutettu Ruotsiin, Norjaan ja Tanskaan, mutta Tukholmaa koskevaa maakohtaista ohjeistusta ei ole merkitty. Näin oli mahdollisesti siitä syystä, että sotilasasiamies akkreditoitiin tehtävänsä vasta kuu-kautta myöhemmin. Myös hän lienee saanut maakohtaiset ohjeet.³⁴⁴

³⁴⁰ Esikuntakäskey N:o 125 P.K. N:o 1418/19 11.10.1919. KA.

³⁴¹ *Ohjeita Suomen ilmailuasiamiehelle Pariisissa* N:o 2 sal. T 20317/1. KA.

³⁴² Esikuntakäskey N:o 16 17.4.1926. Eversti Helsingius komennettuna Tallinnan kautta Helsinkiin. Esikuntakäskey N:o 36 28.8.1926. KA.

³⁴³ *Ohjeita Suomen ilmailuasiamiehelle Pariisissa* N:o 2 sal. Päiväämätön. T 20317/1. KA.

³⁴⁴ Sama.

Suomi akkreditoi ilmailuasiamiehen Pariisiin toukokuussa 1924. Majuri Bertel Mårtenson sai käytettäväkseen edellisvuonna annettujen ohjeiden lisäksi *Ohjeita ilmailuasiamiehelle Pariisissa ja Lontoossa*. Ohjeissa oli määritelty vielä hienojakoisemmin ilmailuasiamiehen asema ja erityisesti tämän tehtävät. Ilmailuasiamiehen asemamaa oli Ranska, tosin hänet oli sivuakkreditoitu myös Britanniaan. Maiden ilmailun kehityksen lisäksi hänen tuli seurata ilmailun kehitystä Länsi- ja Etelä-Euroopan maissa.³⁴⁵

Ilmailuasiamiehen tehtävissä tiivistyi koko 1920-luvun alun voimakas siviili- ja sotilasilmailun kehitysprosessi. Tehtävissä korostuu nimenomaan taktisen ja teknisen kehityksen tarkka seuranta. Ilmailuasiamies ohjeistettiin seuraamaan manööverejä ja koelentämään uusia koneita, joita mahdollisesti voitiin harkita hankittaviksi Suomeen. Taktista ja teknistä kehitystä käskettiin seurata erityisesti suurvaltojen ohjesääntöjen ja kirjallisuuden kautta. Ilmailuasiamiehelle asetetut tekniset vaatimukset olivat korkealla, sillä häneltä vaadittiin perehtymistä myös lentokoneitehtaiden järjestelmiin sekä hyvin yksityiskohtaiseen tiedonhankintaan rakennussuunnitelmista ja työskentelytavoista. Ilman teknistä taustaa ohjeiden mukainen tiedonhankinta olisi ollut hyvin vaikeaa.³⁴⁶

Ilmailuasiamies ohjeistettiin toimimaan yhteyshenkilönä ilmavoimien teknisten hankintojen koordinoinnissa ulkomaille. Suomen ilmailuasiamies oli komennettu maan edustajaksi kansainväliseen ilmailukonferenssiin. Tehtävä oli kahdensuuntainen: toisaalta se oli tiedonhankintaa, toisaalta taas Suomen etujen valvontaa. Tästä syystä ilmailuasiamies oli teknisten hankintojen yhteyshenkilön tehtävään luontevin valinta, sillä hän tunsu parhaiten kansainvälisen ilmailun.³⁴⁷

Ilmailuasiamies Pariisissa oli sotilasasiain apulainen eli käytännössä tämän alainen. Tehtävän vastaanottaessaan ilmailuasiamies ilmoittautui sotilasasiain miehelle. Ilmailuasiamiehen kokoamat tiedot menivät sotilasasiain miehelle, joka raportoi ne eteenpäin Yleisesikuntaan. Tosin ilmailuasiamiehen tuli kuitata asiakirja. Vähäpätöisissä tai hallinnollisissa asioissa ilmailuasiamiehellä oli lupa olla suoraan yhteydessä esimerkiksi kansliatoimistoon. Ranskan sisällä matkustaessaan ilmailuasiamies tarvitsi luvan sotilasasiain mieheltä, ja Britanniaan matkustettaessa lupaa oli anottava Yleisesikunnan päälliköltä, ellei matkaa ollut käsketty. Järjestelmä vaikuttaa varsin kankealta ja hitaalta, joskin sähkösanomalla vahvistus todennäköisesti onnistui suhteellisen nopeasti.³⁴⁸

3.8.2. Sotilasasiainmiesten asema lähetystössä ja käytännön työskentelyohjeet

Sotilasasiainmiesten asema lähetystön hierarkiassa oli määritelty kansainvälisessä kentässä käytännössä kahdella toisistaan täysin poikkeavalla tavalla. Suomen, Venäjän, Japanin, Puolan, Viron, Kreikan ja Latvian sotilasasiainmiehet olivat vain lähetystön sisäisissä asioissa ja hierarkiassa lähettilään alaisia, mutta he raportoivat suoraan sotilasesimiehelleen. Sotilasasiainmies ja lähettiläs saattoivat raportoida hyvin erilaisin ko-

³⁴⁵ *Ohjeita Suomen ilmailuasiamiehelle Pariisissa* N:o 2 sal. Päiväämätön. T 20317/1. KA.

³⁴⁶ Sama.

³⁴⁷ Sama.

³⁴⁸ Sama.

rostuksin kotimaahan, mutta heidän odotettiin myös tekevän yhteistyötä tiedonvaihdossa.³⁴⁹

Sama järjestelmä oli käytössä myös tsaarin Venäjällä ennen ensimmäistä maailmansotaa. Toisen Euroopan valtioissa käytössä olleen sotilasasiamestoinnin järjestämisen mukaan sotilasasiemies oli maansa lähetystön palveluksessa, ja hänen raporttinsa kulkivat lähettilään kautta. Mikäli henkilösuhteet eivät kantaneet yhteistyötä, paljon tietoa saattoi jäädä lähettilään pöydälle. Tämänkaltainen järjestelmä oli käytössä muun muassa Ranskassa, Yhdysvalloissa, Britanniassa ja Saksassa.³⁵⁰

Suomen sotilasasiamestoinnin suhde lähetystön päällikköön saattoi muodostua yhteistyön kannalta joko hedelmälliseksi tai hyvin vaikeaksi, aivan henkilökemioiden mukaan. Sotilasasiemies ei ollut lähetystön päällikön alainen, mutta hän oli velvollinen informoimaan lähettilästä kaikista tietämistään sotilaspoliittisista asioista, mikäli tämä niin toivoi. Toisaalta sama koski myös lähettilästä suhteessa sotilasasiamestoinnin päällikköön. Diplomaattiedustuston virallisissa tilaisuuksissa hänen oli noudatettava lähettilään ohjeita. Sotilasasiamestoinnin paikka oli heti lähetystöneuvoksen jälkeen tai hänen puuttessaan lähetystön ensimmäisen lähetystösihteerin jälkeen.³⁵¹

Ulkomailla komennetut suomalaiset sotilashenkilöt olivat velvollisia ilmoittautumaan sotilasasiamestoinnille ja ilmoittamaan samalla virkatehtävänsä tälle. Myös maasta poistuttaessa oli tehtävä ilmoitus sotilasasiamestoinnille. Ajoittain ilmoittautumiset unohtuivat upseereilta, jolloin sotilasasiemies usein ilmoitti asiasta Yleisesikuntaan. Sotilasasiemies oli toisaalta velvollinen auttamaan parhaansa mukaan virkakomennuksella olevia suomalaissotilaita, ja toisaalta myös kotiuttamaan heidät, jos matka ei näyttänyt onnistuvan. Tästä hänen tuli ilmoittaa lähettiläälle. Etenkin Tukholman sotilasasiemies sai hoitaakseen runsaasti virkamatkojen avustustehtäviä, sillä suomalaisia upseereita vieraili usein Tukholmassa.³⁵²

Sotilasasiamestoinnin omien virkamatkojen työnkuva oli hyvin säädeltyä. Akkreditoitimaassaan hän sai poistua virkapaikaltaan enintään viikoksi, muutoin hänen tuli pyytää lupa Yleisesikunnan päälliköltä ja ilmoittaa lähetystölle asiasta. Muihin kuin akkreditointi- ja sivuakkreditointimaihinkin suuntautuneisiin matkoihin sotilasasiamestoinnin tuli saada aina Yleisesikunnan päällikön lupa. Poikkeuksena olivat nopealla aikataululla tapahtuvat harjoitukset tai muut sotilasasiamestoinnin tehtävähoidon kannalta tärkeät tilaisuudet. Matkakustannukset olivat kalliit korvata Yleisesikunnan vähäisestä budjetista, joten niitä valvottiin tarkasti. Enckell joutui ohjaamaan kovin sanakääntein ensimmäisiä sotilasasiamestoinnin näiden omapäisen matkustelun lopettamiseksi. Usein everstit olivat jo tehneet virkamatkan ilman lupaa tai ilmoitusta ja pyysivät jälkikäteen korvausta matkakuluista. Sotilasasiamestoinnit näyttävät olleen esimestoinnensa tarkan seurannan alla myös virkamatkakysymyksissä.³⁵³

³⁴⁹ Salas (1973), s. 9–10.

³⁵⁰ Fuller (1984), s. 105–111. Salas (1973), s. 9–10.

³⁵¹ *Ohjeita Suomen sotilasasiamestoinnille ulkomailla* P.K. N:o 1355/VII/23 sal. 8.11.1923. T 20317/1. *Ohjeita Suomen ilmailuasiamiehille Pariisissa* N:o 2 sal. T 20317/1. KA.

³⁵² *Ohjeita Suomen sotilasasiamestoinnille ulkomailla* P.K. N:o 1355/VII/23 sal. 8.11.1923. T 20317/1. KA. Sjöblom, Max, *Pohjanlahden yli ja takaisin – Ruotsalaisvaikutuksen välittyminen suomalaisen sotatietoon ennen talvisotaa*, Maanpuolustuskorkeakoulu, Julkaisusarja 1: n:o 25, Helsinki 2018, s. 109–113.

³⁵³ Yleisesikunnan päällikön kirjelmä Varsovan-sotilasasiamestoinnille 2057/20. sal. 25.9.1920 SArk 1399/11. *Ohjeita Suomen sotilasasiamestoinnille ulkomailla* P.K. N:o 1355/VII/23 sal. 8.11.1923. T 20317/1. KA.

Viran vastaanotto oli kahdensuuntainen, ja siinä korostui myös diplomaattisen tehtävän vastaanotto. Sotilasasiamiehen tehtävänä oli ottaa vastaan edeltäjältään arkisto ja muu valtion omistama omaisuus salakirjoituskoodeja myöten. Lisäksi hänen tuli käydä ilmoittautumassa lähetystönsä päällikölle sekä oikeassa järjestyksessä muille sotilasasiamiehille ja akkreditointimaansa sotilasjohdolle. Maahan akkreditoituista sotilasasiamiehistä vanhin antoi järjestyksen tulokkaalle. Lisäksi sotilasasiamiehen tuli ottaa huomioon asemamaansa poliittinen johto ja valtionpäämies sekä muiden maiden lähetystöt. Suomen lähettiläs ohjasi uutta sotilasasiamiestä näiden tervehdyskäyntien toteuttamisessa. Samat tervehdyskäynnit oli suoritettava myös sivuakkreditointimaissa, joten sotilasasiamies oli työllistetty heti tehtävän vastaanottamisesta alkaen.³⁵⁴

Raportointikäytänteiden ja kirjeenvaihdon kirjavuus näyttää aiheuttaneen eniten haasteita Yleisesikunnalle järjestelmän ensimmäisinä vuosina. Sotilasasiamiesten ohjeet kokosivat yhtenevät käytänteet sotilasasiamiesten raporttien muodolle ja ylipäätään koko kirjeenvaihdon. Sotilasasiamiehet ohjeistettiin käyttämään virallista sinettiä ja kirjepaperia kirjeenvaihdossaan. Tämä ei suinkaan ollut itsestäänselvyys ennen ohjeistusta. Ilmeisesti Yleisesikunnassa oli kyllästytty lukemaan käsin kirjoitettuja vaikeaselkoisia raportteja, sillä sotilasasiamiehiltä alettiin vaatia kirjoituskoneella kirjoitettuja selontekoja. Mikäli lähetystössä ei ollut antaa konetta sotilasasiamiehen käyttöön, Yleisesikunta lupasi sellaisen järjestää. Salaiset asiakirjat ja raportit kirjoitti sotilasasiamies henkilökohtaisesti puhtaaksi kirjoituskoneellaan. Salainen kirjeenvaihto kulki ulkoasianministeriön kuriiripostissa eikä normaalin postin mukana. Kirjekuoret tuli sulkea viidellä sinetillä, jokainen sotilasasiamies käytti omaa sinettiään, esimerkiksi *Suomen sotilasasiamies Tukholma*.³⁵⁵

Yleisesikunnan asiakirjaturvallisuudessa oli ollut suuria aukkoja Enckellin tullessa Yleisesikunnan päälliköksi syksyllä 1919. Todennäköisesti kokemattoman Yleisesikunnan henkilöstön lisäksi myös sotilasasiamiesverkosto piti ohjata kassakaappien käyttöön. Vuoden 1923 ohjeistus ainakin määrittelee yksityiskohtaisesti asiakirjojen säilytyksen. Sotilasasiamiehen oli mahdollista säilyttää tarvittavia asiakirjoja kotonaan kassakaapissa, mutta matkalle lähtiessään ne oli sürrettävä lähetystön tiloihin. Salauskysymyksiin kiinnitettiin muutenkin huomiota. Sotilasasiamiesten sähkösanomavaihto ohjeistettiin erityisesti salauksen näkökulmasta. Todennäköisesti käytännöt kirjoitettiin ohjeistukseen tarkasti myös uusia sotilasasiamiehiä varten. Suomen sotilasasiamiehen sähkösanomaosoite oli ”Suomisota”.³⁵⁶

Jos sähkösanomiin käytettävän salakirjoituksen pelättiin paljastuneen, lähetettiin viesti ”kirjallisuus tarpeeton”. Lähettipä kyseisen viestin sotilasasiamies tai Yleisesikunta, se tarkoitti vanhan salakirjoitusavaimen hylkäämistä ja uuden väliaikaisen avaimen käyttöönottoa. Ylipäätään ohjeistus määritteli tarkasti asiakirja- ja viestintäturvallisuuden. Kirjeiden lähettämisessä niin yleisen postin kuin kuriiripostinkin kautta tuli noudattaa erityistä varovaisuutta. Kirjeet laitettiin useisiin kuoriin päällekkäin käyttäen liimaa sekä lävistäen kirjeet neulalla ja langalla. Lisäksi kirjeisiin piirrettiin kynällä merkinnät liimausten joukkoon, jotta jos kuoria koetettiin höyryttää auki, siitä jäi selkeät jäljet.³⁵⁷

³⁵⁴ Ohjeita Suomen sotilasasiamiehille ulkomailla P.K. N:o 1355/VII/23 sal. 8.11.1923. T 20317/1. KA.

³⁵⁵ Sama.

³⁵⁶ Sama.

³⁵⁷ Sama.

Yleisesikunnan päällikkö Enckell lähetti vielä kesällä 1924 sotilasasiamiesverkostolle kiertokirjeen, jossa hän selvensi sotilasasiamiesten lähettämien kirjeiden, esitysten ja raporttien lähettämiskäytänteitä Yleisesikunnan sisällä. Enckell halusi sotilasasiamiesten osoittavan esitykset ja uudet asiat itselleen, kun taas osasto- ja toimistopäälliköiden kirjelmiin lähetetyt vastaukset piti osoittaa suoraan kyseiselle toimistolle tai osastolle. Vähemmän tärkeät kirjelmät voitiin osoittaa Yleisesikuntaan. Tämä käytäntö näyttää vakiintuneen nopeasti.³⁵⁸

Sotilasasiamiehet saivat vuosittain käytettäväkseen harkintansa mukaan kansliakäytövarat Yleisesikunnan kansliatoimistolta. Varat oli tarkoitettu juoksevien kansliakulujen hoitoon sekä sanoma- ja aikakauslehtien tilaukseen, mutta ei puhtaaksikirjoitustöiden maksamiseen. Tarvittaessa lisää rahaa saattoi anoa Yleisesikunnan päälliköltä. Sotilasasiamiehet ohjattiin pitämään tarkkaa tilikirjaa tuloista ja menoista. Tilitys tuli hoitaa kaksi kertaa vuodessa kesä- ja joulukuussa. Tilien ja kirjeenvaihdon hoito oli ohjeistettu erityisen tarkasti. Ohjeistuksen tarkoitus on ollut luoda koko verkostolle samanlainen käytäntö, joka on uusia sotilasasiamiehiä akkreditoitaessa myös helpottanut heidän perehtymistään tehtäviin.³⁵⁹

Yleisesikunnan päällikkö Enckellin laatimat *Ohjeita Suomen sotilasasiamiehille ulkomailla* ohjeet asettivat reunaehdot Suomen sotilasasiamiesten työskentelylle ja yhdenmukaistivat työskentelykäytänteitä. Ohjeiden rinnalle laadittiin todennäköisesti kaikille sotilasasiamiehille maakohtaiset ohjeet. Osa sotilasasiamiehistä kävi todennäköisesti ajoittain Yleisesikunnassa saamassa lisää ohjeita toimintaansa, ja lisäksi käytännön työskentelyohjeita on lähetetty sotilasasiamiehille koodattuina sähkösanomina.

3.9. Jääkärit tuomitsevat sotilasasiamiesten pätevyyden

Yleisesikunnan päällikköön, kenraalimajuri Oscar Enckelliin kohdistui vuoden 1924 mittaan kasvavia paineita. Kahtia jakautunut upseerikunta oli hajanainen ja vaikeasti johdettava joukko. Suomen armeijan upseereiden erilaiset koulutustaustat määrittivät hajanaisen joukon katsontakantoja, yleensä varsin eri suuntiin. Ylimmän sotilasjohdon virat olivat Venäjällä palvelleiden vanhempien upseereiden hallussa. Jääkäriupseereista osa oli ylennyt huumaavaa vauhtia ja saavuttanut 1920-luvun alkupuolella everstiluutnantin sotilasarvon. Osapuolten väliset ristiriidat olivat kuitenkin juurtuneet syvään, eikä juopa kuroutunut umpeen sisällissodan jälkeisinä vuosina.³⁶⁰

Ensimmäiset akkreditoitujen sotilasasiamiehet olivat Venäjällä koulutuksensa saaneita. He olivat tehneet pitkän uran Venäjän armeijassa tsaarin palveluksessa, eversti Ahrenbergia lukuun ottamatta. Perusteluita juuri heidän akkreditoinnilleen sotilasasiamiehiksi ei ole arkistoaineistossa säilynyt. Vain aika ja uuttera ohjaustyö, jota Enckell ainakin Ahrenbergiin henkilökohtaisesti kohdisti, näyttivät, kuinka onnistuneita ensimmäiset akkreditoinnit olivat.³⁶¹

³⁵⁸ Jäljenne Yleisesikunnan päällikön kiertokirjeestä sotilasasiamiesverkostolle N:o 651/VII/24. 3.6.1924. SARk 1403/7. KA.

³⁵⁹ *Ohjeita Suomen sotilasasiamiehille ulkomailla* P.K. N:o 1355/VII/23 sal. 8.11.1923. T 20317/1. KA.

³⁶⁰ Alanen, Pentti, Kun painui päät muun kansan, maan... *Sotilasajakauslehti*, N:o 5/1984, s. 372–374.

³⁶¹ Nimikirjanote 27 944, Procopé, Nils. Nimikirjanote, Ahrenberg, Carl Gaston. Nimikirjanote 3590, Helsingius, Birger. Nimikirjanote 1345, Wesander, Oscar. Yleisesikunnan päällikön kirje Varsovan-sotilasasiamiehelle 24.7.1920. SARk 1399/11. KA. Enckell kirjoitti selvästi ystävälleen henkilökohtaisen ohjauskirjeen

Kenraalimajuri Enckelliä syytettiin jääkäritaustaisten upseereiden koulutuksen vaikeuttamisesta ja uralla syrjimisestä. Yleisesikunnan osasto 2:n henkilökunnasta kuitenkin merkittävä osa oli jääkäriupseereita, ja Enckellin aikana myös ilmailuasiamiehen tehtävään akkreditoitiin jääkäritaustainen majuri Mårtenson. Hänet valittiin tehtävään Enckellin vahvalla taustatuella.³⁶²

Jääkärit pyrkivät myöhemmin esittämään kenraalimajuri Enckellin heitä syrjineenä esimiehenä. Tosiasiallisesti Yleisesikunnan kokoonpanossa, osasto 2:n lisäksi, näyttää työskennelleen useita jääkäritaustaisia upseereita. Monet heistä ovat tulleet tehtäväänsä Enckellin ollessa Yleisesikunnan päällikkönä, ja he ovat toimineet muun muassa tiedustelun tehtävissä niin ulkomaa- kuin tilastotoimistonkin upseereina. Helmikuussa 1924 Yleisesikuntaan siirrettiin jääkärieverstiluutnantti Jarl Taucher suoraan osasto 2:n päällikön viransijaiseksi Pohjanmaan jääkäripataljoonasta. Ulkomaa- ja tilastotoimistojen johdossa toimivat Malmberg ja Heikel olivat myös jääkäreitä.³⁶³

Yleisesikunnan kirjeenvaihdosta on pääteltävissä Enckellin haalineen nuoria upseereita joukko-osastoista Yleisesikuntaan taustasta riippumatta. Tiedustelun pariin työskentelemään päätyneistä useimmilla ei ollut taustalla tiedustelukoulutusta. He näyttävät kasvaneen tehtäviinsä käytännön työkokemuksen kautta. Sama toimintatapa oli käytössä ennen ensimmäistä maailmansotaa myös Venäjän yleisesikunnassa. Yleisesikunnassa työskentelevien nuorten upseereiden joukossa oli myös niitä, joilla oli tiedustelukoulutusta: muun muassa Erik Malmberg oli jo käynyt tiedustelukurssit Saksassa ja toiminut Yleisesikunnan osasto III:n sabotagetoimistossa. Hänestä tuli tiedustelutoimiston tsto V:n päällikkö jo verrattain nuorella iällä 28-vuotiaana 2. tammikuuta 1921.³⁶⁴

Kirjeenvaihdossa Sotaväen päällikön kanssa Yleisesikunnan päällikkö Enckell näyttää suorastaan työntäneen kyvykkäitä alaisiaan eteenpäin urallaan. Everstiluutnantti Heinrichsin siirron vuoksi 2. Divisioonan komentajalle kirjoittaessaan Enckell yltyi antamaan alaisestaan suorastaan kiitettävän arvion: ”*Eritoten suurta barkitsemiskykyä ja kypsyyneisyttä sekä sotilaallista tuntemusta, joten mielihyvin puollan hänen ylentämistään.*”³⁶⁵ Myös majuri Woldemar Oinosen siirto-anomuksen puollossa Sotaväen päällikölle kirjoittaessaan Enckell totesi Yleisesikunnan menettävän yhden parhaista upseereistaan. Näyttää siis siltä, että kaikesta huolimatta Enckell osasi myös kiittää ja työntää henkilökuntaansa eteenpäin urallaan.³⁶⁶

Yleisesikunnan päällikköä arvioitiin niin kotimaassa kuin ulkomaillakin. Puolan sotilastiedustelun kenraalimajuri Enckellistä vuonna 1922 tekemän arvion mukaan Yleisesikunnan päällikköä arvioitiin ristiriitaisesti. Hänen todettiin olevan konservatiivi russofobi, jolla oli laajat yhteydet valkoisiin venäläisiin. Sinällään kuvaus lienee

vastauksena Ahrenbergin kirjeeseen. Kirjeen Enckell päätti ”ystävyydellä”. Virallisissa kirjeissä Enckellin ja Ahrenbergin ystävyys ei luonnollisesti näy.

³⁶² Armeijamme henki, 21. Armeijan puhdistusoperaatioon liittyvää aineistoa vv. 1923–1924. Kotelo 26. Kai Donnerin arkisto. Nimikirjanote 23795, Mårtenson, Bertel. Everstiluutnantti Taucherin siirto osasto 2:n päälliköksi 179/VII/24. sal. 28.1.1924. R 90/31. Yleisesikunnan päällikön kirjelmä Tasavallan Presidentin sota-asiainkanslialle 665/VII/24. sal. 29.4.1924. R 90/32. KA.

³⁶³ Jääkärien elämäkerraston ainekset, 2653 Taucher, Jarl. KA. Malmberg johti tiedustelutoimistoa (tstoV), jonka nimi muutettiin kesällä 1925 tilastotoimistoksi.

³⁶⁴ Erittäin salainen selvitys osasto III toiminnasta 469/19 sal 6.3.1919. R 88/3. Jääkärien elämäkerraston ainekset, 2653 Taucher, Jarl, 1941 Malmberg, Erik. KA. Menning, (2006), s. 144–145.

³⁶⁵ Yleisesikunnan päällikön kirjelmä Sotaväen päällikölle 1357/VII/23 sal. 9.11.1923. R 90/30. KA.

³⁶⁶ Sama.

ollut osuva, sillä lähdeaineiston ja taustansa perusteella Enckell näyttäytyy konservatiivina, mutta hänen russofobiansa, mikäli sellaista todella on ollut, näyttää rajautuneen lähinnä bolševikkeihin. Toimiessaan Venäjän edustajana Italiassa ensimmäisen maailmansodan aikana Enckell päätyi eroamaan Venäjän armeijan palveluksesta bolševikkien kaapattua vallan. Tuolloinen eversti Enckell menetti kaiken omaisuutensa ja sukulaisiaan bolševikkien noustessa valtaan, joten hänellä oli henkilökohtaisia kaunoja bolševikkeja kohtaan.³⁶⁷

Kotimaisesta jääkäriликkeestä kummunnut arvostelu ei rajautunut vain kenraalimajuri Enckelliin vaan myös hänen rakentamaansa sotilasasiamiesverkkoon, joka joutui suurennuslasin alle. Erityisesti kiinnitettiin huomiota sen kykyyn hoitaa tehtäväkenttäänsä, jota pidettiin lähinnä taktisen ja teknisen tiedon keräämisinä. Sotilasasiamiehiä ei näytä tässä perustelussa katsotun sotilastiedustelun edustajiksi, vaan lähinnä sotilaallista älyä välittäväksi tahoksi. Tiedustelu-upseereiden ensisijaisena tehtävänä olisi ollut etsiä malleja Suomen armeijan järjestelyille ja niiden kehittämiseksi. Näkökulma näyttää ainakin Donnerin asiakirjojen valossa olleen vahvasti koulutukseen ja armeijan kehitykseen painottuva. Toisaalta Enckellin luoma sotilasasiamiesjärjestelmä kykeni hankkimaan suhteellisen hyvin tietoa akkreditointimaiden armeijoiden järjestelyistä, tilasta ja teknisestä tasosta. Ohjeistuksen mukaisesti sotilasasiamiesten tuli sotilaallisten kysymysten lisäksi tarkkailla myös maan talouden tilaa. Valtioiden talouden kestokyvyn seuraaminen oli vielä ennen ensimmäistä maailmansotaa suhteellisen vierasta suurtenkin valtioiden sotilastiedusteluorganisaatioille.³⁶⁸

Sotilasasiamiesverkostoa arvosteltiin Suomen armeijan järjestelystä vieraantuneeksi ja vanhanaikaiseksi. Järjestelmä täytti arvostelijoiden mukaan lähinnä kieli- ja diplomaattikentän vaatimukset. Ilmeisesti Venäjällä palvelleiden vanhempien upseereiden ammattitaitoa ei haluttu tunnustaa tai tunnustaa. Sotilasasiamiestoiminta ei suinkaan ollut julkista, joten kokonaiskuva järjestelmän toimivuudesta on voinut olla vain Yleisesikunnan päälliköllä, jolle sotilasasiamiehet suoraan raportoivat. Sotilasasiamiesverkostoon haluttiin uutta osaamista, etenkin nykyaikaisen sodankäynnin tekniset vaatimukset ymmärtäviä upseereita. Arviosta kuultaa läpi ymmärtämättömyys sotilastiedustelun tehtäviä kohtaan sekä yksipuolinen katsontakanta, mutta taustalla lienee toisaalta ollut myös tahto kehittää armeijaa.³⁶⁹

Enckellin luoma sotilasasiamiesverkosto oli koottu käytettävissä olleista upseereista kokeneen tiedusteluspesialistin ammattitaidolla. Hän ei suinkaan ollut ensimmäistä kertaa rakentamassa tiedusteluverkostoa. Hänen kokemuspohjansa juonsi juurensa jo tsaarin Venäjän sotilastiedusteluorganisaatiossa saadusta opista. Ensimmäisen kosketuksen sotilastiedusteluun Enckell oli saanut Venäjän ja Japanin välisessä so-

³⁶⁷ Broj 3/34, Fascikli 6, List 1, Knjiga 205. VARS Serbian Italiaan akkreditoidun sotilasasiamiehen arvio eversti Enckellistä. Vituhnovskaja-Kauppalala, Marina, Keisarikunnan sotilaat – Kenraali Carl ja eversti Oscar Enckell valtakunnan ja rajamaan välillä, esitelmä Haminassa 2009, s. 8.

³⁶⁸ *Ohjeita Suomen sotilasasiamiehille ulkomailla* P.K. N:o 1355/VII/23 sal. 8.11.1923. T 20317/1. *Armeijamme henki*, 21. Kotelo 26. Armeijan puhdistusoperaatioon liittyvää aineistoa vv. 1923–1924. Kai Donnerin arkisto. KA. Fuller (1984), s. 109–111. Marshall (2004), s. 396.

³⁶⁹ *Ohjeita Suomen sotilasasiamiehille ulkomailla* P.K. N:o 1355/VII/23 sal. 8.11.1923. T 20317/1. *Ohjeet Suomen sotilasasiamiehille ulkomailla* 397/IV/26 sal. T 20317/1. Armeijan puhdistusoperaatioon liittyvää aineistoa v. 1923–1924, *Armeijamme henki*, 21. Kotelo 26. Armeijan puhdistusoperaatioon liittyvää aineistoa vv. 1923–1924. Kai Donnerin arkisto. KA.

dassa. Tätä taustaa vasten jääkärien väitteet osaamattomasta tiedustelujohdosta näyttävät perusteettomilta.³⁷⁰

Enckell tunsi kansainvälisen tiedustelukentän myös sen sotilasasiamiehille asettamien vaatimusten näkökulmasta. Sotilasasiamiehen tehtäviä itsekin hoitaneena hän oli todennäköisesti huomannut sotilasarvon ja muodollisen taustan merkityksen menestyksekkäälle toiminnalle. Toisaalta hän oli myös Suomen armeijan Yleisesikunnan päällikkönä toimiessaan pyrkinyt kokoamaan Yleisesikuntaan ja sotilasasiamiehiksi nuoria, osaavia upseereita, joiden koulutusta ulkomailla hän myös tuki vahvasti.³⁷¹ Kenraalimajuri Enckellin toimiessa Yleisesikunnan päällikkönä 1920-luvun alussa hänen omista sotilasasiamiesvuosistaan oli kulunut verrattain vähän aikaa, sillä hän oli toiminut Roomassa vuosina 1914–1918. Sota oli muuttanut Eurooppaa, mutta sotilastiedustelun kentän perusluonne ei juuri ollut muuttunut niissä viidessä vuodessa, jotka Enckell oli ollut poissa.³⁷²

Monipuolisen kokemuksensa pohjalta kenraalimajuri Enckellin on täytynyt ymmärtää, kuinka pienen ja köyhän maan sotilastiedustelu saadaan kustannustehokkaimmin järjestetyksi. Kentälle ei kannattanut lähettää keltanokkaa oppimaan ja kasvamaan tiedustelu-upseeriksi. Kasvatustyö näyttääkin hoidetun Yleisesikunnan toimistoupseereiden tehtävissä samalla kun nuoret upseerit työskentelivät muun muassa osasto 2:ssa. Käytännön työtä tehdessään he oppivat, millaista tietoa ja missä muodossa Yleisesikunta tarvitsi. Yleisesikunnan osasto 2:n tehtävissä näyttävät kypsyneen sotilasasiamiesverkoston uudet tiedustelu-upseerit, jotka myöhemmin Heinrichsin väliaikaisella virkakaudella tai viimeistään Walleniuksen ollessa johdossa akkreditoitiin sotilasasiamiehiksi ulkomaille.³⁷³

Kuitenkin jo Yleisesikunnan päällikön virkaan tullessaan kenraalimajuri Enckellillä oli vahva näkemys sotilastiedustelun henkilöstön kokoamisesta tehtäviin. Enckell näyttää haalineen kokoon yksilöitä, joiden ominaisuudet sopivat tiedusteluorganisaation käyttöön. Sotilasarvolla, koulutustaustalla ja iällä ei näytä olleen merkitystä. Toisaalta tosiasia kansainvälisessä sotilasasiamiesjärjestelmässä oli se, että alemmissa sotilasarvoissa palvelevien upseereiden työskentely saattoi olla ajoittain hyvin hankalaa. Tiedustelun henkilöstön monipuolisesta taustasta oli hyötyä niin tiedonhankinnassa kuin analyysinkin tekemisessä. Liian yksipuolinen henkilöstö olisi todennäköisesti koonnut ja tuottanut liian yksipuolista tietoa.³⁷⁴

Ensimmäiset Enckellin lähettämät sotilasasiamiehet olivat, kuten jo aiemmin mainittiin, Venäjällä koulutuksensa saaneita everstiluutnantin ja everstin arvoisia upseereita. Heidät akkreditoitiin, sillä Suomen sotilasasiamiestoiminta haluttiin käynnistää nopeasti.³⁷⁵ Kentälle kannatti näin ollen lähettää niin sanotusti varmat tekijät, jotka hallitsivat kansainvälisen kulttuurin ja akkreditointimaan kielen ja jotka olivat korkealla sotilaallisessa hierarkiassa. Ahrenbergiä lukuun ottamatta kaikki Enckellin ulkomaille

³⁷⁰ Venäjän armeijan nimikirjanote, Oskar Karlovitš Enkel f. 409, op. 3, d 10559, s. 1–3, Venäjän valtion sotahistoriallinen arkisto. RGVIA.

³⁷¹ Esimerkiksi Bertel Mårtenson ja Erik Heinrichs.

³⁷² Nimikirjanote 30359, Enckell, Oscar. KA.

³⁷³ P.M. työsääntö Yleisesikunnalle 1.12.1924. T 20104/61. Nimikirjanote 2031, Malmberg, Erik. Nimikirjanote 23795, Mårtenson, Bertel. Nimikirjanote 7292, Heinrichs, Axel Erik. KA.

³⁷⁴ Numeroimaton luettelo Yleisesikunnassa palvelevista upseereista. R 90/27. KA.

³⁷⁵ Tultuaan Yleisesikunnan päälliköksi 14.9.1919 Enckell oli jo lokakuun loppuun mennessä ehtinyt käynnistää uudistusten ja muutosten sarjat Yleisesikunnassa. Lisäksi hänen tultuaan virkaan alkoi nopeassa tahdissa sotilasasiamiesten akkreditointi maailmalle.

akkreditoimat ensimmäiset sotilasasiamiehet olivat olleet Enckellin tavoin kurssinsa priimuksia Haminan kadettikoulussa. Mahdollisesti Enckell arvioi, ettei nuoren valtion kannattanut lähettää kokemattomia sotilasasiamiehiä vaan yksilöitä, joilla oli jo valmiita verkostoja ja jotka kykenivät verkostoitumaan ja kokoamaan tarvittavaa tiedustelutietoa Pariisista sekä reunavaltioista keskeisimmistä Puolasta ja Latviasta. Ennen kaikkea henkilöt olivat valmiita akkreditoitaviksi, sillä nuorempien upseereiden alhainen sotilasarvo ja kokemattomuus kansainvälisissä tehtävissä olisi edellyttänyt huomattavaa lisäkoulutusta.³⁷⁶

Suomen sotilasasiamiesjärjestelmän viralliset akkreditoinnit näyttävät käynnistyneen korkeilla sotilasarvoilla ja hiljalleen tasoittuneen, kun Yleisesikunnassa kasvoi nuorempiakin upseereita tehtäviin sopiviksi. Enckell näyttää valinneen ensimmäisiksi sotilasasiamiehiksi kokeneet ja diplomaattipiireihin sopineet upseerit. Samaan aikaan Tallinnassa ja Murmanskissa toimi nuoria jääkäriupseereita yhteysupseereina sotilasasiamiesten viroissa. Kaikki viisi paikkaa olivat tuolloin hetken yhtä aikaa täytettyinä.³⁷⁷

Yleisesikunnan päällikön viran vastaanottaessaan Enckell sai hoidettavakseen hyvin keskeneräisen organisaation, jonka vakiinnuttaminen vei aikaa. Resurssit olivat hyvin pienet ja tiedustelun henkilöstö pääosin tehtäviinsä kouluttamatonta mutta jonkin verran työkokemusta saanutta. Enckellin kaudella avattiin myös tiedusteluyhteistyö Puolan, Viron ja Latvian yleisesikuntien tiedusteluosastojen kanssa reunavaltioiden konferenssien pohjalta. Tämä oli tiedonkeräämisen ja vertailun näkökulmasta erittäin tarpeellinen toimi. Pienet valtiot ja Puola kykenivät yhdessä kokoamaan merkittävästi tietoja Neuvostoliitosta. Näistä tiedoista myös suurvallat, kuten Britannia, Ranska ja Saksa, olivat äärimmäisen kiinnostuneita.³⁷⁸

Kenraalimajuri Enckellin tehtäviin Venäjän sotilastiedustelun palveluksessa oli kuulunut tiedusteluosaston johtaminen ja agenttiverkostojen rakentaminen. Tätä taustaa vasten sotilasasiamiesten etsiminen tehtäviinsä sekä Yleisesikunnan tiedusteluorganisaation kehittäminen on ollut hänelle perustyötä. Sitä, kuinka selkeän aktiivisesti hän on henkilökuntaansa etsinyt, on vaikea lähteiden pohjalta todentaa. Sopivan yksilön löytäessään Enckell on kuitenkin nopeasti ja päämäärätietoisesti runnonut valintansa läpi ilman että esimerkiksi Sotaväen päällikkö Wilkaman mielipide olisi erityisemmin vaikuttanut. Näin tapahtui esimerkiksi Pariisin-ilmailuasiamiehen Mårtensonin akkreditoinnin yhteydessä.³⁷⁹

3.10. Yleisesikunnan päällikkö Enckell eroaa – everstiluutnantti Heinrichs astuu suuriin saappaisiin

Jääkäriupseerit asettivat valtiojohdon selkää seinää vasten kesän kynnyksellä 1924. Tuolloin noin yhdeksänsataa vakinaisen väen upseeria anoi eroa. Taustalla oli koko nuoren armeijan olemassaolon ajan kahden upseeriryhmän välejä hiertänyt kiista. Venäjällä koulutuksensa saaneet upseerit ja jääkärit eivät tahtoneet mahtua samaan

³⁷⁶ Yleisesikunnan päällikön esitys puolustusministerille 125/VII 22 sal. 10.11.1922. R 90/28. KA. Schulman & Nordenstreng (1912), 481, 455, 496.

³⁷⁷ Yleisesikunnan päällikön esitys puolustusministerille 125/VII 22 sal. 10.11.1922. R 90/28. KA.

³⁷⁸ Leskinen (1999), s. 40–47.

³⁷⁹ Sotaväen päällikön kirjelmä Yleisesikunnan päällikölle 650/374 sal. 12.4.1924. R 90/32. KA.

sotaväkeen, eivätkä lopulta mahtuneetkaan. Eroaallon ylipyyhkäisemä hallitus oli vaikean tilanteen edessä. Väinö Tanner esitti upseerilakon hajottamista samaan tapaan kuten muidenkin lakkojen. Lopulta jääkärit saivat kuitenkin tahtonsa läpi: Lauri Malmbergista tuli puolustusministeri, ja sotaväen ylin johto siirtyi syrjään. Sotaväen päällikkö, kenraaliluutnantti Wilkama jäi presidentti Ståhlbergin toiveen mukaan pitkälle virkavapaalle, ja Yleisesikunnan päällikkö Enckell erosi vapaaehtoisesti vedoten luvanneensa toimia tehtävässä vain Wilkaman ollessa Sotaväen päällikkönä. Sinällään Enckellin sanavalinta oli mielenkiintoinen, sillä hän ja Wilkama eivät useinkaan tulleet toimeen keskenään.³⁸⁰

Kuten todettua, vastakkainasettelu Venäjällä koulutuksensa saaneiden tsaarin upseereiden ja jääkäriupseereiden välillä oli hallinnut sotaväen sisäistä kehitystä sisällissodasta saakka. Kiivasta keskustelua herätti muun muassa jääkäriupseereiden paikallaan laahaava koulutus ja sen suora suhde Sotakorkeakoulun puuttumiseen sekä tsaarin upseereiden vanhakantaisuus. Erityisesti jääkärien viha kohdistui Sotaväen päällikköön, kenraaliluutnantti Wilkamaan ja Yleisesikunnan päällikköön, kenraalimajuri Enckelliin, joiden nähtiin seisovan jääkärien jatkokoulutuksen tiellä. Historiankirjoituksessa pitkään eläneet negatiiviset mielikuvat Enckellistä näyttävät muodostuneen lähinnä Sotakorkeakoulun käynnistämiskysymyksen pohjalta.³⁸¹

Jääkärit kokosivat listaa epäkohdista, joita nuorena armeijassa olikin runsaasti etenkin nuorten vähävaraisten upseereiden näkökulmasta katsottuna. Epäkohtia löytyi upseereiden majoituksesta koulutukseen ja koko armeijan sisäiseen henkeen. Suurin ongelma näyttää kuitenkin muodostuneen Sotakorkeakoulun toiminnan käynnistämättä jättämisestä. Jääkärikapteeni Kai Donnerin päiväkirjan välissä on useita versioita jääkärien näkemyksistä Suomen armeijan tilasta ja sitä johtaneiden venäläistaustaisten upseereiden sopimattomuudesta tehtäviinsä. Teksteissä nämä upseerit leimataan osaamattomiksi jäänteiksi tsaarin ajalta, josta tekninen kehitys oli pyyhkäissyt ohi ajat sitten. Osa heistä ei ollut myöskään osallistunut sisällissotaan, mikä nähtiin osaltaan kotimaan kieltämisenä.³⁸²

Tsaarin upseerit leimattiin myös ikälopuiksi, kehityksen kelkasta pudonneiksi kruununraakeiksi. Enckellin taustaa ja kokemuspohjaa tarkasteltaessa voidaan kuitenkin todeta hänen olleen vuonna 1924 vasta 46-vuotias kenraalimajuri, joka ei todennäköisesti voinut käsittää kritiikkiä osaamistaan kohtaan. Hänen persoonansa lisäsi kritiikkiä, sillä erityisen joustava Enckell ei ollut. Sotilastiedustelun ja venäläisen mentaliteetin tuntijana hän oli kuitenkin omaa luokkaansa. Bolševikit rakensivat omat tiedustelujärjestelmänsä tsaarin ajan järjestelmien pohjalta. Suomen sotilastiedustelulle oli suuri etu, että maassa oli runsaasti venäläistaustaisia upseereita ja venäläisen tiedustelujärjestelmän asiantuntija.³⁸³

Kritiikki sotakorkeakoulun opetuksen käynnistämisestä kulminoitui Yleisesikunnan päällikkö Enckelliin, jonka vastuulla oli järjestää upseereiden koulutus. Sotakorkea-

³⁸⁰ Alanen, Pentti, Kun painui päät muun kansan, maan... *Sotilasaikakauslehti* N:o 5/1984 s. 372–378. Osaltaan aikaisten tuntoja kuvaavana luonnehdintana voidaan pitää professori Ingmanin kommenttia presidentti Ståhlbergille jääkärien nostamisesta sotaväen ylimpään johtoon. Hän vertasi sitä samaan kuin maisterit nostettaisiin professoreiksi.

³⁸¹ Kemppi, Jarkko, *Jalkaväenkenraali A. E. Martola*, Helsinki, Otava 2008, s. 36–38.

³⁸² *Armeijamme henki*, 1–2. Kotelo 26. Armeijan puhdistusoperaatioon liittyvää aineistoa vv. 1923–1924. Kai Donnerin arkisto. Nimikirjanote 30359, Enckell, Oscar. KA. Sergeev (2007), s. 18–19.

³⁸³ Sama.

koulu oli perustettu jo tammikuussa 1919, mutta toimintaa ei käynnistetty. Saman vuoden syyskuun 8. päivänä annetussa asetuksessa Yleisesikunnan päällikkö määriteltiin myös Sotakorkeakoulun päälliköksi. Samassa asetuksessa Yleisesikunnan päällikön tehtäväksi määriteltiin hänen alaisuudessaan olleiden upseereiden jatkokoulutus. Elfvengren on tulkinnut artikkelissaan asetuksen niin, että muiden upseereiden jatkokoulutuksesta vastasi todellisuudessa Sotaväen päällikkö. Käytännössä kuitenkin 1920-luvun alun Yleisesikunnan tehtävienmäärittelyssä Yleisesikunnan päällikön tehtäviin kuului upseereiden koulutuksen järjestäminen. Asiakirjasta on ymmärrettävissä upseereiden koulutus laajassa näkökulmassa, ei vain suorien alaisten koulutus.³⁸⁴

Koulutus järjestettiin Enckellin kaudella joka tapauksessa ulkomaisissa sotakouluissa, lähinnä Ranskassa. Vuoden 1919 syksyllä Ranskaan komennettiin kolme upseeria, ja kaikilla heistä oli jääkäritausta. Opiskelu Ranskassa osoittautui hyvin vaikeaksi jo kielimuurin vuoksi, mutta myös Ranskan armeijan organisaation vieraus aiheutti ongelmia. Vaikeudet huomattuaan ranskalaiset tarjosivat aluksi vuoden valmistavaa opetusta Suomen kadettikoulua vastaavassa Saint Cyrin sotakoulussa, jonka jälkeen ovet vasta avautuisivat sotakorkeakouluun. Ranskalaiset vaativat nuorten upseereiden, sotilasarvoltaan enintään luutnanttien, lähettämistä paikallisiin sotakouluihin. Enckell oli alun perin lähettänyt Ranskaan kapteeneita ja majureita, eli käytännössä jääkäritaustaisia upseereita. Toisaalta nuorten upseereiden kouluttaminen yleisesikuntaupseereiksi oli Enckellille tuttua myös hänen omalta opiskeluajaltaan. Sama käytäntö oli ollut myös tsaarin Venäjän armeijassa, ja sen mukaisesti kenraalimajuri oli omankin yleisesikuntakoulutuksensa hankkinut.³⁸⁵

Yleisesikunnan päällikkönä Enckell näyttää vahvasti pitäneen valitun linjansa, mutta hän on joutunut myös mukautumaan muun muassa ranskalaisten vaatimuksiin. Sotakorkeakoulujen paikat olivat kalliita, eikä upseereita ollut varaa lähettää useita vuodessa, tosin ranskalaiset eivät useita paikkoja suomalaisille upseereille tarjonneetkaan. Sotaväen taloudellinen tilanne oli suorastaan heikko, ja ulkomaille komennetuille upseereille oli vaikeuksia maksaa kunnan palkkiota, joka olisi riittänyt elämiseen ja oppikirjojen hankintaan, iltamenoista puhumattakaan.³⁸⁶

Koulutustarjonta laajentui myös muualle Eurooppaan. Muun muassa Belgiaan, Ruotsiin ja Viroon komennettiin upseereita. Sekä Ruotsia että Viroa käytettiin usein vertailukohtana suhteessa Suomeen. Ruotsin pitkät perinteet olivat arvokkaita esimerkkejä hyvin samantapaisen valtion ja armeijan ratkaisuista. Viron tilanteeseen Suomea verrattiin lähinnä pienen naapurin yhteiskunnallisesti ketterien liikkeiden vuoksi. Maahan saatiin toimiva sotakorkeakoulu ennen Suomea, mikä aiheutti mielihäpäystä Suomessa.³⁸⁷

Yleisesikunnan päällikkönä toimiessaan kenraalimajuri Enckell oli korostanut, kuten Sotaväen päällikkö, kenraaliluutnantti Wilkamakin, sotilaskoulutusta saatavan parhaiten ulkomailta. Suomen sotaväen koko oli suhteessa niin pieni, ettei yleisesikuntaupseereita kannattanut kouluttaa omassa sotakorkeakoulussa. Todennäköisesti tämän

³⁸⁴ Elfvengren, Eero, Kenraalimajuri Oscar Enckell ja kysymys upseerien jatkokoulutuksesta, *Sotilasaikakauslehti*, 59/1984, s. 450–455.

³⁸⁵ Nimikirjanote 30359, Enckell, Oscar. KA. Venäjän armeijan nimikirjanote, Oskar Karlovitš Enkel f. 409, op. 3, d 10559, s. 1–3, Venäjän valtion sotahistoriallinen arkisto. RGVIA. Elfvengren (1984b), s. 450–455.

³⁸⁶ Kemppe (2008), s. 39–41.

³⁸⁷ *Armeijamme henki*. Kotelo 26. Kai Donnerin arkisto. KA. Kemppe (2008), s. 36–41.

perusteena oli Yleisesikunnan toimia aina määrittänyt raha. Koulutuksen hintalaatusuhdetta pidettiin parempana Euroopan vanhoissa perinteikkäissä sotakorkeakouluissa. Sotakorkeakoulun ylläpito olisi ollut huomattavasti kalliimpaa. Enckell katsoi yleisesikuntaupseereita tarvittavan niin vähän, ettei heitä varten kannattanut aloittaa kallista sotakorkeakoulun toimintaa. Tätä tukee Enckellin kokemus Venäjän armeijasta, jossa vain suhteellisen pieni osa upseereista sai esikuntakoulutuksen. Heikin olivat nuoria upseereita.³⁸⁸

*”Yleisesikunnan upseerien koulutus, heidän sotilaallisten kykyjensä edelleen kehittämiseksi ja tietomäärän laajentaminen kohtaa suuria vaikeuksia kotimaassa ja on Yleisesikunta lähettänytkin ulkomaille upseereita opiskelemaan. Kun kuitenkin vain harvoille varojen puutteessa tähän tarkoitukseen on tämä tilaisuus voitu varmistaa, perustuu Yleisesikunnan upseerien edelleen koulutus pääasiallisesti itseopiskeluun.”*³⁸⁹ Enckell kannatti itseopiskelua, mutta hän otti käyttöön Yleisesikunnassa viikoittaiset tiistai-iltojen luennot. Niille jaettiin aiheet upseereiden osaamisen mukaisesti. Yleisesikunnan henkilökunta oli velvoitettu osallistumaan luentoiltoihin. Aihepiirit vaihtelivat ajankohtaisista historiallisiin teemoihin, mutta ne painottuivat pääasiallisesti itään. Yleisesikunnan upseereille alettiin myös koota kotimaista ja ulkomaista sotilaskirjallisuutta, jolla upseeriston toivottiin sivistävän itseään niin oman etunsa kuin armeijankin edun nimissä.³⁹⁰

Yleisesikunnan henkilöstön taustoja tarkasteltaessa voidaan todeta, että Enckellin alaisuudessa toimi useita jääkäritaustaisia nuoria upseereita erilaisissa tehtävissä, osa heistä tiedustelussa ja vastatiedustelu.³⁹¹ Enckell näyttää koonneen aktiivisesti kyvykkäitä upseereita Yleisesikunnan kokoonpanoon Yleisesikunnan päällikön kautensa alusta saakka. Jääkärien muistelmat ja muu myöhempi kirjallisuus ovat myöhemmin monin paikoin maallaneet Venäjällä koulutuksensa saaneista upseereista vanhoillista ja kehitystä jarruttavaa kuvaa.³⁹²

Yksi jääkäritaustaisista upseereista oli everstiluutnantti Erik Heinrichs, jonka kyvyt Enckell näyttää huomanneen varhain. Heinrichs siirtyi osasto 2:n vt. päälliköksi keväällä 1922. Yleisesikunnan päällikkö antoi hänelle tuolloin erillisellä käskyllä tehtäväksi tilastollisen toimiston, tiedustelutoimiston ja valvontatoimiston toiminnan luonteen haltuunoton. Erityisesti Enckell painotti käskyssään tiedustelu- ja valvontatoimistojen salaisten varojen käyttöä ja niiden kirjanpitoa. Enckell oli hyvin tarkka salaisen tiedustelun ja vastatiedustelun varoista, sillä ne mahdollistivat kirjanpidon ulkopuoliset operaatiot ja agenttitoiminnan. Vuonna 1924 näitä varoja oli budjetoitu 2 350 000 markkaa³⁹³, mikä oli huomattava summa. Toisaalta jos varoista maksettiin sekä agenttiedustelun organisoimisen kulut ja agenttien palkkiot että sotilasasiamiesten salaiset hankinnat, ei summa ollut erityisen suuri. Käsky osasto 2:n päälliköksi

³⁸⁸ Turtola (1984), s. 47–50. Kemppe (2008) s. 62–66. Elfvengren 59/1984, s. 450–455.

³⁸⁹ Esikuntakäsky N:o 99 1996/21 sal. 3.11.1921. KA.

³⁹⁰ Osasto VII kiertokirje N:o 765/20. 13.11.1920. SARk 1403/3. Esikuntakäsky N:o 99 1996/21 sal. 3.11.1921. KA.

³⁹¹ Esikuntakäsky N:o 27 165/20 3.3.1920. Esikuntakäsky N:o 56 508/20 18.5.1920. KA. Kapteeni von Wrightin määrääminen osasto III:n päälliköksi. Yleisesikunnassa näyttää palvelleen useita jääkäritaustaisia upseereita, kuten von Wright ja Snellman.

³⁹² Yleisesikunnan päällikön kirjelmä Sotaväen päällikölle N:o 2078/20 sal. 29.9.1920. R 90/22. Yleisesikunnan päällikön kirjelmä Sotaväen päällikölle 937/VII/24. 16.6.1924. R 90/32. KA. Haasteeksi kyvykkäiden upseereiden haalimisessa Yleisesikuntaan näyttää muodostaneen upseereiden urakierto ja joukko-osastopalveluksen arvostus. Yleisesikunnan osasto 2:n tehtäviin perehdyttäminen otti oman aikansa, joten osaavasta tiedustelu-upseerista ei olisi haluttu päästää irti.

³⁹³ Nykyrahassa noin 766 700 euroa.

kuvaa Enckellin luottamusta Heinrichsiin. Osasto 2:n päällikkönä ja virkaatekevänä päällikkönä toimi vain tiedustelu- ja vastatiedustelun alaa tuntevia ja luotettaviksi arvioituja upseereita.³⁹⁴

Yleisesikunnan päällikkö Enckell arvosti everstiluutnantti Heinrichsiä ja tämän osaamista erittäin paljon. Heinrichs oli hankalassa taloudellisessa tilanteessa Ranskan sota-akatemiassa vietetyn lukukauden vuoksi, jolloin opiskelijoille myönnetty palkka ei riittänyt elämiseen. 3. Divisioonan vt. esikuntapäällikkö Heinrichs anoi 1920-luvun alussa eroa taloudellisesti hankalassa tilanteessa, mutta Yleisesikunnan päällikkö Enckell komensi hänet Yleisesikuntaan neuvottelemaan ehdoista, joilla hän voisi jatkaa armeijan palveluksessa. ”*Kuitenkaan en katso meillä olevan varaa menettää siksi kyykkäitä upseereita vaan olisi mielestäni valtion tällaisissa tapauksessa avustettava.*”³⁹⁵

Enckell esitti sotaministeriölle Heinrichin siirtoa Yleisesikuntaan sotilasasiamiehen virkaan, ilman että tämä vielä akkreditoitaisiin maailmalle. Enckell halusi Heinrichsin matkustavan ulkomaille ja seuraavan Ranskan armeijan yleisesikunnan työskentelyä ja joukko-osaston koulutusta. Ranskalainen eversti Gendre tuki Enckellin ajatusta. Enckellin mukaan Heinrichsin sotilasarvo oli liian korkea, jotta hänet olisi voitu kommentaa opiskelemaan sotakorkeakouluun. Yleisesikunnan päällikkö kuitenkin katsoi, ettei Heinrichsin potentiaalia voinut hukata, vaan tämä piti saada tutustumaan kansainväliseen sotilaselämään, jotta häntä voitiin myöhemmin käyttää yleisesikuntatyössä tai sotilasasiamiehenä.³⁹⁶

Venäjällä koulutuksensa saaneista upseereista muodostui itsenäistymisen jälkeen Suomen armeijan kehittäjiä korkeiden sotilasarvojensa, virkaikänsä ja kokemustensa pohjalta. Jääkärikoulutuksen saaneiden reilusti nuorempien upseereiden oli vaikea päästä vaikuttamaan sotatieteellisen ajattelun kehitykseen, ja toisaalta harvan jääkärin sotilaskoulutus siihen riittikään. Jääkäriupseerit syyttivät uransa jarruttamisesta Venäjän armeijassa palvelleita upseereita, joita ylin sotilasjohto oli 1920-luvun ensimmäisellä puolikkaalla täynnä. Jääkäriupseereiden ja vanhemman polven edustajien välejä hiersi erityisesti kolme keskeistä asiaa. Jääkärit toivoivat Sotakorkeakoulua Suomeen ja käyttivät esimerkkinä Viroa, jossa oli jo aloittanut sotakorkeakoulu, vaikka maan resursseja pidettiin pienempinä kuin Suomen. Suomesta lähetettiin muutama nuori upseeri vuosittain pääosin Ranskaan saamaan sotilaskoulutusta. Nuoret jääkäriupseerit halusivat laajan reservinkoulutuksen sekä yhteistoimintaa armeijan ja suojeluskuntien välille. Taustalla viimeisessä vaatimuksessa oli jääkärien vahva vaikutus suojeluskuntaliikkeen sisällä.³⁹⁷

Syksyyn 1924 mennessä tilanne oli edennyt erittäin vaikeaksi. Yleisesikunnan päällikkö, kenraalimajuri Enckell erosi lopulta omasta pyynnöstään 18. syyskuuta. Enckellin viransijaiseksi tuli hänen läheinen työtoverinsa everstiluutnantti Heinrichs, joka palveli tehtävässä 18.9.1924–17.7.1925. Hän joutui astumaan suuriin saappaisiin ja tarttumaan toimeen epävakaassa tilanteessa, tosin hän oli itsekin jääkäritaustainen ja näin ollen ajan oloon ilmeisesti luonteva sijainen. Heinrichsin tilanne oli henkilökohtaisella tasolla haastava. Hän arvosti suuresti Enckelliä ja tämän osaamista, mutta koki myös jääkäri liikkeen asian omakseen. Diplomaattina hän tasapainoili vaikeassa

³⁹⁴ Yleisesikunnan päällikön käsky Heinrichsille 17.3.1922. PK 1172/22. Yleisesikunnan päällikön kirjelmä puolustusministerille 652/VII/24 sal. 14.4.1924. R 90/32. KA.

³⁹⁵ Yleisesikunnan päällikön kirjelmä Sotaväen päällikölle VII 1203/21 sal. 11.6.1921. R 90/25. KA.

³⁹⁶ Yleisesikunnan päällikön kirjelmä sotaministeriöön VII 397/21 sal. R 90/25. KA.

³⁹⁷ Tynkkynen (1996), s. 27–29. Arimo (1986), s. 73–79. Turtola (1984), s. 47–49.

tilanteessa. Aivan kylmiltään hänen ei kuitenkaan tarvinnut Enckellin sijaiseksi ryhtyä, sillä hänellä oli kokemusta tehtävästä lyhyinä viransijaisuuksina vuosilta 1922–1923.³⁹⁸

3.10.1. Heinrichs jatkaa Enckellin työtä Yleisesikunnan päällikkönä

Everstiluutnantti Heinrichs joutui aloittamaan työskentelyn Yleisesikunnan päällikkönä sekavien olojen keskellä. Esikuntakäskeyjen perusteella hän näyttää pyörittäneen hyvin pitkälti rutiinitehtäviä ja esikunnan arkea koskevia teemoja. Sotilasasiamiestoimintaa kuitenkin tehostettiin Heinrichsin viransijaisuuden alettua. Jo 7. marraskuuta 1924 sotilasasiamiesverkolle lähetettiin kirje raportoinnin tehostamiseksi. Mahdollisesti asia on ollut vireillä jo Enckellin toimiessa Yleisesikunnan päällikkönä. Yleisesikunnan analyysiresurssit olivat edelleen kovin vähäiset, joten sotilasasiamiehiä ohjeistettiin lähettämään joka toinen kuukausi asemamaan sotilaalliset tiedot niin, että ne olisivat osasto 2:ssa ennen kuukauden viidettätoista päivää.³⁹⁹

Suomen sotilasasiamiehiksi ulkomailla oli akkreditoitu 1. huhtikuuta 1925 neljä upseeria. Sotilasasiamiesverkosto oli Riassa, Pariisissa kakkosmiehityksellä sekä Tukholmassa. Viidennen viran oli täyttänyt Yleisesikunnassa työskennellyt majuri Uolevi Poppius, joka ei toiminut sotilasasiamiehenä. Varsovassa sotilasasiamiehen tehtäviä hoiti oman lähetystösihteerin toimensa ohessa everstiluutnantti Ernst. Lisäksi erikoistehtäviä varten ikään kuin varalle oli merkitty eversti Wesander ja majuri von Wright. Sotilasasiamiesten joukkoa ei voi kuvata erityisen kokoneeksi, sillä vain eversti Helsingius oli ehtinyt hankkia kokemusta tehtävästään.⁴⁰⁰

Kuva 10: Everstiluutnantti Erik Heinrichs. Yleisesikunnan päällikkönä toimiessaan Enckell oli työntänyt Heinrichsiä urallaan eteenpäin. Osasto 2:n päällikkönä Heinrichs vastasi muun muassa tiedustelun- ja vastatiedustelun salaisista varoista. Kuva Sotamuseo.

Yleisesikunta muutti 5. kesäkuuta 1925 Mariankatu 23:sta Korkeavuorenkadulle taloon numero 21. Vain osasto 2 jäi Mariankadulle. Urakka oli iso, mutta ainakin osasto 2 sai lisää tilaa. Osasto 2:ta johti tuolloin everstiluutnantti Taucher. Kesällä 1925 Yleisesikunta ja Sotaväen esikunta yhdistettiin ja nimettiin Yleisesikunnaksi 1. heinäkuuta alkaen. Osasto 2 sai nimekseen Yleisesikunnan tilastollinen ja ulkomaanosasto, johon kuuluivat toimistot IV, V ja VI. Samalla myös toimiston IV nimi muuttui ulkomaatoimistoksi ja V tilastotoimistoksi. Kesäkuussa 1925 tiedustelu- ja valvontatoimistojen johdossa oli suhteelli-

³⁹⁸ Nimikirjanote 30359, Enckell, Oscar. Nimikirjanote 7292, Heinrichs, Axel Erik. KA.

³⁹⁹ Yleisesikunnan v.t. päällikön kirjelmä Töttermanille N:o 853/IV/24 sal. 7.11.1924. SARk 1401/11. KA. Sama kirje lähetettiin myös Tukholmaan Rothelle ja Varsovaan Ernstille.

⁴⁰⁰ Esikuntakäskey N:o 14 N:o 610/VII/25 1.4.1925. Liite esikuntakäskeyn N:o 14. KA.

sen nuoresta iästään huolimatta monipuolista kokemusta hankkineita upseereita. Ulkomaatoimistoa johti kapteeni Bertel Rosenbröijer, tilastotoimistoa majuri Erik Malmberg ja valvontatoimistoa majuri Ragnar Heikel.⁴⁰¹

Yleisesikunnan henkilöstön koulutus jatkui tiistai-iltojen luennoilla. Lisäksi tammi-kuussa 1925 koulutuksessa näkyvät lisänä sotapelit, jotka järjestettiin joka toinen perjantai-ilta. Ne olivat pakolliset kaikille luutnanteille ja kapteeneille. Yleisesikunnan upseerit opiskelivat lisäksi kahdesti viikossa venäjän kieltä työajalla.⁴⁰² Sotilasasiamiesten koulutuksesta tehtäviinsä ei näy aineistossa viitteitä. Ajoittain koulutuksen ja kokemuksen puute Yleisesikunnan osasto 2:n tehtävistä aiheutti ongelmia. Esimerkiksi everstiluutnantti Tötterman oli siirretty Yleisesikuntaan Tampereen rykmentin komentajantehtävistä, eikä hän ollut toiminut Yleisesikunnassa ennen matkustamistaan Pariisiin sotilasasiamieheksi.⁴⁰³

Ajoittain sotilasasiamiehet ajautuvat ristiriitaan ainoan esimiehensä, Yleisesikunnan päällikön, kanssa. Useimmissa tapauksissa erimielisyydet johtuivat rahasta tai epäselvyyksistä raportoinnissa. Kenraalimajuri Enckellin kanssa eivät sotilasasiamiehet kiistelleet muusta kuin rahasta, ja nekin kiistat ratkottiin hyvin kohteliaassa sävyssä. Toisaalta hänen auktoriteettinsa piti sotilasasiamiesverkoston everstit kurissa.⁴⁰⁴

Everstiluutnantti Heinrichsin tilanne oli kaiken kaikkiaan monimutkaisempi. Hän oli tosin ehtinyt toimia myös tiedustelun parissa, mutta hänellä ei ollut sotakorkeakoulun muodollista koulutustaustaa. Näistä lähtökohdista Pariisin-sotilasasiamies Töttermanin kanssa oli ajoittain varsin vaikeaa työskennellä. Yleisesikunnan päällikkö joutui ohjaamaan etenkin tuoreiden sotilasasiamiesten työtä ajoittain varsin konkreettisella tasolla. Järjestelmä ehti kuitenkin vakiintua Enckellin aikana, ja Yleisesikunnan päällikön lisäksi vuoteen 1924 mennessä sotilasasiamiehiä näyttävät ohjanneen myös tilastollisen ja tiedustelutoimiston päälliköt. Everstiluutnantti Heinrichsin työnsarkaa tämä lienee helpottanut.⁴⁰⁵

Yleisesikunnan päällikkö Enckellillä oli ollut everstiluutnantti Töttermanin kanssa ongelmia jo kesällä 1924. Tuolloin Enckell ja osasto 2:n päällikkö Taucher joutuivat molemmat ohjaamaan eversti Töttermanin työskentelyä. Töttermanilla ei ollut tietojen keräämistä koskevia toimintamalleja, mikä on ymmärrettävää ottaen huomioon hänen taustansa. Osasto 2:n päällikkö Taucher kirjoittikin Töttermanille, että Yleisesikunnan haluamat tiedot sai helposti Britannian Pariisin-sotilasasiamiehen kautta, sillä ne eivät olleet luonteeltaan ylivoimaisia. Myöhemmin Yleisesikunnan päällikkö, everstiluutnantti Heinrichs sai selvitetäväkseen Pariisin-sotilasasiamiehen, eversti Töttermanin mielisairaalaportoinnin Pariisista. Vastaavat ongelmat näyttävät ko-

⁴⁰¹ Esikuntakäskey N:o 26 N:o 1040/VII/25 5.6.1925. N:o 32 1230/VII/25 30.6.1925. KA. Ruotsin Helsingin-sotilasasiamiehen päiväamäätön, todennäköisesti kesällä 1925 laadittu kolmesivuinen liite, joka koskee Suomen armeijan Yleisesikunnan organisaatiota. Serie E I a, Inkomna skrivelser, Finland, Volym 16, 1925. KrA.

⁴⁰² Osasto VII kiertoKirje N:o 765/20. 13.11.1920. SARk 1403/3. Kansliatoimiston käskey upseeriluennoista Yleisesikunnan kevätkaudella 1925 81/VII/25. 13.1.1925. SARk 1399/15. KA.

⁴⁰³ Nimikirjanote 2662, Tötterman, Nicolai. KA. Nimikirjanotteeseen merkitty useaan kohtaan, että asiakirja puuttuu.

⁴⁰⁴ Yleisesikunnan päällikön kirjelmä Varsovan sotilasasiamiehelle 2057/20 sal. 25.9.1920. SARk 1399/11. Nimikirjanote 7292, Heinrichs, Axel Erik. KA.

⁴⁰⁵ Nimikirjanote 7292, Heinrichs, Axel Erik. KA.

rostuneen uusien sotilasasiamiesten lähettämisen yhteydessä, sillä ilmeisesti upseerin sopivuus tehtävään ja koulutuksen puute aiheuttivat haasteita.⁴⁰⁶

Eversti Tötterman oli akkreditoitu eversti Procopén tilalle 8. tammikuuta 1924, ja hän oli näin ollen varsin tuore tehtävässään. Sekaannus oli syntynyt jo kesällä 1924, mutta eversti Töttermanin hitaanpuoleisen vastaamisen vuoksi sotkua selviteltiin pitkään ja hartaasti vielä syksyllä. Tuolloin kenraalimajuri Enckell oli jo eronnut tehtävästään, joten everstiluutnantti Heinrichs sai hoitaakseen selvitystyöt. Ilmeisesti eversti Tötterman oli ymmärtänyt hankkimansa tiedot väärin, ja hän raportoi Suomeen upseereiden mielisairauksien hoitolaitoksista, vaikka todellisuudessa kyse oli sotataloudellisista laitoksista.⁴⁰⁷

Kirjeenvaihto Yleisesikunnan päällikön viransijaisen, everstiluutnantti Heinrichsin ja eversti Töttermanin välillä meni ajoittain varsin kylmäkiskoiseksi. Everstiluutnantti Heinrichs lähetti kirjeensä liitteinä kaikki Töttermanin asiaa koskeneet sähkösanomat ja kirjeet sekä käänsi vielä varmuuden vuoksi ruotsiksi sotataloudellisen laitoksen. Suomen kieli ei ollut eversti Töttermanin äidinkieli, sillä hän oli syntynyt ja kasvanut Norjassa. Toisaalta Tötterman oli suorittanut hyväksyttävästi suomen kielen kielikokeen. Töttermanin raportointiin ei näytetty olleen tyytyväisiä, vaan myös osasto 2:n päällikkö Taucher ohjeisti kiinnittämään huomiota raporttien sisältöön ja stilisoimaan tekstiä. Lisäksi Töttermanin tiedonhankintaa jouduttiin osasto 2:n taholta ohjaamaan varsin yksityiskohtaisesti.⁴⁰⁸

Everstiluutnantti Heinrichs joutui siis astumaan kenraalimajuri Enckellin kiistatta suuriin saappaisiin entisen esimiehensä erottua. Toisaalta sotilasasiamiestoiminnan näkökulmasta toiminta oli saatu käyntiin ja kaikki sotilasasiamiesten virat täytetyiksi. Yksi viroista oli varattu Yleisesikunnassa edelleen työskennelleelle majuri Poppiukselle. Sotilasasiamiehistä vain eversti Helsingius oli kokenut tehtävässään, ja loput tarvitsivat työnohjausta enemmän. Enckell oli kuitenkin ehtinyt koota sotilasasiamiesverkostolle kattavat ohjeet, joten raamit työskentelylle ja asemalle lähetystön hierarkiassa olivat olemassa. Heinrichs näyttää jatkaneen verkoston toimintaa samankaltaisena, mutta tehostaneen raportointia. Sotilasasiamiesverkoston toiminta oli kuitenkin saatu vakiinnutetuksi Enckellin kaudella niin vahvalle pohjalle, että toiminta jatkui keskeytyksettä myös Heinrichsin toimiessa Yleisesikunnan päällikön viransijaisena.

⁴⁰⁶ Yleisesikunnanpäällikön kirjelmä Pariisin-sotilasasiamiehelle 772/IV/24/sal. 8.10.1924. SARk 1401/11. KA.

⁴⁰⁷ Nimikirjanote 2662, Tötterman, Nicolai. Nimikirjanotteeseen merkitty useaan kohtaan, että asiakirja puuttuu. Yleisesikunnanpäällikön kirjelmä Pariisin-sotilasasiamiehelle 772/IV/24/sal. 8.10.1924 SARk 1401/11. KA.

⁴⁰⁸ Nimikirjanote 2262, Tötterman, Nicolai. Yleisesikunnan päällikön kirjelmä Pariisin-sotilasasiamiehelle 772/IV/24/sal. 8.10.1924. SARk 1401/11. Osasto 2:n päällikön kirjelmä Pariisin-sotilasasiamiehelle 719/IV/24 9.11.1924. SARk 1401/12. KA.

KOKEMUKSISTA OPPIEN – WALLENIUS YLEISESIKUNNAN PÄÄLLIKKÖNÄ 1925–1930

4.1. Jääkärit nousevat vahvemmin sotilastiedustelun johtoon

4.1.1. Everstiluutnantti Wallenius istuu tiedustelun valmiiseen pöytään

Everstiluutnantti Kurt Martti Wallenius palkattiin Yleisesikuntaan operatiivisen osaston päälliköksi väliaikaisen Yleisesikunnan päällikön, everstiluutnantti Erik Heinrichsin alaiseksi 7. toukokuuta 1925. Heinrichs komennettiin kuitenkin sotakorkeakouluun Ranskaan jo 17. heinäkuuta 1925. Tällöin hänen sijaisekseen valittiin everstiluutnantti Wallenius. Samalla diplomaattinen ja harkitseva Heinrichs vaihtui räväkkään Walleniukseen, jolla epäilemättä oli monipuolinen työkokemus suhteellisen vähäisistä ikävuosistaan huolimatta. Wallenius oli kohonnut sotilasarvossaan huimaa vauhtia. Hän kohosi everstiksi ja sai yleisesikunnan päällikön virka-aseman alle kymmenessä vuodessa.⁴⁰⁹

Kurt Martti Wallenius syntyi 25. heinäkuuta 1893 Kuopiossa pankinjohtaja Ossian Alexis Walleniuksen perheeseen. Ennen jääkäriksi lähtöään hän opiskeli Helsingin yliopistossa filosofisessa tiedekunnassa historiaa ja kielitieteitä ja valmistui filosofian maisteriksi vuonna 1915. Wallenius oli toiminut itsenäisyyssaatteen parissa nuoresta miehestä saakka, ja hän lähtikin Saksaan jääkäriksi ensimmäisten joukossa. Wallenius sai ensimmäisen kosketuksensa tiedustelutoimintaan kesällä 1916, kun hänet komennettiin Ruotsiin ja Suomeen värväys-, tiedustelu- ja etappitehtäviin. Elokuussa 1916 hän matkusti salaa Suomessa Arne Pursiaisen peitehenkilöllisyyden turvin luoden etappiverkostoa ja toimien samalla salaisena asiamiehenä vakoillen venäläisten linnoitustyömaita. Wallenius suoritti vakoilutehtäviä myös Joensuussa seuraavana talvena ja kuljetti mukanaan Suomesta Saksaan viisi nuorukaista. Komennustodistus kirjoitettiin tuolloin peitenimelle Walle.⁴¹⁰

⁴⁰⁹ Nimikirjanote 7292, Heinrichs, Axel Erik. Nimikirjanote 9306, Wallenius, Kurt Martti. KA. Suomen jääkärien elämäkerrasto (1938), s. 834–835. Lehtola (1994), s. 119–125. Walleniuksen elämäkerrassa Veli-Pekka Lehtola tulkitsi Walleniuksen Yleisesikunnan päälliköksi valinnan syyksi paitsi hänen sotilaallisen lahjakkuutensa myös hänen osallistumattomuutensa upseerikapinaan vuonna 1924. Wallenius oli kapinan aikana Saksassa, eikä hän tiettävästi ollut mukana järjestelyissä.

⁴¹⁰ Sotamuseolle jääkärinäyttelyä varten lainatun esineistön listaus ja selvitys 25.2.1965. Sekalaiset konseptit, kirjekonseptit J–L. Kurt Martti Walleniuksen yksityiskokoelma. KA. Jääkärien elämäkerrasto (1938), s. 834–835. Lehtola (1994), s. 48–49, 253–256. Walleniuksen yksityiskokoelmassa on mielenkiintoinen vastine tohtori Ilkka Hakalehdon kirjoittamaan kirja-arvosteluun Vilho Tahvanaisen aikalaisten fiktiivisenä pitämästä *Erikoistehtävä – Mannerheimin salaisena asiamiehenä 1932–1945*. Päiväämättömässä vastineessa Wallenius kirjoittaa, ettei tohtori Hakalehto todennäköisesti ollut itse toiminut vakoilutehtävissä. Wallenius avasi omaa salaisen asiamiehen uraansa toteamalla toimineensa pommarina ja vakoojana Suomessa maan ollessa vielä Venäjän vallan alla sekä vakoilleensa Yhdysvalloissa ja Kiinassa. Yleisesikunnan päällikkönä toimiessaan hän oli myös työskennellyt vakoilun parissa. Kaiken muun tiedon Walleniuksen vaiheista voi vahvistaa, mutta Kiinan ja Yhdysvaltojen vakoilu on täysin hänen kertomansa varassa, vaikka Walleniuksen tiedetään matkailleen Kiinassa ja Japanissa 1937 Mantšurian kriisin aikoihin. Omien muistiinpanojensa mukaan hänet kutsuttiin opastamaan eurooppalaisen vakoilu- ja sabotaasitoiminnan osaamisen siirtämisessä. Wallenius

Ensimmäisen maailmansodan jatkuessa saksalaiset kokosivat luonteeltaan varmoiksi ja rauhallisiksi katsotuista nuorukaisista noin 120⁴¹¹ miehen joukon, joka lähetettiin nykyisen Liettuan alueella sijaitsevaan Polangeniin tiedustelu- ja sabotaasikoulutukseen. Wallenius oli yksi koulutukseen valituista. Joukko harjoitteli räjähteiden käyttöä teoriassa. Käytännön harjoituksissa räjäytettiin paikallisia jo valmiiksi rikki ammuttuja taloja. Koulutuksen päätteeksi miehet lähetettiin erissä takaisin Suomeen. Walleniuksen tehtävänä oli, jälleen Arne Pursiaisen peitehenkilöllisyyden turvin, panostaa Pietarin radan Kämärän silta. Wallenius osallistui vapaussotaan Pohjois-Suomessa, johti retkikuntaa Pohjois-Vienassa sekä myöhemmin toimi Petsamon-retkikunnan päällikkönä. Käytännön rintamakokemusta hänelle oli kertynyt jo jääkäriä Kuurinmaalta ja Missejoelta.⁴¹²

Kuva 11: Jääkärikapteeni Kurt Martti Wallenius.

Kuva Sotamuseo.

Wallenius suoritti yleisesikuntaupseerikurssin Berliinissä 1.7.1923–26.1.1925. Hän valmistui kurssilta kiitettävien arvosanoin ja palasi Suomeen vuoden 1925 alussa. Walleniuksen ollessa poissa maasta oli Suomen armeijassa ollut käynnissä upseerikapina. Kapina oli kytenyt vapaussodan jälkeisessä armeijassa. Suomen armeijan sotilaat eivät olleet taustaltaan tai koulutukseltaan heterogeeninen ryhmä. Tämä oli aiheuttanut syviä ristiriitoja.⁴¹³

Suomeen palattuaan Wallenius työskenteli Yleisesikunnassa operatiivisen osaston päällikkönä organisoiden rannikkopuolustusta. Walleniuksen ja tsaaripuolustuksen näkemykset törmäsivät. Vastakkain olivat erilaiset näkemykset, koulutus ja kokemukset.⁴¹⁴ ”*Tosivaikeaa oli yleisesikunnan ja sen operatiivisen osaston päällikköjen todistella noille vanhoille Venäjän jättiläisarmeijassa pahalleille herroille, jotka eivät tietystikään tahtoneet uskoa meitä nuoria miehiä, jääkäreitä ja nuoren polven kadettiupseereita niin kuin Airoa, että erämaa on erämaata ja arktinen sota on arktista sotaa.*”⁴¹⁵

kirjoitti: Uudelle Suomelle sopivassa kohdin julkaistavaksi *Joitakin totuuksia vakoilusta*. Kurt Martti Walleniuksen pikkukokoelma, sekalaiset konseptit, päiväämätön asiakirja. Tahvanaisen teos julkaistiin vuonna 1971, joten Wallenius lienee laatinut vastineensa julkaisun jälkeen. *Jääkärien elämäkerraston* uutta osaa varten Wallenius laati selvityksen itsestään ja toiminastaan. Tässä luonnoksessa hän toteaa suorittaneensa ilmavoimia koskevan tiedustelutehtävän Yhdysvalloissa. Tekstistä ei selviä, mille ajalle tämä Walleniuksen mukaan sijoittuu.

⁴¹¹ Lehtola (1994), s. 48–50. Lehtola toteaa määrän olleen 120 miestä. Karanko Toivo, *Puolangan komennuskunta ”Sprengkommando Polangen’ista”*, Hakkapeliitta N:o 14. 9.4.1927, s. 13–16. Jääkärikapteeni Toivo Karangon muistelmia-artikkelissa määrä on 60.

⁴¹² Nimikirjanote numeroimaton, päivätty 2.10.1918, Wallenius, Kurt Martti. KA. Jääkärien elämäkerrasto (1938), s. 834–835. Karanko (1927), s. 13–16. Lehtola (1994), s. 48–49, 83–89.

⁴¹³ Nimikirjanote numeroimaton, päivätty 2.10.1918, Wallenius, Kurt Martti. KA. Jääkärien elämäkerrasto (1938), s. 834–835. Lehtola (1994), s. 48–49, 83–89.

⁴¹⁴ Nimikirjanote 9306, Wallenius, Kurt Martti. Nimikirjanote, numeroimaton, päivätty 2.10.1918. Wallenius, Kurt Martti. KA. Jääkärien elämäkerrasto (1938), s. 834–835.

⁴¹⁵ ”Käsikirjoitus” Airosta, toimittaja Erkki Salometsän haastattelunauhoista puhtaaksi kirjoitettuna ja lähetettynä Airoille tarkastettavaksi joulukuussa 1968. Kirjekonseptit A–I. Kurt Martti Walleniuksen yksityiskokoelma. KA.

Wallenius pyrki todistamaan, että joukkojen oli mahdollista selviytyä lumisessa metsässä ja sotaa voitiin käydä talvellakin. Tämä ei suinkaan ollut itsestäänselvyys joukkojen huollon näkökulmasta, sillä esimerkiksi sisällissodan aikana punaiset ja valkoiset joukot joutuivat tukeutumaan läheisiin kyliin huoltoa varten. Talvisodankäynnin kokeiluita ja kehitystyötä tehtiinkin pitkin 1920- ja 1930-lukua.⁴¹⁶

Kun Wallenius aloitti Yleisesikunnan päällikön viransijaisena, operatiivisen osaston päälliköksi siirtyi majuri Aksel Fredrik Airo. Muutama vuosi myöhemmin everstiksi kohonneesta Walleniuksesta tuli Yleisesikunnan päällikkö virallisesti 26. elokuuta 1927. Kesään 1927 mennessä hän oli ehtinyt hoitaa tehtävää kahden vuoden ajan virkaa tekevänä, väliaikaisena Yleisesikunnan päällikkönä. Pitkäaikainen edeltäjä, kenraalimajuri Enckell oli jo rakentanut ja vakiinnuttanut Yleisesikunnan työskentelykäytänteet sekä organisoinut niin salaisen tiedustelun kuin sotilasasiameistoinnankin kestäväälle pohjalle.⁴¹⁷

Walleniuksen tullessa päälliköksi Yleisesikunnassa työskenteli noin seitsemänkymmentä henkilöä erilaisissa tehtävissä.⁴¹⁸ Osastojen päälliköt pyörittivät osastojensa asiat, mutta osa toimistoista, kuten kansliatoimisto VII, oli suoraan Yleisesikunnan päällikön alaisia. Lisäksi suoraan Yleisesikunnan päällikön alaisina toimivat Topografikunnan päällikkö, erikoistehtäviä varten varatut kaksi everstiluutnanttia⁴¹⁹ ja Suomen sotilasasiemiehet. Ulkomaille akkreditoituja sotilasasiemiehiä oli Walleniuksen aloittaessa tehtävässä neljä. Varsovassa oli lisäksi epävirallinen, sotilasasiameiehen tointa oman työnsä ohessa hoitanut lähetystösihteeri.⁴²⁰

Suomen sotilasasiamesverkostossa oli kesällä 1925 pääosin sotilasasiameiehen tehtävässä suhteellisen tuoreita upseereita. Vain eversti Helsingius oli hoitanut tointaan vuodesta 1920, muut sotilasasiemiehet oli akkreditoitu vuoden 1924 aikana. Varsovassa tosin vaikutti vielä kesällä 1925 kokenut ja Puolan olot hyvin tuntenut lähetystösihteeri, everstiluutnantti Ernst, jonka selkeät raportit valaisivat Puolan tilannetta Yleisesikunnalle. Sotilasasiemiehet raportoivat Yleisesikunnan päällikölle Enckellin laatiman vuoden 1923 ohjeistuksen mukaisesti.⁴²¹

Vuoden 1924 lopussa tehdyn päätöksen mukaan Sotaväen päälliköstä tuli Yleisesikunnan päällikön esimies. Yleisesikunnan päällikkö johti kaikkia Yleisesikunnassa työskenteleviä, ja edelleen suoraan hänen alaisuudessaan työskentelivät sotilasasiemiehet. Vuonna 1925 viidestä sotilasasiameiehen virasta oli täytetty neljä, ja viidennen virkaan oli yhä sijoitettu Yleisesikunnassa työskennellyt majuri Poppius ilmei-

⁴¹⁶ Tynkkynen (1996), s. 42–45. ”Käsikirjoitus” Airosta, toimittaja Erkki Salometsän haastattelunauhoista puhtaaksi kirjoitettuna ja lähetettynä Airoille tarkastettavaksi joulukuussa 1968. Kirjekonseptit A–I. Kurt Martti Walleniuksen yksityiskokoelma. KA.

⁴¹⁷ Nimikirjanote 9306, Wallenius, Kurt Martti. Esikuntakäskey N:o 14 N:o 610/VII/25 1.4.1925. ”Käsikirjoitus” Airosta toimittaja Erkki Salometsän haastattelunauhoista puhtaaksi kirjoitettuna ja lähetettynä Airoille tarkastettavaksi joulukuussa 1968. Kirjekonseptit A–I. Kurt Martti Walleniuksen yksityiskokoelma. KA. Elfvingren (2000), s. 43–46. Elfvingrenin mukaan kesällä 1925, kun Sotaväen esikunta ja Yleisesikunta yhdistyivät, oli uuteen Yleisesikuntaan nimettyyn esikuntaan laskettu 92 upseerin virkaa, kymmenen kanslia-apulaisen virkaa, kolme toimistosihiteerin virkaa sekä saman verran palkkiotoimia.

⁴¹⁸ Nimikirjanote 9306, Wallenius, Kurt Martti. Esikuntakäskey N:o 14 N:o 610/VII/25 1.4.1925. Liite esikuntakäskeyn No.14. KA. Elfvingren (2000), s. 43–46.

⁴¹⁹ Yleensä Venäjällä syntyneitä ja venäjää äidinkielenään puhuneita tiedustelu- ja vastatiedustelu-upseereita.

⁴²⁰ Esikuntakäskey N:o 14 N:o 610/VII/25 1.4.1925. Liite esikuntakäskeyn N:o 14. *Ohjeita Suomen sotilasasiemiehille ulkomaille* P.K. N:o 1355/VII/23 sal. 8.11.1923. T 20317/1. KA.

⁴²¹ Esikuntakäskey N:o 14 N:o 610/VII/25 1.4.1925. Liite esikuntakäskeyn N:o 14. *Ohjeita Suomen sotilasasiemiehille ulkomaille* P.K. N:o 1355/VII/23 sal. 8.11.1923. T 20317/1. KA.

sesti runsaan työmäärän taltuttamiseksi. Lisäksi Yleisesikuntaan oli sijoitettu upseereita erikoistehtäviä varten. Nämä upseerit olivat vuonna 1925 Moskovan entinen sotilasasiamies, eversti Wesander ja majuri von Wright.⁴²²

Yleisesikunnan tehtäviin kuului suunnitella ja valmistella sotaväen käyttö sotatilanteessa. Pohjana tälle suunnittelutyölle oli sotataidollisen ja teknisen tietotaidon ajanmukainen hankinta ja käyttö. Yleisesikunnan päällikön tehtävät olivat moninaiset. Hän oli vastuussa siitä, että Puolustusvoimilla oli käytössään ajanmukaista sotilaspoliittista ja taidollista sekä maakohtaista tietoa. Hänen käsiensä kautta kulki kaikki ulkomaille lähetettävä sotilaallinen tieto Suomesta. Tämä koski Suomessa olleiden ulkomaiden sotilasasiamiesten lisäksi myös Suomen omalle sotilasasiamiesverkostolle luovutettavaa tietoa. Erityisesti tässä on nähtävissä kenraalimajuri Enckellin käten jälki. Hän järjesti heti Yleisesikunnan päälliköksi tultuaan salaisten ja erittäin salaisten asiakirjojen säilytyksen sekä määräsi kaiken ulospäin lähtevän Suomea koskevan sotilaallisen tai sotilaspoliittisen tiedon kulkemaan hänen kauttaan. Näin ollen myös sotilasasiamiesten raportit kulkivat Yleisesikunnan päällikön kautta. Sama toimintatapa jatkui Walleniuksen aikana.⁴²³

Osasto 2:n eli tilastollisen ja ulkomaaosaston toiminta oli muotoutunut toimivaan muotoon sotaväen ylimmän johdon uudelleenorganisoinnin yhteydessä vuonna 1925. Pohja oli olemassa jo Enckellin ajan organisaatiossa. Ruotsin Helsingin sotilasasiamiehen Rydebergin raporttien lomassa on päiväämätön asiakirja Yleisesikunnan organisaatiosta, jonka oli tarkoitus tulla voimaan 1. heinäkuuta 1925. Osasto 2, jota johti everstiluutnantti Taucher, koostui ulkomaatoimistosta IV, tilastotoimistosta V ja valvontatoimistosta VI. Ulkomaatoimistoa johti kapteeni Rosenbröijer, tilastotoimistoa majuri Malmberg ja valvontatoimistoa majuri Heikel. Virallisesti tilastollisen ja ulkomaaosaston kokoonpanoon kuului 18 upseeria, joihin on laskettu mukaan sotilasasiamiehet. Nämä määrät lienevät kuitenkin vain vakinaisia virkoja, ja tässä suhteessa ne ovat hämääviä.⁴²⁴

Sotilasasiamiestoiminnan tuottavuuden kannalta merkityksellistä oli se, että tilastollisen ja ulkomaatoimiston johtajat pyörittivät toimintaansa rutiininomaisesti. Yleisesikunnan työskentely oli siis vakiintunutta. Enckellin aikana työskentelyrutiinien hankkiminen oli vienyt aikaa ja resursseja, joten sotilasasiamiehiä oli akkreditoitu tiedostaen, ettei Yleisesikunta kyennyt käsittelemään valtavaa tietomassaa. Sotilasasiamiesten virkojen määrä näyttää lisääntyneen yhdellä vuoden 1925 organisaatiomuutoksen jälkeen. Sotilasasiamiesten virkoja oli nyt kuudelle sotilasasiamiehelle:

⁴²² Päiväämätön muistio *Yleisesikunta, sen tehtävät ja kokoonpano, sen työnjako*. T-20104/61. Muistion vasempaan ylälaitaan on kirjoitettu 6/5 Wallenius ja 6/5 Hchs, jolla viitataan Heinrichsiin. Esikuntakäskey N:o 14 N:o 610/VII/25 1.4.1925. Liite esikuntakäskey N:o 14. KA.

⁴²³ Esikuntakäskey N:o 125 N:o 1418/19 11.10.1919. KA. Vuoden 1925 Yleisesikunnan *Yleisesikunta, sen tehtävät ja kokoonpano, sen työnjako* ohjeistuksen tulokulma on yleisluonteisempi kuin Enckellin 1919 loppuvuodesta julkaisemissa Suomen Yleisesikunnan virkaohjeissa, mutta monin paikoin on nähtävissä Enckellin luoma pohja toiminnalle. Enckellin ohjeet ovat kuitenkin hyvin konkreettiset ja käytännön toimintatapoja sanoittavat. Vuoden 1925 ohjeistuksessa on jo nähtävissä rutiini, jolla työtä tehtiin. *Suomen Yleisesikunnan Virkaohjeet*, Valtioneuvoston kirjapaino 1919. Maanpuolustuskorkeakoulun kirjaston kokoelma.

⁴²⁴ Ruotsin Helsingin-sotilasasiamiehen numeroimaton ja päiväämätön kolmesivuinen liite on todennäköisesti kesältä 1925, ja se koskee Suomen armeijan Yleisesikunnan organisaatiota, Serie E I a, Inkomna skrivelser Finland, Volym 16, 1925. KrA. Kanninen (1959), s. 3–5. Elfvingen (2000), s. 58–61. Elfvingen (1997), s. 267–270.

kolmelle everstiluutnantille ja kolmelle majurille. Uudistuksen jälkeen virkoja oli avoinna kaksi.⁴²⁵

4.1.2. Tilastollisen- ja ulkomaaosaston keskeiset osaajat

Everstiluutnantti Walleniuksella oli kenraalimajuri Enckelliin nähden rajallinen käytännön kokemus strategisen tason tiedustelun organisoinnista sekä esikuntatyöskentelystä. Walleniuksen tultua Yleisesikunnan päälliköksi Yleisesikunnassa kuitenkin työskenteli jo kokenutta henkilökuntaa, myös tiedustelussa. Heistä vain harva oli saanut muodollisen tiedustelukoulutuksen, mutta rutiinia ja osaamista tehtävien hoitamiseen oli karttunut. Yleisesikunnan työskentely- ja toimintatavat olivat vakiintuneet ja yhteistoimintaväyliä ulkomaille oli jo avattu. Yleisesikuntaan oli siirretty päteviä ja kielitaitoisia upseereita järjestelmällisesti, monet heistä jo kenraalimajuri Enckellin aikana.⁴²⁶

Walleniuksen jääkäriaikainen ystävä Erik Malmberg palasi takaisin Yleisesikuntaan 1. elokuuta 1927 Sotakorkeakoulusta, jossa hän oli ollut opiskelemassa aluksi erikoiskurssilla 9. syyskuuta 1925 ja myöhemmin komentajakurssilla 1. helmikuuta 1926 alkaen. Komentajakurssin aikana Malmberg komennettiin ajoittain osasto 2:n päällikön määräämiin erikoistehtäviin, jotka saattoivat kestää useita viikkoja. Malmberg oli saanut paljon vastuuta jo Enckellin aikana. Tämän siirryttyä syrjään Malmbergin tehtävät jatkuivat hyvin samankaltaisina. Marraskuussa 1928 Walleniuksen everstiluutnantti Malmbergille antamassa upseeriarviossa todetaan Malmbergin olevan ”*korvaamaton nykyisessä tehtävässään*”.⁴²⁷

Yleisesikunnan päällikkö nimitti Malmbergin jälleen tilastotoimiston päälliköksi edellisen toimistopäällikön, majuri Ragnar Heikelin kadottua 16. marraskuuta 1927.⁴²⁸ Malmberg osallistui useisiin kansainvälisiin sotilastiedustelun tapaamisiin, joissa yleisesikunnat vaihtoivat tiedustelutietoa Neuvostoliitosta. Hänen nimikirjanotteessaan on myös merkintöjä useista komennuksista sotilastiedustelun järjestelytehtäviin ulkomaille. Malmberg toimi tilastotoimiston päällikön tehtävässä kuolemaansa 13. huhtikuuta 1934 saakka.⁴²⁹

Tilastotoimiston lisäksi osaavia tiedustelu-upseereita tarvittiin ulkomaatoimistoon. Kesällä 1926 ulkomaatoimiston päälliköksi siirrettiin majuri Ilmari Relander Hämeen Ratsurykmentistä (HRR). Myös Relanderilla oli jääkäritausta. Hän oli suorittanut räjähdekurssin Berliinissä ja osallistunut sabotaasikurssille Kielissä vuonna 1916. Itsenäistymisen jälkimainingeissa hän oli ehtinyt toimia myös Terijoen poliisimestarina. Kansainvälistä kokemusta jääkäriajan lisäksi oli kertynyt kesällä 1924, jonka Relander vietti Puolassa opintomatalla. Hänen asiakirjoistaan ei selviä, mihin kokonaisuuteen opintomatka liittyi.⁴³⁰

⁴²⁵ Esikuntakäskey N:o 32 N:o 1230/VII/25 30.6.1925. Liite n:o 2. KA.

⁴²⁶ Nimikirjanote 2031, Malmberg, Erik. Nimikirjanote 12744, Ropponen, Matti. Jääkärien elämäkerraston ainekset, 2653 Taucher, Jarl. KA.

⁴²⁷ Nimikirjanote 2031, Malmberg, Erik. Upseeriarvostelu 11/1928. KA.

⁴²⁸ Majuri Heikel katosi. Kyseessä oli mahdollisesti lento-onnettomuus.

⁴²⁹ Nimikirjanote 2031, Malmberg, Erik. KA. Suomen jääkärien elämäkerrasto (1938), s. 141–142.

⁴³⁰ Nimikirjanote 2031, Malmberg, Erik. KA.

Kuva 12: Kapteeni Ilmari Relander. Osasto 2:n päällikkönä lokakuusta 1927 kesään 1931 toiminut Relander teki Yleisesikunnan päällikkö Walleniuksen kanssa tiivistä yhteistyötä. Relanderilla oli tiiviit suhteet muun muassa Viron sotilastiedusteluun. Kuva Sotamuseo.

Sotakorkeakoulun päätyttyä Relander siirrettiin elokuun lopussa 1926 Yleisesikuntaan ja hänet määrättiin ulkomaatoimiston virkaatekeväksi päälliköksi. Puoli vuotta myöhemmin virka vakinaistettiin. Everstiluutnantti Relander oli komennettuna useille virkamatkoille Eurooppaan vuosina 1927–1928. Matkat ovat todennäköisesti ainakin osin liittyneet tiedustelumateriaalin vaihtoon, mikä lisäksi Relander on ollut komennettuna seuraamaan sotaharjoituksia ainakin Viron ja Latvian alueella.

Lokakuun alussa 1927 hänet nimitettiin osasto 2:n johtoon. Relander hoiti useissa jaksoissa ulkomaatoimiston päällikön tehtäviä ja osasto 2:n päällikön tehtäviä kesään 1931 saakka.⁴³¹

Walleniuksen johtamassa Yleisesikunnassa työskenteli myös Enckellin aikana sinne siirrettyjä, Venäjällä koulutuksensa saaneita upseereita: eversti Helsingius akkreditoituna sotilasasiamiehenä Riassa ja eversti Wesander ulkomaatoimiston kokoonpanossa erityistehtävissä. Wesander työsti sotilasmaantieteellistä ja statistista yleiskatsausta Karjalan kannaksesta sotanäyttämönä. Wesander oli jo aiemmin kirjoittanut yleiskatsauksen ensimmäisen osan.⁴³²

Yleisesikunnan tilasto- ja ulkomaatoimistojen henkilökunnan osaamisen lisäksi myös tiedustelutiedon keräyslajit kehittyivät. Tiedonhankinta ei ollut vain kansainvälisen vaihtomateriaalin ja henkilötiedustelun varassa, vaan sotilasasiamiesten ja agenttitiedustelun lisäksi tietoja hankittiin radiotiedustelun kautta. Toiminta käynnistyi vuoden 1927 aikana ilmeisen nopeassa tahdissa. Yleisesikunnan tilastotoimistoon komennettiin 14. kesäkuuta 1927 luutnantti Reino Hallamaa. Luutnantti Hallamaalle annettiin tehtäväksi teknisen tiedustelun organisointi, ja hänet komennettiin 14.1–23.4.1928 opintomatkalle Eurooppaan. Saksassa Hallamaa osallistui salakirjoituksenratkaisu- ja radiotiedustelukursseille ja teki laajan opintomatkan Tšekkoslovakiaan, Italiaan ja Itävaltaan tutustuen radiomalleihin sekä niiden valmistukseen.⁴³³

Kuopiossa toimi koeradioasema kesällä 1927, joten toimintaa käynnistettiin jo ennen Hallamaan komennusta Yleisesikuntaan. Toiminta näyttää edenneen nopeasti, sillä samana vuonna Suomi seurasi jo tiiviisti neuvostolaivaston radioliikennettä Santa-haminasta, Markovillasta ja Sortavalasta käsin. Kuuntelutiedustelu oli alusta saakka

⁴³¹ Nimikirjanote 1811, Relander, Ilmari. Yleisesikunnan päällikön henkilökohtainen kirjelmä Pariisin-sotilasasiamiehelle 267/IV/henk. 23.12.1930. SARk 1407/16. KA. Kanninen (1959), s. 3–5. Suomen jääkärien elämäkerrasto (1938), s. 638. Elfvengren (2000), s. 192–198.

⁴³² Nimikirjanote 1345, Wesander, Oscar. Nimikirjanotteen välissä oleva anomus saada jatkaa Yleisesikunnan erikoistehtävässä kielilaista huolimatta, päivätty 22.12.1925. Yleisesikunnan päällikkö Wallenius ei puoltanut esitystä, mutta kirjoitti esittelyn liitteeksi esittävänsä eversti Wesanderille erillistä palkkiota sotilasmaantieteellisen esityksen loppuun saattamiseksi.

⁴³³ Nimikirjanote 4606, Hallamaa, Reino. KA.

osasto 2:n päällikön alaista toimintaa. Yhteistoimintaa kuuntelutiedustelussa harjoitettiin ainakin Saksan, Viron, Unkarin, Ruotsin ja Puolan kanssa.⁴³⁴

4.1.3. Yleisesikunta tiedon antajana ja saajana

Valtioiden ulkomaille akkreditoimat sotilasasiamiehet hankkivat tietoja asemamaansa armeijasta monin erilaisin keinoin. Keskeinen tapa saada virallista tietoa oli lähestyä asemamaan yleisesikuntaa tai puolustusministeriötä tietopyynnöllä. Hyvät suhteet asemamaan yleisesikuntaan auttoivat yleensä ainakin vastauksen nopeudessa mutta todennäköisesti myös pyydetyn sisällön laajuudessa. Tietoja voitiin tarpeen vaatiessa täydentää myöhemmin joukko-osastovierailuilla, harjoitusten seurannalla tai illallisilla hankitulla tiedolla. Diplomaattikunnan sisällä vaihdettu tieto lienee auttanut myös työtehtävien suorittamista.⁴³⁵

Sotilasasiamiehen henkilösuhteet merkitsivät siis tiedonhankinnan näkökulmasta paljon. Tästä syystä oli tärkeää, että väistyvän sotilasasiamiehen suhdeverkosto saatiin uuden sotilasasiamiehen käyttöön. Kansainvälisen diplomatian kentällä hyvien suhteiden ylläpitämisessä merkitsivät myös muodolliset palkitsemiset. Suomen Tukholman-sotilasasiamies, majuri Rosenbröijer muistutti Yleisesikunnan päällikköä vuonna 1930 siitä, kuinka riippuvainen sotilasasiamiehen tehtävän hoitaminen oli näistä suhteista ja kuinka tärkeää olisi palkita ajallaan keskeisiä tahoja asemamaan yleisesikunnan ja puolustusministeriön organisaatiosta, jotta suhteet pysyisivät tulevaisuudessakin hyvinä.⁴³⁶

Suomen armeijan Yleisesikunta antoi tietoja armeijan organisaatiosta Helsinkiin akkreditoituille sotilasasiamiehille. Enckell oli toimikautensa alussa keskittänyt kaiken Yleisesikunnan ulkopuolelle lähtevän tiedon kulkemaan oman pöytänsä kautta. Sen sijaan Walleniuksen aikana Yleisesikunnan käytäntöjen jo vakiinnuttua kirjeenvaihto ja tapaamiset ulkomaisten sotilasasiamiesten kanssa siirtyivät virallisesti osasto 2:n tehtäväksi toukokuussa 1925. Todennäköisesti toimintatapa oli jo ainakin osittain aiemmin vakiintunut. Ulkopuolelle lähtevä tieto meni vielä tarkemmin määriteltynä osasto 2:n ulkomaatoimiston kautta.⁴³⁷

Yleisesikunnan hyvät suhteet ulkomaiden Helsinkiin akkreditoituihin tai sivuakkreditoituihin sotilasasiamiehiin tuottivat myös tietoa. Suomen Riian-sotilasasiamies, eversti Helsingius oli solminut läheiset suhteet Yhdysvaltojen sotilasasiamieheen, kapteeni Trevor W. Swettiin. Eversti Helsingius oli esittänyt, ilmeisesti Yleisesikunnan esityksestä, kapteeni Swetille Suomen sotaharjoitusten seuraamista kesällä 1926. Swett kirjoitti osasto 2:n päällikölle, eversti Taucherille mahdollisuuksistaan osallistua harjoituksiin sekä aiemmin lupaamistaan tiukan luottamuksellisista tiedoista: Yhdysvaltojen armeijan organisoinnista, jalkaväen taktisista ratkaisuista sekä ohjesäännöistä. Avokätisyyden taustalla oli mahdollisesti Suomen, Puolan, Viron ja Latvian

⁴³⁴ Kanninen (1959), s. 5. Elfvengren (1987), s. 5–6. Ahtokari, Reino, Reino Hallamaa ”Suomen radiotiedustelun isä” teoksessa *Suomen radiotiedustelu 1927–1944*, Hakapaino 1998, s. 9–11.

⁴³⁵ Martola (1973), s. 57–62.

⁴³⁶ Tukholman-sotilasasiamiehen kirjelmä Yleisesikunnan päällikölle 4/30. 19.2.1930. SARk 1621/3. KA.

⁴³⁷ Esikuntakäskey N:o 125 N:o 1418/ 19 11.10.1919. Esikuntakäskey N:o 32, N:o 1230/VII/25 30.6.1925. KA. Elfvengren (1997), s. 214–215.

tiedusteluhenkilöstön puolivuositain järjestetyt kokoontumiset, joista koottuja muis-
tioita alettiin jakaa myös Yhdysvaltojen tiedusteluviranomaisille.⁴³⁸

Keskeistä tietojen luovuttamisessa oli se, että luovutus oli harkittu eikä mukana lip-
sahtanut ylimääräistä tietoa. Toisaalta on huomattava, että toisten valtioiden sotilas-
asiamiesten kanssa Yleisesikunnan upseereilla oli luottamuksellisemmat suhteet kuin
toisten, joten tiedon luovuttaminenkin oli avoimempaa. Ruotsin Helsingin-
sotilasasiamiehen kanssa asioitiin avoimemmin kuin Neuvostoliiton Helsingin-
sotilasasiamiehen kanssa. Tämä jako näkyy muun muassa kutsuissa erilaisiin tilai-
suuksiin, joihin Neuvostoliiton sotilasasiamies jätettiin ajoittain kutsumatta. Ulko-
maille akkreditoitujen sotilasasiamiehet välittivät paitsi yleisesikuntiansa ajoittain myös
puolustushaarojen tietopyyntöjä asemamaansa yleisesikuntaan.⁴³⁹

Armeijan organisaation järjestelyt olivat perustietoa, jota yleisesikunnat yleensä ja-
koivat sotilasasiamiehille pyydettyä. Yksityiskohtaisempiin kyselyihin vastattiin
yleensä ympäripyöreästi tai tietoja ei yksinkertaisesti luovutettu. Suomen ulkomaille
akkreditoimien sotilasasiamiesten raporteissa ja tiedonannoissa korostuu sama ase-
telma: pyydettyyn tietoon ei aina saatu vastausta. Tällaisissa tilanteissa verkostojen
merkitys korostui. Asemamaassa käyty yleisesikuntaupseerikurssi mahdollisti laajat
yhteydenotot saman kurssin upseereihin, joista yleensä ainakin osa oli edennyt ural-
laan näköalapaikoille. Asemamaahansa hyvin verkostoituneella sotilasasiamiehellä oli
yleensä laaja niin sotilaista kuin siviileistä koostunut ystäväpiiri. Teollisuuden toimijat
ja muun yhteiskunnan keskeisten toimintojen tuntijat olivat erinomaisia tietolähteitä.
Hyvälle ystävälle epävirallisesti kerrottu tieto oli ajoittain ensiarvoisen tärkeä raken-
nettaessa tarkempaa kuvaa asemamaasta.⁴⁴⁰

Suhteiden rakentaminen oli osa tiedonhankintaa ja näin ollen sotilasasiamiesten kes-
keinen työtehtävä. Asemamaiden sotilasasiamieskunta tapasi säännöllisesti erilaisissa
virallisissa tapahtumissa, mutta myös yksityiselämässä seuraelämä oli vilkasta. Soti-
lasasiamieskunnan kesken lienee myös syntynyt läheisiä ystävyysuhteita, jotka eivät
välttämättä aina noudatelleet valtioiden virallisia suhteita. Kuten kaikissa inhimillisis-
sä ihmissuhteissa, myös näissä ystävyysuhteissa piili tietoturvariski. Haasteen suh-
teiden luomiseen ja syventämiseen toi asemamaassa vietetty aika. Sotilasasiamiehet
olivat asemamaan vastavakoilun tähtäimessä, etenkin niissä maissa, joiden Suomen-
suhteissa oli jännitteitä. Sotilasasiamiehen värvääminen työskentelemään asemamaan
vastavakoilun hyväksi oli siis riski, joka tuli ottaa huomioon. Pitkä oleskelu ja ase-
mamaan viranomaisiin luodut läheiset suhteet olivat haasteelliset etenkin Neuvosto-
liitossa. Suomen ulkomaille akkreditoitujen sotilasasiamiesten akkreditoinnit näyttä-
vät kestäneen keskimäärin muutaman vuoden, lukuun ottamatta eversti Helsingistä
ja majuri Rothea. Näin suhteet eivät päässeet syvenemään liiaksi.⁴⁴¹

⁴³⁸ Yhdysvaltojen Riian-sotilasasiamiehen päiväamäton kirje ulkomaosaston päällikölle. Saapunut 23.7.1926 P.K. N:o 208/IV/26 sal. SArk 1954/19. Yleisesikunnan päällikön henkilökohtainen kirjelmä puolus-
tusministerille 24.11.1928. Kirjekonseptit P-S. Kurt Martti Walleniuksen yksityiskokoelma. KA. Leskinen
(1999), s. 50-54. Sjöblom (2018), s. 114-118.

⁴³⁹ Osasto 2:n päällikön kirje Berliinin-sotilasasiamiehelle 376/IV 9.4.1931. SArk 1403/13. Tukholman-
sotilasasiamiehen kirjelmä osasto 2:n päällikölle N:o 4/32. 7.1.1932. SArk 1407/24. KA.

⁴⁴⁰ Pariisin-sotilasasiamiehen raportin jäljennös N:o 492. 31.10.1930. SArk 1407/17. KA. Martola (1973), s.
57-62.

⁴⁴¹ Sotilasasiamiesten tehtävänvaihto ohjeistettiin vain yleisellä tasolla ja lähinnä arkistojen luovuttamisen
näkökulmasta. Mahdollisesti uusi sotilasasiamies teki tutustumiskäynnin uuteen asemamaahansa, jolloin
väistävä sotilasasiamies esitteli seuraajansa keskeisille toimijoille. *Objekt Suomen sotilasasiamiehille ulkomailta*
397/IV/26 sal. T 20317/1. KA. Martola (1973), s. 57-62.

4.2. Yleisesikunta yhteistyössä Ruotsin ja reunavaltioiden yleisesikuntien kanssa

4.2.1. Yleisesikunnan päällikkö Wallenius luo henkilökohtaiset suhteet Viron ja Ruotsiin

Walleniuksen aloitettua Yleisesikunnan päällikkönä Suomen sotilaallinen yhteistyö ja käytännön toiminta alkoivat muotoutua erilaisiksi kuin Enckellin aikana. Vuonna 1926 puolustusrevision mietinnön julkisessa osassa todettiin suoraan, että Neuvostoliitto oli ainoa valtio, joka voisi uhata Suomen itsenäisyyttä. Tämä oli lähtökohta Venäjän keskitys V.K. 27:ssä⁴⁴², joka muutti Yleisesikunnan päällikön, kenraalimajuri Enckellin aikaisen puolustukseen nojaavan suunnitelman hyökkäystä painottavaan suunnitelmaan. Tässä uudessa hengessä alkoi myös Suomen sotilaallisen yhteistyön hakeminen. Walleniuksen tultua Yleisesikunnan päälliköksi yhteistyö Viron, Latvian ja Puolan kanssa jatkui edelleen tiiviinä huolimatta reunavaltiopolitiikan kuihtumisesta vuoteen 1925 mennessä.⁴⁴³

Wallenius kohdensi suhteiden luonnin sekä Ruotsin että Viron korkean sotilasjohdon suuntaan. Hän onnistui luomaan nopeasti erittäin toimivat ja hyvät suhteet läntisen ja eteläisen naapurin yleisesikuntien päällikköihin. Wallenius oli aloittanut Yleisesikunnan päälliköksi tultuaan yhteyksien aktiivisen rakentamisen. Hän aloitti muun muassa läheisen kirjeenvaihdon virolaisen virkaveljensä, kenraalimajuri Nikolai Reekin kanssa. Samalla tavoin Wallenius haki aktiivisesti läheistä yhteistyötä Ruotsin suuntaan.⁴⁴⁴

Ruotsin Helsingin-sotilasasiamies, majuri Rydeberg seurasi tiiviisti asemamaansa armeijan ja sen johdon kehitystä. Yhteys Rydebergin ja Walleniuksen välillä vaikuttaa olleen mutkaton. Rydeberg sai muun muassa tietoja puhelimitse suoraan Walleniukselta syksyllä 1925 venäläisten upseereiden asemasta Suomen armeijassa – erityisesti Sotaväen päällikkö Wilkaman asema herätti keskustelua. Taustalla oli lehdistön kirjoittelu asiasta, minkä Wallenius halusi suorin sanoin oikaista. Mutkattomien välien taustalla on voinut vaikuttaa Walleniuksen halu solmia kiinteät suhteet Ruotsin yleisesikuntaan.⁴⁴⁵

Yleisesikunnan päällikkö Wallenius halusi rakentaa Suomen ja Ruotsin yleisesikuntien välille kiinteän yhteyden. Kesällä 1926 tuli ajankohtaiseksi järjestää matka Ruotsiin näiden yhteyksien solmimiseksi. Matka suunniteltiin toteutettavaksi kesällä tai alkusyksystä 1926. Sen ajankohta kuitenkin venyi vuoden 1927 alkupuolelle Walleniuksen harmiksi. Matkan virallinen tarkoitus oli muun muassa tutustua ruotsalaisiin sotakouluihin, mutta Ruotsin Helsingin-sotilasasiamies Rydebergin Ruotsin yleisesikunnalle laatiman raportin mukaan Walleniuksen mukana tulisi Baltian karttoja ja erinäisiä asiakirjoja. Näitä tietoja Rydeberg ei ilmeisesti saanut Walleniukselta itsel-

⁴⁴² Puolustussuunnitelma V.K-27 edusti jääkäriupseereiden aktiivisuutta.

⁴⁴³ Leskinen Jari, *Suomen vaiettu silta – Suomen ja Viron salainen sotilaallinen yhteistoiminta Neuvostoliiton varalta vuosina 1930–1939*. Hakapaino Oy, Helsinki 1997, s. 30–35. Arimo (1986), s. 285–286. Leskinen (1999), s. 50–54. Sjöblom (2018), s. 114–118.

⁴⁴⁴ Yleisesikunnan päällikön kunniamerkkiperustelut 106/IV/27. 31.1.1927. SArk 1407/10. KA. Leskinen (1997), s. 30–35. Sjöblom (2018), s. 145–146.

⁴⁴⁵ Ruotsin Helsingin-sotilasasiamiehen tiedonanto n:o 96 30.9.1925. Serie E I a, Inkomna Skrivelser Finland, Volym 16 1925. KrA.

tään vaan osasto 2:n päälliköltä, majuri Ilmari Relanderilta, joka joko puhui ohi suunsa tai vihjaili ruotsalaista upseeristoa houkuttavista teemoista.⁴⁴⁶

Ruotsin-vierailullaan Wallenius tapasi Ruotsin yleisesikunnan päällikön, kenraaliluutnantti Carl Gustav Valdemar Hammarskjöldin. Yleisesikunnan päälliköt viihtyivät yhdessä ja näyttivät solmineen keskenään luottamuksellisen suhteen. Suomen sotilasiamies, kapteeni Rothe kirjoitti everstiluutnantti Tuompolle helmikuussa 1927 yksityiskirjeen, jossa hän kehui paitsi vierailua onnistuneeksi myös Walleniuksen tekemää hyvää vaikutusta ruotsalaisiin. Rothe jatkoi vielä suhteiden aukenevan ruotsalaisen kanssa sitä mukaa kun heitä kävi Suomessa, jolloin heistä yleensä tuli yhteistyön kannattajia. Wallenius pyrki solmimaan maiden sotilasjohdon välille luottamukselliset suhteet ja avaamaan keskusteluyhteyden sotilaallisesta yhteistyöstä. Lähempi yhteistyö maiden välillä pääsi alkamaan yleisesikunnan päälliköiden löydettyä keskusteluyhteyden. Hammarskjöld seurueineen kävi Suomessa vastavierailulla syyskuussa 1927, jolloin yhteistyö myös Suomen ja Ruotsin yleisesikuntien toimistoupseeritasolla tiivistyi.⁴⁴⁷

Yleisesikunnan päällikkö Enckell oli aloittanut erittäin läheisen tiedusteluyhteistyön Puolan, Latvian ja Viron kanssa kesällä 1922. Tämä yhteistyö jatkui myös Walleniuksen kaudella. Reunavaltioiden tiedusteluyhteistyö näkyi paitsi Yleisesikunnan osastopäällikkö- ja toimistopäällikkötasolla myös viikoittaisina sotilasasiamiesten tapaamisina Riassa. Suomen tiedonvaihto reunavaltioiden kanssa oli sotilasasiamiestasolla viikoittaista, mutta myös tiedusteluelinten johtajat tapasivat toisiaan. Kaksi kertaa vuodessa järjestettiin monipäiväiset tiedustelumiesten tapaamiset, joissa tiedustelumateriaali koottiin yhteen. Materiaali koostettiin laajoiksi puolivuotisraporteiksi. Tämä materiaali luovutettiin Ruotsiin, Ranskaan ja Britanniaan.⁴⁴⁸

Yleisesikunta teki tiedusteluyhteistyötä 1920-luvun lopussa myös suurvaltojen, kuten Britannian, Ranskan ja Saksan, kanssa. Vaikka Britannia ja Ranska myös rahoittivat reunavaltioiden agenttitiedustelua Neuvostoliitossa, Suomi kieltäytyi taloudellisesta tuesta. Käännös suhtautumisessa Saksaan tapahtui 1920-luvun jälkipuoliskolla, kun Saksa ja Neuvostoliitto alkoivat löytää toisensa. 1920-luvun lopulla Yleisesikunnan tietojen mukaan yhteistyö oli ainakin taloudellisella pohjalla. Saksalaisen rahan turvin suunniteltiin muun muassa tehdaskeskuksen rahoittamista Käkisalmeen. Yhteistyön pelättiin 1930-luvun puolella siirtyneen jo tiedustelumateriaalin vaihtoon saakka, eikä tiedustelumateriaalia enää uskallettu luovuttaa Saksaan.⁴⁴⁹

⁴⁴⁶ Turtola (1984), s. 86–88. Sjöblom (2018), s. 114–118.

⁴⁴⁷ *Ye-aika ja ulkomainen toiminta* päivätty 14.2.1927 kirjejäljennös Tukholman-sotilasasiamiiehen Rothen yksityiskirjeestä everstiluutnantti Tuompolle. *Ye-aika, Ulkom.toiminta*. Kurt Martti Walleniuksen yksityiskokoelma. KA. Sjöblom (2018) s. 114–118, 146–147. Turtola (1984), s. 86–88.

⁴⁴⁸ Leskinen (1999), s. 46–47, 50–54. Sjöblom (2018), s. 114–118.

⁴⁴⁹ Yleisesikunnan päällikön kirje puolustusministerille 24.11.1928. Kirjekonseptit P–S. Kurt Martti Walleniuksen yksityiskokoelma. KA. Wallenius selvitti hankkeen vaarallisuutta maanpuolustuksen näkökulmasta puolustusministerille. Leskinen (1999), s. 46–47, 50–54. Sjöblom (2018), s. 114–118.

4.2.2. Sotilastiedusteluhenkilöstön vähäinen määrä aiheutti riskejä

Puolivuositaisesta tiedustelumateriaalinvaihdosta oli mahdollisesti kysymys marraskuun 14. päivänä 1927, kun arvovaltainen joukko Yleisesikunnasta oli käymässä Virossa. Siviilipukuun pukeutuneet tiedustelu-upseerit osasto 2:n päällikkö, everstiluutnantti Relander sekä tilastotoimiston päällikkö, majuri Heikel lensivät yhdessä Yleisesikunnan päällikkö Walleniuksen kanssa Aero-yhtiön K-SALD Junkers F 13 -koneella Tallinnaan. Koneessa havaittiin vika jo menomatalla ja kone joutui tekemään pakkolaskun mereen.⁴⁵⁰

Samaan aikaan Suomenlahdella seilasi pirtulastissa ollut laiva, jonka miehistö lastitaan huolimatta ystävällisesti auttoi Yleisesikunnan upseereita sekä saattamassa ollutta, myös pakkolaskun tehnyttä, ilmavoimien konetta. Upseerit pääsivät kuitenkin vahingoittumattomina perille Tallinnaan, jossa seurueeseen liittyi Yleisesikunnassa Neuvostoliiton vakoilusta vastannut ratsumestari Armas Klinthe. Suomalaisupseerit viettivät Tallinnassa seuraavat kaksi päivää. Tallinnaan matkustivat käytännössä kaikki keskeisimmät Suomen sotilastiedustelusta vastanneet henkilöt, lukuun ottamatta tilastotoimiston vakinaista päällikköä, majuri Malmbergia. Tämän poissaolo selittynee ratsumestari Klinthen Tallinnan-vierailulla.⁴⁵¹

Marraskuun 16. päivänä Wallenius tilasi Santahaminasta paluumatkaa varten neljä konetta, joista yhteen hän nousi itse ja toiseen nousi everstiluutnantti Relander. Kaksi muuta konetta oli tilattu saattokoneiksi. Mahdollisesti muutamaa päivää aiemmin tapahtunut pakkolasku oli säikäyttänyt niin, että oli ymmärretty varautua mahdollisiin ongelmiin hajauttamalla tiedustelujohto. Onnettomuuden sattuessa koko sotilastiedustelun johtoa ei haluttu menettää kerralla.⁴⁵²

Päivä oli selkeä Tallinnassa, mutta Suomenlahdelle nousi sankka sumu. Tallinnasta ilmaan nousseet Yleisesikunnan päällikkö Walleniuksen ja osasto 2:n päällikkö Relanderin koneet joutuivat ongelmiin sankassa sumussa. Marraskuisessa sumussa harhaili useita siviili- ja sotilaskoneita. Näkyvyys oli vain 50 metriä, ja suunnistaminen oli erittäin vaikeaa. Yleisesikunnan päällikkö Walleniusta kuljettanut kone teki pakkolaskun Söderskärin majakan läheisyyteen. Tieto pakkolaskusta saatiin Yleisesikuntaan, joka lähetti laivaston aluksia haravoimaan saaristoa, ilman tulosta. Everstiluutnantti Relanderin kone harhaili lopulta Santahaminan. Tässä vaiheessa Wallenius ja koneen miehistö olivat vielä hukassa. Yleisesikunnan päällikön ja koneen miehistön onneksi pakkolaskun tehnyt lentokone sattui saksalaisen kauppalaivan reitille, ja laivan miehistö pelasti merihätään joutuneet. Yleisesikunta sai tiedon asiasta vasta kuusi tuntia myöhemmin.⁴⁵³

⁴⁵⁰ Keski-Uusimaa, lauantai 26.11.1927 N:o 91. Kansalliskirjaston digitoidut aineistot, luettu 9.4.2018. Leskinen (1999), s. 46–47.

⁴⁵¹ Keski-Uusimaa, lauantai 26.11.1927 N:o 91. Kansalliskirjaston digitoidut aineistot, luettu 9.4.2018. Elfvengren (1997), s. 268–269. Leskinen (1999), s. 35–39, 46–47.

⁴⁵² Leskinen (1999), s. 35–39, 46–47. Elfvengren, Eero, Tiedustelumiehet haihtuivat ilmaan Suomenlahdella – Junkersin salaperäinen katoaminen marraskuussa 1927, Sotilasaikakauslehti 2/2000. Elfvengrenin Sotilasaikakauslehdessä 2/2000 kirjoittamassa artikkelissa todetaan Walleniuksen ja Relanderin poistuneen Tallinnasta jo tiistaina 15.11.1927. Leskinen ja Elfvengrenin teksteissä on useita yksityiskohtien eroavuuksia.

⁴⁵³ Leskinen (1999), s. 35–39, 46–47.

Kuva 13: Tilastotoimiston päällikkö majuri Ragnar Heikel katosi yhdessä tilastotoimiston toimistoupseeri ratsumestari Klinthen kanssa ollessaan palaamassa tiedustelumateriaalin vaihtomatkalta Tallinnasta. Katoamisen syy ei ole selvinnyt. Kuva Jääkärien elämäkerraston aineistot Heikel, Ragnar 1296. KA.

Majuri Heikel ja tilastotoimiston toimistoupseeri, ratsumestari Karl Armas Klinthe päätyivät nousemaan samaan Aero-yhtiön Junkers F 13 -koneeseen, jolla upseerit olivat jo lentäneet Tallinaan. Kone oli korjattu vierailun aikana. Kone nousi ilmaan marraskuun 16. päivänä iltapäivällä Ylemistejärven lentosatomasta. Ennen nousua lentäjää oli varoitettu sankasta sumusta, jolloin tämä oli todennut pyrkivänsä kiertämään idempää

Söderskärin majakan kautta ja ohjaavansa hätätilanteessa merenpintaa pitkin maihin. Viimeinen havainto koneesta tehtiin Äransgrundin majakkalaivalta: lentokone oli lentänyt erittäin matalalla, vain noin 30–50 metrissä.⁴⁵⁴

Sanomalehtien kirjoittelun⁴⁵⁵ perusteella lentokoneen ääntä oli kuultu Porvoon ulkosaaristossa. Lisäksi koneen oli nähty lentävän hyvin matalalla Porvoon ulkosaaristossa Söderskärin majakalle päin, ja myös Loviisan edustan saaristossa oli kuultu lentokoneen ääntä. Porvoon saariston yllä lentänyt kone on voinut olla Yleisesikunnan päällikkö Walleniusta kuljettanut kone tai osasto 2:n päällikkö Relanderin kone. Saaristo tutkittiin, mutta merkkejä koneista ei löytynyt. Tutkinta ulotettiin Viron rannikolle saakka ja kadonneita etsittiin tähystämällä lentokoneista, pikaveneistä ja laivoista, mutta mitään merkkejä koneesta ei löytynyt. Yleensä meren pinnalle saattoi olettaa jäävän öljyä tai koneen palasia.⁴⁵⁶

Aikalaislehdissä majuri Heikeliä kuljettaneen koneen arveltiin joko uponneen ja miehistön pelastautuneen pirtua salakuljettaneisiin laivoihin tai joutuneen Pietariin menossa olleen laivan pelastamaksi. Tällöin suomalaista tiedustelu-upseeria ja Virossa vaihdettua tiedustelumateriaalia tuskin olisi palautettu Suomeen. Toisaalta olisi ollut harvinainen sattuma, että pudonneen koneen reitille olisi sattunut juuri neuvostoliittolainen alus.⁴⁵⁷

Lentäjäpiireissä liikkui kovempia huhuja: koneen epäiltiin lentäneen Tallinnasta suoraan Neuvostoliittoon. Tilastotoimiston upseereiden ei uskottu sinne vapaaehtoisesti lähteneen, joten lentomestari Karlstedtin ja saksalaistaustaisen mekaanikon arveltiin kaapanneen koneen yhdessä. Huhumylly kiihtyi, kun Karlstedtin vaimon uskottiin

⁴⁵⁴ Elfvingren Eero, Sotilasaikakauslehti 2/2000 s. 64–65. Leskinen (1999), s. 35–39.

⁴⁵⁵ Tiedustelumateriaalin vaihtoa ei kerrottu sanomalehdissä. Myöskään Walleniuksen koneen putoamisesta ei uutisoitu, vain majuri Heikeliä kuljettaneen koneen kyydissä olleiden henkilöllisyydet selvitettiin.

⁴⁵⁶ Keski-Uusimaa, lauantai 26.11.1927 N:o 91. Kansalliskirjaston digitoidut aineistot, luettu 9.4.2018.

⁴⁵⁷ Helsingin Sanomat, lauantai 19.11.1927 N:o 315, Helsingin Sanomien Aikakone, luettu 9.4.2018. Lentokoneessa olleet upseerit julistettiin kuolleiksi vuonna 1936 maaherra Heikelin vaatimuksesta. Myös Yleisesikunta toivoi kuolleeksi julistamista, jotta majuri Heikel ja ratsumestari Klinthe voitiin poistaa upseeriluettelosta. Asiaa selvitellessä kuolleeksi julistamisen todettiin tapahtuneen jo vuonna 1931. Koneen lentäjä oli erittäin kokenut lentomestari Kalle Karlstedt, ja mekaanikkona toimi saksalaistaustainen K. Petzold.

matkustaneen viikkoa myöhemmin Neuvostoliittoon. Mikäli tilastotoimiston toimistoupseeri ja ulkomaatoimiston toimistoupseeri olisivat päätyneet itään, he olisivat olleet erittäin arvokas saalis neuvostotiedustelulle. Koneen ja matkustajien kohtalo jäi kuitenkin arvoitukseksi. Todennäköisin vaihtoehto on kuitenkin lento-onnettomuus. Joka tapauksessa katoaminen osoitti Suomen sotilastiedustelun haavoittuvuuden, sillä tiedustelun kokonaiskuva ja johto olivat vain harvojen käsissä.⁴⁵⁸

4.3. Sotilasasiamiesten tiedonhankinta ohjataan Neuvostoliittoon

4.3.1. Sotilasasiamiesten uusi ohjeistus suuntaa Neuvostoliittoon

Sotilasasiamiehet saivat uuden ohjeistuksen vuonna 1926, kun Yleisesikunnan päällikkö Enckellin kolme vuotta aiemmin laatimat ohjeet muotoiltiin Walleniuksen kaudella uudelleen. Ohjeet olivat olleet käytössä sellaisinaan aina uuden ohjeistuksen julkaisemiseen saakka. Esimerkiksi syyskuussa 1926 Lontooseen akkreditoitu everstiluutnantti Taucher näyttää vielä kuitanneen käyttöönsä vuoden 1923 ohjeet. Uudet ohjeet lähetettiin sotilasasiamiesverkostolle vuoden 1926 joulukuun alussa. Ne astuivat voimaan heti, kun sotilasasiamies sai ne käyttöönsä. Ohjeistuksen mukana lähetetyssä kiertokirjeessä todettiin, että ulkoasianministeriö tiedotti asiasta omalle henkilöstöllensä.⁴⁵⁹

Maaliskuussa 1926 puolustusministeriön määräämät Yleisesikunnan määrävahvuudet vaikuttivat hetkellisesti myös sotilasasiamiesten asemaan Yleisesikunnan päällikön suorassa alaisuudessa. Heidät siirrettiin tilastollisen ja ulkomaosaston päällikön välittömiin johdettaviin. Osastoa johti tuolloin jääkärieverstiluutnantti Jarl Taucher. Jo vajaan kuukauden kuluttua Yleisesikunnan päällikkö Wallenius muutti sotilasasiamiesten komentosuhteita uudelleen. Heidät sijoitettiin jälleen suoraan Yleisesikunnan päällikön alle, mutta Yleisesikunnan määrävahvuuksissa heidät laskettiin tilastollisen ja ulkomaosaston vahvuuteen.⁴⁶⁰

Walleniuksen kaudella päivitettyjen ohjeiden pohjana on selvästi käytetty Enckellin aikaista ohjeistusta. Wallenius on mahdollisesti halunnut ottaa etäisyyttä edeltäjänsä, tai uudet ohjeet on laadittu aiemman ohjeistuksen päivittämiseksi. Toisaalta ohjeiden päivitys ja maakohtaisten ohjeiden lisääminen sotilasasiamiesten yhteisiin ohjeisiin on voinut palvella järjestelmää paremmin kuin aiempi pelkistetty malli, jossa jokaiselle sotilasasiamiehelle on annettu tiedoksi vain hänen oma vastuualueensa.⁴⁶¹

Walleniuksen Yleisesikunnan päällikön viransijaisena allekirjoittamat ohjeet alkoivat sotilasasiamiehen aseman kahdensuuntaisella määrittelyllä. Toisaalta sotilasasiamiehen todettiin olevan lähetystön jäsen ja toisaalta Yleisesikunnan päällikön virallinen

⁴⁵⁸ Elfvingren (2/2000), s. 64–66.

⁴⁵⁹ *Ohjeita Suomen sotilasasiamiehille ulkomailla* P.K. N:o 1355/VII/23 sal. 8.11.1923. T 20317/1. Everstiluutnantti Taucher akkreditoitiin Lontooseen 1.9.1926, mutta hän kuittasi Enckellin ohjeet jo elokuussa 1926. Hänen voidaan päätellä valmistautuneen tehtäväänsä tutustumalla ohjeistukseen. Yleisesikuntapäällikön kiertokirje sotilasasiamiesverkostolle 317/IV/26 sal. 8.12.1926. SARk 1403/3. KA.

⁴⁶⁰ Esikuntakäskey N:o 13 31.3.1926. Liite 1. Esikuntakäskey N:o 16 17.4.1926. KA. Katso myös Elfvingren (2000), s. 58.

⁴⁶¹ *Ohjeita Suomen sotilasasiamiehille ulkomailla* 8.11.1923 P.K. N:o 1355/VII/23 sal. T 20317/1. *Ohjeet Suomen sotilasasiamiehille ulkomailla* 397/IV/26 sal. T 20317/1. KA.

lähetti sotilaallisissa tehtävissä ulkomailla. Asemaksi määriteltiin myös Yleisesikunnan päällikön määräämien erikoistehtävien suorittaja asemamaassaan. Ohjeissa korostuu sotilasasiamiesten asema suoraan tämän alaisuudessa. Walleniuksen aikana osasto 2:n päällikön asema näyttää kuitenkin korostuneen myös sotilasasiamiesten ohjeistuksessa. Osasto 2:n päällikkö sai hoitaakseen yhteydenpidon sotilasasiamiesten kanssa, joskin vain Yleisesikunnan päällikön määräyksestä. Ohjeistuksen taustalla lienee ollut Yleisesikunnan työskentelyn vakiintuminen ja osaavien tiedustelu-upseereiden kasvaminen organisaation keskeisille paikoille. Vastuu tiedustelun johtamisesta siirtyi yhä enemmän osasto 2:n päällikölle. Wallenius näyttää siirtäneen vastuuta myös sotilasasiamiestoiminnan johtamisesta osasto 2:n päällikölle sekä ulkoma- ja tilastotoimistojen päälliköille. Enckell näyttää pitäneen sotilasasiamiehet tiukemmin valvonnassaan, toisaalta Enckellillä ei ollut käytettävissään kokeneita tiedustelu-upseereita.⁴⁶²

Sotilasasiamiesten käskynalaisuus näkyi käytännön tehtävissä siinä, että sotilasasiamiesten ohjaus tuli vain kahdelta taholta. Mikäli muulta taholta tuli toimeksiantoja tai käskyjä, sotilasasiamies sai toteuttaa niitä vain, jos kykeni hoitamaan ne varsinaisia virkatehtäviä rasittamatta. Ilmoitus muista tehtävistä oli annettava osasto 2:n päällikölle. Poikkeuksen muodostivat puolustusministeriön taisteluvälineosasto, insinööriosasto sekä osto- ja keskuskonttori, joilla oli lupa kääntyä suoraan sotilasasiamiesten puoleen. Näissäkin tapauksissa asia oli saatettava Yleisesikunnan tietoon. Toimintamalli pysyi samana kuin aiemmin eli sotilasasiamies vastasi kaikesta suoraan Yleisesikunnan päällikölle ja tehtävät pyrittiin ohjaamaan Yleisesikunnan kautta. Sotilasasiamies sai myös Enckellin aikana hoitaa ulkopuolelta tulleita tehtäviä ehtiesään, mutta hän oli velvollinen ilmoittamaan siitä Yleisesikunnan päällikölle. Kontrollin taustalla oli Yleisesikunnan tarve ohjata työskentelyä, joten sillä oli oltava tarkka tilannekuva meneillään olevista tehtävistä.⁴⁶³

Walleniuksen ohjeistuksen tultua voimaan sotilasasiamiehet komennettiin joka kolmas kuukausi kirjoittamaan laajat raportit Yleisesikuntaan asemamaastaan kiinnittäen huomiota erityisesti maan sotilaspoliittiseen tilanteeseen sekä sen käsittelyyn muun muassa poliittisessa keskustelussa ja lehdistössä. Raportit tuli koostaa tammi-, huhti-, heinä- ja lokakuussa ja lähettää kuriiripostissa Yleisesikunnan päällikölle. Sotilasasiamiehet raportoivat siis edelleen suoraan Yleisesikunnan päällikölle, eivät osasto 2:n päällikölle.⁴⁶⁴

Sotilasasiamiesten asema osana lähetystöjen henkilökuntaa oli ollut haasteellinen sotilasasiamiesjärjestelmän alusta saakka. Kansainvälisen tason lähetystöhierarkia oli kehittynyt lähettiläs- ja sotilasasiamiesjärjestelmän rinnalla parin sadan vuoden ajan. Suomen lähetystöjen henkilöstön keskinäinen hierarkia kirjattiin ensimmäistä kertaa sotilasasiamiehille kirjalliseen muotoon vuoden 1923 ohjeissa. Mielenkiintoista kuitenkin on se, että Walleniuksen vuoden 1926 ohjeissa ei ole määritelty sotilasasiamiehen sijoitusta hierarkiassa. Yleisesikunta ja ulkoasiainministeriö neuvottelivat sotilasasiamiesten ohjeistuksesta, mutta eivät päässeet yksimielisyyteen sotilasasiamiesten asemasta lähetystön sisäisessä hierarkiassa. Tästä syystä Walleniuksen ohjeista

⁴⁶² *Ohjeita Suomen sotilasasiamiehille ulkomailla* 8.11.1923 P.K. N:o 1355/VII/23 sal. T 20317/1. *Ohjeet Suomen sotilasasiamiehille ulkomailla* 397/IV/26 sal. T 20317/1. KA.

⁴⁶³ Sama.

⁴⁶⁴ *Ohjeet Suomen sotilasasiamiehille ulkomailla* 397/IV/26 sal. T 20317/1. KA.

puuttuu sen määrittely.⁴⁶⁵ Ulkoasianministeriö näyttääkin selvittäneen lähetystöjensä kautta kansainvälisiä arvojärjestyskäytänteitä. Lisäksi keväällä 1930 selvitystyön alla näyttää olleen sotilasasiamiesten raportoinnin järjestelyt. Osittain taustalla on nähtävissä lähettiläiden toive saada raportointi kulkemaan omien käsiensä läpi.⁴⁶⁶

Sotilasasiamiehille suunnatussa kiertokirjeessä todettiin, että Yleisesikunta ja ulkoasianministeriö eivät olleet päässeet sopuun asiasta, mutta siitä huolimatta lähetystöissä käytännössä sovellettiin Yleisesikunnan esittämää mallia. Yleisesikunta esitti, että virallisissa tilaisuuksissa lähettilästä seuraisi everstin arvoinen sotilasasiamies. Evers-tiluutnantin ja lähetystösihteerin järjestyksen ratkaisi Yleisesikunnan esityksessä virkaiästä. Majuri tai kapteeni seuraisi automaattisesti lähetystösihteerä. Näyttää siltä, että Yleisesikunnassa yritettiin muuttaa hierarkiakäytäntöä Enckellin aikaan verrattuna. Tällöin sotilasasiamies oli seurannut käytännössä kaikissa tilanteissa ensimmäisen lähetystösihteerin jälkeen sotilasarvosta tai virkaiästä huolimatta. Sotilasasiamiehiä neuvottiin ristiriitatilanteissa keskustelemaan lähetystön päällikön kanssa ja tiedottamaan asiasta Yleisesikuntaan. Yleisesikunnan kirjeenvaihdosta on todettavissa, että Yleisesikunnan ja ulkoasianministeriön yhteistyö haki muotoaan vielä 1920-luvun jälkipuoliskolla.⁴⁶⁷

Sotilasasiamiesten ohjeistusta päivitettiin myös vuoden 1926 ohjeiden julkaisemisen jälkeen. Seuraavan vuoden lopussa Berliiniin akkreditoitavalle sotilasasiamiehelle, everstiluutnantti Runar Liliukselle annetut ohjeet ovat paikoitellen päivitettyt. Niihin on myös lisätty lähetystön keskinäinen hierarkia, joka on lähes samoin sanoin kirjoitettu kuin Enckellin ohjeissa neljä vuotta aiemmin. Sotilasasiamiehen sijoitus virallisissa tilaisuuksissa oli heti lähetystöneuvoksen tai ensimmäisen lähetystösihteerin jälkeen. Yleisesikunta joutui siis antamaan periksi.⁴⁶⁸

Walleniuksen ollessa Yleisesikunnan päällikkönä laaditut ohjeet näyttävät eläneen myös muilta osin. Vuoden 1926 ohjeisiin oli kirjattu: ”*Lähetystön päällikkö voi keskeyttää sotilasasiamiehen virkatoimenpiteen, milloin tilanne niin vaatii, siksi kunnes asianomaiset uudet ohjeet, sotilasasiamiehen asiasta ilmoitettua, ovat Yleisesikunnan päälliköltä saapuneet.*”⁴⁶⁹ Käytännössä tämä antoi lähettiläälle mahdollisuuden keskeyttää sotilasasiamiehen kaikki tehtävät, myös ne, jotka tulivat tämän esimieheltä, Yleisesikunnan päälliköltä. Tämä tarkoitti käytännön mahdollisuutta puuttua Yleisesikunnan sisäisiin asioihin. Ymmärrettävistä syistä tämä osuus sotilasasiamiesten ohjeista poistettiin, eikä se käy enää ilmi Berliinin-sotilasasiamiehelle jaetuista ohjeista. Sotilasasiamiehen ja lähetystön päällikön välisen suhteen määrittely korosti Walleniuksen ajan molemmissa ohjeissa yhteistyötä, joka käytännössä perustui keskinäiseen henkilökemiaan. Ohjeistus

⁴⁶⁵ Yleisesikunnan päällikön kirjelmä ulkoasianministeriölle 318/IV/26sal. 8.12.1926. SARk 1403/3. KA.

⁴⁶⁶ Suomen lähetystö Kööpenhamina N:o 473 16.4.1930. Suomen lähetystö Lontoossa N:o 1195/159. 16.4.1930. Suomen lähetystö Pariisissa 15.4.1930. N:o 714/209. 5 E 8. UMA.

⁴⁶⁷ Ulkoasianministeriön kirjelmä Yleisesikuntaan N:o 18516 16.6.1927. Osasto 2:n vastauskirjelmä 825/IV/27 20.6.1927. SARk 1407/9. Yleisesikunnan päällikön kiertokirje sotilasasiamiesverkostolle 317/IV/26 sal. 8.12.1926. SARk 1403/3. *Ohjeita Suomen sotilasasiamiehille ulkomailla* 8.11.1923 P.K. N:o 1355/VII/23 sal. T 20317/1. *Ohjeet Suomen sotilasasiamiehille ulkomailla* 397/IV/26 sal. T 20317/1. KA.

⁴⁶⁸ *Erikoisohjeet Suomen sotilasasiamiehelle Berliinissä* 363/IV/27. 21.12.1927. SARk 1407/9. *Ohjeita Suomen sotilasasiamiehille ulkomailla* P.K. N:o 1355/VII/23 sal. 8.11.1923. T 20317/1. *Ohjeet Suomen sotilasasiamiehille ulkomailla* 397/IV/26 sal. T 20317/1. KA.

⁴⁶⁹ *Erikoisohjeet Suomen sotilasasiamiehelle Berliinissä* 363/IV/27 21.12.1927. SARk 1407/9. *Ohjeet Suomen sotilasasiamiehille ulkomailla* 397/IV/26 sal. T 20317/1. KA.

painotti kuitenkin yhteistyön molemminpuolisuutta, ja myös lähettiläs oli velvollinen pitämään sotilasasiamiehen ajan tasalla sotilaspoliittisen tilanteen kehityksestä.⁴⁷⁰

Sotilasasiamiesten vaihdot ohjeistettiin Walleniuksen ohjeissa pääosin samalla tavoin kuin hänen edeltäjänsä aikana. Poikkeuksena Walleniuksen ajan ohjeistuksessa on nähtävissä siirtymän koordinoiminen väistyvän ja viran vastaanottavan sotilasasiamiehen kesken. Näyttää siltä, että Walleniuksen aikana väistyvän ja vastaanottavan sotilasasiamiehen oli mahdollisuuksien mukaan pyrittävä olemaan yhtä aikaa läsnä asemamaassa, jotta viralliset käynnit ja arkiston luovutus olisivat saumattomat. Vuonna 1929 käytäntö näyttää olleen vielä häilyvä: väistynyt sotilasasiamies oli paikalla, jos aikataulut saatiin sovituiksi. Esimerkiksi väistynyt Lontoon-sotilasasiamies, everstiluutnantti Taucher ilmoitti Yleisesikuntaan itselleen sopivan aikataulun viran vaihdolle ja tiedusteli Yleisesikunnan välityksellä aikataulun mahdollista sopivuutta seuraajalleen, eversti Aejmelaeus-Äimälle. Aikataulun ollessa sopimatonta Taucher pyysi lupaa jättää arkiston ja kassan kuittia vastaan lähetystösihteerille, maisteri Aaro Pakaslahdelle.⁴⁷¹

Walleniuksen ohjeissa todettiin lisäksi, että väistyvän sotilasasiamiehen tulee esitellä seuraajalleen keskeiset viranomaistahot. Lisäksi sotilasasiamieskunnan vanhimman ohjeet esittäytymisen hoidossa olivat myös tärkeitä. Lähettiläs taas ohjeisti poliittisen tahon tervehdyskäynnit. Tärkeimmät olivat maan hallitsija, ulkoministeri sekä asemamaassa toimivat vieraiden valtioiden lähetystöt. Tervehdyskäynnit ohjeistuksineen jakautuivat siis kahteen osaan, sotilaallisiin ja poliittisiin. 1920-luvun lopussa näyttää olleen vielä eräänlainen kuilu ohjeiden ja todellisuuden välillä: periaatteessa viranvaihto tuli hoitaa saattaen, mutta käytännössä tämä ei aina toteutunut. Yleisesikunnan kirjeenvaihdossa ei myöskään ole nähtävissä, että Yleisesikunta olisi erityisen paljon panostanut siirtojen tukemiseen. Sotilasasiamiestoiminnan painopiste oli tiedonhankinnassa, jota toki olisivat tukeneet mahdollisimman hyvin siirretyt suhteet ja kontaktit.⁴⁷²

Walleniuksen ohjeista nousee esille myös asemamaiden armeijoiden keskeisissä viroissa toimineiden upseereiden henkilöanalyysi. Tiedonhankintaa pystyttiin Walleniuksen aikana suuntaamaan hienojakoisempaan suuntaan. Samankaltaisia henkilöanalyysiin viittaavia ohjeita oli nähtävissä Euroopan valtioiden sotilasasiamiehille 1800-luvulla. Tuolloin ohjeissa painotettiin johtamistapaa ja henkilökohtaisia ominaisuuksia, etenkin heikkouksia, jotka yleisimmin tarkoittivat naisia, viinaa ja uhkapelejä. Toisaalta poikkeamat yleisimmistä paheista osoittautuivat usein myös hedelmällisiksi painostuskeinoiksi. Enckellin ohjeissa tämä näkökulma tulee esiin vain Varsovan-sotilasasiamiehelle annetuissa maakohtaisissa ohjeissa käskynä selvittää Puolan armeijan päällystö ja profiloida heidät sekä ottaa selvää entente-upseereiden asemasta ja vaikutusmahdollisuuksista.⁴⁷³

⁴⁷⁰ *Erikoisohjeet Suomen sotilasasiamiehelle Berliinissä* 363/IV/27 21.12.1927. SArk 1407/9. *Ohjeita Suomen sotilasasiamiehille ulkomailla* P.K. N:o 1355/VII/23 sal. 8.11.1923. T 20317/1. *Ohjeet Suomen sotilasasiamiehille ulkomailla* 397/IV/26 sal. T 20317/1. KA.

⁴⁷¹ Lontoon-sotilasasiamiehen kirjelmä Yleisesikuntaan 907/29. 7.9.1929. SArk 1399/3. *Ohjeita Suomen sotilasasiamiehille ulkomailla* P.K. N:o 1355/VII/23 sal. 8.11.1923. T 20317/1. *Ohjeet Suomen sotilasasiamiehille ulkomailla* 397/IV/26 sal. T 20317/1. KA.

⁴⁷² *Ohjeet Suomen sotilasasiamiehille ulkomailla* 397/IV/26 sal. T 20317/1. KA.

⁴⁷³ Maakohtaiset tiedusteluohjeet Varsovan-sotilasasiamiehelle 25.5.1920. SArk 1399/11. KA. Andrew (1984), s. 125–136. Porvali (2018), s.142–143.

Molemmissa ohjeissa sotilasasiamiehen perustehtäviin kuului selvittää vastavakoilun toimenpiteet ja armeijan selustan suojaaminen sekä kansalaisoikeuksien rajoittaminen kriisitilanteissa. Vastavakoilutoimenpiteiden selvittäminen ja selustan suojaaminen lienee kiinnostanut Yleisesikuntaa useastakin syystä. Tietoja on haluttu laajasti koko sotilasasiamiesverkoston maista, sillä kriisitilanteissa mahdollisissa liittoumissa tieto olisi ollut käyttökelpoista tiedonvaihtomateriaalia. Lisäksi tietoja tarvittiin myös oman suojausjärjestelmän rakentamisessa.⁴⁷⁴

Enckellin aikana Yleisesikunta sai kootuksi perustiedot maailmansodan jälkeisestä Euroopasta ja Suomen kannalta keskeisten maiden armeijoiden järjestelyistä. Kun osasto 2 oli saanut kootuksi perustiedot, kyettiin Walleniuksen aikana suuntaamaan tiedonhankintaa uudelleen. Walleniuksen ohjeissa korostuu strategisen tason tiedonhankinta, jota ulkomaatoimisto suuntasi tarpeen mukaan. Jo Enckellin aikana oli koottu sotilasmaantieteellisiä esityksiä, tarkkailtu valtioiden välisiä sotilaspoliittisia suhteita sekä tiedusteltu teknistä kehitystä. Vuoden 1926 ohjeissa nämä nostettiin kuitenkin Neuvostoliiton tarkkailun lisäksi keskiöön. Erityisesti valtioiden sotatalous ja aseteknologia sekä suhteet Neuvostoliittoon korostuivat erittäin vahvasti uusissa ohjeissa. Niissä on myös nähtävissä yksityiskohtaisempi tiedonhankinta, johon oli jo käytettävissä osaavaa tiedusteluhenkilöstöä.⁴⁷⁵

Verrattaessa Walleniuksen ja Enckellin päällikkyyksinä laadittuja yleisiä ohjeita voidaan todeta erojen näyttäytyvän erityisesti sotilasasiamiesten perustehtävissä ja maakohtaisissa tehtävissä. Enckellin ohjeissa näyttää korostuvan maailmansodan jälkeinen tilanne ja tarve saada yksityiskohtaista tietoa sodan aikana tapahtuneista muutoksista Euroopan valtioiden armeijoissa. Walleniuksen ohjeissa tietoa käsketään koottavan nimenomaan ”tulevan sodan” näkökulmasta, eli valtioiden rauhanajan järjestelyistä sekä mahdollisen sota-ajan suunnitelmista. Ensimmäisten sotilasasiamiesten tiedonhankinta oli tähdännyt yleiskuvan luomiseen. Kun kokonaiskuva hahmottui, yksityiskohtaisesta tiedonhankinnasta tuli ajankohtaista. Samaan aikaan sotilasasiamiesjärjestelmä osana tiedustelujärjestelmää oli kehittynyt, samoin kuin osasto 2:n henkilökunnan ja sotilasasiamiesten osaaminen.⁴⁷⁶

Walleniuksen aikana tehdyissä ohjeissa sotilasasiamiesten sallittiin nähdä suhteellisen laveasti kirjoitetut ohjeet toistensa akkreditoitimaista. Enckellin aikana maakohtaiset ohjeet oli suppeasti avattu yhteisissä ohjeissa, ja näyttää siltä, että sotilasasiamiehet saivat yksityisesti laajemman ohjeistuksen. Mahdollisesti Moskovan-sotilasasiamiehelle osa salaisimmista ohjeista on voitu antaa suullisesti. Enckellin yleisissä ohjeissa sotilasasiamiehen maakohtaiset ohjeet supistuvat lähinnä sotalaitoksen kehityksen ja Moskovan osalta sotilaspoliittisen tilanteen seurantaan.⁴⁷⁷

⁴⁷⁴ *Ohjeita Suomen sotilasasiamiehille ulkomailla* P.K. N:o 1355/VII/23 sal. 8.11.1923. T 20317/1. *Ohjeet Suomen sotilasasiamiehille ulkomailla* 397/IV/26 sal. T 20317/1. KA.

⁴⁷⁵ *Ohjeita Suomen sotilasasiamiehille ulkomailla* P.K. N:o 1355/VII/23 sal. 8.11.1923. T 20317/1. KA.

⁴⁷⁶ *Ohjeita Suomen sotilasasiamiehille ulkomailla* P.K. N:o 1355/VII/23 sal. 8.11.1923. T 20317/1. *Ohjeet Suomen sotilasasiamiehille ulkomailla* 397/IV/26 sal. T 20317/1. KA. Mahdollisesti Enckell on ohjeistusta laatiessaan hahmottanut Venäjän tiedustelun lähtökohdista tilanteen ennen ensimmäistä maailmansotaa ja halunnut näistä lähtökohdista koota tietoa sodan aiheuttamista muutoksista.

⁴⁷⁷ Sama. Esimerkiksi salaisen kirjeenvaihdon kautta sotilasasiamiehille on lähetetty ohjeita. Lisäksi mm. Varsovaan lähtenyt Ahrenberg sai salaiset lisätoimintaohjeet.

Sotilasasiamiesten uudessa ohjeistuksessa korostuu erityisesti Neuvostoliiton lisäksi sotateollisuus ja sen kantokyky sota-aikana. Painotus näkyy myös maakohtaisissa ohjeistuksissa. Ensimmäisestä maailmansodasta oli jo kulunut vuosia, ja Euroopan valtiot alkoivat toipua, Saksa ja Neuvostoliitto mukaan luettuina. Sotateollisuus oli kehittänyt uusia tuotteita, kuten lentokoneet ja erilaiset uudet asejärjestelmät. Sotateollisuuden kantokyky nousi siis keskeiseen asemaan Walleniuksen ohjeissa.⁴⁷⁸

Suomen sotilastiedustelun painopiste oli itsenäistymisestä lähtien selkeästi Neuvostoliitossa. Tiedontarve Neuvostoliitosta korostuu kuitenkin Walleniuksen ohjeissa erityisesti kolmesta näkökulmasta. Neuvostoliitosta tarvittiin tietoa niin maan sisältä kuin ulkopuoleltakin. Neuvostoliiton sisältä tiedon hankkiminen oli haasteellista propagandan, vastavakoilun ja suljetun yhteiskunnan vuoksi. Tästä syystä Euroopan maiden suhde Neuvostoliittoon korostui, ja sen jatkumona korostui myös mahdollinen sotateollisuuden yhteistyö. Maakohtaiset ohjeet oli laadittu nimenomaan näitä näkökulmia korostaen. Sotilasasiamiesten ohjeissa liikekannallepanojärjestelmä ja kyky suorittaa se nousee merkittävään asemaan. Tämä kuvastaa hyvin vielä 1920-luvulla vallinnutta ajatusmallia herrasmiesmäisestä kohteliaisuudesta julistaa sota, minkä jälkeen liikekannallepanon suorittamiseen kuluva aika nousi merkittäväksi.⁴⁷⁹

Vuoden 1926 ohjeiden mukaan Moskovan-sotilasasiamiehen tuli selvittää Neuvostoliiton kyky kehittää ja tuottaa aseita. Seurantaan kuului tuotantomäärien tilastointi ja pitkän aikavälin seuranta. Tässä korostui myös ulkomaisen tuen roolin selvittäminen Neuvostoliiton sotatarviketeollisuuden ja armeijan kehitystyössä. Lisäksi ohjeissa käskettiin kiinnittämään huomiota ulkomaisiin hankintoihin. Sotilasasiamiehen tuli siis selvittää, mistä ja millaisia hankintoja Neuvostoliitto teki. Sotilasasiamiehen oli pidettävä silmällä myös rautatie- ja maantieverkoston tilaa ja kehitystä. Tämän tarkkailu todennäköisesti painottui erityisesti Suomen itärajan alueelle. Toisaalta rataverkoston kehitystä seuraamalla kyettiin laskemaan joukkojen siirtoihin kuluva aikaa. Suomen sotilastiedustelu seurasi tiiviisti rajantakaisia rakennustöitä niin agenttitiedustelun kuin sotilasasiamiehenkin kautta.⁴⁸⁰

Moskovan-sotilasasiamiehen erikoistehtävänä oli perustehtävien lisäksi selvittää Neuvostoliiton rauhanajan joukkojen sijoitukset ja muutokset niissä sekä joukkojen henki. Dislokaation eli joukkojen sijoitusten ajantasaisuus oli erityisen tärkeää, sillä joukkojen siirroista ja sijoituksista voitiin päätellä aikamääreitä mahdollisen liikekannallepanon varalle. Joukkojen normaaliolojen sijoituksen selvittäminen, pitkän aikavälin muutosten tarkkailu ja siirrot olivat olleet 1800-luvun ensimmäisistä sotilasasiantuntijoista saakka ammattikunnan tehtävänä.⁴⁸¹

Sotalaitoksen ja sotilaspoliittisen tilanteen kehitystä piti seurata sekä Neuvostoliitossa että kaikissa Neuvostoliittoon kuuluvissa valtioissa. Tältä osin tehtävä oli sama kuin Enckellin ohjeissa. Walleniuksen ohjeissa on kuitenkin nähtävissä Neuvostoliiton sotapotentiaalin kasvun seuraaminen. Tammikuussa 1926 valmistunut puolustusrevisionin mietintö ohjasi tiedonhankintaa Neuvostoliitosta. Yleisesikunnassa ol-

⁴⁷⁸ Ohjeet Suomen sotilasasiamiehille ulkomailla 397/IV/26 sal. T 20317/1. KA

⁴⁷⁹ Sama.

⁴⁸⁰ Sama.

⁴⁸¹ Ohjeet Suomen sotilasasiamiehille ulkomailla 397/IV/26 sal. T 20317/1. KA. Vagts (1967), s. 9–14.

tiin erityisen kiinnostuneita sen kyvystä tuottaa aseita ja mobilisoida joukkoja. Tästä syystä vuonna 1923 laaditut ohjeet tarvitsivat muokkausta.⁴⁸²

Moskovan-sotilasasiamiehelle on laadittu myös toiset, laajemmat maakohtaiset työskentelyohjeet. Ohjeet laadittiin todennäköisesti Walleniuksen aikana. Tähän viittaa asiakirjan muoto ja kirjoitusasu sanamuotoineen, tosin täyttä varmuutta päiväämättömän asiakirjan kirjoitusajankohdasta ei ole. Nämä Moskovan-sotilasasiamiehelle suunnatut ohjeet ovat laajat verrattuna muihin ohjeisiin. On mahdollista, että ohjeistus annettiin Moskovaan akkreditoitavalle upseerille luettavaksi ennen lähtöä.⁴⁸³

Ohjeet eivät ole säilyneet kokonaan, vaan niistä on nähtävissä kohdat b–f sekä muun muassa turvallisuusnäkökulmaan liittyviä yleisiä ohjeita. Ohjeissa annetaan Moskovan-sotilasasiamiehen tehtäväksi pyrkiä hankkimaan kaikki ohjesäännöt, kirjalliset määräykset sekä sotilasammattilliset julkaisut ja kirjat kahtena kappaleena. Tämä lie-nee ollut ajoittain haasteellista, sillä etenkin ohjesääntöjä ei todennäköisesti ollut juurikaan saatavilla. Tehtävänä oli myös seurata sotilaspoliittisten kysymysten käsitte-lyä paitsi lehdistössä myös neuvostojen kokouksessa. Tätä näkökulmaa tuli seurata tiiviisti myös Neuvostotasavaltojen liittoon kuuluvissa valtioissa. Lehdistöä seuraamalla diplomaattikunta sai hankituksi todennäköisesti suhteellisen tehokkaasti tieto-ja. Toisaalta kansalaisille suunnatun propagandan riisuminen ja julkaistujen tietojen kriittinen tarkastelu oli tarpeen säilyttää.⁴⁸⁴

Moskovaan akkreditoidun sotilasasiamiehen piti luoda suhteita asemamaan viran-omaisiin, jotta hänen liikkumisensa Kannaksella ja Pietarin sotilaspiirissä sallittaisiin. Sotilasasiamiestä ohjattiin myös hankkimaan mahdollisuuksia osallistua virallisessa asemassa puna-armeijan sotilasharjoituksiin. Tähän liittyi läheisesti myös se, ettei sotilasasiamies saanut luoda illegaaleja suhteita omin päin, vaan Yleisesikunta ohjasi hänet yhteyteen sopivien tahojen kanssa tai antoi tälle suoritettavaksi erikoistehtäviä. Tällä pyrittiin todennäköisesti välttämään Neuvostoliiton vastavakoilun sudenkuopat ja ohjaamaan sotilasasiamiehen työskentelyä luotettavien tahojen piiriin, jotta Mos-kovaan rakennettu agenttiverkosto ei paljastuisi. Neuvostoviranomaisten kanssa tuli vaalia suhteita pysymällä erossa erityisesti valkoisista venäläisistä, jotka eivät ymmär-rettävästi olleet neuvostoviranomaisten suosiossa. Luonnollisesti virallisessa diplo-maattiasemassa asiallinen käytös helpotti valtioiden välistä suhteiden luomista sekä viranomaistahojen ennakkoluulojen hälvenemistä.⁴⁸⁵

Yleisesikunta näyttää itse hoitaneen suhteet valkoisiin venäläisiin. Tällöin sotilas-asiamiehen virallinen asema ei kärsinyt. Etenkin operaatio Trustin paljastuttua vuonna 1927 Euroopan tiedustelupalveluissa ymmärrettiin Neuvostoliiton vastava-koilun osaaminen. Oletettavasti Suomessakin hahmotettiin entistä selvemmin tiedus-telijaverkoston suojelemisen ja tietojen tarkastamisen merkitys. Suhtautuminen val-

⁴⁸² Puolustusrevision mietintö, luku 1, Suomen sotilaspoliittinen asema s. 1–15. R 632/2. KA. Vuoden 1923 puolustusrevisio tunnetaan myös rehtori Hornborgin johtamana komiteana. Puolustusrevisionin tehtävänä oli arvioida senhetkisten puolustusjärjestelyiden tarkoituksenmukaisuutta ja ehdottaa tarvittavat uudelleen järjestelyt.

⁴⁸³ Päiväämätön asiakirja Moskovan-sotilasasiamiehen maakohtaisista tehtävistä. SARk 1403/7. KA.

⁴⁸⁴ Sama.

⁴⁸⁵ Sama.

koisiin venäläisiin ja emigranttipöytäriiden tiedusteluverkostoihin muuttui yhä varovaisemmaksi.⁴⁸⁶

Moskovassa tiedon suojaaminen oli erityisen tärkeää vilkasliikkeisen salaisen poliisin vuoksi. Sotilasasiamiehen käskettiin myös kiinnittää erityisesti huomiota asiakirjaturvallisuuteen. Kaikki työskentely suoritettiin lähetystön tiloissa, joissa myös asiakirjat tuli aina säilyttää. Ohjeissa ei puhuta mitään kassakaapista, tosin lienee ollut alusta saakka selvää, että salaiset asiakirjat säilytettiin kassakaapissa. Yleisesikunta totesi ohjeissa myös sen, että sotilasasiamiehelle lähetettiin ajoittain tietoja asemamaasta. Näitä tietoja sai käyttää vaihtomateriaalina ystävällismielisten maiden sotilasasiamiesten kanssa, tosin asiakirjoja ei saanut luovuttaa sellaisinaan. Käytännössä siis sotilasasiamies sai kertoa harkintansa mukaan tietoja asiakirjojen pohjalta.⁴⁸⁷

Varsovan-sotilasasiamies oli vuodesta 1926 alkaen sivuakkreditoitu myös Riikaan ja Tallinnaan. Hänen tehtävänä oli selvittää Baltian maiden sotilaspoliittiset suhteet Puolaan sekä Baltian maiden ja Puolan suhteet Neuvostoliittoon. Vaikka sotilasasiamieheltä puuttui akkreditointi Liettuun, siitäkin oli pyrittävä selvittämään samat seikat kuin muistakin Baltian maista. Baltian maiden ja Puolan sotilaspoliittinen tilanne oli rauhoittunut 1920-luvun alusta. Reunavaltioyhteistyö oli kulkenut tiensä päähän viimeistään vuoteen 1925 mennessä, joten tilanteen ja sotilaspoliittisten suhteiden seuraaminen oli erittäin ajankohtaista lähivuosina. Myös Baltian maiden ja Puolan sotatoteollisuuden tilannetta haluttiin seurata, etenkin mahdollista riippuvuutta suurvalloista. Varsovan-sotilasasiamiehen tuli tarkkailla lisäksi Rumanian eli Romanian ja Tšekkoslovakian sotatoteoksia. Nämä kiinnostivat yhä enenevässä määrin Yleisesikuntaa.⁴⁸⁸

Pariisin-sotilasasiamiehen tuli Ranskan lisäksi hankkia tietoja Belgian, Italian ja Sveitsin sotatoteoksista, mutta häntä ei ollut sivuakkreditoitu näihin valtioihin. Sveitsi oli noussut esille myös Enckellin ohjeissa, johtuen erityisesti Enckellin kiinnostuksesta maan milisiijärjestelmää kohtaan. Pariisin-sotilasasiamiehen sotilaspoliittisiin suhteisiin liittyvä tehtävä oli hyvin samankaltainen kuin muidenkin valtioiden. Hänen tuli hankkia tietoja Ranskan sotilaspoliittisesta suhtautumisesta Neuvostoliittoon, Puolaan ja Baltian maihin. Yleisesikunnassa haluttiin selvittää Ranskan suhdetta erityisesti Neuvostoliittoon, mikä ohjeessa oli muotoiltu näin: ”sotilaspoliittiseen antautumiseen itään päin”.⁴⁸⁹

Baltian maista ja Puolasta haluttiin todennäköisesti selvittää Ranskan mahdollinen tuki sotatarvikkeiden hankintaan. Ranskassa kiinnostivat myös sotatekniset keksinnöt, kokeilut ja saavutukset. Ranskan arvo sotateknisen kehityksen kärkimaana oli tiedostettu Suomessa heti ensimmäisen maailmansodan päättymisen jälkeen.⁴⁹⁰

Suomen sotilasasiamies Britanniaan akkreditoitiin syyskuun alussa 1926. Lontoo oli ollut sivuakkreditointina niin Pariisin-sotilasasiamiehellä kuin ilmaisuasiamiehelläkin. Lontoon-sotilasasiamiehen tehtävänä oli seurata Britannian sotatoteoksen lisäksi Belgian sotatoteoksen kehitystä, mutta häntä ei ollut sivuakkreditoitu Belgiaan. Myös

⁴⁸⁶ Andrew Christopher, *The Secret World – A History of Intelligence*, Yale 2018, s. 574–575. Mainio (2015), s. 86–88. Lehtola (1994), s. 141–143.

⁴⁸⁷ Päivämätön asiakirja Moskovian-sotilasasiamiehen maakohtaisista tehtävistä. SARk 1403/7. KA.

⁴⁸⁸ *Ohjeet Suomen sotilasasiamiehille ulkomailla* 397/IV/26 sal. T 20317/1. KA. Lehti (1992), s. 119–126.

⁴⁸⁹ *Ohjeet Suomen sotilasasiamiehille ulkomailla* 397/IV/26 sal. T 20317/1. KA.

⁴⁹⁰ Nimikirjanote 27944, Procopé, Nils. Nimikirjanote 23795, Mårtensson, Bertel. *Ohjeet Suomen sotilasasiamiehille ulkomailla* 397/IV/26 sal. T 20317/1. KA.

Lontoon-sotilasasiamiehen ohjeissa oli käsketty seurata Britannian ja Neuvostoliiton välistä suhdetta ja Britannian sotilaspoliittinen suhde Puolaan ja Baltian maihin tuli selvittää. Kuten Ranskasta, myös Britanniasta haluttiin saada selville Euroopan suurvaltojen suhtautuminen toisaalta Neuvostoliittoon ja toisaalta Baltian maihin ja Puolaan. Mahdollisesti Yleisesikunnan orastavana pelkona oli poliittinen lähentyminen ja tätä kautta mahdollinen sotatarvikkeiden myynti Neuvostoliittoon. Britannian tekniset kokeilut ja saavutukset tuli myös selvittää ja raportoida Yleisesikunnalle. Valtio oli yksi ensimmäisen maailmansodan voittajista sekä johtavista hyökkäysvaunujen ja lentokoneiden tuottajista.⁴⁹¹

Tukholmaan akkreditoitu sotilasasiamies oli sivuakkreditoitu myös Kööpenhaminaan ja Osloon. Valtuutetun sotilasasiamiehen piti kiinnittää erityisesti huomiota Skandinavian maiden kokemukseen ja eri aselajien käyttöön talvitaisteluissa. Yleisesikunta halusi myös tietoja erilaisista keksinnöistä, jotka auttoivat talvioloissa selviämistä. Lisäksi haluttiin tietoja joukkojen koulutusmenetelmistä, etenkin jos ne painottuivat maasto- tai ilmasto-oloihin. Länsinaapurilta haluttiin saada siis pääosin tietoja talvisotakokemuksista ja talvista taistelutoimintaa helpottavista keksinnöistä. Tähän liittyy myös koulutus Skandinavian maiden armeijoissa. Ruotsin suhteita Neuvostoliittoon ei tarvinnut seurata, ilmeisesti tiedot saatiin suoraan muuta kautta.⁴⁹²

Skandinavian maiden armeijoiden suhtautumista kommunistiseen liikkeeseen sekä armeijaa vastaan suunnattuun toimintaan tuli tarkkailla. Käytännössä tämä lienee tarkoittanut kommunististen solujen toimintaa Skandinavian maissa ja niitä vastaan suunnatun toiminnan selvittämistä. Rautateiden henkilöstön luotettavuus oli arvioitava. Rautatiet olivat aikakauden keskeisin kuljetusväylä, joten sotilasasiamiehen tuli selvittää asemamaan ja sivumaiden suunnitelmat laajentaa rataverkostoa sekä olemassa olevan rataverkon kantokyky. Lisäksi Skandinavian maista piti selvittää teollisuuden tilanne etenkin elintarviketeollisuuden näkökulmasta. Tuotanto ja teollisuuden kantokyky oli selvitettävä myös mahdollisen sodan aiheuttamien muutosten osalta.⁴⁹³

Sotilasasiamiesten ohjeiden suuntautuminen Neuvostoliittoon koko sotilasasiamiesverkoston laajuudelta kuvastaa hyvin tilannekuvaa uhkasta, joka kasvoi vuosi vuodelta. Yleisesikunnan tilastotoimisto näyttää jakaneen sotilasasiamiesverkostolle myös tietoja Neuvostoliitosta. Taustalla on todennäköisesti ollut tarve saada parempaa tiedustelutietoa vaihtamalla materiaalia ja ohjaamalla sotilasasiamiesten tietämystä. Elokuussa 1930 tilastotoimisto jakoi koko verkostolle Berliinin-sotilasasiamiestä lukuun ottamatta *Sosialististen Neuvostotasavaltojen Liiton (SSSR:n) Maa-, Meri- ja Ilmavoimat* -julkaisun. Tosin Tukholman-sotilasasiamies Rosenbröijer ilmoitti vasta seuraavan vuoden toukokuun lopussa kuitanneensa julkaisun ja palauttavansa maaliskuussa 1924 jaetun *Sosialististen Neuvostotasavaltojen Liiton armeija* -julkaisun. Käytäntö sotilasasiamiesverkoston tiedottaminen puna-armeijan kehityksestä näyttää siis olleen käytössä jo Enckellin aikana. Walleniuksen aikana tiedonhankinta ohjattiin selkeästi koko verkoston kautta Neuvostoliittoon kohdistuvaksi. Tästä syystä sotilasasiamies-

⁴⁹¹ Lontoon-sotilasasiamiehen katsaus vuoteen 1928, 655/29. 26.1.1929. SARk 1399/4. *Ohjeet Suomen sotilasasiamiehille ulkomailla* 397/IV/26 sal. T 20317/1. KA.

⁴⁹² *Ohjeet Suomen sotilasasiamiehille ulkomailla* 397/IV/26 sal. T 20317/1. KA.

⁴⁹³ Sama.

verkostolle oli jaettava Neuvostoliittoa koskevia tietoja, jotka toimivat myös ”vaihtovaluuttana”.⁴⁹⁴

Sotilasasiamiestoiminnan muotoja suunniteltiin myös mahdollisen sodan ajalle. Valvontatoimisto sai vuonna 1929 valmiiksi sodanajan vastavakoiluohjesäännön, johon kirjattiin tehtävät myös sotilasasiamiehille. Sotilasasiamiesten ohjeistuksen seuraavat muutokset koskivat sodanajan toimintaa. Ulkomaatoimiston sotilasasiamiesten tehtäviä käsittelevissä säilyneissä papereissa ei vastaavaa tehtävää ole nähtävissä. Sotilasasiamiesten tehtäväksi tuli johtaa ulkomailla julkista sotilaallista vastavakoilutoimintaa. Käytännössä tämä tarkoitti tietojen hankintaa asemamaan sotilashenkilöistä, asevoimista ja tiedustelujärjestelmästä. Tiedot oli ilmeisesti tarkoitettu hankittavaksi virallisesti hyväksytyjä reittejä pitkin, sillä valvontatoimistolla oli oma ohjeistuksensa salaisia erikoisoperaatioita varten. Siviiliviranomaiset taas vastasivat siviiliasioista. Tarvittava edustajien määrä määrittyi tehtävän laajuudella.⁴⁹⁵

Vastavakoiluohjesäännön mukaan valvontatoimisto hankki asiamiehet, joiden tehtävänä oli rakentaa oma verkostonsa agenteista ja tiedottajista. He eivät saaneet käytännössä olla yhteydessä lähetystön henkilökuntaan. Tämä koski myös sotilasasiamiehiä, ja asiamiesten tuli hoitaa yhteydenpitonsa suoraan valvontatoimistoon. Suomen sotilasasiamies Moskovassa johti kaupunkiin luotua agenttijärjestelmää. Hygieniasyistä oli hyvä, että sotilasasiamies keskittyi oman verkostonsa ylläpitoon ja hankki tietoja vastavakoilulle oman toimintansa ohessa. On myös mielenkiintoista, ettei missään sotilasasiamiesten säilyneissä tehtävissä lue mitään vastavakoilun tiedonhankinnasta. Toisaalta aineistoa on hävitetty paljon ja osa tehtävistä on todennäköisesti alun perinkin ohjeistettu suullisesti. Koska kyse on sodanajan vastavakoiluohjesäännöstä, toimintaa on suunniteltu poikkeusolojen tilanteeseen. Toisaalta vastavakoiluohjesääntöä on voitu soveltaa osaltaan myös rauhan ajan toiminnassa.⁴⁹⁶

4.3.2. Yleisesikunnan ohjaus ja tehtäväkohtaiset ohjeet

Sotilasasiamiehet saivat Yleisesikunnan tilasto- ja ulkomaatoimistoilta tehtäväkohtaisia ohjeita sen mukaan, millaista tietoa Yleisesikunnassa tarvittiin. Osa tietopyynnöistä tuli myös Yleisesikunnan ulkopuolelta, esimerkiksi ilma- ja merivoimilta. Yleisesikunnan päällikkö oli tehnyt selväksi järjestelmän alusta saakka, että Yleisesikunta koordinoi sotilasasiamiesten tehtävät. Sotilasasiamiesten tiedonhankinnan ohjaus ei kuitenkaan vaikuta rakenteiltaan erityisen suunnitelmalliselta 1920-luvulla. Sotilasasiamiesten perusohjeistuksen lisäksi tietoja hankittiin käytännössä sitä mukaa kun tietotarpeita ilmeni.⁴⁹⁷

Sotilasasiamiehille määrätyt tehtävät näyttävät osasto 2:n kirjeenvaihdon perusteella olevan jaettavissa kolmeen pääryhmään: materiaalin hankintaan, tiedonhankintaan ja vierailujen järjestämiseen. Maakohtaiset tiedonhankintaohjeet näyttävät painottuneen sen mukaisesti, millaista tietoa maasta tarvittiin. Sotilasasiamiesverkostolle suunnatun yleisen ohjeen lisäksi sotilasasiamiehille lähetettiin yhteisiä kiertokirjeitä ohjeiden

⁴⁹⁴Tilastotoimiston kirjelmä sotilasasiamiesverkostolle 1303/sal. 23.8.1930. SARk 1621/3. Tukholman sotilasasiamiehen kuittaus vastaanotetusta ja palautetusta aineistosta 8/31 sal. 23.5.1931. SARk 1621/3. KA.

⁴⁹⁵ *Vastavakoiluohjesääntö sodan aikana*, 20.9.1929. T 17644/4. KA.

⁴⁹⁶ Sama.

⁴⁹⁷ *Ohjeet Suomen sotilasasiamiehille ulkomailla* 397/IV/26 sal. T 20317/1. KA.

tai tietojen välittämiseksi. Kiertokirjeissä käskettiin myös koko verkostoa tai sen osia tiedonhankintatehtävien luonteen mukaan.⁴⁹⁸

Suomessa 1920-luku merkitsi voimakasta armeijan kokonaisvaltaisen kehittämisen vuosikymmentä. Kehitystyön tueksi tarvittiin Euroopan valtioiden armeijoiden organisaatioiden lisäksi ulkomaisia ohjesääntöjä. Yleisesikunta ohjeisti sotilasasiamiesverkoston hankkimaan listat asemamaidensa ohjesäännöistä, joiden pohjalta Yleisesikunnassa oli tarkoitus tehdä koordinoitua tilaukset tarvittavista ohjesäännöistä. Tiedon tarve kohdistui muun muassa uudenlaisista asejärjestelmistä siviiliyhteiskunnan organisointiin sodan varalta. Tästä syystä sotilasasiamiehille lähetetyt tehtäväkohtaiset ohjeet näyttivät paikoitellen sirpaleisilta, sillä tietoa tarvittiin moninaisista kohteista. Tehtävät nousivat esille armeijan kehittämiseen liittyvistä tarpeista, kuten Helsingin ja Viipurin ilmatorjunnan suunnittelun tukemisesta. Tuolloin Tukholman, Pariisin ja Lontoon-sotilasasiamiehille annettiin tehtäväksi hankkia tietoja asemamaiden ilmapuolustusjärjestelyistä, vaikka tietojen ymmärrettiin olevan salaisia.⁴⁹⁹

Kuva 14: Eversti Birger Helsingius toimi sotilasasiamiehen tehtävässä yli 10 vuoden ajan. Eversti Helsingius menehtyi pian eläköitymisen jälkeen. Kuva Sotamuseo.

Varsovan-sotilasasiamiehen tehtävät olivat ensimmäisestä sotilasasiamiehestä lähtien vahvasti kahdensuuntaiset. Toisaalta Yleisesikuntaa kiinnosti Puolan sisäpoliittinen tilanne ja toisaalta myös sen ulkopoliittiset suhteet ja etenkin suhte Neuvostoliittoon. Puola oli 1920-luvun alussa hyvin samankaltaisessa tilanteessa kuin Suomi: molemmat maat itsenäistyivät ja alkoivat rakentaa yhteiskuntaa vaikeiden vuosien jälkeen. Tätä kehitystä haluttiin luonnollisesti seurata niin sotilaspiirien kuin siviiliyhteiskunnan näkökulmasta. Eversti Helsingius sai

erillisen ohjeen syyskuussa 1927 seurata Puolan edustajakamarin toimia hallitusta vastaan.⁵⁰⁰

Sotilasasiamiesten tehtäviin vaikuttivat luonnollisesti myös muiden valtioiden sotilastiedustelun toimet. Erityisesti radiotiedustelun kehitykseen liittyvät toimet olivat 1920-luvun puolivälissä erityisen tärkeitä. Japanin sotilastiedustelu verkostoitui Euroopassa 1920-luvun lopulla yhä laajemmin. Puolan ja Japanin tiivistynyt tiedusteluyhteistyö kiinnosti myös Suomen sotilastiedustelua. Yleisesikuntaan tihkui tietoa japanilaisista ammatillisista, joiden oli tarkoitus opettaa salakirjoitusta ja viestien salaamista puolalaisille. Asian ymmärrettiin olevan äärimmäisen salainen ja selvitys-

⁴⁹⁸ Osasto 2:n kirjelmä Pariisin-sotilasasiamiehelle 1692/IV/27 28.12.1927. SArk 1735/14. Osasto 2:n päällikön kirjelmä Tukholmaan, Pariisiin ja Lontooseen akkreditoituille sotilasasiamiehille 178/IV/sal. 19.11.1928. SArk 1403/11. KA.

⁴⁹⁹ Sama.

⁵⁰⁰ Ulkomaatoimiston kirjelmä Varsovan sotilasasiamiehelle 1227/IV/27. Ulkomaatoimiston kirjelmä Varsovan sotilasasiamiehelle 1186/IV/27. Ulkomaatoimiston kirjelmä Varsovan sotilasasiamiehelle 1180/IV/27. 13.9.1927. SArk 1407/9. KA.

työn vaativan äärimmäistä varovaisuutta. Helsingiuksen saamista ohjeissa korostuu Yleisesikunnan halu tietää, oliko japanilaiset kutsuttu vain tätä yhtä tehtävää varten. Lisäksi salakirjoituksen käytänteet ja toimintamallit kiinnostivat, mutta niiden todettiin olevan erityisen vaikeasti selvitettäviä.⁵⁰¹ ”*Samoin olisi suorastaan suureksi hyödyksi edes jossain määrin päästä perehtymään yllämainittuihin salaisiin työtapoihin. Tämä ei tietenkään ole mikään helppo tehtävä. Päinvastoin on se aikaa ja ennen kaikkea mitä suurinta varovaisuutta vaativa. Sen ymmärtää Yleisesikunta hyvin. Eikä tämän kirjelmän vaatimuksena olekaan antaa Herra Everstille suoritettavaksi mitään arkaluontoista, päivänvaloa pelkäävää tehtävää, vaan pikemminkin saattaa herra Eversti tietoiseksi mainitunlaisen toiminnan olemassa olosta.*”⁵⁰²

Asian selvittäminen ja siinä käytettävät keinot jätettiin Helsingiuksen harkittavaksi. Yleisesikunta oli kuitenkin erityisen tarkkana kirjeen vastaanottamisesta ja Helsingiuksen mahdollisesti jo saamista tiedoista. Molemmista haluttiin kuittaus heti, kun kirje saapui Varsovaan. Salakirjoitus ja sen ratkaiseminen olivat erityisen tärkeitä radiotiedustelun kehittyessä. Vajaat kaksi vuotta Helsingiuksen tehtävästä Varsovassa Reino Hallamaa lähetettiin tutustumismatkalle Eurooppaan. Hän osallistui matkansa aikana radiokurssille sekä salakirjoituksen ratkaisukurssille Saksassa.⁵⁰³

Ranska oli koko 1920-luvun ajan keskeinen valtio, johon suomalaisia upseereita lähetettiin koulutukseen. Myös Pariisin-sotilasasiamiehen tehtävät olivat olleet ensimmäisen sotilasasiamiehen akkreditoinnista lähtien kahdensuuntaiset. Sotilasasiamies koordinoi käytännössä suomalaisten upseereiden yleisesikuntakoulutusta Pariisissa sekä selvitti hankintoja. Pariisin-ilmailuasiamiehen takaisin kutsunnan jälkeen sotilasasiamiestä työllistivät lisäksi erityisesti lentokoneisiin ja panssarivaunuihin sekä niiden tekniikkaan liittyvät ratkaisut ja hankinnat. Ilman teknistä koulutusta tehtävä oli haastava. Lentokoneiden lisäksi kehittyvä radioteknologia kiinnosti Yleisesikunnassa useammastakin syystä. Suomen radiotiedustelua kehitettiin voimakkaasti 1920-luvun lopulla, ja lisäksi radioteknologian kehityksen mahdollistama lentokoneisiin asennettu radiotekniikka kiinnosti myös ilmavoimia.⁵⁰⁴

Walleniuksen ollessa Yleisesikunnan päällikkönä sotilasasiamiesten tehtävänantoa ohjasi pääasiallisesti ulkomaatoimisto. Yleisesikunnan päällikön ei enää näyttänyt tarvitsevan henkilökohtaisesti ohjata toimintaa, vaan osasto 2:n päällikkö sekä ulkomaaja- ja tilastotoimistojen päälliköt koordinoivat työskentelyä. Myös lähetystötasolla toiminta näyttää vakiintuneen; yhteistyö lähettiläiden ja sotilasasiamiesten välillä sai toimivia muotoja. Esimerkkinä tästä voidaan pitää muun muassa Pariisin-sotilasasiamiehen, everstiluutnantti Töttermanin selvitystä Yleisesikunnan osasto 2:n päällikölle vastauksena tämän kirjalliseen tiedusteluun siitä, miksi tämä ei lähettänyt perinteistä lehdistökatsausta. Everstiluutnantti Tötterman oli sopinut lähettilään kanssa, että hän saa luettavakseen kaikki lähetystön lehdet. Lähettiläs laati kuitenkin ulkoasiainministeriölle kuukausittaisen lehdistökatsauksen, joka lähetettiin myös Yleis-

⁵⁰¹ Osasto 2:n kirjelmä Varsovan-sotilasasiamiehelle 288/IV/26 sal. 8.11.1926. SARk 1403/3. KA. Leskinen (1999), s. 52–54. Chiharu (2008), s. 122–126.

⁵⁰² Osasto 2:n kirjelmä Varsovan-sotilasasiamiehelle 288/IV/26 sal. 8.11.1926 SARk 1403/3.KA.

⁵⁰³ Nimikirjanote 4606, Hallamaa, Reino. Osasto 2:n kirjelmä Varsovan-sotilasasiamiehelle 288/IV/26 sal. 8.11.1926. SARk 1403/3. KA.

⁵⁰⁴ Osasto 2:n kirjelmä Pariisin-sotilasasiamiehelle 429/IV/28. 20.4.1928. SARk 1735/14. KA.

esikuntaan. Tötterman ei nähnyt syytä tehdä kahta erillistä lehdistökatsausta samoista lehdistä.⁵⁰⁵

Yleisesikunta ohjasi Tukholman-sotilasasiamiehen hankkimaan koko 1920-luvun ajan tietoa talvitaistelusta ja luonnonoloissa selviytymisestä. Ruotsi nähtiin näiltä osin edelläkävijänä, joten Suomessa seurattiin tiiviisti teknistä kehitystä. Tässä suhteessa myös Ruotsin sotilaskoulutus oli Tukholmaan akkreditoitun sotilasasiamiehen seurannassa. Suomalaisia upseereita kävi Ruotsissa paitsi hankkimassa sotilaskoulutusta ja osallistumassa manöövereihin myös erilaisilla virkamatkoilla. Lisäksi Tukholman-sotilasasiamies järjesti Suomen ja Ruotsin yleisesikuntien päälliköiden vierailuja sekä yhteistoimintaa. Tukholman-sotilasasiamiehen tehtävät näyttävätkin painottuneen vahvasti talvitaistelun oppien ja materiaalikysymysten seuraamiseen sekä henkilösuhteiden rakentamiseen Suomen ja Ruotsin yleisesikuntien välillä.⁵⁰⁶

4.4. Sotilasasiamiestoiminnan haasteet Moskovassa

4.4.1. Moskovaan saadaan lopulta pysyvä sotilasasiamies

Moskovan-sotilasasiamiehen paikka oli aiheuttanut paineita eversti Wesanderin kotiutumisesta saakka. Moskovan-sotilasasiamiehen paikka oli ollut siis täyttämättä vuodesta 1922 saakka. Valtioneuvosto tiedotti Yleisesikunnalle toukokuussa 1925 Moskovan-sotilasasiamiehen palkkauksen läpimenosta. Akkreditoitun sotilasasiamiehen palkkaaminen olisi mahdollista syyskuun 1. päivästä alkaen, ja Yleisesikunnalla oli siis mahdollisuus etsiä sopiva upseeri Moskovaan. Puoli vuotta myöhemmin, 18. maaliskuuta 1926, Moskovaan akkreditoitiin kuutta kieltä hallinnut eversti Carl Aejmelaeus-Äimä. Moskova oli tärkeä, ellei tärkein akkreditointi. Neuvosto-Venäjäksi vuoden 1922 lopussa muuttuneessa maassa sotilasasiamieheltä vaadittiin kuitenkin erittäin monipuolista osaamista, jotta tämä pystyi toimimaan suljetussa yhteiskunnassa.⁵⁰⁷

Moskovaan akkreditoitavilla sotilasasiamiehillä oli oltava vahva venäjän kielen taito sekä venäläisen kulttuurin tuntemus ja yhteydet. Toki maan kulttuuri oli muutoksen kourissa bolševikkien noustua valtaan. Vanha yhteiskuntajärjestys oli kadonnut, mutta maassa toimiminen oli helpompaa kieltä ja kulttuuria osaavalle. Muutoksesta huolimatta yhteiskunnalle ominaiset toimintamallit ja ulospäin näkyvä käytös, tapa keskustella ja hoitaa asioita eivät hetkessä muuttuneet. Tämä kaikki hiljainen tieto vaati venäläisessä yhteiskunnassa kasvaneen henkilön osaamista ja suhteita.⁵⁰⁸

⁵⁰⁵ Pariisin-sotilasasiamiehen kirjelmä osasto 2:n päällikölle N:o 99/IV/27. SARk 1403/10. Nimikirjanote 1811, Relander, Ilmari. Nimikirjanote 2031, Malmberg, Lauri. KA.

⁵⁰⁶ Tukholman-sotilasasiamiehen kirjelmä Yleisesikunnan päällikölle K.D. N:o 223/30 22.11.1930. SARk 1407/17. *Ohjeet Suomen sotilasasiamiehille ulkomailla* 397/IV/26 sal. T 20317/1. KA. Sjöblom (2018), s. 123–126, 222–223.

⁵⁰⁷ Suomen Venäjän-lähettilään kirje Yleisesikuntaan 28.9.1922. R 90/27. Yleisesikunnan saapuneet yleiskatsaukset 1933 II Ea 2, Tiedonanto sotilasasiamiesten palkkauksista Yleisesikunnalle K.D. N:o 839.25.K. 7.7.1925. SK 2500/6. Nimikirjanote 2210, Aejmelaeus-Äimä, Carl. KA. Elfvingren (1997), s. 239. Castrén (1999), s. 23.

⁵⁰⁸ Nimikirjanote 2210, Aejmelaeus-Äimä, Carl. Aejmelaeus-Äimän äidinkieli ei kuitenkaan ollut Venäjä vaan todennäköisesti ruotsin kieli.

Moskovon-sotilasasiamiehen tehtävä oli Suomen tiedonhankinnan näkökulmasta keskeisin. Itsenäistymisen alusta saakka tiedustelun painopiste oli suunnattu itänaapuriiin. Maahan pyrittiin alusta saakka akkreditoimaan Venäjällä syntynyt ja kielen mieluiten kotikielensä oppinut kokenut tiedustelu-upseeri, jolla oli käytännön kokemusta tiedustelutiedon hankkimisesta. Toisaalta monen tiedustelu-upseerin kohdalla kyse oli lapsesta tai nuoresta iästä saakka opitusta venäjän kielestä. Yhteyksiä suljettuun, diktatorisesti hallittuun yhteiskuntaan oli vaikea luoda, joten oli erityisen tärkeää pitää hyvät suhteet muiden valtioiden diplomaatteihin ja sotilasasiamiehiin. Tiedon vaihtaminen onkin todennäköisesti ollut erityisen tärkeää juuri Moskovassa. Kääntöpuolena tiedonvälityksessä on ollut samojen tietojen kiertäminen sotilasasiamieskunnassa. Neuvostoliiton vastavakoilu on myös todennäköisesti työntänyt vaivihkaa omia tietojaan diplomaattikuntaan.⁵⁰⁹

Työ- ja asuinolot Moskovassa olivat 1920-luvulla kehnot. Kaupungissa oli pula kaikesta, vaikka lähetystön henkilökunta sai ostaa tuotteita diplomaateille varatuista liikkeistä. Kuriirien kautta Moskovon-lähetystön henkilöstö tilasi välttämättömiä elintarvikkeita ja polttopuita kotimaasta. Kuriirit matkustivat usein Moskovaan ja Pietariin vieden ja tuoden kuriiripostia sekä lähetystön henkilöstön tuotetäydennyksiä. Kellarikerroksen asuintilat olivat Moskovon-lähettilään Antti Hackzellin mukaan jopa neuvostoviranomaisten mukaan niin huonossa kunnossa, etteivät ne kelvanneet ihmisasunnoiksi. Tästä syystä tiloista ei tarvinnut maksaa vuokraakaan. Lähettiläs Hackzell kutsui kellarikerroksen käytäviä katakombeiksi kirjoittaessaan ulkoasiainministeriöön Moskovon-lähetystön ala-arvoisista työskentelyoloista. Huonon majoitustilanteen vuoksi osa lähetystön henkilökuntaa piti majoittaa Viron lähetystöön.⁵¹⁰

Sotilasasiamiehen toimisto sijaitsi yhdessä lähetystötalon kellariin kunnostetussa huoneessa. Tietoturvan kannalta koko Suomen lähetystörakennus oli katastrofi, sillä piha-alueita ei saatu lukkoon ja talon ahtaat tilat pakottivat työskentelemään sekä vastaanottamaan vieraita samoissa tiloissa. Talossa liikkuvia oli vaikea valvoa. Kellarikerroksissa asui lähetystön henkilökuntaa ja palvelusväkeä, joista jälkimmäisiä oli palkattu paikallisista.⁵¹¹

Tilanteeseen herättiin todella vasta kun lähetystön kassakaapista hävisi rahaa ja henkilökunnan majoitustiloista vaatteita. Lähetystön turvallisuuteen alettiin viimein kiinnittää huomiota. Mahdollisia murron jälkiä ei lähetystössä huomattu, mutta Suomesta lähetettiin lokakuun alussa 1926 Etsivän Keskuspoliisin edustajat tutkimaan tilannetta. Lähetystön turvallisuustilanne todettiin olemattomaksi. Virkapaperit olivat pöydillä, ja niitä oli vaikea suojata työskentelytilojen toimiessa myös vastaanottotiloina. Vieraat olivat luonnollisesti usein kiinnostuneita pöydillä olevista papereista. Vuonna 1926 tehdyssä Etsivän Keskuspoliisin selvityksissä todettiin venäläisen henkilökunnan olevan yleensä yhteydessä valtiolliseen poliisiin GPU:hun, joten paikallisen henkilökunnan pitämistä palkkalistoilla pidettiin suurena riskinä. Valtiollisen poliisin toiminta lähetystön kassakaapin avaimen haltuun saamiseksi selvisikin myö-

⁵⁰⁹ *Ohjeet Suomen sotilasasiamiehille ulkomailla* 397/IV/26 sal. T 20317/1. KA Elfvingen (1997), s. 239. Castrén (1999), s. 23. Paasivirta (1968), s. 171–172. Lahdenperä (1995), s. 16–20.

⁵¹⁰ Paloposki, Jyri, Pekkarinen, Jussi, *Kolhoosi ja keidas – Moskovon suurlähetystörakennus 60 vuotta*, Helsinki, Otava 1998, s. 10–11, 16–18.

⁵¹¹ Paloposki, Pekkarinen (1998), s. 16–18. Kellarin huoneistot olivat olleet moninaisessa käytössä lähetystön olemassaolon ajan. Muun muassa tuolloin, kun eversti Vilho Nenonen odotti kellariin majoittuneena morsiamensa saapumista, jotta heidät voitiin vihkiä ja tuore rouva Nenonen saatiin ulos maasta. Odottaessaan morsiantaan Nenonen auttoi lähetystön töissä.

hemmin Aladár Paasosen toimiessa Moskovassa sotilasasiamiehenä. Mahdollisesti sitä ennen tietoa vuoti pitkän aikaa suoraan GPU:lle. Lähetystön kassakaappi oli nimittäin venäläistä alkuperää, eikä suinkaan Suomesta tuotu, joten avain oli jo valmiiksi GPU:n käytössä.⁵¹²

Lähetystöjen kassakaappien sisällön hankkimisoperaatiot eivät suinkaan olleet bolševikkien keksintö. Tsaarin Ohrana eli salainen poliisi oli jo 1800-luvulla Pietarissa erikoistunut ulkomaisten lähetystöjen kassakaappien sisällön kuvaamiseen. Tätä varten kassakaappeja varten teetettiin avaimia ja etenkin sähkösanomien koodikirjoja kuvattiin, mikäli niitä ei muutoin saatu ostetuksi lähetystön henkilökuntaa lahjomalla. Tästä syystä tsaarin Venäjän tiedusteluorganisaatiot saattoivat seurata suhteellisen tarkasti lähetystöjen viestiliikennettä ennen ensimmäisen maailmanpalon syttymistä. Tsaarin tiedustelu ja vastatiedusteluorganisaatioiden työskentelymetodit periytyivät niitä seuranneille neuvosto-organisaatioille.⁵¹³

Moskovan-lähetystön turvallisuustilanteen heikkous näyttäytyy erikoisena ilmiönä. Vaikuttaa siltä, että GPU:n työskentelytavoista oltiin varsin hyvin selvillä Suomen lähetystössä. Tästä syystä paikallisen henkilökunnan palkkaaminen sekä asiakirjaturvallisuuden laiminlyöminen on erikoista. Toisaalta lähettiläs yritti parhaansa mukaan hankkia lähetystötoimintaan sopivia tiloja, joissa myös työskentelyturvallisuus olisi ollut paremmalla tasolla. Toiminnan haasteet näyttäytyivät läpi 1920-luvun. Moskovaan akkreditoitun sotilasasiamiehen ohjeistuksessa ei kuitenkaan ole asiakirjaturvallisuuteen tai GPU:n valvonnassa toimimiseen liittyviä erityisohjeita. Todennäköisesti nämä ohjeet on annettu suullisesti.⁵¹⁴

Kuva 15: Moskovaan akkreditoitiin maaliskuussa 1926 eversti Carl Aejmelaeus-Äimä. Eversti aiheutti kansainvälisen kohun jouduttuaan GPU:n pidättämäksi Pietarissa kesällä 1927. Kuva Sotamuseo.

Moskovan-sotilasasiamiehen on täytynyt saada jonkinlainen ohjeistus tai koulutus Moskovan erikoisessa ympäristössä toimimiseen. Moskovaan akkreditoitu sotilasasiamies sai hoidettavakseen vakoiluverkoston, jota johti tilasto- toimiston päällikkö. Tietoa verkon luomisajankohdasta ei ole säilynyt, mutta todennäköisesti ensimmäinen Moskovaan sijoitettu sotilasasiamies, eversti Wesander loi verkoston. Neuvosto-Venäjän hajaannuksen aikana vastavakoilu ei ollut vielä erityisen tehokasta ja maassa oli suhteellisen helppo toimia. Tilanne

⁵¹² Nimikirjanote 50 335 Paasonen, Aladár. KA. Paasonen, Aladár, *Marsalkan tiedustelupäällikkönä ja hallituksen asiamiehenä*, Oy Weilin + Göös Ab:n kirjapaino, Tapiola 1974, s. 72–74. Paloposki, Pekkarinen (1998), s. 16–18.

⁵¹³ Andrew (2018), s. 452–459.

⁵¹⁴ *Ohjeet Suomen sotilasasiamiehille ulkomailla* 397/IV/26 sal. T 20317/1. KA. Paloposki, Pekkarinen (1998), s. 16–18.

kiristyi 1920-luvun lopulla ja muuttui 1930-luvulla, jolloin tiedustelun oli jo erittäin vaikea toimia maassa.⁵¹⁵

Suomen Moskovaan akkreditoituilla sotilasasiamiehillä oli 1920- ja 1930-luvulla etuna syvä yhteiskunnan tuntemus, sillä maahan lähetetyt sotilasasiamiehet olivat pääosin syntyneet tsaarin Venäjällä. Venäjällä oli syntynyt myös eversti Aejmelaeus-Äimä, jolla todennäköisesti oli monipuoliset yhteydet vanhojen tuttavuuksiensa kautta. Hän oli suorittanut niin Pietarin keisarillisen arkeologisen instituutin kuin Nikolain kaartin ratsukoulunkin. Lisäksi Aejmelaeus-Äimä oli palvellut vapaaehtoisena Yhdysvaltain armeijassa, joten hän ei ollut päässyt osallistumaan Venäjän ja Japanin sotaan. Rintamakokemusta hänelle kuitenkin kertyi ensimmäisestä maailmansodasta, jossa hän komensi eskadroonaa Romanian rintamalla.⁵¹⁶

Eversti Aejmelaeus-Äimä raportoi Moskovasta Yleisesikunnan kiertokirjeen käskyn mukaisesti Neuvostoliiton budjetista marraskuussa 1927. Raportista voidaan todeta kiertokirjeen tulleen everstin ollessa poissa virkapaikaltaan hänen sijaiseltaan. Mahdollisesti Moskovassa sotilasasiamiehen sijaisena toimi joku lähetystön henkilökunnasta tai joku Yleisesikunnan upseeri oli lähetetty Moskovaan sijaistamaan sotilasasiamiestä. Huomionarvoista raportissa on se, että se on lähetetty osasto 2:n päällikön poissa ollessa ulkomaatoimiston päällikölle eikä tilastotoimiston tai yleisesikunnan päällikölle, jonka suorassa alaisuudessa sotilasasiamiehet olivat. Myös kiertokirje näyttää tulleen Moskovaan ulkomaatoimiston lähettämänä. Ulkomaatoimisto näyttää siis myös ohjeistaneen ja lähettäneen toimintaohjeita Moskovan-sotilasasiamiehille, jolloin nämä ovat luonnollisesti vastanneet suoraan ulkomaatoimistoon. Lisäksi on huomattava, ettei budjettiraportti ollut erityisen salainen, vaan se oli varsin yleisluonteinen esitys Neuvostoliiton valtion budjetista, josta suuren osan lohkaisi armeijan varustelun sekä poliittisen hallinnon lisäksi maatalouden kehittäminen.⁵¹⁷

Eversti Walleniuksen toimiessa Yleisesikunnan päällikkönä käytännön asioiden hoito ja koko verkostolle lähetettävä ohjeistus muotoutui todennäköisesti kulkemaan suoraan ulkomaatoimiston päällikön kautta. Suuremmista linjoista vastasivat osasto 2:n päällikkö ja toimistopäälliköt yhdessä. Moskovan-sotilasasiamies, joka raportoi tilastotoimiston päällikölle, hoiti yleiset asiat ulkomaatoimiston kanssa. Kova tiedustelutieto Moskovasta meni suoraan osasto 2:n päällikölle ja tilastotoimiston päällikölle. Tilasto- ja ulkomaatoimistojen päälliköt olivat 1920-luvun lopussa kokeneita, eikä Yleisesikunnan päällikön tarvinnut enää henkilökohtaisesti ohjata heidän toimintaansa.⁵¹⁸

Eversti Aejmelaeus-Äimä ehti toimia Moskovan-sotilasasiamiehen tehtävässä vain vajaan kahden vuoden ajan. Eversti satutti pahasti nilkkansa tammikuussa 1927. Oikean nilkan nilkkanivelen lähelle oli syntynyt luunmurtuma matkalla lähetystöstä kotiin. Mahdollisesti eversti kaatui ja satutti jalkansa liukkailla kaduilla. Seuraavan kerran everstin luut vaivasivat syksyllä 1927. Eversti haki virkavapautta tapaturmaisen loukkaantumisen vuoksi 21.9.1927–31.10.1927 luunmurtuman vuoksi. Hän lopetti kuitenkin virallisesti työnsä vasta 14. heinäkuuta 1928 jäaden aluksi virkavapaalle. Nilkka ei parantunut kunnolla, vaan everstin henkilöarvioinneissa todettiin, että

⁵¹⁵ Heiskanen (1989), s. 22–26.

⁵¹⁶ Nimikirjanote 2210, Aejmelaeus-Äimä, Carl. KA.

⁵¹⁷ Suomen Moskovan-sotilasasiamiehen raportti 334/IV/27. 9.11.1927. SARk 1954/2. KA.

⁵¹⁸ Nimikirjanote 2031, Malmberg, Erik. Nimikirjanote 1811, Relander, Ilmari. Yleisesikunnan työsuunnitelma aikana 10.2.–1.4.1928. T 21644/1. KA. Kanninen (1959), 2–5. Arimo (1986), s. 11–14.

hän ei vastannut kaikilta osin kenttäkelpoisuuden vaatimuksiin. Moskovassa sattui 1920-luvulla diplomaattien pahoinpitelyitä sekä väkivaltaisia pidätyksiä, joten mahdollisesti eversti Aejmelaesus-Äimän murtumat kielivät liian uteliaasta toiminnasta Neuvostoliitossa.⁵¹⁹

Originelliksi⁵²⁰ persoonaksi kuvattu eversti Aejmelaesus-Äimä ajautuikin ongelmiin kesällä 1927 Pietarissa GPU:n kanssa. Tämä ei ollut ensimmäinen kerta, kun eversti Aejmelaesus-Äimä oli ollut vaikeuksissa bolševikkien kanssa. Hän oli joutunut bolševikkien vangiksi Etelä-Venäjällä kolmen kuukauden ajaksi vuonna 1918, jolloin myös hänen koulutustaan tsaarin armeijassa koskevat asiakirjat olivat hävinneet. Tieto everstin ongelmista kiiri pitkin Eurooppaa. Suomen Lontoon-sotilasasiamies, everstiluutnantti Taucher hämmästeli 21. heinäkuuta 1927 Yleisesikunnan toimisto IV:lle lähettämässään tiedustelussa lukeneensa paikallisesta sanomalehdestä kollegansa, eversti Aejmelaesus-Äimän tulleen pidätetyksi Neuvostoliitossa.⁵²¹

Lontoossa tapaus herätti heti runsaasti huomiota, ja War Officen lisäksi useat lähetystöt olivat ottaneet yhteyttä Taucheriin saadakseen lisätietoja. Koska virallista tietoa Suomen Lontoon-lähetystölle ei ollut Suomesta tullut, ei Taucher suostunut uskomaan asiaa. Raportin ohien liitetyn lehtijutun mukaan Aejmelaesus-Äimä olisi pidätetty lähellä rajaa hänen ollessaan matkalla Suomeen. Eversti Aejmelaesus-Äimän takaisin Suomeen kutsumisesta kirjoitettiin laajasti myös kotimaisissa lehdissä. Myös *The Times* -lehti julkaisi siitä artikkelin. Lehtien yhteneväisen kirjoittelun mukaan eversti Aejmelaesus-Äimä oli kuvannut Pietarin lähellä järjestetyssä lentonäytöstapah- tumassa. Samaan aikaa Neuvostoliiton Helsingin-sotilasasiamies, prikaatinkomentaja Vokanov valmistauduttiin vaihtamaan, tosin julkisesti tässä ei ollut kysymys Suomen tarpeesta sotilasasiamiehen vaihtoon.⁵²²

Neuvostoliiton Helsingin-lähetystö selitti omaa kantaansa *Helsingin Sanomille* lähettämässään selvityksessä. Lähetystön mukaan eversti Aejmelaesus-Äimä olisi kuvannut ilmatorjuntamanöövereissä, joihin häntä ei edes ollut kutsuttu. Vastapuolien näkemykset erosivat toisistaan. Suomalaisen näkemyksen mukaan kyseessä oli yleisölle avoin Pietarin alueen ilmapuolustusviikko, jossa asukkaita koetettiin innostaa ilmahyökkäyksen torjuntaan. Suomalaisen tiedon mukaan eversti olisi kuvannut kaupungilla ilmatorjuntatykin ympärille kerääntynyttä väkeä, jolloin Pietarin alueen GPU otti hänet kiinni. Everstin seurassa tilanteessa oli Suomen pääkonsuli. Haltuunotto ei

⁵¹⁹ Nimikirjanote 2210, Aejmelaesus-Äimä, Carl. Henkilöarvio annettu 21.1.1933. Lontoon-sotilasasiamiehen kirjelmä ulkomaatoimistolle 278/27. 21.8.1927. SARk 1403/10. KA. Liitteenä Englannissa julkaistu lyhyt lehtijuttu, jonka tiedot saatu ruotsalaisen *Nya Dagligt Allehanda* -lehden alun perin julkaisemasta jutusta. Świerczek (2017), s. 395–401.

⁵²⁰ Lontoon-lähettilään kirje Sotaväen päällikölle 10.8.1931. T 21644/1. KA.

⁵²¹ Nimikirjanote 2210, Aejmelaesus-Äimä, Carl. Henkilöarvio annettu 21.1.1933. Lontoon-sotilasasiamiehen kirjelmä ulkomaatoimistolle 278/27. 21.8.1927. SARk 1403/10. KA. Liitteenä Englannissa julkaistu lyhyt lehtijuttu, jonka tiedot saatu ruotsalaisen *Nya Dagligt Allehanda* -lehden alun perin julkaisemasta jutusta. Świerczek (2017), s. 395–401.

⁵²² Nimikirjanote 2210, Aejmelaesus-Äimä, Carl. Lontoon-sotilasasiamiehen kirjelmä ulkomaatoimistolle 278/27. 21.8.1927. Liitteenä Isossa-Britanniassa julkaistu lyhyt lehtijuttu, jonka tiedot oli saatu ruotsalaisen *Nya Dagligt Allehanda* -lehden alun perin julkaisemasta jutusta. SARk 1403/10. KA. Mikkelin Sanomat 25.8.1928,

<https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/1568833?page=1&term=sotilasasiamies&term=sotilasasiamiehiksi&term=sotilasasiamiehen%C3%A4>. Luettu 26.3.2018.

kestänyt kauaa, ja ilmeisesti pian sen jälkeen Moskovan-sotilasasiamies matkusti pois maasta Suomeen ja siirtyi lomailemaan Kanarian saarille.⁵²³

Suomen sotilastiedustelulla oli Pietarin alueen ilmapuolustustykeistä tarkka kartta, joka oli koottu ensimmäistä maailmansotaa edeltäneen ajan karttalehdistä. Pietarin alueen ilmapuolustuksen organisointi on luonnollisesti kiinnostanut Moskovaan akkreditoitua sotilasasiamiestä. Ilmapuolustuksen suunnittelu Helsingin ja Viipurin turvaksi oli ajankohtaista vuonna 1928. Lentokoneiden kehitys ja ilmasodankäynnin mahdollisuudet myös siviilejä vastaan lisäsivät tarvetta toimivan ilmapuolustuksen organisoinnille. Moskovan-sotilasasiamiehen tehtäväkohtainen ohjeistus on voinut liittyä tiedonhankintaan ilmapuolustuksesta. Lontoon-, Tukholman- ja Pariisin-sotilasasiamiesten tehtäväohjeen kaltaista ohjeistusta ei kuitenkaan Moskovan-sotilasasiamiehen osalta ole löytynyt.⁵²⁴

Kuva 16: Pietarin alueen ilmapuolustustykkien sijaintia esittävä kartta, joka on koottu vuosien 1912–1918 karttalehdistä. T 10529/1. KA.

Ajoittain sotilasasiamiehiä syytettiin vakoilusta. Osa jäi kiinni rysän päältä, osa sai vain kitkeriä syytteitä osakseen. Usein sotilasasiamiehen lähettänyt valtio katsoi kyseessä olleen tiedustelutehtävä, kun taas vastaanottanut valtio piti sitä vakoiluna.

⁵²³ Pohjois-Savo 25.8.1928,

<https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/1574251?page=2&term=sotilasasiamies&term=sotilasasiamieheksi&term=sotilasasiamiehenä>. Luettu 26.3.2018. Satakunnan Kansa 30.8.1928.

<https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/1581359?page=1&term=sotilasasiamiehen&term=sotilasiamiehi%C3%A4>. Luettu 26.3.2018.

⁵²⁴ Pietarin alueen ilmapuolustustykkien sijaintia käsittelevä kartta. Koottu karttalehdistä vuosilta 1912–1918. T 10529/1. Osasto 2:n päällikön kirjelmä Tukholmaan, Pariisiin ja Lontooseen akkreditoituille sotilasasiamiehille 178/IV/sal. 19.11.1928. SARk 1403/11. KA.

Aejmelaeus-Äimää syytettiin Neuvostoliitossa vakoilusta, ja neuvostohallitus karkotti hänet takaisin Suomeen. Vakoilusta syytetty diplomaatti joutui ”palaessaan” lähtemään asemamaastansa persona non gratana eli ei-toivottuna henkilönä ja palaamaan kotimaahansa. Diplomaattinen normisto oli toiminut samalla tavoin sotilasasiamiesjärjestelmän alusta saakka. Kotiin lähettäminen oli osoitus luottamuksen puutteesta, ja se oli näin ollen kiusallinen särö diplomaattisissa suhteissa. Lähettäneiden näkökulmasta karkotettava diplomaatti oli usein juuri sotilasasiamies, jonka jäljiltä lähettiläs ja lähetystön henkilökunta joutuivat palauttamaan valtioiden välisen uskottavuuden ja diplomaattisen yhteistyön.⁵²⁵

Huolimatta eversti Aejmelaeus-Äimän Moskovan-sotilasasiamieskaudelle sattuneesta kohusta vastaanotto Yleisesikunnassa näyttää olleen luonnollisesti ymmärtäväinen. Everstin maailmankatsomus ja tätä kautta hänen arvostelukykynsä katsottiin kuitenkin yleisestä linjasta eroavaksi. Seuraavana vuonna Yleisesikunnasta ja sen henkilöistä kertovassa kronikassa luonnehdittiin huumorin keinoin yhteishenkeä luoden värikkästä henkilökuntaa. Eversti Aejmelaeus-Äimän Suomeen paluun taustaksi kronikka nimeää liian innokkaan ”valokuvausharrastuksen”.⁵²⁶

4.4.2. Sotilasasiamiehen sijaiset tiedustelutehtävissä

Eversti Aejmelaeus-Äimän palettua Pietarissa hänen seuraajakseen lähetettiin tilasto- toimiston upseeri, 27-vuotias majuri Matti Ropponen 16. heinäkuuta 1927.⁵²⁷ Hänen kautensa Moskovassa jäi lyhyeksi, sillä jo syyskuun puolivälissä neuvostoviranomaiset karkottivat hänetkin. Ilmeisesti Ropposta ei virallisesti akkreditoitu, mutta hänellä on todennäköisesti ollut virkapassi tai muunlainen diplomaattipassi käytössään, sillä taustansa vuoksi hän tuskin olisi muutoin palannut elävänä takaisin Suomeen. Ropposen nimikirjanotteeseen on merkitty sotilasasiamiehen sijaisen tehtävät.⁵²⁸

Kuva 17: Matti Ropponen vänrikkinä. Kesällä 1927 kapteeni Matti Ropponen lähetettiin Moskovan-sotilasasiamiehen sijaiseksi. Kuva Sotamuseo.

Kapteeni Matti Ropponen oli syntynyt vuonna 1900 Pietarissa, jossa hänen vanhempansa vielä 1920-luvulla elivät. Hän puhui äidinkielenään venäjää ja tunsu Venäjän paikallisen tapakulttuuriin. Ennen sisällissotaa Ropponen oli toiminut Viipurin suojeluskunnassa. Viipurin suojeluskunta teki läheistä tiedustelu- ja sabotaasiyhteistyötä Pietarin salaisen valkoisen suojeluskunnan kanssa. Heimosotien aikana Ropponen oli vierailut entisessä kotimaassaan Muurmannelle suuntautuneen retkikunnan mukana sabotaasitehtävissä. Neu-

⁵²⁵ Vagts (1967), s. 211–217. Herman (1998), s. 6–7.

⁵²⁶ Nimikirjanote 2210, Aejmelaeus-Äimä, Carl. Henkilöarvio annettu marraskuussa 1928. *Yksi kronikka YE:stä – tehtynä ja sepitettyä armon vuonna 1929*. Ye-aika ja ulkom.toiminta. Kurt Martti Walleniuksen yksityiskokoelma. KA.

⁵²⁷ Ropponen karkotettiin 18.9.1927.

⁵²⁸ Nimikirjanote 12744, Ropponen, Matti. KA.

vostoviranomaisten näkökulmasta kapteeni Ropponen on tuskin ollut ihanteellinen valinta diplomaattikuntaan, edes sotilasasiamiehen sijaisena.⁵²⁹

Ropponen oli tehnyt nuorista ikävuosistaan huolimatta monipuolisen uran tiedustelu-upseerina palvelen muun muassa 2. Divisioonassa ja tilastotoimistossa. Ropposen toiminta Moskovassa näyttää muodostuneen tuloksekkaaksi, sillä hän oli onnistunut hankkimaan Degtjarev m/27 pikakiväärin, eli ”Emman” piirustukset. Mahdollisesti Ropponen hankki piirustukset vanhojen kontaktiensa kautta tai osti ne jotakin kautta. Sotilasasiamiehiä oli palanut järjestelmän alusta saakka samankaltaisista ostoksista, ja mahdollisesti Ropposellekin kävi näin.⁵³⁰

On myös mahdollista, että Ropponen oli onnistunut hankkimaan piirustukset Suomen Moskovaan sijoitetun agenttiverkoston kautta. Joka tapauksessa ilman sopivia suhteita piirustusten hankkiminen olisi ollut mahdotonta. Uuden aseiden piirustusten kyseleminen ilman luotettavia kontakteja olisi johtanut todennäköisesti nopeaan pidätykseen. Asemamaan salainen poliisi, Neuvostoliiton tapauksessa GPU, valvoi tarkasti lähetystöjen henkilökuntaa. Toimintamalli oli ollut selkeä tsaarin ajoista saakka.⁵³¹

Kuva 18: Kapteeni Arvo Kärkkäinen toimi Moskovan sotilasasiamiehen sijaisena syksyllä 1927. Kuva Sotamuseo.

Ropposen tultua karkotetuksi Moskovan-sotilasasiamiehen sijaiseksi lähetettiin Pietarissa syntynyt kapteeni Arvo Kärkkäinen. Venäjää äidinkielenään puhunut Kärkkäinen oli luonteeltaan boheemi ja vilkas seuramies. Moskovaan lähtiessään Kärkkäinen oli Ropposen tavoin 27-vuotias ja työskennellyt tilastotoimistossa muutaman vuoden ajan. Kärkkäinen oli toiminut Pietarin salaisessa suojeluskunnassa, josta käytettiin sisällissodan aikana nimitystä Pietarin erikomppania. Sisällissodan aikana Pietarin erikomppania harjoitti vakoilua punaisessa Pietarissa ja tuki tiedustelijaverkoston kautta Raudun taisteluita.

Kärkkäisellä oli näin ollen kokemusta salaisesta toiminnasta ja ilmeisesti myös vahvat verkostot Neuvostoliitossa. Kärkkäisen ja Ropposen taustoja tarkasteltaessa voidaan todeta molempien toimineen jo aiemmin maan alla ja olleen ilmeisen luotettavia.⁵³²

Kärkkäisen ja Ropposen Moskovaan lähettämisen synä oli todennäköisesti akuutti tiedon tarve Neuvostoliitosta. Kun sotilasasiamiestä ei ilmeisesti saatu normaaliin tapaan akkreditoituksi tai aikataulu venyi, Moskovaan lähetettiin todennäköisesti muun diplomaattipassin turvin väliaikaiset sijaiset. Samalla sotilasasiamiesten sijais-

⁵²⁹ Matti Ropposen pojan Ilkka Ropposen haastattelu 1999, haastattelijana Vladimir Panschin. Nimikirjanote 12744, Ropponen, Matti. *Osanotto vapaus sodan valmisteluun, vapaus sotaan ja beimosotiin*. PK 869/10. KA.

⁵³⁰ Panschin, Vladimir, *Kasvottomien miesten sota – Päämajan valvontaosaston toiminta jatkosodassa*, Maanpuolustuskorkeakoulu sotahistorian laitoksen julkaisusarja 2, N:o 7, Helsinki 2000, s. 9–30. Palokangas, Markku, *Sotilaskäsiaseet Suomessa 1918–1988*, 1991 s. 204–211. Hadley (2016), s. 1–3.

⁵³¹ Nimikirjanote 12744, Ropponen, Matti. KA. Herman (1998), s. 11.

⁵³² Nimikirjanote 32221, Kärkkäinen, Arvo. Nimikirjanote 12744, Ropponen, Matti. KA. Eronen Simo, *Raudun taistelu*, Otava 1920, s. 26–27.

ten toiminnasta voitiin ilmeisesti tehdä diplomatian näkökulmasta hieman räikeämpää kuin virallisesti akkreditoitun sotilasasiamiehen. Aejmelaeus-Äimän tapaus oli osoittanut, että sotilasasiamiehet poistettiin maasta, mikäli heidän toimintansa oli liian uskaliaista. Sotilasasiamies Moskovassa oli kuitenkin tiedontarpeen näkökulmasta oltava.⁵³³

Kärkkäinenkin ehti toimia vain 29.9.–3.11.1927, jonka jälkeen Moskovaan akkreditoitiin sotilasasiamieheksi tilastotoimiston toimistoupseeri, majuri Erkki Puomi 12. marraskuuta 1928 alkaen. Puomi oli syntynyt Helsingissä vuonna 1896 ja puhui venäjää tyydyttävillä taidoilla. Puomi oli ennen akkreditointiaan Moskovaan työskennellyt sekä ulkomaa- että tilastotoimistossa toimistoupseerina maaliskuusta 1925 saakka. Hänellä oli näin ollen ymmärrys siitä, millaista tietoa Neuvostoliitosta tuli hankkia ja miten se oli varminta lähettää Suomeen. Puomi oli Ropposen tapaan osallistunut Karjalan retkikunnan toimintaan, ja tästä syystä hänkään ei todennäköisesti ollut neuvostohallinnon kannalta mieluisa sotilasasiamies.⁵³⁴

Majuri Puomi aloitti sotilasasiamiehen työnsä, ja ilmeisesti toiminta lähti käyntiin kohtuullisen hyvin. Tehtävä oli aluksi väliaikainen, mutta se vakinaistettiin elokuun lopussa 1929. Vielä 1920-luvun lopussa Neuvostoliitosta oli suhteellisen helppo hankkia tietoja, jos ei joutunut ongelmiin GPU:n kanssa. Puomin lähettämien tietojen pohjalta voidaan päätellä hänen päässeen keskustelemaan myös tavallisen kansan kanssa. Tämä ei ollut erityisen helppoa suljetussa yhteiskunnassa. Neuvostoliiton vastatiedustelu seurasi tiiviisti ulkomaisia toimijoita ja kirjasi ylös heidän liikkumisiinsa sekä kontaktejaan pyrkien estämään tiedonhankinnan ja värväysrytykset.⁵³⁵

4.4.3. Neuvostoliittoa seurataan tiiviisti Helsingissä ja Moskovassa

Yleisesikunnan tiedustelutoiminta oli kehittynyt vuoteen 1928 mennessä suunnitelmalliseksi. Kahden kuukauden työsuunnitelmassa aikavälillä 10.2.–1.4.1928 toimintaa todetaan jatkettavan ohjelman mukaisesti, eli Yleisesikunnalla näyttää olleen laajempi toimintaohjelma sekä lyhyen aikavälin työsuunnitelmat. Laajaa toimintaohjelmaa ei arkistoista ole löytynyt, ja työsuunnitelmiakin on löytynyt vain yksi. Sen pohjalta on kuitenkin nähtävissä Yleisesikunnan työnjako ja pinnalla olleet tietotarpeet. Toimisto IV:ssä eli ulkomaatoimistossa todettiin jatkettavan ohjelman mukaista työtä tiedon hankkimiseksi eri maiden sotilaitoksista. Tällä viitattiin sotilasasiamiesten hankkimaan maakohtaiseen perustietoon, jota koko sotilasasiamiesverkosto tuotti.⁵³⁶

Tilastotoimiston (toimisto V) työsuunnitelmassa painottui tietojen hankinta Neuvostoliiton armeijasta saadun tiedustelumateriaalin perusteella. Erityisesti tilastotoimiston tehtävät painottuivat keväällä 1928 neuvostoliittolaisen manööveri- eli sotaharjoitusmateriaalin hankintaan joukko-osastoja varten. Erikoista tässä oli se, että Pietarin lisäksi materiaalia haluttiin myös Ukrainan suunnalta. Lisäksi painotettiin laivastoon liittyvän materiaalin hankkimista. Tilastotoimiston käyttöön oli määrätty tehtä-

⁵³³ Nimikirjanote 32221, Kärkkäinen, Arvo. KA.

⁵³⁴ Nimikirjanote 32221, Kärkkäinen, Arvo. Nimikirjanote 3740, Puomi, Erkki, ent. Bohm. KA.

⁵³⁵ Moskovan-sotilasasiamiehen raportti *Talouspoliittinen tilanne*. N:o 294/M/29 sal. 15.10.1927. T 17814/6. *Leninigradin alueen NKVD:n hallinnon organisaatio jatkosodan aikana*. Toivo Salokorpi PK 2597. Heiskanen (1989), s. 24–25. Lahdenperä (1995), s. 18–22.

⁵³⁶ Yleisesikunnan työsuunnitelma aikana 10.2.–1.4.1928. T 21644/1. KA.

vää varten kolme upseeria: majuri Quist, kapteeni Syvänen ja kapteeniluutnantti Hakala. Mahdollisesti Ukrainan suunnan tiedonhankinnan taustalla olivat Suomen ja Neuvostoliiton diplomaattisten välien kiemurat, tai ehkä tilastotoimisto kartoitti Ukrainan suunnan sotilaallisia voimavaroja, joita Neuvostoliitto olisi hyödyntänyt sodan syttyessä.⁵³⁷

Diplomaattisen yhteistyön löytyminen vei paljon aikaa, ja mahdollisesti Suomen Moskovan-sotilasasiamies pääsi seuraamaan aluksi vain Ukrainan sotilaspiirin manööverejä. Suomen kannalta keskeistä olisi kuitenkin ollut osallistua Pietarin sotilaspiirin harjoituksen seurantaan, jotta olisi nähty Suomea vastaan keskitettävien joukkojen toiminta ja aseistus. Toisaalta on mahdollista, että Ukrainan suunnalla oli käytettävissä kontakti, jonka kautta tiedot harjoituksesta voitiin saada, mikäli osallistuminen harjoitukseen ei onnistunut. Moskovan-sotilasasiamiehen raportteja ei juuri-kaan ole säilynyt, ja sama kohtalo on ollut tilastotoimiston kirjeenvaihdolla, joten on hyvin haasteellista arvioida Moskovan-sotilasasiamiehen toimintamahdollisuuksia.⁵³⁸

Yleisesikunnan säilynyt työsuunnitelma avaa kuitenkin toimintaa hieman. Alkuvuodelle 1928 laaditun työsuunnitelman mukaan tilastotoimiston tehtävänä oli muun muassa jatkaa ohjelman mukaista työtä Venäjän armeijasta saadun tiedustelumateriaalin hankkimiseksi. Tähän Neuvostoliitosta koottavaan materiaaliin liittyi vahvasti reunavaltioiden tiedusteluyhteistyö. Lisäksi tilastotoimiston tehtävänä oli asiamiesverkoston parantaminen menoarvion puitteissa. Tällä viitataan hyvin todennäköisesti Moskovan-sotilasasiamiehen hoitamaan ja tilastotoimiston päällikön johtamaan asiamiesverkostoon Neuvostoliitossa sekä 2. Divisioonan ja 3. Divisioonan johtamiin Viipurin ja Sortavalan alatoimistoihin, joiden tiedustelijat liikkuvat Suomen ja Neuvostoliiton rajan yli.⁵³⁹

Tiedustelu-upseereiden koulutuksen suunnittelu alkoi myös alkuvuodesta 1928, mutta laajempi koulutus aloitettiin vasta vuonna 1931. Todennäköisesti lyhyitä kursseja on ollut jo aiemmin. Asiakirjan perustella voidaan todeta osasto 2:n tehneen suunnitelmallista ja pitkäjänteisesti työtä tiedustelutoiminnan kehittämiseksi. Tilastotoimisto seurasi tiiviisti myös Neuvostoliiton sotilasasiamiesten ja muiden diplomaatti statuksen suojassa operoivien edustajien siirtoja.⁵⁴⁰

Neuvostoliitossa kuohui keväällä 1928. Maan sisäpoliittinen tilanne oli hajanainen, minkä vuoksi maan johto korosti enteilevää sodanuhkaa Neuvostoliiton ja Britannian välillä. Neuvostojohdon on tulkittu pyrkineen ulkopoliittisilla syytöksillään kääntämään kansan katseen pois sisäpoliittisista ongelmista, jotka johtuivat talouden säätelyistä ja yksityisomaisuuden pakkokollektivoinnista. Myös poliittisen johdon sisäiset riidat haluttiin piilottaa kansalta. Valtaan kaksin käsin tarrannut Josif Stalin alkoi kovaotteisesti rakentaa omaa sisäpiiriään. Moskovan-sotilasasiamiehen raporttien lisäksi kauppapoliittiset raportit kertovat karua kieltään neuvostokansalaisten ahdingosta. Keskeiset haasteet liittyivät perustarpeisiin ruokaan ja lämpöön. Halkojen

⁵³⁷ Yleisesikunnan työsuunnitelma aikana 10.2.–1.4.1928. T 21644/1. KA.

⁵³⁸ Yleisesikunnan työsuunnitelma aikana 10.2.–1.4.1928. T 21644/1. KA. Arimo Reino, *Suomen puolustus suunnitelmat 1918–1939, osa III, Jääkärien aika 1925–1939*, 1987, s. 20–22.

⁵³⁹ Yleisesikunnan työsuunnitelma aikana 10.2.–1.4.1928. T 21644/1. Kanninen (1959), s. 5–6.

⁵⁴⁰ Yleiskatsaus N:o 1. N:o 226/V/29sal. 10.1.–19.2.1929. SARk 1401/23. Yleisesikunnan työsuunnitelma aikana 10.2.–1.4.1928. T 21644/1. KA. Kanninen (1959), s. 6–7.

loppuminen Pietarissa ja viljan hinnan nousu hankaloittivat kansalaisten elämää huomattavasti 1920-luvun loppupuolella.⁵⁴¹

Neuvostoliiton maatalous luisui kaaokseen. Majuri Puomi seurasi syksyllä 1929 maatalouden tilanteen kehittymistä Neuvostoliitossa ja Ukrainassa. Neuvostohallitus koetti kääntää maatalouden tilanteen positiiviseksi huolimatta sadon keskinkertaisuudesta. Majuri Puomi kokosi tietonsa osin paikallisista sanomalehdistä ja täydensi niitä keskusteluiden kautta. Raporteista saa sen kuvan, että osa haastatteluista on koottu maaseudulta, eli ilmeisesti Puomi pääsi matkustamaan ja keskustelemaan paikallisten ihmeisten kanssa. ”Kulakkien järjestäytyminen ja sabotaasitoiminta vastarintana” alkoi käydä valtion kannalta haasteelliseksi, mutta toiminta tukahdutettiin kovaotteisesti. Toisaalta Puomi kirjoittaa GPU:n kovista otteista pääkaupunkiseudulla. GPU onnistui pitämään kurissa kaikkein uppiniskaisimmatkin kansalaiset. Erityisesti inkeriläinen kansanryhmä ajettiin erittäin ahtaalle syksyllä 1931.⁵⁴²

Vuoden vaihteessa 1930 majuri Puomille annettiin laajempaa ohjausta tiedonhankintaan. Kirjelmässä korostettiin tilastotoimiston antamien kiireellisten tehtävien painoarvoa, sillä kirjelmän sisältämät tehtävät olivat pitkän aikavälin selvitystyötä. Moskovan-sotilasasiamiehen piti hankkia tietoa Neuvostoliiton sotateollisuuden aloista tutustuen niihin sillä tarkkuudella, että hän kykeni arvioimaan, mihin niistä voitaisiin vaikuttaa eniten tai mitkä niistä olisivat helpoiten hävitettävissä. Erityisesti Pietarin sotilaspiirin sotatarviketehtaita ja varastojen sijoituksia koskevat tiedot oli pyrittävä selvittämään, vaikka tehtävä hankalaksi myönnettiin. Myös ulkomailta tuotavat sotatarvikkeet oli määrineen selvitettävä. Lisäksi sotilasasiamiehen piti kiinnittää huomiota uusien vedenalaisten mahdolliseen rakentamiseen. Saksan ja Venäjän suhde kaiheri Suomessa. Osasto 2 muistutti Moskovan-sotilasasiamiestä tämän suhteen kehittymisen seurannan tärkeydestä sekä käski kiinnittämään huomiota siihen, missä tarkoituksessa saksalaiset upseerit vierailivat Neuvostoliitossa ja toisinpäin.⁵⁴³

Radiotiedustelu oli varsin ajankohtainen kehityskohde vuoden 1930 alussa. Luonnollisesti puna-armeijan radiokoodit kiinnostivat Suomen sotilastiedustelua. Moskovan-sotilasasiamiehen tehtävänä oli selvittää, ”missä ja millä aaltopituuksilla annetaan joukko-osastoille radiolehtiä (siis koko lehti radioidaan)?”⁵⁴⁴ Mahdollisesti kyseessä oli neuvostosotilaille radioteitse jaettavasta sisäisestä tiedotteesta eli radiolehdestä.

Suomalaisten lisäksi Neuvostoliittoa seurasivat tiiviisti myös ruotsalaiset. Ruotsin meriesikunnan operatiivisen osaston päällikkö, komentajakapteeni, Gösta Ehrens-värd laati suomalaisten upseereiden pyynnöstä esityksen Neuvostoliiton laivaston käytöstä mahdollisessa sodassa Suomea vastaan. Esitys oli lyhyt ja suullinen, mutta Suomen Yleisesikunnan operatiivisen osaston päällikkö, everstiluutnantti Karikoski teki ilmeisesti muistiinpanot, sillä hän kykeni raportoimaan esityksestä Yleisesikunnan päällikkö Walleniukselle varsin yksityiskohtaisesti. Komentajakapteeni Ehrens-värdin esityksen mukaan laivastoa käytettäisiin kahdensuuntaisesti katkaisemaan kauppaliikenne ja tukemaan puna-armeijan maavoimien hyökkäystä. Arvion mukaan

⁵⁴¹Moskovan-sotilasasiamiehen talouspoliittinen raportti 294/M/29 sal. 15.1.1929. Pietarin pääkonsulinviraston raportti N:o 12. SARk 1401/23. KA. Lahdenperä (1995), s. 18–22.

⁵⁴²Nimikirjanote 3740, Puomi, Erkki. KA.

⁵⁴³Osasto 2:n ulkomaatoimiston ohjeet Moskovan-sotilasasiamiehelle 52/IV 16.1.1930. SARk 1407/16. KA. Majuri Puomi vapautui Moskovan-sotilasasiamiehen tehtävistä syyskuussa 1931. Hänen kaudestaan muodostui ilmeisesti tehokas, sillä Yleisesikunnan päällikkö lausui vuonna 1931 kiitoksensa ”tulorikkaasta työstä”.

⁵⁴⁴Osasto 2:n ulkomaatoimiston ohjeet Moskovan-sotilasasiamiehelle 52/IV 16.1.1930. SARk 1407/16. KA.

Suomea vastaan Suomenlahdella operoivat sukellusveneet. Yhteistoimintaa Viron kanssa miinakentän laskemiseksi pidettiin tarpeellisena. Yhteistoiminta Suomen ja Ruotsin välillä oli piilotettu ikään kuin rivien väliin, mutta Pohjanlahden sulkeminen punalaivastolta sekä Ahvenanmaan suojaaminen tarkoitti käytännössä yhteistyötä Suomen ja Ruotsin välillä, vaikka komentajakapteeni Ehrensvärd ei sitä suoraan raportin muodosta päätellen todennutkaan.⁵⁴⁵

Neuvostoliittoa seurattiin siis Suomessa tiiviisti. Myös ruotsalaiset pyrkivät pitämään maan kehitystä silmällä. Yhteistyö maiden välillä tiivistyi 1920-luvun loppua kohden. Yleisesikunnan säilyneen materiaalin perusteella voidaan todeta seurannan olleen suunnitelmallista ja strukturoitua. Suomen Moskovon-sotilasasiamies näyttää saaneen liikkua Ukrainassa tavallisen kansan parissa kokoamassa tietoja. Kokonaiskuvan muodostaminen suljetusta valtiosta oli haasteellista, mutta se oli ensiarvoisen tärkeää realistisen tilannekuvan kannalta. Suomen sotilastiedustelu pyrki pitämään ajan tasalla olevat dislokaatiot Neuvostoliiton asevoimien sijainnista.⁵⁴⁶

4.5. Rahapula johtaa sotilasasiamiesverkoston uudelleenjärjestelyyn

4.5.1. Verkosto järjestetään uudelleen vuonna 1926

Sotilasasiamiesverkostoa jouduttiin järjestämään uudelleen vuonna 1926 talousvaikeuksien vuoksi. Muutokset olivat Yleisesikunnan kannalta erittäin ikäviä, ja etenkin Berliinin akkreditoinnin lykkäytyminen oli erityisen suuri takaisku. Myös muussa verkostossa jouduttiin tekemään kompromisseja, jotka tiedettiin jo tehtäessä toimimattomiksi. Päätökset tehtiin niukkuus edellä, koska muita vaihtoehtoja ei ollut. Pariisin-ilmailuasiamiehen tehtävä joutui suurimman muutoksen kohteeksi. Toinen suuri muutos koettiin Riian-sotilasasiamiehen sivuakkreditoinnissa.⁵⁴⁷

Pariisin-ilmailuasiamies Mårtenson oli akkreditoinnin yhteydessä 7. toukokuuta 1924 alkaen ohjeistettu seuraamaan myös mahdollisuuksien mukaan ilmailualan kehitystä Etelä- ja Keski-Euroopassa. Mårtensonia ei siis virallisesti akkreditoitu muualle kuin Ranskaan ja sivuakkreditointina Britanniaan, joiden ilmailun kehityksen seuraamista hänen työskentelyohjeensa pääasiallisesti koskivat. Kohteliaisuussyistä Pariisin-ilmailuasiamiehen sivuakkreditointi Lontoossa haluttiin kuitenkin lopulta perua ja tilalle akkreditoida vanhempi, everstiluutnantin arvoinen Pariisin-sotilasasiamies.⁵⁴⁸

Everstiluutnantti Tötterman sai hoitaakseen Pariisin lisäksi Lontoon sivuakkreditointuna, mutta vain vuoden 1925–1926. Mahdollisesti vaihtoon ovat vaikuttaneet myös Suomen tarpeet saada tietoja nopeasti kehittyvästä lentotekniikasta, joten ilmailuasiamiehen tehtäväkenttä painottui Ranskaan. Suomen ilmailuasiamies majuri Mär-

⁵⁴⁵ Operatiivisen osaston päällikön kirjelmä Yleisesikunnan päällikölle 464/I/29 sal. 19.12.1929. SARk 1401/23. KA.

⁵⁴⁶ Tilastotoimiston arvio puna-armeijan liikekannallepanosta 1.9.1933. Liitekartta. T 21810/1. KA.

⁵⁴⁷ Yleisesikunnan kiertokirje sotilasasiamiehille 615/VII/26 sal. 29.4.1926. Yleisesikunnan esitys sotilasasiamiesten palkkauksesta puolustusministeriölle 402/VII/26 sal. 16.3.1926. Puolustusministeriön vastaus Yleisesikunnalle 81.26.K. sal. 16.4.1926. R 90/34. KA.

⁵⁴⁸ *Ohjeita Suomen sotilasasiamiehille ulkomailla* P.K. N:o 1355/VII/23 sal. 8.11.1923. Pariisin-ilmailuasiamiehen ohjeet. T 20317/1. Osasto 2:n päällikön kirjelmä Pariisin-sotilasasiamiehelle 233/IV/25 14.11.1925. SARk 1401/12. KA.

tenson sivuakkreditoitiin 24. huhtikuuta 1926 myös Roomaan. Italian-akkreditoinnin taustalla oli maan ilmavoimien sotataidollisten oppien leviäminen ja maan panostus ilmavoimiensa kehittämiseen. Lisäksi Italian kanssa oli pitkään käyty lähetystötasolla keskustelua upseeriopiskelijoiden lähettämisestä maahan.⁵⁴⁹

Kuva 19: Yleisesikunnan päällikkö Wallenius seurueineen vierailulla Roomassa 1920-luvun lopulla. Etualalla A. E. Airo, Rooman-lähettiläs Rolf Tesleff ja Yleisesikunnan päällikkö Wallenius. Kuva Sotamuseo.

Yleisesikunnalla oli vahva tahto tehdä Britanniaasta pääasiallinen asemamaa ja akkreditoida maahan oma sotilasasiamies. Rahoituksen järjestämiseksi Yleisesikunta esitti Pariisin-ilmailuasiamiehen takaisin kutumista, jotta Lontoon-sotilasasiamiehen palkkauksen yksityiskohdat saataisiin kuntoon. Ilmeisesti Yleisesikunta päätyi pakon sanelemana esittämään paikasta luopumista. Pariisin-sotilasasiamiehen työpanosta olisi tarvittu, mutta Pariisin-ilmailuasiamiehen ja Lontoon-sotilasasiamiehen yhtäaikaaisuuteen ei katsottu olleen taloudellisia resursseja. Puolustusministeriö ilmoitti Yleisesikunnalle Pariisin-ilmailuasiamiehen paikan lopettamisesta 16. huhtikuuta 1926.⁵⁵⁰

Valtioneuvosto käytännössä pakotti huhtikuun 1926 päätöksellään lopettamaan Pariisin-ilmailuasiamiehen viran, mutta tämä ei tullut Yleisesikunnalle yllätyksenä. Tähän oli varauduttu, ja päätös oli Yleisesikunnan kannalta paras mahdollinen. Näin ollen Pariisin-ilmailuasiamies, jääkärimajuri Bertel Mårtenson erosi ilmailuasiamiehen tehtävästään. Mårtenson koetti aluksi saada 90 vuorokautta lomaa vuoden 1926 lo-

⁵⁴⁹ *Ohjeita Suomen sotilasasiamiehille ulkomailla* P.K. N:o 1355/VII/23 sal. 8.11.1923. *Pariisin-ilmailuasiamiehen ohjeet*. T 20317/1. Osasto 2:n päällikön kirjelmä Pariisin-sotilasasiamiehelle 233/IV/25. 14.11.1925. Osasto 2:n kirjelmä ilmailuasiamies Mårtensonille 342/IV/26. 15.4.1926. SARk 1401/12. Esikuntakäskey N:o 17 24.4.1926. KA.

⁵⁵⁰ Puolustusministeriön vastaus Yleisesikunnalle. 81.26.K. sal. 16.4.1926. R 90/34. KA.

kakuussa. Pyyntöön ei suostuttu. Mårtenson sai kuitenkin loppuvuoden lomaa ja eron tehtävästään tammikuun lopussa 1927. Mårtenson siirrettiin ilmavoimien reserviin 21. tammikuuta 1927 everstiluutnantin arvoisena ja oikeutettiin käyttämään sotilaspukua.⁵⁵¹

Pariisin-ilmailuasiamiehen toimen lakkauttamisen kanssa samaan aikaan osui korkeimman oikeuden 4. maaliskuuta 1926 tekemä päätös tuomita majuri Mårtenson virkavelvollisuuden laiminlyönnistä ja arvolleen sopimattomasta käytöksestä. Mårtenson sai rikkeistään vain kymmenen vuorokauden päävartioarestin. Rangaistus ei ollut erityisen suuri. Tästä syystä on erikoista, ettei Mårtenson palannut Yleisesikuntaan toisiin tehtäviin. Suomen armeijalla ei ollut käytössään suurta määrää teknisen koulutuksen saaneita kansainvälisissä tehtävissä pärjääviä upseereita. Mårtensonin kaltaiselle taitavalle ja ilmailuasiamiehenä toimineelle upseerille olisi ollut käyttöä. Mistään asiakirjoista ei selviä, olisiko hän halunnut jatkaa uraansa Suomen armeijassa muissa tehtävissä. On myös mahdollista, että kansainväliseen ilmapäiriin tottunut ja persoonaltaan rauhaton Mårtenson ei enää halunnut palata takaisin Suomeen. Brittiedustelun mukaan Mårtenson toimi yhdessä Saksan sotilastiedustelun kanssa 1930-luvulla ja myöhemmin sotavuosina.⁵⁵²

Pariisin-ilmailuasiamiehen tehtävän lopettaminen oli ikävä seuraus rahapulasta, mutta todellinen takaisku oli käytännössä varman Berliinin-sotilasasiameiehen rahoituksen puuttuminen. Saksan sotilaspoliittinen painoarvo oli alkanut kasvaa 1920-luvun puolivälissä, joten sotilasasiameiehen akkreditointi Berliiniin olisi ollut varsin ajankohtaista, etenkin kun Saksan ja Neuvostoliiton yhteistyö alkoi konkretisoitua suomalaisille. Tästä huolimatta sotilasasiameiehen sijoittaminen Berliiniin jouduttiin unohtamaan toistaiseksi.⁵⁵³

Taloudellisen tilanteen tiukkuuden vuoksi myös Suomen muun Euroopan sotilasasiameiestoimintaa jouduttiin järjestämään uudelleen. Yleisesikunta välitti tiedon sotilasasiamesverkostolle kiertokirjeitse. Uudeksi asemamaaksi nousi Britannia, sivuakkreditoitina Hollanti. Maan sotateollisuuden kasvu oli huomattu Yleisesikunnassa. Lisäksi Hollannin armeijan teknistä valmiutta haluttiin pitää silmällä. Sotilasasiamesverkosto jäi Tukholmaan Skandinavian maita varten, Pariisiin sivuakkreditoitina Italia, Varsovaan sivuakkreditoitina Tallinna ja Riika sekä Moskovaan, jonne vihdoinkin oli saatu uudelleen akkreditoituksi sotilasasiames. Suomella oli siis vuonna 1926 neljä sotilasasiameiestä akkreditoituna.⁵⁵⁴

⁵⁵¹ Nimikirjanote 23795, Mårtenson, Bertel, Ilmavoimien esikunnan kirjelmä koskien Mårtensonin lomaa 6.11.1926. Ilmavoimien esikunnan kirjelmä N:o 178 7.2.1927. Yleisesikunnan kirjelmä Mårtensonin erosta Ta./185/6/26 sal. KA.

⁵⁵² Nimikirjanote 23795, Mårtenson, Bertel. Ilmavoimien esikunnan kirjelmä koskien Mårtensonin lomaa. 6.11.1926. Ilmavoimien esikunnan kirjelmä N:o 178 7.2.1927. Yleisesikunnan kirjelmä Ta./185/6/26 sal. KA. KV2/3650 German Intelligence Agents and suspected Agents, PF 62053, Ser. 86a. 18.11.1944, Under.ref S.I.R 1162 Supplement 2. National Archives UK.

⁵⁵³ Suomen Viron-lähetystön raportti *Vieläkin saksalais-venäläisestä yhteistoiminnasta* 43./26. 19.3.1926. SARk 1403/3. KA. Salas (1973), s. 18.

⁵⁵⁴ Yleisesikunnan kiertokirje sotilasasiameiehille 615/VII/26 sal. 29.4.1926. Yleisesikunnan esitys sotilasasiameiesten palkkauksesta puolustusministeriölle 402/VII/26 sal. 16.3.1926. Puolustusministeriön vastaus Yleisesikunnalle 81.26.K.sal. 16.4.1926. R 90/34. Yleisesikunnan päällikön allekirjoittamaton kirjelmä puolustusministerille sotilasasiamesverkoston uudelleenorganisoinnista, huhtikuu 1930. Sekalaiset konseptit. Kurt Martti Walleniuksen yksityiskokoelma. KA. Kirjeessä todetaan Yleisesikunnan suunnitelleen jo pidemmän aikaa muutosta sotilasasiamesjärjestelmään. Suomen Viron-lähetystön raportti *Vieläkin saksalais-venäläisestä yhteistoiminnasta* 43./26. 19.3.1926. SARk 1403/3. KA. Salas (1973), s. 18.

Eversti Birger Helsingius akkreditoitiin Puolan Varsovaan 26. elokuuta 1926. Sivuaakkreditoinnit Latviaan ja Viroon olivat everstille tutut jo Riian-sotilasasiamiehen tehtävästä. Tätä järjestelyä tehtäessä Yleisesikunnassa oli pidetty selvyytenä, ettei järjestely voinut toimia pidemmän päälle. Välimatkat Varsovasta Tallinnaan ja Riikaan olivat liian pitkät, ja yhteistyön laatu oli liian tiivistä, jotta se olisi voitu tehokkaasti hoitaa Varsovasta käsin. Yleisesikunnassa tiedostettiin, että Baltian maissa tarvittiin henkilökohtaisia suhteita, joiden ylläpitämistä pitkät välimatkat eivät mahdollistaneet. Käytännössä sotilasasiamiehen toiminnasta muodostui Virossa ja Latviassa muodollista, ja muutoin tiivis yhteistyö hoidettiin Yleisesikunnasta käsin.⁵⁵⁵

Kartta 2: Suomen sotilasasiamiesverkosto vuonna 1928. Lähde: Liite 1.

Kartan 2 osoittama sotilasasiamiehen asemamaan siirto Latviasta Puolaan näyttää aiheuttaneen ikävän tietokatkoksen Latvian ja Suomen yleisesikuntien välillä. Toiseksi mahdolliseksi syyksi Yleisesikunnassa epäiltiin eversti Rosensteinin vaihdokseen liittyneitä henkilömuutoksia. Yhtä kaikki Latvian yleisesikunta oli muuttunut passiiviseksi, eikä se ollut toimittanut Yleisesikunnalle tietoja Neuvostoliitosta entiseen tapaan. Harmistusta herätti myös se, ettei Riiaassa samana vuonna pidetyistä tiedustelun neuvottelupäivistä ollut tullut suomalaisille enää tietoa. Ilmeisesti suomalaisten osallistuminen neuvottelupäiville oli sovittu jo heinäkuussa 1926, mutta lopullisen ajankohdan ilmoitusta ei ollut enää tullut. Eversti Helsingius sai tehtäväkseen tunnustella Latvian passiivisuuden syitä, jotta yhteistoiminnan edellytykset pysyisivät turvattuina. Tilastotoimistosta toimitettiin neljä venäjänkielistä asiakirjaa eversti Helsingiukselle. Hänen tuli toimittaa ne Latvian yleisesikuntaan yhteistoiminnan elvyt-

⁵⁵⁵ Yleisesikunnan päällikön kirjelmä puolustusministerille 639/IV. 19.5.1930. SArk 1407/16. Nimikirjanote 3590, Helsingius, Birger. KA.

tämiseksi. Latvian merkitys näyttää painottuneen 1920-luvun lopulla japanilaisten aloitettua tiedusteluyhteistyön kehittämisen Baltian maiden kanssa.⁵⁵⁶

Kesällä 1928 Pariisin-sotilasasiamies vaihtui. Eversti Nicolai Tötterman palasi Suomeen 15. kesäkuuta 1928, ja uudeksi sotilasasiamieheksi akkreditoitiin eversti Armas-Eino Martola samalla päivämäärällä. Samana syksynä Yleisesikunta esitti puolustusministerille Pariisin-sotilasasiamiehen sivuakkreditointia Brysseliin Belgiaan. Suomen Ranskan-lähettiläs oli myös valtuutettu toimimaan Belgiassa, joten sinällään asiassa ei ollut ulkoasiainministeriönkään kannalta mitään uutta. Belgian armeija oli uudelleen organisoinnin alainen, ja maan väkiluku oli hyvin lähellä Suomen väkilukua, joten uudelleenorganisointia haluttiin seurata.⁵⁵⁷

Sotilasasiamiesverkostoon vuonna 1926 tehdyt muutokset tehtiin talouden ehdoilla. Pariisin-ilmailuasiamiehestä luopuminen oli kohtuullisen kivuton ratkaisu, etenkin kun Pariisin-sotilasasiamies, eversti Tötterman kutsuttiin Suomeen ja Ranskassa yleisesikuntaupseerikurssinsa käynyt eversti Martola akkreditoitiin tilalle. Martolalla voidaan olettaa olleen suhteita maan upseeripiireihin. Puolaa, Viroa ja Latviava koskeva muutos oli vaikeampi saada toimimaan. Jo päätöstä tehtäessä tiedettiin, että välimatkat muodostuisivat ongelmallisiksi. Virossa ja Latviassa arvostettiin myös henkilökohtaista työtettä, jota Varsovaan saakka sijoitettu sotilasasiamies ei voinut tarjota.⁵⁵⁸

4.5.2. Sotilasasiamiesten palkkauksen ongelmat jatkuvat

Yleisesikunta oli pyrkinyt parantamaan sotilasasiamiesten palkkausta kenraalimajuri Enckellin johdolla ensimmäisistä sotilasasiamiehistä lähtien. Tiukka taloustilanne jatkui kuitenkin läpi 1920-luvun. Sotilasasiamiesten palkat saatiin nostetuksi juuri ja juuri riittäväälle tasolle, jotta eläminen ja etenkin edustuskulut saatiin katetuiksi. Yleisesikunnassa tiedostettiin myös hyvin sotilasasiamiesten palkkojen ero verrattuna lähetystöjen muiden virkamiesten palkkoihin. Huolimatta siitä, että ongelma tunnistettiin, ei vallinneen tilanteen muuttaminen ollut helppoa.⁵⁵⁹

Palkkauskysymys oli ollut sotilasasiamiesten akkreditoinnissa yksi keskeisimmistä ongelmista koko järjestelmän olemassaolon ajan, ja se oli osaltaan haitannut sopivien upseereiden etsintää sotilasasiamiehen tehtäviin. Heikko palkka hankaloitti myös Suomen sotilasasiamiesten osallistumista seuraelämään ja edustamista. Ilman tätä toimintaa sotilasasiamiesten olisi ollut hankala luoda suhteita ja rakentaa sopivaa tiedottajaverkostoa. Sotilasasiamiesten tehtäviin kuului kuitenkin tiedon hankinta myös epävirallisia reittejä pitkin. Edustustilaisuudet olivat luonteavia tilaisuuksia suh-

⁵⁵⁶ Osasto 2:n vt. päällikön kirjelmä Varsovan-sotilasasiamiehelle 837/V/26. SArk 1403/3. KA Masunaga (2018), s. 82.

⁵⁵⁷ Yleisesikunnan päällikön kirjelmä puolustusministerille 995/IV 23.9.1928. PLM 32/F:34. KA.

⁵⁵⁸ Nimikirjanote 32981, Martola, Armas Eino. Yleisesikunnan päällikön kirjelmä puolustusministerille 995/IV. 23.9.1928. PLM 32/F:34. KA.

⁵⁵⁹ Yleisesikunnan päällikön kirjelmä puolustusministerille N:o 402/VII/26 sal. 16.3.1926. R 90/34. Yleisesikunnan päällikön kirjelmä puolustusministerille 639/IV. 19.5.1930. SArk 1407/16. KA.

teiden solmintaan ja keskusteluun, joten sotilasasiamiehille tuli taata tarpeeksi hyvät tulot tämän mahdollistamiseksi.⁵⁶⁰

Sotilasasiamiesverkoston palkkaus oli esillä myös keväällä 1925. Tuolloin Yleisesikunnan päällikkönä toimi vielä everstiluutnantti Heinrichs. Valtioneuvoston päätös palkoista tuli Yleisesikunnan päällikön jo vaihduttua Walleniukseen. Suomen sotilasasiamiesverkoston palkat pysyivät päätöksen nojalla samalla tasolla kuin edellisvuonna, mutta Pariisin-sotilasasiamiehelle ja ilmailuasiamiehelle myönnettiin seuraavan vuoden alusta lähtien 1 000 markan kuukausittainen korotus. Pariisiin suunnattujen palkkojen korotuksen lisäksi valtioneuvosto suostui sotilasasiamiehen määräämiseen Moskovaan 1. syyskuuta 1925 alkaen. Moskovan-sotilasasiamiehen palkaksi määräytyi 9 000⁵⁶¹ markkaa kuukaudessa.⁵⁶²

Ulkoasiainministeriön palveluksessa työskennellyt Varsovan-lähetystön lähetystösihteeri, everstiluutnantti Ernst sai oman ulkoasiainministeriön maksaman palkkansa lisäksi 3 000⁵⁶³ markkaa kuukaudessa korvausta Yleisesikunnalta. Everstiluutnantti Ernstin työskentely Varsovan-sotilasasiamiehenä oli Yleisesikunnalle edullinen tapa pitää sotilasasiamies keskeisessä kaupungissa. Yleisesikunnassa oltiin myös tyytyväisiä Ernstin työhön, vaikka hänen työaikansa jakautuikin kahteen tehtävään painottuen lähetystösihteerin toimeen. Hän hoiti Varsovan-sotilasasiamiehen tehtäviä kolmen vuoden ajan 1923–1926.⁵⁶⁴

Everstiluutnantti Wallenius jatkoi sotilasasiamiesten palkkauksen edistämistä, joten maaliskuussa 1926 Yleisesikunta anoi jälleen kerran puolustusministeriöltä sotilasasiamiesten palkkauksen selkeää korottamista. Wallenius anoi palkan korottamista lähetystösihteerin palkan tasolle tai mahdollisuuksien mukaan vielä korkeammaksi. Wallenius totesi, ettei lähetystösihteerillä ollut yhtä laajaa edustusvelvollisuutta, mutta palkka oli paljon korkeampi kuin sotilasasiamiehellä. Sotilasasiamiehet joutuivat myös hoitamaan asemamaansa lisäksi sivuakkreditoinnit ja kestämään niistä aiheutuneet kulut. Lisäksi Wallenius nosti esiin tiedonhankinnan menetelmät, jotka vaativat läsnäoloa edustustilaisuuksissa ja epävirallisten tietojen hankkimista keskustelemalla. Samat tiedonhankinnan menetelmät olivat vaikuttaneet sotilasasiamiesten edustusvelvollisuuden taustalla järjestelmän alusta saakka.⁵⁶⁵

Walleniuksen anomuksessa puolustusministerille on nähtävissä merkittävä palkkojen korottaminen sekä se valtava ero, joka ulkomaanedustustojen henkilökunnan ja sotilasasiamiehen palkoissa oli. Palkkojen lisäksi Walleniuksen anomuksesta voidaan todeta, että maaliskuussa 1926 näyttää jo olleen periaatepäätös sotilasasiamiehen

⁵⁶⁰ Yleisesikunnan päällikön kirjelmä puolustusministerille sotilasasiamiesten palkkauksesta N:o 402/VII/26 sal. 16.3.1926. R 90/34. KA.

⁵⁶¹ Nykyrahana noin 2 800 euroa. <http://apps.rahamuseo.fi/rahanarvolaskin#FIN>. Luettu 9.11.2019.

⁵⁶² Yleisesikunnan saapuneet yleiskatsaukset 1933 II Ea 2. Tiedonanto sotilasasiamiesten palkkauksista Yleisesikunnalle K.D. N:o 839.25.K. 7.7.1925. SK 2500/6. KA.

⁵⁶³ Nykyrahana noin 930 euroa. <http://apps.rahamuseo.fi/rahanarvolaskin#FIN>. Luettu 9.11.2019.

⁵⁶⁴ Yleisesikunnan saapuneet yleiskatsaukset 1933 II Ea 2. Tiedonanto sotilasasiamiesten palkkauksista Yleisesikunnalle K.D. N:o 839.25.K. 7.7.1925. SK 2500/6. Yleisesikunnan päällikön kirjelmä Sotaväen päällikölle 2381/22 sal. 29.12.1922. R 90/28. KA. Tämän esityksen mukaan Enckell oli hakenut everstiluutnantti Ernstille noin 2 600 markan (870,59 euroa) kuukausittaista korvausta eli 32 000 markkaa (10 710 euroa) vuodessa. <http://apps.rahamuseo.fi/rahanarvolaskin#FIN>. Luettu 9.11.2019.

⁵⁶⁵ Yleisesikunnan päällikön kirjelmä puolustusministerille N:o 402/VII/26 sal. 16.3.1926. R 90/34. KA. Vagts (1967), s. 11–14. Salas (1973), s. 18–19.

asettamisesta Berliiniin ja sopivan henkilön akkreditoinnista. Sotilasasiamiesten palkkojen ja päivärahojen riittämättömyys jatkui kuitenkin läpi 1920-luvun.⁵⁶⁶

Palkkauksen ongelmakohdat näkyvät sotilasasiamiesten ja Yleisesikunnan välisessä kirjeenvaihdossa hyvin selkeästi. Berliinin-sotilasasiamies, everstiluutnantti Runar Lilius kirjoitti Yleisesikunnan osasto 2:lle tiukkasävyisen kirjeen päivärahojen riittämättömyydestä Liettuassa. Päiväraha, 15 markkaa⁵⁶⁷, riitti ainoastaan päivän ruokailuihin. Päivärahaa oli korotettu jo vuonna 1928 valtioneuvoston päätöksellä kaksinkertaiseksi. Lilius vaati sen korottamista ainakin kolminkertaiseksi vedoten ulkoasiainministeriön konekirjoittajattaren päivärahankin olevan yli nelinkertainen. Ulkoasiainministeriön edustajien ja sotilasasiamiesten palkkojen välillä oli erittäin suuri ero, mikä aiheutti mielipahaa ja harmia.⁵⁶⁸

Everstiluutnantti Lilius otti myös kärkeästä kantaa siihen kiusalliseen tilanteeseen, johon pienet palkat ja päivärahat asettavat sotilasasiamiehet suhteessa lähetystön henkilökuntaan. Suomen Lontoon-sotilasasiamies, eversti Aejmelaeus-Äimä kohautti sotilasasiamieskuntaa vuonna 1931 vuokraamalla huoneen ”*sivistymättömän perheen kellarikerroksesta*”.⁵⁶⁹ Taustalla on voinut olla erilaisiin oloihin ja kulttuuriin totuneen Moskovan entisenä sotilasasiamiehenäkin toimineen everstin toimintatapa. Moskovassa Suomen lähetystön henkilöstö lähettilästä, ensimmäistä lähetystösihteerinä ja kauppa-attaseaa lukuun ottamatta asui käytännössä kellarissa. Kokemuksen jälkeen asuntotilanne Lontoossa on voinut näyttää hieman erilaiselta. On myös mahdollista, että taloudelliset seikat ovat pakottaneet etsimään sopuhintaisen majoituksen. Lähettiläs Saastamoisen näkemyksen mukaan tämä ei voinut olla ainakaan palkasta kiinni.⁵⁷⁰

Sotilasasiamiehet joutuivat hankalaan tilanteeseen edustusvelvollisuuden ja pienten palkkojen sekä päivärahojen suhteen. Sotilasasiamiesten toiminta oli perinteisesti ollut yläluokkaisten korkean sotilaskoulutuksen saaneiden upseereiden edustamista illallisilla ja klubeilla samalla tietoa hankkien. Vaikka tämä asetelma oli osin murtunut ensimmäiseen maailmansotaan tullessa, diplomaattimaailman edustusvelvollisuus ja elintaso koski myös 1920-luvulla työskennelleitä sotilasasiamiehiä.⁵⁷¹

Tämä tarkoitti käytännössä moitteetonta pukeutumista niin sotilas- kuin siviilivarusteissa, erilaisia edustustilaisuuksia illallisilta metsästysreissuille, klubi-iltoja ja mahdollisten vieraiden kestitsemistä. Tätä elämäntyyliä ei yksinkertaisesti kustannettu Suomen armeijan palkoilla ja päivärahoilla. Suomen Tukholman-sotilasasiamies, majuri Rosenbröijer kirjoittikin puolustusministerille sotilasasiamiehen tehtävän muodostavan taloudellisia haasteita, sillä se vaatii myös täydellisen siviilipuvuston hankkimista. Lisäksi sotilasasiamiehen tehtävästä koitui muutakin taloudellista painolastia norma-

⁵⁶⁶ Yleisesikunnan päällikkö puolustusministerille sotilasasiamiesten palkkauksesta N:o 402/VII/26 sal. 16.3.1926. Puolustusministeriön vastaus Yleisesikunnalle. 81.26.K.sal. 16.4.1926. R 90/34. KA.

⁵⁶⁷ Nykyrahana noin 5,06 euroa. <http://apps.rahamuseo.fi/rahanarvolaskin#FIN>. Luettu 9.11.2019.

⁵⁶⁸ Berliinin-sotilasasiamiehen kirje osasto 2:lle 134/10c/30. 22.10.1930. SARk 1407/16. KA.

⁵⁶⁹ Berliinin-sotilasasiamiehen kirje osasto 2:lle 134/10c/30. 22.10.1930. SARk 1407/16. Lontoon-lähettilään kirje Sotaväen päällikölle 10.8.1931. T 21644/1. KA.

⁵⁷⁰ Lontoon-lähettilään kirje Sotaväen päällikölle 10.8.1931. T 21644/1. KA. Paloposki, Pekkarinen (1998), s. 15–18.

⁵⁷¹ Trumpener (1987), s. 623–625. Vagts (1967), s. 111–117.

liin upseeritoimeen verrattuna. Tästä syystä Rosenbröijer anoi puolustusministeriltä pukuavustusta.⁵⁷²

Yleisesikunta esitti keväällä 1930 puolustusministerille Yleisesikunnasta Tallinnaan ja Riikaan oman toimensa ohessa akkreditoitun upseerin pukuavustuksen järjestämistä. Esityksessä viitattiin samaan, mihin majuri Rosenbröijer viittasi edellisenä kesänä: sotilasasiamies tarvitsee työssään moitteettoman siviili- ja sotilaspuvuston. Yleisesikunnasta oman toimensa ohessa akkreditoitun sotilasasiamiehen menoihin laskettiin vielä pieni palkanlisä, 11 500 markkaa⁵⁷³ vuodessa, sekä varat tiedotustoimintaa varten eli käytännössä materiaalin vaihtamiseen tarvittavat varat. Koska kyseinen upseeri vierailisi verrattain harvoin asemamaassa, edustamista varten olisi oltava varattuna varoja juuri edellä mainitun tiedotusmateriaalin hankkimiseksi.⁵⁷⁴

On myös viitteitä siitä, että sotilasasiamiesten kuluja katettiin muista varoista. Mahdollisesti käytettiin salaisen tiedustelun varoja ja muuta ylimääräistä budjettia. 1900-luvun alussa lähetystöille oli varattu varoja salaisen tiedustelun operaatioihin, kuten asiakirjojen ostamiseen, mutta myös varattoman sotilasasiamiehen edustuskustannusten kattamiseen. Suomen armeijan Yleisesikunnan päällikön Walleniuksen puolustusministerille lähettämässä kirjelmässä viitataan suuriin edustuskuluihin nimenomaan tiedustelumateriaalin⁵⁷⁵ hankkimiseksi. Toisaalta kirjelmässä viitataan myös toisia reittejä pitkin käytettäviin samaan tarkoitukseen varattuihin määrärahoihin. Näyttää siltä, että salaisen tiedustelun budjetista oli osa varattu sotilasasiamiesten tiedustelutiedon hankintaan.⁵⁷⁶

Ennen ensimmäistä maailmansotaa sotilasasiamiesten henkilökohtaiset varat olivat mahdollistaneet muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta lähes rajattoman edustamisen. Vanhasta maailmasta oli murentunut paljon sodan myötä, mutta diplomaattipiirien elämäntyyli ja edustusvaatimukset olivat pääosin pysyneet samana. Suomen armeijan pienillä palkoilla sotilasasiamiehet joutuivat kiusalliseen asemaan, joka haittasi henkilökohtaisen taloudenpidon lisäksi heidän työtehtäviään.⁵⁷⁷

4.6. Pysyvät sotilasasiamiehet akkreditoidaan Lontooseen ja Berliiniin

4.6.1. Lontoo muuttuu sivuakkreditoinnista pääakkreditoinniksi

Britanniaan akkreditoitiin Lontoon-sotilasasiamieheksi 26. elokuuta 1926 jääkäritaustainen everstiluutnantti Gustaf Taucher, joka oli toiminut osasto 2:n päällikkönä. Hän oli siis työnkuvansa vuoksi hyvin perehtynyt niin tiedusteluun kuin vastatiedusteluun. Hänen työnkuvansa peilaten voidaan olettaa hänen ymmärtäneen myös sen, minkä tyyppistä tiedustelutietoa ja missä muodossa Yleisesikunnassa tarvittaisiin.

⁵⁷² Yleisesikunnan päällikön kirjelmä puolustusministerille 639/IV. 19.5.1930. SARk 1407/16. Majuri Rosenbröijerin numeroimaton kirjelmä puolustusministerille 14.8.1929. SARk 1407/17. KA.

⁵⁷³ Nykyrahassa noin 3 850 euroa. <http://apps.rahamuseo.fi/rahanarvolaskin#FIN>. Luettu 9.11.2019.

⁵⁷⁴ Yleisesikunnan päällikön kirjelmä puolustusministerille 639/IV. 19.5.1930. SARk 1407/16. KA.

⁵⁷⁵ Aikalaistermi on tiedotusmateriaali, mutta asiayhteydestä voidaan todeta tarkoitettavan tiedustelumateriaalia.

⁵⁷⁶ Yleisesikunnan päällikön kirjelmä puolustusministerille 639/IV. 19.5.1930. SARk 1407/16. KA. Sulamaa (1967), s. 396–397. Vagts (1967), s. 211–231.

⁵⁷⁷ Trumpener (1987), s. 623–625. Vagts (1967), s. 111–117.

Taucherin tehtäviin kuului Lontoon lisäksi seurata myös Hollannin sotilaallista kehitystä.⁵⁷⁸

Kolmen päivän päästä nimittämisestään everstiluutnantti Taucher matkusti Lontooseen yksityishenkilönä. Everstiluutnantin oli tarkoitus aloittaa työnsä sotilasasiamiehenä syyskuun lopussa 1926, joten hän ehti tutustua yksityishenkilönä kaupunkiin noin kuukauden ajan. Taustalla on voinut olla myös lomailu sekä englannin kielen taidon palauttaminen. Joka tapauksessa siirto näyttää tapahtuneen laveassa aikaikkunassa. Ulkoasiainministeriön tehtäväksi tuli tiedottaa Lontoon-lähetystä Töttermanin Lontoon-valtuutuksen lopettamisesta ja Taucherin valtuutuksen avaamisesta. Taucherin ottaessa viran vastaan everstiluutnantti Tötterman komennettiin Pariisista Lontooseen seuraamaan virallisia tervehdyskäyntejä.⁵⁷⁹

Kuva 20: Everstiluutnantti Gustaf Taucher oli toiminut ennen Lontoon akkreditoituaan osasto 2:n päällikkönä. Kuva Sotamuseo.

Britannian asema oli noussut ensimmäisen maailmansodan jälkeisenä aikana Saksan romahduksen myötä niin talouden kuin maailmanpolitiikan kannalta. Maan merkitys kansainvälisessä yhteisössä perustui sen suurvalta-asemaan ja vaikutusvalttaan. Suomen sotilasasiamies saattoi seurata Lontoossa Länsi-Euroopan tilannetta ja suhtautumista Neuvostoliittoon. Etenkin Itämeren alueen kiinnostavuus ja merkittävyys kiinnosti erityisesti suomalaisia. Britannian vahva laivasto ja siihen liittyvä kehitystyö olivat Lontoon-sotilasasiamiehen keskeisiä seurattavia kokonaisuuksia.⁵⁸⁰

Moskovasta kesällä 1928 kotiutunut eversti Aejmelaesus-Äimä akkreditoitiin Lontooseen everstiluutnantti Taucherin kotiuduttua syyskuun lopussa 1929. Siirto aiheutti etukäteen harmia etenkin everstiluutnantti Taucherille, joka sai lukea takaisinkomennuksesta sanomalehdestä. Epäilykset vahvistuivat, kun kenraalimajuri Sihvo kirjoitti lähettiläs Armas Saastamoiselle yksityiskirjeessä eversti Aejmelaesus-Äimän siirrosta Lontooseen. Taucher sai tietää asiasta sanomalehtien lisäksi lähettiläs Armas Saastamoiselta, ja hän tiedusteli asiaa suoraan Yleisesikunnalta. Tällaisessa tilanteessa sotilasasiamiehen vaihtaminen asemamaassa ei vaikuta hyvin valmistellulta toimenpiteeltä. Everstiluutnantti Taucher siirtyi Keski-Suomen rykmentin komentajan tehtäviin.⁵⁸¹

⁵⁷⁸ Taucherin määräämisestä sotilasasiamieheksi Lontooseen 718/IV/26. 27.8.1926. SARk 1401/12. Nimikirjanotteet 2662, Tötterman, Nicolai. Nimikirjanote 23795, Mårtensson, Bertel. KA. Suomen jääkärien elämäkerrasto (1938), s. 795. Elfvengren (1997), s. 241–242.

⁵⁷⁹ Taucherin määräämisestä sotilasasiamieheksi Lontooseen 718/IV/26. 27.8.1926. SARk 1401/12. KA.

⁵⁸⁰ Sotaväen päällikön kirjelmä puolustusministerille 200/IV. 19.2.1932. SARk 1407/23. KA. Paasivirta (1968), s. 162–163.

⁵⁸¹ Lontoon-sotilasasiamiehen kirje osasto 2:n päällikölle 880/29. 13.8.1929. SARk 1399/3. Ansioluettelo 2210, Aejmelaesus-Äimä, Carl. KA. Suomen jääkärien elämäkerrasto (1938), s. 795.

Kuva 21: Kenraalimajuri Aarne Sihvo.
Kuva Sotamuseo.

Lontoon-sotilasasiamies sivuakkreditoitiin Haagiin syksyllä 1930. Eversti Aejmelaeus-Äimä oli laajasti sivistynyt upseeri, joka palvelut vapaaehtoisena Yhdysvaltojen armeijassa ensimmäisessä ratsurykmentissä 1900-luvun alussa. Hän puhui täydellisesti suomea, ruotsia, englantia ja venäjää sekä puhui ja kirjoitti hyvin saksaa, ranskaa ja espanjaa. Monipuolisuudestaan huolimatta, tai ehkäpä juuri siksi, häntä luonnehdittiin persoonaksi, joka herätti käytöksellään keskustelua. Lontoon-lähettiläs Saastamoinen ei nähnyt yhteistyölle everstin kanssa jatkoa, ja Saastamoinen lähetti Sotaväen päällikkö Aarne Sihvolle sähkösanoman 27. heinäkuuta 1931, jossa hän vetosi vanhaan ystävyyteensä Sihvon kanssa ja pyysi vaihtamaan Lontoon-sotilasasiamiehen.⁵⁸² ”*Vedoten vanhaan ystävyYTEEN ja siihen että olen parhaani mukaan koettanut osoittaa sinulle ystävällisyyttä pyydän sinua poistamaan täältä mahdottoman miehen [...].*”⁵⁸³

Saastamoinen totesi sähkönsä kuulleensa, että Zilliacus ja Talvela olivat osoittaneet mielenkiintoa Lontoon-sotilasasiamiehen tehtävää kohtaan. Taustalla käytiin siis keskustelua ja sotilasasiamiehen tehtävään vihjailtiin sopivampaa upseeria. Tämä ei suinkaan ollut ensimmäinen kerta, kun Saastamoinen sotkeutui sotilasasiamiesjärjestelmän organisointiin. Toimiessaan lähettiläänä Yhdysvalloissa 1919 hän hahmotteli sotilasasiamiehen akkreditointia maahan. Sotaväen päällikkö Sihvo kirjoitti sähkönsä alle vaativansa kirjalliset perusteet sotilasasiamiehen mahdottomuudesta.⁵⁸⁴

Lähettiläs Saastamoinen kirjoittikin Sotaväen päällikölle Aarne Sihvolle hyvä veli -kirjeen, jossa hän toi esille mielipahansa everstin viranhoidosta. Saastamoisen mielestä eversti Aejmelaeus-Äimä ei ollut suostunut yhteistyöhön lähettilään kanssa, joka oli tarjonnut mielestään kaiken mahdollisen tukensa sotilasasiamiehelle. Mahdollisesti vaikeiden välien taustalla vaikutti osaltaan Saastamoisen jääkärimielisyys ja Aejmelaeus-Äimän tausta tsaarin upseerina, jota hän ei juuri suostunut peittelemään. Saastamoinen harmitteli Saksan kurittomiin sotilasasiamiehiin vedoten, ettei Suomen sotilasasiamiehen raportointia ollut alistettu lähettilään kautta kulkevaksi. Tässä Saastamoisen kommentissa tiivistyy sotilasasiamiesten ja lähettiläiden ammatillisen suhteen haasteellisuus, joka näyttää nousseen esiin kansainvälisessä sotilasasiamiesjärjes-

⁵⁸² Ansioluettelo 2210, Aejmelaeus-Äimä, Carl. Suomen Lontoon-lähettilään kirje 10.8.1931 Sotaväen päällikölle. T 21644/1. KA. Ulkoministeriön verkkosivusto, Lontoon-lähetystöstä. <http://www.finemb.org.uk/public/default.aspx?nodeid=43626&contentlan=1&culture=fi-FI>. Luettu 22.3.2018.

⁵⁸³ Lontoon-lähettilään kirje Sotaväen päällikölle 10.8.1931. T 21644/1. KA.

⁵⁸⁴ Eero Heikelin kirje tohtori Eino Suolahdelle Viipurista 25.10.1919. Eino Suolahden kokoelma. Lontoon-lähettilään kirje Sotaväen päällikölle 10.8.1931. T 21644/1. KA.

telmässä tasaisin väliajoin järjestelmän alusta saakka. Taustalla on todennäköisesti vaikuttanut myös henkilökemian puute.⁵⁸⁵

Lähettiläs Saastamoinen kritisoi myös Aejmelaeus-Äimän tapaa luoda suhteita laivastopiireihin sekä tämän tapaa korostaa tsaarin Venäjän ajan uraansa. Saastamoinen toivoi Lontooseen sotilasasiamieheksi merivoimien upseeria, joka kykenisi luomaan Britannian laivastoon luottaukselliset suhteet, ja hän esitti tehtävään venäläistä taustaa harmitellen amiraali Gustav von Schoultzia, jonka hän kuitenkin totesi olevan arvovaltainen ammattilainen omalla alallaan.⁵⁸⁶

Amiraali von Schoultzia käytettiinkin 1930-luvun alussa tiedonhankinnassa Lontoon merikonferenssissa ilmeisesti juuri Saastamoisen aloitteesta. Amiraalin lähettämistä oli esittänyt Yleisesikunta, ja esitystä oli puoltanut Erichin komitea. Yleisesikunnan päällikkö Wallenius oli antanut hänelle suulliset ohjeet 13. tammikuuta 1930, ja kirjalliset ohjeet seurasivat sotilasasiamies Aejmelaeus-Äimän kautta. Von Schoultz määrättiin työskentelemään Lontoon-lähetystöön lähettilään käytettäväksi yhteistyössä sotilasasiamiehen kautta. Mahdollisesti järjestelyllä pyrittiin saamaan tuloksia tärkeästä merikonferenssista huolimatta Saastamoisen ja Aejmelaeus-Äimän huonoista väleistä. Raportointi käskettiin kulkemaan niin lähetystön kuin Yleisesikunnan kautta.⁵⁸⁷

Yleisesikunnan osasto 2:n päällikkö, everstiluutnantti Relander käski eversti Aejmelaeus-Äimää toimittamaan toimintaohjeet amiraalille. Kirjalliset ohjeet amiraali von Schoultzille käsittelivät niitä teemoja, joista hänen ja Lontoon-sotilasasiamiehen piti hankkia tietoja. Luonnollisesti Yleisesikuntaa kiinnosti erittäin paljon, miten konferenssi vaikuttaisi Genevessä käytäviin aseistuksen supistamista koskeneisiin neuvotteluihin.⁵⁸⁸

Eversti Aejmelaeus-Äimä lopetti kolmen kuukauden kuluttua Saastamoisen kirjeestä tehtävänsä Lontoon-sotilasasiamiehenä 30. marraskuuta 1931. Hänet määrättiin joulukuun alusta ”yleisesikuntaan erikoisia tehtäviä varten”. Nämä tarkoittivat yleensä Neuvostoliittoon suuntautuvaan tiedustelutoimintaan liittyviä työtehtäviä. Erikoistehtävissä käytettiin pääosin Venäjällä syntyneitä upseereita.⁵⁸⁹

4.6.2. Berliinin-sotilasasiamiehen tehtävänä valvoa Saksan ja Neuvostoliiton sotilassuhteita

Saksan nousu takaisin Euroopan poliittiselle näyttämölle oli jo 1920-luvun puolivälissä nähtävissä, minkä vuoksi Berliiniinkin haluttiin akkreditoida sotilasasiamies mahdollisimman pian. Suomen sotilasasiamiehen akkreditointi Lontooseen oli ollut pitkän työn tulos, ja vielä pidempi aika kului Suomen Berliinin-sotilasasiamiehen akkreditoinnissa Saksaan. Suomalaisten upseereiden siteet Saksaan eivät olleet täysin katkenneet Saksan alennustilasta huolimatta, sillä suomalaisia upseereita oli käynyt

⁵⁸⁵ Lontoon-lähettilään kirje Sotaväen päällikölle 10.8.1931. T 21644/1. Ansioluettelo 2210, Aejmelaeus-Äimä, Carl. KA.

⁵⁸⁶ Sama.

⁵⁸⁷ Yleisesikunnan päällikön kirjelmä von Schoultzille 250/IV. 13.2.1930. T 21397/6. KA.

⁵⁸⁸ Yleisesikunnan päällikön ohjeet von Schoultzille 6 sal./IV 18.1.1930. T 21397/6. Osasto 2:n päällikön kirje Lontoon-sotilasasiamiehelle 6 sal./IV. 8.1.1930. T 21397/6. KA.

⁵⁸⁹ Nimikirjanote 2210, Aejmelaeus-Äimä, Carl. KA.

salaisesti Saksassa Brücknerin johtamalla yleisesikuntaupseerikursseilla. Saksan nousu maailmansodan jälkeen ei jäänyt huomaamatta Suomessa. Sodasta oli alettu ottaa oppia niin kirjallisuudessa kuin sotateknisissä kokeiluissakin. Suomessa vaikutti suuri määrä jääkäritaustaisia upseereita, jotka olivat kohonneet nopeasti armeijassa päättäviin aseisiin ja olivat edelleen kiinnostuneita Saksan kehityksestä.⁵⁹⁰

Berliinin-sotilasasiamiehen akkreditointi oli ollut käytännössä varma jo vuonna 1926, mutta taloustilanne oli estänyt sen. Yleisesikunnan ilmeisestä pettymyksestä huolimatta tilanne pysyi samana seuraavaan syksyyn. Seuraavana vuonna Berliinin-sotilasasiamiehen akkreditointi viimein onnistui. Everstiluutnantti Lilius komennettiin Yleisesikuntaan 30. marraskuuta 1927 ja määrättiin Berliinin-sotilasasiamiehen tehtävään. Aluksi hän oli kuitenkin komennettuna työskentelemässä Yleisesikunnassa reilun kuukauden ajan. Lilius akkreditoitiin Berliiniin vasta 10. tammikuuta 1928. Siuakkreditoinniksi tuli Liettua vuonna 1930.⁵⁹¹

Everstiluutnantti Liliuksella ei nimikirjanotteen mukaan ollut aiempaa tiedustelukoulutusta tai kokemusta ulkoma- tai tilastotoimiston toimistoupseerin tehtävistä. On erittäin todennäköistä, että ilman tiedustelukokemusta akkreditoitava upseeri komennettiin tutustumaan sotilastiedustelun tehtäviin ja tiedonhankintaan Yleisesikuntaan ennen matkustamistaan Berliiniin. Tähän viittaa everstiluutnantti Liliuksen sijoitus Yleisesikuntaan lähes puoleksitoista kuukaudeksi sekä hänen käsin kirjoittamansa muistiinpanot *Ohjeissa Suomen sotilasasiamiehille ulkomailla*. Everstiluutnantti Lilius oli palvellut jääkäripataljoonassa vuodet 1915–1918, suorittanut yleisesikuntaupseerikurssin Saksassa 1.10.1921–1.6.1922 ja täydentänyt sotakorkeakoulun tutkintonsa vuosina 1924–1925. Näin ollen voidaan olettaa, että hänellä oli hyvät suhteet paikallisiin sotilaspiireihin. Todennäköisesti juuri hänen koulutuksensa Saksassa on ollut hänen Berliiniin akkreditointinsa taustalla.⁵⁹²

Sotilasasiamiehen tehtävien hoitaminen uudessa asemamaassa ei aina käynnistynyt helposti. Vei aikansa luoda suhteet ja aloittaa tuloksekas työskentely, etenkin jos uudella sotilasasiamiehellä ei ollut kokemusta vastaavista tehtävistä aiemmin. Erityisen hankalaa suhteiden luominen näyttää olleen juuri Berliinissä, jossa Suomella ei ollut aiemmin ollut sotilasasiamiestä luomassa suhteita. Yleensä asemamaan väistyvä sotilasasiamies esitteli viralliset tahot ja kontaktinsa seuraajalleen. Tällä tavoin uudella sotilasasiamiehellä oli jo kollegan luoma verkosto, jonka pohjalta aloittaa omien suhteiden luonti.⁵⁹³

Kun Berliiniin viimein saatiin sotilasasiamies, jouduttiin vaikean tilanteen eteen: everstiluutnantti Lilius joutui luomaan suhteet aivan tyhjästä. Käytännössä hänellä lienee ollut tuttavuuksia ja ystäviä opiskeluvuosiltaan Saksassa, mutta hänen oli luotava

⁵⁹⁰ Tynkkynen (1996), s. 28–29. Lehtola (1994), s. 120–121, 137.

⁵⁹¹ Nimikirjanote 23636, Lilius, Runar, Oscar. KA. Elfvingren, Eero, Sotilastiedustelun synty teoksessa *Salaisen sodan sivut: tiedustelua, vakoilua ja salatoimintaa jatkosodassa*, Maanpuolustuskorkeakoulu, Sotahistorian laitos 2003, s. 29–31. Suomen sotilasasiamiesten määrä ei kuitenkaan ollut mitenkään poikkeava yleisestä tilanteesta. Virolla oli viisi sotilasasiamiestä ja Ruotsilla kuusi, ja vain Puola oli akkreditoinut sotilasasiamiehiä huomattavasti enemmän, kaikkiaan yhdeksän, toisaalta maan resurssit olivat laajemmat edellä mainittuihin verrattuna.

⁵⁹² Nimikirjanote 23636, Lilius, Runar Oscar. *Erikoisohjeet Suomen sotilasasiamiehelle Berliinissä* 363/IV/27. 21.12.1927. SARk 1407/9. *Ohjeet Suomen sotilasasiamiehille ulkomailla* 350/IV/27. SARk 1407/9. KA.

⁵⁹³ Osasto 2 päällikön kirjelmä Berliinin-sotilasasiamiehelle 1284/IV. 24.11.1928 sekä sen liitteenä oleva henkilökohtainen kirje 23.11.1928. SARk 1407/11. *Erikoisohjeet Suomen sotilasasiamiehelle Berliinissä* 363/IV/27. 21.12.1927. SARk 1407/9. *Ohjeet Suomen sotilasasiamiehille ulkomailla* 350/IV/27. SARk 1407/9. KA.

suhteet sotilasasiamieskunnan lisäksi myös Saksan yleisesikuntaan ja muihin yhteiskunnan toimijoihin. Nämä suhteet akkreditoitava sotilasasiamies parhaimmillaan periedeltäjältään. Everstiluutnantti Lilius sai käyttöönsä sotilasasiamiehille suunnatun yleisen ohjeistuksen, joka oli päivitetty versio vuoden 1926 ohjeista, sekä joulukuussa 1927 päivätty erikoisohjeet Berliinin-tehtävän hoitamiseksi.⁵⁹⁴

Berliinin-sotilasasiamiehen erikoisohjeissa korostui Neuvostoliiton ja Saksan sotilaallisten suhteiden seuraaminen. Yleisesikunnassa haluttiin sotilasasiamiehen seuraavien maiden välisiä suhteita niin taloudelliselta kuin poliittiseltakin kannalta. Myös Saksan venäläistä emigranttiväestöä tuli pitää silmällä. Tämä onnistui osin seuraamalla sanomalehdistöä, mutta ainoastaan referoimalla kirjoittelua suhteiden kehityksen kuvaus oli vaarassa jäädä ohueksi. Saksassa ja Ranskassa eli runsaasti venäläisperäistä ylimystöä ja tsaarin armeijan sotilasjohtoa, jotka olivat menettäneet bolševikkien valtaan noustua omaisuutensa. Heillä oli omat intressinsä entisen kotimaansa suhteen, ja moni teki myös yhteistyötä uuden kotimaan tiedustelun kanssa. Toisaalta moni oli myös Neuvostoliiton tiedustelupalveluiden palkkalistoilla lähinnä rahan tai kiristyksen vuoksi.⁵⁹⁵

Berliinin-sotilasasiamiehen oli myös seurattava Tšekkoslovakian ja Sveitsin sotilaitosten kehitystä, vaikkei häntä ollut akkreditoitu kumpaankaan. Tšekkoslovakian kansainvälisen aseman lisäksi maan sotateollisuus kiinnosti Yleisesikuntaa. Sveitsin sotilaitoksen seuranta oli ollut Enckellin vuoden 1923 ohjeista lähtien Pariisin-sotilasasiamiehen tehtävä. Sotilasasiamiesverkostolle vuonna 1926 laadituissa ohjeissa Berliinin-sotilasasiamiehelle ei ollut maakohtaista toimintaohjetta, sillä viran perustaminen peruuntui alkuvuodesta ja ohjeet laadittiin todennäköisesti vasta loppuvuodesta. Berliinin-sotilasasiamies sai pienin korjauksin muokatut yleiset toimintaohjeet kuin muukin verkosto sekä omat maakohtaiset erikoistehtävänsä.⁵⁹⁶

Everstiluutnantti Liliukselle jaetuista yleisistä ohjeista tekevät kuitenkin mielenkiintoiset niiden marginaaliin kirjoitetut kommentit ja selvennykset, jotka käsialasta ja kommenteista päätellen ovat Liliuksen itsensä kirjoittamia. Todennäköisesti Lilius on tehnyt itselleen muistiinpanot tehtävien suorittamiseksi. Ilmeisesti Berliinin-sotilasasiamies on saanut tehtäväkseen tilanteen seuraamisen myös Liettuassa, mutta tästä ei kuitenkaan ole merkintää ohjeistuksessa. Virallisesti Berliinin-sotilasasiamies Lilius sivuakkreditoitiin Kaunasiin vasta syksyllä 1930, joten tämä voi osaltaan selittää kirjallisten ohjeiden puutetta.⁵⁹⁷

⁵⁹⁴ Osasto 2:n päällikön kirjelmä Berliinin-sotilasasiamiehelle 1284/IV. 24.11.1928 sekä sen liitteenä oleva henkilökohtainen kirje 23.11.1928. SArk 1407/11. *Erikoisohjeet Suomen sotilasasiamiehelle Berliinissä* 363/IV/27. 21.12.1927. SArk 1407/9. *Ohjeet Suomen sotilasasiamiehille ulkomailla* 350/IV/27. SArk 1407/9. KA.

⁵⁹⁵ Helkaman haastattelu Suomen sotilastiedustelun toiminnasta sotien aikana, haastattelu tehty 18.5.1983. PK 2054. Katso esimerkiksi emigranttien työskentelystä Neuvostoliiton sotilastiedustelulle s. 12–13. KA. Mainio (2015), s. 92–112. Elfvengren (2000), s. 70–72.

⁵⁹⁶ *Ohjeita Suomen sotilasasiamiehille ulkomailla* P.K. N:o 1355/VII/23 sal. 8.11.1923. T 20317/1. *Erikoisohjeet Suomen sotilasasiamiehelle Berliinissä* 363/IV/27. 21.12.1927. SArk 1407/9. Yleisesikunnan päällikön ja Sotaväen päällikön esitys sotilasasiamiesverkoston uudelleen organisoimiseksi, huhtikuu 1930. SArk 1407/16. KA.

⁵⁹⁷ Nimikirjanote 23636, Lilius, Runar Oscar. *Erikoisohjeet Suomen sotilasasiamiehelle Berliinissä* 363/IV/27. 21.12.1927. SArk 1407/9.

Kuva 22: Jääkärikapteeni Runar Lilius. Everstiluutnantti Liliuksen Berliiniin akkreditointi ei alkanut lupaavasti lokakuussa 1928. Hankalan alun jälkeen Berliinin-sotilasasiamies alkoi saada tietoja Yleisesikunnalle. Kuva Sotamuseo.

Everstiluutnantti Lilius oli lisännyt kommentteja, jotka koskivat raportointia ja lähetystön hierarkiaa. Esimerkiksi kenraalimajuri Enckellin ohjeissa sotilasasiamiehet olivat hierarkiassa lähetystöneuvoksen tai ensimmäisen lähetystösihteerin jälkeen. Lilius kirjoitti everstiluutnantin arvoiset sotilasasiamiehet ennen ensimmäistä lähetystösihteerää ja totesi asian olevan tarkemmassa selvityksessä. Mahdollisesti Yleisesikunnan tiedossa ei ollut Berliinin-lähetystön henkilöstön virkojen kokoonpanoa. Walleniuksen aikana käytäntö ei ollut vielä täysin vakiintunut, sillä Yleisesikunta ja ulkoasiainministeriö eivät päässeet neuvotteluissaan yksimielisyyteen.⁵⁹⁸

Ulkomaatoimiston päiväämättömästä selvityksestä käy ilmi, että myös muiden Euroopan valtioiden käytännöt lähetystöjen henkilökunnan keskinäisestä hierarkiasta vaihtelivat. Sotilasasiamiehen paikka hierarkiassa vaihteli lähetystön päällikön tai ensimmäisen lähetystösihteerin jälkeen, ja myös sotilasarvolla oli vaikutusta sijoitukseen.⁵⁹⁹

Everstiluutnantti Liliuksella oli vaikeuksia saada Yleisesikunnan pyytämiä tietoja. Lilius oli yhteydessä osasto 2:n päällikköön, everstiluutnantti Relanderiin, jonka kirjallisesta vastauksesta voidaan päätellä Liliuksen antaneen ymmärtää tarvitsevansa apua tiedonhankintaan diplomaattipiireissä. Relander opasti Liliusta hankkimaan tietoja kirjallisten tiedustelujen sijaan keskustelemalla ja verkostoitumalla korkearvoisten upseereiden kanssa. Asioiden junnatessa paikallaan Relander suositteli kääntymään yhä korkearvoisemman upseerin puoleen. Käytännön tehtävien hoidossa Relander neuvoi pidättäytymään julkisesta kanssakäymisestä Saksalle epämieluisien maiden sotilasasiamiesten kanssa. Lopuksi osasto 2:n päällikkö totesi alaiselleen kannustuksen: ”*Toivon että todella alkaisit saada vähän irti sieltä tietoja.*”⁶⁰⁰

⁵⁹⁸ Nimikirjanote 23636, Lilius, Runar Oscar. Berliinin-sotilasasiamiehen kirjelmä 134/10c/30. SArk 1407/16. *Erikoisohjeet Suomen sotilasasiamiehelle Berliinissä* 363/IV/27. 21.12.1927. SArk 1407/9. Ulkomaatoimiston lähete ja sotilasasiamiesten ohjeet ulkoasiainministeriölle 318/IV/26 sal. 8.12.1926. SArk 1403/7. KA.

⁵⁹⁹ Päiväämätön selvitys *Sotilasasiamiehen subde lähetystön palveluksessa oleviin virkamiehiin Ranskassa, Englannissa, Ruotsissa ja Puolassa*. SArk 1954/2. KA.

⁶⁰⁰ Osasto 2:n päällikön kirjelmä Berliinin-sotilasasiamiehelle 1284/IV. 24.11.1928 sekä sen liitteenä oleva henkilökohtainen kirje 23.11.1928. SArk 1407/11. KA.

4.7. Walleniuksen loppukaudella sotilasasiamiesverkostoa laajennetaan

4.7.1. Tiedusteluyhteistyö laajenee

Neuvostoliiton vastatiedustelu oli alkanut kehittyä pian vallankumouksen jälkeen. Jo 1920-luvun alussa GPU oli aloittanut salaisen vastatiedusteluoperaatio Trustin, joka koostui useista pienemmistä operaatioista. Myös Suomen sotilastiedustelu sotkeutui emigranttipiirien kautta solutettuun operaatioon, ja osasto 2:n agentteja paljastui Pietarissa todennäköisesti juuri GPU:n operaation vuoksi. Yleisesikunnan päällikkö Walleniuksella ja osasto 2:n henkilökunnalla oli yhteyksiä emigranttiedustelupiireihin, joiden sisään GPU oli soluttautunut vastavallankumouksellisin voimin. Se, kuinka paljon yhteistyötä näiden piirien kanssa tehtiin, ei ole tiedossa. Kannaksen ikkunaa rajan yli käyttivät niin Yleisesikunnan lähettämät agentit kuin esimerkiksi Puolan sotilastiedustelun, brittien MI6:n ja emigranttipiirienkin agentit. Operaatio Trustin paljastuminen aiheutti paljon epäluuloja ja keskeytti Suomen ja Puolan tiedusteluyhteistyön muutaman kuukauden ajaksi vuonna 1927.⁶⁰¹

Yleisesikunnassa tiedostettiin paitsi Neuvostoliiton tiedustelun käyttämät menetelmät asiamiesverkostojen luomisessa myös muut tiedonhankintakeinot. Näitä tiedonhankinnan keinoja vastaan suunnattuihin toimenpiteisiin alettiin yhä suuremmassa määrin kiinnittää huomiolta. Koska Suomen sotilasasiamiesverkosto oli suppea, lähetystön henkilökunta joutui muun muassa Saksassa ja Hollannissa selvittämään arkaluonteisia kysymyksiä. Alkuvuodesta 1926 Yleisesikunta huolestui Milanossa ilmi tulleen Neuvostoliiton kaupallisen edustajan lahjontatapauksen laajuudesta. Suomen laivasto-ohjelman hankinnat kiinnostivat kovasti.⁶⁰² ”*On syytä olettaa, että Neuvostoliitto kaikissa maissa niin virallisen kuin epävirallisenkin edustajistonsa kautta yrittää saada käsiinsä Suomen Puolustuslaitoksen tilauksia ja kauppoja koskevia tietoja ja onpa todettu, että venäläisiä erityisesti kiinnostaa työnalla oleva laivastorakennusohjelmamme.*”⁶⁰³ Vastaavasti suomalaisia kiinnostivat venäläisten hankinnat. Peli oli molemminpuolista, ja tästä syystä kansainvälisen tiedusteluyhteistyön merkitys oli suuri. Suomalaisetkin alkoivat päästä todella mukaan tiedustelun salaiseen peliin.⁶⁰⁴

Walleniuksen ollessa Yleisesikunnan päällikkönä leimallisena näyttäytyi sotilastiedustelun yhteistyö useiden tahojen kanssa. Valtiollisten toimijoiden lisäksi yhteistyötä ja toimintaa oli muun muassa emigranttijärjestöjen kanssa. Erityisesti Walleniuksen aikana korostui kuitenkin yhteistyön merkitys Ruotsin kanssa. Ulospäin innokkaasti suhteita etsineen sotilasjohdon lisäksi myös maan poliittinen johto alkoi katsoa yhä enemmän länteen. Suomen poliittinen johto näyttää avanneen maan ulkopolitiikkaa vuonna 1925 presidentiksi valitun Lauri Kristian Relanderin myötä. Sotilaiden yhteistyö pyrittiin pitämään salaisena ja irrallaan poliittisesta ohjauksesta, sillä esimerkiksi Ruotsin poliittiset piirit suhtautuivat varauksellisesti yhteistyöhön Suomen kanssa.⁶⁰⁵

⁶⁰¹ Kotakallio, Juhon ”Kaikkiällä läsnä oleva Lontoon Secret Service” – Secret Intelligence Service ja Suomi 1918–1941, Helsingin yliopisto 2014, s. 172–184. Strelbitskij K. B., Suomen ja Puolan Neuvostoliittoon kohdistunut tiedusteluyhteistyö 1921–1939, *Sotahistoriallinen aikakauskirja* 23/2004, 122–127.

⁶⁰² Osasto 2:n päällikön kirjelmä ulkoasiainministeriölle 87/IV/26 sal. 1.4.1926. SArk 1403/3. KA.

⁶⁰³ Sama.

⁶⁰⁴ Tukholman-sotilasasiamies Yleisesikunnan päällikölle 26.6.1930 D.N:o 14/30 sal. SArk 1621/3. KA.

⁶⁰⁵ Sjöblom (2018), s. 107–109. Turtola (1984), s. 86–88.

Suomen sotilastiedustelu teki yhteistyötä useiden valtioiden tiedusteluorganisaatioiden kanssa. Pääosin toiminta oli tilastotoimiston päällikön käsissä, mutta toiminnassa käytettiin myös sotilasasiamiehiä. Esimerkiksi tilastotoimiston päälliköllä, majuri Malmbergilla oli läheiset suhteet Britannian Secret Service -tiedustelupalveluun, jonka työskentelytapoja hän ihaili. Malmbergin peittelemättömän positiivinen suhtautuminen brittitiedusteluun herätti myös ennakkoluuloja ainakin puolalaisissa. Yhteistyötä tehtiin lisäksi Japanin ja Saksan, Ruotsin, Unkarin, Puolan, Yhdysvaltojen, Viron ja Latvian tiedustelun kanssa. Latvian yleisesikunnan kanssa suhteissa vaikutti sotilasasiamiehen henkilökohtainen läsnäolo. Sama huomattiin toiminnasta muiden Baltian maiden kanssa. Tiedon vaihtaminen vaikeutui sotilasasiamiehen poissiirron myötä. Tilastotoimiston päällikkö Malmberg oli ehtiväinen syventäessään suhteita Puolan tiedustelun edustajiin. Hän tapasi puolalaisia kollegoitaan Varsovassa, jossa neuvoteltiin Suomen ja Puolan agenttiedustelujen yhteistyöstä ja Romanian ja Turkin mukaantulosta tiedusteluyhteistyöhön.⁶⁰⁶

Walleniuksen aikana tiedusteluyhteistyö reunavaltioiden ja etenkin Viron kanssa sai nopeasti strukturoidut muodot. Tiedustelumateriaalin viikoittainen vaihtaminen ja suuret puolivuositain järjestetyt tiedustelujohdon tapaamiset tuottivat runsaasti tiedustelumateriaalia, mutta ne edellyttivät myös äärimmäistä luottamusta yhteistyökumppaneihin. Reunavaltioiden tuottama tiedustelutieto Neuvostoliitosta jaettiin Ranskaan ja Britanniaan, ja ilmeisesti Suomen vaatimuksesta myös Ruotsiin. Tosin puolalaisten osallistumisesta tiedustelutietojen vaihtoon ei ole täyttä varmuutta. Puolalaisessa tutkimuksessa on nähtävissä merkkejä myös siitä, että Puolan sotilastiedustelu suljettiin pois Suomen, Viron ja Latvian tiedusteluhenkilöstöjen tapaamisista.⁶⁰⁷

Suomen ja Ruotsin yleisesikuntien yhteistyö näyttää laajenneen myös sotilastiedustelun piiriin. Pääosin yhteistyö koski tietojen vaihtamista Neuvostoliitosta. Yhteistyö käsitti myös operatiivisen yhteistyön ja suunnitelmat sanktioavusta. Suomalaiset toimittivat sotilasasiamies Rosenbröijerin kautta Ruotsin yleisesikuntaan kartan ja listauksen Neuvostoliiton rautateistä. Samalla ruotsalaisille luovutettiin tiedot suomalaisesta rataverkostosta niin suunnitelluista rautateistä kuin jo valmistuneistakin. Ruotsalaiset puolestaan toimittivat säännöllisesti tietoja ainakin kommunistien toiminnasta. Yhteistyön jatkuvuuden kannalta Suomen yleisesikuntaa kiinnostivat Ruotsin yleisesikunnan henkilövaihdokset ja ylennykset. Majuri Rosenbröijer seurasi tiiviisti Ruotsin armeijan henkilövaihdoksia niin yleisesikunnassa kuin Euroopan sotilasasiamiesverkostossakin.⁶⁰⁸

Yhteistyö Ruotsin sotilastiedustelun kanssa toimi 1930-luvulla suhteellisen mutkattomasti, mutta kuten todettua suomalaisilla oli suhteita muuallekin. Yleisesikunnan tilastotoimiston päällikön Erik Malmbergin yhteistyösuhde Tukholmassa palvelleeseen Neuvostoliiton entiseen laivastoasiamiehen Alexandre Aleksandrovich Soboleviin ajoi suomalaiset mielenkiintoiseen tilanteeseen. Laivastoasiamies Sobolev erosi tehtävästään vuonna 1930 ja kieltäytyi palaamasta takaisin Neuvostoliittoon. Tästä syystä Neuvostoliiton viranomaiset tuomitsivat hänet poissaolevana kuolemaan. Samaan aikaan Sobolev ilmeisesti teki yhteistyötä Suomen sotilastiedustelun kanssa, ja

⁶⁰⁶ Osasto 2:n vt. päällikön kirjelmä Varsovan-sotilasasiamiehelle 837/V/26. SArk 1403/3. Strelbitskij (2004), s. 127–130. Kanninen (1959), s. 4–5.

⁶⁰⁷ Leskinen (1999), s. 40–47. Strelbitskij (2004), s. 128–130.

⁶⁰⁸ Osasto 2:n kirjelmä Tukholman-sotilasasiamiehelle 98/30 sal 19.4.1930. SArk 1621/3. Sjöblom (2018), s. 223–229.

mahdollisesti hän asettautui yhteistyöhön myös ruotsalaisten kanssa. Suomen Tukholman-sotilasasiamiehen, majuri Rosenbröijerin kirjeestä Yleisesikunnan päällikö Walleniukselle voidaan päätellä Malmbergin ja Sobolevin yhteistyön jatkuneen jo jonkin aikaa. On mahdollista, että Sobolev toimitti tietoja Neuvostoliitosta Suomen sotilastiedustelulle pidemmän aikaa.⁶⁰⁹

Suomen Tukholman-sotilasasiamies, majuri Bertel Rosenbröijer lähetti kesäkuussa 1930 Yleisesikunnan päällikö Walleniukselle harkittavaksi toimenpiteet Neuvostoliiton Tukholman-lähetystön kassakaapin sisällön kuvaamiseksi. Rosenbröijer kirjoitti Walleniukselle, että Suomen Tukholman-lähetystöön saapui rouva Sobolev tapamaan sotilasasiamiestä. Rouva esitti, että hänellä on hallussaan Neuvostoliiton lähetystön kassakaapin avain, jonka avulla suomalaiset voisivat päästä käsiksi Tukholmaan Helsingistä poliittisen tilanteen vuoksi suojaan siirrettyihin materiaaleihin.⁶¹⁰

Kirjelmän liitteenä seurasi kassakaapin avain kopiaointia varten. Se, miten avain oli rouva Sobolev joutunut, ei selviä kirjelmästä, mutta todennäköisesti avain oli jäänyt laivastoasiamiehen haltuun tämän irtisanoutuessa. Asiassa tuli toimia nopeasti, sillä aineistojen sijoitusaikaa Tukholmaan ei osattu arvioida. Rouva Sobolev oli ollut tapaamisen aikana hyvin idearikas ja esittänyt, että everstiluutnantti Malmberg lahjoisi lähetystön työntekijöiksi paikallisista kommunisteista palkatut vahtimestarin ja autonkuljettajan. Molemmilla oli rouvan mukaan pitkä tausta niin alkoholin kuin rikostenkin parissa.⁶¹¹

Aineistosta ei selviä, mitä Wallenius vastasi Rosenbröijerin esitykseen. Jos Malmberg oli tehnyt yhteistyötä Sobolevin kanssa jo pidemmän aikaa ja luottamus oli jo olemassa, saattoi Neuvostoliiton lähetystöön murtautuminen olla perusteltu riski. Toisaalta oli mahdollista, että Neuvostoliiton sotilastiedustelu pyrki syöttämään väärää tietoa suomalaisille, jolloin Sobolevin loikkaus länteen ja tietojen vuotaminen olisi ollut uskottava tapa tiedon syöttämiseen. Malmbergin ja Sobolevin yhteistyösuhteesta ei ole löytynyt enempää asiakirjalähteitä. Sobolev sai lopulta turvapaikan Belgiasta, jossa hän asui 1930-luvun ajan. Hänet yritettiin salamurhata vuonna 1938 Brysselissä. Onkin epätodennäköistä, että hän olisi ollut lähetetty tietovuoto. Murhayritys ei suinkaan ollut ainoa neuvostotiedustelun isku Euroopassa, mutta se osoittaa Sobolevin merkityksen. Neuvostotiedustelun pitkä koura ei yleensä aktivoitunut pienten tekijöiden tähden, vaikka pettureiksi katsotut toimijat eivät olleetkaan turvassa.⁶¹²

⁶⁰⁹ Tukholman-sotilasasiamiehen kirjelmä Yleisesikunnan päällikölle D.N:o 14/30 sal. 26.6.1930. SARk 1621/3. KA. Diaspora Geography <http://www.artrz.ru/menu/1804645939/1805374413.html>. Luettu 2.1.2019.

⁶¹⁰ Tukholman-sotilasasiamiehen kirjelmä Yleisesikunnan päällikölle D.N:o 14/30 sal. 26.6.1930. SARk 1621/3. KA.

⁶¹¹ Sama.

⁶¹² Diaspora Geography <http://www.artrz.ru/menu/1804645939/1805374413.html>. Luettu 2.1.2019. Sobolev sotavuodet saivat ikävän käänteen Gestapon pidättäessä hänet. Hän joutui keskitysleirille, mutta pysyi hengissä työskentelemällä saksalaisille. Vuonna 1945 hän pelastui Yhdysvaltojen armeijan vapauttaessa keskitysleirivankeja.

4.7.2. Sotilasasiamiesverkostoa tehostetaan ja kasvatetaan sivuakkreditointien avulla

Yleisesikunnan päällikkö Walleniuksen aikana sotilasasiamiesverkostoon tehtiin kaksi muutosta, toinen pakon edessä vuonna 1926 ja toinen tämän pakollisen liikkeen korjaamiseksi vuonna 1930. Varsovan-sotilasasiamiehen sivuakkreditointeja koskeva päätös todettiin tuoreeltaan toimimattomaksi, sillä välimatkojen ja työmäärän katsottiin paisuvan kestävämmäksi suuriksi. Vaikea rahatilanne pakotti kuitenkin päätöksen toteuttamisen. Berliinin-sotilasasiamiehen akkreditointia jouduttiin lykkäämään vuonna 1926, Pariisin-ilmailuasiamiehen virka poistettiin ja verkostoa organisoitiin uudelleen. Berliinin-sotilasasiamiehen akkreditointi toteutui vasta vuonna 1928. Baltian maiden akkreditoinnin haasteena olivat myös Puolan ja Liettuan vaikeat suhteet, jotka juonsivat juurensa maiden itsenäistymiskipuulusta ensimmäisen maailmansodan jälkimainingeissa. Kesällä 1930 verkostoa muutettiin jälleen. Varsovan-sotilasasiamiehen sivuakkreditoinnit muuttuivat Romaniaan ja Tšekkoslovakiaan. Berliinin-sotilasasiamies sai hoitaakseen Liettuan ja osasto 2:n päällikkö Tallinnan ja Riian.⁶¹³

Yleisesikunta oli pakon sanelemana joutunut pärjäämään vuoteen 1925 saakka viidellä sotilasasiamiehen viralla, mutta ne kaikki eivät edes olleet yhtä aikaa täytettynä. Syynä tähän on todennäköisesti ollut toisaalta rahoituksen puute, ja toisaalta se, että ajoittain tehtävään sopivia upseereita oli vaikea löytää. Kesällä 1925 lisätty sotilasasiamiehen virka antoi mahdollisuuden verkoston kasvattamiseen, mutta taloustilanne pysyi vaikeana. Heikko taloudellinen tilanne pakotti järjestelemään sotilasasiamiesverkoston mahdollisimman toimivaksi, ja Yleisesikunta joutui usein tyytymään kompromissiin valtioneuvoston suitsiessa rahahanoja.⁶¹⁴

Varsovan-sotilasasiamiehen toiminnasta Baltian alueella Virossa ja Latviassa muodostui vuodesta 1926 alkaen muodollista. Yleisesikunta hoiti käytännön työn ja koordinoi sotilasasiamiehen muodolliset käynnit sivuakkreditoinneissa. Baltian maiden tilanne nousi jälleen keskiöön keväällä 1930. Huhtikuussa 1930 Yleisesikunnan päällikkö ja Sotaväen päällikkö lähettivät puolustusministerille kirjelmän verkoston uudelleen organisoinnista eversti Helsingiuksen jäädessä eläkkeelle. Helsingiuksen eläkeikä täyttyi jo tammikuussa 1930, mutta hän anoi lisääaikaa ilmeisesti seuraajan löytämiseksi. Hän oli tehnyt pitkän uran Suomen sotilasasiamiehenä. Hänet oli akkreditoitu Riikaan jo vuonna 1920, joten Helsingius ehti toimia Itä-Euroopassa noin kymmenen vuoden ajan.⁶¹⁵

Perusteena Varsovaan sijoitettu sotilasasiamies sivuakkreditoitiin Tšekkoslovakiaan ja Romaniaan, oli sotatarviketeollisuus, etenkin erittäin nopeasti kehittynyt lentokoneeteollisuus. Berliinin-sotilasasiamiehen tehtäviin oli kuulunut jo aiemmin epävirallinen Tšekkoslovakian kehityksen silmällä pitäminen. Romanian sivuakkreditoinnilla tavoiteltiin sotatarviketeollisuuden hankintamahdollisuuksien lisäksi tietoja Etelä-

⁶¹³ Yleisesikunnan päällikön kirjelmä puolustusministerille 639/IV 19.5.1930. SARk 1407/16. Nimikirjanote 28808, Svensson, Antero Johannes. Nimikirjanote 3590, Helsingius, Karl Birger. *Ohjeet Suomen sotilasasiamiehille ulkomailla* 397/IV/26 sal. T 20317/1. Varsovan-sotilasasiamiehen kirjelmä Yleisesikunnan päällikölle 11/sal. 11.4.1938. Perus 4791/2. KA.

⁶¹⁴ Esikuntakäskey N:o 14 N:o 610/VII/25 1.4.1924. Liiteosa esikuntakäskeyn N:o 14. KA.

⁶¹⁵ Yleisesikunnan päällikön kirjelmä puolustusministerille 639/IV. 19.5.1930. SARk 1407/16. Osasto 2:n vt. päällikön kirjelmä Varsovan-sotilasasiamiehelle 837/V/26. SARk 1403/3. Nimikirjanote 3590, Helsingius, Karl Birger. Nimikirjanotteen liitteet: Eläkkeelle jäämisen siirtäminen N:o 1580/XI 31.10.1929. Helsingiuksen anomus Sotaväen päällikölle 1580/XI 31.10.1929. 474/XIb 5.4.1930 Sotaväen päällikön esitys puolustusministerille 1.6.1930 alkaen. KA.

Venäjältä. Itänaapurissa kuohui jälleen, ja tätä kuohuntaa seuraamaan tarvittiin sotilasiamies.⁶¹⁶

Toukokuussa 1930 Yleisesikunta hahmotteli puolustusministerille allekirjoittamattoman esityksen Moskovan-sotilasiamiehen akkreditoinnin muutoksesta. Esityksen mukaan Moskovaan akkreditoitu sotilasiamies voitaisiin valtuuttaa oman toimensa ohella toimimaan Virossa ja Latviassa yhteistoiminnassa toimisto IV:n päällikön kanssa. Ilmeisesti taustalla oli tiedusteluyhteistyö Viron ja Latvian yleisesikuntien kanssa, ja lisäksi maista oli saatavissa tietoja Neuvostoliitosta. Näin ollen Viron ja Latvian akkreditoinnit olisi hoidettu Neuvostoliitosta. Todennäköisesti hahmotellun esityksen taustalla oli myös taloudellinen näkökulma. Mitään viitteitä tämän esityksen läpimenosta ei kuitenkaan ole muissa lähteissä. Sekä huhtikuun että toukokuun esitykset nostivat esille saman ongelman, Varsovan-sotilasiamiehen sivuakkreditointien järjestämisen.⁶¹⁷

Tšekkoslovakian ja Romanian sivuakkreditointien taustalla oli lähinnä kahdenlaisia syitä. Yleisesikunnassa haluttiin saada lisää tietoa Neuvostoliitosta kuromalla kaikki reunavaltiot sotilasiamiesten seurantaan. Maa nähtiin osana reunavaltioiden ketjua, jonka yhteistyöllä tietoja Neuvostoliitosta voitiin vaihtaa ja vertailla. Tiedon tarve oli kahtiajakautunut: Toisaalta reunavaltioiden tilanteen kehitystä haluttiin seurata, sillä taustalla vaikutti Neuvostoliitto. Toisaalta taas merkittävä osa tiedustelutietoa saatiin nimenomaan reunavaltioista, joten Romaniaan oli tärkeää saada sotilasiamies tämän yhteistyön kehittämiseksi.⁶¹⁸ ”[...] *reunavaltioiden ketju on saatava umpeen jottapaitsi tämä on toistaiseksi ainoa mahdollisuus Balkanin tapahtumien ja sitä tietä Venäjän olosuhteiden kehittymisen havaitsemiseen.*”⁶¹⁹

Etenkin Romaniaa pidettiin Etelä-Venäjän tilanteen seuraamisen sekä Balkanin silmäläpidon kannalta tärkeänä. Tarvetta perusteltiin myös Venäjän sisäisellä sekasorrolla, joka oli Yleisesikunnan mukaan lisääntynyt. Syyt Tšekkoslovakian akkreditoinnin esittämisen taustalla olivat erilaiset. Maalla oli laaja sotateollisuustuotanto, jonka kautta muun muassa Suomen ilmavoimat oli tehnyt maasta runsaasti hankintoja. Maahan haluttiin sotilasiamies seuraamaan tilannetta ja teknologian kehitystä sekä järjestämään mahdollisia hankintoja.⁶²⁰

Varsovan-sotilasiamiehen valtuutus Viroon ja Latviaan oli vaikuttanut siihen, ettei häntä voitu akkreditoida Tšekkoslovakiaan eikä Romaniaan. Eversti Helsingiuksen aika ei olisi riittänyt Puolan lisäksi neljän sivuakkreditoinnin seuraamiseen. Yleisesikunta esitti kesällä 1930 puolustusministerille, että Varsovan-sotilasiamies vapautetaan tehtävistään Virossa ja Latviassa. Näiden maiden verkosto suunniteltiin järjestettävän kuten jo vuodesta 1926 alkaen oli totuttu järjestämään: Yleisesikunta hoitai-

⁶¹⁶ Yleisesikunnan päällikön ja Sotaväen päällikön esitys sotilasiamiesverkoston uudelleen organisoimiseksi, huhtikuu 1930. SARk 1407/16. *Erikoisohjeet Suomen sotilasiamiehelle Berliinissä* 363/IV/27. 21.12.1927. SARk 1407/9. KA.

⁶¹⁷ Yleisesikunnan päällikön kirjelmä puolustusministerille 639/IV 19.5.1930. SARk 1407/16. Yleisesikunnan päällikön kirjelmä puolustusministerille 1319/IV 5.11.1930. SARk 1407/16. Yleisesikunnan ulkomaatoimiston allekirjoittamaton kirjelmä puolustusministerille, ajankohdaksi merkitty huhtikuu 1930. Kirjekonseptit P–S. Kurt Martti Walleniuksen yksityiskokoelma. KA.

⁶¹⁸ Yleisesikunnan päällikön kirjelmä puolustusministerille 639/IV 19.5.1930. SARk 1407/16. KA.

⁶¹⁹ Sama.

⁶²⁰ Ulkomaatoimiston allekirjoittamaton kirjelmä puolustusministerille, huhtikuu 1930. Kirjekonseptit P–S. Kurt Martti Walleniuksen yksityiskokoelma. Yleisesikunnan päällikön kirjelmä puolustusministerille 639/IV 19.5.1930. SARk 1407/16. KA.

si Viron ja Latvian. Esityksen mukaan tehtävä lankeaisi toimisto IV:n eli ulkomaatoimiston päällikölle.⁶²¹

Kuva 23: Everstiluutnantti Antero Svensson.
Kuva Sotamuseo.

Yleisesikunta tiedusteli huhtikuun lopussa 1930 Varsovan-lähettiläs Karl Gustav Idmanilta mielipidettä Yleisesikunnan esitykseen akkreditoida everstiluutnantti Antero Svensson Varsovan-sotilasasiamieheksi. Tämän lisäksi Yleisesikunta halusi tietää Idmanin näkemyksen Tšekkoslovakian ja Romanian sivuakkreditoinneista. Virallinen akkreditointi pyrittiin järjestämään pian Yleisesikunnan päällikkö Walleniusin vierailun päätyttyä Varsovassa.⁶²²

Everstiluutnantti Svensson matkusti pitkällisten järjestelyiden jälkeen Puolaan, ja hänet akkreditoitiin 30. toukokuuta 1930 Varsovan-sotilasasiamieheksi. Sivuakkreditoinneiksi muodostuivat suunnitellun mukaisesti Tšekkoslovakia ja Romania. Tosin sivuakkreditoinnit toteutuivat vasta lokakuussa 1930. Romania oli tehnyt reunavaltioiden kanssa tiedusteluyhteistyötä jo 1920-luvun alussa. Sivuakkreditointien valtuutukset viipyivät kesän yli, ja everstiluutnantti Svensson odotti elokuussa kuumeisesti niin akkreditointeja kuin Yleisesikunnan lupaa osallistua Romanian syysmanöövereihin. Viron sotilasasiamiehen kanssa keskusteltuaan hän oli vakuuttunut tilaisuuden olevan ainutlaatuinen, sillä kollega kehui sitä vuolaasti.⁶²³

Everstiluutnantti Svensson oli jääkäritaustainen, mutta hän oli suorittanut Ranskassa 1920-luvun alussa Ranskan armeijan ratsuväkiopiston vuosikurssin. Hänet siirrettiin Varsovaan Sotakorkeakoulun sotahistorian ja strategian opettajan tehtävästä. Erikoista Svenssonin valinnassa Varsovan-sotilasasiamieheksi oli hänen vain tyydyttävä venäjän kielen taitonsa. Pitkäaikainen edeltäjä, eversti Helsingius, oli venäjän kielen taidoltaan natiivi. Lisäksi Svensson tuli tehtävään osasto 2:n ulkopuolelta, ja mahdollisesti hänet akkreditoitiin hyvien suhteiden vuoksi. Tämä näyttää olleen suhteellisen harvinaista, sillä useimmiten sotilasasiamiehet olivat toimineet tilasto- ja ulkomaatoimistojen tehtävissä. Svensson työskenteli myöhemmin 1930-luvulla osasto 2:n päällikkönä.⁶²⁴

Keväällä 1930 Wallenius tiedusteli Viron sotaväen päällikkö Juhan Törvandilta viroilaisten mielipidettä Relanderin asettamisesta Baltian sotilasasiamiehen tehtävään. Törvand vastasi Relanderin nauttivan Viron yleisesikunnan täyttä luottamusta. Virossa Relanderin valinnan sotilasasiamiehen tehtävään katsottiin lujittavan maiden

⁶²¹ Yleisesikunnan päällikön kirjelmä puolustusministerille 639/IV 19.5.1930. SARk 1407/16. Yleisesikunnan vt. päällikön kirjelmä Viron ulkomaaosaston päällikölle 753/IV/27 8.6.1927. SARk 1407/9. KA.

⁶²² Yleisesikunnan päällikön kirjelmä Varsovan-lähettiläälle 545/IV 26.4.1930. SARk 1407/17. Ulkoasianministeriön kirjelmä Yleisesikunnalle 12.5.1930. SARk 1407/17. KA.

⁶²³ Varsovan-sotilasasiamiehen kirjelmä osasto 2:lle N:o 41/s 4.8.1930. SARk 1407/17. Sähkösanoma Varsovan-sotilasasiamielelle paikan vastaanottamisesta ja luovuttamisesta H122 10/9W 30.5.1930. SARk 1407/17. Nimikirjanote 28808, Svensson, Antero Johannes. KA.

⁶²⁴ Nimikirjanote 28808, Svensson, Antero Johannes. Nimikirjanote 3590, Helsingius, Birger. KA. Leskinen (1999), s. 44–45.

välisiä yhteyksiä entisestään. Kesällä 1930 Yleisesikunnan osasto 2:n (vt.) päällikön, everstiluutnantti Ilmari Relanderin vastuulle siirtyivät oman toimen ohella Viron- ja Latvian-sotilasasiamiehen tehtävät Helsingistä käsin. Relander hoiti tehtäviä 14.6.1930–29.8.1931. Yleisesikunta perusteli Viron ja Latvian sotilasasiamiehen tehtävien siirtoa osasto 2:n päällikölle sillä, että tämä kävi muutenkin virkatehtäviensä vuoksi vähintään kaksi kertaa vuodessa Latviassa ja Virossa. Osasto 2:n päällikkö otti keväisin ja syksyisin osaa laajoihin tiedustelumateriaalin vaihtokonferensseihin ja hoiti tarvittaessa muutenkin tehtävänalaansa kuuluvia toimia.⁶²⁵

Viron sotaväen päällikkö Törvand kirjoitti Yleisesikunnan päällikkö Walleniukselle hyvä veli -kirjeen, jossa hän kiitteli Suomen tapaa järjestää Baltian sotilasasiamiehen toiminta. Samalla Törvand totesi, että Viro pyrki samankaltaiseen järjestelyyn mahdollisimman nopeasti. Kirjeessä painottuu kahden päällikön kahdenkeskisten keskusteluiden painoarvo sekä luottamuksellinen yhteistyö.⁶²⁶

Suomen ja Viron tiedusteluyhteistyö oli tässä vaiheessa jo niin syvää, ettei sotilasasiamiestä tarvinnut akkreditoida fyysisesti Tallinnaan. Viron sotilasasiamies vedettiin myös pois Helsingistä. Suomenlahden pohjassa kulkevien kaapeleiden kautta viestiliikenne liikkui ilman häiriöitä. Tiedusteluyhteistyö oli laajennut myös radiotiedusteluun Hallamaan oppien ja tuen avulla 1920-luvun lopulla. Suomalaiset olivat lahjoittaneet Viroon kaukokirjoituskoneen, joten jokapäiväinen viestiliikenne sujui vuorokauden ympäri. Suomi sai itse tukea viestitiedusteluun muun muassa japanilaisilta. Heidän tarjoamansa apu tuki suomalaisten Neuvostoliiton viestiliikenteen tiedustelua sekä mahdollisti Japanin agenttiverkoston tietojen saannin niiltä osin kuin niitä suomalaisille haluttiin luovuttaa.⁶²⁷

Yleisesikunta halusi pitää silmällä Saksan ja Neuvostoliiton sotilaspoliittisten suhteiden kehitystä. Tässäkin suhteessa Liettuaa pidettiin keskisen Itä-Euroopan keskeisenä toimijana. Puolan ja Liettuan kireät suhteet aiheuttivat päänvaivaa sotilasasiamiesten akkreditoiteja suunniteltaessa. Varsovan-sotilasasiamiestä ei ollut mahdollista akkreditoida Kaunasiin, mutta Liettuaan oli saatava järjestetyksi sotilasedustus. Liettua oli jäänyt syrjään reunavaltioiden yhteistoiminnasta keskinäisten aluekiistojen vuoksi ja ajautunut 1920-luvun alussa kahdenkeskisiin neuvotteluihin Neuvostovenäjän kanssa, mikä oli lisännyt epäluottamusta. 1920-luvun lopulla Liettua kuitenkin vaati huomion kiinnittämistä suuntaansa. Yleisesikunnassa ymmärrettiin tai ainakin puolustusministerille esitettiin Liettuan aseman merkityksen kasvu kansainvälisessä kentässä. Maasta oli saatavissa tietoja Saksan ja Neuvostoliiton suhteesta, mut-

⁶²⁵ Viron sotaväen päällikön kirje Suomen Yleisesikunnan päällikölle 350/II. 30.4.1930. SARk 1407/16. Nimikirjanote 1811, Relander, Ilmari. N:o 17 11.1.1933 ulkoasiainministeriön akkreditointi-ilmoitus 8.10.1931 N:25461. Yleisesikunnan päällikön kirjelmä puolustusministerille 639/IV 19.5.1930. SARk 1407/17. KA. Biografia teksti koskien Viron sotaväen päällikkö Johan Törvandia. http://www.esbl.ee/biografia/Juhan_T%5frvand. Luettu 5.4.2019.

⁶²⁶ Viron sotaväen päällikön kirje Suomen Yleisesikunnan päällikölle N:o 575/IV/ 2.5.1930. SARk 1407/17. KA.

⁶²⁷ Leskinen (1999), s. 52–65. USA:n sotaministeriön Special Service Unitin laatima selvitys Japanin entisten Pohjois-Euroopan-sotilasasiamiesten kuulustelujen pohjalta 30.9.1946. Luettavissa CIA:n sivuilta: Central Intelligence Agency, Special Collection Nazi War Time Disclosure Act, Onodera, Makoto Japanin sotilasasiamies. /specialCollection/nwcda8/201/ONODERA, MAKOTO 201-0000047 VOL. 2/ONODERA, MAKOTO 201-0000047 VOL. 2_0022.pdf, Secret Control, s. 2–8.

ta myös Itä-Euroopan tilannekuvan kannalta se oli keskeinen valtio. Tästä syystä Yleisesikunta esitti Berliinin-sotilasasiamiehen sivuakkreditointia maahan.⁶²⁸

Tukholmassa oli toiminut vuodesta 1924 saakka sotilasasiamiehenä majuri Carl Rothe. Hänet oli sivuakkreditoitu Norjaan ja Tanskaan. Kapteeni Rothe oli rakentanut erittäin läheiset ja luottamukselliset suhteet Ruotsin keskeisiin sotilashenkilöihin. Rothe kävi 12.2.–9.7.1927 suorittamassa joukko-osastopalveluksen polkupyöräpataljoona 1:ssä komppanianpäällikkönä, jolloin viransijaisena toimi kapteeni Edvin Bertel Rosenbröijer. Myöhemmin samainen jo majuriksi ylennetty Rosenbröijer akkreditoitiin 14. syyskuuta 1929 Tukholmaan Rothen seuraajaksi. Hänen valintansa tehtävään oli luonteva, sillä hän oli ehtinyt toimia ulkomaatoimistossa usean vuoden ajan, ja lisäksi hän oli hoitanut Rothen sijaistamisen hyvin. Rosenbröijerin akkreditointi herätti mielenkiintoa myös Ruotsissa.⁶²⁹

Suomen Lontoon-sotilasasiamiehen sivuakkreditointina säilyi edelleen Hollanti. Perusteluna Yleisesikunta esitti Hollannin rinnastamista yhä useammin Pohjoismaihin ja kansainvälisesti noussutta painoarvoa. Lisäksi Britannian-lähettilään, joka oli valtuutettu myös Hollannissa, todettiin hyötyvän sotilasasiamiehen sivuakkreditoinnista. Muutoin sotilasasiamiesverkoston esitettiin pysyvän samana. Seuraavana syksynä Yleisesikunnan esityksen mukaiset akkreditoinnit ja sivuakkreditoinnit olivat toteutuneet, lukuun ottamatta Moskovan-sotilasasiamiehen sivuakkreditointeja Tallinnaan ja Riikaan. Tukholman-sotilasasiamiehellä säilyi sivuakkreditointi Osloon ja Kööpenhaminaan. Pariisin-sotilasasiamies oli sivuakkreditoitu edelleen Belgiaan.⁶³⁰

Sotilasasiamiehen tehtäviin etsittiin upseereita pääosin Yleisesikunnan sisältä, mutta muutamissa tapauksissa myös ulkopuolelta. Tällainen poikkeus oli muun muassa Varsovaan akkreditoitu everstiluutnantti Svensson. Sotilasasiamiehet palvelivat yleensä noin kahdesta neljään vuotta tehtävässään. Monet heistä siirtyivät komennuksen jälkeen Yleisesikuntaan erilaisiin osasto 2:n tehtäviin. Toisaalta osa komennettiin joukko-osastoihin, jolloin tuore maakohtainen kokemus ja hiljainen tieto siirtyivät henkilön mukana.⁶³¹

Hankittua kokemusta ei siis aina osattu hyödyntää, vaikka pienen valtion tiedusteluresurssien kannalta se olisi ollut aiheellista. Walleniuksen kaudella on nähtävissä sotilasasiamiesten uudelleenkäyttöä sotilasasiamiehen tehtävässä tai muissa tiedustelun tehtävissä. Esimerkkinä uudelleen akkreditoinnista voidaan pitää eversti Aejmelaeus-Äimää, joka palettuaan Neuvostoliitossa akkreditoitiin Lontooseen. Pääosin tehtävät löytyivät kuitenkin osasto 2:sta. Yleisesikuntaan palanneiden Moskovan-sotilasasiamiesten haasteena on voinut olla myös luottamuskysymys, joka ei niinkään ollut henkilökohtainen vaan järjestelmään liittyvä. Neuvostoliiton vastavakoilun työmenetelmät tuntien takaisin Suomeen palanneet upseerit olivat järjestelmän näkökulmasta myös haaste. Ketkä heistä uskallettiin päästää käsiksi tiedustelumateriaaleihin? Toi-

⁶²⁸ Yleisesikunnan päällikön kirjelmä puolustusministerille 639/IV 19.5.1930. SARk 1407/16. Nimikirjanote 23636, Lilius, Runar Oscar. KA.

⁶²⁹ Nimikirjanote 28142, Rothe, Carl. Nimikirjanote 28129, Rosenbröijer, Bertel. KA. Sjöblom (2018), s. 109–111. Lehti (1992), s. 124–125.

⁶³⁰ Yleisesikunnan päällikön kirjelmä puolustusministerille 639/IV 19.5.1930. SARk 1407/16. KA. Elfvengren (2000), s. 72–75.

⁶³¹ Sotilasasiamiesten 1925–1930 nimikirjanotteet. Katso liite 1. Nimikirjanote 28808, Svensson, Antero.

saalta Neuvostoliiton tuntevaa ja venäjän kielen taitoista henkilöstöä oli suhteellisen vähän, ja heidän ammattitaitonsa hyödyntäminen oli ensiarvoisen tärkeää.⁶³²

Sotilasasiamiesverkoston muovattavuus oli ominaista 1920-luvun jälkipuoliskolla. Improvisoidut ratkaisut onnistuttiin toteuttamaan jälkeenpäin arvioituna kohtalaisesti. Järjestelmä oli yllättävän ketterä, joten sotilasasiamiesverkostoa voitiin kaventaa ja laajentaa tarvittaessa. Osa viroista oli myös täyttämättä ajoittain taloudellisista syistä ja ajoittain virkaa hoitaneen sotilasasiamiehen henkilökohtaisten syiden vuoksi. Tiedonhankintaa supistukset luonnollisesti haittasivat. Resurssien rajallisuuden vuoksi Suomen sotilasasiamiesverkoston toimintamahdollisuuksia pyrittiin lisäämään sivuakkreditoinneilla. Kun virkoja ei ollut mahdollista perustaa lisää, sotilasasiamiehiä pyrittiin sivuakkreditoimaan valtioihin, joissa tapahtumat olivat sotilaallisesti tai sotilaspoliittisesti mielenkiintoisia. Sotilasasiamiesten tiedonhankintaa pyrittiin tehostamaan antamalla tehtäväksi seurata epävirallisesti akkreditointimaan läheisiä valtioita. Toisaalta Yleisesikunta näyttää myös pyrkineen toimimaan sivuakkreditoinneissa joustavasti.⁶³³

4.7.3. Läntisen tiedustelu yhteistyön tukija erotetaan

Yleisesikunnan päällikkö Wallenius ei malttanut pysyttäytyä erillään politiikasta, vaan hän kuittasi arvostelut toteamalla sotilaspolitiikan olevan osa hänen tehtäviään. Wallenius loi läheiset suhteet etenkin Ruotsin ja Puolan yleisesikuntiin. Suomen ja Puolan sotilastiedustelu olivat tehneet läheistä yhteistyötä jo 1920-luvun alusta saakka, mutta yhteistyö tiivistyi niin agenttiedustelussa kuin tietojenvaihdossakin. Reunavaltioista erityisesti Puolan ja Viron kanssa tehty läheinen tiedustelu yhteistyö harmitti erityisesti brittejä.⁶³⁴

Tehtävässään toimiessaan Wallenius oli matkustanut hyvin paljon ja vierailut ahkerasti eri valtioiden sotilaallisen ja poliittisen johdon vieraana. Erityisesti välit Ruotsiin olivat erittäin tiiviit. Wallenius näyttääkin painottaneen erityisesti Suomen ja Ruotsin sotilaallista yhteistyötä. Wallenius piti yhteyttä kollegaansa Ruotsin yleisesikunnan päällikköön Carl Gustaf Hammarskjöldiin kirjeitse ja poikkesi keskustelemassa tämän kanssa myös yksityismatkoillaan Ruotsiin. Keskustelun aiheena oli luonnollisesti Suomen ja Ruotsin sotilaallinen yhteistyö, jonka eteen Wallenius teki paljon töitä.⁶³⁵

Luottamuksellisten henkilösuhteiden rakentamista ja ylläpitoa vaikeutti muun muassa Yleisesikunnan päällikkö Walleniuksen oma toiminta. Suomen Tukholman sotilasasiamies Rosenbröijer joutui muun muassa ikävään välikäteen asemamaassaan Walleniuksen Lapuan liikkeeseen liittyvän toiminnan myötä. Walleniuksen sekaantuminen Lapuan liikkeen toimintaan sai aikaan hienoja säröjä Suomen ja Ruotsin suhteeseen. Sotilasasiamies Rosenbröijer raportoi Ruotsin poliittisten piirien kasva-

⁶³² Sotilasasiamiesten 1918–1930 nimikirjanotteet. Katso liite 1.

⁶³³ Yleisesikunnan päällikön kirjelmä puolustusministerille 639/IV. 19.5.1930. SARk 1407/16. Yleisesikunnan päällikön kirjelmä puolustusministerille 1319/IV 5.11.1930. SARk 1407/16. KA. Elfvengren (2000), s. 70–72.

⁶³⁴ Walleniuksen muistiinpanot Tukholman-matkalta 8.–10.5.1929. T 21644/1. KA. Strelbitskij (2004), s. 122–130. Kotakallio (2014), s. 202–203.

⁶³⁵ Walleniuksen muistiinpanot Tukholman-matkalta 8.–10.5.1929. T 21644/1. Nimikirjanote 9306, Wallenius Kurt. *Ye-toiminta ja ulkomainen toiminta*. Kurt Martti Walleniuksen yksityiskokoelma. KA.

vasta varovaisuudesta Suomea kohtaan Neuvostoliiton hyökkäyksen sattuessa. Keskusteluissa Rosenbröijer oli törmännyt ruotsalaisten säikähtäneeseen näkemykseen suomalaisten kevyestä suhtautumisesta sodan ja rauhan kysymyksiin.⁶³⁶

Wallenius jatkoi kirjeenvaihtoaan ulkomaisten upseereiden kanssa tultuaan erotetuksi virastaan. Yhteydet eivät siis katkenneet, vaikka Wallenius erotettiin tehtävästään. Yleisesikunnan päällikkönä Wallenius näyttää suosineen läheisiä, suoria ja avoimia suhteita ulkomaisten armeijoiden sotilasjohtoon. Pitkäaikaiseen edeltäjäänsä Enckelliin ja tämän viransijaiseen Heinrichsiin verrattuna Walleniuksen toimintatapa oli suurempi ja julkeampi.⁶³⁷

Kuva 24: Eversti Kurt Martti Wallenius. Kuva Sotamuseo.

Yleisesikunnan päällikkönä Wallenius näyttää olleen kuitenkin pidetty esimies, joskin hänen kautensa aluksi Enckellin sihteeri kirjoitti päiväkirjaansa jääkäreiden vieneen kaikki käytöstävät Yleisesikunnasta. Enckellin perheen perheystävän arvio saattoi olla myös henkilökohtaisesti väritynyt. Yleisesikunnan henkilöstölle, joka oli tottunut työskentelemään läheisesti Enckellin ja Heinrichsin kanssa, Walleniuksen tapa johtaa työskentelyä on voinut olla aluksi šokki. Yleisesikunnan työskentelystä vuonna 1929 laaditussa kronikassa on kuitenkin nähtävissä henkilöstön hyvä ja huumorintajuinen henki. Kronikassa on leikkisästi huomioitu koko henkilökunta ottaen huomioon edellisvuosien hankaluudet, kuten Aejmelaeus-Äimän palaminen Pietarissa. Yleisesikun-

nan päällikköä luonnehdittiin sekä omien upseereiden että ulkomaalaisten ”jumaloimaksi”. Kronikkaan on myös kuvattu Walleniuksen persoonan kahtiajakautuneisuus: toisaalta hän näyttää nauttineen edustamisesta etenkin kansainvälisellä kentällä, mutta toisaalta hän kaipasi Lappiin. Tämä ei jäänyt alaisilta huomaamatta.⁶³⁸

Walleniuksen edeltäjällä Enckellillä oli ollut läheisiä yhteyksiä Eurooppaan asettuneisiin valkoisten venäläisten emigranttipiireihin. Myös Walleniuksen johdolla Yleisesikunta näyttää tehneen yhteistyötä näiden piirien kanssa. Tosin emigranttien tiedusteluorganisaatiot tekivät läheistä yhteistyötä Euroopan valtioiden tiedustelupalveluiden ja sotilastiedusteluiden kanssa, joten Suomi ei tässä suhteessa ollut poikkeus. Kesällä 1927 ilmi tullut sabotaasiskandaali liitettiin julkisuudessa Walleniuksen Yleisesikun-

⁶³⁶ Tukholman-sotilasasiamiehen kirjelmä Yleisesikunnan päällikölle D. N:o 223/30 22.11.1930. SARk 1407/17. KA. Sjöblom (2018), s. 222–223, 380–383. Lehtola (1994), s. 141–143, 152–153.

⁶³⁷ Nimikirjanote 9306, Wallenius, Kurt. *Ye-toiminta ja ulkomainen toiminta*. Kurt Martti Walleniuksen yksityiskokoelma. KA. Lehtola (1994), s. 141–143.

⁶³⁸ Yleisesikunnan päällikön sihteerin päiväkirjat 1924–1926, 17.10.1925–30.1.1926, s. 133–135. Herman Gummeruksen yksityiskokoelma. *Yksi kronikka YE:stä – tehtynä ja sepitettynä armon vuonna 1929. Ye-toiminta ja ulkomainen toiminta*. Kurt Martti Walleniuksen yksityiskokoelma. KA.

taan, jonka väitettiin tukeneen valkoemigranttien terrori-iskua Neuvostoliittoon. Epäily ei todennäköisesti ollut täysin tuulesta temmattu.⁶³⁹

Walleniuksen asema Yleisesikunnan päällikkönä ei sopinut hänen oikeistosympatioihinsa. Julkinen esiintyminen Lapuan liikkeen edustajien kanssa talonpoikaismarssilla ei parantanut Walleniuksen asemaa Lapuan liikkeen äärimmäisten toimien kärjistyessä ja kansan mielipiteen kääntyessä sitä vastaan. Yleisesikunnan päällikkö ei näyttänyt käsittävän asemaansa, jonka vuoksi hänen olisi pitänyt pysyttäytyä syrjässä poliittisista vehkeilyistä. Britannian lähetystön henkilöstö ja sotilasasiamies majuri Stewart-Cox seurasivat Suomen oikeistovallankaappauksen uhan kehittymistä. Walleniusta pidettiin keskeisenä tekijänä antikommunistisessa toiminnassa ja Yleisesikunnan vahvana linkkinä Puolaan. Myös osasto 2:n päällikkö Ilmari Relander nähtiin vahvana reunavaltioiden tiedustelu-yhteistyön kannattajana. Suhteiden Britanniaan katsottiin jäävän Ruotsin ja Puolan yhteyksien varjoon.⁶⁴⁰

Lapuan liikkeen toiminta huipentui Ståhlbergin presidenttiparin kyyditykseen Helsingin Kulosaaresta Joensuuhun. Lapuan liike oli aikansa harrastanut vasemmistopoliitikkojen kyydityksiä itärajalta, mutta presidenttiparin kyyditys käänsi mielipiteen sitä vastaan. Ståhlbergien Joensuun-kyydityksen organisoivat humalassa Walleniuksen alainen pitkän linjan tiedustelumies Eero Kuussaari. Ilmaan jäi epäily Walleniuksen osuudesta kyyditykseen, vaikka suoraa näyttöä ei ollutkaan. Wallenius joutui kantamaan vastuunsa alaisensa toimista. Sotaväen päällikkö Aarne Sihvo käski 1. Divisioonan komentajan kenraalimajuri Oeschin pidättämään vanhan ystävänsä Walleniuksen 22. lokakuuta 1930. Viisi päivää myöhemmin, 27. lokakuuta, valtioneuvoston kansliassa päätettiin suunnata laaja selvitystyö Yleisesikuntaan, jotta Walleniuksen kytkökset ja mahdolliset salaiset ulkopoliittiset pyrkimykset saataisiin selville. Samalla Wallenius vapautettiin tehtävästään Yleisesikunnan päällikkönä ja siirrettiin reserviin. Yhteys Lapuan liikkeeseen maksoi lopulta Yleisesikunnan päällikkö Walleniukselle hänen sotilasuransa.⁶⁴¹

⁶³⁹ Kotakallio (2014), s. 185–198. Mainio (2015), s. 98–111. Lehtola (1994), s. 141–143.

⁶⁴⁰ Lehtola (1994), s. 152–153. Kotakallio (2014), s. 202–203.

⁶⁴¹ Lehtola (1994), s. 172–173. Jutikkala Eino, *Presidentin päiväkirja II – Lauri Kristian Relanderin muistiinpanot vuosilta 1928–1931*, Weilin+Göös, 1967, s. 530–531. Määttä Vesa, *K. L. Oesch – Ylivoimaa vastassa*, Gummerus 2015, s. 26, 100–103. Seppälä, Helge, *Karl Lennart Oesch – Suomen pelastaja*, 1998, s. 57–59. Virkaansa Wallenius ei saanut pyynnöstä huolimatta takaisin. Yleisesikunnan entinen päällikkö työllisti tilastotoimistoa ja entisiä alaisiaan Mäntsälän kapinan yhteydessä. Pääsihteerin toimi Pohjanmaalla Kosolan talon yläkerrassa toi paitsi rahaa haastavassa tilanteessa olleelle perheelle mutta myös satoi Walleniuksen yhä vahvemmin äärioikeistoon. Mäntsälän kapinan huipennuttua kenraalimajuri Lauri Malmberg pidätti viskin voimalla ystävänsä Walleniuksen. Leskinen (1994), s. 200–213. Wallenius toimi Lapin ryhmän komentajana vuonna 1939.

IDÄN UHKA KASVAA KARL LENNART OESCHIN KAUDELLA 1930–1939

5.1. Oesch tulee johtoon vaikealla hetkellä

Kenraalimajuri Karl Lennart Oeschin ura Yleisesikunnan päällikkönä alkoi dramaattisesti. Syksyllä 1930 hän oli vielä 1. Divisioonan komentaja ja Helsingin varuskunnan päällikkö, joka vastasi Helsingin sotilaallisesta turvaamisesta. Uusi tehtävä Yleisesikunnan päällikkönä ei olisi voinut alkaa vaikeammasta tilanteesta: Oeschin raskaaksi tehtäväksi tuli pidättää Wallenius. Oesch ja Wallenius olivat tunteneet toisensa jääkäriajoista saakka. Wallenius oli sotkeutunut vuosikymmenen vaihteessa yhä syvemmälle Lapuan liikkeen oikeistopoliittiseen toimintaan. Oeschia on kuvattu vahvasti kultaisen keskities kulkijaksi, joka ei arvostanut ääripäitä, olivatpa ne sitten oikeistolaisia tai vasemmistolaisia. Walleniuksen toiminta Yleisesikunnan päällikkönä oikeaa ääripäätä tukien ei tästä syystä todennäköisesti miellyttänyt Oeschia.⁶⁴²

Yleisesikunnan päällikkö Oesch oli kotoisin Karjalan kannaksen Pyhäjärveltä. Hän syntyi syntyperältään sveitsiläisten vanhempien tehtailija Christian ja Anna Oeschin perheen kuudenneksi lapseksi. Hän varttui Kannaksella ja Tohmajärvellä – ja Kannaksella vietetty lapsuus oli huoleton. Koulua hän kävi Tohmajärvellä, Viipurissa sekä Sortavalassa, jossa hän kirjoitti ylioppilaaksi vuonna 1911. Suomen suuriruhtinaskunnan pääkaupunki Helsinki houkutteli karjalaispojan sykkeeseensä. Lennart muutti perheystävän Jalmari Finnen asuntoon, jonka huoneiston yhden huoneen isovelji oli jo varannut. Nuori mies opiskeli Helsingin yliopistossa luonnontieteitä lähes neljän vuoden ajan vuosina 1911–1915. Opintojensa loppuvaiheessa nuoren miehen oikeudentunto ei kestänyt venäläistämistoimenpiteitä ja hän alkoi etsiä mahdollisuuksia vastatoimiin.⁶⁴³

Vuoden 1915 alussa tarjoutui tilaisuus lähteä Saksaan koulutukseen. Oesch tarttui tähän tilaisuuteen kuten moni muukin. Tämä oli häneltä sikäli erikoinen päätös, ettei hän ollut kiinnostunut aseista, aseellisista konflikteista puhumattakaan. Verrattuna esimerkiksi lähes samanikäiseen Walleniukseseen Oesch oli luonteeltaan erilainen – maltillinen ja pohdiskeleva.⁶⁴⁴

Pfadfinder-kurssi alkoi 25. helmikuuta 1915, ja sitä seurasi ensimmäinen sotakokemus Missejoella kesäkuussa 1916. Oesch osallistui monille erikoiskoulutuskursseille Libaussa ja vieraili myös erikoistehtävissä Suomessa Walleniuksen tavoin joulukuussa 1916. Polangenissa järjestettiin räjäytys- ja sabotaasikurssi, jolle myös Oesch ja Wallenius ottivat osaa. Kurssilla opeteltiin paitsi räjähteiden käyttöä myös pistoolin

⁶⁴² Määttä (2015), s. 26, 100–103. Seppälä (1998), s. 57–59, 98–102.

⁶⁴³ Jääkärien elämäkerraston ainekset 2127, Oesch, Karl Lennart. Nimikirjanote 32981, Oesch, Karl Lennart. KA. Määttä (2015), s. 15–31, 100–103. Seppälä (1998), s. 57–59, 98–102.

⁶⁴⁴ Jääkärien elämäkerraston ainekset 2127, Oesch, Karl Lennart. KA. Määttä (2015), s. 15–31.

ja kiväärin käsittelyä kiinnijäämistilanteiden varalle. Koulutuksen tarkoituksena oli kouluttaa miehiä toimimaan Suomessa vastarintana venäläisten miehitysvallalle.⁶⁴⁵

Kuva 25: *Majuri Karl Lennart Oesch. Hän toimi lähes koko 1930-luvun Yleisesikunnan päällikkönä. Oeschin kausi alkoi vaikeissa merkeissä hänen joutuessa pidättämään edeltäjänsä. Alkuperäistä kuvaa rajattu. Kuva Sotamuseo.*

Sotakorkeakoulunsa Oesch kävi Ranskassa. Aluksi hän osallistui lyhyemmille kursseille ja kehitti ontuvaa ranskan kielen taitoaan. Sotakorkeakoulun paikka ei ollut kovin selvä, sillä 1920-luvun alussa Yleisesikunnan päällikkönä toiminut Enckell pyrki saamaan Ranskan kurssien harvat paikat valitsemilleen luutnantteille. Enckell sovelsi tässä kohtaa vanhaa venäläistä tapaa kouluttaa yleisesikuntaupseerit jo varsin varhaisessa vaiheessa. Hänen ajatusmaailmaansa ei mahtunut ajatus jääkäritaustaisten jo hieman korkeampaan sotilasarvoon ehtineiden upseereiden kouluttamisesta. Mahdollisesti Enckellin järkkymättömyyden taustalla olivat upseerikoulutuksen pitkän perinteen muutoseikat.⁶⁴⁶

Ranskasta Suomeen palattuaan Oesch toimi tuoreen Sotakorkeakoulun johtajana vuodesta 1926 eteenpäin kehittäen opetuksen tasoa ja pyrkien kansallisten erityisolojen huomioonottamiseen upseereiden koulutuksessa. Ranskasta saadut ajatukset ja opit olivat kuitenkin suurvallaan oppeja, ja sen vuoksi ne oli sovitettava erikseen Suomen oloihin sopiviksi. Samoin oli sovitettava myös muista valtioista hankitut opit. Kun Oesch siirtyi tehtävästään 1. Divisioonan komentajaksi kesällä 1929, hänen tilalleen koulun johtoon palasi Ranskan sotakorkeakoulusta Yleisesikunnan päällikön toimea sijaisena hoitanut Erik Heinrichs. Jo reilu vuosi myöhemmin Oesch nimitettiin Yleisesikunnan päälliköksi.⁶⁴⁷

Yleisesikunnan päällikön tehtävän vastaanottamisen ehdoksi Oesch oli esittänyt Walleniuksen läheisimpien upseereiden siirtoa muihin tehtäviin Yleisesikunnan ulkopuolelle. Osasto 2:n päällikkö Relander, joka oli ollut läheinen Walleniuksen kanssa, yritettiin vaihtaa jo vuodenvaihteessa 1930 Berliinin-sotilasasiamiehenä työskennelleeseen Martolaan. Ilmeisesti Martola ei vielä tuolloin päässyt irtautumaan tehtävästään. Osasto 2:n johtoon nousi siis väliaikaisesti, ennen Martolan nimitystä, eversti Per Zilliacus.⁶⁴⁸

Relander oli kiistelty hahmo vankasta osaamisestaan huolimatta. Hän oli aiheuttanut harmistusta Britannian tiedusteluorganisaatiossa läheisillä suhteillaan Puolaan. Tästä

⁶⁴⁵ Jääkärien elämäkerraston ainekset 2127, Oesch, Karl Lennart. KA. Määttä (2015), s. 47–50.

⁶⁴⁶ Nimikirjanote 32981, Oesch, Karl Lennart. KA. Määttä (2015), s. 83–99. Sergeev (2007), s. 18–19.

⁶⁴⁷ Sama.

⁶⁴⁸ Nimikirjanote 1811, Relander, Ilmari. Yleisesikunnan päällikön henkilökohtainen kirjelmä Berliinin-sotilasasiamiehelle 267/IV/henk. 23.12.1930. SArk 1407/16. KA. Jutikkala (1967), s. 530–531. Suomen jääkärien elämäkerrasto (1938), s. 452–453. Kotakallio (2014), s. 202–203.

syystä britit arvostivat Zilliacusta huomattavasti Relanderia enemmän. Vaihto Martolaan tapahtui vasta kesällä 1931. Relander jäi vielä tuolloin hoitamaan Viron ja Latvian sotilasasiamiehen tehtävää, jota hän oli hoitanut muiden tehtäviensä ohessa. Tallinnan-sotilasasiamiehen tehtävät pysyivät hänen vastuullaan aina elokuun loppuun 1931 saakka.⁶⁴⁹

Oeschin vaatimalla Yleisesikunnan päällikkö Walleniusta lähellä olleiden henkilöiden vaihdolla oli kauaskantoisia seurauksia, tosin vaihdokset olivat varsin perusteltuja. Keskeisimmäksi muutokseksi näyttää muodostuneen osasto 2:n päällikön vaihdos, jonka Relander näyttää ottaneen henkilökohtaisella tasolla raskaasti. Osasto 2:n päällikkönä pitkään toiminutta Relanderia kuvattiin nimikirjan henkilöarvioinneissa rehelliseksi ja vankaksi luonteeksi, joka oli kuitenkin epäileväinen ja helposti kiihastuva. Relander siirrettiin syyskuun alussa vuonna 1931 Hämeen Ratsurykmentin komentajaksi. Urallaan etenemisestä huolimatta ilmeisesti yksityiselämä ajoi Relanderin lopulliseen ratkaisuun. Marraskuun 18. päivänä 1932 everstiksi ylennyt entinen tiedustelun ylin johtaja päätyi ampumaan itsensä joukko-osastossaan omassa asunnossaan.⁶⁵⁰

Päätöksen taustalla vaikutti todennäköisesti monta tekijää. Relanderilla oli velkoja, joita olivat taanneet hänen sukulaismiehensä Emerik Olsoni. Hän oli kuitenkin lyhentänyt velkojaan ja hoitanut asiaa tunnollisesti eteenpäin ennen kuolemaansa. Lopulta summa, 5 000 markkaa⁶⁵¹, ei edes ollut erityisen suuri. Toisaalta se on voinut olla vain osa veloista. Joka tapauksessa velat muodostivat haavoittuvuuden, joka on myös aiheellista ottaa huomioon siirron syitä arvioitaessa. Siirto Hämeen Ratsurykmentin komentajaksi Lappeenrantaan osasto 2:n päällikön tehtävästä oli todennäköisesti henkisesti erittäin raskas. Uudessa tehtävässään Relander joutui järjestämään kaukana Yleisesikunnasta muun muassa omaistenpäivää, ja se on voinut tuntua raskaalle entisten kansainvälisten tiedustelutehtävien jälkeen. Brittien Virosta saamien tietojen mukaan Relanderin siirron taustalla on voinut olla myös Yleisesikunnan päällikön Walleniuksen erottaminen tehtävästään. Brittien arvio näyttää osuneen oikeaan.⁶⁵²

5.2. Neuvostoliiton nousu herättää Yleisesikunnan

Kenraalimajuri Oesch toimi Yleisesikunnan päällikkönä käytännössä koko 1930-luvun. Sotilaspoliittinen tilanne oli 1930-luvulla hyvin erilainen kuin 1920-luvulla. Teknologian kehittyminen kiihtyvässä tahdissa asetti omat haasteensa pienen valtion mukana pysymiselle. Talous ei mahdollistanut suuria hankintoja, vaikka samanaikai-

⁶⁴⁹ Nimikirjanote 1811, Relander, Ilmari. Yleisesikunnan päällikön henkilökohtainen kirjelmä Berliinin-sotilasasiamiehelle 267/IV/henk. 23.12.1930. SArk 1407/16. KA. Jutikkala (1967), s. 530–531. Suomen jääkärien elämäkerrasto (1938), s. 452–453. Kotakallio (2014), s. 202–203.

⁶⁵⁰ Sotilaskantakortti Relander, Ilmari. Ilmoitus kuolemantapauksesta 19.11.1932. Nimikirjanote 1811, Relander, Ilmari. KA.

⁶⁵¹ Nykyrahassa noin 1 800 euroa. Rahan ostovoima oli luonnollisesti erilainen. <http://apps.rahamuseo.fi/rahanarvolaskin#FIN> Luettu 1.6.2019.

⁶⁵² Nimikirjanote 1811, Relander, Ilmari. Yleisesikunnan päällikön henkilökohtainen kirjelmä Berliinin-sotilasasiamiehelle 267/IV/henk. 23.12.1930. SArk 1407/16. KA. Ilmari Relanderin kirjeet Emerik Olsonille 31.3.1932, 27.6.1932, 10.9.1932. Keskinäinen Henkivakuutusyhtiö Salaman kirje lainantakaajille 24.1.1933. Olsoni, Emerik, COLL.164.82. Helsingin yliopiston kirjaston arkisto. Suomen jääkärien elämäkerrasto (1938), s. 638. Elfvingren (2000), s. 192–198.

sesti Neuvostoliitto kehitti rajan takana puna-armeijaa kovaa vauhtia. Puolustusvoimissa oli tehtävä uudistuksia, jotta Suomi kykenisi edes jotenkin pysymään mukana kehityksessä. Oeschin kaudella luovuttiin kaaderipohjaisesta liikekannallepanojärjestelmästä ja siirryttiin alueelliseen liikekannallepanojärjestelmään. Puolustus suunnitelmat laadittiin uudelleen ja hyökkäyspainotteisista ajatuksista luovuttiin. Puolustushallinnon organisaatiota uudistettiin vahvasti ylimmän sotilasjohdon uudelleenjärjestelyn myötä 1930-luvun loppupuolella.⁶⁵³

Neuvostoliitto oli aloittanut vuonna 1928 ensimmäisen viisivuotissuunnitelmansa toimeenpanon. Suunnitelman tehtävänä oli nostaa maan armeija Euroopan johtavien maiden armeijoiden tasolle. Neuvostoliiton talous valjastettiin kokonaisuudessaan armeijan tarpeiden tyydyttämiseen. Maan talous alkoi vakiintua 1930-luvun alkupuolella. Sisäpoliittisesti maa oli kuitenkin epävakaa, ja tyytymätön kansa eli puutteen keskellä. Etenkin talonpoikien keskuudessa kollektivisoinnit aiheuttivat laajaa tyytymättömyyttä, ja samanaikaisesti armeijan varustelutaso kohentui nopeasti siihen suunnattujen varojen myötä. Euroopassa Saksa oli noussut jaloilleen jo 1920-luvun puolella, ja se käynnisti mittavan yhteistyön Neuvostoliiton kanssa 1920-luvun puolivälissä. Neuvostoliiton ja Saksan taloudellinen yhteistyö sekä Saksan tarjoama koulutus ja materiaaliapu jatkuivat 1930-luvun alun ajan. Maat tekivät yhteistyötä myös sotilastiedustelussa.⁶⁵⁴

Suomalaisten lisäksi Saksan ja Neuvostoliiton armeijoiden kehitystä seurasivat tarkkaan muutkin tahot. Muun muassa Yhdysvallat seurasi Euroopan tilannetta tiiviisti sotilasasiamiestensä kautta. Neuvostoliiton nousua seurasi Suomen virallisista tahoista Moskovan-sotilasasiamiehen lisäksi lähetystön henkilökunta Moskovassa sekä konsuliviraston henkilökunta. Tietoja vaihdettiin ulkoasiainministeriön ja Yleisesikunnan välillä ilman selvää tehtävänalakohtaista rajaa. Ulkoasiainministeriön työntekijät seurasivat myös sotilaallisia asioita, ja sotilasasiamiehen harvoista säilyneistä raporteista voidaan päätellä tämän seuranneen myös taloudellista ja poliittista kehitystä. Edellä mainitut tekijät kietoutuivat tiiviisti yhteen erityisesti Neuvostoliitossa. Yhteistyö Yleisesikunnan ja ulkoasiainministeriön välillä näyttää löytäneen ainakin Moskovassa tasapainon. Suomen koko sotilasasiamesverkosto oli edelleen 1930-luvulla suunnattu seuraamaan Neuvostoliittoa ja asemamaiden suhdetta siihen.⁶⁵⁵

Yhteistyössä oli kuitenkin myös ongelmia. Ulkoasiainministeriössä oltiin kuitenkin pettyneitä Yleisesikunnan tiedonjakamiseen. Yleisesikuntaan vuoden 1931 aikana toimitettujen 204 poliittisen raportin vastineeksi ei ollut saatu juuri ollenkaan jäljennöksiä sotilasasiamiesten raportoinnista, jossa uskottiin olevan myös poliittisen tason tietoja. Yleisesikunta vastasi ulkoasiainministeriölle ohjanneensa sotilasasiemiehet antamaan tietoja suoraan lähettiläälle, jonka kautta ne luonnollisimmin menisivät eteenpäin. Vuoden 1931 raportoinnista todettiin myös se, että tiedonhankinta oli

⁶⁵³ Saikkonen, Tomi, *Henkilötappioiden täydennys talvi- ja jatkosodassa*, pro gradu -tutkielma, Maanpuolustuskorkeakoulu 2007, s. 9–11. Rätinen, Juha, *Kaaderiperustamisesta aluejärjestelmään – Suomalaisen liikekannallepanojärjestelmän kehittyminen 1918–1935*, Maanpuolustuskorkeakoulu 2018, s. 73–75.

⁶⁵⁴ Ericson, John, *The Soviet High Command – A Military-Political History 1918–1941*, Westview Press 1984, s. 159–163, 283. Lahdenperä (1995), s. 16–23.

⁶⁵⁵ Sotilasparaati Pietarissa 7. marraskuuta 1936, N:o 1014 14.11.1936. 16 K Venäjä – Neuvostoliitto. UMA. Ulkoasiainministeriön Venäjä-mapista K 16 on nähtävissä 1930-luvulla tiivistynyt yhteistyö Neuvostoliiton osalta. *Ohjeita Suomen sotilasasiemiehille ulkomailla* 397/IV/26 sal. T 20317/1. KA. Kock, Scott Alan, *Watching the Rhine, U.S. Army Military Attaché reports and the resurgence of the German army 1933–1941*. Duke University 1990, s. 26–28, 70–76.

painottunut sotateknisen kehityksen seuraamiseen. Vuoden 1932 tiedonhankinnan painopisteen luvattiin siirtyvän yleisiin ja sotilaspoliittisiin tietoihin painottuen erityisesti Neuvostoliittoon, jolloin vastavuoroisuuden katsottiin toteutuvan paremmin.⁶⁵⁶

Suomen sotilastiedustelun tiedonhankintaa hankaloitti erityisesti 1930-luvun alussa erittäin tiukka taloudellinen tilanne. Sotilasasiamiesverkostoa ei saatu kattamaan kaikkia niitä valtioita, joista tietoja olisi tarvittu. Aukkoa paikkasi osaltaan Suomen tiedusteluyhteistyö, joka laajeni 1930-luvulle tultaessa. Perinteisten reunavaltioiden tiedustelutiedon vaihdon lisäksi yhteistyötä tehtiin yhä suuremmissä määrin Britannian, Ranskan ja Japanin kanssa. Myös Suomen ja Puolan sotilastiedustelun yhteistyö jatkui 1930-luvulla. Erityisesti Japani aktivoitui Euroopan suunnalla 1930-luvun alussa. Taustalla vaikutti kasvava konfliktin uhka Neuvostoliiton kanssa. Japanin sotilasasiamies, majuri Taketo Kawamata akkreditoitiin aluksi Riikaan ja hieman myöhemmin Helsinkiin ja Tallinnaan.⁶⁵⁷

Tiedusteluyhteistyö näyttäytyy 1930-luvun Euroopassa useisiin suuntiin haarautuvina yhteyksinä. Euroopan ulkopuoliset valtiot, kuten Yhdysvallat ja Japani, näyttäytyvät tässä yhteydessä sotilasasiamiestensä kautta operoivina toimijoina, joilla näyttää olleen yhteisenä intressinä hankkia tietoja Neuvostoliitosta. Japanilaiset ja amerikkalaiset sotilasasiamiehet rakensivat verkostonsa Eurooppaan. Myöhemmin 1930-luvulla Japanin sujuvasti venäjää puhunut sotilasasiamies Makoto Onodera järjesteli Eurooppaan Neuvostoliiton vastaisen tiedusteluverkoston värväten agentteja useista valtioista. Onodera oli saanut japanilaiseen tapaan pitkän tiedustelukoulutuksen erityisesti Neuvostoliittoon painottuen. Puolan yleisesikunnan osasto 2 luovutti niin Yhdysvaltojen kuin Japaninkin maahan akkreditoimille sotilasasiamiehille tietoja Neuvostoliiton dislokaatiosta ja viestiliikenteen salausten menetelmästä. Myös Puola ja Ranska tekivät erittäin läheistä yhteistyötä. Suomen ja Puolan tiedusteluorganisaatiot lähentyivät entisestään Yleisesikunnan päällikkö Oeschin aikana.⁶⁵⁸

Suomen sotilasasiamiehet pysyivät Yleisesikunnan päällikön alaisuudessa vuoteen 1937 saakka, vaikka osasto 2:n päällikkö sekä tilasto- ja ulkomaatoimistojen päälliköt pääasiallisesti ohjasivat työskentelyä. Oesch luki ja kommentoi henkilökohtaisesti sivumarginaaleihin sotilasasiamiesten lähettämiä raportteja. Ajoittain kommenttien sävy oli varsin karkäs mutta silti asiallinen. Mielenpitoita tai toimenpiteitä herättäneisiin raportteihin Oesch kirjoitti näkemyksensä ja kiitauksensa. Sotilastiedustelujärjestelmä oli 1930-luvulla työnjaoltaan kehittynyt, ja se oli käytännössä kokonaan osasto 2:n hoidossa.⁶⁵⁹

Huolimatta yhteistyön laajenemisesta valtioiden kesken erityisesti 1930-luvun loppua leimaa vahvasti epäluulon syveneminen kansainvälisessä politiikassa. Mantšurian kriisi ja Espanjan sisällissota nousivat vuosikymmenen suurimmiksi kriiseiksi ennen

⁶⁵⁶ Ulkoasiainministeriön kirjelmä Yleisesikunnalle 60/338 K 24.11.1932. Yleisesikunnan kirjelmä ulkoasiainministeriölle N:o 346/IV 8.12.1932. 5 E 8. UMA.

⁶⁵⁷ Chiharu (2008), s. 122–126. Luettavissa CIA:n sivuilta: Central Intelligence Agency, Special Collection Nazi War Time Disclosure Act, Onodera, Makoto Japanin sotilasasiamies. /specialCollection/nwcd8/201/ONODERA, MAKOTO 201-0000047 VOL. 2/ONODERA, MAKOTO 201-0000047 VOL. 2_0022.pdf, Secret Control, s. 1–14.

⁶⁵⁸ Chiharu (2008), s. 122–126. Krzak, Andrzej, *The Cooperation between the Second Departments Polish army and American Military Attachés as a part of Information activity of Soviet Military Potential in the First half of the 1930s*. Journal of Slavic Military Studies 2008, s. 644–649. Leskinen (1999), s. 52–54.

⁶⁵⁹ Moskovan-sotilasasiamiehen kirjelmä N:o 140/M sal. 14.4.1938. Perus 4791/2. *Suomen USA:ssa olevan sotilasasiamiehen erikoistoimintaohjeet* 26.7.1939. SARk 1403/7. KA. K.-M. Lindeman (1938), s. 445–446.

toisen maailmansodan syttymistä. Suomen sotilasasiamiesverkoston kautta pyrittiin saamaan tietoja konflikteista, tosin pääasiallisesti muiden valtioiden sotilasasiamiehiltä tietoja hankkimalla. Toisen maailmansodan alettua osa omaa verkostoaikin jäi sodan jalkoihin.⁶⁶⁰

5.3. Sotilasasiamiesjärjestelmää kehitetään uudistusten kautta

5.3.1. Ulkomaatoimisto ohjaa työskentelyä

Ulkomaatoimiston tehtäviin kuului paitsi ulkomaiden sotilasasiamiehistä ja heidän tietotarpeestaan huolehtiminen myös Suomen sotilasasiamiesverkoston työskentelyn ohjaaminen. Tämä ohjaus toteutettiin työohjelman ja erillisten ohjeiden kautta, ja lisäksi verkostolle tai osalle sitä jaettiin tarvittaessa kiertokirjeitä sekä henkilökohtaisia ohjeistuksia. Toisinaan ohjeet koskivat suurempaa kokonaisuutta, ja toisinaan ne rajoittuivat vain yksittäisiin tehtäviin. Sotilasasiamiesten laajat raportit menivät suoraan Yleisesikunnan päällikölle, muut kirjelmät ulkomaatoimistolle. Raportointi oli vakiintunut tähän muotoon jo 1920-luvulla. Sotilasasiamiehille näyttää laaditun vuodesta 1931 eteenpäin maakohtaiset tiedonhankintaohjeet, jotka liittyivät erityisesti Yleisesikunnan arkistointijärjestelmätyön myötä uudistettuun strukturoituun tiedonhankintajärjestelmään. Sotilasasiamiesten tiedonhankinnasta tuli uudistuksen myötä yksityiskohtaisesti suunniteltua.⁶⁶¹

Sotilasasiamiehet käskettiin myös ajoittain käymään Suomessa, jolloin heille voitiin antaa tietoja kotimaan armeijan ja yhteiskunnan kehityksestä. Lisäksi samalla voitiin jakaa erittäin salaisia toimintaohjeita, joiden lähettäminen kuriiripostissa olisi ollut riski. Maantieteellisesti etäällä työskennelleet sotilasasiamiehet saivat kuitenkin harvoin käskyn käydä Yleisesikunnassa tapaamassa esimiehiään. Tilanne oli vaikea, sillä sotilasasiamiehet haluttiin pitää ajan tasalla kotimaan armeijan tilasta ja kehityksestä, olivathan sotilasasiamiehet asemamaissaan luomassa myös mielipidettä lähettäjälleen asevoimista. Toisaalta sotilasasiamiesverkostolle olisi ollut hyödyllistä ymmärtää laajempi kuva Suomen sotilaspoliittisesta tilanteesta ja sen vaikutuksesta työskentelyyn asemamaissa. Ulkomaille matkustavien upseereiden kautta voitiin myös välittää tietoja sotilasasiamiehille.⁶⁶²

Osasto 2:n säilyneen kirjeenvaihdon perusteella sotilasasiamiehiä informoitiin aika-ajoin. Tämä ei kuitenkaan ilmeisesti ollut aina riittävää. ”[...] *kenties voisi os.2 aika-ajoin toimittaa meille tietoja muutoksista puolustuslaitoksessamme, par-aikaa aktuelleista töistä ja pyrkimyksistä, sotilaspoliittisesta asenteesta toimintamaihimme sekä ulkolaisten virkaveljämme edesottamuksista ja saavutuksista kotimaassa. Näin informoituina voisimme paremmin keskittää työemme kulloinkin nykytärkeille asioille ja samalla tietää mitä vastavuoroisuusmielessä voimme toimipaikkamme viranomaisilta odottaa.*”⁶⁶³ Yksittäisen mielipiteen pohjalta on

⁶⁶⁰ Lontoon-sotilasasiamiehen kirjelmä N:o 208 6.10.1931. Lontoon-sotilasasiamiehen raportit liitteenään Japanin Lontoon-sotilasasiamiehen viralliset raportit tilanteesta Mantšuriassa 29.9.1931–10.11.1931. SArk 1399/4. KA. Burdick, Charles B., *The American Military Attachés in the Spanish Civil War 1936–1939*, Militärgeschichtliche Mitteilungen 2/1989. s. 63. J. O. Hannula, *Espanjan sisällissota 1936–1937*, Otava 1937, s. 61–63.

⁶⁶¹ Berliinin-sotilasasiamiehelle osoitettu tiedonhankintasuunnitelma 357/IV V. 1932. SArk 1407/23. KA. Salas (1973), s. 55. Elfvengren (2000), kaavio 9.

⁶⁶² Berliinin-sotilasasiamiehen kirje Yleisesikunnan päällikölle 2.1.1937. PK 1188/10. KA. Salas (1973), s. 55.

⁶⁶³ Berliinin-sotilasasiamiehen kirje Yleisesikunnan päällikölle 2.1.1937. PK 1188/10. KA.

vaikea tehdä syvempiä johtopäätöksiä, mutta ainakaan Berliinin-sotilasasiamies, everstiluutnantti Snellman ei pitänyt osasto 2:n sotilasasiamiesverkoston informointia riittävänä 1930-luvun loppupuolella. On myös mahdollista, ettei Snellmania informoitu jostakin tuntemattomasta syystä. Joka tapauksessa Snellman näyttää kaivanneen järjestelmällisempää tiedottamista.⁶⁶⁴

Yleisesikunnan osasto 2:n työskentelyn organisoinnissa tapahtui merkittävä muutos vuonna 1931. Tuolloin ryhdyttiin kehittämään aineistoarkistoa. Tämä kehitystyö ohjasi myös ulkomaatoimiston työskentelyä ja tiedon lajittelua. Tilastotoimiston Neuvostoliittoa koskevia asiakirjoja ei ole säilynyt, mutta on todennäköistä, että myös Neuvostoliittoa koskevat tiedot arkistoitii vastaavan kaavan mukaisesti. Ulkomaatoimisto laati lokakuussa 1931 luonnoksen väliaikaisesta työjärjestyksestään, johon liittyi hyvin vahvasti strukturoitu kansainvälinen tiedonhankinta ja hankitun tiedon käsittely ulkomaatoimistossa. Vaikka kyseessä oli luonnos, näyttää kiertokirjeiden sisällön perusteella siltä, että ulkomaatoimiston väliaikainen työskentelyohje hyväksyttiin.⁶⁶⁵

Ulkomaatoimiston päällikön ja toimistoupseereiden työskentelyä ohjattiin perustehävien lisäksi aineistoarkiston kokoamiseen hankittujen tietojen pohjalta. Väliaikaisessa työohjeessa näkyi myös Suomen kannalta keskeisten kansainvälisten sopimusten seuraaminen sekä Kansainliiton toiminnan tarkkailu osasto 2:n päällikön ohjeiden mukaisesti. Vaikean taloustilanteen vuoksi sotilasasiamiesverkostoa ei saatu levitettyksi niin laajalle Eurooppaan kuin olisi haluttu. Tästä syystä ulkomaatoimiston tehtävänä oli lähetystöjen kautta hankkia tietoa niiden valtioiden armeijoista ja kehityksestä, joihin sotilasasiamiestä ei voitu akkreditoida. Tietoja hankittiin muun muassa ulkomailla opiskelevien tai virkamatkoilla liikkuvien upseereiden kautta. He kirjoittivat muistiot ulkomaatoimiston käyttöön. Lähetystöjen tietoja toimitettiin myös Yleisesikuntaan.⁶⁶⁶

Suomen sotilasasiamiesverkoston käyttöön luovutettava materiaali kulki myös ulkomaatoimiston kautta. Samoin kulki myös ulkovaltojen Helsinkiin akkreditoituille sotilasasiamiehille luovutettu materiaali. Ulkomaatoimisto koordinoi vaihtomateriaaliksi tarkoitettua aineistoa. Käytännössä yhteistyö ulkomaanosaston toimistojen välillä on todennäköisesti ollut toimivaa, ja luovutettavaa materiaalia on seulottu yhdessä. Vuoden 1937 esityksessä tilastotoimiston päällikkö määrättiin seulomaan Neuvostoliittoa koskevan tiedustelumateriaalin luovutus. Todennäköisesti käytäntö oli sama jo 1930-luvun alussa, sillä hän ohjasi ja koordinoi tilastotoimiston työskentelyä. Tilastotoimiston päälliköllä onkin täytynyt olla paras käsitys luovutettavan materiaalin painoarvosta. Mahdollisesti kyseenalainen aineisto hyväksyttiin vielä osasto 2:n päälliköllä.⁶⁶⁷

Ulkomaatoimiston päällikön tehtäväksi määrättiin neljännesvuosittain tehtävät työsuunnitelmat sekä esitys sotilasasiamiesverkoston tiedonhankinnan suuntaamisesta.

⁶⁶⁴ Yleisesikunnan ulkomaatoimiston väliaikaisen työohjeen luonnos, päivätty 9.10.1931. SARk 1407/23. Berliinin-sotilasasiamiehen kirje Yleisesikunnan päällikölle 2.1.1937. PK 1188/10. KA.

⁶⁶⁵ Yleisesikunnan ulkomaatoimiston väliaikaisen työohjeen luonnos, päivätty 9.10.1931. SARk 1407/23. KA.

⁶⁶⁶ Yleisesikunnan ulkomaatoimiston väliaikaisen työohjeen luonnos, päivätty 9.10.1931. SARk 1407/23. Ilmavoimien esikunnan kirjelmä (jäljennös) Yleisesikunnalle, päivätty 27.7.1933. SARk 1403/15. Luettelo suomalaisista opinto- tai tutustumismatkalla olleista suomalaisista upseereista tai sotilasvirkailijoista, päiväämätön. SARk 1403/15. KA.

⁶⁶⁷ Yleisesikunnan ulkomaatoimiston väliaikaisen työohjeen luonnos, päivätty 9.10.1931. SARk 1407/23. Osasto 2:n päällikön kirjelmä Yleisesikunnan päällikölle N:o 1352/V/37sal. 2.10.1937. T 22104/61. KA.

Lisäksi hänen tehtäväkseen hahmoteltiin toimiston vuosikertomuksen laatiminen sekä arkistohallinnan detaljijärjestelmän yleissisällysluettelon ajantasaisena pitäminen. Ulkomaatoimiston päällikön perustehtävät pysyivät todennäköisesti samoina kuin aiemminkin, mutta aineistoarkiston kehitystyö lisäsi kuitenkin tehtäviä. Verratuna vuoden 1928 Yleisesikunnan kahden kuukauden työohjelmaan ulkomaatoimiston tehtävistä voidaan todeta jatkettun [...] *ohjelman mukaista työtä eri maiden sotilaitoksisista*’. [...] ⁶⁶⁸

Jokaisella ulkomaatoimiston detaljiupseerilla oli hoidettavanaan kaksi sotilasiamiespiiriä, joiden yksityiskohtaiset tiedot hän vei arkistoon. Aineistosta ei kuitenkaan selviä, mitkä nämä piirit 1930-luvun alussa olivat. Todennäköisesti esimerkiksi Baltian maat ja Varsova ovat voineet olla samassa piirissä, sillä maiden asioita oli hoidettu käytännössä yhtenä kokonaisuutena. Vuoden 1937 esityksen mukaisesti Skandinavian ja Saksan kehityksen seuranta ja tietojen arkistointi oli yhden toimistoupseerin harteilla. Ranskan, Englannin sekä Puolan tietojen kootti oli vastaavasti toisen toimistoupseerin työsarkana. Baltian maihin Helsingistä sotilasiamieheksi akkreditoitu toimistoupseeri hoiti tietojen kokoamisen arkistoon Viron, Latvian ja Liettuan osalta. Detaljiupseerit tekivät yhteistyötä sotilasiamiesten kanssa pitämään aineiston ajan tasalla. ⁶⁶⁹

Yleisesikunnassa alettiin myös yhä enenevässä määrin kiinnittää huomiota tietojen suojaamiseen. Osasto 2:sta ulos vietävät aineistot piti kuitata. Työpäivän päätteeksi roskakorien asiakirjat ja paperijätteet oli tuhottava polttamalla. Osasto 2:n työskentelyn voidaan todeta kehittyneen 1930-luvun alkuun tultaessa pitkäjänteiseksi ja suunnitelmalliseksi, myös tietoturvan kannalta. ⁶⁷⁰

Sotilasiamiesverkoston tiedonhankinta koordinoitiin edelleen osasto 2:n kautta. Kuitenkin puolustusministeriön osastoilla, kuten taisteluväline- ja insinööriosastoilla sekä osto- ja keskuskonttorilla, oli edelleen oikeus lähettää suora tiedustelu sotilasiamiehelle. Toiminta oli vakiintunut, ja tieto- ja selvityspyynnöt tulivat osasto 2:n, ulkoma- tai tilastotoimiston päällikön kautta sotilasiamiesverkostolle. Sotilasiamiesten työskentelyn ohjaaminen oli koordinoitua, ja useat tietotarpeet ohjattiin ylhäältä alaspäin. 1930-luvulla korostuivat myös Yleisesikunnan omat tarpeet tiedonhankinnassa sekä tiedon välittäminen sitä tarvitseville viranomaistahoille. Neuvostoliiton puna-armeijan eteenpäin vyöryvä kehitys herätti Yleisesikunnan uudenlaisen uhan edessä. Tarvittiin lisää tietoa selkeässä muodossa, mutta osasto 2:n resurssit eivät riittäneet kasvavan tiedusteluaineiston analysointiin. ⁶⁷¹

Sotilasiamiesverkosto sai uudet toimintaohjeet tiedokseen kiertokirjeissä. Näin toimittiin myös tammikuussa 1932, kun ulkomaatoimisto välitti sotilasiamiesverkostolleen Moskovan ja Baltian maiden sotilasiamiehiä lukuun ottamatta uudet toimintamääräykset. Ulkoasiainministeriön ja Yleisesikunnan neuvotteluissa syntyneet uudet määräykset kumosivat Walleniuksen aikana laadituista ohjeista kolme keskeistä pykälää. Muutoin *Ohjeet Suomen sotilasiamiehille ulkomailla* näyttäisi jääneen

⁶⁶⁸ Yleisesikunnan työsuunnitelma aikana 10.2.–1.4.1928. T 21644/1. KA.

⁶⁶⁹ Osasto 2:n päällikön kirjelmä Yleisesikunnan päällikölle N:o 1352/V/37sal. 2.10.1937. T 22104/61. Yleisesikunnan ulkomaatoimiston väliaikaisen työohjeen luonnos, päivätty 9.10.1931. SARk 1407/23. KA.

⁶⁷⁰ Yleisesikunnan ulkomaatoimiston väliaikaisen työohjeen luonnos, päivätty 9.10.1931. SARk 1407/23. KA.

⁶⁷¹ Ulkomaatoimiston kiertokirje 232/IV 27.2.1932. SARk 1403/7. *Ohjeet Suomen sotilasiamiehille ulkomailla* 397/IV/26 sal. T 20317/1. Ulkomaatoimiston päällikön kirje Berliinin-sotilasiamiehelle 1151/IV 17.9.1936. SARk 1403/25. KA. Lahdenperä (1995), s. 16–23.

sellaisenaan voimaan. Suomen sotilasasiamiehille osoitettujen ohjeiden uudistaminen näyttää vuoden 1932 jälkeen tulleen ajankohtaiseksi vasta jatkosodan aikaan kesällä 1942.⁶⁷²

Sotilasasiamiesjärjestelmän alusta saakka voimassa olleen käytännön mukaan sotilasasiamiehet pysyivät edelleen suoraan Yleisesikunnan päällikön alaisuudessa. Samaisen käskynalaisuuspykälän toinen osuus kuitenkin poistettiin. Walleniuksen aikana ohjeisiin oli lisätty kohta, jonka mukaan sotilasasiamiehen tuli yhteistyössä lähettilään kanssa ottaa tältä vastaan määräyksiä ja ohjeita sekä tehtäviä. Ohjeissa ei kuitenkaan määritelty, mitä se käytännössä tarkoitti. Tämä oli alusta saakka vaikea määritelmä käskynalaisuuden kannalta. Tarkoittihan se sitä, että sotilasasiamies oli yhtäältä suoraan vain Yleisesikunnan päällikön käskynalainen, mutta toisaalta myös lähetystön päällikön käskettävissä. Kyse oli oikeastaan eräänlaisen työnjaon määrittelystä. Lähettiläällä oli esimiesasema lähetystön sisäisissä asioissa ja virallisissa tilaisuuksissa. Työskentelyohjeet ja tehtävät antoi kuitenkin Yleisesikunta. Käytännössä parhaimmillaan lähettiläs ja sotilasasiamies toimivat yhdessä läheisessä yhteistyössä lähetystön tehtävänäloilla.⁶⁷³

Yhdessä käskynalaisuutta koskevan osuuden kanssa kumottiin määritelmä suhteesta lähetystön päällikköön. Walleniuksen vuoden 1926 ohjeissa oli lyhyen aikaa kohta, jonka mukaan lähetystön päällikkö sai koska tahansa keskeyttää sotilasasiamiehen virkatoiminnan, kunnes uudet ohjeet Yleisesikunnasta saatiin käyttöön. Tätä kohtaa ei enää everstiluutnantti Liliukselle jaetuissa ohjeissa vuodelta 1928 ole. Mahdollisesti sotilasasiamiehen virkatoiminnan periaatteen tasolla lamauttanut ohje kumottiin pian Walleniuksen ohjeiden ilmestyttyä. Loputkin näistä sotilasasiamiehen ja lähettilään suhdetta ohjaavista kohdista kumottiin vuonna 1932, jolloin todettiin, ettei sotilasasiamiehen ja lähettilään suhdetta voi määritellä kovin tarkasti, sillä sen todettiin olevan henkilökysymys.⁶⁷⁴

Näyttää siltä, että toimintaa on pyritty selkeyttämään Yleisesikunnan tarpeiden ja arkisten haasteiden edessä. Lähteiden valossa näyttää siltä, että osasto 2:n päällikkö oli 1930-luvun alusta yhä enemmän mukana ohjaamassa sotilasasiamiestoimintaa muun muassa kiertokirjeiden kautta. Sotilasasiamiehet lähettivät yhä suuremman osan Yleisesikuntaan menevistä kirjelmistään osasto 2:n tai ulkomaatoimiston päällikölle. Sotilasasiamiesverkosto raportoi kuitenkin läpi koko 1930-luvun suoraan Yleisesikunnan päällikölle. Sotilasasiamiesten raportoinnin varsinainen tutkiminen ja tietojen hyödyntäminen tapahtui kuitenkin osasto 2:ssa.⁶⁷⁵

Tilastollinen ja ulkomaaosasto ohjasi siis sotilasasiamiesten työskentelyä tehtäväkohtaisiin ohjein, joista osa lähetettiin koko verkostolle tai yksittäiselle sotilasasiamiehelle. Syksyllä 1930 Walleniuksen juuri erottua ja Oeschin aloitettua Yleisesikunnan

⁶⁷² Ohjeet Suomen sotilasasiamiehille ulkomailla 397/IV/26 sal. T 20317/1. KA. Ulkomaatoimiston kiertokirje N:o 82/IV 21.1.1932. Liiteosa *Ulkoasiainministeriön ja Yleisesikunnan välisissä neuvotteluissa hyväksytyt määräykset sotilasasiamiehen asemasta lähetystössä*. 5 E 8. UMA. Ohjeet sotilasasiamiehille, Sotilasasiamiesten ohjeistuksen uudistamisesta 71/321 K42. 5 E 8. UMA.

⁶⁷³ Ohjeet Suomen sotilasasiamiehille ulkomailla 397/IV/26 sal. T 20317/1. KA.

⁶⁷⁴ Ulkomaatoimiston kiertokirje N:o 82/IV 21.1.1932. Liiteosa *Ulkoasiainministeriön ja Yleisesikunnan välisissä neuvotteluissa hyväksytyt määräykset sotilasasiamiehen asemasta lähetystössä*. 5 E 8. UMA.

⁶⁷⁵ Ulkomaatoimiston kiertokirje N:o 82/IV 21.1.1932. Liiteosa *Ulkoasiainministeriön ja Yleisesikunnan välisissä neuvotteluissa hyväksytyt määräykset sotilasasiamiehen asemasta lähetystössä*. 5 E 8. UMA. Tukholman-sotilasasiamiehen kirjelmä osasto 2:n päällikölle N:o 174 27.6.1936. SARk 1403/7. Ulkomaatoimiston kiertokirje 232/IV 27.2.1932. SARk 1403/23. KA.

päällikkönä jaettiin koko sotilasasiamiesverkostolle tehtäväksi ottaa selvää maailmansodan aikaisesta propagandasta ja kiihotustoiminnasta. Tehtävämääräyksessä todettiin, että tutkimuksen valossa propagandalla oli iso osa sodassa ja sen vaikutuksista haluttiin saada lisää tietoa. Sotilasasiamiesten tuli selvittää muun muassa taiteen tuotteen ja erilaisten kirjallisten julkaisuiden pohjalta, miten propaganda ja kiihotustoiminta oli organisoitu asemamaissa sodan aikana. Lisäksi tuli selvittää, kuinka asemaa oli varautunut torjumaan maahan kohdistuvaa propagandaa. Jos mahdollista, toimintatavat tuli selvittää niin sodan kuin rauhankin ajalta. Asiakirjassa ohjeistettiin kokoamaan myös asiaa käsittelevistä teoksista luettelo ja lähettämään se Yleisesikunntaan. Jakelun mukaan asiakirja meni koko sotilasasiamiesverkostolle, mutta Moskovan-sotilasasiamiehen, majuri Puomin nimi on rajattu erilleen listasta. Mahdollisesti hän sai tehtävönsä kuriiripostissa tai käydessään Yleisesikunnassa.⁶⁷⁶

Sotilasasiamiesverkostolle lukuun ottamatta Moskovaa annettiin kesäkuussa 1932 tehtäväksi selvittää asemamaiden kaluston luovutus ja pakkoluovutusmääräykset liikekannallepanon tapauksessa. Sotilasasiamiesverkostolle annettu ohjeistus koski lähinnä liikekannallepanoon liittyvää lakia tai asetusta, joka määrää luovutukset, sekä sitä organisaatiota, joka selvittää mahdolliset ristiriitatilanteet.⁶⁷⁷ Sotilasasiamiesverkostolle annettu käsky johtui uuden liikekannallepanojärjestelmään liittyvän aluejärjestelmän valmisteluvaiheen alkamisesta maaliskuun alussa 1932. Sotilasasiamiehille jaettiin tehtävä puhtaan tarpeen pohjalta. Tosin liikkeellä ei oltu etupainoisesti. Tilastotoimisto piti puolestaan huolen Neuvostoliiton liikekannallepanojärjestelmän kehityksen seuraamisesta, joten tästä syystä Moskovan-sotilasasiamies on todennäköisesti saanut ohjeistuksensa tilastotoimistolta.⁶⁷⁸

Ulkomaatoimisto seurasi yhteistyössä tilastotoimiston kanssa Neuvostoliiton kehitystä sekä maan suhteiden kehittymistä erityisesti Saksaan. Kyseiset suhteet olivat herättäneet mielenkiintoa Yleisesikunnassa ja ulkoasiainministeriössä jo syksyllä 1919. Berliinin-sotilasasiamiehelle, everstiluutnantti Liliukselle lähetettiin vuoden 1931 alusta laajat erilliset Saksaan ja Liettuaa koskevat kysymykset. Nämä ohjeet koskivat tiedonhankintaa erityisesti Saksan ja Neuvostoliiton mahdollisesta salaisesta liitosta sekä sotamateriaalihankinnoista, joita Neuvostoliiton epäiltiin tekevän Saksasta. Myös Italian mahdollinen osuus kuviossa oli selvitettävä. Lisäksi Yleisesikunta käski sotilasasiamiestä selvittämään, mitä materiaalia Saksa mahdollisesti hankki Neuvostoliitosta. Saksalaisten epäiltiin myös varastoivan materiaalia Neuvostoliiton alueella.⁶⁷⁹

Suomalaisten epäilykset eivät olleet turhia. Neuvostoliiton ja Saksan lähentyneet välit olivat jo 1920-luvun alusta huolestuttaneet. 1920-luvun lopussa yhteistyö sai vielä yhä tiiviimpiä muotoja. Saksalaiset perustivat panssarikoulun Neuvostoliittoon sekä aloittivat laivastoyhteistyön. Saksan ja Neuvostoliiton yleisesikunnat tekivät erittäin

⁶⁷⁶ Yleisesikunnan päällikön tehtävänanto sotilasasiamiesverkostolle 235/sal. 19.11.1930. SARk 1621/3. KA.

⁶⁷⁷ Ulkomaatoimiston kirjelmä Berliinin-sotilasasiamiehelle N:o 720/IV 15.6.1932. SARk 1407/23. KA.

⁶⁷⁸ Tilastotoimiston raportti ulkoasiainministeriöön 3.2.1937. 16 K Venäjä–Neuvostoliitto. UMA. Ratinen (2018), s. 87–88.

⁶⁷⁹ Ulkoasiainministeriön yleiskatsaus Yleisesikunnalle N:o 7510 19.9.1919. R 90/17. Ulkomaatoimiston tiedusteluohjeet Berliinin-sotilasasiamiehelle 46/IV 14.1.1931. SARk 1403/13. KA. Länsiö Juhani, *Puna-armeijan operatiivisen ajattelun kehittyminen 1917–1941*, Maanpuolustuskorkeakoulun ylempään korkeakoulututkimuksen opinnäytetyö 2001, s. 40–41.

läheistä yhteistyötä, vaihtoivat tietoja sekä järjestivät yhteistyössä sotapelejä. Yhteistyö oli säännöllistä ja tiivistä, mikä luonnollisesti huolestutti suomalaisia.⁶⁸⁰

Saksan ja Neuvostoliiton yhteistyö aiheutti syvää epäluottamusta Suomen ja Saksan suhteisiin. Erityisesti Saksan sotatarviketeollisuus kiinnosti Suomen Yleisesikuntaa laajemminkin. Kysymyksen muotoilun sävyistä käy selville, että sotatarviketeollisuuden laajuus olisi saatava vihdoin selville. Erityisesti saksalaiset taistelukaasukoulut ja aseiden myynti Neuvostoliittoon herättivät huolta. Suomalaiset epäilivät Ruotsia, Hollantia tai Sveitsiä käytettävän kilpenä Saksan salaisen sotatarviketeollisuuden piilottamiseksi. Sotilasasiamiehelle suunnattu kirjelmä ei avaa tätä enempää.⁶⁸¹

Neuvostoliiton seuranta nousee esille korostettuna osiona erityisesti Berliinin-sotilasasiamiehen ohjeistuksessa. Everstiluutnantti Lilius määrättiin seuraamaan myös sitä, keitä venäläisupseereita oli Saksassa opiskelemassa tai muissa tehtävissä. Yleisesikunnan osasto 2:ssa oltiin kiinnostuneita myös Neuvostoliiton sotilasasiamiehestä Vitovt Kazimirovitš Putnasta, joka oli vuosien ajan ehtinyt toimia maansa sotilasasiamiehenä ympäri Eurooppaa sekä Japanissa. Ymmärrettävistä syistä Yleisesikunta halusikin tietää, ”*mitä Putna hommaa*”.⁶⁸²

Liliukselle teroitettiin, että venäläis-saksalaisten suhteiden seuraaminen oli ensiarvoisen tärkeää, ja samoin pidettiin tärkeänä myös Italian ja Saksan lähentymisen seuraamista. Puolan ja Saksan haasteelliset välit olivat olleet esillä ensimmäisen maailmansodan jälkeen useaan otteeseen, joten valtioiden suhteiden seuranta kuului tehtäviin. Toisaalta myös Saksassa valtaan nousseiden kansallissosialistien sisä- ja ulkopoliittisia pyrkimyksiä oli seurattava. Käytännössä everstiluutnantti Lilius näyttää laatineen laajoja sisä- ja ulkopoliittisia katsauksia muutaman kuukauden välein Yleisesikunnalle. Mahdollisesti lähettiläs ja sotilasasiamies ovat tehneet yhteistyötä poliittisen tilanteen seuraamisessa painottaen omaa erityisosaamistaan. Sotilasasiamies on katsonut poliittisen tilanteen kehitystä sotilaallisesta näkökulmasta omiin lähteisiinsä pohjaten.⁶⁸³

Berliinin-sotilasasiamies oli sivuakkreditoitu Liettuaan, joten hän seurasi maan suhteita Saksaan ja Puolaan. Puolan ja Liettuan välinen kiista oli repinyt Baltian maiden välejä koko 1920-luvun ajan. Liettuan entisen pääministerin Augustinas Voldemarasin⁶⁸⁴ poistuttua politiikasta odotettiin maan suunnassa mahdollisesti muutosta. Tätä kehitystä sotilasasiamiehen tuli seurata. Maan sisä- ja ulkopoliittisen tasapainon seu-

⁶⁸⁰ Ulkoasiainministeriön yleiskatsaus Yleisesikunnalle N:o 7510 19.9.1919. R 90/17. Ulkomaatoimiston tiedusteluohjeet Berliinin-sotilasasiamiehelle 46/IV 14.1.1931. SArk 1403/13. KA. Länsiö (2001), s. 40–41.

⁶⁸¹ Ulkomaatoimiston tiedusteluohjeet Berliinin-sotilasasiamiehelle 46/IV 14.1.1931. SArk 1403/13. KA. Länsiö (2001), s. 40–41.

⁶⁸² Yleiskatsaus 8–9 1225/V/28 sal. 1.8.–22.9.1928. SArk 1401/23. KA. Armeijakunnan komentaja V. K. Putna oli syntynyt vuonna 1895. Hän toimi Japanissa sotilasasiamiehenä 18.1.1928 alkaen, ja hänet siirrettiin jo syyskuussa 1928 Helsingin-sotilasasiamieheksi. Mahdollisesti Putna on toiminut Berliinissä sotilasasiamiehenä 1930-luvun taitteessa, jolloin hänen toimiaan on selvitetty. Putna toimi Neuvostoliiton Lontoon-sotilasasiamiehen tehtävissä, joista hänet kutsuttiin takaisin Neuvostoliittoon ja pidätettiin elokuussa 1936. Näyttää siltä, että komentaja Putna on toiminut tiedustelu-upseerina useassa valtiossa. Japanin-akkreditoinnin lyhytkestoisuus viittaa siihen, että hän on jäänyt kiinni luvattomista tiedonhankintakeinoista tai on toiminut vain sijaisena. Komentaja V. K. Putna teloitettiin Stalinin vainoissa kesän kynnyksellä 1937. http://www.hrono.ru/biograf/bio_p/putna_vk.php Länsiö (2001), s. 55–56. Panschin Vladimir, *Diletantteja vai taitajia – Päämajan valvontaosaston johtama vakoilu ja vastavakoilu talvi- ja jatkosodassa*, Maanpuolustuskorkeakoulu, Julkaisusarja 1: Tutkimuksia n:o 23, Helsinki 2018, s. 48–49.

⁶⁸³ Ulkomaatoimiston tiedusteluohjeet Berliinin-sotilasasiamiehelle 46/IV 14.1.1931. SArk 1403/13. KA.

⁶⁸⁴ Poliittisen johdon keskinäiset ristiriidat Liettuaassa.

ranta oli myös erillisohjeisiin kirjattu, kuten Liettuan armeijaa koskeva selvitys. Everstiluutnantti Liliuksen annettiin ymmärtää, että Liettuan-matka olisi hyvä tehdä pikimmiten.⁶⁸⁵

Berliinissä toiminut Lilius kirjoitti henkilökohtaisesti osasto 2:n päällikölle Relanderille luottamuksellisesta asiasta Reichswehrin johdossa olleen kenraalieversti Wilhelm Heyen erosta sekä ranskalais-saksalaisesta sotilasliitosta. Lilius pyysi Relanderia saattamaan asian myös Yleisesikunnan päällikön tietoon. Lilius suuntasi kirjeensä yksityisenä toivoen lähteensä pysyvän näin paremmin piilossa. Liliuksen saamien tietojen mukaan kenraalieversti Heyen erottamisen taustalla oli hänen taipumattomuutensa läheiseen yhteistyöhön Neuvostoliiton kanssa. Lopuksi Lilius kommentoi vielä Yleisesikunnan pyyntöä selvittää kaikki selvitettävissä olevat Neuvostoliiton spionaassitapaukset Saksassa. Lilius oli selvittänyt yhden kauppavakoiluun liittyvän tapauksen, mutta hän epäili, ettei Neuvostoliiton sotilastiedustelu toiminut tehokkaasti Saksassa. Tämä johtui Liliuksen kuulemien ironisten huhupuheiden mukaan siitä, ettei sille ollut tarvetta. Neuvostoliitto sai Saksasta tarvitsemansa tiedot muutenkin.⁶⁸⁶ Todellisuudessa Neuvostoliiton sotilastiedustelu toimi erittäin päämäärätietoisesti myös Saksassa keräten tietoja niin teollisuudesta kuin sotilasasioistakin. Käytännössä työ toteutettiin Neuvostoliiton Berliinin-sotilasasiamiehen ja GRU:n osasto 4:n organisoiman agenttitiedustelun kautta.⁶⁸⁷

Suomen Berliinin-sotilasasiamiehen työpanoksen suuntaaminen Neuvostoliiton ja Saksan suhteiden selvitystyöhön kuvaa hyvin sitä, kuinka sotilasasiamiehiä voitiin käyttää myös välilliseen tiedonhankintaan. Useiden tietojen hankinta suoraan Neuvostoliitosta olisi ollut hyvin vaikeaa, mutta muun verkoston kautta hankitut tiedot voitiin yhdistää Neuvostoliitosta saatuihin tietoihin. Sotilasasiamiesten tehtävänkuvan liittyi vahvasti myös sotilaspoliittisten suhteiden seuranta, mitä Liliuskin ohjattiin korostetusti tekemään. Muiden valtioiden kautta saadun tiedon avulla voitiin monessa asiassa ikään kuin kiertää Neuvostoliiton tiukkaa vastavakoilua.⁶⁸⁸

Tietoja suojattiin myös katkaisemalla yhteistyö. Suomen ja Ranskan väleihin levisi epäluottamus jälkimmäisen solmittua puolustusliiton Neuvostoliiton kanssa. Yleisesikunnassa havahduttiin maiden välien lämpenemiseen, minkä seurauksena sotilallinen yhteistyö Ranskan kanssa katkaistiin. Syy oli sama kuin Saksan kanssa aiemmin 1930-luvulla: Ranskan kanssa jaettujen salaisten tietojen ei haluttu päätyvän Neuvostoliittoon.⁶⁸⁹

Ennen kuin Saksan ja Neuvostoliiton poliittiset linjat erosivat täysin toisistaan, yhteistyö kukoisti vielä 1930-luvun alussa. Tämä tiivis yhteistyö johti syvän taistelun opin ja sotataidon samankaltaisuuteen. Aselajikoulutus oli kasvanut ja vakiintunut 1930-luvun alkuun tultaessa. Yhteistyö loppui kuitenkin vuonna 1933 Neuvostoliiton aloitteesta kokonaan.⁶⁹⁰ Suomen Berliinin-sotilasasiamies, everstiluutnantti Snellman tiedotti Yleisesikunnan päällikölle vuonna 1935 olevansa täysin varma siitä,

⁶⁸⁵ Ulkomaatoimiston tiedusteluohjeet Berliinin-sotilasasiamiehelle 46/IV 14.1.1931. SARk 1403/13. KA.

⁶⁸⁶ Berliinin-sotilasasiamiehen kirje osasto 2:n päällikö Relanderille N:o 17 s/31 henkilökohtainen. 22.5.1931. SARk 1403/13. KA. Merkintöjen mukaan myös Yleisesikunnan päällikkö Oesch luki kirjeen 28.5.1931.

⁶⁸⁷ Leonard (2009), s. 135–140. Panschin (2018), 48–53.

⁶⁸⁸ Ulkomaatoimiston tiedusteluohjeet Berliinin-sotilasasiamiehelle 46/IV. 14.1.1931. SARk 1403/13. *Ohjeet Suomen sotilasasiamiehille ulkomailta* 397/IV/26 sal. T 20317/1. KA.

⁶⁸⁹ Lahdenperä (1995), s. 63–65.

⁶⁹⁰ Länsiö (2001), s. 40–41.

ettei Saksalla ja Neuvostoliitolla ollut enää sotilaallista yhteistyötä. Näin ollen Suomenkin kannatti hänen käsityksensä mukaan tulevaisuudessa nojata poliittisessa mielessä ja lentokonehankinnoissaan Saksaan.⁶⁹¹

Ruotsalaisten kanssa yhteistyö sen sijaan jatkui totuttuun tapaan, ja se sai yhä epävirallisempia muotoja. Tukholman-sotilasasiamies, majuri Rosenbröijer kirjoitti elokuun alussa 1933 henkilökohtaisen kirjeen osasto 2:n päällikölle. Rosenbröijer kertoi yhteistyöstään Ruotsin meriyleisesikunnan ulkomaatoimiston päällikön, komentajakapteeni L. Beck-Friisin kanssa ja totesi tämän kannattaneen Neuvostoliiton laivastoa koskevan materiaalin vaihtoa. Lisäksi komentajakapteeni Beck-Friis⁶⁹² oli esittänyt Rosenbröijerille alaisensa lippuadjutanti, meriväenluutnantti Knut Mauritz Östbergin tulevan elokuun puolessa välissä lomallaan Suomeen. Toiveena oli, että Östberg pääsisi seuraamaan Neuvostoliiton Itämeren laivaston liikkeitä. Koska Östbergin tarkoitus oli matkustaa kesälomallaan, hän tulisi maahan siviilivarusteissa.⁶⁹³

Ruotsin Helsingin-sotilasasiamiestä, majuri Axel Adlercreutzia oli pyydetty myös keskustelemaan asiaan liittyvistä muodollisuuksista Yleisesikunnan kanssa. Merivoimien esikuntaa käskettiin tarjoamaan apua ruotsalaiskollegalle ja järjestämään mahdolliset merikydyt.⁶⁹⁴ Mahdollisesti Östberg lähetettiin laivaston mukana merelle tai vietiin Suursaaren tarkkailemaan optisesti neuvostolaivaston liikkeitä. Suomen radiotiedustelu seurasi Neuvostoliiton itälaivaston liikkeitä avaamalla radiosanomiamia. Mahdollisesti myös tätä aineistoa toimitettiin ruotsalaisille.⁶⁹⁵

Suomen sotilasasiamiesten tehtävänkuvassa näyttävät korostuneen 1930-luvulla yhä enemmän valtioiden väliset suhteet ja sotateollisuuden kasvun seuranta. Tästä painotuksesta huolimatta sotilasasiamiesten tehtäviin kuului entiseen tapaan myös erilaisen vierailuiden ja opiskelupaikkojen järjestäminen. Vierailut olivat luonteeltaan joko epävirallisia tai virallisia.⁶⁹⁶ Sotilasasiamiehet hoitivat asemamaan viranomaisten kanssa käytännön asiat kuntoon, jotta maahan matkustavien upseereiden asiat saatiin järjestykseen, eikä kallista aikaa valunut hukkaan. Ulkomaille matkustavien upseereiden asioiden järjestämisen toivottiin usein toteutuvan suhteellisen nopealla aikataululla. Tämä aiheutti sotilasasiamiehille yllättäviä työtehtäviä ja hankaloitti kesken olleiden tehtävien hoitamista, sillä vierailujen ja opintojen järjestäminen vaati useita selvityksiä ja kirjeitä.⁶⁹⁷

Ulkomaankomennusten tarve kumpusi toisaalta halusta saada tietoa, ja toisaalta ne heijastivat auenneita mahdollisuuksia kokemusten ja tiedon hankintaan. Kesällä 1936 ulkomaatoimiston päällikkö käski Suomen Varsovan-sotilasasiamiehen, majuri Åke Slöörin järjestää ilmavoimien kapteeni Appelrothille⁶⁹⁸ komennuksen Puolan ilma-

⁶⁹¹ Berliinin-sotilasasiamiehen raportti Yleisesikunnan päällikölle 37/35 sal. 14.2.1935. SARk 2139/8. KA.

⁶⁹² Etunimi tuntematon.

⁶⁹³ Tukholman-sotilasasiamiehen henkilökohtainen kirje osasto 2:n päällikölle Dn:o 138/33 henk. 4.8.1933. SARk 1403/15. KA.

⁶⁹⁴ Osasto 2:n kirje Merivoimien esikuntaan 268/IV/sal. 11.8.1933. Tukholman-sotilasasiamiehen henkilökohtainen kirje osasto 2:n päällikölle D:N:o 138/33 henk. 4.8.1933. SARk 1403/15. KA.

⁶⁹⁵ Erkki Palen haastattelu 1.2.1984. PK 2054. Tukholman-sotilasasiamiehen henkilökohtainen kirje osasto 2:n päällikölle Dn:o 138/33 henk. 4.8.1933. SARk 1403/15. KA.

⁶⁹⁶ Tukholman-sotilasasiamiehen henkilökohtainen kirje osasto 2:n päällikölle Dn:o 138/33 henk. 4.8.1933. SARk 1403/15. KA.

⁶⁹⁷ Ulkomaatoimiston päällikön kirjelmä Varsovan-sotilasasiamiehelle N:o 709/IV kesäkuu 1936. SARk 1403/25. KA.

⁶⁹⁸ Etunimi tuntematon.

voimiin. Komennuksella haluttiin saada tietoa ja osaamista hävittäjä- ja pommilaivueiden ampumis- ja pommituskoulutuksesta.⁶⁹⁹

Sotilasasiamies pyrki järjestämään niin sotilaiden kuin siviiliasiantuntijoidenkin pyydetty vierailut, komennukset ja opintopaikat, mutta aina yritys ei tuottanut haluttua lopputulosta. Matkasuunnitelmat muuttuivat, eikä tieto aina kulkenut kuten olisi pitänyt. Yleisesikunta puuttui näissä tilanteissa asiaan. Berliinin-sotilasasiamies raportoi Yleisesikunnan osasto 2:lle tällaisesta tapauksesta tammikuussa 1936 harmitellen epäonnistuneesta tiedonkulusta johtuvaa kiusallista tilannetta. Yleisesikunnan päällikkö Oesch kirjoitti käsin sotilasasiamiehen raportin sivureunaan kitkerän huomautuksen: ”*Kirjelmä Pl:Min, jossa tuodaan esiin tällaisten laiminhyöntien suuri haitta asioidemme hoidossa ulkomaille ja pyydetään toimenpiteitä etteivät tällaiset pääsisi uudistumaan.*”⁷⁰⁰

Yleisesikunnan päällikkö Oeschin puolustusministerille suunnattu kirjelmä tuokin esiin suurin sanoin Berliiniin suunnitellun komennuksen aikataulujen muutoksesta johtuneen harmin. Berliinin-sotilasasiamies oli suunnitellut insinöörien vierailun ja hoitanut saksalaisia upseereita suomalaisten vieraiden käytettäväksi. Matkasuunnitelman muutoksesta ei ilmoitettu, joten sotilasasiamies, saksalaiset upseerit sekä Siemens-Schuckertin tehtaan edustajat olivat turhaan valmiudessa. Yleisesikunnan päälliköllä näyttää olleen suora yhteys puolustusministeriin, jonka kanssa hän on suoraan hoitanut asiat.⁷⁰¹

Aloitteita tietojen hankkimiseksi tekivät myös yksittäiset korkea-arvoiset upseerit. Tykistöntarkastaja Nenonen esitti marraskuussa 1934 Sotaväen päällikölle opintokomennuksen järjestämistä Viroon ja Saksaan maiden tykistön mittaustoimintaan tutustumiseksi niin taktisessa kuin teknisessäkin mielessä. Nenonen totesi, ettei sotilasasiamiesten kautta voinut saada tietoa mittaustoiminnan järjestelyistä, sillä ala oli niin spesifi, ettei sotilasasiamiesten ammattitaito riittänyt hankkimaan siitä tietoja. Alasta ei Nenosen mukaan ollut olemassa juurikaan kirjallisuutta, joka hyödyttäisi Suomen tykistön mittaustoiminnan järjestelyitä teknisessä ja taktisessa mielessä. Sotilasasiamiesten tehtäväksi tuli kuitenkin mahdollisuuksien mukaan järjestää komennukset kiireellisinä, mahdollisesti vielä vuoden 1934 puolella. Ulkomaatoimiston päällikkö lisäsi tykistöntarkastajan esitykseen Ruotsin Nenosen mainitsemien kohteiden lisäksi.⁷⁰²

Sotilasasiamiesverkostolle tai sen osille käsketyt tehtävät heijastelivat siis Yleisesikunnan akuuttia ja pitkäaikaista tiedontarvetta sekä pinnalla olleita sotateknisiä kehityssuuntia. 1930-luvun ajan Suomen Yleisesikuntaa kiinnosti erityisesti kolme suurta aseteknistä kokonaisuutta. Ensimmäisestä maailmansodasta asti suurta mielenkiintoa herättivät eri valtioiden ilmavoimien kehitys sekä ilmasodankäynnin muutokset. Sotilasasiamiehet paitsi toimittivat tietoja näistä myös organisoivat suomalaisten upsee-

⁶⁹⁹ Ulkomaatoimiston päällikön kirjelmä Varsovan-sotilasasiamiehelle N:o 709/IV kesäkuu 1936. SArk 1403/25. KA.

⁷⁰⁰ Berliinin-sotilasasiamies everstiluutnantti Snellmanin puolesta Gund Snellman osasto 2:lle 11/36. 17.1.1936. SArk 1403/25. KA. Everstiluutnantti Snellmanin puolison nimi oli Hildegund, joten mahdollisesti hänen vaimonsa hoiti ajoittain sihteerin ominaisuudessa ei-salaista kirjeenvaihtoa.

⁷⁰¹ Yleisesikunnan päällikön kirjelmä puolustusministerille N:o 144/IV tammikuu 1936. SArk 1403/25. Osasto 2:n päällikön kirjelmä Yleisesikunnan päällikölle. N:o 1352/V/37sal. 2.10.1937. T 22104/61. KA. Suoran yhteyden toivottiin säilyvän Yleisesikunnan osastojen siirtyessä puolustusministeriöön.

⁷⁰² Tykistöntarkastajan kirjelmä Sotaväen päällikölle N:o 405 21.11.1934. SArk 1621/14. Ulkomaatoimiston päällikön kirjelmä Tukholman, Berliinin ja Tallinnan sotilasasiamiehille N:o 1575/IV 26.11.1934. SArk 1621/14. KA.

reiden ja insinöörien vierailuja asemamaihinsa. Toinen seikka nousi esille 1930-luvun ilmasodankäynnin kehityksen myötä. Sodan nähtiin laajenevan taistelukentiltä yhä enemmän kaupunkeihin ja siviilejä koskevaksi. Väestönsuojelun kehitys nousi etenkin 1930-luvun jälkipuoliskolla keskusteluun. Kolmas erityisen paljon keskustelua herättänyt kohde oli panssarivaunujen käytettävyyttä taistelussa etenkin metsäisellä alueella. Myös panssarivaunujen torjuntamahdollisuudet olivat 1930-luvun alussa laajan selvitystyön kohde.⁷⁰³

Omia toimintoja haluttiin myös suojata. Tähän liittyvä seuraava laajempi ohjeistus jaettiin syksyllä 1938, jolloin puolustusministeriön kautta tullut ohjeistus käsitteli ulkomaalaisten käynnejä joukko-osastoissa ja muilla sotilasalueilla sekä tietojen luovuttamista ulkomaalaisille tahoille. Erityisesti ohjeistus koski pääosin ulkomaisten sotilasasiamiesten käsittelyä, mutta myös muita ulkomaalaisia vieraita. Heidän seurassaan tuli olla hienotunteinen ja pidättyväinen. Vain ulkomaatoimistolla oli oikeus määrätä ne tiedot, joita vieraille sai luovuttaa.⁷⁰⁴

Ulkomaatoimiston kautta koordinoitiin myös vierailun ajankohta ja kulku. Vieraiden mielenkiinnon kohteet ja esittämät kysymykset tuli kirjata vierailun jälkeen ylös ja raportoida ulkomaatoimistoon. Mikäli vieras muuttui erityisen tunkeileväksi, kehoitettiin ohjeistuksessa hienotunteisesti ohjaamaan keskustelun kulku muualle. Tämä oli myös muistettava iltaohjelmassa esimerkiksi ravintolailtojen aikana. Ohi suunsa ei saanut puhua! Ohjeistus oli hyvä selvitys siitä, miten ja minkä tahon koordinoimana tietoja voitiin luovuttaa ulkopuolisille tahoille. Toisaalta ohjeistus opetti muitakin kuin Yleisesikunnan tiedustelu-upseereita toimimaan varovasti ulkomaisten sotilasasiamiesten ja muiden vieraiden kanssa.⁷⁰⁵ Samankaltainen käsittely kohdistui myös Suomen sotilasasiamiehiin ulkomailla.

Yleisesikunnan osasto 2:n selkeä ohjaus Suomen sotilasasiamiehille osoittaa järjestelmän kehittymisen. Sotilasasiamiesten työskentely näyttäytyy osasto 2:n johtamana strukturoituna toimintana, jossa sekä ulkoma- että tilastotoimiston henkilöstöllä oli omat tarkasti määritellyt tehtävänsä. Myös ulkomaisten vieraiden ja sotilasasiamiesten käsittelyohjeet täydensivät aiempaa ohjausta. Toisaalta niidenkin kautta pyrittiin keräämään tietoja siitä, mistä ulkomaiset vieraat olivat kiinnostuneita vierailunsa aikana.

5.3.2. Aineistoarkistojärjestelmä kehitetään

Suomen taloudellinen tilanne heikkeni entisestään 1930-luvun alussa. Yleisesikunnassa tämä näkyi konkreettisesti sekä sotilasasiamiesten tehtävien täyttämässä että erittäin niukoissa kansliavaroissa. Rajoittunut taloudellinen tilanne vaikeutti ulkomaatoimiston tiedonhankintaa sotilasasiamiesverkoston kautta. Ulkomaatoimisto toimi ulkomaisten Helsinkiin akkreditoimien sotilasasiamiesten yhteyselimenä. Ulkomaatoimiston päällikkö toimi vuoteen 1931 saakka muiden työtehtäviensä ohessa myös Viroon ja Latviaan akkreditoituna sotilasasiamiehenä virkapaikaltaan. Nämä tehtävät työllistivät runsaasti ulkomaatoimistoa. Tilastotoimiston tehtävänä taas oli

⁷⁰³ Tukholman-sotilasasiamiehen kirje osasto 2:n päällikölle Dn:o 138/33 henk. 4.8.1933. SARk 1403/15. KA. Tynkkynen (1996), s. 76–83.

⁷⁰⁴ Puolustusministeriön kirjelmä Yleisesikunnalle N:o K1 534/38 sal. 15.10.1938. Perus 4791/2. KA.

⁷⁰⁵ Sama.

salaisen tiedustelun järjestäminen, tiedustelutiedon tilastoiminen ja Moskovan-sotilasasiamiehen sekä tämän hoidossa olleen agenttiverkoston ohjaaminen. Agenttiverkosto oli edelleen tilastotoimiston päällikön alainen, ja kuten aiemminkin sotilasasiamies pyöritti toimintaa Moskovassa.⁷⁰⁶

Ulkomaa- ja tilastotoimistojen henkilöstön määrä oli vähäinen työtehtävien määrään nähden. Eri tiedustelulajien tuottamaa tietoa oli paljon, ja sen järjestäminen käytettävään muotoon oli työlästä. Myös kuuntelutiedustelu oli 1930-luvun alussa sotilasasiamiesverkoston ja salaisen tiedustelun lisäksi jo vakiintunutta. Tämän lisäksi arkinen hallinnon hoitaminen vei henkilöstön resursseja. Aineiston analyysi eli aineiston muokkaustyö, kuten työskentelyä nimitettiin, oli hidasta. Saadut tiedot oli tarkastettava useasta lähteestä. Myös Yleisesikunnan kirjeenvaihto oli kasvanut laajaksi ja aikaa vieväksi 1930-luvulle tultaessa, eikä henkilökunnan määrä riittänyt enää sen pyörittämiseen. Haasteena oli myös salaisen ja ei-salaisen kirjeenvaihdon hoitaminen. Ensimmäistä osaa saattoivat hoitaa vain upseerit, joiden työpanosta olisi tarvittu muuallakin.⁷⁰⁷

Yleisesikunnan henkilöstön puute näkyy muun muassa siinä, että sotilasasiamiesverkostolle kirjoitetussa työskentelyohjeistuksessa todetaan, etteivät resurssit tietojen muokkaamiseen puolustuslaitosta hyödyttävään muotoon riitä, vaan osa tiedoista ehtii vanhentua ennen kuin ne ehditään käsitellä. Tästä syystä tiedot olisi muokattava suoraan sellaiseen muotoon, jossa ne voitaisiin lähettää joko suoraan puolustushallinnolle tai muutoin tarvitsevalle viranomaistaholle. Yleisesikunta pyysi erityisesti myös mahdollisten kirjallisten lähteiden lähettämistä, jolloin etenkin tiettyjen alojen viranomaistahoilla olisi edellytyksiä tutkia asioita tarkemmin. 1930-luvun alussa Yleisesikunnan tiedonhankinta näyttääkin ottaneen harppauksen eteenpäin nimenomaan tiedonhankinnan, raportoinnin ja lähteiden arvottamisen näkökulmasta.⁷⁰⁸

Yleisesikunta organisoi uudelleen arkistojärjestelynsä loppuvuodesta 1931. Arkistojärjestelmää nimitettiin aluksi detaljiarkistoksi, mutta nimi muuttui jo seuraavana vuonna aineistoarkistoksi. Arkiston uudelleenorganisoinnin taustalla oli paitsi tietojen käsittelyn helpottaminen myös Yleisesikunnan pienten resurssien mahdollisimman tehokas käyttäminen. Kyse oli kuitenkin laajemmasta uudistuksesta, joka koski niin sotilasasiamiesten tiedonhankintaa kuin raportointiakin. Samalla Yleisesikunnalle tuli mahdolliseksi ohjata yksityiskohtaisemmin sotilasasiamiesten työtä ajankoh- taisten tarpeiden mukaisesti.⁷⁰⁹

Aineistoarkiston järjestelyt olivat pitkään järjestelyasteella, mutta sotilasasiamiesten tiedonhankinnan kannalta suunnitelma oli jo olemassa. Sotilasasiamiesverkostoa informoitiin Yleisesikunnan tiedonhankinnan ja lajittelun perusteista. Tällä perusteltiin niitä toimenpiteitä, joita arkistojärjestely aiheutti sotilasasiamiesten tehtävänkuvassa. Uudistus merkitsi sotilasasiamiesten paperityön määrällistä kasvua, sillä Yleisesi-

⁷⁰⁶ Salas (1973), s. 19, 21–22. Kanninen (1959), s. 3–4. Elfvingren (1987), s. 7.

⁷⁰⁷ Yleisesikunnan kiertokirje 354/IV 23.3.1932. SArk 1403/7. Ulkomaatoimiston raportointiohjeistus Suomen sotilasasiamiehille N:o 1127/IV 6.11.1931. SArk 1403/7. Ulkomaatoimiston kiertokirje N:o 1154/IV 13.11.1931. SArk 1403/7. KA. Heiskanen (1989), s. 22–26. Kanninen (1959), s. 5–6.

⁷⁰⁸ Ulkomaatoimiston raportointiohjeistus Suomen sotilasasiamiehille N:o 1127/IV 6.11.1931. SArk 1403/7. KA. Viranomaistahoilla tarkoitetaan tässä yhteydessä todennäköisesti muun muassa poliisiviranomaisia niiltä osin kuin koottu tieto heitä koski.

⁷⁰⁹ Yleisesikunnan kiertokirje 354/IV 23.3.1932. SArk 1403/7. Ulkomaatoimiston raportointiohjeistus Suomen sotilasasiamiehille N:o 1127/IV 6.11.1931. SArk 1403/7. Aineistoarkiston pohja Berliinin-sotilasasiamiehelle 6.6.1933. SArk 2139/8. KA.

kuntaan lähetettävät aineistot oli muokattava valmiiksi lopulliseen jakomuotoonsa. Ohjeistuksella haluttiin säästää ulkomaatoimiston vähäisiä resursseja ja saada aineisto mahdollisimman tuoreena eteenpäin sitä tarvitseville tahoille. Tietojen käsittelyn helpottamiseksi ja tietojen tarkastamisen mahdollistamiseksi jälkikäteen verkoston haluttiin raportoivan erityisen kaavan mukaisesti ja merkitsevän raportteihinsa tarkat lähdeviitteet.⁷¹⁰

Tiedon käytettävyyteen liittyvästä lähdeviitteiden merkityksestä sotilasasiamiehiä ohjeistettiin kiertokirjeellä jo syyskuussa 1931. Detaljiarkiston käyttöönotto esiteltiin sotilasasiamiesverkostolle paria kuukautta myöhemmin marraskuussa 1931. Tuolloin oli kuitenkin palattava myös lähdeviitteisiin ja niiden merkitykseen. Tarkoituksena oli saada koko sotilasasiamiesverkosto käyttämään uudenlaista tapaa merkitä lähteet. Syynä tähän oli nimenomaan tiedon tarkistettavuus ja sotilasasiamiehille suunnattujen ylimääräisten kyselyiden suitsiminen. Tämän järjestelyn pitkän aikavälin tavoitteena oli helpottaa niin sotilasasiamiehen kuin ulkomaatoimiston työpaineita. Muutos vei kuitenkin aikaa. Tiedonhankinnan ja käsittelyn organisointi näyttääkin olleen käynnissä seuraavien vuosien ajan.⁷¹¹

Sotilasasiamiesten uudeksi tehtäväksi tuli laatia neljännesvuosiyhteenvedoja, joiden perimmäisenä tarkoituksena oli tuottaa puolustuslaitosta kiinnostavista valtioista käyttövalmiiksi muokattua tietoa. Walleniuksen aikana sotilasasiamiehet olivat raportoineet kolmen kuukauden välein sotilaspoliittisen tilanteen kehityksestä sekä muista tehtävänäalaansa liittyneistä teemoista. Neljännesvuosiyhteenvedot oli tarkoitus monistaa sellaisinaan ja yhdistää ne detaljimappeihin sekä yhteenvedoihin, jotka olivat kokonaisuudessaan käytettävissä vain Yleisesikunnassa. Lisäksi koko puolustuslaitosta kiinnostavista teemoista koottiin detaljimappeihin *ei erityisen arkaluontoiset tiedot*, joita voitiin jakaa tarvittaessa Yleisesikunnan ulkopuolellekin. Tästä syystä sotilasasiamiehiä pyydettiin lähettämään keskeiset kirjelmät ja raportit kahtena kolmena kappaleena.⁷¹²

Neljännesvuosiyhteenvedojen tarkoituksena oli tuottaa Yleisesikunnalle täydellinen kuvaus Suomen puolustuslaitosta kiinnostavista valtioista ja niiden armeijoista. Vastaavia maakansioita laadittiin jo 1920-luvun alussa Enckellin aikana, mutta Oeschin toimiessa Yleisesikunnan päällikkönä maakohtaisten tietojen kerääminen vietiin uudelle tasolle. Niihin yhdistettiin nyt yksityiskohtainen ja tarkasti määritelty rakenne sekä valmiiksi viitteistetty yhteenvedo, johon sotilasasiamies merkitsi myös tietolähteensä salauskoodeilla. Esimerkiksi erikoislähde merkittiin lähdemerkintälyhenteellä XC. Lyhenteen mukana kulki juokseva numerointi lähteiden erottamiseksi. Näin henkilötietolähteet suojattiin, ja viitteistys saatiin pysymään ajan tasalla.⁷¹³

Keskeistä muutoksessa olikin tiedon ja tietolähteen luotettavuuden luokittelun käyttöönotto. Asia näyttää nousseen esille detaljiarkiston ja neljännesvuosiyhteenvedojen

⁷¹⁰ Ulkomaatoimiston raportointiohjeistus Suomen sotilasasiamiehille N:o 1127/IV 6.11.1931. SARk 1403/7. Aineistoarkiston pohja Berliinin-sotilasasiamiehelle 6.6.1933. SARk 2139/8. KA.

⁷¹¹ Aineistoarkiston pohja Berliinin-sotilasasiamiehelle 6.6.1933. SARk 2139/8. Ulkomaatoimiston raportointiohjeistus Suomen sotilasasiamiehille N:o 1127/IV 6.11.1931. SARk 1403/7. KA.

⁷¹² Ulkomaatoimiston kiertokirje 232/IV 27.2.1932. SARk 1403/7. Ulkomaatoimiston raportointiohjeistus Suomen sotilasasiamiehille N:o 1127/IV 6.11.1931. SARk 1403/7. Aineistoarkiston pohja Berliinin-sotilasasiamiehelle 6.6.1933. SARk 2139/8. *Ohjeet Suomen sotilasasiamiehille ulkomailla* 397/IV/26 sal. T 20317/1. KA.

⁷¹³ Ulkomaatoimiston kiertokirje 361/IV 30.3.1932. SARk 1403/7. Ulkomaatoimiston raportointiohjeistus Suomen sotilasasiamiehille N:o 1127/IV 6.11.1931. SARk 1403/7. KA.

kokoamisen myötä. Sotilasasiamiehet käyttivät neljännesvuosiyhteenvetoihin erilaisia tietolähteitä henkilöistä erilaisiin sotilasteoksiin ja aikakauslehtiin, joten tiedot tuli luokitella epävarmoihin, luotettavilta vaikuttaviin ja varmoihin tietoihin. Lisäksi kirjalliset lähteet oli pyrittävä lähettämään Suomeen Yleisesikunnan ja muiden viranomaistahojen käyttöön. Viitteistämiskäytännön tarkoituksena oli saada sotilasasiamiesten tiedot tarkasti käyttöön ja verrattaviksi niin, että ne hyödyttivät pitkän aikaa tietoja tarvitsevia tahoja. Kerralla yksityiskohtaisesti merkityt viitteet vähensivät tarkentavia kysymyksiä sotilasasiamiehille, ja tätä kautta ne hillitsivät Yleisesikunnan ja sotilasasiamiesten työtaakkaa sekä kirjeenvaihtoa.⁷¹⁴

Voidaankin todeta, että Yleisesikunnan päällikkö Oeschin virkakauden alussa tehtiin laaja arkistointijärjestelmän muutos ja maakohtaisia tietoja ryhdyttiin kokoamaan erittäin järjestelmällisesti ja organisoidusti. Osasto 2:n johdossa oli tuolloin vuosina 1931–1933 Pariisista sotilasasiamiehen tehtävästä palannut everstiluutnantti Martola. Järjestelmällisenä upseerina, joka tunsu hyvin myös sotilasasiamiehen tehtävän vaatimukset, Martola oli sopiva upseeri osasto 2:n johtoon laajaa muutosta tehtäessä.⁷¹⁵ Laajan arkiston organisoinnin taustalla olleita mahdollisia ulkomaisia esikuvia ei ole aineistosta selvinnyt.

Arkistointijärjestelmän muutos oli tehtävä suhteellisen nopeassa aikataulussa. Yleisesikunnan työsuunnitelman mukaan yksityiskohtaisten tietojen hankintaan puolustuslaitosta kiinnostavista valtioista oli varattu pääpiirteittäin aikaa kaksi vuotta, mutta aikatavoitteeseen suhtauduttiin epäileväisesti. Loppuvuodesta 1931 osasto 2:n päällikkö Martola sekä ulkomaatoimiston vt. päällikkö, majuri Bror Kraemer lähettivät sotilasasiamiesverkostolle tiedoksi ohjeistuksen ja työskentelyaikataulun.⁷¹⁶

Järjestelmä oli jatkuvan kehitystyön kohteena. Seuraava isohko muutos arkistoaineistojärjestelmään näyttää tulleen vuonna 1932. Arkistoaineistoille ja kirjallisuudelle oli luotu hienojakoinen aineistosisällysluettelo, jonka mukaan jokaisesta valtiosta löytyivät tarkentavat viitteistetyt tiedot. Ulkomaatoimisto tiedotti sotilasasiamiesverkostoa kiertokirjeellä tästä uudistuksesta. Ulkomaatoimisto keräsi ja luokitteli sisällysluettelon mukaan sotilasasiamiesten raportit ja muut kirjalliset tuotteet, kuten kirjat tai muut julkaisut. Aineistoarkiston rakenne jakautui viiteen pääosioon, joiden alla oli pienempiä kokonaisuuksia. Ensimmäiseen osioon oli koottu tiedot maan armeijan ja sotilaspoliittisen tilanteen kehityksestä. Käytännössä tähän osioon I oli koottu maan sotilasmaantieteelliset tiedot ja tilastot. Toinen osio käsitteli rauhan ajan asevoimia ja niiden organisaatiota. Osiossa II olivat koulutuskysymykset, määrärahat sekä huollosta ja taktikasta kootut tiedot.⁷¹⁷ Osioon II kuului muun muassa osa C 22, joka sisälsi tiedot täydennys- ja liikekannallepanojärjestelmistä, jolloin kohtaan oli koottu tietoa kutsunta-, värväys- ja valvonta-aineistoista.⁷¹⁸

Osioon III koottiin tiedot sodanajan asevoimista. Osioon oli myös koottu tietoja liikekannallepanojärjestelmästä, valmiudesta, varusteista sekä koulutuksesta. Osioon IV oli puolestaan koottu tiedot talouden näkökulmasta – valtion taloudellisesta tilan-

⁷¹⁴ Ulkomaatoimiston kiertokirje 361/IV 30.3.1932. SARk 1403/7. KA.

⁷¹⁵ Ulkomaatoimiston raportointiohjeistus Suomen sotilasasiamiehille N:o 1127/IV 6.11.1931. SARk 1403/7. KA. Kemppe (2008), s. 88–92. Elfvengren (2000), s. 192–193.

⁷¹⁶ Ulkomaatoimiston kiertokirje 232/IV 27.2.1932. SARk 1403/7. KA.

⁷¹⁷ Ulkomaatoimiston kiertokirje 354/IV 23.3.1932. SARk 1403/7. Aineistoarkiston pohja Berliinin-sotilasasiamiehelle 6.6.1933. SARk 2139/8. KA. Salas (1973), s. 50–51.

⁷¹⁸ Ulkomaatoimiston kiertokirje 354/IV 23.3.1932. SARk 1403/7. KA.

teesta ja valmiudesta sekä sotateollisuuden kantokyvystä. Osiossa IV koottiin myös sisä- ja ulkopoliittisen tilanteen tietoja. Osittain tämä näyttää menneen päällekkäin osion I kanssa, mutta käytännön arkistointityön kannalta tällä ei liene ollut suurta merkitystä. Arkistosta tietoja etsinyt henkilö lienee tarkastanut molemmat osiot. Viimeinen osio V käsitti sekä sotilas- että poliittisen johdon ja diplomaattikunnan henkilötiedot. Käytännössä arkistointijärjestelmään luotiin päivittyvät henkilöprofiilit keskeisistä henkilöistä. Tämä henkilöprofiloinnin periaate oli ollut käytössä Euroopan valtioiden armeijoiden tiedustelusta vastanneilla tahoilla käytössä jo 1800-luvulla.⁷¹⁹

Uusi arkistointijärjestelmä ja etenkin detaljikortistot vaativat työvoimaa, joka osaisi pitää ne ajantasaisina. Ulkomaatoimisto oli maksanut omista varoistaan kanslia-apulaiselle palkkaa, jotta toimistolle uskotut tehtävät saatiin hoidetuiksi. Perusteluissa todettiin, että sotilasasiamiesten aineisto piti saada käyttöön. Puhtaaksikirjoitustyö vei osan työajasta, mutta erityisesti kortistojen ja tiedon tilastointia pidettiin painoarvoltaan erityisen tärkeänä.⁷²⁰

Vaikean taloustilanteen lisäksi ongelmia aiheuttivat sotilasasiamiehet. Heidän neljännesvuosiraportointinsa ei lähtenyt käyntiin ilman ongelmia. Helmikuussa 1932 sotilasasiamiesverkostolle lähetettiin Yleisesikunnan päällikkö Oeschin allekirjoittama ulkomaatoimiston toimintamallia suorasukaisesti selittävä kiertokirje. Siinä todettiin, että sotilasasiamiesten tuli kiinnittää erityistä huomiota neljännesvuosiraportteihinsa ja työstää ne ajoissa valmiiksi Yleisesikunnalle tai ilmoittaa myöhästymisen syy sekä tarvittava lisäaika.⁷²¹

Ulkomaatoimisto näyttää ohjanneen tarkasti sotilasasiamiesten neljännesvuosiraporttien tiedonhankintatarpeita. Sotilasasiamiehille lähetettiin yksityiskohtaiset ohjeet ulkomaatoimiston kiireellisyysjärjestyksen mukaisista tiedontarpeista. Berliinin-sotilasasiamies ohjeistettiin hankkimaan ensisijaisesti tiedot Saksan armeijan järjestelyistä ja toissijaisesti Saksan ja Liettuan sotilaspoliittisesta asemasta. Liettuan armeijan järjestelyt tulivat vasta kolmantena.⁷²²

Everstiluutnantti Lilius ei kuitenkaan toimittanut pyydettyjä neljännesvuosiraportteja edes kesäkuuhun 1932 mennessä, jolloin osasto 2 lähestyi everstiluutnanttia kovasalaisella selvityspyynnöllä. Lilius vastasi kirjelmään tiukkasanaisesti todeten työmäärän kasvaneen liian suureksi. Tästä hän oli puhunut myös käydessään Suomessa neuvottelemassa Yleisesikunnan kanssa. Lilius totesi, että ilman sihteeriä tai kanslistia työt kasaantuivat. Yleisesikunnan päällikkö Oesch kirjoitti marginaaleihin omia vastineitaan Liliuksen argumentteihin. Yleisesikunnan päällikkö ja everstiluutnantti Lilius olivat kuitenkin samaa mieltä siitä, että Liliuksen lomaa voitaisiin lykätä kaksi viikkoa ja hän saisi tehdä raporttinsa Berliinissä ennen siirtoaan Suomeen.⁷²³

Yleisesikunnan tiedonannossa sotilasasiamiesverkostolle muistutettiin, että Yleisesikunta tulee ohjaamaan sotilasasiamiesten neljännesvuosiraporttien tiedonhankintaa hyvissä ajoin sen mukaan, mikä tiedon tarve puolustuslaitoksella on. Tiedoksiannos-

⁷¹⁹ Salas (1973), s. 50–51. Craig (1949), s. 65–94.

⁷²⁰ Ulkomaatoimiston kirjelmä Yleisesikunnan päällikölle 428/IV 14.4.1932. SARk 1407/23. KA.

⁷²¹ Ulkomaatoimiston kiertokirje 232/IV 27.2.1932. SARk 1403/7. KA.

⁷²² Ulkomaatoimisto tietojenhankinta suunnitelma Berliinin-sotilasasiamiehelle N:o 357/IV 23.3.1932. SARk 1407/23. KA.

⁷²³ Ulkomaatoimiston kirjelmä Berliinin-sotilasasiamiehelle N:o 699. 11.6.1932. SARk 1407/23. Berliinin-sotilasasiamiehenkirjelmä Yleisesikunnan päällikölle N:o 16s./32 15.6.1932. SARk 1407/23. KA.

sa todettiin myös, että sotilasasiamiesten tuli itsenäisesti täydentää tai korjata detailjarkistoa, jos muutoksia tai virheitä havaittiin. Sotilasasiamiesten raporttien ja kirjelmien määriin palattiin taas kevättalvella 1933. Sotilasasiamiesverkostoa muistutettiin Yleisesikunnan, ulkomaatoimiston ja muiden viranomaisten tarpeesta saada käyttöönsä raportointia. Ulkomaatoimiston vastuuksi todettiin kirjelmien jatkokäsittely ja liittäminen aineistoarkistoon tai toimittaminen viranomaisille. Tästä syystä asemamaasta lähetettävien kopioiden määrän tuli olla kahdesta kolmeen kappaletta. Sotilasasiamiehen harkintaan jätettiin se, mitkä kirjeensä hän määritteli niin tärkeiksi, että ne oli kopioitava. Yksi kappale sotilasasiamiesten kirjettä tai raporttia oli saatava toimiston IV arkistoon kirjeenvaihdon ajan tasalla pitämiseksi.⁷²⁴

Yleisesikunta tiedotti kiertokirjeellä maaliskuussa 1932 aikovansa koota ja julkaista viranomaiskäyttöön ulkomaiden armeijoiden organisaatioista koottuja strukturoituja selvityksiä. Jotta selitykset saatiin pysymään ajan tasalla, Yleisesikunta tiedotti kokoavansa niistä kortiston, jonka painopisteenä oli valtioiden historiallinen asema ja sotilaspoliittinen tilanne sekä ajankohdan mukainen armeijanorganisaatio. Merkittävää oli myös se, että loppuun tuli merkitä käytetyt lähteet.⁷²⁵ Ilmeisesti aineistoyhteenvedoista laadittiin arkistoon kortisto, jotta vanhentuneita tietoja voitiin korvata uusilla.

Ulkomaatoimiston maittain järjestetystä aineistokirjastosta oli saatu elokuuhun 1933 mennessä laaja.⁷²⁶ Arkistonjärjestely oli vuonna 1934 jo kohtalaisen hyvällä tasolla. Ainakin perustiedot oli jo saatu kootuiksi, sillä Yleisesikunta suunnitteli tietojen jaloistamista. Tarkoituksena oli koota laajan ja suppean jakelun mukaiset julkaisut, joissa analysoitiin saadut tiedot Suomea kiinnostavista valtioista sekä niiden talous- ja sotilaspoliittisista suhteista. Yleisesikunta tiedotti sotilasasiamiehiä kiertokirjeillä tästä lähivuosiensa työsuunnitelmasta toimivan yhteistyön takaamiseksi. Julkaisun tiedotettiin koostuvan laajan jakelun osasta sekä rajatun jakelun osasta, jonka tarkoituksena oli ilmeisesti jäädä osasto 2:n omaan käyttöön.⁷²⁷

Sotilasasiamiesten keskuudessa aineistoyhteenvedoihin tehtävät muuttuvien yksityiskohtien päivitykset eivät kuitenkaan vakiintuneet heti. Yksityiskohtien päivittäminen lienee unohtunut muiden kiireellisempien työtehtävien vuoksi. Yleisesikunta joutui muistuttamaan vielä vuonna 1935 muutama vuosi aiemmin annettujen ohjeiden olevan yhä käytössä. Sotilasasiamiesten tehtävänä oli siis laatia neljännesvuosiraportit akkreditointivaltionsa sotilaspoliittisesta yleistilanteesta sekä koota tai päivittää aineistoyhteenvedoihin uusia tietoja esimerkiksi lakien muuttuessa.⁷²⁸

Sotilasasiamiesten asemamaat hahmotettiin Yleisesikunnassa kahdessa erillisessä ryhmässä. Ruotsiin, Saksaan, Ranskaan ja Britanniaan akkreditoidut sotilasasiamiehet laativat arvionsa asemamaidensa sotilaspoliittisesta suhteesta Neuvostoliittoon ja niistä olosuhteista, joissa maat voisivat liittyä sotaan, jossa Neuvostoliitto on mukana. Sotilasasiamiesten oli myös kaikessa hiljaisuudessa selvitettävä Suomen mahdollisesti saama avustus ja sen ehdot näiltä valtioilta, mikäli maa joutuisi sotaan Neuvostoliittoa vastaan. Toinen seurattava maaryhmä oli Romania, Tšekkoslovakia, Viro, Latvia, Liettua ja Puola. Niiden sotapotentialiaali oli tarkoitus selvittää yksityiskohtai-

⁷²⁴ Ulkomaatoimiston raportointiohjeistus Suomen sotilasasiamiehille N:o 1127/IV 6.11.1931. SARk 1403/7. Ulkomaatoimisto 355/IV 23.3.1933. SARk 1403/7. KA.

⁷²⁵ Ulkomaatoimiston kiertokirje 323/IV 21.3.1932. SARk 1407/24. KA.

⁷²⁶ Ulkomaatoimisto N:o 914/IV 2.8.1933. T 4871/3. KA.

⁷²⁷ Ulkomaatoimiston kiertokirje Berliinin-sotilasasiamiehelle N:o 34/IV/sal. 7.2.1933. SARk 2139/8. KA.

⁷²⁸ Osasto 2:n kirjelmä Tukholman-sotilasasiamiehelle 489/IV 29.3.1935. SARk 1621/10. KA.

sesti sekä koota niin tarkat perustiedot, että niiden kautta voisi mahdollisessa sotatilanteessa arvioida maiden kestävyttä erilaisten sattumien vaikutuksesta. Myös näiden maiden suhtautumista Neuvostoliittoa, Suomea ja muita valtioita kohtaan tuli tarkkailla sekä hahmotella maiden mahdollisuuksia sodassa Neuvostoliittoa vastaan. Puolan ja Tšekkoslovakian sotateollisuuden sietokykyä oli pidettävä silmällä erityisesti Suomen sotamateriaalin täydennystarpeen vuoksi, ja niiden sotapotentiali tuli selvittää yksityiskohtaisesti.⁷²⁹

Suomen sotilasasiamiesorganisaation näkökulmasta 1930-luvun alun tiedon järjestyksen muutoksessa oli kysymys tiedon käytettävyyden sujuvoittamisesta. Tiedon määrä ja kirjeenvaihto näyttävät Yleisesikunnan aineistojen mukaan kasvaneen 1930-luvulle tultaessa, joten muutos syntyi puhtaasta tarpeesta, ja siihen vaikutti myös henkilökunnan hyvin rajallinen määrä. Yleisesikunnan kirjeenvaihto oli paisunut niin massiiviseksi, että sen ei-salainen osa oli siirrettävä kanslia-apulaisen käsiteltäväksi. Tästä syystä sotilasasiamiesten oli merkittävä salaiset ja arkaluontoiset kirjelmät, jolloin vain upseeri sai avata kirjeet. Kirjekuoreen merkintää ei kuitenkaan luonnollisesti saanut tehdä. Salaiset kirjeet eivät saaneet ulkoisesti poiketa ei-salaisista. Salainen kirje tai muu asiakirja oli käärittävä paperiin, jonka molemmat sivut oli siveltävä liimalla ja asetettava sitten kirjekuoreen. Kaikki sotilasasiamiehen kirjeet Yleisesikuntaan lähtivät kaksinkertaisessa sinetöidyssä ja kirjatussa kuoressa. Erittäin salaiset kirjeet lähetettiin vain kuriirin kautta.⁷³⁰

Kuriirinkin kautta lähetettyjen kirjeiden oli oltava ulkoisesti erottumattomia. Niiden päälle kirjoitettiin ”henkilökohtainen”. Lähetystön postin mukana lähetettyjen salaisen tai henkilökohtaisia tietoja sisältävien kirjeiden päälle sai kirjoittaa ”kirjataan”. Todella henkilökohtaisiin kuoriin kirjattiin numeron jälkeen lyhenne ”henk.”. Kuriirin oli saatava kuittaus ja toimitusaika toimitetusta kirjeestä. Myös lähetettävän tahon oli kirjattava itselleen aika ja paikka, jossa kirje luovutettiin kuriirille. Kirjallisuus oli lähetettävä ristositeenä. Kirjeisiin oli laitettava myös kirjeen numeron alle lyhyt merkintä kirjeen sisällöstä tai mahdollinen liittymäpinta jo aiemmin esillä olleeseen asiaan. Näillä keinoilla pyrittiin kontrolloimaan kirjeiden tietoturva ja kuriirien toimintaa. Yleisesikunnan kirjeenvaihdosta tai ohjeistuksesta ei käy selville, kirjoitettinko erityisen arkaluontoiset asiat esimerkiksi erikoismusteella tai toiko sotilasasiamies ne mukanaan Yleisesikunnassa käydessään.⁷³¹

Huolimatta järjestelmän eteenpäin harppauksista 1930-luvun alun sotilasasiamiehet painivat samojen tiedonhankinta- ja säilytysongelmien kanssa kuin 1920-luvun virkaveljensä. Varsovan-sotilasasiamies, majuri Slöör kirjoitti marraskuussa 1933 Yleisesikunnan osasto 2:lle tarvitsemalla tarvitsevansa lukollisen kassakaapin, sillä lähetystön kaapista sotilasasiamiehen salaisille papereille osoitettu tila oli kerta kaikkiaan riittämätön. Tästä syystä hän joutui säilyttämään osaa arkaluontoisista papereista kirjoituspöydän lukollisessa laatikossa tai puukaapissa. Näin ollen asiakirjojen säilytys ei ollut asianmukaista eikä varsinkaan turvallista. Myöskään varusteeksi luovutettu kamera ei ollut sotilasasiamiehen tarpeisiin sopiva. Majuri Slöör halusi pienikokoisen ja nopean kameran, jolla kuvien ottaminen onnistui nopeissakin tilanteissa.⁷³² Oh-

⁷²⁹ Ulkomaatoimiston kiertokirje Berliinin-sotilasasiamiehelle N:o 34/IV/sal. 7.2.1933. SARk 2139/8. KA.

⁷³⁰ Ulkomaatoimiston kiertokirje N:o 1154/IV 13.11.1931. SARk 1403/7. KA.

⁷³¹ Ulkomaatoimiston kiertokirje N:o 1154/IV 13.11.1931. SARk 1403/7. Yleisesikunnan päiväämätön ohjeistus sotilasasiamiehille salaisten ja henkilökohtaisten asiakirjojen lähettämisestä. SARk 2139/8. KA.

⁷³² Varsovan-sotilasasiamiehen kirjelmä osasto 2:lle N:o 123/33. 7.11.1933. SARk 1403/17. KA.

jeista huolimatta käytännön tasolla salaisten tietojen suojaaminen ei toteutunut nopeasti.

Sotilasasiamiesten raportointia tarkasteltaessa voidaan todeta, että arkistojärjestelmän muutos muokkasi paitsi sotilasasiamiesten tapaa raportoida myös ammattimaisesti tiedonhankintaa. 1930-luvun kuluessa ja maailmanpoliittisen tilanteen kehittyessä sotilasasiamiesten raportit laajenivat. Niissä käsiteltiin myös yhä enenevässä määrin sekä asemamaiden sisäpoliittista kehitystä ja hajanaisuutta sekä ulkopoliittisen tilanteen kiristymistä. Laajat neljännesvuosiraportit sisälsivät nämä molemmat tasot sekä sotilaallisen kehityksen.⁷³³

5.3.3. Sotilasasiamiesten vaihdot ohjeistetaan

Sotilasasiamiesjärjestelmän kehittymisen myötä alkoi myös järjestelmän osien hiominen toimiviksi kokonaisuuksiksi. Sotilasasiamiesten vaihtaminen asemamaassa mahdollisimman tehokkaasti nousi esille 1930-luvun alussa vaihdoissa tapahtuneiden epäselvyyksien vuoksi. Tästä syystä laadittiin ohjeistus sotilasasiamiesten vaihdon varmistamiseksi. Taustalla vaikuttivat todennäköisesti myös käytännön syyt. Väistyvän sotilasasiamiehen suhteet asemamaan erinäisiin seurapiireihin ja diplomaattikuntaan oli hyvä siirtää seuraajalle, jotta tiedonhankinnan saumaton jatkuminen voitiin varmistaa. Sotilasasiamiesten viran vastaanottaminen ohjeistettiin jo kenraalimajuri Enckellin aikana. Walleniuksen kaudella ohjeistusta täsmennettiin, mutta selkeitä vaihtamista koskevat ohjeet laadittiin vasta Oeschin toimiessa Yleisesikunnan päällikkönä.⁷³⁴

Sotilasasiamiehille 1920-luvulla suunnattujen ohjeiden mukaan uusi ja väistyvä sotilasasiamies eivät välttämättä kohdanneet asemamaassa. Väistyvän sotilasasiamiehen piti kuitenkin luovuttaa arkistonsa ja selvittää seuraajalleen keskeneräiset asiat. Mikäli väistyvä ei ollut paikalla, uusi sotilasasiamies otti arkiston vastaan lähetystöltä ja kuitasi vastaanoton Yleisesikunnan kansliatoimisto VII:lle. Jo 1920-luvulla on nähtävissä sotilasasiamiesten siirtoja Yleisesikuntaan ennen akkreditointia ulkomaille. Siirtoajat ovat vaihdelleet runsaasti, joten mahdollisesti näissä tapauksissa on ollut kyse jonkinlaisesta koulutuksesta. Toisaalta pidemmät siirtoajat ovat antaneet myös mahdollisuuden tiedon siirtämiseen huolimatta siitä, ettei väistyvä sotilasasiamies ollut enää paikalla asemamaassa.⁷³⁵

Aikataulutuksen osuessa yhteen väistyvä ja uusi sotilasasiamies pystyivät käymään yhdessä tervehtimässä asemamaan keskeisiä tahoja. Tällöin arkiston ja arkirutiinien lisäksi siirtyivät parhaimmillaan myös kontaktit asemamaan keskeisiin henkilöihin. Everstiluutnantti Martola vaihtoi Pariisin-sotilasasiamiehen tehtävän everstiluutnantti Karikosken kanssa henkilökohtaisesti. Arkiston ja tehtävien vaihto tapahtui ilmoituksen mukaan 5. syyskuuta 1931. Samalla matkalla Martola hoiti ulkoasiainministeriön asioita Genevessä, Bernissä ja Berliinissä. Syyskuussa 1931 vaihtui myös Mos-

⁷³³ Varsovan-sotilasasiamiehen raportti Yleisesikunnan päällikölle N:o 15 sal. 8.6.1936. SARk 1403/24. KA.

⁷³⁴ Ohjeet Suomen sotilasasiamiehille ulkomailla 397/IV/26 sal. T 20317/1. Ohjeita Suomen sotilasasiamiehille ulkomailla P.K. N:o 1355/VII/23 sal. 8.11.1923. T 20317/1. Yleisesikunnan päiväämätön kirjelmä puolustusministeriölle sotilasasiamiesten vaihtoa koskien. SARk 1403/7. KA.

⁷³⁵ Ohjeita Suomen sotilasasiamiehille ulkomailla P.K. N:o 1355/VII/23 sal. 8.11.1923. T 20317/1. Ohjeet Suomen sotilasasiamiehille ulkomailla 397/IV/26 sal. T 20317/1. KA.

kovan-sotilasasiamies, kun majuri Puomi luovutti Moskovassa tehtävänsä eversti-luutnantti Paasoselle. 1930-luvun lopussa Moskovan-sotilasasiamiehen vaihtoon oli varattu enemmän aikaa, mahdollisesti neuvostoviranomaisten byrokratian vuoksi. Majuri Kaarlo Somerto komennettiin Armeijakunnan koulutus- ja valvontaosaston päällikön paikalta elokuun alussa 1938 Yleisesikuntaan, jossa hänen käskettiin ilmoittautua 15. elokuuta 1938. Hän aloitti tehtävänsä Moskovassa vasta 29. syyskuuta 1938.⁷³⁶

Sotilasasiamiesten vaihdot eivät aina onnistuneet kitkattomasti, ja haasteita esiintyi Yleisesikunnan puolustusministeriölle lähettämän esityksen mukaan ainakin päivärahojen ja paikallislisien maksuissa. Tästä syystä Yleisesikunta esitti selkeitä periaatteita sotilasasiamiehen vaihtoon. Uuden sotilasasiamiehen toivottiin matkustavan asema-maahan hyvissä ajoin, tapauksen mukaan seitsemästä kymmeneen päivää ennen väistyvän poistumista maasta. Useaan maahan akkreditoitujen sotilasasiamiehet ohjeistettiin suorittamaan tervehdyskäynnit vain asemamaassaan, sivuakkreditoiteja ei siis otettu huomioon. Yleisesikunta piti erityisen tärkeänä sitä, että sotilasasiamiehet kävivät yhdessä läpi tehtävät ja suorittivat pakolliset tervehdyskäynnit asemamaan sotilasasiamieskunnan vanhimman toiveiden mukaisesti.⁷³⁷

Yleisesikunnan ohjeiden mukaan diplomaattien vaihtoa ei voinut suoraan verrata sotilasasiamiesten vaihtoon, sillä sotilasasiamiehet toimivat lähetystössä yksin lukuun ottamatta Moskovan-sotilasasiamiestä, jolla oli apulaisena nuorempi upseeri. Myöhemmin myös Tukholmaan ja Saksaan saatiin apulaiset sotilasasiamiehelle.⁷³⁸ Näyttää siltä, että ainakin Moskovaan on ajoittain lähetetty Yleisesikunnasta sijainen kesäloman ajaksi. Lähetystön muu henkilöstö pystyi pyörittämään omien tehtäviensä ohessa esimerkiksi lähettilään juoksevia asioita. Sotilasasiamiehen juoksevia asioita ja yhteyksiä ei voitu siirtää lähetystön henkilökunnan hoidettavaksi. Tästä syystä sotilasasiamiesten toimikausien välille ei haluttu syntyvän pitkiä aukkoja. Uusi sotilasasiamies haluttiin saattaa mahdollisimman nopeasti kiinni tehtäviinsä. Sotilasasiamiesten vaihto pyrittiin ajoittamaan kuukauden vaihteeseen, jotta päivärahojen suhteen ei tulisi ongelmia. Optimaalisimmassa tilanteessa virallinen vaihto tapahtui kuun 1. päivänä, jonka jälkeen väistynyt sotilasasiamies matkusti takaisin kotimaahan. Näin palkanlisistä ja päivärahoista ei syntynyt ongelmaa.⁷³⁹

Ulkomaatoimisto vetosi esityksessään muidenkin valtioiden toimivan samalla tavalla vaihtaessaan sotilasasiamiehiään Helsingissä. Ainakin Ruotsilla, Neuvostoliitolla ja Ranskalla oli käytössä samankaltainen menettely. Suomen näkökulmasta poikkeuksen järjestelyssä muodostivat Baltian ja Skandinavian maat, joissa uuden ja väistyvän sotilasasiamiehen haluttiin vierailevan yhdessä. Baltiassa syynä tähän oli se, ettei Suomella ollut 1930-luvun alussa Baltiaan sijoitettua sotilasasiamiestä, vaan tehtävä

⁷³⁶ Yleisesikunnan komennusluettelo N:o 9/31. Esikuntakäskey N:o 10 19.9.1931. SARk 1399/10. Nimikirjanote 19575, Somerto, Kaarlo. KA.

⁷³⁷ Yleisesikunnan päiväämätön kirjelmä puolustusministeriölle sotilasasiamiesten vaihtoa koskien. SARk 1403/7. KA.

⁷³⁸ Nimikirjanote 32981, Wikman, Leo. Nimikirjanote 16070, Glantz, Torsten. KA. Tukholmaan sotilasasiamiehelle saatiin apulainen vuonna 1938 kapteeni Leo Wikmanista ja Saksaan 23.1.1939 kapteeni Torsten Glantzista. Kapteeni Glantzin nimikirjan mukaan hänet on nimitetty sotilasasiamiehen virkaan 1.1.1939 ja määrätty Berliinin apulaissotilasasiamieheksi 23.1.1939.

⁷³⁹ Yleisesikunnan päiväämätön kirjelmä puolustusministeriölle sotilasasiamiesten vaihtoa koskien. SARk 1403/7. Nimikirjanote 50335, Paasonen, Aladár. KA.

hoidettiin Helsingistä käsin. Ulkomaaosasto perusteli esitystään seuraavasti:”[...] *koska näissä maissa välitön henkilökohtainen kosketus on erittäin tärkeä* [...]”⁷⁴⁰

Arkiston luovuttaminen uudelle sotilasasiamiehelle oli tärkeä vaihe tehtävän vaihdossa. Arkiston avulla sotilasasiamies pääsi kiinni tehtäviinsä ja näki ne linjat, joita edeltäjä oli asemamaassa seurannut. Arkistossa oli usein myös tiedonvaihtoon sopivaa materiaalia, ja useimmiten se koski Neuvostoliittoa. Lontoon laivastoasiamiehen tehtävää vaihdettaessa syystalvella 1935 arkiston luovutus tehtiin kahdessa osassa. Suomen Lontoon-laivastoasiamies, komentajakapteeni Lauri Kopio määrättiin osallistumaan koululaiva Suomen Joutsenen koulupurjehdukselle syystalvella 1935. Kopion sijaiseksi määrättiin koululaivapurjehduksen ajaksi komentajakapteeni Holger Gröndahl. Sopimus aineistojen luovuttamisesta oli kaksiosainen. Se sisälsi Helsingissä vaihdetut aineistot ja tiedot lokakuun alussa 1935 sekä Lontoossa vastaanotetun arkiston marraskuun lopussa.⁷⁴¹

Arkistonvaihto suoritettiin Helsingissä 5.–9. lokakuuta 1935. Samalla Kopio esitteli Gröndahlille sotilasasiamiehen suhteet ja henkilökohtaiset kontaktit. Lontoonlähetystössä säilytettävä materiaali luovutettiin Gröndahlille 8. lokakuuta. Asiakirjan sisältö paljastaa tarkasti määritetyn vaihdon asemamaasta: kirjeenvaihto ja aineistot on luovutettu hyvin järjestelmällisesti seuraajalle. Kassakaappi sisälsi Lontoon-sotilasasiamiehen arkiston lisäksi tarkan maakohtaisen aineistoluettelon sekä puna-armeijan maa-, meri- ja ilmavoimia koskevat aineistot. Suomen sotilasasiamiesverkon toiminta näyttää siis jatkaneen samaa linjaa kuin 1920-luvulla. Koko verkosto hankki tietoja Neuvostoliitosta.⁷⁴²

Huolimatta siitä, että sotilasasiamiesten vaihdot ohjeistettiin jo 1930-luvun alussa, eivät vaihdot olleet mutkattomia vielä vuosikymmenen lopussakaan. Tavoitetilana oli saattaen vaihtaminen, mutta etenkin sivuakkreditoinneissa siihen ei aina kyetty. Tällä oli taas vaikutuksia suhteiden siirtämiseen väistyvältä sotilasasiamieheltä seuraajalle. Siirrot suunnitteli yleensä ulkomaatoimisto, eikä asemamaassa toimivalta sotilasasiamieheltä aina edes kysytty mielipidettä aikatauluun. Pariisin-sotilasasiamiehen, everstiluutnantti Ilmari Karhun väistyminen aiheutti aikataulupaineita niin Pariisissa kuin Helsingissäkin.⁷⁴³

Yleisesikunta oli jo tiedottanut everstiluutnantti Karhua tulevasta siirrosta Jalkaväkijäpataljoona 1:n komentajaksi. Siirron oli alkuperäisten suunnitelmien mukaan määrä tapahtua 1. kesäkuuta 1938. Karhu oli puolestaan tiedottanut keskeisiä sekä asemamaansa että sivuakkreditointiensa viranomaistahoja. Kesken kaiken muuttunut aikataulu olisi aiheuttanut enemmän sekaannusta ja kysymyksiä nopeutetusta siirrosta. Tätä Karhu ei toivonut, vaan hän kirjoitti Yleisesikunnan päällikkö Oeschille henkilökohtaisen kirjeen, jossa hän perusteli vaihtoon liittyviä seikkoja. Sotilasasiamiehen siirto ei tapahtunut yhdessä päivässä, vaan se sisälsi useita erilaisia vierailuja. Belgian jäähyväisvierailun Karhu laski kestävän matkoineen noin viidestä kuuteen päivää.⁷⁴⁴ ”*Olin toivonut, että yleisesikunta olisi tässä subteessa halunnut saada jonkinlaisen ehdotuksen*

⁷⁴⁰ Yleisesikunnan päivämätön kirjelmä puolustusministeriölle sotilasasiamiesten vaihtoa koskien. SArk 1403/7. KA.

⁷⁴¹ Selostus laivastoasiamiehen tehtävän luovuttamisesta ja vastaanottamisesta 9.10.1935. SArk 1403/24. KA.

⁷⁴² Sama.

⁷⁴³ Pariisin-sotilasasiamiehen kirje Yleisesikunnan päällikölle 102/1/38.henk. Perus 4791/2. KA.

⁷⁴⁴ Clerc (2017), s. 53–58. Pekkarinen Jussi, *Maailmanluokan tarkkailupaikka – Suomen Lontoon-suurlähetystön historia*, SKS 2012, s. 27–32.

täältä.” Yleisesikunnan päällikkö puolestaan kirjoitti sivumarginaaliin siirron lähtökohtana olevan joukko-osaston aikataulun. Karhun nimikirjanotteen perusteella näyttää kuitenkin siltä, että hän sai tahtonsa läpi niin siirron aikataulun kuin kesälomansakin toteuttamisessa.⁷⁴⁵

5.3.4. Sotilasasiamiehen asemaa lähetystössä parannetaan

Kansainvälistä sotilasasiamiesjärjestelmää tarkasteltaessa voidaan todeta lähettiläiden ja sotilasasiamiesten välisten suhteiden olleen ajoittain jännittyneitä. Sotilasasiamiesten tosiasiallinen asema lähetystöissä ja suhde lähettilääseen näyttääkin olleen vahvasti henkilökemiasidonnainen. Suomen lähetystöjen tilanne ei näytä poikkeavan tästä. Myös Suomen diplomaattijärjestelmässä lähettiläiden ja sotilasasiamiesten suhteissa oli ajoittain jännitteitä, jotka vaikeuttivat yhteistyötä ja tuhosivat ennestään pieniä resursseja. Suomen lähetystöjen tilat olivat vielä 1930-luvulla varsin rajalliset. Ahtaissa olosuhteissa pienellä palkalla työskentely ja työn paineet eivät helpottaneet kanssakäymistä.⁷⁴⁶

Yleisesikunta ja ulkoasiainministeriö neuvottelivat lähetystöjen toiminnan reunaehdoista ja sotilasasiamiesten asemasta jo kenraalimajuri Oscar Enckellin toimiessa Yleisesikunnan päällikkönä. Walleniuksen kaudella jätettiin määrittelemättä sotilasasiamiesten ja lähetystön virkamiesten keskinäinen arvojärjestys, sillä siitä ei tuolloin päästy yhteisymmärrykseen.⁷⁴⁷ Oeschin kaudella Yleisesikunta ja ulkoasiainministeriö neuvottelivat uudelleen sotilasasiamiesten asemasta osana lähetystön henkilökuntaa. Näiden neuvottelujen pohjalta valmistuivat tammikuun lopussa 1932 määräykset sotilasasiamiehen asemasta osana lähetystön henkilökuntaa sekä lähetystön henkilökunnan arvojärjestys. Ohjeiden tarkoituksena oli vakiinnuttaa sotilasasiamieskunnan asema osana Suomen ulkomaanedustusta.⁷⁴⁸

Kiertokirjeenä tulleet uudet ohjeet kumosivat osia Walleniuksen ohjeista. Keskeinen muutos uusissa ohjeissa liittyi sotilasasiamiehen asemaan Yleisesikunnan päällikön ja lähettilään välissä. Kiertokirje muutti ohjeistusta takaisin Enckellin viitoittamaan suuntaan. Kun Walleniuksen ohjeiden 10 pykälän toinen luku kumottiin, sotilasasiamies ei ollut enää lähetystön päällikön määräysten alainen eikä velvollinen suorittamaan tämän antamia tehtäviä. Käytännössä Walleniuksen ohjeet olivat olleet määräyssuhteiltaan kaksinkertaiset. Toisaalta sotilasasiamies oli ollut Yleisesikunnan päällikön alainen asiamies ja edustaja ulkomailla, ja toisaalta lähetystön päällikkö oli voinut kävellä tämän esimiessuhteen yli halutessaan, joskin vain hetkellisesti. Walleniuksen ohjeet nojasivat vahvasti henkilösuhteiden toimivuuteen.⁷⁴⁹

⁷⁴⁵ Pariisin-sotilasasiamiehen kirje Yleisesikunnan päällikölle 102/1/38.henk. Perus 4791/2. Nimikirjanote 21352, Karhu, Ilmari. KA.

⁷⁴⁶ Ulkomaatoimiston kiertokirje N:o 82/IV 21.1.1932. Liiteosa *Ulkoasiainministeriön ja Yleisesikunnan välisissä neuvotteluissa hyväksytyt määräykset sotilasasiamiehen asemasta lähetystössä*. 5 E 8. UMA. KA. Craig (1949), s. 69–72. Paloposki, Pekkarinen (1998), s. 15–16.

⁷⁴⁷ Sotilasasiamiesten ja ulkoasiainministeriön virkamieskunnan suhteesta 318/IV/26 sal. 8.12.1926. SARk 1403/7. KA.

⁷⁴⁸ Ulkomaatoimiston kiertokirje N:o 82/IV 21.1.1932. Liiteosa *Ulkoasiainministeriön ja Yleisesikunnan välisissä neuvotteluissa hyväksytyt määräykset sotilasasiamiehen asemasta lähetystössä*. 5 E 8. UMA.

⁷⁴⁹ *Ohjeita Suomen sotilasasiamiehille ulkomailla* P.K. N:o 1355/VII/23 sal. 8.11.1923. T 20317/1. *Ohjeet Suomen sotilasasiamiehille ulkomailla* 397/IV/26 sal. T 20317/1. Ulkomaatoimiston kiertokirje N:o 82/IV 21.1.1932.

Seuraava kumottu 11 pykälä liittyi myös sotilasasiamiehen ja lähettilään suhteeseen. Walleniuksen ohjeiden mukaan sotilasasiamiehen piti pitää lähettiläs tietoisena sotilaallisesta ja sotilaspoliittisesta tilanteesta sekä kertoa kaikki saamansa tiedot. Käytännössä tämä tarkoitti sitä, että lähettiläällä oli oikeus Yleisesikunnan salaiseen tietoon. Kirjoitusmuoto antaa myös tulkinnanmahdollisuuden siitä, mitä tietoja sotilasasiamiehen tuli luovuttaa. Käytännössä asiakirjan pohjalta oli mahdollista vaatia koko sotilasasiamiehen kirjeenvaihto henkilökohtaisia asiakirjoja myöten nähtäväksi. Etenkin Moskovassa tämä olisi ollut äärimmäisen haasteellinen tilanne, sillä sotilasasiamiehen alainen asiamiesverkosto oli erittäin salainen, ja näin ollen se tuskin oli lähettilään tiedossa. Tiedonanto oli ohjeistettu myös toisinpäin. Keskeisin kumottu osa vuoden 1926 ohjeistuksesta koski lähettilään oikeutta keskeyttää sotilasasiamiehen tehtävä. Sotilasasiamiehellä oli lupa jatkaa tehtävää vasta kun Yleisesikunnan päällikön kuittaus asiasta saapui lähetystöön. Kuten aiemmin on todettu, tämä osuus ohjeissa antoi lähettiläälle mahdollisuuden sekaantua Yleisesikunnan tiedonhankintaan ja sisäisiin asioihin.⁷⁵⁰

Viimeinen kumottu pykälä 15 koski sotilasasiamiehen kansliavarojen käyttöä. Sotilasasiamiehet vapautuivat kansliavarojen tilityksestä uuden ohjeistuksen myötä. Kansliavaroilla ei ollut aiemmin voinut maksaa konekirjoittajattarien puhtaaksikirjoitustyöstä. Uudessa ohjeistuksessa sotilasasiamiehet otettiin osaksi lähetystön henkilökuntaa myös kansliapalveluiden myötä. Yleisesikunta maksoi suoraan lähetystölle sotilasasiamiehen kansliakulut. Tosin Yleisesikunnan maksettavaksi ei tullut muita toimiston ylläpitoon liittyviä kuluja, kuten vettä, sähköä tai siivousta. Uudella toimintamallilla paitsi sidottiin sotilasasiamies osaksi lähetystön henkilöstöä myös yksinkertaistettiin hallintorakenteita.⁷⁵¹

Uusi ohjeistus ei tosin herättänyt ihastusta lähetystöjen henkilökunnassa. Sotilasasiamiesten kulut nähtiin etenkin Pariisin-lähetystössä Yleisesikunnan arviota suurempina, eikä puhtaaksikirjoitusresurssia haluttu käyttää sotilasasiamiehen kirjeenvaihtoon. Ulkoasiainministeriön tehtävät pitivät henkilökunnan kiireisenä ilman sotilasasiamiehen kirjeenvaihtoaakin. Lisäksi tiukka rahatilanne kiristi tilannetta entisestään. Yleisesikunnan laskelmat sotilasasiamiesten kansliakuluista oli lähetystöjen henkilöstön mukaan laskettu varsin alhaisiksi. Vaikea taloudellinen tilanne näkyi molempien organisaatioiden työskentelyssä. Moskovan-lähetystössä sotilasasiamies näyttää integroituneen tiivimmin lähetystön yhteisöön mahdollisesti haastavien toimintaolosuhteiden myötä. Lähetystö kuvaili sotilasasiamiehen työskentelyolosuhteita ulkoasiainministeriölle: ”*Sotilasasiamies ei työskentele Lähetystön kansliabuoneistossa, vaan omassa asunnossaan Lähetystön toisessa talossa Stankevitsbkadun 8:ssa missä hänen hallussaan on kaksi huonetta.*” Moskovan-sotilasasiamies sai ainakin virka-asioissa käyttää lähetystön autoa. Aivan yhtämieltä lähettiläs ja sotilasasiamies eivät olleet sotilasasiamiehen tilantarpeesta, sillä tämä toivoi vielä kolmatta huonetta käyttöönsä.⁷⁵²

Liiteosa *Ulkoasiainministeriön ja Yleisesikunnan välisissä neuvotteluissa hyväksytyt määräykset sotilasasiamiehen asemasta lähetystössä.* 5 E 8. UMA.

⁷⁵⁰ *Ohjeet Suomen sotilasasiamiehille ulkomailla* 397/IV/26 sal. T 20317/1. KA. Ulkomaatoimiston kiertokirje N:o 82/IV 21.1.1932. Liiteosa *Ulkoasiainministeriön ja Yleisesikunnan välisissä neuvotteluissa hyväksytyt määräykset sotilasasiamiehen asemasta lähetystössä.* 5 E 8. UMA.

⁷⁵¹ Ulkomaatoimiston kiertokirje N:o 82/IV 21.1.1932. Liiteosa *Ulkoasiainministeriön ja Yleisesikunnan välisissä neuvotteluissa hyväksytyt määräykset sotilasasiamiehen asemasta lähetystössä.* 5 E 8. UMA.

⁷⁵² Ranskan-lähetystön kirjelmä ulkoasiainministeriöön N:o 50–13 12.1.1932. Tukholman-lähetystön kirjelmä ulkoasiainministeriöön N:o 131 13.1.1932. Moskovan-lähetystön kirjelmä N:o 831 23.7.1931. 5 E 8. UMA.

Yleisesikunnan ja ulkoasiainministeriön yhteistyössä laatimien määräysten keskeinen sanoma käsitteli juuri lähettilään ja sotilasasiamiehen keskinäistä suhdetta. Kaksinkertainen työ haluttiin karsia, joten sotilasasiamiehen ja lähettilään tuli vaihtaa keskenään raporttinsa sekä pitää toinen toisensa tietoisina oman tonttinsa asioista. Tämä vaati luottamuksellista ilmapiiriä ja yhteistyötä. Sotilasasiamies oli lähetystön alainen vain yleispoliittisissa kysymyksissä, lähetystön sisäisissä asioissa ja virkavelvollisuuksien muodollisuuksissa. Muutoin sotilasasiamies kuului Yleisesikunnan päällikön alaisuuteen ja vastasi tälle suoraan toiminnastaan.⁷⁵³ ”Hän toimii niinkään yleisesikunnan päällikön hänelle antamien erikoistehtävien suorittajana.”⁷⁵⁴ Vastaavat yhteistyön toimintamallit oli määritelty jo Enckellin ja Walleniuksen ohjeissa, joissa molemmissa korostui toive lähettilään ja sotilasasiamiehen yhteistyön toimivuudesta.⁷⁵⁵

Uudet määräykset ohjasivat myös lähetystöjä osoittamaan tukensa sotilasasiamiehille aivan käytännön tasolla. Määräysten mukaan lähetystön oli tarjottava sotilasasiamiehelle kalustettu, valaistu ja lämmitetty yksityinen työskentelytila lähetystöstä tai lähetystön vuokraamasta rakennuksesta. Vastaavasti Yleisesikunta sitoutui tilittämään ulkoasiainministeriölle puolivuositain sotilasasiamiesten aiheuttamat kansliakulut. Sotilasasiamies sai myös käyttää lähetystön kuriiripostijärjestelmää, mutta lähettiläs määräsi tarpeen vaatiessa kiireellisyysjärjestyksen. Kuriireina toimivat Suomeen matkustavat luotetut tahot, kuten ministeriön virkamiehet. Toiminnan määrittäminen yhteisinä määräyksinä näyttää helpottaneen ulkoasiainministeriön ja Yleisesikunnan yhteistyötä myös lähetystöjen tasolla.⁷⁵⁶

Lähetystöjen aiemmat hierarkiat olivat lopulta noudattaneet suurin piirtein vuonna 1932 kirjattuja toimintamalleja, eli Suomen lähetystöjen henkilökunnan keskinäinen hierarkia oli käytännön tasolla olemassa. Kenraalimajuri Enckellin vuoden 1923 ohjeissa sotilasasiamiehen paikka hierarkiassa oli lähetystöneuvoksen tai sellaisen puuttuessa lähetystösihteerin jälkeen. Walleniuksen toimiessa Yleisesikunnan päällikkönä sotilasasiamiehen asemaa lähetystön henkilökuntaan nähden ei määritetty. Vain sotilasasiamiehen suhde lähetystön päällikköön oli kirjattu auki. Toisaalta tuolloin arvioitiin, että lähetystöt toimivat asiassa Yleisesikunnan esityksen mukaisesti. Verrattuna Enckellin ja Walleniuksen ajan määritelmiin vuoden 1932 määräykset tarkensivat sotilasasiamiesten asemaa yksityiskohtaisesti.⁷⁵⁷

Lähetystön keskinäisessä arvojärjestyksessä tuli ottaa määräysten mukaan huomioon virkaikä. Jos tilanteessa oli epäselvyyttä, lähettiläs vastasi arvojärjestyksen muotoilusta. Lähetystön johdossa oli luonnollisesti lähettiläs, jota seurasi vakinainen asainhoitaja. Kenraalin arvoinen sotilasasiamies oli kolmas arvojärjestyksessä. Tässä suhteessa suomalainen arvojärjestys erosi ranskalaisesta, jossa kenraalin arvoinen sotilasasiamies rinnastettiin lähetystön päällikköön. Lähetystöneuvos ja everstin arvoinen sotilasasiamies rinnastettiin toisiinsa. Lähetystösihteerin, kun lähetystöneuvosta ei ollut, rinnastettiin everstiluutnantin arvoiseen sotilasasiamieheen. Jos lähetystöneuvos oli osa lähetystön henkilökuntaa, lähetystösihteerin rinnastettiin majurin arvoiseen

⁷⁵³ Ulkomaatoimiston kiertokirje N:o 82/IV 21.1.1932. SArk 1403/7. KA.

⁷⁵⁴ Sama.

⁷⁵⁵ Ohjeita Suomen sotilasasiamiehille ulkomailla P.K. N:o 1355/VII/23 sal. 8.11.1923. T 20317/1. Ohjeet Suomen sotilasasiamiehille ulkomailla 397/IV/26 sal. T 20317/1. KA.

⁷⁵⁶ Ulkomaatoimiston kiertokirje N:o 82/IV 21.1.1932. SArk 1403/7. Varsovan-sotilasasiamiehen kirjelmä osasto 2:lle N:o 158/33. SArk 1403/17. KA.

⁷⁵⁷ Ohjeet Suomen sotilasasiamiehille ulkomailla 397/IV/26 sal. P.K. N:o 1355/VII/23 sal. 8.11.1923. T 20317/1. Ulkomaatoimiston kiertokirje N:o 82/IV 21.1.1932. SArk 1403/7. KA.

sotilasasiamieheen. Kapteenin arvoinen sotilasasiamies oli seitsemäs lähetystön hierarkiassa, eikä hän rinnastunut muuhun lähetystön henkilökuntaan. Ilmeisesti apulaissotilasasiamiesten vuoksi oli määritetty myös luutnantin arvoisen sotilasasiamiehen paikka hierarkiassa.⁷⁵⁸

Lähetystön henkilöstön keskinäisen arvojärjestyksen määrittelemisen oli haasteellista myös muualla Euroopassa. Valtioiden käytänteet lähetystöjen hierarkiasta erosivat toisistaan yllättävän paljon, ja Yleisesikunnan selvityksestä päätellen lähetystöjen hierarkioissa oli henkilösuhteita hiertäviä toimintamalleja. Yleisesikunta laati selvityksen eri valtioiden käytänteistä, ja ilmeisesti selvitys laadittiin oman työn pohjaksi. Esiupseerin arvossa olleet sotilasasiamiehet rinnastettiin puolestaan lähetysneuvokseen ja yliupseerit lähetystösihteeriiin. Britanniassa oli sama toimintatapa kuin Ranskassa, mutta määrävänä tekijänä oli sotilasasiamiehen todellinen sotilasarvo, ei virka-arvo. Puolassa sotilasasiamiehillä oli virkansa vuoksi suoraan myös lähetystöneuvoksen arvo. Sotilasasiamiehet oli sijoitettu lähettilään jälkeen muista virkaiältään vanhemmista virkamiehistä huolimatta.⁷⁵⁹

Ruotsissa käytetyssä ulkomaedustuksen hierarkiassa oli jäänteitä historiasta, ja sitä pidettiin ristiriitoina aiheuttavana. Lähetystösihteerin arvo rinnastui käytännössä everstiluutnantin ja majurin arvon välistä sotilasarvoa vastaava. Joskus nuori lähetystösihteerin saattoi olla sisäisessä hierarkiassa sotilasasiamiestä korkeammalla. Näin ollen vanhaa käytäntä tiukasti tulkittaessa aiheutui hankausta henkilösuhteissa. Käytännössä yleensä lähetystön päällikkö järjesti hierarkiasuhteet ottamalla huomioon sotilasasiamiehen palvelussuhteen pituuden ja iän. Sotilasasiamiehellä oli oltava maansa armeijan edustajana arvoaan vastaava asema lähetystössä.⁷⁶⁰

Yleisesikunta lähetti yhteistyössä ulkoasiainministeriön kanssa laatimansa määräykset sotilasasiamiehen asemasta lähetystöissä kiertokirjeenä sotilasasiamiesverkostolle lukuun ottamatta Baltian maiden ja Moskovan-sotilasasiamiestä. Uudet toimintaohjeet lähetettiin heti määräysten hyväksymistä seuraavana päivänä. Kiertokirjeessä Yleisesikunta totesi määräysten tarkoituksena olevan sotilasasiamiehen sitominen tiiviiksi osaksi lähetystön henkilökuntaa. Samalla sotilasasiamies vapautui kanslian työskentelyvälineiden ja suoranaisten tilitysten hoitamiselta. Sotilasasiamiehet siirtyivät siis lähetystön kansliapalveluiden piiriin asemamaassa, mutta Yleisesikunta kustansi kuitenkin puhelin-, lehti- ja lennätinkulut sekä kansliatarpeista koituneet kulut ulkoasiainministeriölle. Kanslian lopullisen työjärjestyksen määräsi lähettiläs, etenkin kiireellisissä tilanteissa. Lähettilään ja sotilasasiamiehen suhde, kuten myös muut lähetystön henkilöstön suhteet, linjattiin henkilökysymyksiksi, ja sotilasasiamiestä kehoitettiin omalta osaltaan edistämään hyviä välejä.⁷⁶¹

Luottamuksellista työskentelyä häiritsi ajoittain tietämättömyys toisten tehtävistä ja tiedonhankinnasta. Lähettiläs ei aina tiennyt, mitä sotilasasiamies teki tai miten hän tietonsa hankki. Näin ollen saattoi syntyä kuva laiskasta ja työtä pelkäävästä seurustelu-upseerista. Joistakin yksilöistä tämä epäilemättä piti paikkansa. Saksan hyökättyä Belgiaan ja Hollantiin keväällä 1940 Lontoon-lähettiläs Gripenberg joutui järjestä-

⁷⁵⁸ Päiväämätön selvitys *Sotilasasiamiehen subde lähetystön palveluksessa oleviin virkamiehiin Ranskassa, Englannissa, Ruotsissa ja Puolassa*. SARk 1954/2. Ulkomaatoimiston kiertokirje N:o 82/IV 21.1.1932. SARk 1403/7. KA.

⁷⁵⁹ Päiväämätön selvitys *Sotilasasiamiehen subde lähetystön palveluksessa oleviin virkamiehiin Ranskassa, Englannissa, Ruotsissa ja Puolassa*. SARk 1954/2. KA.

⁷⁶⁰ Sama.

⁷⁶¹ Ulkomaatoimiston kiertokirje N:o 82/IV 21.1.1932. SARk 1403/7. KA.

mään etsinnät saadakseen tiedon hyökkäyksestä sotilasasiamies Holger Gröndahlille. Häntä ei ollut näkynyt aamulla lähetystössä. Lopulta hänet tavoitettiin golfkentältä. Gripenbergin mukaan laiskalla sotilasasiamiehellä, jolla ei ollut tarvittavia suhteita, ei tehnyt mitään. Yleisesikunnan näkökulmasta Gröndahl oli ilmeisesti hoitanut työnsä hyvin, sillä hän oli ollut vuodesta 1936 saakka jo toisella komennuksellaan Lontoon-sotilasasiamiehenä.⁷⁶²

Oman haasteensa toimintaan toi raporttien välittäminen ulkoasiainministeriöstä Yleisesikuntaan, ja mahdollisesti tässä oli haasteita myös toisin päin. Suomen Pariisi-lähettiläs Harri Holma kirjoitti joulukuussa 1937 Yleisesikunnan päällikölle lähettävänsä tälle yhteistyössä eversti Karhun kanssa raporttinsa *Munkkikaapuiset*, joka käsitteli Ranskan sisäpoliittisia ristiriitoja. Holma ja Karhu olivat yhdessä todenneet asian kiinnostavan myös Yleisesikuntaa. Hyvän yhteistyön hengessä lähettiläs Holma oli kirjoittanut raporttinsa alalaitaan saaneensa eversti Karhun kommentteista, erityisesti teknisistä, suuresti hyötyä raporttinsa laatimiseen.⁷⁶³

Lähettiläiden ja sotilasasiamiesten yhteistyö näyttääkin olleen paikoittain myös hyvin toimivaa. Lähettiläs halusi lähettää raporttinsa kopion suoraan Yleisesikunnan päällikölle, sillä hän tiedosti raporttien viipyvän ulkoasiainministeriön ja Yleisesikunnan välillä jopa useita viikkoja. Toisaalta ulkoasiainministeriön sotasalaisuuksia koskevien tietojen liikkuminen Yleisesikuntaan näyttää olleen ainakin kiireellisissä tapauksissa nopeaa 1930-luvun lopulla. Tämä kuvaa osaltaan järjestelmän ja työskentelytapojen vakiintumista. Parhaimmillaan Yleisesikunnalle merkitykselliset raportit tulivat suoraan lähettiläältä sotilasasiamiehen kautta Yleisesikuntaan. Raportointiin liittyvät kysymykset eivät olleet sotilasasiamiesjärjestelmässä uusi ongelma, vaan sama haaste oli puhututtanut jo 1800-luvulla. Tuolloin Euroopan valtioiden sotilasasiamiesten raportit näyttävät liikkuneen varsin hitaasti ulkoministeriöistä yleisesikuntiin.⁷⁶⁴

Henkilösuhteiden ja sujuvan yhteistyön avulla tiedon liikkumisen nopeutta voitiin kuitenkin parantaa. Kenraalimajuri Oeschin aikana lähetystöjen henkilöstön yhteistyöhön haluttiin selvästi kiinnittää huomiota. Hankausta suhteissa olivat vuosien varrella aiheuttaneet muun muassa suuret erot palkkauksessa ja päivärahoissa. Kyse on voinut olla myös ammattikuntien välisistä eroista, joita henkilökemioiden puute on ruokkinut. Toisaalta tarkasteltaessa kansainvälistä sotilasasiamiesjärjestelmää 1800-luvulta lähtien ongelmat lähettilään ja sotilasasiamiehen välillä näyttävät olleen ajasta, paikasta ja olosuhteista riippumattomia. Käytännössä henkilösuhteiden vaikutus yhteistyön sujumiseksi oli suuri. Tosin arkea ja työskentelyä sujuvoittaneet hyvät henkilösuhteet ovat todennäköisesti jääneet kirjaamatta, eikä niistä todennäköisesti ole juuri raportoitu Yleisesikuntaan. Asiallinen yhteistyö lienee kuitenkin ollut vallitseva työskentelymuoto.⁷⁶⁵

⁷⁶² Nimikirjanote 4729, Gröndahl, Holger. KA. Clerc (2017), s. 114–115.

⁷⁶³ Suomen Ranskan lähettiläs Holman raportti n:o 58 salainen 10.12.1937. Perus 4791/2. KA.

⁷⁶⁴ Suomen Ranskan lähettiläs Holman raportti n:o 58 salainen 10.12.1937. Perus 4791/2. KA. Antwerpenin pääkonsulinviraston tiedonanto N:o 85/802 K 38. 20.7.1938. 16 K Venäjä – Neuvostoliitto. UMA. Hilbert (1960), s. 329–331.

⁷⁶⁵ Ulkomaatoimiston kiertokirje N:o 82/IV 21.1.1932. Liiteosa *Ulkoasiainministeriön ja Yleisesikunnan välisissä neuvotteluissa hyväksytyt määräykset sotilasasiamiehen asemasta lähetystössä*. 5 E 8. UMA. Craig (1949), s. 69–72.

5.4. Sotilasasiamiesten taustat ja koulutus 1930-luvulla

Ennen ensimmäistä maailmansotaa useat valtiot lähettivät nuoria upseereita työskentelemään lähetystöihinsä. Näitä upseereita käytettiin muun muassa salaisen tiedonhankinnan tehtävissä, etenkin sellaisissa, joissa sotilasasiamiehen kiinni jääminen olisi tarkoittanut ikävää hankausta maiden välisissä suhteissa. Muun muassa Ruotsilla oli pitkä perinne kouluttaa tiedustelu-upseereitaan lähettämällä nuoria upseereitaan ulkomaille oppimaan kansainvälistä toimintatapaa ja kieltä. Ruotsi jatkoi toimintaa edelleen 1930-luvulla. Ruotsalaiset lähettivät sotilasasiamiehensä avustajaksi nuoria upseereitaan, jotka olivat saaneet teoreettisen koulutuksen. Komennukset kestivät puolivuotta tai vuoden. Tarvittaessa näitä ulkomaille komennettuja upseereita voitiin käyttää myös salaisen tiedon hankintaan. Japanilaiset ja turkkilaiset suosivat pidempää koulutusta ja parhaiden yksilöiden karsintaa kokeiden perusteella. Karsinnan jälkeen parhaiten menestyneet saivat tulevan asemamaansa kielikoulutuksen sekä lisäkoulutusta tehtävänsä.⁷⁶⁶

Kansainvälisellä kentällä sotilasasiamiehiä koskivat 1930-luvulla samankaltaiset lainalaisuudet kuin ennen ensimmäistä maailmansotaa palvelleita kollegoitaan, vaikka järjestelmä oli 1930-luvulle tultaessa ehtinyt muuttua ensimmäisen maailmansodan vaikutuksesta. Tiedot toimintamallit pysyivät kuitenkin muuttumattomina. Liian pitkälle kehittyneestä urkinnasta tai puhtaasta vakoilusta kiinni jääminen johtivat 1800-luvulla, kuten 1930-luvullakin, ei-toivotuksi henkilöksi julistamiseen ja kehotukseen poistua maasta. Raja sinnikkään tiedonhankinnan ja vakoilun välillä oli kuitenkin edelleen paikoittain häilyvä. Tästä lähtökohdasta katsottuna muun muassa Ruotsin tapa lähettää nuoria upseereita koulutukseen ulkomaille ilman virallista statusta oli maiden välisten suhteiden kannalta vähemmän riskialtis, mutta myös koulutuksen näkökulmasta tehokas.⁷⁶⁷

Sotilasasiamiesten karkotukset olivat ikäviä paikallista diplomaattikuntaa ravistelleita välikohtauksia, jotka kuitenkin ikään kuin kuuluivat pelin henkeen. Vuodenvaihteessa 1931 Varsovan diplomaattipiirejä ravisteli jälleen liian uteliaan sotilasasiamiehen aiheuttama skandaali. Suomen Varsovan-sotilasasiamies, everstiluutnantti Svensson raportoi Yleisesikunnan päällikkö Oeschille Italian sotilasasiamiehen, eversti Mario Roattan tilanteesta. Tämä oli kadonnut Varsovasta vähin äänin suorittamatta virallisia tai epävirallisia hyvästelykäyntejä, mikä oli epäkohteliasta. Eversti Roattan liiallinen mielenkiinto oli kohdistunut Puolan itärajalalla liikehtineeseen valkovenäläisvähemmistöön, jota valtio oli suitsinut kovakouraisesti. Everstin matkustusinto itärajalle herätti paheksuntaa, etenkin kun sitä ei saatu hillityksi. Tästä syystä everstiä kehoitettiin jättämään tehtävänsä mahdollisimman nopeasti.⁷⁶⁸

Puolan viranomaisten mielestä Italian Varsovaan akkreditoima sotilasasiamies meni liian pitkälle. Vielä ikävämmän sävyn välikohtaus sai, kun eversti unohti asemansa kiinni jäätyään. Sotilasasiamiehet tekivät asemamaassaan useita tiedonhankintamatkoja, mutta isäntämaan näkökulmasta niiden odotettiin olevan luonteeltaan korrekkejä. Tarkasteltaessa sotilasasiamiestoimintaa suuremmassa mittakaavassa pitkänä leik-

⁷⁶⁶ Stevenson (2016), s. 66–68. Hadley (2016), s. 47. Hörsell (2014), s. 188–189. Salas (1973), s. 45–46.

⁷⁶⁷ Sulamaa (1967), s. 395.

⁷⁶⁸ Varsovan-sotilasasiamiehen raportti Yleisesikunnan päällikölle 1/sal. 3.1.1931. SArk 1403/11. KA.

kauksena 1900- ja 1800-luvun läpi toiminta oli periaatteessa normaalia tiedonhankintaa, josta eversti vain sattui jäämään kiinni.⁷⁶⁹

Sotilasasiamiesten tehtäviin kuului järjestelmän alusta saakka tiedonhankinta. Raja tietojen hankkimiseen käytettyjen luvallisten ja luvattomien keinojen käytön välillä oli kuitenkin veteen piirretty viiva. Henkilötiedustelun työskentelytapojen opettaminen aiemmin tiedustelun parissa työskentelemättömille upseereille ennen akkreditointia vähensi ylilyöntien riskejä, mutta toisaalta se myös helpotti tiedonhankintaa. Upseereiden pitkäjänteisen koulutuksen ja tehtäväsuunnittelun kannalta Ruotsin ja Japanin tiedustelukoulutus tuki laajaa ymmärrystä toimialasta.⁷⁷⁰

Tiedonhankinnan luvattomien ulottuvuuksien lisäksi 1930-luvun sotilasasiamiesjärjestelmässä vaikutti muitakin vanhoja perinteitä. Sotilasasiamiesjärjestelmä oli muodostunut 1800-luvulla yläluokkaisten nuorukaisten ammattiryhmäksi. Ensimmäiseen maailmansotaan tultaessa toiminta oli ammattimaistunut eikä korkea yhteiskunnallinen status enää ollut ainoa tie sotilasasiamiehen tehtäviin. Kansainvälisesti tarkasteltuna koko tiedustelumaailma oli siirtynyt ensimmäisen maailmansodan jälkeen yläluokalta ammattilaisten käsiin.⁷⁷¹

Tosin upseereiden lähtökohdat vaikuttivat taustalla, sillä sotilasasiamiestoiminta sisälsi edelleen laajan edustamisvelvollisuuden, mikä vaati kansainvälisen etiketin hallintaa, kielitaitoa ja siedettävää taloudellista tilannetta. Upseerit tarvitsivat moitteettomien virkavaatteiden lisäksi soveltuvan siviiligarderobin sekä mahdollisuuden keskitä vieraita. Sotilasasiamiehet edustivat asemamaassaan erilaisissa tilaisuuksissa yhteiskunnan korkea-arvoisten henkilöiden rinnalla. Aamiaistapaamiset, paraatit, tanssiaiset ja muut erilaiset sosiaaliset tilaisuudet tarjosivat mahdollisuuksia keskustelulle, mutta ne vaativat myös tietynlaista sivistyspohjaa, sosiaalista arvostelukykä sekä seurapiirien tuntemusta.⁷⁷²

Suomen akkreditoimien sotilasasiamiesten taustat olivat hyvin samankaltaiset kuin ulkomaisilla kollegoillaan. He olivat yleensä peräisin sivistyssuvuista ja heillä oli ollut mahdollisuuksia opiskella. Monella upseerilla oli ylioppilastutkinto ja monella myös yliopisto-opintoja. Useat heistä olivat kielitaitoisia, ja he olivat työskennelleet uralaan Yleisesikunnassa. Sotakorkeakoulun he olivat suorittaneet Suomessa tai ulkomailla. Verrattaessa näitä upseereita Suomen yleiseen koulutustasoon heidän voidaan todeta olleen korkeasti koulutettuja.⁷⁷³

Suomen ulkomaille akkreditoituille sotilasasiamiehille järjestetystä järjestelmällisestä tiedustelukoulutuksesta ei ole nähtävissä merkkejä. Nimikirjanotteista ovat todettavissa yleensä suhteellisen lyhyet siirtoajat Yleisesikuntaan, jolloin tiedustelukoulutus olisi jäänyt kestoltaan lyhyeksi. Toisaalta useimpien siirtoaikojen puitteissa lyhytkin tiedustelukoulutus olisi ollut mahdollista järjestää. Suomen sotilasasiamiehiksi akkre-

⁷⁶⁹ Varsovan-sotilasasiamiehen raportti Yleisesikunnan päällikölle 1/sal. 3.1.1931. SArk 1403/11. KA. Diplomaattitatuksella työskennelleet sotilasasiamiehet olivat, useimmissa valtioissa, koulutettuja tiedustelijoina, joiden työnkuvaan kuului tiedonhankinta tavalla tai toisella. Usein sotilasasiamies joutui toimimaan kahden tulen välissä: diplomatian ihannekuva edellytti tietynlaista toimintaa, mutta esimies vaati tietoja, joita ei voinut saada kuin kovin tiedonhankinnan keinoin. Herman (1998), s. 6–7. Sulamaa (1967), s. 396–397.

⁷⁷⁰ Salas (1973), s. 4–5.

⁷⁷¹ Stevenson (2016), s.66–68. Hadley (2016), s. 47. Hörsell (2014), s. 188–189.

⁷⁷² Lontoon-sotilasasiamiehen kirjelmä osasto 2:n päällikölle N:o 136. 3.6.1931. SArk 1403/13. KA.

⁷⁷³ Castrén (1999), s. 31–33. Stevenson (2016), s. 66–68. Hadley (2016), s. 47. Hörsell (2014), s. 188–189. Katso Suomen osalta liite 1. Suomen sotilasasiamiehet 1919–1939.

ditoitujen upseereiden nimikirjanotteista voidaan todeta, että osa heistä oli käynyt tiedustelukurssin ennen akkreditointiaan. Suoranaisesti sotilasasiamiehille suunnatuista tiedustelukursseista ei kuitenkaan löydy merkintöjä nimikirjanotteista, vaan merkityt kurssit on suoritettu eri aikoina, ja ne näyttävät yleisiltä tiedustelu-upseerikursseilta.⁷⁷⁴

Tiedustelu-upseerikoulutuksen selkeät suuntaviivat ovat nähtävissä jo 1930-luvun lopulla. Yleisesikunnan järjestämällä tiedustelu-upseerikursseilla keskityttiin tietojen hankintaan ulkomaiden armeijoista sekä tiedustelun ja vastatiedustelun opettamiseen. Vastaavan sisältöiset kurssit ovat mahdollisesti olleet käytössä jo aiemmin, jolloin sotilasasiamiehiä olisi voitu määrätä niille. Tiedustelu-upseerikurssit on merkitty loppuvuodesta 1937 laaditussa ulkomaanosaston tehtävänjaossa tilastotoimiston ensimmäisen nuoremman toimistoupseerin vastuulle.⁷⁷⁵

Useat Suomen ulkomaille 1930-luvulla akkreditoimat sotilasasiamiehet olivat työskennelleet Yleisesikunnan ulkoma- tai tilastotoimistossa ennen siirtoaan ulkomaille. Näin ollen heillä on ollut käsitys tarvittavan tiedon luonteesta ja hankkimistavoista. Lisäksi osa sotilasasiamiehistä akkreditoituista upseereista oli kirjoittanut Sotakorkeakoulussa tutkielman, joka on antanut todennäköisesti osaamista hahmottaa keskeistä tiedonhankintaa. Majuri Slöör suoritti Sotakorkeakoulun 1932 ja kirjoitti tutkielman *Suomen yhteydet ulkomaihin sotatapauksessa*, jossa hän hahmotteli toisaalta kansainvälistä tilannetta ja valtioiden suhteita ja toisaalta taas tarkasteli mahdollista kriisiä ja Suomen kykyä sotia sotatalouden näkökulmasta. Slöör siirrettiin pian valmistumisensa jälkeen Yleisesikuntaan ja akkreditoitiin Varsovaan sotilasasiamieheksi. Majuri Slöör oli työskennellyt Yleisesikunnassa jo 1920-luvun puolivälissä.⁷⁷⁶

Sotilasasiamiestehtävistä palanneita upseereita komennettiin myös Sotakorkeakouluun. Moskovasta syyskuussa 1931 palannut majuri Erkki Puomi määrättiin Sotakorkeakouluun vuonna 1932, josta hän valmistui vuonna 1934. Majuri Puomi laati tutkielman *Hyökkäysvaunujen taktillinen käyttö meikäläisessä maastossa sekä miten niiden torjunta olisi järjestettävä ja suoritettava*. Tutkielma mukaili 1930-luvun alun heräämistä panssaritorjuntaan ja kasvavaa ymmärrystä Karjalan kannaksen alueen vanhentuneesta uhka-arviosta.⁷⁷⁷

Vaikka akkreditoitava upseeri ei olisikaan työskennellyt juuri tiedustelun tai vastatiedustelun tehtävissä, hänelle oli todennäköisesti muodostunut käsitys Yleisesikunnan tarvitseman tiedon tarpeesta sekä käytännön kokemusta Yleisesikunnan työskentelystä. On todennäköistä, ettei näille Yleisesikunnassa pidempään työskennelleille upseereille tarvinnut juuri järjestää koulutusta. Esimerkiksi Pariisiin sotilasasiamieheksi syksyllä akkreditoitu operatiivisen osaston päällikkö, everstiluutnantti Väinö Karikoski oli tehnyt läheistä yhteistyötä Viron yleisesikunnan operatiivisen osaston kanssa. Karikoski järjesteli yhteistyössä osasto 2:n päällikön kanssa yhteistyötä tie-

⁷⁷⁴ Osasto 2:n päällikön kirjelmä Yleisesikunnan päällikölle N:o 1352/V/37sal. 2.10.1937. T 22104/61. Erkki Puomi toimi TU-kurssilla 1935 opettajana. Nimikirjanote 3744, Puomi, Erkki. Nimikirjanote 34802, Käkönen, Uljas Antero (U.A). Nimikirjanote 35013, Miettinen, Martti. KA. Salas (1973), s. 45.

⁷⁷⁵ Osasto 2:n päällikön kirjelmä Yleisesikunnan päällikölle N:o 1352/V/37sal. 2.10.1937. T 22104/61. Puolustusministeriön kirjelmä armeijakunnan komentajalle Kl 517/38 sal. 8.10.1938. T 17648/1. Liite 1 Suomen sotilasasiamiehet 1919–1939. KA

⁷⁷⁶ Nimikirjanotteet 32981 ja 50396, Slöör, Åke. KA. Slöör, Åke, *Suomen yhteydet ulkomaihin sotatapauksessa*, 1932 (SKK-1:161).

⁷⁷⁷ Nimikirjanotteet 3744 ja 17959, Puomi, Erkki. KA. Puomi, Erkki, *Hyökkäysvaunujen taktillinen käyttö meikäläisessä maastossa sekä miten niiden torjunta olisi järjestettävä ja suoritettava*, 1934 (SKK-1:204)

dustelutietojen vaihtamiseksi Neuvostoliitosta. Erityistä tiedustelukoulutusta ennen akkreditointiaan Pariisiin hänelle on tuskin annettu.⁷⁷⁸

Majuri Yrjö Pöyhönen siirtyi Yleisesikuntaan huhtikuussa 1931 tilastotoimiston upseeriksi. Samoihin aikoihin⁷⁷⁹ aloitettiin hänen johdolla tiedustelukoulutus. Yleisesikunnan organisoimasta tiedustelukoulutuksesta vakinaisessa palveluksessa olleille on joitakin viitteitä jo vuosilta 1919–1924. Tuolloin koulutusta kutsuttiin tiedonantouseerikursseiksi, joita järjestettiin yhteensä neljä kyseisellä aikavälillä. Tiedustelukurssien järjestäminen aloitettiin uudelleen vuonna 1929, jolloin kurssille osallistui kuusi upseeria. Todennäköisesti ne ovat olleet esikuntien tiedustelu-upseereille suunnattuja eli operatiivisen tiedustelun kursseja.⁷⁸⁰

Kurssien opettajista on säilynyt 1930-luvun puolivälin reserviupseereiden kertausharjoitusten tilanne, jonka perusteella voidaan hahmotella kuvaa siitä, ketkä henkilöt ovat opettaneet tiedustelua ja vastatiedustelua. Suomen armeijan Yleisesikunnan tiedustelun ja vastatiedustelun ammattilaisten joukko oli hyvin pieni, joten saman joukon voi päätellä kouluttaneen muitakin tahoja. Tiedustelutekniikoiden ja tiedustelupalveluksen yleisopettajana toimi majuri Yrjö Pöyhönen. Vastatiedustelun ja valvonnan tekniikoihin kurssilaiset johdatti majuri Kustaa Rautsuo, ja kapteeni Reino Hallamaa opetti radiotiedustelua sekä salakirjoitusta. Itsekin Neuvostoliitossa sotilasasiamiehen viransijaisena 1920-luvulla operoinut majuri Matti Ropponen opetti kurssilaisille venäjän kieltä, jota painotettiin kurssilla erityisen paljon. Sotilasasiamiesten koulutuksen kannalta keskeisimpien sisältöjen voidaan arvioida olleen majuri Pöyhösen tiedustelutekniikat osuudessa ja majuri Rautsuon kouluttamassa vastatiedustelu osuudessa.⁷⁸¹

Kannisen mukaan majuri Pöyhösen johtamilla kursseilla tiedustelukoulutus painottui tiedustelutekniikkaan ja erilaisiin tiedonhankintamenetelmiin. Sotilasasiamiehiksi ulkomaille lähetettävien upseereiden tiedonhankinnan osaamisen kannalta keskeisen koulutussisällön voi päätellä liittyneen tietojen kokoamiseen erilaisista lähteistä, niiden arviointiin sekä muokkaamiseen Yleisesikunnassa hyödynnettävään muotoon. Ottaen huomioon sotilasasiamiesten työnkuvan osa tiedoista saatiin keskustelemalla virallisissa tilaisuuksissa ja osa taas koottiin virallisten tiedustelujen kautta. Toisaalta jos tietoja ei ollut saatavissa, sotilasasiamiehen piti osata laajentaa niiden etsintää ja käyttää tarvittaessa myös häikäilemättömiä keinoja, kuten tietojen ostamista tai hankkimista luvattomin keinoin.⁷⁸²

Sotilasasiamiesten osaamisen ja tiedonhankinnan varmistamiseksi heille on kannattanut kouluttaa henkilötiedustelun työskentelymenetelmiä sekä vastavakoilun sudenkuoppia. Ainakin Moskovaan lähetetylle sotilasasiamiehelle on täytynyt opettaa myös asemamaan vastavakoilun työskentelymenetelmät, jotta tuore sotilasasiemies ei olisi paljastanut Moskovaan rakennettua suomalaista vakoilijaverkostoa tai aiheuttanut julkista skandaalia ryhtymällä suhteeseen vastavakoilun agentin kanssa. Pöyhösen kurssit ovat todennäköisesti olleet tuolloin Suomen armeijan parasta tiedustelukou-

⁷⁷⁸ Leskinen (1999), s. 40–42, 178–179.

⁷⁷⁹ Kannisen mukaan Pöyhönen aloitti koulutuksen aikavälillä 1931–1932. Toisaalta nimikirjansa mukaan Miettinen oli käynyt kurssin jo vuonna 1929. Kanninen viittaa työssään Käkösen ja Pöyhösen haastatteluihin. Kanninen (1959), s. 6–7.

⁷⁸⁰ Heiskanen (1989), s. 33–34.

⁷⁸¹ Sama.

⁷⁸² Nimikirjanote 7536, Pöyhönen, Yrjö. KA. Kanninen (1959), s. 5–7. Świerczek (2017), s. 395–401.

lutusta, joten sotilasasiamiehiksi akkreditoitavien upseereiden tehtävänkuvan kannalta se olisi sopinut koulutukseksi. Nimikirjanotteisiin merkittyjen tiedustelukurssien pituus on kuitenkin ollut suhteellisen lyhyt, noin kolme viikkoa.⁷⁸³

Toisaalta on mielenkiintoista, ettei Moskovaan akkreditoitujen sotilasasiamiesten nimikirjoihin ole kirjattu tiedustelukurssia. Toisaalta nimikirjanotteet eivät kuuluneet erittäin salaisten paperien joukkoon, vaan niitä käsittelivät myös siviilityöntekijät. Tästä syystä niihin ei todennäköisesti ole kirjattu arkaluontoisinta koulutusta. Periaatteen tasolla siihen liittyi tietoturvariski. Majuri Puomi ei esimerkiksi nimikirjanotteensa mukaan ole käynyt tiedustelukurssia ennen akkreditointiaan Moskovaan. Toisaalta hän oli työskennellyt vuosia Yleisesikunnan ulkomaatoimistossa toimistoupseerina ja saanut kadettina kuuntelu-upseerin koulutuksen. Palattuaan Moskovasta hän johti tiedustelu-upseerikurssia numero 6 vuoden 1935 ajan ja opetti Sotakorkeakoulussa meriupseerilinjan tiedustelupalvelua.⁷⁸⁴

Ulkomaille akkreditoitavien upseereiden näkökulmasta henkilötiedustelun tiedonhankinnan työskentelymenetelmien lisäksi toiminnan tuloksellisuuden näkökulmasta olisi ollut hyvä opettaa Yleisesikunnan tarvitseman tiedon luonne, raportointikäytännöt sekä käytännön työmenetelmät. Arjen sujuminen helpotti niin sotilasasiamiehen kuin Yleisesikunnan toimistoupseereidenkin työsarkaa. Toimimattomuuden ongelmiin törmättiin ajoittain, yleensä ristiriitaisissa merkeissä.⁷⁸⁵ Ohjeet sotilasasiamiehille ovat määritelleet osaltaan yleisen työskentelyn suuntaviivat, mutta esimerkiksi Yleisesikunnan arkistointijärjestelmän vaatimukset sotilasasiamiesten tiedonhankinnassa ja raportoinnissa on todennäköisesti käyty läpi akkreditoitavien kanssa. Se, kuinka tarkasti asiat käytiin yksilötasolla läpi tai opetettavia osa-alueita suunniteltiin hyvien tulosten saamiseksi, ei ole säilynyt.⁷⁸⁶

Suunnitelmallisen tiedonhankinnan merkitys ymmärrettiin siis 1930-luvun alussa. Radiotiedustelun ensiaskeleet olivat olleet lupaavia 1920-luvun lopulta saakka. Oli aika organisoida myös muuta tiedustelutoimintaa ajantasaiseksi huolimatta hyvin rajallisista resursseista. Sotilasasiamiehet liitettiin osaksi tätä kokonaisuutta Yleisesikunnan yksityiskohtaisin ohjein. Todennäköisesti Pöyhösen johtamille kurseille osallistui osasto 2:n henkilökunnan lisäksi myös sotilasasiamiehiä. Myöhemmin 1930-luvulla kurssit laajenivat koskemaan myös tutkijapiireistä koottuja henkilöitä sekä liikekannallepanosuunnitelman mukaan ylimmän johdon tiedustelutehtäviin nimettyjä henkilöitä.⁷⁸⁷

Sotilasasiamiesten nimikirjanotteista on nähtävissä 1930-luvulla muutaman viikon pituinen siirto Yleisesikuntaan ennen akkreditointia kohdemaahan. Osassa nimikirjanotteista siirrot on merkitty niin epämääräisesti, ettei voida todeta, onko sotilasasiamies ollut sijoitettuna Yleisesikuntaan ennen matkustamistaan kohdemaahan. Osa näyttää ottaneen tehtävän vastaan heti. Suurin osa sotilasasiamiehistä on kuitenkin ollut komennettuna Yleisesikuntaan. Todennäköisesti tämän muutaman viikon komennuksen aikana tuleva sotilasasiamies on tutustunut toimintaan. Noiden muutamien Yleisesikunnassa vietettyjen viikkojen aikana on todennäköisesti käyty läpi

⁷⁸³ Nimikirjanote 24920, Hallakorpi, Erkki. Nimikirjanote 34802, Käkönen, Uljas Antero (U.A). Nimikirjanote 35013, Miettinen, Martti. Nimikirjanote 7536, Pöyhönen, Yrjö August. KA. Kanninen (1959), s. 5–7.

⁷⁸⁴ Nimikirjanote 3744, Puomi, Erkki. KA.

⁷⁸⁵ Esimerkiksi everstiluutnantti Tötterman.

⁷⁸⁶ *Ohjeet Suomen sotilasasiamiehille ulkomailla* 397/IV/26 sal. T 20317/1. KA.

⁷⁸⁷ Kanninen (1959), s. 5–7.

toiminnan peruseriaatteet ja saatu mahdollisesti vielä salaisia suullisia ohjeita. Asemamaassa uutta sotilasasiamiestä on ollut vastassa tehtävän entinen hoitaja tai hänen jo poistuttua maasta lähetystön henkilökunta, jolloin seuraajalle on luovutettu arkistot, diaariot ja salakirjoitusavaimet.⁷⁸⁸

Suomen ulkomaille akkreditoitujen sotilasasiamiesten koulutustaustana oli 1930-luvulla yleisesikuntaupseerin koulutus ja laaja kielitaito. Useimmat heistä akkreditoitiin siihen valtioon, jossa he olivat opiskelleet yleisesikuntaupseerikurssinsa. Poikkeuksena tästä oli Moskovaan akkreditoitavat upseerit, sillä suomalaiset upseerit eivät käyneet yleisesikuntaupseerikursseilla Neuvostoliitossa. 1920-luvun alussa Suomen sotilasasiamiehistä suurin osa oli saanut koulutuksensa Venäjän armeijassa. Tilanne muuttui jo 1920-luvun lopulla, eikä 1930-luvulla enää Carl Aejmelaeus-Äimän, Birger Helsingiuksen ja William Häklin⁷⁸⁹ lisäksi toiminut muita tsaarin Venäjällä koulutuksensa saaneita sotilasasiamiehiä.⁷⁹⁰

Yleisesikuntaupseerikurssien lisäksi myös muut ulkomailta suoritettut kurssit ohjasivat toisinaan sotilasasiamiehen tehtäviin. Keskeinen tekijä oli kuitenkin kielitaito, joka mahdollisti tehtävän vastaanottamisen suhteellisen nopeallakin aikataululla. Komentajakapteeni Lauri Kopio komennettiin puhelinsanomalla 29. joulukuuta 1932 ilmoittautumaan Yleisesikunnassa osasto 2:n päälliköksi 2. tammikuuta 1933 kello 10.⁷⁹¹ Komentajakapteeni Kopio akkreditoitiin Lontooseen tammikuussa 1933, ja hän lähti osasto 2:n esityksen mukaisesti virkapaikalleen Lontooseen 7. maaliskuuta 1933. Virallisesti hänet siirrettiin Rannikkolaivastosta Yleisesikuntaan vasta 1. heinäkuuta 1933. Jos Kopio siirrettiin heti Yleisesikuntaan, mahdolliselle koulutukselle oli aikaa noin kaksi kuukautta. Kieli ei ollut ongelma, sillä Kopio puhui sujuvaa englantia, ja hän oli suorittanut tykistökurssin talvella 1923–1924 Britannian laivastossa. Mahdollisten kahden kuukauden aikana Kopiolle olisi ehditty opettaa Yleisesikunnan tiedonhankinnan tarpeet, sotilasasiamiehen toiminta asemamaassa sekä peruseriaatteet tiedonhankinnasta.⁷⁹²

Everstiluutnantti Aladár Paasonen oli palvellut Yleisesikunnassa vuodesta 1924 saakka useassa eri toimistossa. Palattuaan opiskelemasta Ranskan sotakorkeakoulusta syksyllä 1924 kapteeni Paasonen oli sijoitettu toimiston VI:n toimistoupseeriksi. Ennen Moskovaan akkreditointia Paasonen ei kuitenkaan ollut työskennellyt tilasto-toimistossa, vaan hänet lähetettiin tehtävään Huoltopataljoona 2:n komentajan paikalta. Tosin hän oli työskennellyt sotilasasiamiehen sijaisena kesän 1930. Paasonen hallitsi hyvin venäjän kielen. Ilman sujuvaa venäjän kielen taitoa Moskovaan akkreditointi ei olisi ollut kannattavaa.⁷⁹³

⁷⁸⁸ Ohjeita Suomen sotilasasiemiehille ulkomailta P.K. N:o 1355/VII/23 sal. 8.11.1923. T 20317/1. Ohjeet Suomen sotilasasiemiehille ulkomailta 397/IV/26 sal. T 20317/1. KA. Liite 1 Suomen sotilasasiemiehet 1918–1939.

⁷⁸⁹ William Häklin opiskeluaika oli muodostunut varsin lyhyeksi. Hän oli opiskellut 1.10.1914–1.12.1914 Nikolain ratsuväen opistossa. Nimikirjanote 37320, Häkli, William. KA.

⁷⁹⁰ Nimikirjanote 32981, Martola, Armas Eino. Nimikirjanote 3744, Puomi, Erkki. KA. Liite 1 Suomen sotilasasiemiehet 1918–1939.

⁷⁹¹ Nimikirjanote 3401, Kopio, Lauri. Yleisesikunnan puhelinsanoma N:o 2198/XI, nimikirjanotteiden liitteet. KA.

⁷⁹² Nimikirjanote 3401, Kopio, Lauri. Yleisesikunnan esittely 2.3.1933. KA.

⁷⁹³ Nimikirjanote 50533, Paasonen, Aladár. KA. Nevalainen, Petri, *Marskin tiedustelija – Eversti Aladár Paasonen tarina*, Helsinki-kirjat 2012, s. 37–39. Nevalaisen teos on viitteistämätön. Turtola, Martti, *Mannerheimin ristiriitainen upseeri – Eversti Aladár Paasonen elämä ja toiminta*, WSOY 2012, s. 96–97.

Tarkasteltaessa Moskovaan akkreditoitujen sotilasasiamiesten komennusten pituutta voidaan todeta, että ne ovat olleet varsin lyhyitä, kahden kolmen vuoden mittaisia. Esimerkiksi Moskovaan 1.8.1933–17.2.1935 akkreditoidun jääkärieverstiluutnantti William Häklin koulutustaustana oli muutama kuukausi Nikolain ratsuväen sotaopistossa vuonna 1914, minkä jälkeen hän lähti Saksaan jääkärikoulutukseen. Sotilasuran lisäksi Häklin persoonakin tuntui olevan kahtia jakautunut. Upseeriarvioissa häntä on kuvattu niin harkitsevaksi kuin impulsiiviseksi sekä harkitsevaiseksi ja harkitsemattomaksi. Kaiken kaikkiaan Häkli näyttää olleen arvoitus esimiehilleenkin.⁷⁹⁴

Moskovassa 17.2.1935–29.9.1938 toiminut majuri Carl-Gustav Wahren puolestaan oli opiskellut Puolan ratsuväkiupseerikoulussa. Suomen sotilasasiamesverkostolle jaetuissa ohjeissa korostuu nimenomaan tiedon hankkiminen Neuvostoliitosta sekä Euroopan valtioiden suhteet bolševikkimaahan niin kauppa- kuin sotilaspoliittisellakin tasolla. Majuri Kaarlo Vilho Somerron siirto Moskovan-sotilasasiemiehen tehtävään näyttää toteutuneen perusteellisemmän suunnittelun kautta. Majuri Somerto oli jo huhtikuussa 1936 seuraamassa Yleisesikunnassa kolmen viikon mittaista tiedustelu-upseerikurssia. Seuraavan kesän lomansa Somerto vietti 10.6.–9.7.1937 komenettuna Latviaan opiskelemaan venäjän kieltä. Kesän alussa Armeijakunnan esikuntaan Viipuriin saapui tiedoksi Sotaväen päällikön suunnitelma irrottaa majuri Somerto Yleisesikunnan käyttöön mahdollista Moskovan-sotilasasiemiehen tehtävään tapahtuvaa myöhempää siirtoa varten.⁷⁹⁵

Asiakirjan mukaan siirto suunniteltiin tapahtuvaksi vasta syksyllä 1938. Somerto siirrettiin elokuussa Yleisesikunnan ulkomaatoimiston käyttöön, ja 29. syyskuuta 1938 hänet akkreditoitiin sotilasasiemieheksi Moskovaan. Somerron nimikirjanotteen merkinnöistä voidaan todeta, että tiedustelu-upseereiden koulutus ja irrottaminen aiemmista tehtävistä näyttää olleen ajoittain myös suunnitelmallista. Tosin kyseessä oli Moskovan-sotilasasiemiehen akkreditointi kansainvälisesti kiristyneessä poliittisessä tilanteessa, joka itsessään saattoi heijastaa tarvetta akkreditoida Moskovaan aiempaa paremmin koulutettu tiedustelu-upseeri. Lisäksi Moskovan-akkreditointeihin oli panostettu järjestelmän alusta saakka.⁷⁹⁶

Moskovaan Somerron apulaissotilasasiemieheksi lähetetty kapteeni U. A. Käkönen ei puolestaan saanut tehtäväkohtaista koulutusta uuteen tehtäväänsä. Tiedustelukoulutuksen Käkönen oli saanut jo vuonna 1932. Ennen matkustamistaan Moskovaan hän keskusteli Neuvostoliiton tilanteesta lähinnä tilastotoimiston päällikkönä toimineen everstiluutnantti Pöyhösen kanssa. Aikataulu oli elokuussa 1939 kireä, joten Käkönen sai lähteä Moskovaan vajain opein.⁷⁹⁷

Suomen sotilasasiemiesjärjestelmää tarkasteltaessa näyttäytyy sen selkeä painottuminen Neuvostoliiton suuntaan. Moskovaan akkreditoitujen sotilasasiamiesten nimikirjanotteissa korostuu 1930-luvulla heidän venäjän kielen taitonsa, joka oli yleensä hankittu opiskelujen kautta. Toisaalta tilanne ei juuri eronnut Moskovaan 1920-

⁷⁹⁴ Nimikirjanote 37230, Häkli, William. KA.

⁷⁹⁵ Nimikirjanote 8112, Wahren, Carl-Gustav. Nimikirjanote 34802, Käkönen, Uljas Armas. Nimikirjanote 19575, Somerto, Kaarlo. Sotaväen päällikön esikuntapäällikkö, eversti W. Oinosen lähettämä kirje Armeijakunnan esikunnalle 351/H/Henk. 4.6.1938 koskien suunnitelmia majuri Somerron irrottamista varten. Majuri Somerron tuli ilmoittautua ulkomaaosaston päällikölle 15.8.1938. KA.

⁷⁹⁶ Nimikirjanote 19575, Somerto, Kaarlo. KA.

⁷⁹⁷ Päivämätön teksti *Huonoa tiedustelua syksyllä 1939*. PK 2309/26. Nimikirjanote 34802, Käkönen, Uljas Antero. Nimikirjanote 7536, Pöyhönen, Yrjö. KA.

luvulla akkreditoituista sotilasasiamiehistä, joista vain yksi oli syntynyt Venäjällä. Tosin vuonna 1926 sotilasasiamiehen tehtävään väliaikaisesti sijoitetut Neuvostoliitossa toimineet Ropponen ja Kärkkäinen olivat molemmat syntyneet Pietarissa. Tilastotoimistossa työskenteli kuitenkin 1920- ja 1930-luvulla runsaasti venäläistaustaisia upseereita.⁷⁹⁸

Palattuaan kotimaahan useimmat 1930-luvulla toimineet sotilasasiamiehet näyttävät siirtyneen muihin tehtäviin. Samalla he veivät osaamisensa tiedustelun käytöstä. Pienen maan resursseista olisi voitu saada paljon enemmän irti, mikäli kotimaahan palannut sotilasasiamies olisi jäänyt työskentelemään tiedustelun pariin. Suomeen palattuaan sotilasasiamies oli entisen asemamaansa asiantuntija, jonka osaamiselle olisi ollut käyttöä muutenkin niukkojen resurssien vuoksi. Moskovasta palanneiden sijoittamista muihin kuin tiedustelun tehtäviin voidaan selittää kahdella tekijällä: Upseereiden normaali virkakierto vei yleensä muihin tehtäviin. On myös mahdollista, että Moskovasta palanneet sijoitettiin erilaisiin tehtäviin normaalina tiedustelujärjestelmän suojausmekanismina.⁷⁹⁹

Toisaalta osa ammattitaitoa myös hyödynnettiin Suomeen paluun jälkeen. Muun muassa Moskovassa sotilasasiamiehenä toiminut majuri Erkki Puomi opetti tiedustelua Sotakorkeakoulussa. Tilastotoimiston pitkäaikaisen päällikön Erik Malmbergin kuoltua elokuussa 1934 Puomi määrättiin hänen seuraajakseen. Myös Puomi toimi pitkään tilastotoimiston päällikkönä hoitaen välillä myös osasto 2:ssa päällikön tehtävää.⁸⁰⁰ Lisäksi sotilasasiamiehinä toimineita upseereita käytettiin ulkomaaja-tilastotoimistojen komennuksilla ulkomailla. Nämä tarkoittivat käytännössä yhteistyötä muiden tiedustelupalveluiden kanssa, kuten tiedustelumateriaalin vaihtamista sekä asehankintoja.⁸⁰¹

Sotilasasiamiesten taustoja ja koulutusta tarkasteltaessa näyttää siltä, että 1930-luvun sotilasasiamiesten taustat ovat monipuolisemmat sotilasasiamiehen tehtävään kuin 1920-luvun virkaveljiensä. Ulkomaille sotilasasiamieheksi akkreditoitujen upseerit olivat myös sotilasarvoltaan alempia kuin 1920-luvun kollegansa. Ensimmäiset sotilasasiamiehet olivat everstejä ja everstiluutnantteja, mutta jo 1920-luvun lopussa ja etenkin 1930-luvulla sotilasarvot vakiintuivat everstiluutnanttiin, majuriin ja jopa kapteeniin. Tukholman-sotilasasiamies näyttää olleen poikkeus jo vuonna 1923, jolloin kapteeni Rothe akkreditoitiin Ruotsiin. Tarkasteltaessa sotilasasiamiesten siirtoja Yleisesikuntaan 1930-luvun lopulla voidaan todeta siirtoajan olleen noin kuukausi. Tuossa ajassa sotilasasiamiehiä olisi ehditty kouluttaa tehtävään ja opettaa Yleisesikunnan toimintatavat, tosin ei kovin perusteellisesti.⁸⁰²

⁷⁹⁸ Nimikirjanote 7118, Raski, Reino. Moskovaan oli akkreditoitu 1920-luvulla seuraavat upseerit: Nimikirjanote 1345, Wesander, Oscar, Nimikirjanote 12744, Ropponen, Matti. Nimikirjanote 32221, Kärkkäinen, Arvo, Nimikirjanote 17959, Puomi, Erkki. KA. Kanninen (1959), s. 5–6.

⁷⁹⁹ Nimikirjanote 1345, Wesander, Oscar, Nimikirjanote 12744, Ropponen, Matti. Nimikirjanote 32221, Kärkkäinen, Arvo. Nimikirjanote 17959, Puomi, Erkki. KA. Lahdenperä 1995, s. 13–14.

⁸⁰⁰ Nimikirjanote 3744, Puomi, Erkki. Nimikirjanote 3744, Puomi, Erkki. Nimikirjanote 2031, Malmberg, Erik. KA. Lahdenperä (1995), s. 13–14.

⁸⁰¹ Nimikirjanote 16893, Sundman, Alonzo. Nimikirjanote 28593, Snellman, Aarne. KA. Kanninen (1959), s. 4–5.

⁸⁰² Liite 1. Suomen sotilasasiamiehet 1918–1939.

5.5. Sotilasasiamiesverkoston toiminta tehostuu 1930-luvulla

5.5.1. Verkoston muutokset 1930-luvulla

Sotilasasiamiesverkostoa ja sen toimintaa organisoitiin uudelleen 1930-luvun alkupuolella. Ilmeisesti tämä liittyi Yleisesikunnan tietotarpeiden laajenemiseen ja myös uuden Yleisesikunnan päällikön näkemyksiin sotilasasiamiesverkon toiminnasta ja kehittämisestä. Taustalla vaikutti lisäksi vuonna 1926 tehty päätös siirtää Varsovan sotilasasiamiehen sivuakkreditoinneiksi myös Tallinna ja Riika.⁸⁰³

Yleisesikunta oli ollut tietoinen sotilasasiamiesverkoston haasteista edellisestä verkoston muutoksesta saakka. Suomen sotilasasiamiesverkoston kapeus sekä puutteet tiedostettiin Yleisesikunnassa hyvin. Resurssien vähäisyyden vuoksi verkostoa ei voitu rakentaa kattamaan niin laajaa aluetta kuin tarvetta olisi ollut. Yhdysvallat ja Italia olivat pitkälle 1930-lukua taloudellisesti mahdottomia asemamaita. Yleisesikunnan varat riittivät akkreditoimaan sotilasasiamiehet vain aivan keskeisiin valtioihin. Verkostoa koetettiin laajentaa sivuakkreditoinneilla, jos kohta tästäkin aiheutuneet kulut olivat ajoittain liikaa. Tilannetta vaikeutti 1930-luvun alussa markan huono kurssi, joka aiheutti lähes 100 000 markan ylityksen vuoden 1932 Yleisesikunnan budjetissa.⁸⁰⁴

Sotilasjohto kävi sotilasasiamiesverkoston tiimoilta aktiivista keskustelua valtiojohdon kanssa selventäen verkoston kapeuden negatiivisia vaikutuksia tiedonhankinnalle. Suomen sotilasasiamiesverkosto mukaili käytännössä ulkomaanedustustojen sijoitusta, vaikka se oli huomattavasti kapea-alaisempi. Sotilasasiamiehet, kuten diplomaatitkin, oli akkreditoitu pääosin suurvaltoihin sekä Itämeren ympärille sijoittuneisiin valtioihin, mutta diplomaattiverkosto ylsi myös Yhdysvaltoihin ja Kaukoitään saakka. Tästä huolimatta lähetystöjen tilanne ei ollut kehuttava.⁸⁰⁵

Suomen vaikea taloudellinen tilanne vaikeutti sekä ulkoasiainministeriön alaisten lähetystöjen, diplomaattikunnan, että Yleisesikunnan alaisten sotilasasiamiesten työskentelyä. Vaikeudet kulminoituivat kahteen peruseikkaan: henkilöstön palkkaan sekä työskentelyoloihin. Suomen lähetystöjen tilanne oli monissa valtioissa haasteellinen. Varojen puutteen vuoksi lähetystöjen käytössä olleet rakennukset olivat epäkäytännöllisiä, mutta Moskovan-lähetystörakennus muodosti myös turvallisuusrisikin. Erityisen hankala tilakysymys oli Suomen kannalta kahdessa tärkeimmäksi koetussa valtiossa. Pariisissa tilanne ratkesi aiemmin, kun lähetystölle löydettiin sopivat tilat vuonna 1931, mutta Moskovassa oma lähetystörakennus valmistui vasta vuonna 1938.⁸⁰⁶

Yleisesikunnan kirjeenvaihtoa tarkasteltaessa voidaan todeta, että Länsi-Euroopan maista Saksan ja Ranskan ohella Britannia oli yksi keskeisimmistä akkreditoinneista. Suomi seurasi Euroopan suurvaltoja ja pyrki poliittisten ja sotilaspoliittisten siteiden vahvistamiseen. 1930-luvun alkupuolelta lähtien Neuvostoliitto nähtiin yhä voimistuvana suurvaltana, jonka kehitystä tuli seurata edelleen tiiviisti. Yleisesikunnan re-

⁸⁰³ Yleisesikunnan päällikön kirjelmä puolustusministerille 639/IV 19.5.1930. SARk 1407/16. KA.

⁸⁰⁴ *Ohjeet Suomen sotilasasiamiehille ulkomailla* 397/IV/26 sal. T 20317/1. Ulkomaatoimiston kirjelmä puolustusministerille N:o 1103/IV 6.9.1932. SARk 1407/23. KA.

⁸⁰⁵ Sotaväen päällikön kirjelmä puolustusministerille 200/IV 19.2.1932 SARk 1407/32. Ulkomaatoimiston kirjelmä puolustusministerille N:o 1103/IV 6.9.1932. SARk 1407/23. KA. Salas (1973), s. 30–32.

⁸⁰⁶ Clerc (2017), s. 46–49. Paloposki, Pekkarinen (1998), s. 15–19, 29.

surssit pysyivät suhteellisen kapeina koko 1930-luvun alkupuolen. Tästä syystä sotilasasiamiesverkoston järjestelyissä jouduttiin jatkamaan luovia ratkaisuja myös 1930-luvulla. Näyttää kuitenkin siltä, että ne toimivat järjestelmän kokonaisuuden kannalta suhteellisen hyvin, sillä tehtäviin oli nimetä tehokkaita ja kokeneita yksilöitä. Vähäiset resurssit suunnattiin pääasiallisesti Neuvostoliittoon joko suoraan tilastotoimiston kautta tai muiden asemamaiden tiedonhankinnan kautta.⁸⁰⁷

Pariisin-sotilasasiamies näyttää olleen akkreditoitu A. E. Martolasta lähtien 1930-luvun ajan⁸⁰⁸ myös Belgiaan. Everstiluutnantti Väinö Karikosken palattua elokuun lopussa 1934 kotiin Pariisista Suomen sotilasasiamieheksi akkreditoitiin sotakorkeakouluopintojensa ohessa everstiluutnantti Ilmari Karhu. Everstiluutnantti Karhu siirrettiin Yleisesikuntaan ja määrättiin Pariisin-sotilasasiamieheksi 15. kesäkuuta 1934. Tehtävänsä hän otti vastaan 20. syyskuuta 1934, jolloin hänet myös sivuakkreditoitiin Belgiaan. Karhun Pariisiin akkreditoinnin taustalla vaikuttivat hänen marraskuussa 1934 aloittamansa opinnot Ranskan sotakorkeakoulussa. 1930-luvun alussa taloustilanne oli erittäin heikko. Sotilasasiamiesverkoston supistaminen nousi esille 1930-luvun alkupuolella, joten mahdollisesti tiukka taloustilanne pakotti tähän ratkaisuun Pariisin-sotilasasiamiehen toimen turvaamiseksi. Joka tapauksessa Karhun opiskelusta Pariisissa tuli työntäyteistä.⁸⁰⁹

Everstiluutnantti Karhu työskenteli Pariisissa kesäkuun alkuun 1938 saakka yhteensä noin neljän vuoden ajan. Hänen jälkeensä Pariisiin akkreditoitiin everstiluutnantti Lauri Hiisi 25. toukokuuta 1938. Hän sai Belgian-sivuakkreditoinnin lisäksi hoidettavakseen kesäkuun alussa 1939 Espanjan-sivuakkreditoinnin. Everstiluutnantti Hiisi haluttiin seuraamaan maan sisällissodan kamppailua.⁸¹⁰ Espanjan-sivuakkreditoinnin taustalla vaikutti maan joutuminen uusien asejärjestelmien kokeilualustaksi. Luonnollisesti tilannetta, etenkin Neuvostoliiton asetekniikan kehitystä, haluttiin seurata mahdollisimman tarkasti. Everstiluutnantti Hiisi organisoi laajat materiaalihankinnat Belgiasta, jotka realisoituivat vasta talvisodan jo syyttyä.⁸¹¹

Viron ja Latvian sotilasasiamiestoiminnassa kesällä 1930 tehty verkoston muutos aiheutti vielä seuraavana vuonna muutostarpeita. Tehtävä oli kesällä 1930 siirretty osasto 2:n päällikön hoidettavaksi, ja elokuussa 1931 tehtävä siirtyi osaston päällikön harteilta toimistoupseerin tehtäväksi. Everstiluutnantti Relanderin jälkeen tehtävää hoiti ulkomaatoimiston toimistoupseeri, kapteeni Ragnar Ingelius. Hänet akkreditoitiin 29. syyskuuta 1931 Viroon ja viikkoa myöhemmin 7. lokakuuta 1931 Latviaan. Viron ja Latvian muutoksessa oli kysymys toisaalta rahasta ja toisaalta verkoston toiminnasta. Yleisesikunta totesi puolustusministerille suunnatussa kirjeessä Yleisesi-

⁸⁰⁷ Salas (1973), s. 30–31.

⁸⁰⁸ Everstiluutnantti Martola toimi Ranskassa sotilasasiamiehenä 15.6.1928–31.8.1931.

⁸⁰⁹ Nimikirjanote 21352, Karhu, Ilmari, Salas (1973), s. 44. Karhu kirjoitti 1930-luvulla useita sotilasmaantietoa käsitteleviä teoksia muun muassa *Suomen sotilasmaantieto 1932* ja *Neuvostoliiton sotilasmaantieto 1934*.

⁸¹⁰ Pariisin-sotilasasiamiehen kirjelmä Yleisesikunnan päällikölle 102/1/38.henk. Perus 4791/2. Nimikirjanote 4636, Hiisi, Lauri. KA. Salas (1973), s. 34–35. Hiiden nimikirjanotteessa ja Salaksen diplomityössä on ristiriitaisuutta akkreditointivuodesta. Hiiden nimikirjaan akkreditointipäiväksi Espanjaan on merkitty sama päivä kuin Ranskan ja Belgian akkreditointien osalta 25.5.1938. Salaksen diplomityössä taas kesäkuu 1939. Salas (1973), s. 34–35.

⁸¹¹ Nimikirjanote 4636, Hiisi, Lauri. KA. Hofmann, George F., *The Tactical and Strategic Use of Attaché Intelligence: The Spanish Civil War and the U.S. Army's Misguided Quest for a Modern Tank Doctrine*, *The Journal of Military History*, Vol 62, No. 1, 1998, s. 101–134.

kunnalla olevan hyvät henkilökohtaiset ja ”muut yhteydet”, joilla lienee tarkoitettu tiedusteluyhteistyötä Viron yleisesikunnan kanssa.⁸¹²

Ingelius luonnehti kuitenkin Suomen ja Latvian upseeriston välejä läheisiksi, sillä osa Latvian sotaväestä oli aikanaan palvellut tsaarin armeijassa. Suomen tilanne nähtiin Latviassa tavoittelemisen arvoiseksi.⁸¹³ Suomen ja Latvian suhteet eivät olleet ongelmattomat 1930-luvulla, vaan Latvian suunnalta oli huomattavissa tiettyä katkeruutta Suomea kohtaan. Suomessa ei ollut osattu vaalia ja hoitaa suhdetta latvialaisiin hallitus- ja sotilaspiireihin, joten suhtautuminen oli muuttunut kylmäkiskoiseksi. Tämä heijastui diplomaattikunnan työskentelyyn ja vaikeutti näin ollen myös sotilasiamiehen toimintaa.⁸¹⁴

Britannian merkitys Suomelle oli tiedostettu jo 1920-luvun puolivälissä, mutta sotilasiamies Lontooseen saatiin vasta vuonna 1926. Suomi akkreditoi laivastotaustaisia upseereita Britanniaan 1930-luvun alusta saakka. Tällöin Lontooseen sijoitetun sotilasiamiehen nimitys muuttui sotilasiamiehestä laivastoasiamieheksi⁸¹⁵. Komentajakapteeni Kopio akkreditoitiin laivastoasiamieheksi Britanniaan 1. maaliskuuta 1933 ja samalla järjestettiin komentajakapteeni Kopion sivuakkreditointi Hollantiin. Hollanti ei sotilaallisessa mielessä tuolloin kiinnostanut Yleisesikuntaa, mutta poliittisessa mielessä sen lähentyminen Pohjoismaihin sai aikaan Lontoon-sotilasiamiehen sivuakkreditoinnin. Hollannissa kiinnostavaa oli myös sen armeijan tekninen kehitys sekä sotatarviketeollisuus. Hollanti pysyi Lontoon-sotilasiamiehen sivuakkreditointina koko 1930-luvun ajan.⁸¹⁶

Moskovassa vuonna 1926 palanut eversti Aejmelaus-Äimä toimi Lontoossa vuosina 1929–1931 Lontoon-sotilasiamiehenä ennen ensimmäisen laivastoasiamiehen akkreditointia. Lontoon-sotilasiamiehen nimityksen muutos laivastoasiamieheksi tapahtui eversti Aejmelaus-Äimän palattua takaisin Suomeen marraskuussa 1931 ja komentajakapteeni Kopion aloitettua tehtävässä maaliskuussa 1933. Mahdollisesti laivastoasiamiesten akkreditoinnin taustalla oli laivaston nopeasti kasvanut merkitys. Eversti Aejmelaus-Äimää käskettiin kirjoittamaan selvitys Britannian maa- ja ilmavoimien kokoonpanosta. Käskyssä todettiin everstin olevan viimeinen sotilasiamies Lontoossa. Tässä vaiheessa laivastoasiamiehen sijoittamista Lontooseen oli suunniteltu ilmeisesti jo pidemmän aikaa.⁸¹⁷

Näyttää siltä, ettei Britanniassa ollut sotilasiamiestä vajaan kahteen vuoteen eversti Aejmelaus-Äimän palattua Suomeen. Valtiokalenteriin vuonna 1932 eversti on edelleen merkitty Lontoon-sotilasiamieheksi, ja mahdollisesti hän hoiti tiedonkeruuta Yleisesikunnasta käsin, jotta ei olisi ollut lähettilään tiellä. Nimikirjanotteen

⁸¹² Osasto 2 vt. päällikön Relanderin kirje Viron ulkomaosaston päällikölle 753/IV/27 8.6.1927. SARk 1407/9. Nimikirjanote 30306, Ingelius, Ragnar. Ulkomaatoimiston allekirjoittamaton kirjelmä puolustusministerille, ajankohdaksi merkitty huhtikuu 1930. Kirjekonseptit P–S. Kurt Martti Walleniuksen yksityiskokoelma. KA.

⁸¹³ Ragnar Ingeliuksen haastattelu: Latvia on väkevästi eteenpäin pyrkivä maa, *Suomen sotilas*, N: ot 17–19 1935, s. 413.

⁸¹⁴ Riian-lähettilään kirjelmä Yleisesikuntaan N:o 12 25.5.1938. Perus 4791/3. KA.

⁸¹⁵ Yleisesikunnan kirjeenvaihdossa on nähtävissä sekä meriasiamies, että laivastoasiamies nimikkeen käyttöä.

⁸¹⁶ Nimikirjanote 3401, Kopio, Lauri. Yleisesikunnan päällikön ja Sotaväen päällikön esitys sotilasiamiesverkoston uudelleen organisoimiseksi, huhtikuu 1930. SARk 1407/16. Ulkomaatoimiston allekirjoittamaton kirjelmä puolustusministerille, ajankohdaksi merkitty huhtikuu 1930. Kirjekonseptit P–S. Kurt Martti Walleniuksen yksityiskokoelma. KA.

⁸¹⁷ Nimikirjanote 2210, Aejmelaus-Äimä, Carl Bro Emil. Lontoon-sotilasiamiehen ohjeistus Britannian maa- ja ilmavoimista 977/IV 25.9.1931. SARk 1407/23. KA. Suomen laivasto 1918–1968, 1. osa, s. 165.

mukaan eversti siirrettiin kuitenkin Yleisesikuntaan erikoistehtäviä varten jo joulukuun alussa vuonna 1931. Yleisesikunta joutui jättämään Lontoon-sotilasasiamiehen paikan täyttämättä vaikeassa taloustilanteessa, vaikka katsoi sotilaspoliittisen tilanteen ja erityisesti laivaston kehittämisen kannalta tämän olevan anteeksiantamaton.⁸¹⁸

Lontoon-sotilasasiamiehen paikan jälkeen eversti Aejmelaeus-Äimälle tarjotut Varsovan- ja Berliinin-sotilasasiamiehen paikat lienevät rauenneet taloudellisista syistä. Berliinin-sotilasasiamiehen paikka jäi täyttämättä, eikä everstin siirto Lontoosta Keski-Eurooppaan toteutunut. Takaiskut jatkuivat, kun armeijan uudelleenjärjestelyiden vuoksi everstille oli vaikeaa löytää sopivaa virkapaikkaa. Hän joutui ottamaan vastaan everstiluutnantin vakanssin Tampereen Itäisen sotilaspöytäkirjojen piiripäällikkönä. Hänelle luvattiin sama palkka kuin edellisessä tehtävässä, mutta lopulta palkkakin aleni.⁸¹⁹

Yleisesikunnan kirjelmässä puolustusministerille keväällä 1930 Liettua nähtiin merkitykseltään kasvavana valtiona. Maan sotilaiden keskeinen johtoasema yhteiskuntaelämässä nähtiin seuraamisen arvoiseksi. Yleisesikunta esitti, että Berliinin-sotilasasiamies sivuakkreditoitaisiin Liettuaan.⁸²⁰ Berliinin-sotilasasiamies, everstiluutnantti Lilius saikin Liettuan hoidettavakseen vuosina 1930–1932. Hänet komennettiin Suomeen 30. kesäkuuta 1932, jolloin myös Saksan-sotilasasiamiehen toimi näyttää jääneen tässä vaiheessa täyttämättä.⁸²¹

Yleisesikunta vetosi helmikuussa 1932 puolustusministeriin sotilasasiamiesten palkkojen ja verkoston säilyttämisen puolesta. Vetoimuksessa annettiin ymmärtää, että Berliinistä luopuminen olisi helpointa. Tosin samalla todettiin, että Saksan teollisuus ja järjestelykyky puhuivat sotilasasiamiehen maassa pitämisen puolesta. Esiin nostettiin myös se, että kaikki se työ, jota Berliinissä oli tehty suhteiden luomiseksi, oli nyt vaarassa valua hukkaan. Kovin vahvasti Berliinin-paikkaa ei kuitenkaan puolustettu verrattuna esimerkiksi Moskovan- tai Lontoon-sotilasasiamiesten paikkoihin.⁸²² Berliiniin saatiin jälleen sotilasasiamies 30. elokuuta 1933, jolloin Saksaan akkreditoitiin everstiluutnantti Aladár Paasonen. Tästä akkreditoinnista ei tullut pitkäaikaista, sillä Paasonen kutsuttiin kotiin jo puolen vuoden kuluttua, joulukuun lopussa 1933. Taustalla vaikutti 1930-luvun alun lama, joka näkyi sekä ulkoasiainministeriön että Yleisesikunnan työskentelyssä ja resursseissa monin tavoin.⁸²³

⁸¹⁸ Nimikirjanote 2210, Aejmelaeus-Äimä, Carl Bro Emil. Nimikirjanote 17997, Kopio, Lauri. Lontoon-lähtetilään kirje Sotaväen päällikölle 10.8.1931. T 21644/1. Sotaväen päällikön kirjelmä puolustusministerille 200/IV 19.2.1932. SARk 1407/23. KA.

⁸¹⁹ Nimikirjanote 2210, Aejmelaeus-Äimä, Carl Bro Emil. KA. 29.4.1933 lähetetty kirje Yleisesikunnan päällikkö Oeschille. Myöhemmin eversti Aejmelaeus-Äimä siirrettiin Viipurin varuskunnan komendantiksi. Virkatehtävissään hän matkusti Saksan Kieliin kesällä 1935, jossa hän menehtyi 13.7.1935.

⁸²⁰ Yleisesikunnan ulkomaatoimiston allekirjoittamaton kirjelmä puolustusministerille, ajankohdaksi merkitty huhtikuu 1930. Kirjekonseptit P–S. Kurt Martti Walleniuksen yksityiskokoelma. KA.

⁸²¹ Kiertokirje koskien Berliinin-sotilasasiamiehen ohjeistusta 338/IV sal. 25.10.1934. SARk 2139/8. KA. Vuoden 1933 Valtiokalenteriin Lilius on vielä merkitty Saksan ja Liettuan sotilasasiamieheksi, mutta perään on merkitty hänen toimivan KSP:n komentajan viransijaisena. Suomen Valtiokalenteri 1933, Helsingin yliopisto 1932. s. 146–147.

⁸²² Sotaväen päällikön kirjelmä puolustusministerille 200/IV 19.2.1932. SARk 1407/23. Ulkomaatoimiston kirjelmä puolustusministerille N:o 1103/IV. 6.9.1932. SARk 1407/23. KA.

⁸²³ Nimikirjanote 17, Relander, Ilmari. Osasto IV kirjelmä puolustusministeriöön koskien everstiluutnantti Relanderin ja eversti Oinosen siirtoja 301/XIa 3.6.1931. Nimikirjanote 50335, Paasonen, Aladár. KA. Salas (1973), s. 32–34. Paasivirta (1968), s. 198–203.

Berliinin-sotilasasiamiehen akkreditointia oli jouduttu lykkäämään jo 1920-luvulla useasti. Saksan sotilaallinen nousu ja läheinen yhteistyö Neuvostoliiton kanssa näyttyivät kansainvälisessä politiikassa Suomen kannalta kiinnostavina. Tästä huolimatta Berliini joutui jälleen tulilinjalle 1930-luvun alussa. Berliinin merkitys oli tiedostettu 1920-luvulta Saksan sotilaallisesta jaloilleen noususta saakka. Tämä merkitys korostui etenkin Saksan ja Neuvostoliiton löydettyä yhteistyön 1920-luvun alkupuolella. Voi siis ajatella, että Saksan merkitys Suomen tiedonhankinnalle olisi voinut olla Britanniaa tai Ranskaa suurempi, jos asiaa katsotaan nimenomaan tiedonhankinnan näkökulmasta. Sotilasasiamiesverkostoa suunniteltaessa oli otettava huomioon paitsi valtioiden kansainvälinen asema ja merkitys myös sotateollisuuden ulottuvuudet. On myös mahdollista, että Saksan ja Neuvostoliiton suhteen kehittymistä voitiin seurata toista kautta. Tästä mahdollisesta kiertotiestä ei kuitenkaan ole säilynyt viitteitä. Ranskaa pidettiin edelleen 1930-luvun alussa Euroopan sotilaallisena kärkimaana. Lisäksi tulokset Ranskan sotateknisistä kokeiluista mahdollistivat sellaisen tiedon saannin, johon maan omat teknisen kehityksen voimavarat eivät yltäneet.⁸²⁴

Saksan ja Neuvostoliiton lähentyneet suhteet olivat lämpimimmillään aivan 1930-luvun alussa, joten Berliinin-sotilasasiamiehen viran täyttämättä jättäminen näyttäytyy tiedonhankinnan ja vaikuttamisen näkökulmasta haasteena. Neuvostoliiton vetäytyminen läheisestä suhteesta nähtiin vasta vuodesta 1934 alkaen. Neuvostoliiton ja Saksan läheisten välien vuoksi Suomen sotilastiedustelun tiedontarpeen voi arvioida olleen suurimmillaan, joten sotilasasiamiehen vetäminen pois Berliinistä joulukuussa 1933 oli itsetuhoinen reaktio tiedonhankinnan ja Suomen kansainvälisen aseman vahvistamisen näkökulmasta.⁸²⁵

Suomen Italian-lähettiläs esitti Berliinin-sotilasasiamiehen sivuakkreditoimista Italiaan elokuussa 1932. Lähettiläs Pontus Artti ymmärsi hyvin, ettei sotilasasiamiestä saatu Roomaan kuin sivuakkreditointina. Hän korosti kirjelmässään sotilasedustajan läsnäolon ja Italian ilmavoimien kehityksen seuraamisen merkitystä. Italian ja Saksan läheisten suhteiden vuoksi tässä ei ollut ongelmaa.⁸²⁶ Yleisesikunta piti Rooman-lähettilään esitystä erittäin hyvänä, mutta totesi samalla, ettei taloudellinen tilanne mitenkään sallinut sitä. Berliinin-sotilasasiamiehen paikkakin oli tuolloin vaarassa jäädä täyttämättä, sillä hallitus aikoi esittää eduskunnalle tätä toimenpidettä. Näin kävikin.⁸²⁷

Taloudellisen tilanteen heikentymisen vuoksi eduskunta päätyi lopulta päättämään yhden sotilasasiamiehen viran lopettamisesta. Viran lopettaminen vaikuttaa toimena suuruusluokaltaan erikoiselta ratkaisulta, sillä verkoston supistaminen olisi onnistunut ilman virkojen lopettamistakin. Hallitus esitti sotilasasiamiesten määrän vähentämistä yhdellä ja eduskunta hyväksyi tämän. Yleisesikunta oli aiemmin ilmoittanut olevansa valmis keskustelemaan Berliinin-sotilasasiamiehen tehtävistä. Päätös kuitenkin tehtiin, ja everstiluutnantti Paasonen kutsuttiin takaisin Suomeen.⁸²⁸

Berliinin-sotilasasiamiehen tehtävä pysyi täyttämättä kesäkuuhun 1934 saakka, jolloin everstiluutnantti Aarne Snellman akkreditoitiin Saksaan. Tässä vaiheessa Liettuan

⁸²⁴ Sotaväen päällikön kirjelmä puolustusministerille 200/IV 19.2.1932. SARk 1407/23. KA.

⁸²⁵ Länsiö (2000), s. 40–41.

⁸²⁶ Suomen Italian-lähettilään kirjelmä ulkoasiainministeriölle N:o 737 11.8.1932. SARk 1407/23. KA.

⁸²⁷ Osasto 2:n kirjelmä ulkoasiainministeriölle N:o 1088/IV syyskuu 1932. SARk 1407/23. KA.

⁸²⁸ Salas (1973), s. 32–34.

sivuakkreditointi irrotettiin Saksaan akkreditoitun sotilasasiamiehen tehtävistä. Ilmeisesti tällöin todettiin, että myös Liettua kyettiin hoitamaan Yleisesikunnasta kuten Viro ja Latviakin. Berliinin-sotilasasiamiehen uusiksi sivuakkreditoinneiksi tuli saman vuoden joulukuussa Unkari ja Italia. Sotilasasiamiesverkostoa siis laajennettiin jälleen sivuakkreditointien kautta. Yleisesikunta suositteli mahdollisimman nopeaa vierailua Roomaan, mieluiten jo ennen joulua 1934. Everstiluutnantti Snellman joutui vierailupaineessa pyytämään lisääaikaa neljännesvuosiraportilleen. Muodollisuudet veivät kaiken ajan.⁸²⁹

Liettua siirtyi Yleisesikunnan toimistoupseerin tehtäväksi kuten Viro ja Latviakin. Yleisesikunnan ulkomaatoimiston toimistoupseeri, majuri Ingelius sai siis joulukuussa 1934 hoidettavakseen myös Liettuan akkreditoinnin. Vuonna 1932 sotilasasiamiehen paikoista useita jätettiin täyttämättä useiden kuukausien ajaksi vaikean taloustilanteen vuoksi. Lontoossa aika näyttäisi venyneen lähes kahteen vuoteen. Tämän lisäksi Berliinin-sotilasasiamiehen tehtävä ilmeisesti lakkautettiin vuodeksi 1933–1934. Näyttää siltä, että lopulta vuonna 1934 sotilasasiamiesten asemamaiden supistusten pahin aika oli jo ohi.⁸³⁰

Berliinin-sotilasasiamies, everstiluutnantti Snellman vaikuttaa nähneen tehtävänsä hyvin vahvasti ilmailuasiamiehenä, vaikka virallisesti hänet oli sijoitettu sotilasasiamieheksi. Oletettavasti Snellmanin vaikutuksesta Berliiniin oli luotu suora virkatie Yleisesikunnasta ”ilmailuasiamiehen” kautta Saksan ilmailuministeriöön. Tämä virkatie oli nopein tapa hoitaa muun muassa ylilentoilmoitukset sekä siviililentoluvat. Everstiluutnantti Snellman oli muun muassa työskennellyt Ilmavoimien esikunnan esikuntapäällikkönä, joten vuoden 1926 ilmailuasiamiehen tehtävän leikkausta pyrittiin mahdollisesti kuroma umpeen.⁸³¹

Italian Suomen-lähettilään esitys sotilasasiamiehen akkreditoinnista Roomaan toteutui lopulta kaksi vuotta myöhemmin, vuonna 1937, Berliinin-sotilasasiamiehen sivuakkreditointina. Tämän lisäksi Berliinin-sotilasasiamies sivuakkreditointiin jälleen myös Unkariin vuonna 1938. Berliinin-sotilasasiamiehen Unkarin-sivuakkreditointi mahdollisti tilanteen seuraamisen myös Kaakkois-Euroopassa.⁸³²

Näyttää kuitenkin siltä, että Italian ja Unkarin sivuakkreditoinnoissa oli ainakin yksi katkos, sillä Rooman sotilasasiamiehen akkreditointi nousi jälleen pinnalle marraskuussa 1938, kun Yleisesikunta vastasi ulkoasiainministeriön tiedusteluun Rooman-lähetystön sotilaallisesta edustuksesta. Mahdollisesti taustalla oli sotilasasiamiehen vaihtoon liittynyt lyhyt katkos sotilasedustuksessa.⁸³³

⁸²⁹ Nimikirjanote 6893, Snellman, Aarne. Berliinin-sotilasasiamiehen kirjelmä osasto 2:lle N:o 86/34. 18.12.1934. SARk 2139/1. KA.

⁸³⁰ Nimikirjanote 30306, Ingelius, Ragnar. KA. Elfvingren (2000), s. 72–73. Turtola (2012), s. 98.

⁸³¹ Berliinin-sotilasasiamiehen kirjelmä osasto 2:lle N:o 225/36. 11.12.1936. SARk 1403/25. Nimikirjanote 6893, Snellman Aarne. KA.

⁸³² Nimikirjanote 6893, Snellman, Aarne. KA. Salas (1973), s. 32–33. Salas toteaa tutkimuksessaan akkreditoinnin toteutuneen vasta viisi vuotta myöhemmin. Everstiluutnantti Snellman akkreditoitiin kuitenkin jo vuoden 1934 syksyllä Italiaan ja Unkariin. Ulkomaosaston kirjelmä ulkoasiainministeriölle U 11617/38 (1750/u.1). Perus 4791/5. KA. Elfvingren 2000, s. 74–75. Salas (1973), s. 32–34.

⁸³³ Ulkoasiainministeriön kirjelmä Yleisesikunnalle, liitteenä kopio ministeri R. Erichin muistiosta N:o 1609/U.1 1.11.1938. Perus 4791/5. KA.

Ministeri Rafael Erich oli laatinut Rooman-lähetystön tarpeista muistion, jossa oli nostettu selkeästi esille sotilaallisen edustuksen puutteet. Tuolloin kyse oli kuitenkin sotilasiamiehen pääakkreditoinnin perustamisesta Italiaan. Ministeri Erich vertasi Suomen olematonta tilannetta Roomassa Ruotsiin, jonka Rooman-lähetystössä oli sotilasiamiehen lisäksi osan vuodesta apulaissotilasiamies⁸³⁴ sekä laivasto-
asiamies. Erichin arvion mukaan ruotsalaisten sotilasiamiesverkostossa Italia oli yhtä tärkeällä sijalla kuin Ranska. Italian merkitys korostui merivaltiona, josta pienkin valtion kannatti ottaa oppia.⁸³⁵

Italia nousi 1930-luvulla sekä laivaston kehityksen että ilmavoimiensa ansiosta Euroopan seurattuihin valtioihin. 1930-luvun lopussa myös sen painoarvo kansainvälisessä politiikassa kasvoi. Viralliseksi asemamaaksi Italiaa ei voitu nostaa, sillä Yleisesikunnan sotilasiamiesverkostolle saatu rahoitus ei siihen riittänyt.⁸³⁶ Yleisesikunta vastasi, että lähetystön puutteet ovat hyvin tiedossa, mutta uuden sotilasiamiehen paikan perustaminen Roomaan ei vielä loppuvuodesta 1938 näyttänyt realistiselta. Tosin Berliinin-sotilasiamiehelle oli suunniteltu seuraavaksi vuodeksi apulaista, jolloin Berliinin-sotilasiamiehelle jäi enemmän aikaa huolehtia myös Italiasta sivuakkreditoitina.⁸³⁷

Berliinin-sotilasiamielelle lähetettiin apulainen 1. tammikuuta 1939, kun kapteeni Torsten Glantz määrättiin Berliiniin. Kapteeni Glantz oli opiskellut Saksassa vuosina 1928 ja 1930 ilmakuvakursseilla.⁸³⁸ Joulukuun lopussa 1937 Suomen Berliinin-sotilasiamies vaihtui. Uusi sotilasiamies, everstiluutnantti Alonzo Sundman aloitti tehtävänsä tammikuun alusta. Entinen sotilasiamies, everstiluutnantti Aarne Snellman jäi kuitenkin ennalta sovitun mukaisesti ilmailuasiamiehen tehtävään huhtikuun alkuun saakka. Näin ollen Saksassa oli sekä ilmailu- että sotilasiamies akkreditoituna yhtä aikaa. Sotilasiamiesverkosto oli saatu laajennettua kesään 1939 mennessä laajennettua kartan 3 mukaiseksi ja se kattoi Suomen kannalta keskeiset valtiot.⁸³⁹

⁸³⁴ Mahdollisesti kyseessä oli nuori ruotsalainen upseeri, joka oli komennettu Roomaan ottamaan oppia tiedustelun organisoinnista ja tehtävistä.

⁸³⁵ Ulkoasiainministeriön kirjelmä Yleisesikunnalle, liitteenä kopio ministeri R. Erichin muistiosta N:o 1609/U.1 1.11.1938. Perus 4791/5. KA.

⁸³⁶ Elfvengren (2000), s. 74–75. Salas (1973), s. 33–34.

⁸³⁷ Ulkomaosaston kirjelmä ulkoasiainministeriölle U 11617/38 (1750/u.1). Perus 4791/5. KA. Elfvengren 2000, s. 74–75. Salas (1973), s. 32–34.

⁸³⁸ Nimikirjanote 36606, Glantz, Torsten. KA. Glantz teki marraskuussa 1939 asehankintamatkoja Budapestiin sekä alkuvuodesta 1940 Roomaan.

⁸³⁹ Berliinin-sotilasiamiehen kirjelmä Yleisesikunnan päällikölle N:o 28/38 sal. 9.2.1938. Perus 4792/2. KA.

Kartta 3: Suomen sotilasasiamiesverkosto kesällä 1939. Lähde: Liite 1.

Everstiluutnantti Sundman raportoi Yleisesikunnan päällikölle helmikuun alussa 1938 Snellmanin jääneen Berliiniin ilmailuasiamiehenä, joten hän itse oli toiminut tavallisessa sotilasasiamiehen tehtävässä. Nimikirjanotteen mukaan Sundman akkreditoitiinkin Berliiniin sotilasasiamiehenä. Näyttää kuitenkin siltä, että Berliinin-sotilasasiamiehen tehtävässä oli vahva ilmailupainotus. Uusi sotilasasiamies Sundman kiersi tervehdyskäynneillä keskeisten Saksan ja Italian sotilas- ja siviiliviranomaisten luona. Unkariin tervehdyskäyntiä ei tehty, sillä akkreditointi Unkariin ei ollut tuolloin vielä valmis. Vierailujensa ohessa Sundman oli ehtinyt selvittää Saksan poliittisten ja sotilaspiirien ristiriitoja.⁸⁴⁰

Berliinin kaksoismiehitys osoittaa, kuinka sotilasasiamiesten ammattitaitoa käytettiin komennusten päätettyä hyväksi vaihtelevalla tasolla. Berliiniin vuosina 1934–1937 akkreditoitu eversti Aarne Snellman lähetettiin Saksaan vuonna 1939 kahteen otteeseen. Ensimmäisen kerran Snellman matkusti Saksaan koulutusasioissa tammikuussa. Lokakuun alussa hänet komennettiin uudelleen hankinta-asioissa. Mahdollisesti Berliiniin tammikuussa 1938 akkreditoitu everstiluutnantti Alonzo Sundman oli kiristyneen poliittisen tilanteen vuoksi kiinni muissa tehtävissä. Eversti Snellmanilla oli todennäköisesti Berliinin-akkreditointinsa ajalta toimivat suhteet Saksan siviili- ja sotilaspiireihin.⁸⁴¹

Moskovaan akkreditoitiin 1930-luvun alussa everstiluutnantti Puomin jälkeen everstiluutnantti Aladár Paasonen syyskuun alussa 1931. Paasonen toteaa omissa muis-

⁸⁴⁰ Berliinin-sotilasasiamiehen kirjelmä Yleisesikunnan päällikölle N:o 28/38 sal. 9.2.1938. Perus 4792/2. KA.

⁸⁴¹ Nimikirjanote 16893, Sundman, Alonzo. Nimikirjanote 28593, Snellman, Aarne. KA.

telmissään toimineensa Moskovassa sotilasasiamiehen sijaisena vuonna 1930. Nimikirjanotteen mukaan hän on ollut komennettuna Moskovan-sotilasasiamiehen tehtävään 15.6.–1.8.1930. Ilmeisesti kyseessä on ollut Puomin lyhyt sijaistaminen. Suunnitelmat Paasonen Moskovan-sotilasasiamiehen tehtävään akkreditoinnista oli tehty jo kesäkuussa 1931.⁸⁴²

Moskovan-sotilasasiamiehelle yritettiin saada apulainen jo 1930-luvun alussa. Lokakuussa lopussa vuonna 1931 ulkoasiainministeriö näyttää hyväksyneen Moskovan-apulaissotilasasiamiehen tehtävät ja käskynalaisuudet.⁸⁴³ Kuitenkin näyttää siltä, että ensimmäinen virallinen apulaissotilasasiamies saatiin Moskovaan vasta vuonna 1936. Mahdollisesti Moskovassa käytettiin ennen vuotta 1936 nuoria upseereita lähetystön muissa tehtävissä tai Moskovaan akkreditoitiin apulaissotilasasiamiehiä lyhemmille komennuksille. Lähteitä tästä ei näytä kuitenkaan säilyneen ennen vuotta 1936. Apulaissotilasasiamiehen virat saatiin perustettua vasta vuonna 1936.⁸⁴⁴

Moskovan-apulaissotilasasiamies, kapteeni Erkki Hallakorpi siirrettiin Moskovasta muutaman päivän viipeellä Helsinkiin nuoremman toimistoupseerin virkaan ja valtuutettiin oman toimen ohella toimimaan Suomen sotilasasiamiehenä Latviassa sivuakkreditoitena Viro ja Liettua. Nimikirjanotteen mukaan Hallakorpi olisi asunut Helsingissä 30. tammikuuta 1940 saakka, minkä jälkeen hän olisi siirtynyt Riikaan.⁸⁴⁵ Riian-sotilasasiamiehen tehtävän täyttämistä on kahdenlaista tietoa. Majuri Salaksen mukaan Suomi akkreditoi pitkän tauon jälkeen Riikaan sotilasasiamiehen Baltian alueen tiedustelun tehostamiseksi. Taustalla oli kiristynyt Itämeren tilanne, joka pakotti laajentamaan sotilasasiamiehen toiminnan fyysisesti Riian-lähetystöön. Edellisen kerran Suomen sotilasasiamies oli akkreditoitu Riikaan kahdeksan vuotta aiemmin. On siis mahdollista, että sotilasasiamies, kapteeni Hallakorpi lähetettiin Riikaan seuraamaan kehitystä Baltian maissa ja etenkin Saksan hyökkäystä Puolaan. Tosin vuoden 1939 valtiokalenterin mukaan Baltian maissa sotilasasiamiehenä toimi edelleen majuri Ingelius. Verkoston muutos on voitu tehdä vasta syksyllä 1939, eikä kaikkia sotilasasiamiesten siirtoja ole edes ollut tarpeellista kirjata valtiokalenteriin.⁸⁴⁶

Yleisesikunta pyrki järjestämään Moskovan-sotilasasiamiehen lisäksi myös Tukholman-sotilasasiamiehelle vuonna 1937 apulaisen, jotta toimistotyöt pystyttäisiin hoitamaan. Apulaissotilasasiamieheksi Tukholmaan lähetettiin erilliskomennuksella vuodeksi 1938 kapteeni Karl Leo Wikman. Hän oli käynyt jo 1936 Ruotsissa Yleisesikunnan tehtävissä. Kapteeni Wikman toimi Tukholman-sotilasasiamiehen epävirallisena sihteerinä tammikuun alusta 1938 huhtikuun loppuun. Samalla hän seurasi koulutusta Ruotsin armeijassa sekä laati ruotsi–suomi-sotilassanakirjaa ruotsalaisen kollegansa kanssa. Toukokuun alusta kapteeni Wikman siirtyi Yleisesikunnan ulkomaatoimiston toimistoupseeriksi.⁸⁴⁷

⁸⁴² Nimikirjanote 17, Relander, Ilmari. Nimikirjanotteen liitteenä oleva kirjelmä puolustusministeriöön koskien everstiluutnantti Relanderin ja eversti Oinosen siirtoja 301/XIa 3.6.1931. Nimikirjanote 50335 Paasonen, Aladár. KA.

⁸⁴³ *Ohjeet Moskovan sotilasasiamiehen apulaiselle*, päivämätön asiakirja. 5 E 8. UMA. Asiakirjan sivuun on kirjoitettu kommentit, joissa ohjeet todetaan hyväksytyin 30.10.1931.

⁸⁴⁴ *Kadettinupseerit 1920–2010*, Kadettikunta Ry:n matrikkeli, Porvoo 2010, Miettinen, Martti Juho, s. 590. Sjöblom (2018), s. 294–295. Elfvengren (2000), s. 74–75.

⁸⁴⁵ Nimikirjanote 24920, Hallakorpi, Erkki. KA.

⁸⁴⁶ Valtiokalenteri 1939, Suomen edustus ulkomailla. Salas (1973), s. 34–35.

⁸⁴⁷ Sjöblom (2018), s. 294–295, 319–320.

Apulaissotilasasiamiehen lähdettyä Tukholman-sotilasasiamies, eversti Väinö Palojärvi hukkui töihinsä etenkin sotaharjoitusten seuraamisessa. Koska Palojärvi joutui matkustamaan koko ajan, lähetystön tehtävät kasaantuivat, eikä hänellä ollut aikaa laatia Yleisesikunnan vaatimaa neljännesvuosiraporttia. Eversti vaati henkilökohtaisessa kirjeessään Yleisesikunnan päällikölle itselleen apulaista mahdollisimman nopeasti.⁸⁴⁸

Tukholman-sotilasasiamiehen apulainen järjestyi kuitenkin vasta syksyllä 1939, kun kapteeni Bertil Nordlund komennettiin Tukholmaan. Kapteeni Nordlundin komennus oli suunniteltu neliviikkoiseksi, mutta ilmeisesti kiristynyt poliittinen tilanne pakkotti pidentämään aikaa. Nordlund toimi Tukholman-sotilasasiamiehen apulaisena tammikuuhun 1940 saakka. Kapteeni Nordlund oli toiminut 1930-luvun puolivälissä tilastotoimiston upseerina sekä opiskellut Helsingin yliopiston lakitieteellisessä tiedekunnassa. Häntä luonnehdittiin erityisen kielitaitoiseksi seurapiiri-ihmiseksi, joka oli liiankin mielellään esillä.⁸⁴⁹

Tiedusteluyhteistyö ruotsalaisten kanssa toimi myös tiedustelujohdon tasolla. Syksyllä 1938 Ruotsin yleisesikunta lähestyi Suomen ulkomaanosaston päällikköä, eversti Lars Melanderia yhteistyöhön vedoten. Ilmeisesti lentokarttamateriaalin hankkiminen Pohjoismaista, merialueista ja Baltian maista sekä Neuvostoliiton alueista, kuten Leningradin ympäristöstä, oli ollut esillä jo aiemmin. Nyt yhteistyössä oltiin pääsemässä käytännön toteutukseen, jonka vuoksi ruotsalaiset esittivät kysymyksen suomalaisten tarpeista. Tarkemmat yksityiskohdat sovittaisiin myöhemmin Yleisesikunnan upseereiden ja teknisten asiantuntijoiden kesken.⁸⁵⁰

Suomen sotilasasiamiesverkosto kasvoi vielä kesällä 1939 Washingtonin-sotilasasiamiehellä, eversti Per Zilliacuksella. Verkoston muutokset painottuvat kuitenkin pääasiallisesti 1930-luvulla sivuakkreditointien kasvuun ja sitä kautta verkoston levittämiseen sekä tiedonhankinnan laajenemiseen. Tässä on nähtävissä Euroopan valtioiden sotilaallisen merkityksen kasvu sekä sotilaspoliittisten kipuilujen merkityksen syveneminen. Kesällä 1930 Walleniuksen toimiessa vielä Yleisesikunnan päällikkönä Tšekkoslovakia ja Romania nostettiin Puolan sivuakkreditoinneiksi. Tällä muutoksella päästiin seuraamaan Itä-Euroopan tilannetta ja selvittämään mahdollisuuksia hankkia aseita näistä valtioista.⁸⁵¹

Syksy 1939 muutti Suomen sotilasasiamiesverkostoa. Saksan hyökätessä Puolaan syyskuun alussa 1939 sotilasasiamies Hans von Essen seurasi tilannetta tiiviisti. Samaan aikaan Suomen Baltian-maiden sotilasasiamies Hallakorpi seurasi myös tilannetta Riistä. Puolan puolustus romahti nopeasti. Suomen lähetystö evakuoitiin puolueettomaksi julistautuneen Romanian Bukarestiin 21. syyskuuta 1939 saksalaisten vallattua Länsi-Puolan. Euroopan tilanne synkkeni entisestään, eikä Suomen sotilasasiamiehellä ollut enää kunnollisia toimintaedellytyksiä Romaniassa. Sotilasasiamies

⁸⁴⁸ Tukholman-sotilasasiamiehen henkilökohtainen kirje Yleisesikunnan päällikölle 25.9.1938. Perus 4791/2. KA.

⁸⁴⁹ Nimikirjanote 18530, Nordlund, Bertil. KA. Sjöblom (2018), s. 294–295.

⁸⁵⁰ Ruotsin Helsingin-sotilasasiamiehen kirjeen n:o 828, päivätty 17.10.1938 liiteosa. Itse kirje puuttuu. Perus 4791/2. KA.

⁸⁵¹ Puolustusneuvoston puheenjohtaja Mannerheimin ja Yleisesikunnan päällikkö Oeschin esitys puolustusministerille 225/U.1. SArk 2139/1. KA. Yleisesikunnan päällikön kirjelmä puolustusministerille 639/IV 19.5.1930. SArk 1407/16. Nimikirjanote 28808, Svensson, Antero Johannes. Nimikirjanote 3590, Helsingius, Birger. *Objekt Suomen sotilasasiamiehille ulkomailla* 397/IV/26 sal. T 20317/1. Varsovan-sotilasasiamiehen kirjelmä Yleisesikunnan päällikölle 11/sal. 11.4.1938. Perus 4791/2. KA.

von Essen kutsuttiin takaisin Suomeen joulukuun alussa 1939. Moskovan-sotilasasiamies Somerto ja apulaissotilasasiamies kapteeni U. A. Käkönen kutsuttiin muun lähetystön kanssa kotiin Neuvostoliiton hyökättyä Suomeen.⁸⁵² Sotilasasiamiesverkosto säilyi vuoden 1939 loppuun saakka tarkasteltuna taulukon 1 mukaisena.

Päämaa	Sivuakkreditoinnit	Akkreditointi voimassa
Yhdysvallat	Kanada	1943
Ruotsi	Norja ja Tanska	Jatkuva
Latvia	Viro ja Liettua	Elokuu 1940 miehityksen vuoksi
Ranska	Belgia ja Espanja	Belgia jäi pois miehityksen vuoksi toukokuussa 1940 Pariisin-lähetystö siirtyi Vichyyn kesäkuun alussa 1940
Saksa	Italia	Rooma eriytyi keväällä 1940
Neuvostoliitto	–	Evakuoitiin Suomeen 7.12.1939
Puola	Tšekkoslovakia ja Romania	Evakuoitiin 21.9.1939 Varsovasta Bukarestiin
Britannia	Hollanti	Hollanti jäi pois 1940 miehityksen vuoksi

Taulukko 1: Suomen sotilasasiamiesten akkreditoinnit säilyivät pääsääntöisesti talvisodan syttymisestä huolimatta. Myös Moskovan-lähetystön henkilöstö saatiin lopulta takaisin Suomeen. Lähde: Liite 1. Kanninen (1959), s. 9–10. Salas (1973), s. 35–39. Clerc (2017), s. 68–76. Paloposki, Pekkarinen (1998), s. 36–37.

Sotilasasiamiesten virkojen määrästä 1930-luvulla on ristiriitaista tietoa. Majuri Ermei Kanninen toteaa 1959 kirjoittamassaan selvityksessä *Suomen ylijohdon tiedustelupalvelun organisaation kehitys vuoteen 1945 sekä eräitä piirteitä sen toiminnasta ja tuloksista* sotilasasiamiehiä olleen vuonna 1939 yhteensä kuusi. Vuonna 1925 perustettu sotilasasiamiehen kuudes virka mahdollisti verkoston kasvattamisen.⁸⁵³ Vuonna 1932 lakautettu virka perustettiin ilmeisesti uudelleen vuonna 1934.⁸⁵⁴

Eero Elfvingen taas laski vuonna 2000 julkaistussa *Laajasta johto-esikunnasta Mannerheimin yleisesikunnaksi* Suomella olleen yhdeksän sotilasasiamiestä vuoden 1939 lopussa. Hän on ilmeisesti laskenut mukaan kokonaismäärään myös apulaissotilasasiamiehet. Suomella oli vuoden 1939 aikana ollut akkreditoituna seitsemän sotilasasiamiestä ja kolme apulaissotilasasiamiestä, joiden toiminta oli asemamaissa välillä katkolla.

⁸⁵² Nimikirjanote 19575, Somerto, Kaarlo. Nimikirjanote 34802, Käkönen, Uljas Armas. Nimikirjanotteen mukaan Käkönen olisi päässyt palaamaan Suomeen vasta 17.12.1939. KA. Paloposki, Pekkarinen (1998), s. 36–37. Salas (1973), s. 35–36. Rentola, Kimmo, *Stalin ja Suomen kohtalo*, Otava 2016, s. 18–32.

⁸⁵³ Yleisesikunta esikuntakäskey N:o 14 N:o 610/VII/ 25 1.4.1925 Liiteosa esikuntakäskeyn N:o 14. KA.

⁸⁵⁴ Salas (1973), s. 33.

Kesällä 1939 Yhdysvaltoihin akkreditoitiin vielä eversti Per Ziliacus, mutta ilmeisesti hänelle ei perustettu uutta virkaa.⁸⁵⁵

Suomen sotilasasiamiesverkosto oli levittäytynyt ennen sotaa siis Britanniaan, josta käsin komentajakapteeni Holger Gröndahl hoiti myös Hollannin. Ranskassa toimi everstiluutnantti Lauri Hiisi, joka oli sivuakkreditoitu Belgiaan ja Espanjaan. Ruotsissa yhteisen puolustuspolitiikan ja tiedonvaihdon eteen työskenteli eversti Väinö Palojarvi, joka keräsi tietoja myös Norjasta ja Tanskasta apulaisenaan kapteeni Bertil Nordlund. Everstiluutnantti Alonzo Sundman oli akkreditoitu Saksaan, mutta hän hoiti myös Italian ja Unkarin. Berliinissä oli hetken aikaa vuodenvaihteen 1938 jälkeen kaksoismiehitys everstiluutnantti Snellmanin toimiessa myös Saksassa. Neuvostoliitossa oli myös sekä sotilasasiamies, majuri Kaarlo Somerto että apulaissotilasasiamies, kapteeni U. A. Käkönen. Washingtoniin lähetettiin kesällä 1939 eversti Ziliacus. Baltian maiden sotilasasiamiehen rooli on epäselvä, sillä on olemassa ristiriitaista tietoa, akkreditoitiinko kapteeni Hallakorpi Riikaan jo ennen sotaa. Näyttäisi siltä, että Suomella oli sotilasasiamiehiä ja apulaissotilasasiamiehiä enimmillään yhteensä yhdeksän yhtä aikaa akkreditoituna.⁸⁵⁶

Asemamaat säilyivät Washingtonia lukuun ottamatta ennallaan, mutta 1930-luvulla sivuakkreditointimaiden merkitys verkoston kasvattajana korostui entisestään. Niiden avulla sotilasasiamiehet saatiin toimimaan Suomen kannalta kiinnostavissa valtioissa sekä seuraamaan näiden valtioiden sotaharjoituksia ja aseteollisuuden teknistä kehitystä. Voidaankin todeta, että Suomen sotilasasiamiesverkosto saatiin laajennetuksi 1930-luvun loppuun mennessä Suomen kannalta keskeisiin valtioihin.⁸⁵⁷

Sivuakkreditointien lisäksi sotilasasiamiesverkoston toimintaa tehostivat keskeisiin valtioihin avuksi lähetetyt upseerit. Heidän tehtävänsä vaihtelivat maittain. Moskovaan lähetettiin tiedustelukoulutettuja upseereita, ja todennäköisesti heitä käytettiin tiedustelutehtävissä. Tukholmaan taas lähetettiin yliopistossa opiskelleita seurapiireihin sopivia ja toimistotöihin kykeneviä kapteeneita. Berliiniin näyttää lähetetyn ase-teollisuuden osaja, mihin synnä oli todennäköisesti hankintojen valmistelu. Apulaissotilasasiamiesten käyttö näyttää olleen toisaalta tarpeen sanelemaa ja toisaalta vähäisten varojen vuoksi katkonaista. Toiminnan kannalta keskeistä on kuitenkin se, että apulaissotilasasiamiehet saatiin tiedon hankinnan kannalta keskeisiin valtioihin.⁸⁵⁸

⁸⁵⁵ Nimikirjanote 29688, Ziliacus, Per Håkan. Nimikirjanotteen liitteenä: Puolustusneuvoston puheenjohtaja Mannerheimin kirje puolustusministerille 415/U1 henk. 7.6.1939. Ziliacuksen kirje ilmeisesti Mannerheimille 24.5.1939. KA.

⁸⁵⁶ Nimikirjanote 24920, Hallakorpi, Erkki. Nimikirjanote 4729, Gröndahl, Holger. Nimikirjanote 23818, Palojarvi Väinö. Nimikirjanote 18530, Nordlund, Bertil. Nimikirjanote, Sundman, Alonzo. Nimikirjanote 16893, Snellman, Aarne. KA. Nimikirjanote 19575, Somerto, Kaarlo. Nimikirjanote 34802, Käkönen, Uljas Armas. Nimikirjanote 4636, Hiisi, Lauri. Nimikirjanote 29688, Ziliacus, Per. KA.

⁸⁵⁷ Salas (1973), s. 55.

⁸⁵⁸ Nimikirjanote 18530, Nordlund, Bertil. Kadettiupseerit (2010), s. 590. Nimikirjanote 24920, Hallakorpi, Erkki. KA. Sjöblom (2018), s. 294–295.

5.5.2. Tiedon hankinta Neuvostoliitosta vaikeutuu – Moskovan-sotilasasiamiehelle lähetetään apulainen

Yleisesikunta joutui tasapainoilemaan tiedonhankinnan ja tietojen luovuttamisen välillä, etenkin jos käsillä oleva asia liittyi Neuvostoliittoon. Jotta Suomen sotilasasiamies Moskovassa sai toimintamahdollisuuksia paikallisilta viranomaisilta, Yleisesikunnan piti tehdä myönnytyksiä Helsinkiin akkreditoidun Neuvostoliiton sotilasasiamiehen kohdalla. Jotta Suomen sotilasasiamies Moskovassa, eli kirjelmän aikaan everstiluutnantti Aladár Paasonen, olisi saanut käydä tutustumassa Pietarin sotilaspiirin ilmavoimiin, Neuvostoliiton sotilasasiamiehelle piti sallia vastaava vierailu. Tästä syystä Yleisesikunta ilmoitti ilmavoimien esikunnalle Sotaväen päällikön suostuneen Neuvostoliiton sotilasasiamiehen vierailuun Suomenlinnan merilentoasemalla 8. kesäkuuta 1933. Vierailun aikana Suomen ilmavoimista piti antaa mahdollisimman hyvä kuva paljastamatta mitään vahingollista. Käytännössä sotilasasiamiehelle haluttiin esittää rauhan ajan kokoonpano ja koulutusohjelma sekä uusimmat konemallit. Yleisesikunnassa ymmärrettiin tiedonsaannin vastavuoroisuus.⁸⁵⁹

Suomen Moskovan-lähetystön ja Pietarin pääkonsulinviraston henkilöstö pyrki koomaan kattavaa kuvaa Neuvostoliitosta sekä raportoi tiedot myös Yleisesikuntaan nopeasti. Moskovan-lähetystön henkilökunnan työskentely oli kuitenkin ollut haasteellista lähetystön perustamisesta saakka. 1930-luvun edetessä tiedonhankinta kuitenkin vaikeutui entisestään niin poliittisella kuin sotilaallisellakin tasolla. Yhteistyö näyttää toimineen hyvin. Yleisesikunta näyttää myös saaneen tietoja ulkoasiainministeriön kontaktien avulla yllättäviä reittejä pitkin. Esimerkiksi Antwerpenin pääkonsulinvirasto tiedotti ulkoasiainministeriötä Neuvostoliitosta pois päässeen Joseph Aamelin Itä-Karjalan ja Kannaksen kivääri- ja tykistöasemia koskevista tiedoista. Aamel oli alun perin Belgian kansalainen, joka sotkeutui jäämään Neuvostoliittoon ja kärsi perheensä kanssa useita karkotuksia ja vankileirejä. Metsäministeriössä työskennellessään Aamel oli kiertänyt Suomen rajaa lähellä olevia kohteita, ja hän tunsu ne erinomaisesti.⁸⁶⁰

Aamel oli lähes liian hyvä tietolähde ollakseen totta. Yleisesikunnan tilastotoimiston päällikkö, everstiluutnantti Erkki Puomi halusi kuitenkin katsoa Aamelin kortit. Hän ilmoitti ulkoasiainministeriölle, että Aamelilta on saatava näyte tiedoista ja jos ne olisivat merkityksellisiä, tämä kutsuttaisiin henkilökohtaiseen tapaamiseen. Aamel kirjoittikin itsestään ja tiedoistaan lavean selvityksen. Jos tausta ja kertomus todettiin uskottavaksi, tiedot todennäköisesti ostettiin häneltä tiedustelun salaisilla varoilla.⁸⁶¹

⁸⁵⁹ Ulkomaatoimiston kirjelmä ilmavoimien esikunnalle (jäljennös) N:o 689/IV 6.6.1933. SARk 1403/15. KA.

⁸⁶⁰ Antwerpenin pääkonsulinviraston tiedonanto 20.7.1938 N:o 85/802 K 38 sekä siihen liittyvät kirjelmät poliittisen jaoston tiedotus Yleisesikunnalle, Aamelin esittely *Tietoja itsestäni ja Suomen Venäjän rajasta* sekä everstiluutnantti Puomin toimeksianto asettua yhteyteen Aamelin kanssa. 16 K Venäjä–Neuvostoliitto. UMA.

⁸⁶¹ Sama.

Kuva 26: Everstiluutnantti Erkki Puomi. Hän toimi Moskovan-sotilasasiamiehenä 11.12.1928–15.9.1931 raportoiden yksityiskohtaisesti muun muassa Ukrainen tilanteesta. Kuva Sotamuseo.

Tällaiset tiedot olivat erittäin merkityksellisiä, mikäli ne osoittautuivat oikeiksi, sillä 1930-luvulla tiedonhankinta Neuvostoliitossa oli vaikeutunut vuosi vuodelta. Moskovan-sotilasasiamiehen toiminta oli Suomen sotilastiedustelun hankkimasta kokemuksesta huolimatta haasteellista. Moskovaan sijoitettu diplomaattikunta eli omassa kuplassaan, eikä tiedonhankinta ilman seuraajia ollut helppoa. Neuvostoliiton vastavakoilu oli tehokas. GPU pyrki hankkimaan tietoja lähetystöjen paikallisen palkatun henkilökunnan kautta. On myös todennäköistä, että sotilasasiamiehiä tai muuta lähetystön henkilöstöä pyrittiin värväämään Neuvostoliiton puolelle. Sitä, kuinka moni käännyttiin, on erittäin vaikeaa selvittää.⁸⁶²

Neuvostoliiton vastavakoilutoimien johdosta salaisten papereiden säilytys kassakaapeissa nousi esille 1930-luvulla. Kaikissa lähetystöissä sotilasasiamiehellä ei ollut omaa kassakaappia tai edes tarpeeksi tilaa lähetystön kassakaapissa.⁸⁶³ Tilanne oli erityisen vaikea Neuvostoliitossa. Moskovassa sotilasasiamiehen sijaiseksi 1930 komennettu everstiluutnantti Aladár Paasonen joutui selvittämään Suomen lähetystön kassakaapin papereihin kohdistuneita GPU:n toimia.⁸⁶⁴

Suomen Moskovan-lähetystön kassakaapin avain oli päätynyt Neuvostoliiton salaisen tiedustelun haltuun. Paasoselle asia selvisi, kun hän yllätti siivoijan kassakaapinsa sisällön ääreltä. Everstiluutnantin kuulustelussa tyttö oli selittänyt menneensä kaapille, koska hänen vanhempansa olivat GPU:n hallussa ja tyttöä kiristettiin. Selvittäessä kassakaapin avaimen joutumista tytön käsiin selvisi, että kassakaappi oli tullut lähetystölle lähetystöalon mukana. Ennen luovutusta salainen poliisi oli ilmeisesti ottanut kopion avaimesta. Suomalaisten kevytmielinen suhtautuminen selittyi osaltaan tiedustelutoiminnan vieraudella. Kassakaappi otettiin annettuna neuvostoviranomaisilta, eikä eversti Wesander tilannut Suomesta kassakaappia. Toisaalta GPU oli kekseliäs organisaatio, joka keksi luovia tapoja toteuttaa tiedonhankintaa. Muistelmissaan Paasonen muistelee myös sisäkkönsä tehneen itsemurhan rotanmyrkyllä, ettei joutuisi vakoilemaan Suomen lähetystössä.⁸⁶⁵

Moskovan-sotilasasiamiehen toiminta oli siis tasapainoilua Neuvostoliiton vastavakoilunoperaatioiden ja Yleisesikunnan tietotarpeiden välillä. Tarkasteltaessa Neuvostoliiton vastavakoilun ammattimaisia toimia voidaan todeta, ettei Moskovaan kannattanut lähettää kouluttamatonta ja kokemattonta sotilasasiamiestä. Sama koski myös Moskovaan lähetettyjä sotilasasiamiehen sijaisia ja apulaisia. Pahimmillaan kokematon tiedustelu-upseeri olisi saattanut koko asiamiesverkoston vaaraan. Toisaalta on mahdollista, että tiedonkeräystä hajautettiin, jolloin Moskovasta kokemusta saa-

⁸⁶² Świerczek (2017), s. 395–401.

⁸⁶³ Varsovan-sotilasasiamiehen kirjelmä osasto 2:lle N:o 123/33 7.11. 1933. SARk 1403/17. KA.

⁸⁶⁴ Paasonen (1974), s 72–74. Nimikirjanote 50335 Paasonen Aladár. KA.

⁸⁶⁵ Nimikirjanote 50335 Paasonen Aladár. Paasonen (1974), s. 72–74.

neita suomalaisia upseereita matkusti ja hankki tietoja Neuvostoliitosta matkustaes-
saan virallisina matka-asiakirjoin.⁸⁶⁶

Moskovasta elokuussa 1933 kotiutunut everstiluutnantti Aladár Paasonen haki lupaa Sotaväen päälliköltä matkustaa syyskuun lomansa aikana Moskovaan ja mahdollisesti Kaukasukselle. Paasonen anomuksessa oli lyhyesti todettu mahdollisen matkan tapahtuvan lähetystön eräiden virkamiesten kanssa. Matkustuslupaa hän anoi ajalle 10.9.–10.10.1934. Tuolloin Moskovassa toimi everstiluutnantti William Häkli Paasonen seuraajana. Mahdollisesti Häkli oli yksi niistä lähetystön virkailijoista, joiden kanssa Paasonen suunnitteli matkustavansa. Pietarissa opiskellut Häkli oli kompleksisesta persoonastaan huolimatta opiskeluaikanaan tutustunut venäläiseen mielenmaisemaan, mistä tosin 1930-luvun alussa oli jo yli viisitoista vuotta.⁸⁶⁷

Everstiluutnantti Paasonen anomukseen suhtauduttiin positiivisesti, ja esitystä puollettiin. Yleisesikunnan päällikkö Oesch kirjoitti paperin reunaan, että Paasonen pitää itse käydä selvittämässä viisumiasiansa ja matkansa mahdolliset syyt Neuvostoliiton lähetystössä. Moskovan- ja Kaukasuksen-matkan yksityiskohtia ei ole saatavissa. Todennäköisesti matka on liittynyt Paasonen kontakteihin Neuvostoliitossa tai ollut muuten erittäin tärkeä. Suomen armeijan upseerit eivät juuri matkustaneet Neuvostoliittoon 1920–1930-luvulla muutoin kuin virallisten delegaatioiden mukana.⁸⁶⁸

Koska Paasonen tarkoitus matkustaa Neuvostoliittoon näyttää suunnitellun tapahtuvaksi virallisina asiakirjoin Neuvostoliiton viranomaisten tietäen, Paasonen on täytynyt ymmärtää olevansa silmälläpidon kohteena heti rajan ylityksen jälkeen. Matkan taustoja voi vain arvailla, mutta todennäköisesti matkalla on ollut kaksi mahdollista tarkoitusta. Paasonen on halunnut matkustaa Neuvostoliitossa mahdollisesti tarkkaillakseen kehitystä tai tavataksaan kontaktejaan. Jälkimmäinen olisi täytynyt hoitaa erittäin hienotunteisesti, sillä Neuvostoliiton salainen poliisi tarkkaili erityisesti ulkomaisia vieraita. Kontaktien säilymisen kannalta tämä oli siis valtava riski. Jo 1920-luvun alussa GPU seurasi erittäin tiiviisti maassa liikkuvia diplomaatteja ja upseereita. Seurannassa GPU käytti jo tsaarin aikaista salaisen poliisin varjostustekniikkaa, jossa kohteen perään laitettiin useita tarkkailuryhmiä. Juuri kun seurattava kuvitteli karistaneensa häntänsä, uusi ryhmä lähti kohteen perään.⁸⁶⁹

Toisaalta paikallinen väestö eli kovan kontrollin alla. Jos Paasosella oli henkilökohtaiset kontaktit, jotka eivät luottaneet ulkopuolisiin, kuten Paasonen seuraajaan, mahdollisuudet saada tietoa olivat rajalliset. Käytännössä tuolloin Paasonen oli matkustettava itse Moskovaan. Paasonen oli kuitenkin palvellut Moskovassa muutaman vuoden ja hän lienee osannut karistaa seuraajat kannoiltaan. Siviilimatalla tämä onnistui todennäköisesti helpommin kuin virkamatkalla.⁸⁷⁰

⁸⁶⁶ Nimikirjanote 50335, Paasonen, Aladár. Liitteenä everstiluutnantti Paasonen anomus Sotaväen päällikölle 1706/1/4 16.8.1934. KA. Świerczek (2017), s. 395–401.

⁸⁶⁷ Nimikirjanote 50335, Paasonen, Aladár. Liitteenä everstiluutnantti Paasonen anomus Sotaväen päällikölle 1706/1/4 16.8.1934. Nimikirjanote 37320, Häkli, William. KA.

⁸⁶⁸ Nimikirjanote 50335, Paasonen, Aladár. Liitteenä everstiluutnantti Paasonen anomus Sotaväen päällikölle 1706/1/4 16.8.1934. Loma-anomusten vastauksissa luki matkustusvapaudesta ulkomaille, pois lukien Neuvostoliitto. KA.

⁸⁶⁹ Nimikirjanote 50335, Paasonen, Aladár. Liitteenä everstiluutnantti Paasonen anomus Sotaväen päällikölle 1706/1/4 16.8.1934. KA. Świerczek (2017), s. 395–401.

⁸⁷⁰ Sotilasasiamiesten tarkkailu- ja tiedonhankintamatkat olivat perustyötä jo sotilasasiamiesten ammattikunnan alusta saakka. Katso luku 2.

Vaikeuksista huolimatta näyttää kuitenkin siltä, että Moskovasta saatiin kootuksi tietoja. Kokonaiskuvan saaminen Moskovasta koottujen tietojen luonteesta on hyvin vaikeaa, sillä vain harvoja raportteja on käytössä. Helmikuussa 1938 Moskovasta raporttoitiin uuden kenttäohjesäännön lisäksi tulleesta sisäpalvelusohjesääntö UVS-37:stä. Todennäköisesti Moskovon-sotilasasiamies raportoi muutamista keskeisistä seikoista, joiden hän arvioi hyödyttävän tilastotoimiston työtä puna-armeijan analysoinnissa. Keskeiseksi seikaksi nousi poliittisen valvonnan kasvu suhteessa aiempaan. Poliittisten komissaarien käskyvaltaa kasvatettiin yhdenvertaiseksi rykmenttikomentajan kanssa. Raportissa korostui myös ymmärrys siitä, miksi likvidoidut korkearvoiset upseerit, kuten Mihail Tuhatševski, vastustivat tätä vallan kahtia jakamista.⁸⁷¹

Moskovon-sotilasasiamiehen työmäärä kasvoi 1930-luvun mittaan alati kiristyvän poliittisen tilanteen ja Neuvostoliiton sisäisen kontrollin myötä. Moskovon-sotilasasiamiehelle lähetettiin apulainen kuitenkin ilmeisesti vasta vuonna 1936, jolloin kapteeni Martti Miettinen komennettiin Moskovaan.⁸⁷² Kapteeni Miettinen oli saanut tiedustelukoulutuksen osallistuessaan Helsingissä 20.1.–3.2.1929 järjestetylle tiedustelu-upseerikurssille. Lisäksi Miettisellä oli jo muutama vuosi käytännön kokemusta, sillä hänet oli komennettu kahdeksi vuodeksi Meripuolustuksen esikuntaan tiedustelu-upseeriksi. Miettisen tausta oli rannikkotyöstä, ja hän oli toiminut myös radiotoiminnan kouluttajana ja Yleisesikunnan ulkomaanosaston toimistoupseerina vuoden verran ennen lähettämistään Moskovaan. Palattuaan Moskovasta hän jatkoi työskentelyään Yleisesikunnan ulkomaanosastossa.⁸⁷³

Helmikuussa 1938 Moskovon-sotilasasiamiestä kanslia-asioissa avustamaan lähetettiin kapteeni Erkki Hallakorpi. Hallakorpi oli nimitetty Yleisesikunnan ulkomaatoimiston vanhemman toimistoupseerin virkaan ennen lähettämistään Moskovaan. Hän oli opiskellut sekä Turun että Helsingin yliopistojen luonnontieteellisessä tiedekunnassa Kadettikoulun jälkeen. Maaliskuussa 1939 Hallakorpi siirrettiin Moskovon-sotilasasiamiehen kanslia-apulaisen paikalta apulaissotilasasiamieheksi.⁸⁷⁴

Hallakorven siirrosta Moskovaan ei ole löytynyt tarkempia perusteluita, mutta mahdollisesti taustalla ovat voineet vaikuttaa hänen opintonsa luonnontieteellisessä tiedekunnassa. Hallakorpi jo 1920-luvun lopulla ollut mukana Topografikunnan tehtävissä Kannaksella sekä vielä 1930-luvun alussa osallistunut useasti Kannaksella suoritettuihin kolmiomittaustöihin. Kapteeni Hallakorpi työskenteli Moskovon apulaissotilasasiamiehenä 20. toukokuuta 1939 saakka.⁸⁷⁵

Kapteeni Hallakorven jälkeen Moskovaan lähetettiin kapteeni Käkönen. Käkönen oli suorittanut Yleisesikunnan tiedustelu-upseerikurssin 20.11.–10.12.1932, ja lisäksi hänellä oli suoritettuna Helsingin yliopiston lainopillisen tiedekunnan opintoja. Suomen Moskovon-sotilasasiamiesten apulaisiksi lähetetyt upseerit näyttävät olleen tiedustelukoulutettuja ja taustoiltaan monipuolisia. Moskovassa heitä kyettiin hyö-

⁸⁷¹ Moskovon-sotilasasiamiehen raportin liite N:o 2/kirj. 48/M/Sal. 10.2.1938. Perus 4791/2. KA.

⁸⁷² Kadettiupseerit (2010), s. 590. *Ohjeet Moskovon sotilasasiamiehen apulaiselle*, päiväämätön asiakirja. 5 E 8. UMA. Asiakirjan sivuun on kirjoitettu kommentit, joissa ohjeet todetaan hyväksytyin 30.10.1931.

⁸⁷³ Kadettiupseerit (2010), s. 590. Miettinen toimi Suomen Moskovon-sotilasasiamiehenä vuosina 1948–1952. Hän oli sodan jälkeen ensimmäinen Suomen Moskovaan akkreditoitu sotilasasiamies.

⁸⁷⁴ Nimikirjanote 24920, Hallakorpi, Erkki. KA.

⁸⁷⁵ Sama.

dyntämään sellaisissa tiedustelutehtävissä, joissa sotilasasiamiehen toiminta ei välttämättä olisi ollut kansainvälisen normiston mukaista.⁸⁷⁶

5.5.3. Sodankäynnin, koulutuksen ja materiaalin seuranta korostuu

Sotilasasiamiesten tehtävänkuvaan kuului järjestelmän vakiintumisesta saakka sotaharjoitusten seuraaminen. Harjoituksen järjestävän valtion armeijan näkökulmasta sotilasasiamiesten kutsumisessa harjoitusta seuraamaan oli hyviä ja huonoja puolia. Oman valmiuden ja voiman näyttäminen, kuten myös uusien aseteknistien ratkaisujen esittelemine, oli osa huolellista mielikuvan luomista. Luonnollisesti järjestävä taho halusi yleensä antaa positiivisen käsityksen tasostaan niin ystävällismielisille valtioille kuin potentiaalisille vihollisillekin. Kaikkea ei luonnollisesti haluttu näyttää. Tästä huolimatta harjoitus paljasti usein ammattilaiselle järjestävän valtion heikkoudet ja vahvuudet, ainakin sen strategisen tilanteen, jota järjestävä taho koki tarpeelliseksi harjoitella. Erityisen mielenkiintoista oli myös se, mitä harjoituksen järjestäneen valtion armeija ei halunnut ulkopuolisten tarkkailijoiden näkevän.⁸⁷⁷

Heikkouksien piilottamisen ja harjoitusten mahdollisen teatterin läpinäkemisen haasteista huolimatta sotilasasiamiesten suorittama harjoitusten seuranta tuotti uutta tietoa heidät lähettäneille valtioille ja toimi samalla verkostoitumispaikkana. Lisäksi sotaharjoituksissa profiloitiin järjestävän tahon upseeristoa ja sen johtamiskykyä. Henkilötason arvioinnissa otettiin huomioon myös nuoremmat upseerit, joista mahdollisesti tulevaisuudessa nousisi joukoille sopivia johtajia.⁸⁷⁸

Sotaharjoitusten asetelmista pystyi myös päättelemään järjestävän valtion näkemyksen omasta strategisesta asemastaan. Samalla pystyttiin myös seuraamaan puolustusta ja hyökkäystoimien organisointia. Tässä suhteessa harjoitukset olivat varsin paljastavia. Toisaalta armeijan järjestelyiden heikkouksien paljastaminen saattoi joissain tapauksissa olla harkittua painostusta omia päättäjiä kohtaan. Harjoituksen maastovalinnoilla voitiin myös välittää viesti harjoitusta seuraaville tahoille, kuten Varsovan sotilasasiamies, majuri Slöör syksyllä 1933 Yleisesikunnan päällikkö Oeschille suuntaamassaan raportissa ilmaisi. ”*Harjoituksen tarkoituksena oli ilmeisesti ilmaista ne vaikeudet, jotka idästä päin rajan yli hyökkäävän vihollisen on voitettava.*” Slöör totesi, että Itä-Puolan maasto oli paitsi laaksoista myös vetistä jokien ja soiden vuoksi. Nämä luonnonolot tarjosivat viivyty- ja puolustustaisteluihin erittäin hyvät mahdollisuudet. Harjoitusmaastoja verrattiin luonnollisesti myös kotimaan maastoon. Vuonna 1935 Puolan käytävässä Tucholan seudulle järjestettyyn harjoitukseen osallistunut majuri Slöör kuvasi harjoitusmaaston muistuttavan Etelä-Suomen maastoa järvineen, metsineen ja mataline korkeuseroineen.⁸⁷⁹

Suomalaiset jatkoivat 1930-luvulla edellisellä vuosikymmenellä aloittamaansa Ruotsin sotaharjoitusten ja teknisten keksintöjen tiivistä seuraamista. Talvisodankäynnin välineet ja niiden kehitystyö näyttäytyvät tiedonhankinnassa keskeisinä vielä 1930-

⁸⁷⁶ Nimikirjanote 34802, Käkönen, Uljas Antero. KA. Salas (1973), s. 47.

⁸⁷⁷ Fuller (1984), s. 98–111, Vagts (1967), s. 263–265, Hadley (2016), s. 118–120.

⁸⁷⁸ Craig (1949), s. 65–66.

⁸⁷⁹ Varsovan-sotilasasiamiehen raportti Yleisesikunnan päällikölle N:o 102/33 20.9.1933. T 21397/11. Varsovan-sotilasasiamiehen raportti Yleisesikunnan päällikölle N:o 227 24.9.1935. T 21397/11. KA.

luvun jälkipuoliskollakin.⁸⁸⁰ Suomalaisten kiinnostuksen taustalla vaikutti edelleen paitsi samankaltainen maasto ja yhteiskunta myös yhä kasvavassa määrin halu tehdä sotilaallista yhteistyötä Ruotsin kanssa. Lisäksi Ruotsin järjestämät sotaharjoitukset antoivat paljon käytännön tason tietoa uusien asetekniikoiden käyttömahdollisuuksia Suomessa.⁸⁸¹

Panssarintorjunta oli keskeinen keskustelunaihe koko 1930-luvun ajan. Moskovan-sotilasasiamiehen, everstiluutnantti Paasonen, raportti vuodelta 1934 oli avannut suomalaisten silmät Kannaksen soveltuvuudesta panssarivaunujen liikkumiseen. Itänaapuri oli haasteista huolimatta mekanisoinut armeijansa. Paasonen esitti Karjalan kannaksella testattavaksi panssarivaunujen toimintaedellytyksiä. Aiemmin uskottusta poikkeavasti panssarivaunut soveltuivat hyvin Kannaksen maastoon. Käytännön kokeet vuonna 1934 vahvistivat tämän. Alkoi keskustelu panssarintorjunta-aseiden hankkimisesta sekä panssarivaunusteiden rakentaminen Kannakselle. Neuvostoliiton todettiin harjoittavan myös maahanlaskujoukkoja, mihin uhkaan tuli myös varautua. Panssariaseen kehityksestä ja panssarintorjunnasta koottiin kuumieisesti tietoa koko sotilasasiamiesverkoston kautta. Sopivan panssariaseen hankkimista koskeva keskustelu jatkui läpi 1930-luvun ajan.⁸⁸²

Tästä syystä esimerkiksi Ruotsin syksyn 1936 sotaharjoituksen seuraaminen oli tärkeää. Suomen Tukholmaan sijoitetun sotilasasiamiehen, majuri Ehrnroothin ollessa harjoituksen aikaan Lontoossa sotamarsalkka Mannerheimin seurueessa⁸⁸³ Ruotsiin oli saatava toinen upseeri seuraamaan harjoitusta nimenomaan panssariaseen taktisen käytettävyyden näkökulmasta. Ratsuväkiprikaatin esikunnasta lähetettiin Armeijakunnan komentajalle Viipuriin esitys saada panssarikokeiluosaston päällikkö, luutnantti C. G. Gripenberg seuraamaan sotaharjoitusta, tarvittaessa vaikka omakustanteisesti. Esityksessä todettiin, ettei Suomessa ollut vielä kokemusta panssariosaston taktisesta käytöstä. Suomalaiset seurasivat talvisodankäynnin harjoituksia Ruotsin lisäksi myös Norjassa. Maaliskuussa 1938 Norjan Hurdalin talvisotaharjoitukseen ja yleisesikuntaupseerikurssin kenttäharjoitukseen osallistui everstiluutnantti Woldemar Oinonen.⁸⁸⁴

Suomen Varsovan-sotilasasiamies, majuri von Essen sai loka–marraskuun vaihteessa 1938 Suomesta vieraaksi luutnantti Lauri Laineen, jolle oli sovittu tutustuminen Puolan armeijan panssarivoimien järjestelyyn. Laine tutustui sovittu mukaisesti Puolan kahteen panssarijunadivisioonaan. Matkakertomuksessaan Laine totesi, ettei hän ollut saanut kaikkiin kysymyksiinsä perinpohjaista vastausta. Matkaraportti oli kuitenkin erittäin yksityiskohtainen selostus panssarijunien taktisesta käytöstä, vaikka Laine ei päässyt katsomaan niiden varsinaisia taisteluharjoituksia. Hyökkäysvaunujen

⁸⁸⁰ Ulkomaatoimiston kirjelmä Suomen Tukholman-sotilasasiamiehelle N:o 104/IV 25.1.1936. SARk 1403/25. KA.

⁸⁸¹ Lahdenperä (1995), s. 32–38, 43–47.

⁸⁸² Ratsuväkiprikaatin komentajan kirjelmä armeijakunnan komentajalle Viipuriin N:o 174/II/143 13.9.1936. SARk 1403/25. KA. Lahdenperä (1995), s. 32–38, 43–47. Tynkkynen (1996), s. 80–83. Turtola (2012), s. 96–97.

⁸⁸³ Ulkomaatoimiston päällikön kirjelmä Suomen Tukholman-sotilasasiamiehelle 1119/IV. 10.9.1936. SARk 1403/25. KA.

⁸⁸⁴ Ratsuväkiprikaatin komentajan kirjelmä armeijakunnan komentajalle Viipuriin N:o 174/II/143 13.9.1936. SARk 1403/25. Everstiluutnantti Oinosen komentamisesta Norjaan N 2030/38 (311/utsto) 4.3.1938. Perus 4791/3. KA.

emälaivana kuvailemansa panssarijunan käyttötarkoitukset sopivat hänen mielestään Suomenkin oloihin.⁸⁸⁵

Sotilasasiamiesverkosto raportoi osaltaan harjoituksista erityisesti panssariaseen käyttöön liittyvistä seikoista. Esimerkiksi Suomen Berliinin-sotilasasiamies Snellman raportoi yksityiskirjeellä suoraan Mannerheimille. Hän oli päässyt näkemään Venäjän Berliinin-lähettilään luvalla elokuvan puna-armeijan harjoituksesta Kiovassa. Propagandaelokuvassa näkyneet motomekanisoidut joukot etenivät nopeasti. Huolimatta siitä, että esitys oli propagandaa, Snellman totesi Neuvostoliiton panssarivoimat vakavasti otettavaksi uhkaksi. Snellman kuvaili näkemäänsä yksityiskohtaisesti ja totesi, että tulevassa sodassa Neuvostoliitto tulee käyttämään panssarivaunuja eikä suomalaisia reservijoukkoja ole koulutettu taistelemaan sellaisia vastaan. Tuloksena olisi katastrofi! Samassa kirjeessä hän avasi tuntojaan myös ilmasodankäynnistä ja lentokonehankinnoista. Sävy oli masentunut, materiaalihankinnat olivat myöhässä, ja tilanne kiristymään päin.⁸⁸⁶

Tietoa hankkiakseen ja suhteita luodakseen sotilasasiamiehet osallistuivat asemamaansa ja sivuakkreditointiensa suurimpiin sotaharjoituksiin sekä muihin keskeisiin tilaisuuksiin. Asemamaissa tämä onnistui usein luontevasti. Sivuakkreditointimaissa sotilasasiamiehet näyttävät tasapainoilleen vähäisten resurssien kanssa. Yleisesikunnalla oli tiedontarve myös sivuakkreditoinneista, mutta sotilasasiamiesten mahdollisuus oleskella kaikissa vastuullaan olleissa maissa oli rajallinen niin ajan kuin varojen puutteen vuoksi.⁸⁸⁷

Sotilasasiamiehille annettiin vuonna 1935 seuraavan vuoden komennusten määrärahojen suuruudet, joita ei ollut lupa ylittää. Sotilasasiamiehelle osoitettujen komennusvarojen suuruuteen näyttää ymmärrettävästi vaikuttaneen sivuakkreditointien määrä, mutta todennäköisesti myös asemamaan keskeisten viranomaisten ja armeijan dislokaatiot. Puolan sotilasasiamiehelle oli varattu matkustamiseen paljon enemmän varoja kuin Britanniaan akkreditoidulle sotilasasiamiehelle. Moskovan-sotilasasiamiehelle oli kuitenkin varattu ainoastaan Neuvostoliitossa matkustamiseen merkittävästi suurempi summa, 18 000 markkaa. Ilmeisesti sotilasasiamies matkusti valtion sisällä ja mahdollisesti Suomeenkin muita useammin, sillä harjoitusten aikana sotilasasiamiehelle ei juuri syntynyt kuluja.⁸⁸⁸

Moskovan-sotilasasiamies, everstiluutnantti Paasonen ilmoitti Yleisesikunnalle käskystä saamansa kutsut sotaharjoituksiin sekä muihin virallisiin tilaisuuksiin. Moskovassa Suomen sotilasasiamies oli kutsuttu kuluneen vuoden 1932 aikana kahteen sotaharjoitukseen ja yhteen joukko-osastokäyntiin. Myös edellinen sotilasasiamies, majuri Puomi oli ottanut osaa 3–4 sotilaalliseen tutustumistilaisuuteen. Lisäksi sotilasasiamiehiä kutsuttiin 2–3 kertaa vuodessa tutustumiskäynneille sotakouluihin tai

⁸⁸⁵ Matkakertomus Puolasta 17.10.–3.11.1938. T 21397/11. KA.

⁸⁸⁶ Aarne Snellmanin 23.3.1936 päivätty kirje Mannerheimille. PK 1188/10. KA.

⁸⁸⁷ Yleisesikunnan päiväämätön kirjelmä puolustusministeriölle sotilasasiamiesten vaihtoa koskien. SARk 1403/7. KA. Salas 1973, s. 55–58.

⁸⁸⁸ Moskovan-sotilasasiamiehen vastaus Yleisesikunnan osasto 2:lle N:o 199/M/32 6.9.1932. Yleisesikunnan jäljennös N:o 1139/IV/15.9.1932. SARk 1407/23. Osasto 2:n päällikön kirjelmä sotilasasiamiesverkostolle N:o 65/IV/sal. ja liite 60/IV sal. SARk 1403/25. KA.

erilaisiin laitoksiin. Näiden lisäksi Moskovan-sotilasasiamiehen odotettiin osallistuvan erilaisiin juhlatilaisuuksiin, kuten vappuparaateihin.⁸⁸⁹

Everstiluutnantti Paasonen totesi, että venäläiset sotaharjoitukset olivat kestoaltaan pidempiä kuin kotimaiset. Edelliset harjoitukset olivat kestäneet matkoineen yhdeksän vuorokautta, joiden aikana sotilasasiamiehille kustannettiin matkat, majoitus ja ruokailu. Edellisenä talvena Paasonen oli osallistunut kolmen vuorokauden joukko-osastovierailulle Vologdaan, tosin alun perin matka oli ilmeisesti suunniteltu Arkan-geliin. Noiden vierailujen aikana sotilasasiamiehet olivat puna-armeijan vieraita ja heistä huolehdittiin sen mukaisesti.⁸⁹⁰

Harjoitusten seuraamisen lisäksi sotilasasiamiehet tekivät vierailuja yksin tai yhdessä muiden akkreditoitujen sotilasasiamiesten kanssa asemamaan kiinnostaviin kohteisiin. Useimmiten kohteet olivat sotilaskohteita, joskin edustamisen yhteydessä tutustuttiin usein myös siviilikohteisiin. Sotilasasiamiehiä komennettiin myös kotimaansa upseeridelegaatioiden mukaan. Hyvät suhteet asemamaahan solmittuaan sotilasasiamiehet pystyivät näitä suhteita käyttäen paitsi vierailemaan kohteissa myös järjestämään vierailuja niihin. Tämä helpotti tiedonhankintaa Yleisesikunnalle ja teknisten ratkaisuiden seuraamista.⁸⁹¹

Sotilasasiamiehen tehtävässä hankitut suhteet olivat hyödyllisiä myös myöhemmin uran varrella. Esimerkiksi Pariisin-sotilasasiamiehenä 1930-luvun alussa toiminut everstiluutnantti Martola käytti vanhoja suhteitaan hyväksi Suojeluskuntain yliesikunnan esikuntapäällikön tehtävässään. Martola selvitteli ranskalaisen majuri Ollivierin kautta kesällä 1938 mahdollisuuksia päästä seuraamaan Ranskan isoja syyssotaharjoituksia. Koska Ollivierin kautta oli jo saatu signaalia siitä, ettei Ranska ottanut syksyllä 1938 ulkomaisia upseereita seuraamaan harjoitustaan, Martola hahmotteli tutustumisvierailua joukko-osastoihin, joissa pääsisi tutustumaan panssarivaunuihin ja jalkaväen aseistukseen tai ilmavoimiin. Martola informoi suunnitelmistaan osasto 2:ta.⁸⁹²

Suomen armeijan Yleisesikunta seurasi tiiviisti kansainvälistä asetekniikan kehitystä, mutta se jakoi myös tietoa ulospäin Suomen asetuotannosta. Tällöin sotilasasiamiesverkostoa voitiin käyttää myös omien aseteknisten ratkaisujen esittelyyn. Berliinin-sotilasasiamies, everstiluutnantti Lilius sai järjestettäväkseen huhtikuun lopussa 1931 Lahden pikakiväärin ja konepistoolin demonstraatiotilaisuuden, johon häntä käskettiin kutsumaan mielestään sopivia ulkovaltojen edustajia Saksan armeijan edustajien lisäksi. Osasto 2:n päällikkö ilmoitti, että sopivat edustajat tuli valita Berliiniin akkreditoituista sotilasasiamiehistä.⁸⁹³

Samankaltainen esittelytilaisuus, johon Baltian maiden edustajat oli kutsuttu mukaan, oli päätetty järjestää myös Helsingissä, joten näiden maiden sotilasasiamiehiä ei ollut pakko kutsua Berliinin tilaisuuteen. Osasto 2:n päällikkö Relander teki selväksi kirjeessään, ettei Neuvostoliiton sotilasasiamiestä voitu kutsua kumpaankaan tilaisuus-

⁸⁸⁹ Moskovan-sotilasasiamiehen vastaus Yleisesikunnan osasto 2:lle N:o 199/M/32 6.9.1932. Yleisesikunnan jäljennös N:o 1139/IV/15.9.1932. SArk 1407/23. Sähkösanoma Moskova–Helsinki N:o 206/IV/23.2.1932. SArk 1407/23. KA.

⁸⁹⁰ Sama.

⁸⁹¹ Moskovan-sotilasasiamiehen vastaus Yleisesikunnan osasto 2:lle N:o 199/M/32 6.9.1932 Yleisesikunnan jäljennös N:o 1139/IV/15.9.1932. SArk 1407/23. KA.

⁸⁹² Suojeluskuntain yliesikunnan kirje osasto 2:lle N:o 4361.38. Adj. 1.6.1938. Perus 4791/3. KA.

⁸⁹³ Osasto 2:n vt. päällikkö Relanderin kirje Berliinin-sotilasasiamiehelle 361/IV. 2.4.1931. SArk 1403/13. KA.

teen. Aseteknologian esittelyssä ei siis näy epäluottamusta kuin Neuvostoliittoa kohtaan, mikä liittyi Saksan ja Neuvostoliiton lähentymiseen. Osasto 2:n päällikkö Relander ohjeisti kirjeessään aseiden kiinnostavan todennäköisesti erityisesti Kiinaa, Japania, Etelä-Amerikkaa ja Espanjaa.⁸⁹⁴

Suomen Berliinin-sotilasasiamies seurasi tiiviisti läpi 1930-luvun niin Saksan kuin 1934 alkaen myös Italian ja Unkarin ilmavoimien kehitystä. Joulukuussa 1937 eversti Snellman⁸⁹⁵ raportoi Suomeen Italian Napolin-lentoeskaaderin rakenteesta ja Italian armeijan lentokoneiden suorituskyvyistä verraten niitä Saksan vastaaviin. Snellman sai tutustua varuskuntaan, ja hän arvioi italialaisten upseereiden kanssa rakennetun luottamukselliset suhteet. Hän kiinnitti myös huomiota niihin asioihin, joita hänen ei sallittu nähdä. Hän arvioi, ettei italialaisten lentoeskaaderin kuljetuspuoli ollut vielä valmis, sillä hänen ei annettu tutustua siihen.⁸⁹⁶

Sotilasasiamiehistä näyttää tulleen asemamaansa armeijan ja upseeriston asiantuntijoita. He havainnoivat harjoitusten ja teknisten ratkaisujen lisäksi upseeristoa, näiden osaamista ja luonteenpiirteitä. Erityisesti tämä profilointi näyttäytyy Suomeen akkreditoitavien sotilasasiamiesten tai muutoin maahan tulevien upseereiden ominaisuuksien raportoisena. Sotilasasiamiesten vaihtamisen yhteydessä sotilasasiamiehet välittivät tietoa Suomeen akkreditoitavista kollegoistaan. Ruotsista Suomeen akkreditoitavista sotilasasiamiehistä Yleisesikuntaa on todennäköisesti erityisesti kiinnostanut heidän suhtautumisensa Suomen ja Ruotsin sotilaalliseen yhteistyöhön. Myös muuta ylempää upseeristoa arvioitiin. Luonnollisesti Suomen Yleisesikuntaa kiinnosti, millainen päällikkö Ruotsin yleisesikunnan ulkomaaosastolle tuli. Tukholman-sotilasasiamiehen henkilöarvio painottuu väistyneen ulkomaosaston päällikön kahteen puutteeseen: hän ei ollut palvellut joukko-osastossa eikä toiminut sotilasasiamiehenä. Ruotsissa näyttää kuitenkin suunnitellun tarkasti upseereiden uraa, sillä tehtävästä väistyvä majuri Curt Kempff siirtyi vuodeksi joukko-osastoon, ja sen jälkeen suunnitelmissa oli akkreditoida hänet sotilasasiamieheksi.⁸⁹⁷

Kesällä 1936 valtioneuvosto asetti komitean tutkimaan eurooppalaisia väestönsuojelun periaatteita. Väestönsuojelukomiteaa johti Yleisesikunnan päällikkö Oesch. Tietotarpeen vuoksi väestönsuojelun periaatteet näyttävät nousseen 1930-luvun puolivälin jälkeen esille Suomen sotilasasiamiesverkoston raportoinnissa.⁸⁹⁸ Tämä liittyi hyvin vahvasti lentokoneiden tekniseen kehitykseen ja mahdollisuuteen operoida syvällä sisämaassa, jolloin sodan totalitaarinen luonne koski yhä enemmän myös siviilejä sekä näin ollen yhteiskunnan kykyä kestää myös siviileihin kohdistetut iskut.⁸⁹⁹

Berliinin-sotilasasiamies, everstiluutnantti Snellman järjesti syksyllä 1936 kollegojensa kautta suomalaiselle komennuskunnalle tutustumismahdollisuuksia Itävallan ja Unkarin viranomais- ja vapaaehtoistahojen luo. Tarkoituksena oli tutustua ja hankkia tietoja väestönsuojeluun sekä rautateihin ja teollisuuden suojaamiseen liittyvistä järjestelyistä.⁹⁰⁰ Syksyllä 1936 Yleisesikunta lähetti Berliinin-sotilasasiamiehelle, eversti-

⁸⁹⁴ Osasto 2:n vt. päällikkö Relanderin kirje Berliinin-sotilasasiamiehelle 376/IV 9.4.1931. SARk 1403/13. KA.

⁸⁹⁵ Snellman ylennettiin everstiksi 16.5.1937.

⁸⁹⁶ Berliinin-sotilasasiamiehen raportti osasto 2:lle N:o 36/sal. SARk 2139/8. KA.

⁸⁹⁷ Tukholman-sotilasasiamiehen kirjelmä osasto 2:n päällikölle 4/32 sal 25.2.1932. SARk 1407/24. Tukholman-sotilasasiamiehen kirjelmä osasto 2:n päällikölle N:o 39/henk. 23.10.1936. SARk 1403/7. KA.

⁸⁹⁸ Väestönsuojelukomitean kirjelmä ulkomaatoimistolle 16.6.1936. SARk 1403/25. Berliinin-sotilasasiamiehen kirje osasto 2:n päällikölle N:o 176/36 15.9.1936. SARk 1403/25. KA.

⁸⁹⁹ Burdick (2/1989), s. 63. Hannula (1937), s. 61–63.

⁹⁰⁰ Berliinin-sotilasasiamiehen kirjelmä osasto 2:lle N:o 151/36 2.9.1936. SARk 1403/25. KA.

luutnantti Snellmanille tiedoksi komennuskunnan kokoonpanon ja vierailukohteet. Mukana olivat Yleisesikunnassa palvelleen everstiluutnantti Malmin lisäksi sisäministeriön edustaja, poliisiylitarkastaja Walter Hahne sekä Suojeluskuntain yleisesikunnan majuri T. Kotilainen. Komennukselle oli suunniteltu useita kohteita Saksassa, Itävallassa ja Unkarissa, mahdollisesti myös Puolassa. Seurueen tuli tutustua myös Helsinkiä vastaavan kaupungin väestönsuojelun suunnitelmiin ja organisointiin.⁹⁰¹

Sotilasasiamiehet oli käsketty Yleisesikunnan päällikkö Walleniuksen ohjeissa seuraamaan asemamaissaan myös teknistä kehitystä sekä erityisesti erilaisia teknisiä kokeiluja. Tietopyynnöt kokeiluista tulivat muun muassa Yleisesikunnan osasto 2:n kautta tai puolustusministeriöstä. Sotilasasiamiehet hankkivat myös itsenäisesti tietoa niistä asemamaansa teknisistä kokeiluista, joiden he arvelivat olevan hyödyllisiä Yleisesikunnassa. Toisaalta Yleisesikunta lähetti asiantuntijaupseereita tai tarvittaessa siviilihenkilöitä komennuksille tutustumaan keksintöihin ja niistä saataviin hyötyihin. Tällaisia komennuksia sotilasasiamiehet järjestivät muiden ulkomaanvierailujen komennusten järjestelyiden ohessa. Usein vierailut ja komennukset tuli järjestää nopeassa aikataulussa. Koulupaikkojen järjestelyille oli varattu enemmän aikaa. Esimerkiksi Suomen Tukholman-sotilasasiamiehelle lähetettiin pyyntö järjestää nopealla aikataululla vierailu tutustumaan kenttäpuhelin- ja keskustalustoon.⁹⁰²

Suomen sotilasasiamiesverkoston yhtenä keskeisenä tehtävä oli kansallisen järjestelmän alusta saakka ollut suomalaisten upseereiden koulutus- ja opintomatkojen järjestelytehtävät. Aluksi nämä tehtävät näyttäytyivät yleisesikuntaupseereiden koulutuspaikkojen hankintana, mutta 1930-luvulla tehtävät näyttävät eriytyneen pienempien kurssien ja koulutustilaisuuksien koordinointiin. Kirjeenvaihdosta on nähtävissä, että ajoittain Yleisesikunnassa suunnitellut koulutusmatkat muuttuivat lyhyiksi tutustumisvierailuiksi vastaanottavan valtion evätessä pääsyn laajemmalle kurssille. Nähtävissä on myös upseerikomennusten lisäksi muiden ammattiryhmien tutustumismatkat ulkomaille. Usein nämä liittyivät teknisiin aloihin. 1930-luvun lopussa erityisesti Berliinin-sotilasasiamiehen tehtävissä näyttäytyvät torpedot niin koulutuksen kuin myös tiedonhankinnankin näkökulmasta. Toisaalta myös Tukholman-sotilasasiamies näyttää hankkineen tietoja torpedojen toimitusajoista Yleisesikuntaa varten.⁹⁰³ Asetekniset ratkaisut ja materiaalihankinnat näyttävät nousseen yhä vahvemmin ulkomaatoimiston sotilasasiamiehille jakamiin tehtävänantoihin.⁹⁰⁴

Asetekniset ratkaisut nousivat esille myös kahdessa 1930-luvulla käydyssä sodassa, joita sotilasasiamiehet seurasivat tiiviisti. Myös Suomen sotilasasiamiehet seurasivat näitä kahta sotaa, joissa molemmissa oli poliittinen luonne. Japanin ja Kiinan välinen kriisi Mantšurian alueesta herätti mielenkiintoa vuodesta 1931 alkaen. Viimeistään Espanjan sisällissota osoitti sodan totalitaarisuuden, ja sota ei tehnyt eroa sotilaiden ja siviilien välillä. Sota tarkoitti ensimmäistä Euroopassa käytyä sotaa sitten maailmansodan, ja sen seurauksena esiintyi itsenäistyneiden valtioiden kipuihin liittyneitä

⁹⁰¹ Ulkomaatoimiston päällikön kirjelmä Berliinin-sotilasasiamiehelle 1151/IV 17.9.1936. SArk 1403/25. KA.

⁹⁰² *Ohjeet Suomen sotilasasiamiehille ulkomailta* 397/IV/26 sal. T 20317/1. Osasto 2:n päällikön kirjelmä Tukholman-sotilasasiamiehelle 65/IV/sal. 21.3.1936. SArk 1403/25.

⁹⁰³ Yleisesikunnan kirjelmä puolustusministeriölle N:o 247 24.5.1938. Perus 4791/3. Kirjelmä everstiluutnantti Oinosen komentamisesta Norjaan N 2030/38 (311/utsto) 4.3.1938. Perus 4791/3. Berliinin-sotilasasiamiehen kirjelmä osasto 2:lle 46c/37 3.8.1937. Perus 4791/3. Osasto 4 kirjelmä koskien merivoimien upseereiden komentamista Saksaan torpedokursseille N:o 2271/X 20.12.1937. Perus 4791/3. Ulkomaatoimiston päällikön kirjelmä Berliinin-sotilasasiamiehelle 1151/IV 17.9.1936. SArk 1403/25. KA.

⁹⁰⁴ Ulkomaatoimiston alustava tiedustelukäskeytös sotilasasiamiesverkostolle koskien vuoden 1938 mahdollisia koulutuskomennuksia N:o U1375/38 (116/utsto) 3.2.1938. Perus 4791/3. KA.

kahakoita. Totalitaarinen sota kokosi sotilasasiamiehiä Espanjaan seuraamaan tilannetta ja asetekniikan kehittymistä.⁹⁰⁵

Kaukoidässä nousi 1930-luvun alussa aseellinen selkkaus Japanin hyökättyä Mantšuriaan syyskuussa 1931. Kansainliitto pyrki selvittämään Japanin ja Kiinan välistä kiistaa Mantšurian kysymyksessä.⁹⁰⁶ Mantšurian kriisin tulehduttamien Kiinan ja Japanin suhteiden lisäksi Neuvostoliiton ja Japanin edut törmäsivät alueella. Tästä syystä tilanteen tarkka seuraaminen oli suomalaistenkin etujen näkökulmasta tärkeää. Yleisesikunta oli seurannut tilanteen kehittymistä, ja kriisin syventyessä ulkomaatoimisto asetti Varsovan-, Pariisin- ja Berliinin-sotilasasiamiehet yhteyteen asemamaidensa Japanin-sotilasasiamiesten kanssa yksityiskohtaisten tietojen saamiseksi. Everstiluutnantit Karikoski, Svensson ja Lilius käskettiin hankkimaan tietoja ”*kaikin käytettävissä olevin keinoin*”. Samalla everstiluutnantteja rohkaistiin hankkimaan tietoja myös Kiinan edustajilta, mikäli tämä osoittautui mahdolliseksi.⁹⁰⁷

Yleisesikunnassa tietoja tilanteesta hankittiin myös muiden sotilasasiamiesten kautta. Japanin Lontoon-sotilasasiamies antoi Suomen Lontoon-sotilasasiamiehelle syyskuussa 1931 selvityksen Mantšurian tilanteesta. Eversti Aejmelaesus-Äimän mukaan Japanin sotilasasiamiehen selvityksessään kuvaama alueiden haltuunotto vaikutti järjestelmällisyydessään etukäteen hyvin suunnitellulta. Kirjallisen selvityksen lisäksi Aejmelaesus-Äimä raportoi Yleisesikuntaan keskustelustaan Japanin Lontoon-sotilasasiamiehen kanssa, ja tämä itse nosti esiin Japanin näkemykset bolševikeista. Erityisen mielenkiintoinen näkökulma nousi esiin Japanin ja Neuvostoliiton välisistä suhteista. Japanissa Neuvostoliiton viisivuotissuunnitelma nähtiin uhkana, jonka torjuminen piti aloittaa ennen kuin Neuvostoliitosta tulisi liian voimakas. Japani ei kuitenkaan halunnut itse aloittaa sotaa, sillä maassa kannettiin huolta Euroopan ja etenkin reunavaltioiden suhtautumisesta Japaniin.⁹⁰⁸

Japanin sotilasasiamies toimitti viikoittain Suomen Lontoon-sotilasasiamiehelle englanninkielisen virallisen raportin tilanteesta Mantšuriassa. Todennäköisesti samat raportit päättyivät myös muille Lontooseen sijoitetuille sotilasasiamiehille. Japani näyttääkin pyrkineen sotilasasiamiestensä kautta muokkaamaan aktiivisesti mielipidettä Mantšuriasta Japani-myönteiseksi. Kiinan pysyessä vaihti 1931 luvun alussa ainakin Lontoossa mielipide kallistui nopeasti Japanille myönteiseksi, vaikka Japanin aggressiivinen politiikka tunnustettiin.⁹⁰⁹

Sotilasasiamiesten ja muun diplomaattikunnan kautta vaikuttaminen oli normaalia arkista toimintaa, mutta aseellisen konfliktin yhteydessä vaikuttamiskanavana sen aktiivisuus näyttää lisääntyneen. Lokakuun puoliväliin mennessä eversti Aejmelaesus-Äimä ilmoitti virallisten Japanin raporttien köyhtyneen sisällöltään ja sisältävän paikoin myös väärää tietoa. Tästä huolimatta hän jatkoi Japanin Lontoon-sotilas-

⁹⁰⁵ Burdick (2/1989), s. 63. Hannula (1937), s. 61–63.

⁹⁰⁶ Juntunen Heikki, *Raportointia Tokiosta: Japanin Mantšuriaan hyökkäyksen sekä Kansainliiton Mantšurian kriisin käsittely ja niiden liittyminen Suomen turvallisuus- ja ulkopoliittiseen Suomeen Tokion-lähetystön raportoinnissa vuosina 1931–1933*, pro gradu -tutkielma, Itä-Suomen yliopisto 2015, s. 1–9.

⁹⁰⁷ Ulkomaatoimiston kiertokirje Varsovan, Berliinin ja Pariisin -sotilasasiamiesten tiedonhankintatehtävästä N:o 118 sal./IV 26.4.1932. SARk 1407/23. KA.

⁹⁰⁸ Lontoon-sotilasasiamiehen raportti osasto 2:n päällikölle N:o 197 26.8.1931. SARk 1403/13. KA.

⁹⁰⁹ Lontoon-sotilasasiamies raportti N:o 208 6.10.1931. Katso myös Lontoon-sotilasasiamiehen raportit liitteenään Japanin Lontoon-sotilasasiamiehen viralliset raportit tilanteesta Mantšuriassa, alkaen 29.9.1931–10.11.1931. SARk 1403/13. KA.

asiamiehen raporttien välittämistä Yleisesikunnalle. Samaan aikaan ulkoasiainministeriö sai poliittiset raportit Suomen Japanin-lähettiläältä.⁹¹⁰

Japanin aggressiivisen politiikan ja Mantšurian tilanteen kriisiytymisen kanssa samaan aikaan osui myös Japanin panostus yhä suuremmissa määrin tiedusteluyhteistyöhön etenkin Neuvostoliiton käyttämien viestikoodien purkamiseksi. Neuvostoliiton koodeja koskeva Suomen sotilastiedustelun yhteistyö Puolan kanssa oli käynnistynyt jo 1920-luvulla. Japanin sotilastiedustelu levitti verkostonsa Eurooppaan ja teki laajaa yhteistyötä Neuvostoliiton tiedustelun ja koodiliikenteen murtamiseksi. Mantšurian alueelta oli saatavissa neuvostoviestikoodeja, joita Japani käytti myöhemmin Euroopan kriisiytyttyä yhteistyötä vilkastuttavana tiedustelutiedon vaihtomateriaalina.⁹¹¹

Ulkomaaosaston päällikkö teki päätökset vaihdettavasta tiedustelumateriaalista, josta osa oli sotilasasiamiesten hankkimaa ja osa oli hankittu muiden tiedustelulajien kautta. Suomen armeijan Yleisesikunta teki yhteistyötä tiedustelutietojen hankkimiseksi usean Euroopan valtion kanssa. Tietojen vaihtaminen ystävällisiksi miellettyjen valtioiden kanssa oli osa normaalia toimintaa, johon liittyi kuitenkin aina riski tietojen leviämisestä. Tosin tiedustelumaailmassa oli yhteiset pelinsäännöt, joiden rikkominen johti tietovirtojen katkeamiseen. Toisinaan tiedot kuitenkin levisivät myös niiden valtioiden edustajien käyttöön, joille niitä ei missään nimessä olisi haluttu antaa. Suomen näkökulmasta tällainen osapuoli oli maan itsenäistymisestä saakka ollut Neuvostoliitto.⁹¹²

Maailman katseet kääntyivät Espanjaan 1930-luvun lopulla maassa syttyneen sisällissodan seurauksena. Espanjan sisällissota oli maailmansotaa seuranneiden kuohuntojen jälkeen ensimmäinen laajamittainen Euroopassa sodittu sota. Vastaava tilanne oli ollut Euroopassa 1800-luvun lopulla pitkän rauhan aikana, jolloin valtiot olivat lähettäneet sotilasasiamiehiään seuraamaan sotaa vieraille mantereille, kuten Amerikkaan ja Afrikkaan.⁹¹³

Maailmansodan jälkeen itsenäistymisen kasvukipujen kanssa kamppailleiden valtioiden muotoutumiseen ja poliittiseen suuntaan pyrittiin vaikuttamaan oman vaikutusvallan kasvattamiseksi. Sisäiseen kriisiin ajautuneen Espanjan sisällissota ei tehnyt tässä suhteessa poikkeusta. Espanjasta muotoutui Euroopan valtioita kahteen leiriin ajanut sota, joka mahdollisti myös erilaisten asejärjestelmien sekä tekniikan testaamisen. Sisällissodan repimä maa muodostui nopeasti asejärjestelmien testikentäksi. Neuvostoliitto ja Ranska lähettivät omia asiantuntijoitaan ja kalustoaan Espanjan toisen tasavallan hallituksen joukoille. Saksa ja Italia puolestaan osoittivat tukensa Francisco Francon kansallismielisille. Sodasta näkyi muodostuvan aikalaissilmien

⁹¹⁰ Lontoon-sotilasasiamiehen raportti N:o 208 6.10.1931. Katso myös Lontoon-sotilasasiamiehen raportit liitteenään Japanin Lontoon-sotilasasiamiehen viralliset raportit tilanteesta Mantšuriassa, alkaen 29.9.1931–10.11.1931. SArk 1403/13. KA. Juntunen (2015), s. 1–9.

⁹¹¹ Luettavissa CIA:n sivuilta: Central Intelligence Agency, Special Collection Nazi War Time Disclosure Act, Onodera, Makoto Japanin sotilasasiamies. /specialCollection/nwcd8/201/ONODERA, MAKOTO 201-0000047 VOL. 2/ONODERA, MAKOTO 201-0000047 VOL. 2_0022.pdf, Secret Control, s. 12–14.

⁹¹² Länsiö (2001), s. 40–41.

⁹¹³ Fuller Jr (1984), s. 98–111, Vagts (1967), s. 263–265. Jouko (2018), s. 20–28.

bolševismiin leviämistä vastaan suunnattu taistelu, jonka tarkoitus oli estää aatteen leviäminen muualle Eurooppaan.⁹¹⁴

Lentokoneiden kehityksen ja ilmasodankäynnin oppien seuraamisen lisäksi panssari-vaunujen käyttö kiinnosti laajasti kansainvälistä sotilasasiamieskuntaa. Valtiot lähettivät sotilasasiamiehiään Espanjaan paitsi seuraamaan tilanteen kehittymistä myös raportoimaan aseteknologian kehityksestä ja hankkimaan tiedustelutietoa sekasorron keskeltä. Suomen armeijan Yleisesikunta halusi myös suomalaisen sotilasasiamiehen seuraamaan tilannetta. Asia ei kuitenkaan edennyt. Se ratkesi vasta kun Suomen Pariisin-sotilasasiamiehen, everstiluutnantti Hiiden sivuakkreditointi Espanjaan onnistui vuonna 1939.⁹¹⁵

Espanjan tilanteesta saatiin kuitenkin tietoja myös Suomen muun sotilasasiamiesverkon kautta. Suomen Berliinin-sotilasasiamies raportoi Yleisesikunnan päällikölle helmikuussa 1937 Saksan sekaantumisesta Espanjan sisällissotaan lähettämällä lähettilääkseen kenraali Wilhelm Faupelin Burgosiin. Kenraalin valinta poliittisen lähettilään tehtävään oli mielenkiintoinen, sillä hän oli toiminut vuosien ajan Etelä-Amerikassa sotilasasiantuntijana. Snellman näki ratkaisun Saksan haluna vaikuttaa Espanjan sisäisiin asioihin, etenkin kun Saksa oli juuri julistanut sodan bolševismia vastaan. Poliittisen tilanteen seuraamisen ohessa everstiluutnantti joutui pitämään Berliinin-lähetystössä isällisiä saarnoja Espanjaan sotimaan pyrkiville suojeluskuntanuorukaisille, joista osa oli kaiken lisäksi vielä alaikäisiä.⁹¹⁶

Everstiluutnantti J. O. Hannula kirjoitti *Espanjan sisällissota* -teoksessa vuonna 1937 kritiikkiä Espanjasta asejärjestelmien testialustana. Hannulan mukaan suurvallat eivät antaneet käytettäväksi aseteknologiansa kirkkainta kärkeä, ja käytössäkkin olleet aseet oli usein irrotettu niistä kokonaisuuksista, joiden osaksi ne oli suunniteltu. Toisin sanottuna aseet eivät olleet käytössä siinä taktisessa ympäristössä ja kokonaisuudessa, johon ne oli suunniteltu. Tämä koski myös sodassa taistelevia joukkoja, joiden koulutus oli varsin kirjavaa.⁹¹⁷

Toisaalta Espanjan sisällissodassa merkittävässä osassa oli maailmansodassa käytössä ollut asetekniikka, kuten lentokoneet ja panssari-vaunut. Kymmenessä vuodessa tekniikka oli kehittynyt harppauksin. Tästä seurauksena Espanjan kriisissä nähtiin pommi- ja hävittäjäkoneiden laajamittaista käyttöä osana ilmaoperaatioita myös siviilejä vastaan. Sodan luonne muuttui myös siviilejä kohtaan totalitaariseksi. Tämä pakotti Euroopan valtioita miettimään ilmapuolustustaan.⁹¹⁸

⁹¹⁴ Berliinin-sotilasasiamiehen sotilaspoliittinen katsaus Yleisesikunnan päällikölle 25/37 sal. 20.2.1937. SARk 2139/8. KA.

⁹¹⁵ Nimikirjanote 4636, Hiisi, Lauri. Sotilasasiamiestoiminta Ranskassa, Belgiassa ja Espanjassa merkitty 25.5.1938–1.10.42. Salas (1973), s. 34–35. Fuller Jr (1984), s. 98–111, Vagts (1967), s. 263–265, Jouko (2017), s. 20–28.

⁹¹⁶ Berliinin-sotilasasiamiehen sotilaspoliittinen katsaus Yleisesikunnan päällikölle 25/37 sal. 20.2.1937. SARk 2139/8. KA.

⁹¹⁷ Hannula (1937), s. 55–56.

⁹¹⁸ Sama.

5.6. Sotilasasiamiehet siirtyvät ulkomaaosaston alaisuuteen 1937

Muutoksia sotilasasiamiesten asemaan Yleisesikunnan hierarkiassa tehtiin vuoden 1926 muutosten jälkeen seuraavan kerran ylimmän sotilaallisen johdon uudelleenjärjestelyn seurauksena vuonna 1937. Tuolloin sotilasasiamiehet siirtyivät Yleisesikunnan päällikön alaisuudesta uuden ulkomaaosaston⁹¹⁹ päällikön alaisuuteen. Käytännössä sotilasasiamiesten toimintaa ohjasi kuitenkin ulkomaatoimiston päällikkö ja Moskovan-sotilasasiamiehen osalta tilastotoimiston päällikkö. Lokakuussa 1937 osasto 2:n päällikkö, eversti Lars Melander esitti näkemyksensä tulevan ulkomaaosaston tehtävistä Yleisesikunnan päällikkö Oeschille. Eversti Melander problematisoi myös osastopäällikköjen ja Yleisesikunnan päällikön päätösvaltaa.⁹²⁰ ”*Osastopäällikön kohdalla on asioiden ratkaisu riippuvainen häntä ylempään päällikön ratkaisusta, siis siitä, missä asioissa yleisesikunnan päällikkö haluaa pidättää päätöksen itsellään.*”⁹²¹ Käytännössä Melanderin esityksessä ei ollut muutoksia aiempiin vakiintuneisiin tehtäviin verrattuna.

Kuva 27: Eversti Lars Melander.
Kuva Sotamuseo.

Eversti Melander esitti ulkomaaosaston päällikön tehtävät yleisluontoisesti. Esitys korosti kuitenkin erittäin vahvasti yhteistyötä osastopäällikkötasolla. Tarkoituksena oli tiivis yhteistyö myös Yleisesikunnan ulkopuolelle, kuten ministeriöiden, raja- ja merivartiolaitoksen sekä Etsivän Keskuspoliisin päällikön kanssa. Melander korosti myös suoraa yhteistoiminnan mahdollisuutta esikuntien ja joukko-osastojen lisäksi muun muassa tehtaiden ja varikkojen kanssa.⁹²²

Puolustusvoimien ylimmän johdon johtosuhteet olivat siis loppuvuodesta 1937 laajan muutoksen kohteena. Muutokset järjestelmässä tulivat voimaan kuitenkin vasta vuoden 1938 puolella. Laaja Yleisesikunta hajotettiin, ja pääosa osastoista siirtyi puolustusministeriön alaisuuteen. Tämän muutoksen osana myös sotilasasiamiesten asema suoraan Yleisesikunnan päällikön alaisuudessa lakkasi olemasta.⁹²³

Mannerheimin johtaman puolustusneuvoston tehtäväksi tuli 1938 operatiivinen suunnittelu ja tiedon hankinta Suomen kannalta keskeisten maiden puolustuslaitoksista. Puolustusneuvoston alaisuuteen jäi siis karsittu Yleisesikunta kenraalimajuri

⁹¹⁹ Vuoteen 1937 saakka osasto 2 eli Tilastollinen ja ulkomaaosasto.

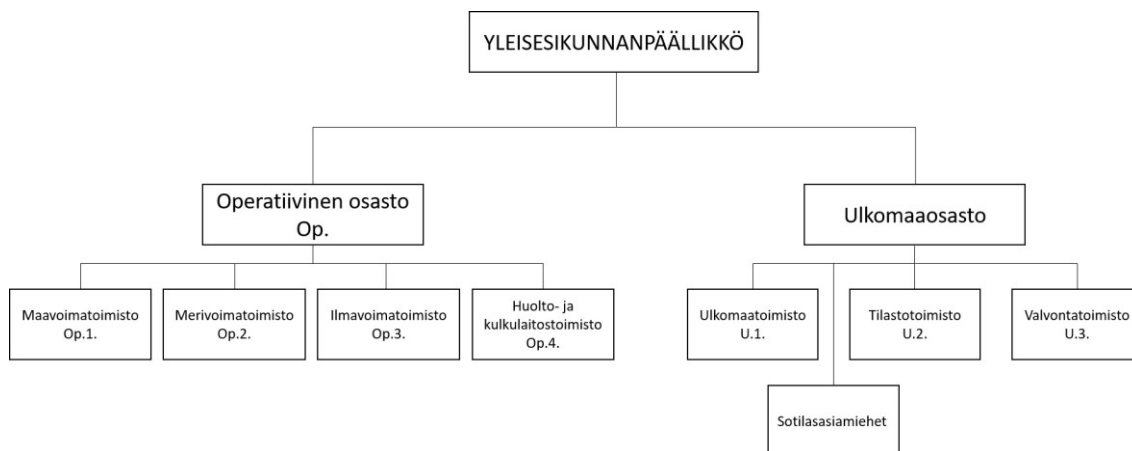
⁹²⁰ *Objekt Suomen sotilasasiamiehille ulkomailla* 397/IV/26 sal. T 20317/1. Osasto 2:n päällikön kirjelmä Yleisesikunnan päällikölle N:o 1352/V/37 sal. 2.10.1937. T 22104/61. KA.

⁹²¹ Osasto 2:n päällikön kirjelmä Yleisesikunnan päällikölle N:o 1352/V/37 sal. 2.10.1937. T 22104/61. KA. Linja-esikuntaorganisaatiossa alaiset valmistelevat, ylin johtaja päättää tai delegoi päätöksentekoa.

⁹²² Osasto 2:n päällikön kirjelmä Yleisesikunnan päällikölle N:o 1352/V/37 sal. 2.10.1937. T 22104/61. KA.

⁹²³ Osasto 2:n päällikön kirjelmä Yleisesikunnan päällikölle N:o 1352/V/37sal. 2.10.1937. T 22104/61. KA. Salas (1973), s. 23–24.

Oeschin johdolla.⁹²⁴ Muutos näkyi sotilasasiamiesten siirtymisenä Yleisesikunnan päällikön suorasta alaisuudesta ulkomaaosaston päällikön alaisuuteen. Ulkomaaosastoon kuuluvien toimistojen, ulkoma-, tilasto- ja valvontatoimiston, nimet ja tehtävät pysyivät ennallaan.⁹²⁵

Kaavio 3: Yleisesikunnan organisaatio vuoden 1937 uudistuksen jälkeen. Lähde Elfvengren 2000, s. 154.

Sotilasasiamiehet siirtyivät nyt virallisesti ulkomaaosaston päällikön suoraan alaisuuteen kaavion 3 osoittamalla tavalla. Sotilasasiamiesverkosto näyttää kuitenkin osoittaneen edelleen raporttinsa Yleisesikunnan päällikölle.⁹²⁶ Ulkomaatoimiston päällikön tehtäväksi tuli ohjata ja valvoa sotilasasiamestointia ulkomaaosaston päällikön ohjeiden mukaisesti, ja käytännön tasolla mikään ei siis muuttunut. Osasto 2:n päällikkö ja ulkomaatoimiston päällikkö olivat tähänkin saakka yhteistyössä ohjanneet ja valvoneet verkoston toimivuutta. Eversti Melanderin esityksessä Moskovan-sotilasasiamies oli vakiintuneeseen tapaan tilastotoimiston päällikön alaisuudessa. Lisäksi ulkoma- ja tilastotoimistojen päälliköt olivat vakiintuneen tavan mukaisesti hoitaneet yhdessä tiedonhankinnan koordinoinnin Neuvostoliitosta myös muun sotilasasiamiesverkoston kautta.⁹²⁷

Ulkomaatoimiston henkilöstöön oli toimistopäällikön lisäksi merkitty kolme vanhempaa ja yksi nuorempi toimistoupseeri sekä kuusi sotilasasiamiestä. Toimiston tehtävänä oli hankkia ja koota tiedot Suomen kannalta merkittävistä valtioista ja niiden armeijoista. Lisäksi tehtäviin kuului hankkia ajankohtaiset puolustuslaitoksen tarvitsemat tiedot ulkomailta. Tämä tarkoitti siis vakiintunutta tapaa puolustushallinnon piiristä välittää tietotarpeita Yleisesikunnalle ja sen kautta esimerkiksi sotilas-

⁹²⁴ Martikainen, Mika, *Puolustusministeriö vai pääesikunta – Sotilasjohdon asema puolustushallinnossa 1938–1952*, diplomityö 1950, 1995, s. 28–29. Osasto 2:n päällikön kirjelmä Yleisesikunnan päällikölle N:o 1352/V/37 sal. 2.10.1937. T 22104/61. KA.

⁹²⁵ Osasto 2:n päällikön kirjelmä Yleisesikunnan päällikölle N:o 1352/V/37sal. 2.10.1937. T 22104/61. KA. Salas (1973), s. 23–24.

⁹²⁶ Varsovan-sotilasasiamiehen neljännesvuosi-ilmoitus 1/sal. 7.1.1938. Perus 4791/2. KA. Vuoden 1938 kirjeenvaihtoa tarkasteltaessa voidaan todeta laajojen raporttien osoitetun edelleen Yleisesikunnan päällikölle.

⁹²⁷ Osasto 2:n päällikön kirjelmä Yleisesikunnan päällikölle N:o 1352/V/37 sal. 2.10.1937. T 22104/61. *Ohjeet Suomen sotilasasiamiehille* 397/IV/26 sal. T 20317/1. KA. Walleniuksen ohjeissa nähtävissä sotilasasiamiesverkoston tiedonhankinta Neuvostoliitosta asemamaidensa kautta.

asiamiesverkostolle hankittavaksi. Sotilasasiamiesverkoston tehtävät tulivat pääosin nimenomaan ulkomaaosaston kautta.⁹²⁸

Keskeinen ulkomaatoimiston tehtävä oli myös tiedonvälittäminen puolustuslaitoksesta ulkovaltojen sotilasedustajille Suomeen akkreditoitujen sotilasasiamiesten sekä oman sotilasasiamiesverkoston kautta. Ulkomaatoimiston päällikkö hoiti Suomeen akkreditoitujen sotilasasiamiesten tiedonhankintapyyntöjen käsittelyn ja eteenpäin ohjaamisen sekä hankki tietoa Suomeen sijoitettujen sotilasasiamiesten kautta. Läheisesti yhteistyötä tehneille ulkovaltojen sotilasasiamiehille myönnettiin myös ritarikuntien huomionosoituksia. Suomen sotilasasiamiesverkosto hankki tietoa ulkomailta myös vaihtamalla tietoja asemamaahan akkreditoitujen sotilasasiamiesten kanssa. Luottamukselliset suhteet ja yhteistyöstä saatu hyöty edesauttoivat tiedustelutietojen vaihtamista.⁹²⁹

Suomen sotilasasiamiesverkoston tehtävänä oli ulkomaatoimiston näkökulmasta pitää yllä yhdessä ulkoasiainministeriön kanssa puolustuslaitoksen yhteyksiä ulkovaltoihin. Tähän tehtävään kuului läheisesti myös ulkovaltojen sotilasedustajien tutustuttaminen Suomen puolustuslaitokseen erilaisten vierailuiden kautta. Lisäksi ulkomaatoimisto valmisteli sotilasasiamiesten kautta suomalaisten upseereiden opinnot ja vierailut ulkomaille.⁹³⁰

Ulkomaatoimiston sisällä tehtävien organisointi näyttää pysyneen pääosin samankaltaisena 1920-luvun tilanteeseen verrattuna. Nuorempi toimistoupseeri sai jo 1930-luvun alussa hoidettavakseen Baltian maiden sotilasasiamiehen tehtävät. Ne hoidettiin Helsingistä Baltian maissa matkustaen. Baltian maiden koskevan arkistoaineiston kokoaminen ja päivittäminen kuului siis myös hänen tehtäviinsä. Nuorempi toimistoupseeri näyttää olleen työllistetty 1930-luvun loppupuolella hoitaessaan myös Kansainliittoon liittyvät asiat sekä organisoidessaan koko sotilasasiamiesverkoston komennusvarojen jaon.⁹³¹

Ulkomaatoimiston sisällä valtioiden seurantatehtävät oli hoidettu niin, että Saksan ja Skandinavian maiden sotilaallista kehitystä ja analyysin kokoamista johti vanhempi toimistoupseeri. Tämä myös huolehti maita koskevan detaljiarkiston järjestelystä. Toinen vanhempi toimistoupseeri hoiti vastaavat tehtävät Ranskan, Englannin ja Puolan osalta sekä tarvittaessa huolehti myös muista valtioista. Seurattavat valtiot oli siis jaettu kahteen kategoriaan. Kolmas vanhempi toimistoupseeri huolehti arkistosta ja juoksevista asioista sekä yhteyksistä Sota-arkistoon. Tiivistäen voidaan todeta, että ulkomaatoimiston toimistoupseereiden tehtävät koskivat siis tiedusteluaineiston muokkaamista ja sen pohjalta ulkovaltojen sotapotentiaalin seurantaa, mikä liittyi läheisesti nimenomaan aineistoarkistoon pohjautuvaan pitkän aikavälin seurantaan.⁹³²

⁹²⁸ Osasto 2:n päällikön kirjelmä Yleisesikunnan päällikölle N:o 1352/V/37 sal. 2.10.1937. T 22104/61. KA.

⁹²⁹ Osasto 2:n päällikön kirjelmä Yleisesikunnan päällikölle N:o 1352/V/37 sal. 2.10.1937. T 22104/61. Berliinin-sotilasasiamiehen raportti 2/34 sal. 26.7.1934. SARk 2139/8. KA. Raportissaan everstiluutnantti Snellman toteaa saaneensa suuren osan tiedoistaan Ruotsin Berliinin-sotilasasiamieheltä.

⁹³⁰ Osasto 2:n päällikön kirjelmä Yleisesikunnan päällikölle N:o 1352/V/37 sal. 2.10.1937. T 22104/61. KA.

⁹³¹ Osasto 2:n päällikön kirjelmä Yleisesikunnan päällikölle N:o 1352/V/37 sal. 2.10.1937. T 22104/61. KA. Nimikirjanote 30306, Ingelius, Ragnar. Elfvengren (2000), s. 58–66.

⁹³² Osasto 2:n päällikön kirjelmä Yleisesikunnan päällikölle N:o 1352/V/37sal. 2.10.1937. T 22104/61. KA.

Kuva 28: Ulkomaiden sotilasasiemiehet vierailulla Yleisesikunnassa 5.12.1934. Kuva Sotamuseo.

Tilastotoimiston tehtävänä oli kuten ennenkin hankkia tietoja Neuvostoliiton sota-voimista sekä seurata kaikkiin Neuvostoliitton kuuluvien maiden yhteiskunnallisia oloja ja sekä poliittista että taloudellista kehitystä. Näiden tietojen kokoamiseksi tilastotoimistolla oli oikeus organisoida tiedonhankinta virallisen tiedustelun eli sotilasasiemiehen kautta sekä järjestää vakoiluorganisaatio ja huolehtia radiotiedustelun johtamisesta. Koottujen tietojen pohjalta tilastotoimisto kokosi tiedotukset Suomen viranomaistahoille. Lisäksi tilastotoimisto järjesti nuoremman toimistoupseerin vastuun mukaisesti tiedustelu-upseereiden koulutuksen. Valvontatoimiston tehtäviin kuului vastavakoilun lisäksi suojata tilastotoimiston tiedustelutoiminta.⁹³³

Radiotiedustelu näyttää siirtyneen ulkomaanosaston päällikön tehtävistä tilastotoimiston päällikön vastuulle. Toisaalta Suomen vähäiset radiotiedustelun resurssit oli kohdennettava Neuvostoliitton, joten on loogista, että sen johto oli tilastotoimistossa. Suomalaiset pyrkivät vähäisin resurssein murtamaan Neuvostoliiton salauskoodit.⁹³⁴

Suomen sotilastiedustelun työskentelyä leimasi 1930-luvulla tiedusteluyhteistyön kasvaminen niin vanhojen yhteistyökumppaneiden, kuten Puolan, Viron ja Ruotsin, kanssa kuin uusien yhteistyötahojenkin kanssa. Japani nousi yhä vahvemmin mukaan yhteistyöhön signaalitiedustelun saralla. Kiinan ja Japanin välinen kriisi Mantšurian alueella kiristi myös Japanin ja Neuvostoliiton välejä. Tämä taas tarjosi Japanin signaalitiedustelulle erinomaisia mahdollisuuksia hankkia neuvostoliittolaisia koodeja.

⁹³³ Osasto 2:n päällikön kirjelmä Yleisesikunnan päällikölle N:o 1352/V/37 sal. 2.10.1937. T 22104/61. KA.

⁹³⁴ Kanninen (1959), s. 5. Elfvengren (1987), s. 5–6.

Koodinmurtamisessa suomalaisten tiedusteluyhteistyö olikin hedelmällistä erityisesti japanilaisten tiedustelu-upseereiden kanssa.⁹³⁵

Tilastotoimiston päällikön tehtäviin kuului luonnollisesti toimiston tehtävien suunnittelu ja valvonta. Tämän lisäksi toimistopäällikkö ohjasi ja valvoi osastopäällikön ohjeiden mukaan Moskovan-sotilasasiamiehen toimintaa. Kuten ulkomaatoimistossa, päällikkö valvoi muun verkoston toimintaa. Tilastotoimiston päällikön keskeiset tehtävät liittyivät paitsi tiedustelutiedon hankkimiseen asiamiesverkoston kautta myös tiedustelutiedon vaihtamiseen ja yhteistoimintaan vieraiden valtioiden tiedusteluorganisaatioiden kanssa. Tiedustelutietoa vaihdettiin myös Suomeen sijoitettujen ulkovaltojen sotilasasiamiesten kanssa. Lisäksi toimistopäällikkö valitsi Neuvostoliittoa koskevan tiedustelumateriaalin, jota voitiin vaihtaa muiden valtioiden tiedusteluviranomaisten kesken. Hän osallistui myös salaisiin neuvotteluihin vieraiden valtioiden yleisesikuntien tiedusteluhenkilöstön kanssa. Vastaavaa toimintaa oli harjoitettu kansainvälisen sotilasasiamiesjärjestelmän alusta saakka. Tiedustelutiedon vaihtaminen kuului olennaisena osana järjestelmän tiedonhankinnan menetelmiin niin Suomessa kuin kansainvälisellä kentällä.⁹³⁶

Tilastotoimiston päällikön vastuulle kuuluivat myös niin sanotut pitkät tiedustelulinjat, joilla tarkoitettiin maantieteellisesti etäällä olevien vakoiluverkostojen järjestelyä sekä yhteydenpitoa asiamiehiin. Pitkät linjat ilmeisesti tarkoittivat esimerkiksi Moskovaa ja mahdollisesti myös Neuvostoliiton vaikutusvallassa olleita valtioita ja niiden tiedustelua. Se, miten fyysisesti kaukana toimineisiin asiamiehiin pidettiin yhteyttä, ei lähteistä suoraan selviä, mutta todennäköisesti Enckellin ajalta käytössä ollut Moskovan-sotilasasiamiehen rooli verkoston hoitajana on jatkunut. Toisaalta 1930-luvulla tehostunut Neuvostoliiton vastavakoilu on voinut pakottaa toimintamallien muutoksiin. Mahdollisesti verkostoa on pyörittänyt apulaissotilasasiamies tai joku lähetystön henkilökuntaan diplomaattipeitteellä sijoitettu henkilö. Tiedot lienevät kulkeneet kuriiripostissa kuten aiemminkin.⁹³⁷

Moskovassa 1930-luvun jälkipuoliskolla toimineet sotilasasiamiehet ymmärsivät toimineensa diplomaattikuplassa, jonka ulkopuolella liikkuminen ja tiedonhankinta oli valvonnan vuoksi hyvin vaikeaa. Diplomaattikunnalle näytettiin sitä, mitä haluttiin näyttää, muu pyrittiin piilottamaan. Asiamiesten työskentelyn ja tietojen saannin kannalta oli kuitenkin ensiarvoisen tärkeää, että paikalla oli kuitenkin henkilö kordinoimassa toimintaa.⁹³⁸

Vastaavasti Yleisesikunnassa tilastotoimiston henkilöstö hoiti lyhyet tiedustelulinjat. Leningradin sotilaspiirin ja Karjalan kannaksen linjat kuuluivat toisen vanhemman toimistoupseerin tehtäviin. Hän organisoii vakoiluverkoston toiminnan ja piti yhteyttä verkostonsa asiamiehiin sekä seurasi kaikin keinoin sotilaallista kehitystä Leningradissa ja sen ympäristössä, muun muassa Neuvostoliiton puoleisella Kannaksella. Leningradin sotilaspiirin merkitys korostui maantieteellisen sijaintinsa ja alueelle sijoitettujen joukkojen vuoksi. Leningradista oli kovin lyhyt matka Viipuriin. Lisäksi toinen vanhempi toimistoupseeri järjesteli raja-asemien toimintaa, ja mahdollisesti

⁹³⁵ Inaba, Chiharu, *Japanese Intelligence Operations in Scandinavia during World War II*, Scandinavian Journal of History Vol. 32, N:o 2, June 2008, s. 126–127. Kotani (2009), s. 6–8, 22–24, 32–42.

⁹³⁶ Osasto 2:n päällikön kirjelmä Yleisesikunnan päällikölle N:o 1352/V/37 sal. 2.10.1937. T 22104/61. KA.

⁹³⁷ Sama.

⁹³⁸ Osasto 2:n päällikön kirjelmä Yleisesikunnan päällikölle N:o 1352/V/37 sal. 2.10.1937. T 22104/61. KA. Salas (1973), s. 57.

omien asiamiesten läpi pääseminen varmistettiin näin. Myös Itä-Karjalan vakoiluverkosto ja yhteydenpito asiamiehiin oli hänen vastuullaan. Hän valvoi Kuolan ja Itä-Karjalan sotilaallista kehitystä sekä organisoi Suojärven, Nurmeksen ja Salmin vaihtuvien rajaviranomaisten toiminnan.⁹³⁹

Suomen sotilastiedustelu oli luonut pysyvät tiedustelijaverkostot Neuvostoliittoon pian itsenäistymisen jälkeen. Vuonna 1919 verkostot olivat jo olemassa. Asiamiesten värväminen ja verkostojen luonti oli vielä suhteellisen helppoa itsenäistymistä seuranneina vuosina. Venäjällä syntyneitä ja kasvaneita henkilöitä oli runsaasti, ja Karjalan suomensukuiset kansat pääosin vastustivat neuvostojärjestelmää. 1930-luvulla Suomessa oli olemassa henkilötiedustelun ammattitaitoa sekä tehtäviin sopivia kielitaitoisia henkilöitä. Toisaalta verkostot oli rakennettu vuosia sitten, mutta 1930-luvulla niiden täydentäminen lienee vielä onnistunut huolimatta tehostuneesta Neuvostoliiton vastavakoilusta. Mitä pidemmälle 1930-luku kului, sitä haastavammaksi toiminta kuitenkin muodostui. Palaneen verkoston korjaaminen tai uuden tiedusteluverkoston rakentaminen olisi 1930-luvun lopulla ollut erittäin vaikeaa valvonnan tehostumisen myötä.⁹⁴⁰

Eversti Melander esitti sotilasasiamiesten ohjeet yleisluontoisesti. Ne painottuivat kuten aiemminkin vieraiden armeijoiden järjestelyjen seuraamiseen sekä erityisesti maailmansodan jälkeen tehtyihin muutoksiin. Asetekniikan kehitys sekä huollon merkitys nousivat esille myös tässä tehtävänjaossa. Lisäksi tiedon kerääminen kansalaisvapauksien rajoittamisesta muun muassa vastavakoilun keinoin ja selustan suojaamistoimien selvittäminen ohjeistettiin. Vuoden 1937 esitykseen oli sotilasasiamiesten osalta kirjattu vain pääkohdat toiminnasta. Tässä vaiheessa käytössä olivat edelleen Walleniuksen ohjeiden päivitettyt versiot. Varsinaista tarvetta pääosiltaan vakiintuneiden ohjeiden kirjoittamiseen on tuskin ollut.⁹⁴¹

Tiedot Neuvostoliitosta hankittiin eri tiedustelulajien kautta ja vaihtamalla. Moskovan-sotilasasiamies ja muu sotilasasiamiesverkosto toimittivat vain osan tiedoista. Radio- ja henkilötiedustelun kautta saadut tiedot täydensivät kuvaa. Suomalaiset ryhtyivät myös riskialttiiseen ilmakuvatiedusteluun poliittisen tilanteen viilentyessä. Tilanteen arvioimiseksi oli tärkeää tietää, miten Neuvostoliitto rakensi teitä rajan tuntumassa. Osa tiedoista tuli asiamiesten kautta, mutta eivät kaikki. Tiedustelutietoa saatiin myös vaihtamalla omia tietoja muiden valtioiden tietoihin. Näitä tietoja vertailemalla pyrittiin luomaan mahdollisimman selkeä tilannekuva. Tiedustelutyö oli myös erittäin pitkäjänteistä seurantaa. Varuskuntia, tehtaita ja sotakouluja seuraamalla nähtiin pitkällä aikavälillä muutokset totutussa toimintatavassa. Lisäksi puna-armeijan joukko-osastoista koottiin dislokaatiotiedot, joiden pohjalta oli helpompi hahmottaa joukkojen siirrot.⁹⁴²

Tilastotoimiston henkilökunnan määrä näyttää olleen ulkomaatoimiston henkilömäärää suurempi. Tämä oli luontevaa, sillä sotilastiedustelun voimavarat oli alusta

⁹³⁹ Osasto 2:n päällikön kirjelmä Yleisesikunnan päällikölle N:o 1352/V/37 sal. 2.10.1937. T 22104/61. KA. Pietarin nimityksenä vuoteen 1914 Sankt Peterburg, suom. Pietari, vuosina 1914–1924 Petrograd, vuosina 1924–1991 Leningrad, vuodesta 1991– Sankt-Peterburg, suom. Pietari.

⁹⁴⁰ Erittäin salainen selvitys osasto III:n toiminnasta 6.3.1919, 469/19 sal. R 88/3. Osasto 2:n päällikön kirjelmä Yleisesikunnan päällikölle N:o 1352/V/37 sal. 2.10.1937. T 22104/61. KA.

⁹⁴¹ Osasto 2:n päällikön kirjelmä Yleisesikunnan päällikölle N:o 1352/V/37 sal. 2.10.1937. T 22104/61. KA.

⁹⁴² Osasto 2:n päällikön kirjelmä Yleisesikunnan päällikölle N:o 1352/V/37 sal. 2.10.1937. T 22104/61. KA. Kanninen (1959), s. 5.

saakka suunnattu Neuvostoliittoa kohti. Tilastotoimiston tehtävänjako henkilökunnan kesken oli eversti Melanderin esityksen mukaan hyvin strukturoitu, muun muassa puna-armeijan aselajien seuranta oli jaettu yksityiskohtaisesti. Ilmavoimien ja panssarijoukkojen kehitystä seurattiin erittäin tarkasti, kuten myös tykistön, jalka- ja ratsuväen. Koko toimiston henkilöstö oli velvoitettu omien tehtäviensä lisäksi seuraamaan venäläistä sotilaskirjallisuutta sekä sotilasaikakausjulkaisuja ja sanomalehtiä.⁹⁴³

Puna-armeijan järjestelyiden sekä joukkojen koulutusta seurattiin erittäin tarkkaan niin miehistö- kuin päällystötasolla. Puna-armeijan päällystöstä pidettiin myös kortistoa. Näiden tietojen keräämisellä haluttiin luoda kuva puna-armeijan koulutustasosta ja muutoksista organisaatiossa. Henkilövaihdokset kertoivat myös paljon. Suomalaiset seurasivat Stalinin puhdistuksia, joten korkea-arvoisten upseereiden siirtojen ja katoamisten seuraaminen antoi kykyä ymmärtää paitsi neuvostojärjestelmän luonnetta myös alati kiihtyvää virkakiertoa.⁹⁴⁴

Tilastotoimiston alaisuuteen kuuluivat edelleen Sortavalan ja Viipurin alatoimistot. Kolmas vanhempi toimistoupseeri seurasi muun muassa hyökkäys- ja panssarivainujen sekä teknisten joukkojen kehitystä. Hän teki läheistä yhteistyötä Viipurin ja Sortavalan alatoimistojen kanssa Neuvostoliiton puoleisen Kannaksen tutkimuksessa.⁹⁴⁵ Suomalaiset olivat heränneet Kannaksen alueen käytettävyyteen Leningradin varuskunnista käsin toteutettavassa panssarihyökkäyksessä 1930-luvun alussa. Sortavalan alatoimiston kanssa yhteistyö painottui Muurmannin ja Itä-Karjalan sotilaallisen tilanteen seurantaan. Pohjoisella raja-alueella seurattiin muun muassa Neuvostoliiton kohti Suomea suuntautuvia tienrakennustyömaita. Osa tiedoista saatiin nimenomaan Sortavalan alatoimiston agenttiedustelun kautta.⁹⁴⁶

Pohjoisen suunnan tiedontarve alkoi lisääntyä poliittisen tilanteen kiristyessä, joten tiedonhankintaa laajennettiin 1930-luvun kahden viimeisen vuoden aikana pohjoista kohti. Viipurin ja Sortavalan alatoimistojen lisäksi perustettiin Rovaniemen ja Kajaanin alatoimistot: Rovaniemen alatoimisto vuoden 1938 lopusta ja Kajaanin alatoimisto alkuvuodesta 1939.⁹⁴⁷

Uusien alatoimistojen pohjoisen suunnan tiedustelumateriaali lisäsi luonnollisesti tilastotoimiston työosaa. Kaikki oli aloitettava aivan alusta, edes kunnollisia karttoja ei alueelta ollut. Suomen sotilastiedustelu sai kuitenkin syksyyn 1939 mennessä kootuksi itärajan takaisista teistä, rautateistä, ja silloista kaupungeista kohtalaisen hyvät tiedot. Agenttiverkosto oli saatu toimimaan alueella tehokkaasti, sillä syksyllä 1939 tilastotoimistolla oli käytettävissä yksityiskohtaista tietoa kaupunkien pohjapiirroksia ja talojen rakenteita myöten. Moskovan-sotilasasiamiehistä vähintään Paasonen oli jo 1930-luvun alussa vierailut ainakin Arkangelissa. Mahdollisesti myös hä-

⁹⁴³ Osasto 2:n päällikön kirjelmä Yleisesikunnan päällikölle N:o 1352/V/37 sal. 2.10.1937. T 22104/61. KA.

⁹⁴⁴ Osasto 2:n päällikön kirjelmä Yleisesikunnan päällikölle N:o 1352/V/37 sal. 2.10.1937. T 22104/61. Moskovan raportin liite N:o 2/kirj 49/M/Sal. Uusi sisäpalvelusohjesääntö 10.2.1938. Perus 4791/2. KA. Käsitteli Tuhatsjevskin ja muiden likvidoitujen upseereiden mielipidettä sotilaallisen vallan jakamisesta komentajien ja politrukkien kesken.

⁹⁴⁵ Osasto 2:n päällikön kirjelmä Yleisesikunnan päällikölle N:o 1352/V/37 sal. 2.10.1937. T 22104/61. KA.

⁹⁴⁶ Osasto 2:n päällikön kirjelmä Yleisesikunnan päällikölle N:o 1352/V/37 sal. 2.10.1937. T 22104/61. KA. Tynkkynen (1996), s. 80–83.

⁹⁴⁷ Elfvengren, teoksessa *Vakoilua itärajan takana – Yleisesikunnan tiedustelu Neuvosto-Karjalassa 1918-1939*, Mierva 2012. s. 256–270.

nen seuraajansa olivat pystyneet tekemään vierailuja ja tutustumiskäyntejä sotilastukikohtiin tai osallistumaan harjoituksiin pohjoisilla alueilla.⁹⁴⁸

5.7. Sotilasasiamiesverkkoa kasvatetaan vasta uhan edessä

5.7.1. Yhdysvaltoihin akkreditoidaan sotilasasiamies

Suomen kansainvälistä asemaa vaikeutti 1930-luvulla merkittävästi Kansainliiton auktoriteetin kaventuminen. Ensimmäisen maailmansodan jälkeen Kansainliitto oli luotu ylläpitämään rauhaa Euroopassa. Valtioiden väliset suhteet ajautuivat kuitenkin törmäyskurssille pitkin 1930-lukua. Vaikka osa ristiriidoista saatiin selvitettyksi, valtioiden keskinäisten suhteiden sävyt alkoivat tummentua 1930-luvun edetessä. Poliittisesti kireä tilanne joudutti keskustelua sotilasasiamiehen akkreditoinnista myös Yhdysvaltoihin. Keskustelua Washingtonin-sotilasasiamiehen paikasta oli käyty jo 1920-luvulla pienessä piirissä.⁹⁴⁹

Yleisesikunnan ulkomaatoimistolla oli ollut hyvät suhteet Yhdysvaltojen Riikaan akkreditoimaan sotilasasiamieheen, kapteeni Trevor W. Swettiin, jonka kautta saatiin muun muassa luottamuksellista tietoa Yhdysvaltojen armeijan järjestelyistä. On oletettavaa, että hyvä suhde säilyi vuosien varrella, eikä välitöntä tarvetta sotilasasiamiehen akkreditoinnille Yhdysvaltoihin nähty tiukassa taloustilanteessa ennen poliittisen tilanteen totaalista heikkenemistä. Washingtonin sotilasasiamiehen akkreditointi nousi esille puolustusneuvoston kokouksessa alkuvuodesta 1939. Tuolloin Mannerheim esitti sotilasasiamiehen akkreditointia Washingtoniin puolustusministerille.⁹⁵⁰ ”*Kun Yhdysvaltain sotateollisuuden, varsinkin ase- ja lentokoneiteollisuuden nopeaa ja valtavaa kehitystä olisi seurattava silmälläpitäen myös mahdollisia hankintoja sodan aikana, esitän perustettavaksi uuden sotilasasiamiehen toimen, sijoituspaikkana Washington.*”⁹⁵¹

Ulkomaaosasto laati vielä tarkemman selvityksen Washingtonin sotilasasiamiehen tehtävän perustamissyistä. Perusteluina oli Yhdysvaltain sotateollisuuden ase- ja lentokoneiteollisuuden kehitys, josta olisi mahdollisesti hyötyä sodanajan hankintoja tehtäessä. Helmikuussa 1939 lähetetyssä kirjeessä ei ulkomaatoimistolla eikä asiakirjan allekirjoittaneella Mannerheimilla ollut tarjota tehtävään sopivaa upseeria. Selluloosayhdistyksen asioissa Yhdysvaltoihin pian matkustavan eversti Paavo Talvelan toivottiin hankkivan suhteita Yhdysvaltojen teollisuuspiireihin ja toimivan yhteytenä niihin. Mahdollisuuksien mukaan tehtävään sopivan sotilasasiamiehen löytyessä tämä voisi matkustaa eversti Talvelan mukana. Muussa tapauksessa Talvelalle esitettiin päivärahaa niiltä päiviltä, kun hän työskenteli Suomen puolustuslaitoksen hyväksi.

⁹⁴⁸ *Hävitystoiminta Itä-Karjalassa sotatapauksessa* 22.11.1939. 29.12.1939 nr. 3630. Militärattaché Helsingfors E 1:6:5 1939. KrA. Moskovan sotilasasiamiehen vastaus osasto 2:lle N:o 199/M/3 26.9.1932. Yleisesikunnan jäljennös N:o 1139/IV/15.9.1932. Sähkösanoma Moskova–Helsinki N:o 206/IV/23.2.1932. SArk 1407/23. KA.

⁹⁴⁹ Puolustusneuvoston puheenjohtaja Mannerheimin ja Yleisesikunnan päällikkö Oeschin esitys puolustusministerille 255/U.1. SArk 2139/1. KA. Salas (1973), s. 34–36.

⁹⁵⁰ Puolustusneuvoston puheenjohtaja Mannerheimin ja Yleisesikunnan päällikkö Oeschin esitys puolustusministerille 255/U.1. SArk 2139/1. Yhdysvaltojen Riian-sotilasasiamiehen kirje ulkomaatoimiston päällikölle, Saapunut 23.7.1926. SArk 1954/19. KA. Salas (1973), s. 34–36.

⁹⁵¹ Puolustusneuvoston puheenjohtaja Mannerheimin ja Yleisesikunnan päällikkö Oeschin esitys puolustusministerille 255/U.1. SArk 2139/1. KA.

Esitys meni läpi lopulta myös eduskunnassa, joten Mannerheim esitti puolustusministerille Washingtonin sotilasasiamiehen tehtävään kesäkuun alussa 1939 eversti Per Zilliacusta.⁹⁵²

Kuva 29: Everstiluutnantti Per Zilliacus kuvattuna vuonna 1928. Zillacuksella oli osaamista erityisesti siviiliyhteiskunnan puolelta. Hän oli laajasti verkostoitunut teollisuuspiireihin. Kuva Sotamuseo.

Eversti Zilliacuksen tausta oli monipuolinen: Hän oli toiminut vuodesta 1933 Suomen puunjalostusteollisuuden työnantajaliiton toimitusjohtajana. Sotakorkeakoulun Zilliacus oli suorittanut Italiassa. Häntä oli käytetty jo 1920-luvun alussa erilaisissa kansainvälisissä tehtävissä, muun muassa Sveitsissä, jonka miilisin liikekannallepano- ja koulutuskysymyksistä hän laati selvityksen. Puolustusministerille suunnatun perustelun mukaan Zilliacuksella oli aiempien työtehtäviensä pohjalta käsitys sotilasasiamiesjärjestelmän toiminnasta.⁹⁵³

Zilliacus oli siis varma valinta tehtävään monipuolisen osaamisensa vuoksi. Hän oli toiminut muun muassa 1930-luvun taitteessa tilastollisen ja ulkomaanosaston päällikkönä Walleniuksen lähipiirin siirtojen jälkeen. Taustansa vuoksi hänen voitiin olettaa tietävän toimintansa tavoitteet huomattavasti syvemmin kuin joukko-osastopalveluksesta akkreditoitujen sotilasasiamiesten. Tosin hän oli ollut jo vuosia siviilissä, mutta hän haki takaisin aktiivipalvelukseen. Zilliacuksesta tehtävän esityksen taustalla oli hänen kokemuksensa liike-elämästä, kokemus kansainvälisestä liiketoiminnasta ja sotilaskomennuksista, sotilasarvonsa sekä hänen täydelliseksi arvioitu englannin kielen taitonsa. Englannin kieltä taitavista upseereista oli perustelujen mukaan pulaa. Zilliacus oli opiskellut kieltä Manchesterissa 1920-luvun alussa muutaman vuoden ajan.⁹⁵⁴

Eversti Zilliacus lähetti ensimmäisen raportin toiminnastaan Yhdysvalloissa 5. loka-kuuta 1939 Yleisesikunnan päällikkö Oeschille. Ennen tätä yhteydet Yleisesikuntaan olivat painottuneet puhtaasti hankintoihin liittyviin kysymyksiin, kuten valtuuksien suuruuteen hankintoja tehtäessä. Zilliacuksen kirjeenvaihtokirjan perusteella hänen

⁹⁵² Nimikirjanote 29688, Zilliacus, Per Häkan. Puolustusneuvoston puheenjohtajan Mannerheimin kirjelmä puolustusministerille 415/U1henk. 7.6.1939. Puolustusneuvoston puheenjohtajan Mannerheimin ja Yleisesikunnan päällikkö Oeschin esitys puolustusministerille 255/U1. helmikuu 1939. SArk 2139/1. KA.

⁹⁵³ Nimikirjanote 29688, Zilliacus, Per Häkan. Puolustusneuvoston puheenjohtajan, Mannerheimin kirjelmä puolustusministerille 415/U.1. henk. 7.6.1939. Zilliacuksen kirje ilmeisesti Mannerheimille 24.5.1939. KA.

⁹⁵⁴ Nimikirjanote 29688, Zilliacus Per Häkan. Puolustusneuvoston puheenjohtajan Mannerheimin kirjelmä puolustusministerille 415/U.1. henk. 7.6.1939. Zilliacuksen kirje ilmeisesti Mannerheimille 24.5.1939. Nimikirjanote 1811, Relander, Ilmari. Yleisesikunnan päällikön henkilökohtainen kirjelmä Berliinin-sotilasasiamiehelle 267/IV/henk. 23.12.1930. SArk 1407/16. KA. Jutikkala (1967), s. 530–531. Suomen jääkärien elämäkerrasto (1938), s. 452–453.

voidaan todeta pääasiallisesti keskittäneen aikansa juuri hankintojen järjestämiseen ennen sodan syttymistä.⁹⁵⁵

5.7.2. Yhdysvaltoihin akkreditoitun sotilasasiamiehen erikoistoimintaohjeet

Yhdysvaltoihin 7. kesäkuuta 1939 erikoistehtäviin akkreditoitu eversti Zilliacus sai koko sotilasasiamiesverkostolle jaettujen yleistoimintaohjeiden⁹⁵⁶ lisäksi erikoisohjeet, joissa painottui aseavun ja Suomen puolustustahdon korostaminen. Sotilasasiamiehen tuli hoitaa tavanomainen tiedonkeruu, mutta erillisissä ohjeissa korostuu selkeästi Suomen asian ajaminen. Zilliacuksen tehtävien hoitamista on todennäköisesti helpottanut hänen kokemuksensa liike-elämästä sekä korkea sotilasarvonsa, jolloin hänen on ollut helpompi etsiä ratkaisuja Suomen materiaaliongelmiin sekä päästä keskustelemaan sopivien henkilöiden kanssa.⁹⁵⁷

Yleisesikunnan päällikön allekirjoittamat erikoistoimintaohjeet ohjasivat Washingtonin sotilasasiamiehen työskentelyä läheiseen yhteistyöhön Suomen Yhdysvaltojen-lähettilään kanssa. Sotilasasiamiehen toivottiin työskentelevän sotilaallisessa ja poliittisessa rajapinnassa herättäen Yhdysvaltojen johtavien sotilaspiirien kiinnostuksen Suomea kohtaan. Tässä suhteessa läheinen yhteistyö ministeri Hjalmar Procopén kanssa oli ensiarvoisen tärkeää. Zilliacus ja Procopé tunsivat toisensa todennäköisesti hyvin entuudestaan, sillä he olivat molemmat työskennelleet Suomen paperi- ja puunjalostusteollisuuden parissa koko 1930-luvun ajan. Lisäksi molemmat herrat akkreditoitiin Washingtoniin vuonna 1939.⁹⁵⁸

Suomen sotilasasiamiesverkostolta toivottiin hyvää ja läheistä yhteistyötä poliittisen lähettilään ja muun lähetystöhenkilöstön kanssa. Sotilasasiamiehille suunnatuissa ohjeissa, lukuun ottamatta eversti Zilliacukselle kesällä 1939 annettuja ohjeita, sotilasasiamiesten asema ei vaatinut poliittisen lähettilään tai ministerin ohjausta muutoin kuin lähetystön edustamiseen liittyvissä asioissa. Läheinen yhteistyö sotilaallisten ja poliittisten tietojen vaihtamiseksi oli toki kirjattu sotilasasiamiesverkostolle jaettuihin ohjeisiin.⁹⁵⁹

Washingtonin sotilasasiamies määrättiin pitämään lähetystön päällikkö tietoisena kaikista Yleisesikuntaan ja puolustusministeriöön lähettämistään tiedoista. Näyttää siltä, että Washingtonin-lähettilään Procopén ja eversti Zilliacuksen toiminta on lähtenyt aivan uudelta pohjalta, läheisestä yhteistyöstä, jota on ohjeiden mukaan johtanut lähetystön päällikkö Procopé. Käytännössä yhteistyö lienee ollut tasa-arvoista. Neuvostoliiton painostuksen edessä poliittinen ja sotilaallinen työ saa-

⁹⁵⁵ Suomen sotilasasiamies Washington, Berliini ja Lontoo, Sotilasasiamiehen diaario, salainen. T 21401/1. KA.

⁹⁵⁶ 1930-luvun lopussa oli edelleen käytössä Walleniuksen ajan ohjeet, joista oli kumottu kolme pykälää.

⁹⁵⁷ *Suomen USAssa olevan sotilasasiamiehen erikoistoimintaohjeet*, päivätty 26.7.1939. SARk 1403/7. KA.

⁹⁵⁸ Suomen jääkärien elämäkerrasto (1938), s. 906–907. Washingtonin-lähettiläs Hjalmar Procopé. <https://www.eduskunta.fi/FI/kansanedustajat/Sivut/911282.aspx> Luettu 4.10.2018.

⁹⁵⁹ *Ohjeet Suomen sotilasasiamiehille ulkomailla* 397/IV/26 sal. T 20317/1. *Suomen USAssa olevan sotilasasiamiehen erikoistoimintaohjeet*, päivätty 26.7.1939. SARk 1403/7. KA.

tiin toimimaan yhdessä. Yhteistyön lähentymisestä on 1930-luvulla paljon muitakin esimerkkejä.⁹⁶⁰

Eversti Zilliacuksen tehtävä Washingtonissa oli perimiltään kahdensuuntainen: hänen tuli vakuuttaa amerikkalaiset piirit Suomen tahdosta ja kyvystä puolustaa puolueettomuuttaan, eli herättää kiinnostus Suomen kysymystä kohtaan, sekä neuvotella mittavista asehankinnoista. Erityisen tärkeäksi kesän kynnyksellä 1939 nähtiin Suomen uhanalainen asema ja hyökkäyksen kohteeksi joutumisen uhka. Amerikkalaiset sotilaspiirit oli saatava Suomen puolelle, mikäli tilanne kehittyisi vielä vaikeammaksi. Eversti Zilliacuksen oli avustettava ministeri Procopéta hänen pyrkiessä hankkimaan Yhdysvaltojen hallituksen takuun aseavusta Suomelle, mikäli poliittinen tilanne kiristyisi sodan partaalle.⁹⁶¹

Washingtonin sotilasasiamiehen ohjeet sisälsivät vielä kolme erillistä liitekokonaisuutta. Ne koskivat teknisiä tietoja materiaalista, jota eversti Zilliacuksen odotettiin neuvottelevan suomalaisten käyttöön. Kaikkien Yhdysvalloista tehtävien hankintojen keskiössä kesällä 1939 oli toimitusaika: kuinka nopeasti materiaali saataisiin käyttöön Suomessa, jos tilanne sitä vaatisi? Hankinnat oli tehtävä etukäteen, sillä sodan syttyessä niiden maahantuonti olisi erityisen vaikeaa. Käytännössä asehankinnat olivat myös kahdensuuntaiset. Osaan hankinnoista oli valmiit määrärahat, osaan ei. Jälkimmäisistä Yhdysvalloilta oli saatava tieto siitä, kuinka nopeasti materiaali voitaisiin toimittaa Suomeen tilanteen kiristytessä. Ilmeisesti tilanteen vaikeutuessa entisestään oletettiin myös löytyvän lisää hankintavaroja. Tiedot pyydettiin toimittamaan puolustusministeriöön materiaalilajeittain. Liitteeseen 1 a oli kirjattu se materiaali, johon oli jo myönnetty varat. Siihen kuului esimerkiksi kenttätykistön ja meripuolustuksen materiaalia sekä radiotiedusteluasemia.⁹⁶²

Hankintojen sujuvoittamiseksi Washingtonin-sotilasasiamies asetettiin asehankinnoissa myös suoraan yhteyteen Sotatalouspäällikön kanssa. Poliittinen kenttä rajattiin ministeri Procopélle. Yleisesikuntaan oli kuitenkin lähetettävä kaikki samat kirjelmät kuin Sotatalouspäällikölle, jotta Yleisesikunta pysyi ajan hermolla. Erityisiä teknisiä selvityksiä ei kuitenkaan Yleisesikuntaan tarvinnut lähettää. Washingtonin-sotilasasiamiehen ohjeista on nähtävissä tehtävän organisointi tilanteen vaatimalla tavalla. Joustoa löytyi niin poliittiselta kuin sotilaalliseltakin taholta. Poliittisen ja sotilaallisen asiantuntemuksen yhdistäminen Suomen kysymysten tunnetuksi tekemiseksi ja laajojen asehankintojen mahdollistamiseksi onnistui nopeasti.⁹⁶³

⁹⁶⁰ *Ohjeet Suomen sotilasasiamiehille ulkomailla* 397/IV/26 sal. T 20317/1. *Suomen USAssa olevan sotilasasiamiehen erikoistoimintaohjeet*, päivätty 26.7.1939. SArk 1403/7. KA.

⁹⁶¹ *Suomen USAssa olevan sotilasasiamiehen erikoistoimintaohjeet*, päivätty 26.7.1939. SArk 1403/7. KA.

⁹⁶² Sama.

⁹⁶³ *Suomen USAssa olevan sotilasasiamiehen erikoistoimintaohjeet*, päivätty 26.7.1939. SArk 1403/7. KA. Puolustusneuvoston puheenjohtajan Mannerheimin ja Yleisesikunnan päällikön Oeschin esitys puolustusministerille 255/U.1. helmikuu 1939. SArk 2139/1. KA. Suomen jääkärien elämäkerrasto (1938), s. 906–907. Washingtonin-lähettiläs Hjalmar Procopé <https://www.eduskunta.fi/FI/kansanedustajat/Sivut/911282.aspx> Luettu 4.10.2018.

5.8. Sodan kynnyksellä

Saksan ja Neuvostoliiton läheiset välit kariutuivat Weimarin tasavallan aikakauden päättyessä. Maiden välistä yhteistyötä 1920-luvun alkupuolelta saakka määritellyt Rapallon sopimus raukesi vuonna 1933 Hitlerin noustua Saksassa valtaan. Vastavetona Neuvostoliitto solmi hyökkäämättömyyssopimuksen Ranskan ja Tšekkoslovakian kanssa vuonna 1935. Neuvostoliiton ja Saksan läheisten suhteiden tulkittiin olevan viimein ohi. Tämä oli kaksiteräinen miekka Suomen kannalta. Toisaalta Suomen ja Saksan välejä hiertänyt yhteistyö saatiin viimein päätökseen, mutta toisaalta nyt kahden suuren valtion kilpailuasetelma oli valmis. Neuvostoliiton Ranskan ja Tšekkoslovakian kanssa tekemä hyökkäämättömyyssopimus aiheutti myös epävarmuutta Suomen ja Ranskan suhteille. Kahden suuren vanha kilpailuasetelma nosti jälleen esiin Suomen ja Baltian maiden aseman Itämeren piirissä Saksan ja Neuvostoliiton välillä.⁹⁶⁴

Valtioiden edut törmäsivät myös merialueilla ja Kaukoidässä. Erityisesti vahvasta laivastostaan riippuvaisen Britannian ja laivastoaan kasvattamaan pyrkineen Saksan edut törmäsivät merellä. Britannian laivaston massiivinen rakennusohjelma oli osaltaan myös vastaus Saksan laivasto-ohjelmaan. Britannia ei halunnut suoda Saksalle liian suurta valtaa mantereella tai merellä, sillä silloin voimatasapaino Euroopassa olisi horjunut ja muodostunut uhkaksi Britannialle. Oman haasteensa kansainväliseen politiikkaan loi suurvaltojen Kaukoidän-politiikka, ja siihen kietoutuivat valtioiden monipolviset riippuvuussuhteet toisistaan.⁹⁶⁵

Ulkoasiainministeriön raportissa Yleisesikunnalle vuonna 1935 arvioitiin Neuvostoliiton kokevan suurimmiksi vihollisikseen Puolan ja Saksan sekä itärajansa tuntumasta Japanin, jonka kanssa suhteet olivat heikentyneet Mantšurian ristiriitojen myötä. Erityisesti aggressiot Saksaa kohtaan nousivat Saksan idänsuunnan laajentumispyrkimysten myötä. Neuvostoliiton politiikan nähtiin kietoutuvan Euroopassa Saksan kysymyksen ympärille ja määrittelevän sen suhteita Euroopan valtioihin. Kuitenkin nähtävissä oli eräänlainen suojasään kausi Suomen ja Baltian valtioiden kannalta. Neuvostoliitto kuitenkin pelkäsi Saksan toimia Itämeren alueella. Tämä heijastui taasisin väliajoin sen suhteissa Suomeen ja Baltian valtioihin.⁹⁶⁶

Neuvostoliitto aloitti Suomen-vastaisen syyttävän propagandakampanjan 1930-luvun jälkipuoliskolla. Tämä vaikuttamisen keino oli ollut käytössä venäläisessä yhteiskunnassa jo aiemminkin, ja nyt se kohdistui erityisesti Suomeen. Vuonna 1936 Baltian maita ja Suomea kohtaan hyökkäsi myös Leningradin puoluesihteerin Andrei Ždanov, jonka uhkaus käyttää puna-armeijaa naapureita kohtaan niiden suunnitelmien selvittämiseksi enteili syvenevää kriisiä Neuvostoliiton kanssa.⁹⁶⁷ Neuvostoliiton propagandakampanjan takana on todennäköisesti ollut sen halu estää Baltian maiden ja Suomen lähentyminen Saksan kanssa. Itämeren alueen hallinta ja Leningradin tur-

⁹⁶⁴ Andrew & Gordievsky (1988), s. 186–190. Haslam, Jonathan, *The Soviet Union and the Struggle of Collective Security in Europe 1933–1939*, 1984, s. 6–26.

⁹⁶⁵ Lontoo-laivastoasiamiehen katsaus N:o 51/38, 28.1.1938. Perus 4791/2. KA. Katsaus koski Britannian meripoliittista ja strategista asemaa. Britannia nojasi vahvasti Hollantiin ja Neuvostoliittoon suhteessaan Japania vastaan. Maiden edut menivät ristiin muun muassa Hongkongin osalta.

⁹⁶⁶ Neuvostoliiton kansainvälisistä suhteista N:o 199 5.9.1935. SARk 1401/25. KA. Yleisesikunnan päällikkö Oesch näyttää lukeneen ulkomaanedustuston tiedotukset ja kuitanneen ne puumerkillään.

⁹⁶⁷ Lahdenperä (1995), s. 63–64.

vaaminen oli Neuvostoliiton strategisia tavoitteita, kuten oli ollut tsaarin Venäjänkin. Itämeren ympäristön pienten valtioiden maa-alueet eivät saaneet joutua Saksan vaikutuspiiriin.⁹⁶⁸

Suomen sotilasasiamiehet raportoivat kansainvälisten tilanteen kehityksestä niin asemamaidensa kuin sivumaidensa kannalta sisä- ja ulkopoliittisesta näkökulmasta. Lisäksi he tarkastelivat kansainvälisen tilanteen vaikutusta seurannassaan olevien maiden sisä- ja ulkopoliittikkaan sekä kansainvälisen tilanteen kehitystä laajemmin. Suomessa seurattiin tarkoin Euroopan valtioiden monisyisten suhteiden kehitystä ja viilenevän ilmapiirin vaikutusta niihin. Neuvostoliiton sopimat ystävyys sopimukset Ranskan ja Tšekkoslovakian kanssa herättivät huolta ja lisäsivät ennakkoluuloja. Toisaalta taas Saksa piti muiden valtioiden johdon varpaillaan aggressiivisilla toimillaan. Eurooppa hajaantui, eikä keskusteluyhteyttä tahtonut enää löytyä. Kehitys luisui kohti aseellista konfliktia.⁹⁶⁹

Helmikuussa 1937 Suomen Yleisesikunnan tilastotoimiston raportti välitettiin ulkoasiainministeriölle Neuvostoliiton Suomea vastaan kohdistamista voimista. Ainoastaan Leningradin sotilaspiirin alueelta, joka oli ensisijainen Suomea vastaan sijoitettu joukko, kyettiin kahdessa viikossa 200 000 sotilaan liikekannallepanoon. Muut sotilaspiirit lisäsivät liikekannalle pantujen joukkojen määrää dramaattisesti. Tilastotoimiston ulkoasiainministeriölle toimittaman raportin lähtökohtana oli se, että mikäli Neuvostoliitto joutuisi sotaan useita valtioita vastaan, sillä riitti sotilaita Suomenkin rajalle taistelemaan. Suurena huolenaiheena esille nousi ehtimisen problematiikka: miten suomalaiset joukot ehdittäisiin ryhmittää rajalle? Sotilastiedustelun tuottama ennakkovaroitus olisi äärimmäisen tärkeä. Neuvostoliiton tiedettiin pystyvän suorittamaan mobilisaationsa salassa.⁹⁷⁰ ”N.liiton voimassa oleva asevelvollisuuslaki sallii liikekannallepanon naamiomisen ehkä suuremmissa määrässä kuin minkään muun valtakunnan. Vuosittain kautta maan ja nimenomaan rajasotilaspiireissä erittäin runsain määrin toimeenpantavien harjoituskokousten avulla voi N.liitto salata mobilisaationsa parhaimmalla tapauksella miltei operaatioiden alkamishetkeen saakka.”⁹⁷¹

Suomen Moskovan-sotilasasiamies, majuri Wahren raportoi vuosien 1935–1938 sisä- ja ulkopoliittisen tilanteen kehityksestä, jossa puna-armeijan laajat puhdistukset näkyivät sitä heikentävinä. Tilastotoimiston *Tiedoituksia Neuvostoliitosta*-raportoinnista on nähtävissä, kuinka Yleisesikunnassa seurattiin tiiviisti puna-armeijan johdon siirtoja osana normaalia tilastotoimiston työskentelyä. Erityinen sävy työskentelyyn tuli, kun jouduttiin seuraamaan puhdistusten etenemistä. Maailmanpoliittisella näyttämöllä Moskovan-sotilasasiamies Wahren arvioi Neuvostoliiton hakevan mahdollisuutta sotaan. Hänen mukaansa Tšekkoslovakian kriisin rauhanomainen ratkaisu olisi ollut pettymys Neuvostoliiton johtaville piireille.⁹⁷²

⁹⁶⁸ Rentola (2016), s. 28. Ison-Britannian tuoreen meriministerin Winston Churchillin kommentti Neuvostoliiton lähettiläelle Ivan Maiskille koskien Itämeren pienten valtioiden luonnollista historiallisista yhteyttä Neuvostoliittoon.

⁹⁶⁹ Varsovan-sotilasasiamiehen neljännesvuosiraportti 1 Sal. 17.1.1938. Perus 4791/2. KA. Raportti sisälsi erityisen liitteen Suomen puolustusvalmisteluiden kannalta huomioon otettavista asioista.

⁹⁷⁰ Tilastotoimiston raportti ulkoasiainministeriöön 3.2.1937. 16 K Venäjä – Neuvostoliitto. UMA.

⁹⁷¹ Sama.

⁹⁷² Tiedoituksia Neuvostoliitosta 31.12.1937. T 22104/49. KA. Lahdenperä (1995), s. 77–80.

Kuva 30: Moskovan paraati 7. marraskuuta 1939 Ruotsin Moskovan-sotilasasiamiehen kuvamana. Kuva: Försvarsstaben Underrättelseavdelningen Rapport nro. 14 1939 nr. R 3103. KrA.

Tilastotoimisto laati vielä loppuvuodesta 1937 arvionsa puna-armeijan ryhmityksestä Suomea vastaan sodan syttyessä. Skenaariota tehtäessä ei päädytty vaikeimpaan tilanteeseen, siis siihen, että Suomi taistelisi yksin, vaan ajateltiin myös Puolan ja Baltian maiden olevan mukana sodassa Neuvostoliittoa vastaan. Päärintama oli siis Neuvostoliiton ja Puolan rajalla. Suomea vastaan keskitettävien joukkojen katsottiin pääosin tulevan Pietarin alueelta. Ryhmityksen ja kokoluokan arvioiden todettiin pohjautuvan saatuihin tiedustelutietoihin.⁹⁷³

Suomen sotilasasiamiesten raporteissa alkoi jo alkuvuodesta 1938 lähtien näkyä Tšekkoslovakian kehittyvä kriisi. Suomen Moskovan-sotilasasiamies Wahren lomaili alkuvuodesta 1938 Tšekkoslovakiassa. Lomansa ohessa hän seurasi tilanteen kiristymistä Saksan ja Tšekkoslovakian välillä. Hän välitti tietonsa Suomen Varsovan-sotilasasiamiehelle, majuri Hans von Essenille, joka kirjoitti tiedot raporttiinsa. Majuri von Essen kokosi lisätietoja tilanteesta keskustelemalla Euroopan valtioiden sotilasasiamiesten kanssa. Kansainliiton auktoriteetin puute näkyi selvästi etenkin Itävallan Saksaan liittämisen jälkeen. Von Essenin mukaan Saksan Varsovan-sotilasasiamiehen näkemys oli selkeä: jos Saksan ja Tšekkoslovakian välille syttyy sota ja Neuvostoliitto toimittaa lentokoneita Tšekkoslovakian kentille, Saksan ilmavoimat ei epäröisi pommittaa niitä. Keskustelun sävy alkoi muuttua uhkaavaksi, ja naapurivaltiot katsoivat maan elinkelpoisuuden murenevan sisäisiin ristiriitoihin.⁹⁷⁴

Moskovan-asiamies Wahren raportoi Moskovaan palattuaan Yleisesikunnan ulkomaosaston päällikölle tilanteen kehittymisestä Tšekkoslovakiassa. Wahren ilmoitti eversti Melanderille huomanneensa muutama päivä Itävallan Saksaan liittämisen jälkeen Karlsbadissa oleskellessaan korkea-arvoisten tšekkiläisten upseereiden majoit-

⁹⁷³ Puna-armeijan ryhmitys Suomea vastaan sodan syttyessä N:o 2 31.12.1937. T 2866/1. KA.

⁹⁷⁴ Varsovan-sotilasasiamiehen neljännesvuosiraportti 1 Sal. 17.1.1938. Perus 4791/2. Varsovan-sotilasasiamiehen raportti 9/sal. 8.4.1938. Perus 4791/2. KA.

tuneen samaan täysihoitolaan. Siviiliasuista joukkoa komensi armeijakenraali Sergei Voitshovski⁹⁷⁵, ja lisäksi mukana oli yleisesikuntaupseereita, tosin kaikki täysin siviiliasuissa. Vain pöydille aamuisin levitetetyt kartat ja aikaiset aamut antoivat ymmärtää kyseessä olleen poikkeustilanteen. Keskusteluista poimitun tiedon mukaan kyse oli harjoituksesta. Wahren arveli, ettei se todennäköisimmin ollut normaali koulutustilaisuus vaan varautuminen Saksan toimiin Tšekkoslovakiaa vastaan.⁹⁷⁶

Prahaan palatessaan Wahren oli todennut paikallisen Saksan-lähettilään ja ilmailu-asiamiehen saaneen komennukset pois Prahasta, mikä tietenkin herätti peittelemättömiä mielenkiintoa paikallisissa sotilasasiamiespiireissä. Yksityiskirjeessään Melanderille von Essen totesi Wahrenin sanoneen, että Saksan-sotilasasiamiehen Wahrenille antama tieto Saksan halusta ratkaista sudeettisaksalaisten asema lopullisesti kolmen kuukauden kuluessa oli luottamuksellinen eikä sitä saanut päästää julkisuuteen.⁹⁷⁷

Yleisesikunnan tiedon tarve tilanteen kehittymisestä kasvoi. Kiristynyt tilanne heijastui myös henkilösuhteisiin. Yleisesikunnan päällikkö Oesch näyttää pysytelleen tiiviisti kiinni sotilasasiamiesten raportoinnissa ja jatkaneen myös raporttien kommentointia. Berliinin-sotilasasiamies everstiluutnantti Sundman sai Oeschilta lokakuun alussa 1938 varsin kylmäävää palautetta tietojen lähettamisestä Yleisesikuntaan. Yleisesikunnan päällikkö totesi tietojen olleen lähes olemattomia. ”*Totean että Everstiluutnantti matkusti Roomaan 25.9. heti Godesberg’in neuvottelujen jälkeen ja ennen Hitlerin puhetta, siis koko aikana, jolloin tilanne oli mitä kriittisintä, jolloin Tshekkoslovakian selkkauksen aikana. Tämä ei suinkaan osoita kylmäverisyyttä, vaan välinpitämättömyyttä ja arvostelukyryyn puutetta.*”⁹⁷⁸

Tilanne vaikeutui entisestään vuoden 1939 mittaan. Varsovan-sotilasasiamies von Essen jatkoi raportointiaan syksyllä 1938 Puolan, Neuvostoliiton ja Tšekkoslovakian syvenevästä kriisistä. Von Essenin tietojen mukaan Puola keskitti Tšekkoslovakian rajalle kymmeniä tuhansia miehiä. Prahasta saatujen tietojen mukaan tšekit sulki Puolan-vastaisen rajan. Molemmilla osapuolilla oli ilmeisen vahva näkemys Neuvostoliiton osallistumisesta mahdolliseen aseelliseen selkkaukseen. Von Essen lähetti sähkösanoman Yleisesikuntaan: ”*Etelä-Puolassa joukkojen keskityksiä Tsekin ja Venäjän rajalla osittainen liikekannallepanovalmius maassa ulkomaatoimistossa ei eilen uskottu venäjän sekaantuvan.*”⁹⁷⁹

Kriisi pitkittyi. Neuvostoliiton apu Tšekkoslovakialle ystävyyssovimuksen hengen mukaisesti näytti yhä epävarmemmalta. Lopulta Tšekkoslovakiaa ei kuitenkaan pelastanut enää mikään Saksan miehitykseltä, joka tapahtui maaliskuussa 1939. Myös Suomen Lontoon-sotilasasiamies raportoi syksyllä 1938, että Lontoossa varauduttiin

⁹⁷⁵ Sergei Nikolajevitš Voitshovski toimi vuosina 1939–1945 Tšekkoslovakian maanalaisen hallituksen sotaministerinä. Neuvostotiedustelu pidätti hänet toukokuussa 1945. Hän kuoli vankileirillä vuonna 1951. http://www.hrono.ru/biograf/bio_we/voychovsky_sn.php?fbclid=IwAR28suGP7tX7ZDyVdrs98mkn7ZKC2YRbRfs9SCguirMXuqzPtX2KYzhp23k Luettu 1.1.2020.

⁹⁷⁶ Moskovan-sotilasasiamiehen raportti ulkomaosaston päällikölle 99/M/sal. 7.4.1938. Perus 4791/2. Varsovan-sotilasasiamiehen henkilökohtainen kirje ulkomaosaston päällikölle 6.4.1938. Perus 4791/2. KA.

⁹⁷⁷ Moskovan-sotilasasiamiehen raportti ulkomaosaston päällikölle 99/M/sal. 7.4.1938. Perus 4791/2. Varsovan-sotilasasiamiehen henkilökohtainen kirje ulkomaosaston päällikölle 6.4.1938. Perus 4791/2. KA.

⁹⁷⁸ Yleisesikunnan päällikön kirjelmä Berliinin-sotilasasiamiehelle 4.10.1938. Perus 4791/2. Berliinin sotilasasiamiehen raportti ulkomaatoimistolle 268/38 sal. 30.9.1938. Perus 4791/2. KA. Everstiluutnantti Sundmanin raportti näyttää saapuneen Yleisesikuntaan 3.10.1938.

⁹⁷⁹ Varsovan-sotilasasiamiehen sähkösanoma Yleisesikuntaan, vastaanotettu 24.9.1938. Perus 4791/2. KA.

sotaan. Laivaston miehistön lomiat peruttiin, kaupunkilaislasten evakuoiteja suunniteltiin niin, että ne onnistuisivat 48 tunnissa, ja sairaaloiden hoitokapasiteettia parannettiin. Kriisi Euroopassa näyttää syventyneen, ja Suomen sotilasasiamiesverkosto raportoi asemamaidensa tilanteen kehittymisestä.⁹⁸⁰

Kiristynyt poliittinen tilanne vaikutti Suomen ja Neuvostoliiton suhteisiin. Tilanne kiristyi Suomen ja Neuvostoliiton välisellä rajalla niin, että siviiliväestönkin mitta tuli täyteen. Neuvostoliiton rajaloukkaukset ilmasta, mereltä ja maalta käsin aiheuttivat pelkoa rajan asukkaissa. Kalastajien kaappaukset Suomen rajan puolelta ja merialueilta herättivät myös huolta. Raja-Kannaksen väki kokoontui 1938 syksyllä laatimaan pääministerille kirjeen, jossa vaadittiin valtion turvallisuustakausta raja-alueen ihmisille ja rajavartiostojen tehostamista. Kirjeessä vedottiin pelotteen ja painostuksen johtavan helposti siihen, että osa lankeisi Neuvostoliiton tiedustelun värväykseen turvataksaan elannon ja perheensä hyökkäyksen sattuessa. Kannaksen väki totesi myös, että öiset kranaattiammunnat itärajan takana eivät lisänneet turvallisuuden tunnetta. Rajaseudun ihmiset olivat tottuneet elämään idän ja lännen välissä, mutta 1930-luvun kiristynyt tilanne ja Neuvostoliiton painostus alkoi tuntua liian raskaalle taakalle.⁹⁸¹

Neuvostoliitto kiihdytti Suomea vastaan suuntaamaansa tiedustelutoimintaa vuoden 1939 aikana. Tiedustelu kohdistui erityisesti raja-alueille ja Ahvenanmaalle. Neuvostoliitto pyrki värväämään agenteikseen suomalaisia useista yhteiskuntaluokista. Värväystoiminta ulotettiin rajavartioston upseereihin ja miehistöön. Helsingissä puolestaan lähetystön tiedusteluhenkilöstö aktivoitui entisestään. Neuvostoliitto vaihtoi syksyllä 1939 myös Suomen sotilastiedustelupäällikkönsä ja ulkomaantiedustelupäällikkönsä. Sota oli jo niin lähellä, ettei uusille tiedustelupäälliköille jäänyt juuri aikaa tutustua tehtäviinsä Suomessa.⁹⁸²

Suomessakin tilanteeseen herättiin ja sotilastiedustelun varoja lisättiin vuonna 1939. Osa tiedustelun ja vastatiedustelun kalustohankinnoista saatiin katettua vuoden aikana puolustusministeriön määrärahoista. Osa niihin käytettävistä varoista jouduttiin kokoamaan ulkomaanosaston budjetista. Tiedusteluvarojen käyttöä käsittelevässä 21.6.1940 päivätyssä asiakirjassa nostettiin esille kokonaisbudjetin lisäksi tiedustelujärjestöjen rahoitus, joka oli 13,8% koko vuoden 1939 tiedustelubudjetista. Vuodelle 1939 oli myönnetty yhteensä 3 300 000⁹⁸³ markkaa, josta tiedustelujärjestöjen kuluihin meni noin 283 858⁹⁸⁴ markkaa. ”*Erillisten tiedustelujärjestöjen menot muodostuvat niiden bankintulosten perusteella, joita eri järjestöt pystyvät suorittamaan.*”⁹⁸⁵

Tarkempaa tietoa tiedustelujärjestöistä tai niiden rahoituksesta ei löydy arkistolähteistä. Asian arkaluontoisuuden vuoksi tietojen kirjaamista on todennäköisesti myös pyritty välttämään. Länsimailla olivat pitkään jakaneet yhteisen mielenkiinnon ja tiedonhankinnan tarpeen Neuvostoliitosta. Tätä varten oli perustettu todennäköisesti

⁹⁸⁰ Varsovan-sotilasasiamiehen neljännesvuosiraportti 1 Sal. 17.1.1938. Perus 4791/2. Varsovan-sotilasasiamiehen raportti 9/sal. 8.4.1938. Perus 4791/2. Varsovan-sotilasasiamiehen raportti Yleisesikunnan päällikölle N:o 106 26.9.1938. N:o 100 20.9.1938. Perus 4791/2. Laivastoasiamiehen kirjelmä Yleisesikunnan päällikölle N:o 523/38. 27.9.1938. Perus 4791/2. KA.

⁹⁸¹ Jäljennös pääministerille suunnatusta kirjeestä, päivätty 15.2.1938. Perus 4791/6. KA.

⁹⁸² Panschin (2018), s. 48–53.

⁹⁸³ Vastaa nykyrahassa 151 000,00 euroa <http://apps.rahamuseo.fi/rahanarvolaskin#FIN> Luettu 12.1.2020.

⁹⁸⁴ Vastaa nykyrahassa 98 980,00 euroa. <http://apps.rahamuseo.fi/rahanarvolaskin#FIN> Luettu 12.1.2020.

⁹⁸⁵ Päämaja jaosto II, *Tilikertomus ulkomaanosaston salaisten varojen käytöstä 1939* 3358/tied40/sal 21.6.1940. T 23828/1. KA.

kansainväliseen yhteistyöhän nojanneita tiedustelujärjestöjä. Mukana olleiden valtioiden on täytynyt sitoutua maksamaan osansa kuluista, johon Suomen tiedustelubudjetin osuus viitanee. Yhteistyö on laajentanut tiedonhankintaa ja samalla parantanut tietojen tarkastettavuutta.⁹⁸⁶

Tietoa tiedustelujärjestöjen sijainneista tai niissä mukana olleista tahoista ei ole. Tili-kertomukseen järjestöt on vain numeroitu. Mahdollisesti tiedustelujärjestöt ovat olleet alueellisia ja koostuneet esimerkiksi yliopistomaailmassa vaikuttaneista henkilöistä tai esimerkiksi emigranttijärjestöjen piirissä liikkuneista henkilöistä. Toisaalta tietoa on kaivattu erityisesti Neuvostoliiton sisältä, ei niinkään Euroopasta, joten tiedustelujärjestöjen on täytynyt saada tietonsa nimenomaan Neuvostoliitosta. Tällöin kyseessä on voinut olla sellaiset tahot, jotka ovat päässeet luontevasti matkustamaan maassa, esimerkiksi liikematkoilla.⁹⁸⁷

Suomen Moskovan-sotilasasiamies välitti Yleisesikunnan päällikölle Japanin Moskovan-suurlähettilään Mamoru Shigemitsun näkemyksen Pohjoismaiden ulkopoliitikasta. Lähettiläs näki Pohjoismaiden politiikan painottavan liikaa Neuvostoliiton voimaan, eikä enää ollut reaalipoliittikkaa. Lähettiläs esitti Suomen eroamista Kansainliitosta ja Ahvenanmaan linnoittamista, sillä muut valtiot eivät tähän todennäköisesti kykenisi puuttumaan. Aikaa ei ollut linnoituskysymyksessä hukattavaksi. Yleisesikunnan päällikkö Oesch kirjoitti raportin marginaaliin ”esittelyyn sotamarsalkalle”. Japanin suurlähettiläs näytti katsovan kansainvälistä politiikkaa vähemmän rajoittavista lähtökohdista kuin suomalaiset, jotka halusivat uskoa Ruotsin tukeen.⁹⁸⁸

Saksa ja Neuvostoliitto jakoivat etupiirinsä Molotovin–Ribbentropin sopimuksella. Molempipuolinen epäluottamus näkyi kuitenkin valtioiden ulospäin korrekteissa väleissä. Neuvostojohdon asenteet Suomea kohtaa jyrkkenivät kansainvälisen politiikan shakkipelin kiihtyessä vuoden 1939 aikana. Saksan hyökättyä Puolaan syyskuussa 1939 alkoi toiseksi maailmansodaksi nimetty suursota. Neuvostoliitto otti haltuun etupiirijaossa sille osoitetut Itä-Puolan alueet. Vastarinta ei ollut kiivasta, ja Puolan syksyiselle sotaretkelle varatut joukot olivat ylimitoitettut.⁹⁸⁹

Suomen sotilasasiamies, majuri Hans Olof von Essen oli sijoitettuna Puolaan sivuakkreditoitenaan Tšekkoslovakia ja Romania. Von Essen joutui siirtymään Bukarestiin Saksan hyökättyä syyskuussa 1939 Puolaan. Ilmeisesti von Essen kykeni toimimaan Varsovassa muutaman viikon ajan Saksan hyökkäyksen alkamisesta. Hyökkäys Puolaan ei liene tullut yllätyksenä Moskovan-lähetystölle, sillä se sai ennakkovaroituksen tilanteesta. Jos näin todella oli, on tiedon täytynyt tavoittaa myös Yleisesikunta.⁹⁹⁰

Syksyllä 1939 Suomen ja Neuvostoliiton neuvotellessa alueluovutuksista lähetettiin Yleisesikunnan entinen päällikkö Oscar Enckell Italiaan. Hänen toivottiin pystyvän käyttämään ensimmäisen maailmansodan aikaisia suhteitaan hyväkseen ja neuvottelemaan Italian kuninkaan sekä Mussolinin kanssa Suomen tukemisesta Moskovan neuvotteluissa. Marraskuussa 1939 Enckell matkusti Roomaan tapaamaan kuningas-

⁹⁸⁶ Päämaja jaosto II, *Tilikertomus ulkomaaosaston salaisten varojen käytöstä 1939* 3358/tied40/sal 21.6.1940. T 23828/1. KA.

⁹⁸⁷ Sama.

⁹⁸⁸ Moskovan-sotilasasiamies N:o 140/M sal. 14.4.1938. Perus 4791/2. KA.

⁹⁸⁹ Rentola (2016), s. 18–32.

⁹⁹⁰ Salas (1973), s. 35–36. Päiväämätön teksti *Huonoa tiedustelua syksyllä 1939*. PK 2309/26. KA. Heiskasen mukaan varoitus tuli japanilaisilta.

ta ja ylimpiä poliittisia piirejä. Hänet otettiin vastaan, mutta Suomen asia ei edennyt Italiassa. Syynä tähän olivat Saksan selkeät toiveet pitää Italia erillään Suomen kysymyksestä.⁹⁹¹

Kuva 31: Kenraaliluutnantti Oscar Enckell työpöytänsä ääressä syksyllä 1941. Enckellin osamista ja kansainvälisiä suhteita kaivattiin syksyllä 1939, jolloin hän matkusti neuvottelemaan Italian tuesta Suomelle. Kuva Sotamuseo.

Suomen sotilasasiamies pyrittiin pitämään syksyllä 1939 Moskovassa mahdollisimman pitkään. Moskovassa oli ollut sotilasasiamiehen majuri Somerron lisäksi elokuun alusta 1939 lähtien akkreditoituna apulaissotilasasiamies, kapteeni Käkönen.⁹⁹² Tilanteen synkkeneminen oli huolestuttanut pitkään Moskovassa. Suomen sotilasasiamies Somerto keskusteli ruotsalaisen kollegansa, majuri Birger Vrangin kanssa Suomen tilanteesta. Keskustelussa Somerto totesi, ettei hän uskonut hyökkäyksen tulevan eikä Yleisesikunnassakaan uskottu brittien lähettämiin tietoihin Suomen rajalle keskitetyistä puna-armeijan joukoista. Majuri Vrang ilmoitti puolestaan Somerrolle ja myöhemmin eversti Paasoselle tämän käydessä Moskovassa Paasikiven neuvottelujen seurueessa, ettei Ruotsi sotisi pienten alueluovutusten tähden. Toisin sanottuna Ruotsi pysyisi erossa, jos Ahvenanmaa jäisi kriisin ulkopuolelle. Ruotsi reagoi aivan kuten Neuvostoliitto halusikin. Suomalaiset jäivät yksin.⁹⁹³

⁹⁹¹ Arimo (1990), s. 120. Kanervo, Pirkko, *Italia ja Suomen talvisota – Il Duce Mussolini maailman urheimman kansan apuna*, Teos 2007, s. 178–179.

⁹⁹² Nimikirjanote 19575, Somerto, Kaarlo. Nimikirjanote 34802, Käkönen, Uljas Armas. Nimikirjanotteen mukaan Käkönen olisi päässyt palaamaan Suomeen vasta 17.12.1939. KA.

⁹⁹³ Rentola (2016), s. 21.

Ilmeisesti Suomen ja Ruotsin sotilasasiamiehiä salakuunneltiin, mutta sotilasasiamiespiireihin oli onnistuttu sijoittamaan väärää tietoa syöttävä taho. Näiden tietojen pohjalta Neuvostoliitto uskoi Ruotsin pysyvän syrjässä. Marraskuussa tilanteen jatkuessa epävarmana lähetystön henkilökunta pakkautui Somerron huoneistoon kuuntelemaan radiolähetyksiä. Lähetystön arkisto oli määrätty poltettavaksi, joten käskyn mukaisesti arkisto poltettiin lähetystön pihalla roviolla. Mukana paloi myös Moskovan-sotilasasiamiehen arkisto.⁹⁹⁴

Neuvostoliitto kykeni avaamaan ja näin ollen myös lukemaan brittien diplomaattiliikennettä. Näin ollen neuvostojohto oli ilmeisen tietoinen sekä Ruotsin että Britannian mahdollisten vastatoimien puutteesta, mikäli Neuvostoliitto ja Suomi ajautuisivat aseelliseen konfliktiin. Kun britit jahkailivat ja lopulta pesivät kätensä Suomen auttamisesta, tilanne muuttui yhä synkemmäksi.⁹⁹⁵ Suomen ja Neuvostoliiton välit viilenivät ja lopulta katkesivat. Suomi toteutti liikekannallepanon ylimääräisten kertausharjoitusten muodossa ja ehti saada joukkonsa rajalle. Saatujen tiedustelutietojen mukaan neuvostosotilaat harjoittelivat hiihtoa Mainilan kylässä. Tilannetta seurattiin Suomessa tarkasti.⁹⁹⁶

Suomen Moskovaan akkreditoituja sotilasasiamiehiä käskettiin tarkkailemaan joukkojenkeskityksiä Kannaksella ja raportoimaan asiasta joka toinen viikko. Joukkojen virtaa kyettiin seuraamaan kohtalaisen hyvin, mutta tuntemattomasta syystä sotilasasiamiehet eivät ilmeisesti seuranneet tilannetta niin tiiviisti kuin oli käsketty. Ilmeisesti joukkojen keskitysten varmistamiseksi tehtiin vain kaksi tiedustelumatkaa syyskuun ja marraskuun välillä. Jälkimmäinen, marraskuun lopulla tehty, matka paljasti karun totuuden, Neuvostoliiton puoleinen Kannas oli täynnä keskitettyjä joukkoja. Näyttää siltä, että viimeinen Suomeen lähetetty raporttikin pyöristyi välittömästi sodan uhasta mahdollisesti siirtyneeseen sotaharjoitukseen. Koska tätä raporttia ei ole enää käytettävissä, on vaikeaa arvioida lyhyiden lainausten perusteella sen kokonaismerkitystä tilannekuvan kannalta. Jos ilmeisesti Käkösen muistikuviiin perustuvat arviot raportista pitivät vuosikymmeniä myöhemmin paikkansa, tiedustelun selkeä ennakkovaroitus jäi tältä osin saamatta.⁹⁹⁷

Lopulta Neuvostoliitto kehitti samankaltaisen rajaprovokaation Suomen rajalle kuin Saksa oli järjestänyt Puolan rajalla syyskuussa 1939. Lavastetut Mainilan laukaukset antoivat Neuvostoliitolle syyn hyökätä Suomeen.⁹⁹⁸ Samaan aikaan hyökkäyksen alettua Moskovassa alkoi paperisota lähetystön henkilökunnan pääsemiseksi takaisin Suomeen. Sodan sytyttyä Helsinkiin saatiin yhteys Tallinnan kautta, jolloin lähetystön henkilökunta sai käskyn palata kotiin. Sitten yhteydet katkesivat. Ajoittain yhteys saatiin toisten lähetystöjen kautta. Neuvostoviranomaiset eivät kuitenkaan olleet halukkaita päästämään suomalaisia maasta. Saksan lähettiläs onnistui lopulta suostuttelemaan Vjatseslav Molotovin suomalaisten päästämiseksi takaisin Suomeen. Lähetystön arkiston polttaminen oli ollut kaukonäköistä, sillä jokainen sai ottaa mukaansa kaksi kassia tavaraa. Lähetystön irtaimisto jäi ilman huolenpitäjää. Suomalaiset kulje-

⁹⁹⁴ Paloposki, Pekkarinen (1998), s. 36–37. Rentola (2016), s. 21.

⁹⁹⁵ Rentola (2016), s. 26–34.

⁹⁹⁶ Päämajan jaosto II:n Tilannetiedotus N:o 11 Suomen ulkomailla oleville sotilasasiamiehille 7.12.1939. T 21908/1. KA.

⁹⁹⁷ Päiväämätön teksti *Huonoa tiedustelua syksyllä 1939*. PK 2309/26. KA.

⁹⁹⁸ Rentola (2016), s. 21–22. Rivien välistä on luettavissa, että majuri Vrangin suhteet Moskovassa herättivät seuraajassa epäluottamusta. Toisaalta Rentolan tekstistä välittyy myös Vrangin toimiin ja toiminnan motiiveihin liittyvä epäselvyys.

tettiin Latvian kautta Berliiniin, sieltä Kööpenhaminan ja Tukholman kautta takaisin Suomeen. Apulaissotilasasiamies, kapteeni Käkösen nimikirjanotteen mukaan Suomen Moskovan-lähetystön henkilöstön matka Suomeen kesti kymmenen päivää.⁹⁹⁹

Hyökkäyksen myötä tilastotoimisto tiedotti Suomen sotilasasiamiehiä ulkomailla Neuvostoliiton hyökkäyksestä: ”30.11.1939 alkoi Karjalan kannaksella pitkin koko rajaa tykistötuli erityisesti Valkjärveä, Metsäpirtin kirkonkylää, Leimikylän kaakkoispuolella olevaa aluetta, Orjansaarta sekä Raudun kirkonkylän ja aseman teitä kohti. Neuvostovenäläiset ylittivät rajan klo 10 tienoissa Tapparin, Sirkiäsaaren, Lipolan ja Haapalan luona.”¹⁰⁰⁰

Sodan syttyttyä Suomen sotilasasiamiehiä käskettiin selostamaan tilannetta asema-
maassaan kollegoilleen Päämajan lähettämien tietojen mukaisesti. Samalla kehoitettiin rauhalliseen ja tulevaisuuteen luottavaisesti suhtautuvaan esiintymiseen. Erityisesti sotilasasiamiehiä neuvottiin kertomaan Suomen puolustusmahdollisuuksista; tilanne ei ollut epätoivoinen. Suomen sotilasasiamiehet pysyivät Moskovaa ja Varsovaa lukuun ottamatta paikallaan pyrkien hankkimaan Suomelle tukea ja materiaalia. Sotilasasiamiesverkosto oli kuitenkin kyennyt viimeiseen saakka tuottamaan tilannekuvaa tilanteen heikkenemisestä Euroopassa. Sodan syttyessä verkosto pyrki toimimaan edelleen. Huolimatta ennakkovaroituksesta pahin toteutui. Suomi joutui taistelemaan yksin ylivoimaista vihollista vastaan.¹⁰⁰¹

⁹⁹⁹ Nimikirjanote 19575, Somerto, Kaarlo. Nimikirjanote 34802, Käkönen, Uljas Armas. Käkösen nimikirjanotteen mukaan Käkönen olisi päässyt palaamaan Suomeen vasta 17.12.1939. KA.

¹⁰⁰⁰ Päämaja jaosto II N:o 1021/ulk. sal., Tilannetiedotus N:o 8 Suomen ulkomailla oleville sotilasasiamiehille, joulukuun/p:nä 1939. T 21908/1. KA.

¹⁰⁰¹ Sama.

¹⁰⁰¹ Sama.

6

SUOMEN SOTILASASIAMIESJÄRJESTELMÄ – VENÄLÄISESTÄ MALLISTA KANSALLISIIN RATKAISUIHIN

6.1. Suomen sotilasasiamesjärjestelmän venäläiset juuret

Suomen sotilasasiamesjärjestelmä luotiin tsaarin ajan venäläisen mallin mukaisesti, mutta sitä kehitettiin kansallisista lähtökohdista. C. G. E. Mannerheimin Suomeen kutsuma tsaarin upseeri Oscar Enckell toi mukanaan Suomeen venäläisen sotilastiedusteluorganisaation toimintamallit. Niiden mukaisesti Enckell organisoi Suomen sotilasasiamesjärjestelmää syksystä 1919 alkaen. Hän oli työskennellyt Venäjän yleisesikunnan tiedusteluosaston tehtävissä vuodesta 1904 lähtien, viimeimpänä Venäjän Italian-sotilasasiamesmiehen tehtävässä. Järjestelmässä Enckellistä oli kasvanut kokenut tiedustelu-upseeri.

Venäjän sotilastiedustelujärjestelmän keskeinen Suomen sotilastiedustelulle periytynyt piirre oli sotilasasiamesmiehen ympärille rakennettu agenttiverkosto. Näyttää siltä, etteivät Euroopan valtiot käyttäneet enää vastaavaa verkostoa, vaan ne operoivat ennemminkin tiedustelupalveluidensa kautta. Tosin poikkeusolojen edellä ennen ensimmäisen maailmansodan syttymistä muutkin valtiot siirtyivät hetkellisesti toimimaan vanhan tavan mukaisesti.

Venäläinen sotilasasiamesjärjestelmä suosi kokeneita ja tiedustelutehtävissä onnistuneita upseereita. Ulkomaille näyttää akkreditoitujen yleisesikunnassa työskennelleitä upseereita, jotka olivat sotilasarvoltaan lähinnä everstiluutnantteja ja everstejä. Heidän perhetaustansa oli yläluokkainen, ja he olivat yleensä valmistuneet nuorina upseereina Nikolain yleisesikunta-akatemiasta. Muutamien erityisesti teknisesti lahjakkaiden nuorten upseereiden taustan merkitys häivyttiin.

Tsaarin Venäjän tiedustelujärjestelmällä oli pitkät perinteet niin sotilastiedustelussa kuin salaisen poliisin toiminnassakin. Venäjän sotilasasiamesorganisaatio ei kuitenkaan ollut Euroopan vanhimpia. Toiminta käynnistyi oikeastaan melko hitaasti verrattuna esimerkiksi Ranskaan ja Saksaan. Venäläiset sotilasasiamesmiehet saivat ensimmäiset tiedusteluohjeet vuonna 1856. Sotilasasiamesmiesten ohjeistukseen lisättiin myöhemmin ohje asemamaan sisäisiin asioihin vaikuttamisesta esimerkiksi lehdistön kautta. Venäläisen sotilasasiamesjärjestelmän kehityksen sysäykset näyttävätkin nousseen kriiseistä: Napoleonin käynti Moskovan porteilla 1800-luvun alussa, huonosti sujunut Krimin sota 1853–1856 ja sota Japania vastaan 1904 herättivät Venäjän sotilastiedustelun.

Alun perin herrasmiehille sopimattomaksi katsottu vakoilu alkoi sopia asemasta riippumatta toimenkuvaksi. Tiedustelukoulutus oli rakennettu Nikolain yleisesikunta-akatemiassa tilastollisiin kursseihin. Sotilasasiamesmiehet eivät ilmeisesti saaneet laajempaa tiedustelukoulutusta, sillä ennen ensimmäistä maailmansotaa Venäjän sotilas-

asiamiesverkostosta kuului kritiikkiä koulutuksen puutteesta agenttiverkoston valmistelussa. Mahdollisesti venäläiset tiedustelu-upseerit oppivat agenttien käsittelyn pääosin työtehtävissään tiedusteluosastolla.

Näyttää siltä, että mikäli sotilasasiamieheksi akkreditoitavalla upseerilla ei ollut pitkää taustaa tiedusteluosastolta, hänen oli opeteltava tehtävät työssään yrityksen ja erehdyksen kautta. Käytännössä työskentelyn oppi tekemällä, mutta tiedustelun perusperiaatteiden tunteminen olisi ainakin helpottanut työskentelyä ja vähentänyt agenteiksi värvättyjen henkilöiden palamista tehtävissään.

Venäjän tiedusteluorganisaatiota uudistettiin voimakkaasti vuosina 1905–1906. Tuolloin korjattiin Japania vastaan käydyssä sodassa havaittuja tiedustelujärjestelmän virheitä. Ensimmäiseen maailmansotaan tultaessa tsaarin Venäjän sotilasasiamiesjärjestelmä oli siis ehtinyt vakiintua.

Kansainvälinen sotilasasiamiesjärjestelmä oli vakiintunut Euroopassa 1870-luvulla. Samaan aikaan vakiintui nimitys sotilasasiamies eli *attaché militaire*. Tämä tarkoitti käytännössä vakiintunutta työnkuvaa ja asemaa osana diplomaattijärjestelmää. Euroopan valtiot olivat aloittaneet sotilasasiamiestoimintansa 1800-luvulla akkreditoimalla kolmesta viiteen upseeria keskeisiin valtioihin. Kansallisia eroja esimerkiksi raportointikäytänteissä ja tehtävissä oli, mutta sotilasasiamiesten ammattikunta osana valtioiden tiedustelujärjestelmiä tunnustettiin laajasti. Myös tehtäväkenttä oli kaikilla valtioilla pohjimmiltaan sama: asemamaiden armeijan kehityksen seuraaminen.

Suomen sotilastiedustelun lähtökohdat olivat täynnä realiteetteja. Ne kiteytyivät kahteen hankalaan seikkaan: Neuvostoliittoon ja rahaan. Nämä tekijät muodostivat lähtökohdan myös sotilasasiamiesjärjestelmän kehittämiseksi. Neuvostoliitto muotoutui alusta saakka uhkakuvaksi, mutta suhde Ruotsinkaan kanssa ei ollut vuosina 1919–1921 ongelmaton Ahvenanmaan vuoksi. Suhteet Pohjanlahden molemmin puolin vakiintuivat vasta Ahvenanmaan kysymyksen ratkettua. Rahaan liittyvät haasteet sen sijaan eivät ratkenneet, mutta tilanne helpottui hieman 1930-luvun puolivälissä. Rahan puutteesta oli muodostunut ongelma alusta saakka. Valtionhallinnon, diplomaattisen kentän ja armeijan organisointi nieli valtion varoja.

Suomen itsenäistymisen jälkeen, sisällissodan aikana, Tukholmaan ja Berliiniin oli sijoitettu sotilasasiantuntijoita, jotka aikalaiset näyttävät mieltäneen sotilasasiamiehiksi. Varsinaisia virallisesti akkreditoituja sotilasasiamiehiä he eivät kuitenkaan olleet. He seurasivat ja välittivät tietoja Suomeen kansainvälisen tilanteen kehittymisestä ja pyrkivät hankkimaan Suomelle sotilaallista tukea sekä aseita. Kansainvälisessä mittakaavassa tarkasteltuna tällaisessa asetelmassa ei ollut mitään uutta. Erilaisia sotilaslähettiläitä ja asiantuntijoita oli toiminut koko ammattikunnan olemassaolon ajan, tosin kirjava sotilaslähettilästoiminta oli selkeytynyt järjestelmän vakiintumisen myötä. Väli aikaisten sotilasedustajien toimintaa ei myöskään näytä koordinoituneen Yleisesikunnasta. Todellisuudessa sotilasedustajia ei ole edes Päämajan kokoonpanossa, joten mahdollisesti he olivat vastuussa suoraan Mannerheimille. Suomen väliaikaiset sotilasedustajat toimivat siis ilman virkaa ja tunnustettua diplomaattista asemaa. Sotilasasiamiesten virat perustettiin Suomessa vasta helmikuussa 1919 ja ne täytettiin vasta syksyllä Enckellin otettua ohjat Yleisesikunnan päällikkönä.

Suomen sotilasasiamiesjärjestelmä lähti liikkeelle siis Enckellin omaksumien venäläisten oppien pohjalta. Myös ensimmäiset sotilasasiamiehet olivat taustaltaan venäläisen upseerikoulutuksen saaneita ja vähintään everstiluutnantin sotilasarvoon ylenneitä. Enckell näyttää tunteneen heidät kaikki entuudestaan. Heidän akkreditointinsa syynä oli sopivuus seurapiireihin ja tarpeeksi korkea sotilasarvo, jotka muodostivat lähtökohdan tehtävään sopivuudelle. Kaikilla heistä oli myös sotakokemusta.

Enckell organisoii sotilasasiamiesten virkojen täytön hyvin nopeassa aikataulussa. Ensimmäinen sotilasasiamies, päämajoituspäälliköksi, eversti Nils Procopé akkreditoitiin Pariisiin vielä loppuvuodesta 1919. Seuraavaksi akkreditoitiin eversti Gaston Ahrenberg Varsovaan ja everstiluutnantti Birger Helsingius Riikaan. Lisäksi sijoitettiin yhteysupseerit Johan Wilhelm Snellman ja Erik Malmberg sotilasasiamiesten virkoihin ilman akkreditointia. Ensimmäinen asetettiin yhteistyöhön valkoisten venäläisten sekä brittien kanssa Muurmannelle ja jälkimmäinen seuraamaan tilannetta Virossa. Enckellin johdolla kaikki virat saatiin täytetyiksi ja sotilasasiamiehet sijoitettiin Suomeen kannalta keskeisiin valtioihin.

Suomen sotilastiedustelujärjestelmässä on nähtävissä muitakin piirteitä venäläisestä tiedustelujärjestelmästä ja perinteestä. Yleisesikuntaan siirrettiin nuoria upseereita, jotka sijoitettiin työskentelemään toimistoupseereiden tehtäviin ulkomaan-, tilasto- ja valvontatoimistoon. Vastaava tapa toki oli käytössä muidenkin valtioiden tiedusteluorganisaatioissa. Näistä nuorista upseereista näyttää muodostuneen tiedusteluhenkilöstön runko. Osa heistä päätyi myöhemmin sotilasasiamieheksi, osa nousi muihin merkittäviin tehtäviin.

Nuorten älykkäiden upseereiden kasvattaminen järjestelmän sisällä oli luonnollisesti myös taloudellinen ja looginen ratkaisu. Suomen sotilastiedustelulla ei ollut varaa ennen 1930-luvun puoliväliä lähettää nuoria upseereita töihin sotilasasiamiehen toimistoon oppimaan kieltä ja käytänteitä kuten Ruotsissa. Kroonista rahapulaa kierrettiin ketterin liikkein akkreditoimalla ulkomailla yleisesikuntaupseerikurssinsa suorittaneita upseereita sotilasasiamiehiksi tai poikkeustapauksessa jopa asettamalla ulkomaille kurssille lähtenyt upseeri samalla sotilasasiamiehen tehtävään.

Suomen sotilasasiamiesten asema Yleisesikunnan päällikön alaisuudessa vastasi Venäjän armeijan yleisesikunnan GUGŠ:n sotilasasiamiesten asemaa suoraan päämajoituspäällikön alaisuudessa. Venäjällä päämajoituspäälliköksi vastasi operaatioiden suunnittelusta, joten oli perusteltua, että hän sai käyttöönsä myös tuoreimman tiedustelutiedon. Suomen Yleisesikunnassa sotilasasiamiehet organisoitiin Yleisesikunnan päällikön suoraan alaisuuteen. Enckell oli ainoa upseeri, jolla oli kokemusta strategisen tason tiedustelun organisoinnista ja asema, jossa hän pystyi vaikuttamaan järjestelmän kehittämiseen. Kokemuksensa pohjalta hän rakensi sotilasasiamiesjärjestelmää ja kehitti sotilastiedustelun jo olemassa ollutta organisaatiota.

Sotilasasiamiesverkosto rakennettiin Suomeen kannalta keskeisiin valtioihin, mutta tarvittaessa järjestelmästä löytyi notkeutta tehdä asemamaiden ja sivuakkreditointien muutoksia. Yllättävää on kuitenkin se, ettei Suomella ollut sotilasasiamiestä Moskovassa vuosina 1923–1926. Todennäköisesti se johtui siitä, ettei sotilasasiamiehellä ollut kunnan toimintamahdollisuuksia siellä. Samaan aikaan Suomen sotilastieduste-

lun operaatiot yhdessä emigranttijärjestöjen kanssa vaikeuttivat normaalien suhteiden ylläpitämistä.

Suomen sotilastiedustelulla oli 1920- ja 1930-luvulla käytettävissään Venäjällä syntyneitä ja upseerinkoulutuksensa hankkineita sotilaita, jotka tunsivat sikäläisen yhteiskunnan. Heidän työpanostaan ja osaamistaan sotilasasiamiehen tehtävissä Moskovassa näyttää käytetyn yllättävän vähän 1920-luvun alun jälkeen. Eurooppaan akkreditoitiin useita tsaarin upseereita, mutta Moskovaan ennen sotaa akkreditoituista sotilasasiamiehistä vain kaksi ensimmäistä oli saanut sotilaskoulutuksensa Nikolain yleisesikunta-akatemiassa. Myöhemmin 1930-luvulla Moskovaan akkreditoitu William Häkli oli ehtinyt opiskella vain muutaman kuukauden Nikolain ratsuväen sotaopistossa. Näitä upseereita käytettiin pääsääntöisesti tilastotoimiston erilaisissa tehtävissä. Kaksi nuorempaa Venäjällä syntynyttä upseeria toimivat sotilasasiamiehen sijaisina.

Taustalla on voinut olla luottamuskysymys, mutta myös sopivuus tehtäviin. Kuten Enckell muotoili, kaikilla upseereilla ei ollut sotilasasiamiehen tehtävään vaadittavaa soveltuvuutta. Neuvostoliitossa vaadittiin muutakin kuin soveltuvuutta seurapiireihin. Sinne piti akkreditoida alusta saakka tiedustelu-upseereita. GPU:n emigranttien keskuudessa organisoima vakoiluskandaali paljastui 1920-luvun loppupuolella. Tämä on osaltaan voinut vaikuttaa tsaarin upseereiden käytettävyyteen. On myös mahdollista, ettei Neuvostoliitto halunnut ottaa vastaan tsaarin upseereita sotilasasiamiehinä.

Moskovasta palanneet upseerit eivät myöskään jääneet muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta työskentelemään tilastotoimistoon, vaikka heidän ammattitaidolleen olisi ollut käyttöä. He olivat Suomeen palatessaan asemamaansa parhaiten informoituja asiantuntijoita. Heidän siirrossaan Yleisesikunnan ulkopuolelle voi olla kyse myös järjestelmän suojaamisesta. On mahdollista, ettei mahdollisen värväämisen riskiä haluttu ottaa. Toisaalta kyse on voinut olla myös upseereiden urakiertoon liittyvistä seikoista.

Tsaarin upseereita ei enää akkreditoitu Neuvostoliittoon vuoden 1933 jälkeen. Aineiston perusteella ei voida todeta selkeää syytä tähän. Ainakin osin syynä on ollut upseereiden ikä. Osa tsaarin upseereista alkoi lähestyä eläkeikää. Tämä ei kuitenkaan selitä kaikkea. Nuoremmilla upseereilla olisi ollut vielä vuosia aikaa työskennellä. Mahdollisesti asenne tsaarin upseereita kohtaan vaikeutti myös heidän akkreditointiaan. Walleniuksen toimiessa Yleisesikunnan päällikkönä sotilasasiamieheksi akkreditoitiin pääosin jääkäritaustaisia upseereita. Toisaalta samaan aikaan Eurooppaan oli jo valmiiksi akkreditoitu useita entisiä tsaarin upseereita. 1930-luvun taite näyttää kuitenkin muodostuneen käännekohdaksi tsaarin upseereiden käytössä sotilasasiamiehinä. 1930-luvun ensimmäisinä vuosina viimeisetkin Eurooppaan akkreditoitujen tsaarin upseerit palasivat Suomeen muihin tehtäviin tai eläköityivät.

6.2. Salonkiupseerit tiedustelijoina

Sotilasasiamiehet olivat järjestelmän alusta saakka olleet osa diplomaattijärjestelmää, joka oli ensimmäiseen maailmansotaan saakka Euroopan yläluokan hallinnassa. Tämä asetti tiettyjä ehtoja koko diplomaattikunnan taustoille. Heiltä odotettiin korkeaa yhteiskunnallista asemaa, joka takasi automaattisesti paitsi suhteita myös sopivat käy-

töstävät ja vaadittavan kielitaidon. Edustamisen kalliit kulut katettiin omista varoista. Tämä vaati suhteellisen suurta omaisuutta. Ennen ensimmäistä maailmansotaa sotilasiamiehet olivatkin lähes poikkeuksetta yhteiskunnan sosiaalisen hierarkian kärkipään upseereita. Sota rikkoi vanhan maailmanjärjestyksen, mutta diplomaattikunnan elämäntapaa se muutti yllättävän vähän. Sotilasasiamiesten toimintatavat ja vaatimukset olivat jääneet osin muuttumattomiksi. Tämä aiheutti haasteita Suomen sotilasiamiesjärjestelmän käynnistämiseksi, sillä vaatimukset diplomaattikunnan elämäntavalle olivat taloudellisesti liian kovia.

Suomen ensimmäiset ulkomaille akkreditoituneet sotilasiamiehet edustivat juuri vanhaa maailmaa, joka ei suostunut katoamaan nuoremman upseerikunnan ”harmiksi”. Entiset tsaarin upseerit täyttivät kaikki sotilasiamiehille asetetut perinteiset ehdot, ja he olivat näin ollen looginen valinta tehtävään. Heidän perheensä ja koulutustautansa oli moitteeton. He puhuivat useita kieliä, ja he olivat ennen kaikkea luotettavia. Yleisesikunnan päällikkö Enckell tunsu heidät henkilökohtaisesti. Todennäköisesti heillä oli myös omaa omaisuutta käytettävissään. Suomen sotilasiamiestoiminta ei kuitenkaan perustunut siihen, että akkreditoitava upseeri maksaisi edustuskuluja omalla rahallaan. Tosin käytännössä välillä lienee ollut pakko toimia näin.

Suomen sotilasiamieheksi ulkomaille akkreditoituneet tsaarin upseerit olivat iältään 41–63-vuotiaita, kokeneita ja vähintään everstiluutnantin sotilasarvon saavuttaneita upseereita. Tsaarin upseereita akkreditoitiin 1920-luvulla sotilasiamiehen tehtäviin yhteensä viisi. Vuonna 1921 Moskovaan akkreditoitiin eversti Wesander 63-vuotiaana ja eversti Aejmelaeus-Äimä viisi vuotta myöhemmin 44-vuotiaana. Hänet akkreditoitiin vielä vuonna 1929 Lontoon sotilasiamieheksi. Varsovaan akkreditoitiin vuonna 1920 eversti Ahrenberg 42-vuotiaana ja Riikaan samana vuonna 50-vuotias eversti Helsingius. Pariisiin akkreditoitiin puolestaan vuonna 1925 eversti Tötterman 50-vuotiaana.

Ensimmäisen maailmansodan aikana tekninen kehitys otti harppauksia eteenpäin etenkin ilmailun ja panssarivaunujen kehittämisessä. Tsaarin upseerit olivat taistelleet sodassa, mutta he olivat saaneet sotilaskoulutuksensa ikään kuin vanhan maailman aikana. He elivät uuden ja vanhan sodankäynnin murroskautta, jota he todennäköisesti yrittivät hahmottaa saamansa koulutuksen kautta. Jääkäriupseereiden nousu päättävään asemaan laajensi samalla ymmärrystä sodankäynnistä. Osa jääkäripolven upseereista oli hankkinut myös teknistä koulutusta, josta oli myöhemmällä uralla hyötyä esimerkiksi ilmailuasiamiehenä.

Tsaarin upseereilla ja jääkäritaustaisilla upseereilla oli taustallaan myös muita opintoja. Useat heistä olivat opiskelleet yliopistossa ainakin muutaman lukukauden. Yleisesikunnassa arvostettiin upseereiden koulutusta, joten osalle heistä myönnettiin virkavapautta yliopisto-opintoihin. Suomen armeija kaipasi monipuolisesti koulutettuja upseereita, joten opiskelua haluttiin tukea.

Enckellin toimiessa Yleisesikunnan päällikkönä Yleisesikuntaan siirrettiin ja ulkomaille akkreditoitiin myös jääkäritaustaisia upseereita. Enckell näyttää myös henkilökohtaisesti työntäneen voimakkaasti uralla eteenpäin näitä upseereita, kuten esimerkiksi Erik Heinrichsiä, Erik Malmbergia, Ragnar Heikeliä ja Bertel Mårtensonia. Nuoria upseereita tuli useassa tapauksessa ulkoma- ja tilastotoimistoihin kasvamaan tiedustelu-upseerin tehtävään. Yleisesikunnan osasto 2:ssa oli käytettävissä 1920- ja 1930-luvulla upseereita, joilla oli tiedustelukokemusta ensimmäisestä maailmanso-

dasta, sisällissodasta ja Karjalan retkikunnista. Tämän vuoksi Yleisesikunnan sisäinen koulutus, jota osaltaan tiistai-iltojen luennot ja myöhemmin perjantaiset sotapelit edustivat, oli käytännön kokemukseen perustuvaa.

Yleisesikuntaupseerikoulutus järjestettiin aluksi lähettämällä upseereita opiskelemaan Ranskan sotakorkeakouluun. Samalla upseerit solmivat suhteita muihin koulussa opiskelleisiin upseereihin, joista osa oli ranskalaisia ja osa muualta tulleita. Näistä suhteista oli yleensä hyötyä myöhemmin. Usein ulkomailla opiskelleita kyvykkäitä upseereita käytettiin myöhemmin sotilasasiamiehinä samassa maassa. Kielen, yhteiskunnan ja paikallisen mentaliteetin tuntemuksen lisäksi heillä oli olemassa jo valmiiksi suhteita, mahdollisesti läheisiä ystävyys-suhteitakin. Näillä kontakteilla oli suuri merkitys tiedonhankinnan näkökulmasta. Myös muissa Euroopan maiden sotakouluissa opiskeli suomalaisia upseereita. Myös heitä käytettiin myöhemmin sotilasasiamiehinä.

Viitteitä pienimuotoisesta tiedustelukoulutuksesta on nähtävissä jo ennen vuotta 1928, mutta tuolloin tiedustelukoulutus käynnistettiin laajemmassa mittakaavassa. Tosin erityisen laajasta koulutuksesta ei tuolloinkaan voida puhua. Sotilasasiamiesten osallistumisesta tiedustelu-upseerikursseille ei ole säilynyt luetteloita 1920-luvun puolelta. On kuitenkin mahdollista, ja etenkin Moskovan sotilasasiamiesten osalta jopa todennäköistä, että he ovat saaneet ohjausta tiedusteluun liittyviin tehtäviinsä ennen asemamaahansa akkreditointiaan.

Tiedustelukurssien kouluttajat olivat Yleisesikunnan ulkoma- ja tilastotoimistojen pitkän linjan upseereita. Jos Moskovaan lähetetyille upseereille on annettu tiedustelukoulutusta, osasto 2:n tiedustelu-upseerit olivat todennäköisimmin koulutuksen järjestäjät. Jo Enckellin kaudella tiedostettiin Neuvostoliiton vastavakoilun valvonnan voima. Kouluttamatonta upseeria ei olisi kannattanut lähettää ohjaamaan Moskovan agenttiverkoston toimintaa. Hän olisi polttanut agenttiverkoston jäsenet varomattomilla toimillaan. Enckell oli syvästi perehtynyt tsaarin Venäjän sotilasasiamiesjärjestelmään ja toiminut itse sotilasasiamiehenä. Hän siis tunsi myös järjestelmän heikkoudet. Tästä syystä olisi erikoista, että hän olisi toistanut samat virheet koulutuksen järjestelyissä kuin hänen esimiehensä olivat aikanaan tehneet. Moskovaan akkreditoitujen upseereiden nimikirjaotteissa koulutus näkyy vasta aivan 1930-luvun loppupuolella. Tosin näyttää siltä, että Neuvostoliittoon lähtijöiden perehdytys oli ainakin osittain tilastotoimiston arkistoon tutustumista.

Perhetaustan merkitys oli suomalaisessa yhteiskunnassa suuri sotia edeltävänä aikana. Perhetausta määritteli yleensä mahdollisuuden opiskella. Yleensä 1920- ja 1930-luvun Suomessa vain keskiluokan ja yläluokan lapsilla oli mahdollista käydä enemmän koulua, kirjoittaa ylioppilaaksi ja opiskella yliopistossa. Soveltuvuus sotilasasiamiehen tehtäviin ei kuitenkaan ollut kiinni yliopistotutkinnosta, mutta se vaati laajaa sivistyspohjaa ja monipuolista kielten osaamista. Toisaalta myös upseerin muiden ominaisuuksien tuli soveltua tehtävään. Tässä auttoi myös perhetausta, sillä työhön kuului runsaasti edustamista. Varakkaan kulttuurikodin kasvatin oli helppo solahtaa diplomaattipiireihin; sellaisen perheen kasvatus oli jo antanut eväitä seurapiireissä toimimiseen ja yhteyksien luontiin. Perhetaustalla oli merkitystä myös taloudellisista syistä. Diplomaattipiirien tiedonhankinta klubeilla ja illallisilla ei ollut kustannettavissa Suomen armeijan upseerin tavallisin tuloin tai edes Yleisesikunnan maksamin edustusvaroin. Henkilökohtaiset varat auttoivat työssä tarvittavien edustusvaatteiden hankinnassa ja asumiskysymysten järjestelyssä.

Suomen sotilasasiamiesten yhteiskunnallinen tausta 1920- ja 1930-luvulla oli korkea. Tarkasteltaessa heidän perhe- ja koulutustaustaansa voidaan todeta, että heidän taustansa oli yhteiskunnan ylätasolta. Ensimmäinen perhetaustaltaan tavallinen sotilasasiamies oli majuri Erkki Puomi, joka akkreditoitiin Moskovaan vuonna 1928. Puomin isä oli työskennellyt puuseppämestarina. Hänen akkreditointinsa taustalla on todennäköisesti ollut kokemus tilastotoimiston tehtävistä sekä venäjän kielen taito. Moskovan-sotilasasiamiehen kohdalla lienee arvostettu osaavaa tiedustelijaa, ei niinkään seurapiireihin soveltuvaa miestä. Taustaltaan tavallinen upseeri solahi kieltämättä Moskovan seurapiireihin paremmin kuin ”entisiä ihmisiä” edustanut yläluokainen tsaarin upseeri.

Yhä useammilla sotilasasiamiehillä oli 1930-luvulla jääkäritausta sekä tavallinen perhetausta. Nämä taustat eivät tietenkään olleet toisiaan poissulkevia tekijöitä, sillä jääkäreiksi hakeutui nuoria miehiä kaikista yhteiskuntaluokista. Toisaalta tämä on nähtävissä jatkumona Enckellin käynnistämälle ja Walleniuksen jatkamalle nuorten kyvykkäiden upseereiden kokoamiselle Yleisesikunnan tehtäviin. Oeschin Yleisesikunnasta täytettiin apulaissotilasasiamiesten tehtäviä 1930-luvun lopulla nuoren polven upseereilla. Näillä upseereilla oli yliopisto-opintojen lisäksi myös tiedustelukoulutusta. Heitä käytettiin etenkin Moskovassa tiedustelu- ja kuriiritehtävissä.

Sotilasasiamiesten sosiaalisia taustoja tarkasteltaessa 1930-luvun taite voidaan nähdä eräänlaisena kapeana murroskohtana. Tässä kohtaa on nähtävissä yhtymäkohtia kansainvälisen sotilastiedustelun kehitykseen. Tiedustelusta tuli yhä enemmän koulutettujen ammattilaisten työtä, ja näin tapahtui myös sotilasasiamiesten tehtävissä.

6.3. Sotilasasiamiesten ohjeistuksen henki säilyy – tiedonhankinta ja raportointi kehittyi

Sotilasasiamiesten keskeinen tehtävä on koko ammattiryhmän olemassa olosta lähtien ollut tiedon hankkiminen ja välittäminen. Tässä lähtökohdasta luotiin myös Suomen sotilasasiamiesverkoston työskentelyohjeet. Ne pysyivät Enckellin ajasta lähtien pääpiirteissään samankaltaisina. Sotilasasiamiesverkostolle vuonna 1923 jae- tuissa työskentelyohjeissa määritettiin käytännön työskentelyohjeiden lisäksi ensimmäistä kertaa sotilasasiamiesten paikka osana diplomaattikuntaa.

Suomen itsenäistymisen jälkeen perustettu ulkomaanedustus haki muotoaan myös sotilasasiamiesten aseman ja työskentelyohjeiden näkökulmasta. Enckellin ohjeistus loi pohjan sotilasasiamiesten jokapäiväiselle työskentelylle ja tätä kautta vakiinnutti ammattiryhmän paikkaa osana Suomen lähetystöjen henkilöstöä. Jokaisen Yleisesikunnan päällikön aikana neuvoteltiin sotilasasiamiehen asemasta lähetystön hierarkiassa, mutta vain Walleniuksen aikana tästä ei päästy sopuun. Lopulta Oeschin kaudella neuvottelut paitsi vakiinnuttivat sotilasasiamiesten hierarkkisen aseman lähetystösihteerin jälkeen myös sitoivat heidät ulkoasiainministeriön kansliapalveluiden piiriin.

Tiedonhankinta Neuvostoliitosta korostui Yleisesikunnan päällikkö Walleniuksen ajan ohjeissa. Vuodesta 1926 alkaen koko sotilasasiamiesverkosto suunnattiin hankkimaan tietoa Neuvostoliitosta. Verkostosta tuli ikään kuin kaksinapainen järjestelmä. Tiedonhankinta keskitettiin yhteen valtioon kahdesta suunnasta, sisältä ja ulkoa.

Tänä aikana korostui syvempi turvallisuuspoliittinen perehtyminen valtioiden välisiin suhteisiin ja etenkin valtioiden suhde Neuvostoliittoon. Mahdollisesti tästä syystä sotilasasiamiehet saivat nähdä aiempaa laajemmin toistensa maakohtaisia perusohjeita. Tiedonhankintaa ohjattiin hienojakoisempaan suuntaan. Tämä oli mahdollista, sillä perustiedot Suomen kannalta keskeisten valtioiden armeijoista oli koottu jo Enckellin kaudella. Lisäksi osasto 2:n henkilökunnan osaaminen oli syventynyt, joten tietoa kyettiin vastaanottamaan ja muokkaamaan ammattitaitoisemmin. Työskentelyresurssit olivat kuitenkin edelleen hyvin kapeat. Tiedonhankinnan hienojakoisuus ulottui myös henkilöprofiloinnin tasolle. Tämä liittyi mahdollisesti myös laajentuneeseen tiedusteluyhteistyöhön, jolloin yhteistyötahoja arvioitiin luotettavuuden näkökulmasta.

Tiedonhankinta- ja arkistointijärjestelmää uudistettiin 1930-luvun alussa. Yleisesikunnan uusi arkistointijärjestelmä muotoutui maakohtaisten aineistojen ympärille. Arkistoon kuului myös maakohtainen kirjasto, johon sotilasasiamiehet lähettivät keskeisiä teoksia. Lisäksi koottiin detaljikortisto, johon koottiin yksityiskohtaista mahdollisesti nopeastikin päivittyvää tietoa. Sotilasasiamiehet olivat velvollisia päivittämään näitä tietoja ulkomaatoimiston toimistoupseerille, jonka vastuulla kortisto oli.

Keskeinen muutos arkistointijärjestelmän organisoinnissa oli tiedon luotettavuuden arviointi sekä raporttien viitteistäminen. Tiedonlähteen suojaaminen onnistui koodaten, mikäli lähde oli arkaluontoinen. Arkistojärjestelmän muutos muodostui tiedustelutyön strukturoinnin ja ohjaamisen kannalta merkittäväksi uudistukseksi. Ulkomaaosasto kykeni ohjaamaan tiedonhankintaa hienojakoisesti. Tämä vaikutti osaltaan sotilasasiamiesten toimintavapauksiin, ja työskentelystä tuli ohjatumpaa. Toisaalta vaikutus oli suuri myös sotilasasiamiesten tiedonkäsittelyyn ja raportointiin. Tiedusteluorganisaation näkökulmasta tämä näyttäytyi tiedonhankinnan ja muokkaamisen järkevöittämisinä.

Tiedonhankinnan lisäksi sotilasasiamiesten keskeisenä tehtävänä oli tiedon välittäminen eli raportointi. Sotilasasiamiesten raportointi muuttui järjestelmän mukana. Enckellin aikana sotilasasiamiehet raportoivat joka toinen kuukausi Yleisesikunnan päällikölle laajoin raportein. Ainakin järjestelmän alkuvaiheessa tahti oli sopiva, sillä Euroopassa tapahtui paljon lyhyessä ajassa. Puolan ja Baltian maiden väliset rajakiistat sekä taistelu bolševikkeja vastaan tuottivat runsaasti tietoa. Tilanteen vakiintuessa raportointiväliä voitiin pidentää.

Walleniuksen aikana sotilasasiamiehet laativat kolmen kuukauden välein, siis käytännössä neljä kertaa vuodessa laajat asemamaan asemaa ja armeijaa käsittelevät raporttinsa. Oeschin kauden alussa siirryttiin strukturoituun neljännesvuosiraportointiin, jonka painotuksia eli sen hetken tietotarpeita ohjasi ulkomaaosasto. Hyvissä ajoin ennen raportin määräaikaan jaettiin raportin painotukset, joiden mukaan raportti oli laadittava. Näin arkistojärjestelmään saatiin kootuksi järjestelmälliset tiedot.

Raportointiin vaikutettiin siis nimenomaan kohdentamalla sotilasasiamiehen raportointitehtävät halutunlaisiksi ja tiedustelun tietotarpeita vastaaviksi. Sotilasasiamiehiltä haluttiin yhä syvempää analyysia asemamaan tilanteesta. Raporttien tuli olla muodoltaan sellaisia, että tarvittaessa niitä voitiin jakaa tarvitseville viranomaistahoille sellaisinaan. Viimeistään tässä vaiheessa on nähtävissä viranomaisyhteistyön merkkejä. Ulkomaaosaston muokkaustyöhön käytettävissä ollut henkilöstö oli kuitenkin

hyvin rajallinen, joten sotilasasiamiesten omaa analyysia korostettiin 1930-luvun arkistointijärjestelmää koskevassa ohjeistuksessa. Raporttien viitteistäminen ja sotilasasiamiesten merkitsemät arviot tiedon luotettavuudesta auttoivat myös ulkomaosaston analyysityötä.

Tiedonhankinnan tehtäviä ohjattiin myös kiertokirjeillä, joita lähetettiin koko verkostolle tai vain osalle sitä. Myös yksittäisille sotilasasiamiehille lähetettiin erilliset tiedustelutehtävät tarvittaessa. Lisäksi sotilasasiamiehille luovutettiin vaihtomateriaalia Neuvostoliitosta. Tällä materiaalilla käytiin kauppaa muiden maiden sotilasasiamiesten kanssa, mutta aineistoa ei kuitenkaan saanut luovuttaa paperikopioina.

Sotilasasiamiesten ohjeistusta uudistettiin Oeschin aikana muokkaamalla vanhoja ohjeita. Walleniuksen ohjeista kumottiin pykälä, jotka eivät toimineet käytännön työskentelyssä. Käytännössä ne koskivat sotilasasiamiehen ja lähetystön päällikön välistä suhdetta sekä sen yksityiskohtaista määrittelyä. Oeschin aikana lopulta myönnettiin, että tämän suhteen onnistumisen määrittävät puhtaasti henkilökemiat. Toisaalta lähettilään tietämättömyys meneillään olevista tiedustelutehtävistä ja tiedonhankintakanavista on osaltaan voinut heikentää lähettilään ja sotilasasiamiehen välistä luottamusta.

Sotilasasiamiesten tehtävät asemamaan armeijan kehityksen ja harjoitusten seurannan suhteen eivät näytä juuri muuttuneen 1800-luvulta. Tehtäväkenttään tuli vain lisää elementtejä kunkin aikakauden teknisen kehityksen myötä. Aseteollisuuden seurannan rooli näyttää korostuneen vuosi vuodelta yhä vahvemmin ensimmäisen maailmansodan jälkeen. Sotilasasiamiesten tehtäväkohtaiset ohjeet keskittyivät 1930-luvulla yhä vahvemmin aseteknologian kehityksen seurantaan. Taustalla näkyy sotateollisuuden tuotannon seuranta laajassa mittakaavassa sekä sen kriisinkestävyuden arviointi. Tiedustelutiedon tarve Neuvostoliitosta näyttäytyy Suomen sotilasasiamiesten ohjeiden lähtökohtana. Walleniuksen aikana verkoston tiedonhankinta ohjattiin Neuvostoliitto-keskeiseksi, eli koko verkoston kautta hankittiin tietoa Neuvostoliitosta. Seuranta syvennettiin muun muassa aseteollisuuden kontaktien ja henkilöseurannan tasolla. 1920-luvun loppua ja 1930-luvun alkua leimasi erityisesti Saksan ja Neuvostoliiton yhteistyön kehittyminen. Neuvostoliiton seuranta koko verkoston mittakaavassa näyttää jatkuneen koko 1930-luvun ajan.

Kesällä 1939 Washingtoniin akkreditoitu sotilasasiamies sai koko verkoston toimintaa määrittävien ohjeiden lisäksi omat työskentelyohjeensa. Ne painottuivat suhteiden luomiseen ja erityisesti materiaalihankintoihin. Tässä on nähtävissä Enckellin luomien sotilasasiamiesten ohjeiden käytettävyys: ne olivat muokkausten jälkeen yhä käytössä koko sotilasasiamiesverkostolla. Todellisuudessa Walleniuksen aikana tehtyjä muutoksia palautettiin 1930-luvun alussa vastaamaan sisällöltään Enckellin ohjeita. Ohjeiden pitkäikäisyyden taustalla on ollut osaltaan laaja diplomatiankentän tuntemus sekä sotilasasiamiesten perustehtävien muuttumattomuus. Isossa mittakaavassa vain painotukset tarkentuivat.

6.4. Sotilasasiamiesverkoston muutokset – tasapainoilua rahanpuutteen ja uhkakuvan välissä

Suomen ensimmäiset sotilasasiamiehet akkreditoitiin Suomen kannalta keskeisiin valtioihin. Näistä valtioista vain Ranskassa oli sotilasasiamies koko tarkastelujakson ajan. Sotilasasiamiesverkostossa tapahtui siis ajoittain muutoksia. Nämä johtuivat pääosin rahasta ja yllättävistä terveyteen liittyvistä seikoista. Muutoksia tapahtui jo varsin pian ensimmäisten sotilasasiamiesten akkreditointien jälkeen: Varsovan sotilasasiamies kuoli vuonna 1921 kesken tehtävän, ja Moskovan sotilasasiamies ei kestänyt työskentelyolosuhteita. Molempiin paikkoihin oli äärimmäisen vaikeaa löytää seuraajaa. Yllättävien terveydellisten seikkojen lisäksi rahan puute vaikeutti sotilasasiamiestoimintaa. Se suitsi verkoston kehitystä ja pakotti ajoittain jopa supistamaan verkostoa.

Keskeisiä muutoksia verkoston kasvattamisen ja tiedonhankinnan kannalta oli ilmaisuusasiamiehen akkreditointi Pariisiin toukokuussa 1924. Suomen kannalta poliittisesti ja sotilaallisesti tärkeässä valtiossa Ranskassa oli muutaman vuoden ajan kaksoismiehitys. Sotilasasiamiehen ja ilmaisuusasiamiehen yhdistelmä on nähtävissä seuraavan kerran vasta 1930-luvulla Saksassa, jossa yhtä aikaa toimivat molemmat. 1930-luvun puolivälin jälkeen keskeisiin asemamaihin, kuten Venäjälle, Saksaan ja Ruotsiin, saatiin sotilasasiamiehille ainakin ajoittaista apua apulaissotilasasiamiehistä. Ranskan merkitys Suomelle tunnustettiin myös koko 1930-luvun ajan. Tästä syystä on hive- nen erikoista, että yleisesikuntaupseerikurssille lähetetty upseeri akkreditoitiin Pariisiin sotilasasiamieheksi ja ettei Pariisin sotilasasiamiehelle missään vaiheessa lähetetty apulaista.

Suomen sotilasasiamiesjärjestelmää keskeisimmissä asemamaissa kasvatettiin harkiten, sillä uusien virkojen perustaminen oli erittäin vaikeaa tiukassa taloustilanteessa. Käytännössä verkostoa kasvatettiin pääosin sivuakkreditointien ja epävirallisesti seurattavien maiden kautta. Kaikkiin kiinnostaviin valtioihin ei siis hankittu sivuakkreditointia, vaan sotilasasiamiesten tehtävissä käskettiin seurata kehitystä mahdollisuuksien mukaan. Tämä vaikutti virallisten käyntien määrään kyseisessä maassa, mikä vähensi matkakustannuksia, sillä pakollisia edustuskäyntejä ei tullut hoidettavaksi.

Tarkasteltaessa Suomen sotilasasiamiesverkostoa voidaan todeta, että verkostossa on nähtävissä kolme isoa muutosta aikavälillä 1918–1939. Muutosten taustalla oli pääosin raha, mutta myös muutokset kansainvälisessä tilanteessa ja teknisen kehityksen seurannan tarpeet. Ensimmäisen kerran verkostoa muokattiin vuonna 1926 taloudellisen realismin pakottamana. Tuolloin jouduttiin tekemään kaksi suurta kompromissia: lykkäämään lähes varmaa Berliinin sotilasasiamiehen akkreditointia ja järjestämään Varsovan sotilasasiamiehen sivuakkreditointi Tallinnaan ja Riikaan. Jo päätöstä tehtäessä tiedettiin, ettei sotilasasiamiehen toiminnasta Baltiassa muodostuisi tuloksellista. Baltiassa asioiden hoitamiseksi tarvittiin henkilökohtaista otetta, eikä Varsovaan sijoitettu sotilasasiamies pystynyt toimimaan läheisessä yhteydessä pitkien välimatkojen vuoksi. Käytännössä ulkomaatoimiston päällikkö hoiti aluksi oman toimensa ohessa yhteydet Tallinnaan ja Riikaan, ja myöhemmin tehtävä vakiintui toimistoupseerin hoidettavaksi. Varsovan sotilasasiamies oli kuitenkin virallisesti sivuakkreditoitu Tallinnaan ja Riikaan.

Vuoden 1926 muutoksessa lakkautettiin Pariisin-ilmailuasiamiehen virka ja akkreditoitiin sotilasasiamies Lontooseen. Tällä verkoston muokkaamisella saatiin viimein Varsovaan ja Lontooseen sotilasasiamiehet. Hollannin armeijan teknisen valmiuden kiinnostavuus nosti maan Lontoon sotilasasiamiehen sivuakkreditoinniksi. Vuoden 1926 verkoston muokkaamisessa tehtiin useinta kompromisseja, mutta myös uusia maita saatiin viimein nostetuksi esiin. Muutoksessa voidaan nähdä sotilasasiamiesverkoston hillittyä laajentumista, sillä myös Moskovaan saatiin viimein pysyvä sotilasasiamies. Vuoden 1926 muutos oli osoitus yllättävän ketterästä järjestelmästä. Muutoksen suurin yksittäinen tappio oli Berliinin-akkreditoinnin lykkääntyminen.

Toinen suurempi muutos tehtiin kesällä 1930. Tuolloin korjattiin neljä vuotta aiemmin tietoisesti tehdyt virheet. Tämä muutos toteutettiin samalla kun Varsovan sotilasasiamies, eversti Helsingius jäi eläkkeelle. Varsovan sotilasasiamies vapautettiin Tallinnan ja Riian sivuakkreditoinneista. Yleisesikunnan ulkomaatoimiston toimistoupseeri akkreditoitiin oman toimen ohella Viroon ja Latviaan. Myöhemmin 1930-luvulla myös Liettua siirtyi Berliinin sotilasasiamieheltä samalle ulkomaatoimiston upseerille. Varsovan sotilasasiamiehen sivuakkreditoinneiksi muuttuivat nyt Tšekkoslovakia ja Romania. Taustalla oli tarve seurata Itä-Euroopan tilannetta ja selvittää maiden asetuotannon kykyä. Romaniassa korostui myös tiedonsaanti Neuvostoliitosta. Itä-Euroopan poliittisen tilanteen seuraaminen painottui sitä enemmän, mitä pidemmälle 1930-luku eteni ja tilanne kiristyi.

Taloudellinen tilanne pakotti 1930-luvun alussa jättämään täyttämättä sotilasasiamiehen paikkoja Berliinissä ja Lontoossa. Tällä oli luonnollisesti suora vaikutus suhteisiin ja tiedonhankintaan. Lisäksi asemamaassa koettiin viran täyttämättä jättäminen usein mielenilmauksena, joten poliittisten suhteidenkaan kannalta se ei ollut ihanteellisin ratkaisu.

Lontoon sotilasasiamiehen paikka muuttui kaikessa hiljaisuudessa laivastoasiamiehen paikaksi vuodesta 1933 eteenpäin. Ilmeisesti tähän vaikutti Suomen laivasto-ohjelma ja Britannian kansainvälinen asema merimahtina. Italian merkitys nousi niin ilmailun kuin laivastonkin näkökulmasta 1920-luvun loppupuolelta lähtien. Maahan pyrittiin saamaan pitkin 1930-lukua pysyvä sivuakkreditointi, mutta tässä näyttää olleen katkoksia. Italian nostaminen asemamaaksi oli taloudellisesti mahdotonta.

Espanjan sisällissota ja etenkin Neuvostoliiton sekaantuminen siihen lisäsi painetta akkreditoida sotilasasiamies Espanjaan. Lopulta tämä onnistui sivuakkreditointina Pariisista kesällä 1939. Samana kesänä akkreditoitiin sotilasasiamies myös Washingtoniin luomaan suhteita paikallisiin teollisuuspiireihin ja hankkimaan aseita Suomeen. Tämän akkreditoinnin taustalla olivat taistelu aikaa vastaan ja Mannerheimin henkilökohtaiset ponnistelut yhdessä Yleisesikunnan päällikkö Oeschin kanssa. Taustalla vaikutti nouseva sodan uhka, jota käytettiin myös perusteluna sotilasasiamiehen saamiseksi Washingtoniin.

Keskeistä on se, että Yleisesikunta sai akkreditoiduksi sotilasasiamiehet Suomen kannalta keskeisiin valtioihin 1920-luvun loppupuolella. Kesän 1930 muutoksessa tilannetta parannettiin verkoston muutoksilla ja sivuakkreditointien lisäämisellä. Kansainvälinen tilanne muutti maiden painoarvoa, jolloin myös Espanja ja Yhdysvallat piti saada järjestetyksi. Sotilasasiamiesjärjestelmässä on nähtävissä maakohtaisen roolin eriytymistä. Tämä ei näy ainoastaan ilmailuasiamiehen tai laivastoasiamie-

hen tehtävissä, vaan myös käytännön tehtävien luonteessa, kuten maakohtaisissa teknisissä painotuksissa.

Suomen sotilasasiamiesverkostoa näyttää kasvatetun massiivisesti vasta uhan edessä. Verkoston kasvun taustalla on myös taloudellisen tilanteen helpottuminen. Kansainvälisen tilanteen asteittainen huononeminen 1930-luvun lopussa ja Neuvostoliiton kasvava uhka pakottivat lopulta kasvattamaan verkostoa. Tämä tehtiin nimenomaan sivuakkreditoinneilla, jotka olivat edullisempia ja ketterämpiä toteuttaa kuin varsinaiset akkreditoinnit. Poikkeuksena olivat Washingtonin sotilasasiamiehen akkreditointi ja siihen liittyneet erikoistehtävät. Suomen sotilasasiamiesjärjestelmää vuosina 1918–1939 voidaan luonnehtia aikakautensa luomukseksi, jonka kehitykseen vaikuttivat pääasiallisesti uhkakuva ja raha.

6.5. Yleisesikunnan päälliköiden rooli sotilasasiamiesjärjestelmän kehittämisessä

Yleisesikunnan päälliköiden rooli sotilasasiamiesten työskentelyn johtamisessa vaihteli järjestelmän kehittyessä. Sotilasasiamiehet olivat Yleisesikunnan päällikön suorassa alaisuudessa järjestelmän alusta aina vuoteen 1937 saakka. Sotilasasiamiesjärjestelmän käynnistäminen kuormitti Enckelliä, sillä hän joutui henkilökohtaisesti ohjaamaan sotilasasiamiestensä työskentelyä. Tämä tapahtui henkilökohtaisen kirjeenvaihdon kautta. Haasteena oli tuolloin myös tiedustelun toimialalla kokematon henkilökunta. Enckell keskitti kaiken Yleisesikunnasta lähtevän tiedon kulkemaan aluksi oman pöytänsä kautta. Sotilasasiamiehet raportoivat suoraan Yleisesikunnan päällikölle, joka kommentoi näkemyksiään ja käskyjä marginaaleihin.

Enckellin aikana käytännön työskentely haki uomaansa. Osasto 2:n henkilökunnasta nousi vastuunkantajiksi jääkäritaustaisia kapteeneita, joista myöhemmin tuli tiedusteluorganisaation keskeisiä kehittäjiä. Heille Enckell näyttää antaneen vastuuta jo varsin varhaisessa vaiheessa. Samat upseerit työskentelivät toimialan tehtävissä Walleniuksen ja osin Oeschin aikanakin. Tosin sotilastiedustelun kehitystyössä keskeisissä tehtävissä työskennelleet upseerit näyttävät kuolleen suhteellisen nuorina sairauden tai onnettomuuden seurauksena tai itsemurhan kautta.

Walleniuksen aikana Yleisesikunnan tiedonhankinta ohjattiin yhä vahvemmin Neuvostoliittoon, ja koko Suomen sotilasasiamiesverkosto ohjattiin hankkimaan tiedustelutietoa Neuvostoliitosta. Samaan aikaan osasto 2:n päällikön rooli kasvoi myös organisaation komentosuhteiden näkökulmasta, sillä sotilasasiamiehet ohjattiin vuoden 1926 ohjeissa myös hänen käskyvaltansa alaisiksi. Tämä kuvastaa toisaalta tiedusteluorganisaation kehitystä ja toisaalta Yleisesikunnan päällikön tehtävän muotoutumista erilaisen johtajan rooliin. Osaston 2:n johdossa oli vuodesta 1927 eteenpäin jääkärieverstiluutnantti Ilmari Relander, jonka ammattitaidon Wallenius varaukselta tunnusti. Yleisesikunnan organisaation ja työskentelyn vakiintuminen mahdollisti erilaisen johtamisen, mutta myös kehitystyön luonne muuttui. Walleniuksella oli mahdollisuus entistä laajempaan henkilökohtaisten suhteiden luontiin, ja tätä kautta tiedusteluyhteistyön kehittämiseen esimerkiksi Ruotsin kanssa.

Osasto 2:n päällikön rooli kasvoi 1920-luvun lopulla tiedustelun kokonaiskuvan johtamisessa. Siitä ja toimistopäälliköiden roolien kasvusta huolimatta sotilasasiamiehet raportoivat kuitenkin edelleen suoraan Yleisesikunnan päällikölle. Tosin osa sotilasasiamiesten kirjelmistä meni suoraan osasto 2:n päällikölle tai ulkomaatoimiston päällikölle. Moskovan-sotilasasiamies raportoi myös Yleisesikunnan päällikölle, mutta muuten hoiti käytännön työskentelyn tilastotoimiston päällikön kanssa. Osasto 2:n päällikölle menneet kirjelmät olivat yleensä vastauksia kysymyksiin tai aloitteita. Toimistopäälliköiden rooli korostui käytännön työskentelyn ohjaajina alun haasteiden jälkeen. Sotilasasiamiehille tuli myös tehtäviä Yleisesikunnan ulkopuolelta ulkomaosaston tai Yleisesikunnan päällikön kautta. Toimintamalli oli vakiintunut tähän muotoon jo Enckellin aikana.

Oeschin aloitettua Yleisesikunnan päällikkönä aineistoarkistojärjestelmän kehittäminen ja sotilasasiamiesten tiedonhankinnan strukturointi oli suuri voimanponnistus osasto 2:lta. Sen tarkoitus oli kuitenkin helpottaa ja sujuvoittaa työskentelyä tulevaisuudessa ja vähentää massiiviseksi paisunutta kirjeenvaihtoa. Myös tietojen tarkentamiseen liittyvää sotilasasiamiesten tehtävää haluttiin keventää: kerralla raportoidut tiedot lähdeviitteineen ja mahdollisuuksien mukaan keskeisine teoksineen vähensivät jälkikäteen sotilasasiamiehille lähetettyjä tiedusteluja.

Suurin muutos sotilasasiamiesten asemassa tapahtui vuonna 1937, jolloin sotilasasiamiehet siirrettiin Yleisesikunnan päällikön alaisuudesta osasto 2:n päällikön suoriin johdettaviin. Käytännössä vastuu sotilasasiamiestoiminnan johtamisesta oli jakautunut Yleisesikunnan päälliköltä osasto 2:n päällikölle ja toimistopäälliköille pikkuhiljaa. 1930-luvun lopussa tilastotoimiston päällikkö suunnitteli ja valvoi Moskovan sotilasasiamiehen toimintaa. Ulkomaatoimiston päällikkö hoiti muun Suomen sotilasasiamiesverkoston sekä Helsinkiin akkreditoitujen ulkomaisten sotilasasiamiesten kanssa yhteydenpidon. Vastuu tiedustelun kokonaiskuvasta oli luonnollisesti osasto 2:n päälliköllä. Se oli looginen kehitysaskel tiedustelujärjestelmän johdon keskittämiseksi ulkomaosaston päällikölle. Voidaan todeta, ettei vuoden 1937 muutos juurikaan muuttanut sotilastiedustelun jo vakiintuneita toimintatapoja.

Muutoksesta huolimatta sotilasasiamiehet osoittivat edelleen raporttinsa Yleisesikunnan päällikölle kuten ennenkin. Ilmeisesti tämän johdosta Oesch näyttää lukeeneen ja kommentoineen raportteja kuten ennen uudistustakin. Kaikki Yleisesikunnan päälliköt lukivat sotilasasiamiesten tuottamia raportteja aina ensimmäisistä sotilasasiamiehistä lähtien. Enckell ja Oesch kommentoivat varsin kriittisestikin, ajoittain jopa kitkerästi, sotilasasiamiehen näkemyksiä sivumarginaaleihin. Wallenius päätyi useimmiten kuittaamaan vain raportin luetuksi.

Yleisesikunnan päälliköiden rooli sotilasasiamiesjärjestelmää kehittävinä johtajina on vaihteleva. Tiedusteluorganisaation kehittyminen näyttäytyy tässä muutoksessa keskeisenä tekijänä. Käytännössä kuitenkin Yleisesikunnan päälliköt näyttävät vaikuttaneen vahvasti sotilasasiamiesten toimintaan koko aikarajauksen ajan. He vaikuttivat järjestelmän kehitykseen sotilasasiamiesten valinnan kautta ja osallistumalla osaltaan raportoinnin ohjaamiseen.

Jokaisen Yleisesikunnan päällikön aikana sotilasasiamiesten työskentelyä ohjattiin ohjeistuksen välityksellä. Oeschin kaudella nämä ohjeet painottuivat Walleniuksen ohjeiden päivittämiseen sekä työskentelyn ohjaamiseen kiertokirjeiden kautta. Walleniuksen ja Oeschin kausilta on vaikea hahmottaa, kuka sotilasasiamiesten ohjeet on

todellisuudessa laatinut. Enckellin rooli ensimmäisten sotilasasiamiesten ohjeiden laatimisessa on hyvin selvä. Hänen laatimansa ohjeet toimivat myös pohjana Walleniuksen ja Oeschin ajan ohjeille. 1920-luvun puolivälissä ja 1930-luvulla ulkomaanosaston henkilökunta oli jo kokenutta, joten ohjeiden muokkaaminen ja kehitystyö on hoidettu todennäköisesti ainakin osittain normaalina virkatehtävänä. Toisaalta sekä Walleniuksella että Oeschillä oli Yleisesikunnan päällikköinä näkemyksiä sotilasasiamiesten toiminnasta, ja he seurasivat säännöllisesti verkoston toimintaa.

Walleniuksen aikana verkoston ohjeistus näyttää muuttuneen Neuvostoliitto-keskeiseksi puolustusrevisionin mietinnön mukaisesti. Oeschin aikana puolestaan on kiistattomasti osoitettavissa hänen ja Mannerheimin yhteistyö Washingtonin sotilasasiamiehen akkreditoimisessa. Oeschin aikana sotilasasiamiesten ohjeet, työskentely ja arkistointijärjestelmä hiottiin toimivaksi kokonaisuudeksi. Lisäksi kehitettiin olemassa olevaa tiedustelujärjestelmää entistä ammattimaisempaan suuntaan. Tiedon arkistointiin ja lähteisiin sekä lähdesuojaan alettiin kiinnittää yhä enemmän huomiota. 1930-luvulla Suomen sotilasasiamiesverkosto oli pieni verrattuna eurooppalaisten valtioiden verkostoihin, mutta tiedonhankinnan näkökulmasta sillä katettiin Suomen kannalta keskeiset valtiot.

Yleisesikunnan päälliköt olivat myös persoonina ja johtajina erilaisia. He toivat sotilasasiamiesjärjestelmän toimintaan piirteitä omasta ajatusmaailmastaan. Heidän alaisuudessaan Suomen sotilasasiamiesjärjestelmää kehitettiin vähäisistä resursseista huolimatta toimivaksi järjestelmäksi. Sen tuloksena Suomen sotilasasiamiesverkosto kykeni hankkimaan tietoa päätöksenteon tueksi Euroopan kriisiytyessä ja kehityksen vyöryessä kohti sotaa.

LIITTEET

Liite 1: Suomen sotilasasiamiehet 1918–1939

Belgia – Bryssel (Pariisi)

Martola, Armas-Eino, eversti 15.6.1928–31.8.1931¹⁰⁰²

Karikoski, Väinö, everstiluutnantti 5.9.1931–20.9.1934¹⁰⁰³

Karhu, Ilmari, eversti 27.11.1934–31.5.1938¹⁰⁰⁴

Britannia – Lontoo

Mårtenson, Bertel, majuri 7.5.1924–18.6.1925¹⁰⁰⁵ (Pariisista)

Tötterman, Nicolai, eversti 18.6.1925–31.8.1928¹⁰⁰⁶ (Pariisista)

Taucher, Gustaf, everstiluutnantti 23.9.1926–30.9.1929¹⁰⁰⁷

Aejmelaeus-Äimä, Carl, eversti 24.9.1929–30.11.1931¹⁰⁰⁸

Kopio, Lauri, komentajakapteeni 7.3.1933–12.11.1935¹⁰⁰⁹

Gröndahl, Holger, komentajakapteeni 12.11.1935–20.7.1936¹⁰¹⁰

Kopio, Lauri, komentajakapteeni 20.7.1936–31.8.1936¹⁰¹¹

Gröndahl, Holger, komentajakapteeni 1.9.1936–6.12.1941¹⁰¹²

Espanja – Madrid (Pariisi)

Hiisi, Lauri, everstiluutnantti 1.6.1939–1.10.1942¹⁰¹³

Alankomaat – Haag (Lontoo)

Taucher, Gustaf, everstiluutnantti 23.9.1926–30.9.1929¹⁰¹⁴

Aejmelaeus-Äimä, Carl, everstiluutnantti 30.9.1930–30.11.1931¹⁰¹⁵

Kopio, Lauri, komentajakapteeni 7.3.1933–12.11.1935¹⁰¹⁶

Gröndahl, Holger, komentajakapteeni 12.11.1935–20.7.1936¹⁰¹⁷

Kopio, Lauri, komentajakapteeni 20.7.1936–31.8.1936¹⁰¹⁸

Gröndahl, Holger, komentajakapteeni 1.9.1936–1940¹⁰¹⁹

¹⁰⁰² Nimikirjanote 32981, Martola, Armas-Eino. KA.

¹⁰⁰³ Yleisesikunnan komennusluettelo N:o 9/31, Esikuntakäsky N:o 10 19.9.1931. SARk 1399/10. KA. Elfvingren (2000), s. 196.

¹⁰⁰⁴ Nimikirjanote 21352, Karhu, Ilmari. KA.

¹⁰⁰⁵ Nimikirjanote 23795, Mårtenson, Bertel. KA.

¹⁰⁰⁶ Nimikirjanote 2662, Tötterman, Nicolai. Esikuntakäsky N:o 30/25 20.6.1925. KA. Töttermanin tarkkaa tehtävään määräyspäivää ei löydy, mutta päivämäärällä 18.6.1925 hän näyttää matkustaneen ensimmäistä kertaa Lontooseen.

¹⁰⁰⁷ Elfvingren (2000), s. 196.

¹⁰⁰⁸ Nimikirjanote 2210, Aejmelaeus-Äimä, Carl. KA.

¹⁰⁰⁹ Nimikirjanote 3401, Kopio, Lauri. KA. Elfvingren (2000), s. 196.

¹⁰¹⁰ Elfvingren (2000), s. 196.

¹⁰¹¹ Sama.

¹⁰¹² Sama.

¹⁰¹³ Nimikirjanote 4636, Hiisi, Lauri. KA.

¹⁰¹⁴ Elfvingren (2000), s. 196.

¹⁰¹⁵ Nimikirjanote 2210, Aejmelaeus-Äimä, Carl. KA.

¹⁰¹⁶ Nimikirjanote 3401, Kopio, Lauri. KA. Elfvingren (2000), s. 196.

¹⁰¹⁷ Elfvingren (2000), s. 196.

¹⁰¹⁸ Sama.

Italia – Rooma (Berliini)

Snellman, Aarne, everstiluutnantti 7.12.1934–4.12.1937¹⁰²⁰

Sundman, Alonzo, everstiluutnantti 6.12.1937–1940¹⁰²¹

Latvia – Riika

Helsingius, Birger, eversti 24.2.1920–30.8.1926¹⁰²² Asemapaikka siirtynyt Varsovaan 1926.

Relander, Ilmari, everstiluutnantti (oto.) 14.6.1930–29.8.1931¹⁰²³ (Helsingistä)

Ingelius, Ragnar, majuri (oto.) 7.10.1931–15.7.1939¹⁰²⁴ (Helsingistä)

Hallakorpi, Erkki, majuri (oto.) 15.7.1939¹⁰²⁵ (Helsingistä)

Liettua – Kaunas

Lilius, Runar, everstiluutnantti 10.9.1930–30.6.1932¹⁰²⁶ (Berliinistä)

Ingelius, Ragnar, majuri (oto.) 7.11.1934–15.7.1939¹⁰²⁷ (Helsingistä)

Hallakorpi, Erkki, majuri (oto.) 15.7.1939¹⁰²⁸ (Helsingistä)

Norja – Oslo (Tukholma)

Rothe, Carl, kapteeni 10.12.1923–3/1927¹⁰²⁹

Rosenbröijer, Bertel, kapteeni 15.3.1927–15.7.1927¹⁰³⁰

Rothe, Carl, majuri 9.7.1927–14.9.1929¹⁰³¹

Rosenbröijer, Bertel, kapteeni 1.9.1929–15.9.1933¹⁰³²

Ehrnrooth, Lars, majuri 17.11.1933–4.10.1937¹⁰³³

Palojärvi, Väinö, eversti 4.10.1937–1941¹⁰³⁴

¹⁰¹⁹ Elfvengren (2000), s. 196.

¹⁰²⁰ Nimikirjanote 28693, Snellman, Aarne. KA.

¹⁰²¹ Nimikirjanote 20959, Sundman, Alonzo. KA.

¹⁰²² Nimikirjanote 3590, Helsingius, Birger. KA. Riika sivuakkreditointi vuodesta 1926.

¹⁰²³ Nimikirjanote numeroimaton, Relander, Ilmari. Jääkärien elämäkerraston aineistot, Relander Ilmari, 1811. KA.

¹⁰²⁴ Nimikirjanote 19570, Ingelius, Ragnar. KA. Elfvengren (2000), s. 195.

¹⁰²⁵ Elfvengren (2000), s. 196.

¹⁰²⁶ Nimikirjanote 23636, Lilius, Runar. KA.

¹⁰²⁷ Nimikirjanote 19570, Ingelius, Ragnar. KA. Elfvengren (2000), s. 195.

¹⁰²⁸ Elfvengren (2000), 196.

¹⁰²⁹ Nimikirjanote 28142, Rothe, Carl. KA. 12.2.–9.7.1927 komennettuna joukko-osastopalvelukseen Polku-pyöräpataljoona 1:ssä komppanianpäällikkönä

¹⁰³⁰ Nimikirjanote 28129, Rosenbröijer, Bertel. KA.

¹⁰³¹ Nimikirjanote 28142, Rothe, Carl. KA. Elfvengren (2000), s. 197.

¹⁰³² Nimikirjanote 28129, Rosenbröijer, Bertel. KA.

¹⁰³³ Elfvengren (2000), s.197.

¹⁰³⁴ Nimikirjanote 23818, Palojärvi, Väinö. KA.

Puola – Varsova

Ahrenberg, Carl Gaston, eversti 26.5.1920–3.5.1921¹⁰³⁵

Ernst, Conrad, everstiluutnantti 2.8.1923–30.8.1926¹⁰³⁶

Helsingius, Birger, eversti 30.8.1926–30.5.1930¹⁰³⁷

Svensson, Antero, everstiluutnantti 30.5.1930–30.6.1933¹⁰³⁸

Slöör, Åke, majuri 1.7.1933–1.7.1937¹⁰³⁹

von Essen, Hans Olof, majuri 29.7.1937¹⁰⁴⁰–1.9.1939¹⁰⁴¹ (siirtyi Romaniaan)

Ranska – Pariisi

Procopé, Nils, eversti 22.11.1919–18.9.1923¹⁰⁴²

Tötterman, Nicolai, eversti 8.1.1924–31.8.1928¹⁰⁴³

Martola, Armas-Eino, eversti 31.8.1928–5.9.1931¹⁰⁴⁴

Karikoski, Väinö, everstiluutnantti 5.9.1931–20.9.1934¹⁰⁴⁵

Karhu, Ilmari, everstiluutnantti 20.9.1934–1.6.1938¹⁰⁴⁶

Hiisi, Lauri, everstiluutnantti 25.5.1938–1.10.1942¹⁰⁴⁷

Pariisin-ilmailuasiamies

Mårtensson, Bertel, majuri 7.5.1924–21.1.1927¹⁰⁴⁸

Romania – Bukarest (Varsova)

Svensson, Antero, everstiluutnantti 18.10.1930–30.6.1933¹⁰⁴⁹

Slöör, Åke, majuri 1.7.1933–1.7.1937¹⁰⁵⁰

von Essen, Hans Olof, majuri 1.7.1937–5.12.1939¹⁰⁵¹

Ruotsi – Tukholma

Donner, Kai, reservin kapteeni maaliskuu–huhtikuu 1918¹⁰⁵²

Hjelmman, Sixtus, majuri maaliskuu 1918¹⁰⁵³

Fabritius, Almar, reservin kapteeni lokakuu/joulukuu 1918¹⁰⁵⁴

¹⁰³⁵ Nimikirjanote 16, Ahrenberg, Carl Gaston. Yleisesikunnan päällikön kirjelmä Sotaväen päällikölle 2381/22 VII sal. 29.12.1922. R 90/32. KA.

¹⁰³⁶ Yleisesikunnan päällikön kirjelmä Sotaväen päällikölle 2381/22 VII sal. 29.12.1922. R 90/32. KA. Elfvingren (2000), s. 197.

¹⁰³⁷ Nimikirjanote 3590, Helsingius, Birger. KA.

¹⁰³⁸ Nimikirjanote 16770, Svensson, Antero. KA.

¹⁰³⁹ Nimikirjanote 50396, Slöör, Åke. Puolustusministeriö N:o 2240 3.4.1937 koskien Slöörin siirtoa. KA.

¹⁰⁴⁰ Elfvingren (2000), s. 197.

¹⁰⁴¹ Salas (1973), s. 35–36.

¹⁰⁴² Elfvingren (1997), s. 269.

¹⁰⁴³ Nimikirjanote 2662, Tötterman, Nicolai. KA.

¹⁰⁴⁴ Nimikirjanote 32981, Martola, Armas-Eino. KA. Elfvingren (2000), s. 196.

¹⁰⁴⁵ Elfvingren (2000), s. 196.

¹⁰⁴⁶ Nimikirjanote 21352, Karhu, Ilmari. KA.

¹⁰⁴⁷ Nimikirjanote 4636, Hiisi, Lauri. KA.

¹⁰⁴⁸ Nimikirjanote 23795, Mårtensson, Bertel. KA.

¹⁰⁴⁹ Nimikirjanote 16770, Svensson, Antero. KA.

¹⁰⁵⁰ Nimikirjanote 50396, Slöör, Åke. Puolustusministeriö N:o 2240 3.4.1937 koskien Slöörin siirtoa. KA.

¹⁰⁵¹ Salas (1973), s. 35–36. 25.10.1939–5.12.1939 Varsovan sotilasasiamies toimi Bukarestistä.

¹⁰⁵² Nimikirjanote 1502, Donner, Kai. KA.

¹⁰⁵³ Castrén (1999), s. 17.

Rothe, Carl, kapteeni 10.12.1923–14.9.1929¹⁰⁵⁵
Rosenbröijer, Bertel, kapteeni 15.3.1927–15.7.1927¹⁰⁵⁶
Rothe, Carl, majuri 9.7.1927–14.9.1929¹⁰⁵⁷
Rosenbröijer, Bertel, kapteeni 1.9.1929–15.9.1933¹⁰⁵⁸
Ehrnrooth, Lars, majuri 17.11.1933–4.10.1937¹⁰⁵⁹
Palojärvi, Väinö, eversti 4.10.1937–1941¹⁰⁶⁰

Apulaissotilasasiamiehet – Tukholma

Wikman, Leo, kapteeni 1/1938–4/1938¹⁰⁶¹
Nordlund, Bertil, kapteeni 1939–1/1940¹⁰⁶²

Saksa – Berliini

Gripenberg, Mauritz, majuri kevät 1918¹⁰⁶³
Favre, Viktor, everstiluutnantti 10.5.1918–7/1918¹⁰⁶⁴
Lilius, Runar, everstiluutnantti 30.11.1927–30.6.1932¹⁰⁶⁵
Paasonen, Aladár, everstiluutnantti 30.8.1933–31.12.1933¹⁰⁶⁶
Snellman, Aarne, everstiluutnantti 13.6.1934–4.12.1937¹⁰⁶⁷
Sundman, Alonzo, everstiluutnantti 6.12.1937–1940¹⁰⁶⁸

Apulaissotilasasiamies – Berliini

Glantz, Torsten, kapteeni 23.1.1939¹⁰⁶⁹

Tanska – Kööpenhamina (Tukholma)

Rothe, Carl, kapteeni 10.12.1923–3/1927¹⁰⁷⁰
Rosenbröijer, Bertel, kapteeni 15.3.1927–15.7.1927¹⁰⁷¹
Rothe, Carl, majuri 9.7.1927–14.9.1929¹⁰⁷²
Rosenbröijer, Bertel, majuri 1.9.1929–15.9.1933¹⁰⁷³

¹⁰⁵⁴ Castrén (1999), s. 15.

¹⁰⁵⁵ Nimikirjanote 28142, Rothe, Carl. 12.2.–9.7.1927 komennettuna joukko-osastopalvelukseen Polkupyörätaljoona 1:ssä komppanianpäällikkönä. KA.

¹⁰⁵⁶ Nimikirjanote 28129, Rosenbröijer, Bertel. KA.

¹⁰⁵⁷ Nimikirjanote 28142, Rothe, Carl. KA. Elfvengren (2000), s. 197.

¹⁰⁵⁸ Nimikirjanote 28129, Rosenbröijer, Bertel. KA.

¹⁰⁵⁹ Elfvengren (2000), s. 197.

¹⁰⁶⁰ Nimikirjanote 23818, Palojärvi, Väinö. KA.

¹⁰⁶¹ Eversti Palojärven henkilökohtainen kirje Yleisesikunnan päällikkö Oeschille 25.9.1938. Perus 4791/2. Nimikirjanote 32981, Wikman Leo. KA.

¹⁰⁶² Nimikirjanote 18530, Nordlund, Bertil. KA.

¹⁰⁶³ Nimikirjanote 608, Gripenberg, Mauritz. KA. Castrén (1999), s. 16.

¹⁰⁶⁴ Nimikirjanote 25863, Favre, Viktor. KA. Castrén (1999), s. 15.

¹⁰⁶⁵ Nimikirjanote 23636, Lilius, Runar. KA.

¹⁰⁶⁶ Nimikirjanote 50335, Paasonen, Aladár. KA.

¹⁰⁶⁷ Nimikirjanote 16893, Snellman, Aarne. KA.

¹⁰⁶⁸ Nimikirjanote 20959, Sundman, Alonzo. KA.

¹⁰⁶⁹ Nimikirjanote 16070, Glantz, Torsten. KA.

¹⁰⁷⁰ Nimikirjanote 28142, Rothe, Carl. 12.2.–9.7.1927 komennettuna joukko-osastopalvelukseen Polkupyörätaljoona 1:ssä komppanianpäällikkönä. KA.

¹⁰⁷¹ Nimikirjanote 28129, Rosenbröijer, Bertel. KA.

¹⁰⁷² Nimikirjanote 28142, Rothe, Carl. KA. Elfvengren (2000), s. 197.

¹⁰⁷³ Nimikirjanote 28129, Rosenbröijer, Bertel. KA.

Ehrnrooth, Lars, majuri 17.11.1933–4.10.1937¹⁰⁷⁴

Palojärvi, Väinö, eversti 4.10.1937–1941¹⁰⁷⁵

Tšekkoslovakia – Praha (Varsova)

Svensson, Antero, everstiluutnantti 30.5.1930–30.6.1933¹⁰⁷⁶

Slöör, Åke, majuri 1.7.1933–1.7.1937¹⁰⁷⁷

von Essen, Hans Olof, majuri 29.7.1937¹⁰⁷⁸–1.9.1939¹⁰⁷⁹ (siirtyi Romaniaan)

Unkari – Budapest (Berliini)

Snellman, Aarne, everstiluutnantti 7.12.1934–4.12.1937¹⁰⁸⁰

Sundman, Alonzo, everstiluutnantti 6.12.1937–1940¹⁰⁸¹

Neuvostoliitto – Moskova

Wesander, Oscar, eversti 1.6.1921–loppuvuosi 1922¹⁰⁸²

Aejmelaeus-Äimä, Carl, eversti 26.3.1926–16.9.1928¹⁰⁸³ Karkotettiin jo 1927.

Ropponen, Matti, kapteeni 16.7.1927–18.9.1927¹⁰⁸⁴

Kärkkäinen, Arvo, kapteeni 29.9.1927–3.11.1927¹⁰⁸⁵

Puomi, Erkki, majuri 11.12.1928–15.9.1931¹⁰⁸⁶

Paasonen, Aladár, everstiluutnantti 15.9.1931–9.8.1933¹⁰⁸⁷

Häkli, William, everstiluutnantti 9.8.1933–17.2.1935¹⁰⁸⁸

Wahren, Carl-Gustav, majuri 17.2.1935–29.9.1938¹⁰⁸⁹

Somerto, Kaarlo, majuri 29.9.1938¹⁰⁹⁰

Apulaissotilasasiamiehet – Moskova

Miettinen, Martti, kapteeni 1.3.1935–6.7.1937¹⁰⁹¹

Hallakorpi, Erkki, majuri 10.2.1938–20.5.1939¹⁰⁹²

Käkönen, U. A., kapteeni 16.5.1939–20.12.1939¹⁰⁹³

¹⁰⁷⁴ Elfvingren (2000), s. 197.

¹⁰⁷⁵ Nimikirjanote 23818, Palojärvi, Väinö. KA.

¹⁰⁷⁶ Nimikirjanote 16770, Svensson, Antero. KA.

¹⁰⁷⁷ Nimikirjanote 50396, Slöör, Åke. Puolustusministeriö N:o 2240 3.4.1937 koskien Slöörin siirtoa. KA.

¹⁰⁷⁸ Elfvingren (2000), s. 197.

¹⁰⁷⁹ Salas (1973), s. 35–36.

¹⁰⁸⁰ Nimikirjanote 28693, Snellman, Aarne. KA.

¹⁰⁸¹ Nimikirjanote 16893, Sundman, Alonzo. KA.

¹⁰⁸² Nimikirjanote 1345, Wesander, Oscar. KA.

¹⁰⁸³ Nimikirjanote 2210, Aejmelaeus-Äimä, Carl. Lontoon-sotilasasiamiehen kirjelmä ulkomaatoimistolle 278/27. 21.8.1927. SARk 1403/10. KA

¹⁰⁸⁴ Nimikirjanote 12744, Ropponen, Matti. KA.

¹⁰⁸⁵ Nimikirjanote 32221, Kärkkäinen, Arvo. KA.

¹⁰⁸⁶ Nimikirjanote 3744, Puomi, Erkki. KA.

¹⁰⁸⁷ Nimikirjanote 50335, Paasonen, Aladár. KA.

¹⁰⁸⁸ Elfvingren (2000), s. 196.

¹⁰⁸⁹ Elfvingren (2000), s. 196.

¹⁰⁹⁰ Nimikirjanote 19575, Somerto, Kaarlo. KA.

¹⁰⁹¹ Nimikirjanote 35013, Miettinen, Martti. KA.

¹⁰⁹² Nimikirjanote 24920, Hallakorpi, Erkki. KA.

¹⁰⁹³ Nimikirjanote 34802, Käkönen, Uljas Antero. KA.

Viro – Tallinna

Malmberg, Erik, reservin luutnantti 3.4.1919–18.12.1919¹⁰⁹⁴

Heikel, Ragnar, majuri 20.4.1919–20.5.1919¹⁰⁹⁵

Helsingius, Birger, eversti 14.1.1921–31.5.1930¹⁰⁹⁶

Relander, Ilmari, everstiluutnantti 14.6.1930–1.9.1931¹⁰⁹⁷ (Helsingistä)

Ingelius, Ragnar, majuri 29.9.1931–15.7.1939¹⁰⁹⁸ (Helsingistä)

Hallakorpi, Erkki, majuri 15.7.1939¹⁰⁹⁹ (Helsingistä)

Yhdysvallat – Washington

Zilliacus, Per, eversti 7.6.1939–15.10.1942¹¹⁰⁰

¹⁰⁹⁴ Nimikirjanote 2031, Malmberg, Erik. KA.

¹⁰⁹⁵ Jääkärien elämäkerraston aineistot, Heikel, Ragnar, 1296. KA.

¹⁰⁹⁶ Nimikirjanote 3592, Helsingius, Birger. KA.

¹⁰⁹⁷ Nimikirjanote numeroimaton, Relander, Ilmari. Jääkärien elämäkerraston aineistot, Relander, Ilmari, 1811. KA.

¹⁰⁹⁸ Elfvengren (2000), s. 196.

¹⁰⁹⁹ Sama.

¹¹⁰⁰ Nimikirjanote 29688, Zilliacus, Per Håkan. Puolustusneuvoston puheenjohtajan Mannerheimin kirje puolustusministerille 415/U1.henk. 7.6.1939. KA.

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

ARKISTO- JA ALKUPERÄISLÄHTEET

Painamattomat lähteet

Britannian kansallisarkisto The National Archives, Kew, Surrey

KV2/3650 German Intelligence Agents and suspected Agents, PF 62053, Ser. 86a. 18.11.1944, Under. ref S.I.R 1162 Supplement 2. National Archives UK.

Ruotsin sota-arkisto Krigsarkivet, KrA, Tukholma

Generalstaben, Utrikesavdelningen

Vol 16/1925 Inkomna skrivelser, Finland.

Försvarsstaben Underrättelseavdelningen (U)

Vol 4/1939 Inkomna militärattachérapporter, Helsingfors.

Vol 1/1937–1939 Inkomna militärattachérapporter, Moskva.

Tjänsteförteckningar från Infanteriet

Tjänsteförteckningar från Infanteriet 1924, Lagerlöf. H. L.

Serbian tasavallan sotilasarkisto Vojni Arhiv Republike Srbije, VARS, Belgrad

Serbian sotilasasiamiehen kirje Serbian puolustusministerille 13.2.1918. Grand Quartier Général Serge – Grand Quartier Général Italien N:o 381. VARS Broj 3/34, Fascikli 6, List 1, Knjiga 205.

Venäjän valtion sotahistoriallinen arkisto RGVIA, Moskova

Venäjän armeijan nimikirjanote, Kornetti Gaston Jakovlevitš Arenberg f.409, op. 1, d 167311, ps. 129–477.

Venäjän armeijan nimikirjanote, Eversti Oskar Karlovitš Enkel f.409, op. 3, d 10559, s 1–3.

Venäjän armeijan nimikirjanote, Kapteeni Nils Nikolajevitš Procopé f.409, op. 1, d 132506, ps. 81–087.

Venäjän armeijan nimikirjanote, Aliluutnantti Nikolai Albertovitš Tötterman, f.409, op. 1, d 131219 ps. 79–779.

Venäjän armeijan nimikirjanote, Kapteeni Oskar Samuilovitš Vesander, f.409, op. 1, d 167383 ps. 129–631; 129–644.

Ulkoministeriön arkisto (UMA), Helsinki

G. A. Gripenbergin käsikirjoitukset.

5 G 5g Berliini.

5 E 8 Sotilasasiamiesten asema ja ohjesääntö 1926–1941.

1 P Berliinin-lähetystön kokoelma.

8 S Vakoilijat ja urkkijat.

16 J Puola.

16 K Maanpuolustus Venäjä/Neuvostoliitto 1918–1981.

Kansallisarkisto, Helsinki (KA)

Tasavallan Presidentin kanslia ja Tasavallan Presidentin sota-asiaain kanslia

R 67/15 Tasavallan Presidentin sota-asiainkanslia, Esittelylistat Tasavallan Presidentille sekä Tasavallan Presidentin sotilaskäskyt 1920.

Hca:1 Sotaministeriö/Puolustusministeriö, Yleisesikunta, päiväkäskyjä, kirjeitä 1919.

Puolustusministeriö PLM

PLM 23/Ea:1 Sotaministeriö, saapuneet raportit 1918–1919.

PLM 22/Da:1 Puolustusministerin esittelyt Tasavallan Presidentille 1920–1926.

PLM 32/F:34 Sota-asiainosaston järjestelytoimisto, Yleinen kirjeenvaihto 1928.

T 23828/1 Salainen kirjeenvaihtokirja 1939–1940.

T 17648/1 Koulutusosasto, Salainen kirjeenvaihto 1938.

Sotaväen päällikkö

T 21644/1 Yleinen kirjeenvaihto ja muistiot 1926–1945.

Sotaväen esikunta

T 21397/6 Kirjeenvaihto ja promemorialat 1920–1931.

Yleisesikunta

Esikuntakäskyt

Esikuntakäskyt 1918.

Esikuntakäskyt 1918–1923.

Esikuntakäskyt 1924.

Esikuntakäskyt 1925.

Esikuntakäskyt 1926.

Keskusosasto

R 90/17 Salainen kirjeenvaihto 1919.

R 90/37 Yleinen kirjeenvaihto 1918.

R 90/39 Yleinen kirjeenvaihto 1919.

Tiedusteluosasto – Osasto III

R 88/3 Yleinen ja salainen kirjeenvaihto 1919.

Tilastollinen ja ulkomaanosasto

SArk 1954/2 Menosäännöt ja yleiskatsaukset 1918–1933.

SArk 1401/12 Yleinen kirjeenvaihto ja sähkösanomat 1925–1926.

Järjestelytoimisto

T 22104/49 Tilastot, vuosikertomus ja muistiot 1926–1950.

T 20104/61 Virkaohjeet 1923–1950.

Kansliatoimisto

R 90/22 Salainen kirjeenvaihto 1920.

R 90/24 Salainen kirjeenvaihto 1921.

R 90/25 Salainen kirjeenvaihto 1921.

R 90/27 Salainen kirjeenvaihto 1922.

R 90/28 Salainen kirjeenvaihto 1922.

R 90/29 Salainen kirjeenvaihto 1923.

R 90/30 Salainen kirjeenvaihto 1923.

R 90/31 Salainen kirjeenvaihto 1924.

R 90/32 Salainen kirjeenvaihto 1924.

R 90/34 Salainen kirjeenvaihto 1926.

R 90/35 Salainen kirjeenvaihto 1919–25.

R 90/42 Yleinen kirjeenvaihto 1919.

T 20317/1 Ohjeet Suomen sotilasasiamiehille ulkomailla 1923–1926.

Karttalaitos

T 10529/1 Diaarit, kirjeenvaihto, luettelot, taulukot 1918–1944.

Koulutustoimisto

T 17644/4 Vastavakoiluohjesääntö sodan aikana 1929.

Operatiivinen toimisto

T 2866/1 Salainen kirjeenvaihto 1925–1939.

Sotahistoriallinen toimisto

T 20254/3 Armeijan uudelleen järjestelyä koskevat asiakirjat 1918–1919.

Toimisto IV

SArk 1401/9 Salainen kirjeenvaihto 1920–1921.

SArk 1401/10 Salainen kirjeenvaihto ja yleiskatsaukset 1921–1923.

SArk 1401/23 Salainen kirjeenvaihto ja yleiskatsaukset 1927–1929.

Tilastotoimisto

T 21810/1 Kirjoitelmat, ilmoitukset 1932–1943.

Ulkomaatoimisto

SArk 1401/11 Yleinen ja salainen kirjeenvaihto 1923–1929.

SArk 1401/25 Ulkomaadustuksen tiedotukset 1935.

SArk 1403/3 Yleinen, salainen, henkilökohtainen kirjeenvaihto ja selvitykset 1919–1939.
SArk 1403/7 Yleinen kirjeenvaihto, ohjeet ja kortisto 1919–1939.
SArk 1403/10 Yleinen, salainen ja henkilökohtainen kirjeenvaihto 1927.
SArk 1403/11 Yleinen ja salainen kirjeenvaihto 1928–1932.
SArk 1403/13 Yleinen ja salainen kirjeenvaihto 1931.
SArk 1403/15 Yleinen ja salainen kirjeenvaihto 1932–1933.
SArk 1403/17 Yleinen ja salainen kirjeenvaihto 1933.
SArk 1403/24 Yleinen, salainen ja henkilökohtainen kirjeenvaihto 1935–1936.
SArk 1403/25 Yleinen, salainen ja henkilökohtainen kirjeenvaihto 1936.
SArk 1407/9 Yleinen ja salainen kirjeenvaihto 1927.
SArk 1407/10 Yleinen, salainen ja henkilökohtainen kirjeenvaihto 1927–1928
SArk 1407/11 Yleinen kirjeenvaihto 1928.
SArk 1407/16 Yleinen ja salainen kirjeenvaihto 1928–1930.
SArk 1407/17 Yleinen ja salainen kirjeenvaihto 1929–1930.
SArk 1407/23 Yleinen, salainen ja henkilökohtainen kirjeenvaihto 1931–1932.
SArk 1407/24 Yleinen ja salainen kirjeenvaihto 1932.
SArk 1407/25 Yleinen ja salainen kirjeenvaihto 1927.
SArk 1954/19 Katsaukset, tilastot ja lehtileikkeet 1918–1931.
SArk 2139/1 Yleinen kirjeenvaihto, luettelot, selvitykset, lehtileikkeet, selostukset ja selvitykset, kartat 1931–1941.
P 4791/2 Salainen ja henkilökohtainen kirjeenvaihto 1938.
P 4791/3 Yleinen kirjeenvaihto 1938.
P 4791/5 Yleinen kirjeenvaihto 1938.
P 4791/6 Yleinen kirjeenvaihto 1938.
T 21397/11 Matkakertomukset, selostukset ja raportit 1928–1939.
T 21908/1 Päämaja, Puolustusvoimain pääesikunta, Yleinen ja salainen sekä tilanneselostukset 1939–1940.
T 4871/3 Kirjeenvaihto, luettelot, sanastot, katsaukset, taulukot, kartat 1933–1940.

Jalkaväentarkastaja

T 17814/6 Yleiskatsaukset 1928–1930.

Suomen sotilasasiamies Berliinissä

SArk 1621/14 Yleinen kirjeenvaihto diaarit 1934–1939.
SArk 2139/8 Yleinen ja salainen kirjeenvaihto 1932–1934.

Suomen sotilasasiamies Lontoossa

SArk 1399/3 Yleinen ja salainen kirjeenvaihto 1928–1929.
SArk 1399/4 Yleinen ja salainen kirjeenvaihto 1930.
SArk 1399/10 Yleinen kirjeenvaihto 1927.

Suomen sotilasasiain Pariisissa
SArk 1735/14 Yleinen ja salainen kirjeenvaihto 1926–1928.

Suomen sotilasasiain Tukholmassa
SArk 1399/14 Salainen kirjeenvaihto 1925.
SArk 1399/15 Yleinen kirjeenvaihto 1925.
SArk 1621/3 Salainen kirjeenvaihto 1930–1935.
SArk 1621/10 Yleinen kirjeenvaihto 1935.

Suomen sotilasasiain Varsovassa
SArk 1399/11 Yleinen ja salainen kirjeenvaihto 1920–1933.

Suomen sotilasasiain Washingtonissa
T 21401/1 Salainen kirjeenvaihtokirja 1939–1940.

Suojeluskuntain Yliesikunta

SK 2500/6 Järjestelyosasto, Yleisesikunnan saapuneet yleiskatsaukset 1933.

Puolustusrevisioni

R 632/2 Puolustusrevisionin mietintö.

Nimikirjanotteet ja ansioluettelot

Aejmelaeus-Äimä, Carl Bro Emil 2210.
Ahrenberg, Carl Gaston 16.
Alfthan, Isak Anton 23691.
Donner, Karl Reinhold Kai (ad interim) 2570.
Ehrnrooth, Lars Albert Carl 30584.
Enckell, Oscar Paul 30359.
von Essen, Hans Olof 30622.
Favre, Victor Eugén Immanuel (ad interim) 312.
Glantz, Torsten Edvard 36606.
Gripenberg, Alexander Mauritz Sebastian (ad interim) 608.
Gröndahl, Holger 4729.
Hallakorpi, Erkki Arthur 24920.
Hallamaa, Reino Henrik 4606.
Heikel, Ragnar Atle Teodor 2483.
Heinrichs, Axel Erik 7292.
Heinrichs, Olof 20295.
Helsingius, Karl Birger 3590.
Hiisi, Lauri 4636.
Hjelmman, Sixtus (ad interim) 25210.
Häkli, William Leonard 37320.
Ingelius, Ragnar Mikael 30306.
Karhu, Ilmari Johannes 21352.
Karikoski, Väinö 23977.
Kopio, Väinö Lauri, 3401 17997.
Käkönen, Uljas Antero 34802.
Kärkkäinen, Arvo Edvard 32221.

Lilius, Runar Oscar 23636.
Malmberg, Erik (sotilasedustaja) 2031.
Martola, Ilmari Armas-Eino 32981.
Miettinen, Martti Juho 35013.
Mårtenson, Bertel Efraim 23795.
Nordlund, Bertil Walter 18530.
Oesch, Karl Lennart 32981.
Paasonen, Aladár Antero Zoltán Béla Gyula Árpád 50335.
Palojärvi, Väinö Henrik 23818.
Procopé, Berndt Ossian 27943.
Procopé, Nils Gabriel 27944.
Puomi, Erkki Elias 3744.
Pöyhönen, Yrjö August 7536.
Relander, Ilmari 1811.
Ropponen, Matti 12744.
Rosenbröijer, Edvin Bertel 28129.
Rothe, Carl Alfred Wilhelm (Kay) 28142.
Slöör, Karl Åke 50396.
Snellman, Aarne 16893.
Somerto, Kaarlo Vilho 19575.
Sundman, Viktor Alonzo 20959.
Svensson, Antero Johannes 16770, 28808.
Tötterman, Nicolai 2262.
Wahren, Carl-Gustaf 8112.
Wallenius, Kurt Martti 9306.
Wesander, Oscar August 1345.
Wikman, Karl Leo 32981.
Zilliacus, Per Håkan 29688.

Sotilaskantakortti

Relander, Ilmari

Valtiollinen poliisi: Valpo II

Salokorpi, Toivo Kustaa HM 4491.

Jääkärien elämäkerraston aineistot

Alfthan, Isak 2617.

Malmberg, Erik 1941.

Mårtenson, Bertel 2024.

Oesch, Karl Lennart 2127.

Relander, Ilmari 1811.

Selander, Sven 2484.

Snellman, Aarne 2233.

Snellman, Johan Wilhelm 2537.

Taucher, Jarl 2653.

Yksityiskokoelmat ja pikkukokoelmat

- Donner, Karl Reinhold, yksityiskokoelma.
Enckell, Albert, yksityiskokoelma.
Enckell, Carl vanhemman, yksityiskokoelma.
Gummerus, Herman Gregorius, yksityiskokoelma.
Heinrichs, Axel Erik, PK 1172.
Heiskanen, Raimo Valmari, PK 2309.
Saadun tiedon mukaan, PK 2054.
Salokorpi, Toivo Kustaa, PK 2597.
Snellman, Aarne, PK 1188.
Suolahti, Eino Emil Waldemar, yksityiskokoelma.
Vapaus- ja heimosotamuistelmat, PK 869.
Wallenius, Kurt Martti, yksityiskokoelma.

Helsingin yliopiston kirjasto, Helsinki

Emerik Olsonin kokoelma, COLL.164.82.

Julkaisemattomat käsikirjoitukset ja esitelmät

Elfvengren, Eero: *Sotilastiedustelu vuosina 1918–1939*, Maanpuolustuskorkeakoulun julkaisusarjaan tehty julkaisematon käsikirjoitus, 5/1987. Maanpuolustuskorkeakoulu, Sotahistorian laitoksen tutkimustietokanta.

Kanninen, Ermei: *Suomen ylijohdon tiedustelupalvelun organisaation kehitys vuoteen 1945 sekä eräitä piirteitä sen toiminnasta ja tuloksista*. Sotakorkeakoulu 1959. Maanpuolustuskorkeakoulun kirjasto.

Vituhnovskaja-Kauppala, Marina, *Keisarikunnan sotilaat – Kenraali Carl ja eversti Oscar Enckell valtakunnan ja rajamaan välillä*, Esitelmä Haminassa 2009. Kopiona tekijän hallussa.

Haastattelut

Ilkka Ropposen haastattelu, haastattelijana Vladimir Panschin, 1999.

Painetut lähteet

Tutkimukset

Ahtinen, Hannu: *Sotilasasiamiestoiminta Tukholmassa 1918–1939*, Maanpuolustuskorkeakoulu, Helsinki 2004.

Akashi Motojirō: *Rakka ryūsui – Colonel Akashi's Report on His Secret Cooperation with the Russian Revolutionary Parties during the Russo-Japanese War*. Helsinki SHS, 1988.

Alexeev, Mikhail: *The military intelligence Russia from Rurik to Nicholas II*. Book II., Publishing house Russian investigation, Moskova 1998.

Алексеев М. Н.: *Военная разведка России. От Рюрика до Николая II (книга II)*, страница, Москва 1998.

Andrew, Christopher: France and the German Menage, *Knowing Ones Enemies – Intelligence Assessment before the two world wars*, Edited Ernest R. May, Princeton University Press, 1984.

Andrew, Christopher, Gordievsky, Oleg: *KGB – The Inside Story of its Foreign Operations from Lenin to Gorbachev*, Hodder & Stoughton, United Kingdom 1990.

Arimo, Reino: *Suomen puolustus suunnitelmat 1918–1939, osa II, Enckellin kausi 1919–1924*, Sotatieteen laitos, Sotahistorian toimisto, Helsinki 1986.

Arimo, Reino: *Suomen puolustus suunnitelmat 1918–1939, osa III, Jääkärien aika 1925–1939*, Sotatieteen laitos, Sotahistorian toimisto, Helsinki 1987.

Arimo, Reino: *Kenraaliluutnantti Oscar Paul Enckell Suomen yleisesikunnan päällikkö 1919–1924*. Tiede ja Ase Vol. 48, Helsinki 1990.

Backlund, Stefan: *Isak Alfthan ja Suomen sotilastiedustelun perustaminen 1915–1918*. Sotahistoriallinen aikakauskirja, Tallinna 2018.

Burdick, Charles B.: *The American Military Attachés in the Spanish Civil War 1936–1939*, Militärgeschichtliche Mitteilungen 2/1989.

Clerc, Louis: *Place de Finlande – Suomen Pariisin-suurlähetystön historia*, SKS, Helsinki 2017.

Cockfield, Jamie H.: *Russian's iron General – Life of Aleksei A. Brusilov 1853–1926*, Lexington Books, United Kingdom 2019.

Craig, Gordon A.: *Military Diplomats in the Prussian and German Service: The Attachés 1816–1914*, Political Science Quarterly, Vol. 64, No 1 (Mar. 1949), s. 65–94. The Academy of Political Science.

Elfvengren, Eero: *Suomen yleisesikunnan organisaatio 1918–1925*, pro gradu -tutkielma, Oulun yliopisto, 1980.

Elfvengren, Eero: *Suomen yleisesikunnan organisaation synty ja vakiintuminen vuosina 1918–1925*, liseniaatintutkielma, Oulun yliopisto, 1984.

Elfvengren, Eero: *Suomen yleisesikunnan organisaation synty ja vakiintuminen vuosina 1918–1925*, Maanpuolustuskorkeakoulun Sotahistorian laitoksen julkaisusarja 1 n:o 2, Hakkapaino, Helsinki 1997.

Elfvengren, Eero: *Laajasta johto-esikunnasta Mannerheimin yleisesikunnaksi*, Maanpuolustuskorkeakoulun Sotahistorian laitoksen julkaisusarja 1 n:o 3, Hakkapaino, Helsinki 2000.

Elfvengren, Eero: Sotilastiedustelun synty, teoksessa *Salaisen sodan sivut: tiedustelua, vakoilua ja salatoimintaa jatkosodassa, Ohto Manninen 60 vuotta*, (toim.) Karjalainen Mikko. Maanpuolustuskorkeakoulu, Sotahistorian laitos, Gummerus, Saarijärvi 2003.

Elfvengren, Eero, Laidinen, Einar: *Vakoilua itärajan takana – Yleisesikunnan tiedustelu Neuvosto-Karjalassa 1918–1939*, Minerva, Helsinki 2012.

Ericson, John: *The Soviet High Command – A Military-Political History 1918–1941*, Westview Press, Hawthorne 1984.

Fuller, William C. Jr: *The Russian Empire, Knowing One's Enemies – Intelligence Assessment Before The Two World Wars*, Edit Ernest R. May, Princeton 1984.

Gilbert, James L.: *World war I and the Origins of U.S. Military Intelligence*, The Scarecrow Press, Lanham 2012.

Hadley, Tim: *Military Diplomacy in The Dual Alliance – German Military Attaché Reporting from Viena 1906–1914*, War in History, 2010.

Hadley, Tim: *Military Diplomacy in The Dual Alliance – German Military Attaché Reporting from Viena 1879–1914*, Lexington Books, Lanham 2016.

Harjula, Mirko: ”Ryssänuupseerit” – ensimmäisen maailmansodan Venäjän asevoimien suomalaistaustaiset upseerit 1914–1956. Books on Demand, Helsinki 2013.

Harris, Stephen M.: *British Military Intelligence in the Crimea War 1854–1856*, Frank Cass, Lontoo 1999.

Haslam, Jonathan: *The Soviet Union and the Struggle of Collective Security in Europe 1933–1939*, St. Martin's Press, New York 1984.

Heiskanen, Raimo: *Saadun tiedon mukaan – Päämajan johtama tiedustelu 1939–1945*, Otava, Helsinki 1989.

Herman, Michael: *Diplomacy And Intelligence*, Diplomacy & Statecraft, Vol. 9, No. 2, s.1–22, Frank Cass, Lontoo 1998.

Herwig, Holger H.: *Imperial Germany, Knowing Ones Enemies – Intelligence Assessment before the two world wars*, Edited Ernest R. May, Princeton University Press, 1984.

Hilbert, L. W.: *The Origins of the Military Attaché service in Great Britain*. Parliamentary Affairs, Volume XIII, 1960.

Hofmann, George F.: *The Tactical and Strategic Use of Attaché Intelligence: The Spanish Civil War and the U.S. Army's Misguided Quest for a Modern Tank Doctrine*, The Journal of Military History, Vol 62, No. 1, 1998.

Hörsell, Ann: *Militärattachéer, kypare och guvernanter – Spionage och svensk underrättelse-tjänst*, Årsbok för Riksarkivet och landsarkiven 2014.

Jouko, Petteri: *Mustavalkoisten kuvien miehet – Ranskalaisen strategian ja taktiikan kehityspiirteitä ensimmäistä maailmansotaa edeltäviltä vuosikymmeniltä. Tuleva sota – Ennustamisen sietämätön vaikeus*, Edita, Helsinki 2017.

Juntunen, Heikki: *Raportointia Tokiosta: Japanin Mantšuriaan hyökkäyksen sekä Kansainliiton Mantšurian kriisin käsittely ja niiden liittyminen Suomen turvallisuus- ja ulkopolitiikkaan Suomen Tokion lähetystön raportoinnissa vuosina 1931–1933*, pro gradu -tutkielma, Itä-Suomen yliopisto 2015.

Kalela, Jorma: *Historian tutkimus ja historia*, Gaudeamus, Helsinki 2000.

Kanervo, Pirkko: *Italia ja Suomen talvisota – Il Duce Mussolini maailman urheimman kansan apuna*, Teos, Helsinki 2007.

Karjalainen, Mikko: *Mannerheimin Päämaja – Sodanajan johtoesikunta 1918–1944*, Otava 2019.

Kemppi, Jarkko: *Jalkaväenkenraali A. E. Martola*, Otava, Helsinki 2008.

Kennedy, Paul M.: *Great Britain before 1914, Knowing One's Enemies – Intelligence Assessment Before the Two World Wars*, Edit. Ernest R. May, Princeton 1984.

Keskisarja, Teemu: *Hulttio – Gustaf Mannerheimin painava nuoruus*, Siltala, Helsinki 2016.

Keskisarja, Teemu: Ernst Löfström (1865–1937): unohdettu Viipurin valtaaja, *Muutuvien tulkintojen Viipuri, Viipurin suomalaisen kirjallisuusseuran toimitteita*. Toim. Koskivirta Anu, Paavolainen Antti, Supponen Sanna. 2. painos, Viipurin Suomalainen Kirjallisuusseura, Helsinki 2016.

Kock, Scott Alan: *Watching the Rhine: U.S. Army Military Attaché reports and the resurgence of the German army 1933–1941*. Duke University, 1990.

Koivisto, Oiva, Enkiö Sulo, Kijanen Kalervo, Mattila Tapani: *Suomen laivasto 1918–1968*, I osa, Otava 1968.

Kolpakidi, Alexander, Prokhorov, Dmitry: *Military Intelligence in Russia before 1917, The GRU Empire – Essays on the History on Russian Military Intelligence*. Moscow, Olma Press 1999.

Колпакиди, А. И., Прохоров, Д. П.: *Военная разведка в России до 1917 г. Империя ГРУ. Очерки истории российской военной разведки*, Издательство ОЛМА-ПРЕСС 1999.

Kotakallio, Juho: ”Kaikkiällä läsnä oleva Lontoon Secret Service” – Secret Intelligence Service ja Suomi 1918–1941, Helsingin yliopisto 2014.

Kotani, Ken: *Japanese Intelligence in World War II*, Osprey Publishing Ltd, New York 2009.

Krzak, Andrzej: *The Cooperation between the Second departments Polish army and American Military Attachés as a part of Information activity of Soviet Military Potential in the First half of the 1930s*, Journal of Slavic Military Studies 21, 2008.

Lahdenperä, Jyrki: *Yleisesikunnan sotilaspoliittisen tilannearvion kehittyminen 1930-luvulla*, Maanpuolustuskorkeakoulu, diplomityö, 1995.

Lappalainen, Jussi T.: *Haluatko historiankirjoittajaksi*, SKS, Helsinki 2002.

Lauchlan, Iain: *A Perfect Spy Chief – Felix Dzerzhinsky and the Cheka. Spy Chiefs – Intelligence Leaders In Europe, Middle East and Asia* (toim). Maddrell, Paul, Moran, Christopher, Ioanna, Iordanou & Stout, Mark. Georgetown University Press, 2017.

Lauerma, Matti: *Sotahistorian tutkimuksen problematiikka ja metodiikka*, Tiede ja Ase n:o 35, 1977.

Lehti, Marko: *Konferenssidiplomatian aika – reunavaltioyhteistyö 1920–1925*, Turun yliopisto, pro gradu -tutkielma, 1992.

Lehtola, Veli-Pekka: *Wallenius – Kirjailijakenraali Kurt Martti Walleniuksen elämä ja tuotanto*, Pohjainen 1994.

Leonard, Raymond. W.: *Secret Soldiers of the Revolution – Soviet Military Intelligence 1918–1933*, Contributions in Military Studies, n:o 183, Greenwood Press, Westport 1999.

Leskinen, Jari: *Suomen vaiettu silta – Suomen ja Viron salainen sotilaallinen yhteistoiminta Neuvostoliiton varalta vuosina 1930–1939*. Hakapaino Oy, Helsinki 1997.

Leskinen, Jari: *Veljien valtiosalaisuus – Suomen ja Viron sotilaallinen yhteistyö Neuvostoliiton hyökkäyksen edellä vuosina 1918–1940*, WSOY, Helsinki 1999.

Länsiö, Juhani: *Puna-armeijan operatiivisen ajattelun kehittyminen 1917–1941*, Maanpuolustuskorkeakoulu, ylemmän korkeakoulututkinnon opinnäytetyö, 2001.

Mainio, Aleks: *Terroristien pesä – Suomi ja taistelu Venäjältä 1918–1939*, Siltala, Helsinki 2015.

Marshall, Alex: *Russian Military Intelligence 1905–1917 – The Untold Story behind Tsarist Russia in the First World War*, War in History 11/2004.

Marshall, Alex: *Russian Intelligence during the Russo-Japanese War 1904–1905*. Intelligence and National Security Volume 22, 2007 – Issue 5: Intelligence and the Art of Command 1799–1945.

Martikainen, Mika: *Puolustusministeriö vai pääesikunta – Sotilasjohdon asema puolustushallinnossa 1938–1952*, diplomityö 1950, 1995.

Masunaga, Shingo: *The Interwar Japanese Intelligence activities in the Baltic States 1918–1940*, Acta Historica Tallinnensia, 2018.

May, Ernest R.: *Knowing One's Enemies – Intelligence Assessment Before The Two World Wars*, Edit Ernest R. May, Princeton 1984.

Mayzel, Matitiahu: *The Formation of Russian General Staff 1880–1917*, teoksessa *Cahiers du monde Russe et soviétique*, Volume 16, Numéro 3, Année 1975.

Menning, Bruce: *Miscalculating One's Enemies – Russian Military Intelligence before the Russo Japanese War*, War in History, Volume 13, 2006.

Menning, Bruce: *Russian Military Intelligence, July 1914 – What St. Petersburg Perceived and Why It Mattered*, The Historian, 2015.

Määttä, Vesa, K. L.: *Oesch – Ylivoimaa vastassa*, Gummerus, Helsinki 2015.

Nevakivi, Jukka: *Ulkoasiainhallinnon historia 1918–1956*, osa 1, 1988.

Nordlund, Aleksander M.: *War of Others – British War Correspondents, Orientalist Discourse, and the Russo-Japanese War 1904–1905*, War in History vol 22, 2015.

Paasivirta, Juhani: *Suomen diplomaattiedustus ja ulkopoliittikan hoito itsenäistymisestä talvisotaan*, WSOY, Helsinki 1968.

Paasonen, Aladár: *Marsalkan tiedustelupäällikkönä ja hallituksen asiamiehenä*, Oy Weilin + Göös Ab:n kirjapaino, Tapiola 1974.

Palokangas, Markku: *Sotilaskäsiaseet Suomessa 1918–1988*, Suomen asehistoriallinen seura, Helsinki 1991.

Paloposki, Jyrki, Pekkarinen, Jukka: *Kolhoosi ja keidas Moskovan suurlähetystörakennus 60 vuotta*, Otava, Helsinki 1998.

Panschin, Vladimir: *Kasvottomien miesten sota – Päämajan valvontaosaston toiminta jatkosodassa*, Maanpuolustuskorkeakoulu, sotahistorian laitoksen julkaisusarja 2, n:o 7, Helsinki 2000.

Panschin, Vladimir: *Diletantteja vai taitajia, Päämajan valvontaosaston johtama vakoilu ja vastavakoilu talvi- ja jatkosodassa*, Maanpuolustuskorkeakoulu, Julkaisusarja 1: Tutkimuksia n:o 23, Helsinki 2018.

Pekkarinen, Jussi: *Maailmanluokan tarkkailupaikka – Suomen Lontoon suurlähetystön historia*, SKS, Helsinki 2012.

Porvali, Mikko: *Tiedustelun näkymätön historia – Antiikista maailmansotiin*, Atena, Jyväskylä 2018.

Puomi, Erkki: *Hyökäysvaunujen taktillinen käyttö meikäläisessä maastossa sekä miten niiden torjunta olisi järjestettävä ja suoritettava*, 1934 (SKK-1:204).

Ratinen, Juha: *Kaaderiperustamisesta aluejärjestelmään – Suomalaisen liikekannallepanojärjestelmän kehittyminen 1918–1945*, Maanpuolustuskorkeakoulu, Julkaisusarja 1: Tutkimuksia n:o 24, Helsinki 2018.

Rentola, Kimmo: *Stalin ja Suomen kohtalo*, Otava, Helsinki 2016.

Renvall, Pentti: *Historian tutkimuksen työ ja menetelmät – Teoriaa, käytäntöä, tavoitteita suomalaiseseen ainekseen sovellettuina*, Werner Söderström Osakeyhtiö 1947.

Saikkonen, Tomi: *Henkilötappioiden täydennys talvi- ja jatkosodassa*, Maanpuolustuskorkeakoulu, pro gradu -tutkielma, 2007.

Salas, Jukka: *Suomen sotilasasiain toiminnan järjestely ja merkitys 1930–1945*. Sotakorkeakoulu, diplomityö n:o 1119 sal./1973.

Seppälä, Helge: *Karl Lennart Oesch – Suomen pelastaja*, Gummerus, Jyväskylä 1998.

Sergeev, Evgeny: *Russian Military Intelligence in the War with Japan 1904–1905 – Secret operations on land and at sea*, Routledge studies in the history of Russia and Eastern Europe, Lontoo 2007.

Sipilä, Joonas, Koskimies, Tapio (toim.): *Sata vuotta suomalaista sotilastiedustelua*, Atena, Jyväskylä 2018.

Sjöblom, Max: *Pohjanlahden yli ja takaisin – Ruotsalaisvaikutuksen välittyminen suomalaiseen sotataitoon ennen talvisotaa*, Maanpuolustuskorkeakoulu, Julkaisusarja 1: n:o 25, Helsinki 2018.

Slöör, Åke: *Suomen yhteydet ulkomaihin sotatapauksessa, 1932* (SKK-1:161).

Stevenson, David: *Diplomats: The First World War, Volume II, The State*, edited Jay Winter, Cambridge University Press 2016.

Stout, Mark: *Intelligence in World War I 1914–1918, Guide to Study of Intelligence*, Journal of U.S. Intelligence Studies, 3/2014.

Strelbitskij, K. B.: *Suomen ja Puolan Neuvostoliittoon kohdistunut tiedustelu-yhteistyö 1921–1939*, Sotahistoriallinen aikakauskirja 23/2004.

Świerczek, Marek: *Soviet CI activities against the Military Attaché of the Polish Republic in Moscow at the beginning of its functioning in the early twenties as an exemplification of the Russian counter-espionage modus operandi*. Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrzznego, Overview of Homeland Security, Vol. 9 n:o 17, 2017.

Tanenbaum, Jan Karl: *French Estimates on Germany's Operational War Plans, Knowing One's Enemies – Intelligence Assessment Before The Two World Wars*, Edit. Ernest R. May, Princeton, 1984.

Terä, Martti. V., Tervasmäki, Vilho: *Puolustushallinnon perustamis- ja rakentamisvuodet 1918–1939*, Puolustusministeriön historia I, Tammi, Helsinki 1973.

Trumpener, Ulrich: *The Service Attachés and Military Plenipotentiaries of Imperial Germany, 1871–1918*. 1987. *The International History Review*, Volume 9, 1987, Issue 4.

Tuomi, Jouni, Sarajärvi, Anneli: *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*, Tammi, Helsinki 2009.

Turtola, Martti: *Tornionjoelta Rajajoelle – Suomen ja Ruotsin salainen yhteistoiminta Neuvostoliiton hyökkäyksen varalle vuosina 1923–1940*, WSOY, Porvoo 1984.

Tynkkynen, Vesa: *Hyökkäyksestä puolustukseen – Taktiikan kehittymisen ensimmäiset vuosikymmenet Suomessa*, Maanpuolustuskorkeakoulu, taktiikan laitos, Helsinki 1996, 1.

Vagts, Alfred: *The Military Attaché*, Princeton University Press, New Jersey 1967.

Vituhnovskaja-Kauppalaa, Marina: *Oscar Enckell i Rysslands militära underrättelseverksamhet*, Historisk Tidskrift för Finland 4/2007.

Votaw, John F.: *The Ambassador's Troops U.S. Military Attachés and Military Intelligence 1885–1920*, Temple University. Transactions of the American Philosophical Society 2007.

Åselius, Gunnar: *Militärattachèerna i St. Petersburg – En undersökning av det svenska underrättelseväsendets professionalisering 1885–1917*. Militärhistorisk tidskrift, 1990.

Kirjallisuus

Ahtokari, Reino (toim.): *Suomen radiotiedustelu 1927–1944*, Alkuperäinen käsikirjoitus Pale, Erkki, Hakapaino Oy, Helsinki 1998.

Donner, Kai: Toimintaa Tukholman lähetystössä ja sen ympärillä, *Suomen vapaussota*, toim. Donner, Kai, Svedlin Th. & Nurmio, Heikki, Gummerus, Jyväskylä 1924.

Enckell, Carl: *Poliittiset muistelmani, osa II*, Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo 1956.

Eronen, Simo: *Randun taistelu*, Otava, Helsinki 1920.

Gyllenbögél, Boris: *Sotilaana ja diplomaattina Itä-Euroopassa*, Helsinki, Tammi 1946.

Hannula, J. O.: *Espanjan sisällissota 1936–1937*, Otava, Helsinki 1937.

Jutikkala, Eino: *Presidentin päiväkirja II – Lauri Kristian Relanderin muistiinpanot vuosilta 1928–1931*, Weilin+Göös, Helsinki 1967.

Santavuori, Martti: *Tähti, Ruusu ja Leijona – Suomalainen sotilaallinen johtaja kaskujen ja huumorin valossa*, Pellervo-seura 1954.

Wegelius, K. A.: *Routaa ja rautaa I, Tornion etappi*, WSOY, Porvoo 1926.

Matriikkelit, kalenterit ja muut painatteet

Castrén, Klaus, *Suomen sotilasasiamiehet 1918–1944*, matrikkeli, Multiprint, Helsinki 1999.

Lipponen, Rauno (toim.), *Itsenäisen Suomen kenraalikunta 1918–1996, Kenraali Oscar Enckell*, Biografiat, WSOY 1997.

Schulman, Hugo, Nordenstreng, Sigurd, *Finska kadettkårens elever och tjänstemän: biografiska anteckningar 1812-1912*, G. D. von Essen, Helsinki 1912.

Suomen jääkärien elämäkerrasto, Puolustusministeriön Sotahistoriallisen toimiston julkaisuja IV, WSOY, Porvoo 1938.

Suomen valtiokalenteri 1933, Weilin+Göös, Helsingin yliopisto 1932.

Suomen valtiokalenteri 1939, Weilin+Göös, Helsingin yliopisto 1938.

Suomen Yleisesikunnan virkaohjeet, Valtioneuvoston kirjapaino 1919.

Sähköiset aineistot

CLA:n verkkosivut

Central Intelligence Agency, Special Collection Nazi War Time Disclosure Act, Onodera, Makoto, Japanin sotilasasiamies.

/specialCollection/nwcd8/201/ONODERA, MAKOTO 201-0000047 VOL. 2/ONODERA, MAKOTO 201-0000047 VOL. 2_0022.pdf, Secret Control pages 1–58. Luettu 1.1.2019.

Eduskunnan verkkosivut

<https://www.eduskunta.fi/FI/kansanedustajat/Sivut/911282.aspx>.

Ulkoministeriön verkkosivut

<http://www.finemb.org.uk/public/default.aspx?nodeid=43626&contentlan=1&culture=fi-FI>.

Lehdet

Sanomalehdet

Helsingin Sanomat 19.11.1927, N:o 314, Helsingin Sanomien Aikakone, luettu 9.4.2018.

<https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/1533197?term=1927&page=2>

Keski-Uusimaa 26.11.1927 N:o 91. Kansalliskirjaston digitoidut aineistot, luettu 9.4.2018.

<https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/1552014?page=1>

Mikkelin Sanomat 25.8.1928. Kansalliskirjaston digitoidut aineistot, luettu 26.3.2018.

<https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/1568833?page=1&term=sotilasiamies&term=sotilasiamieheksi&term=sotilasiamiehen%C3%A4>

Pohjois-Savo 25.8.1928.

<https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/1574251?page=2&term=sotilasiamies&term=sotilasiamieheksi&term=sotilasiamiehen%C3%A4>, Luettu 26.3.2018.

Satakunnan Kansa 30.8.1928

<https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/1581359?page=1&term=sotilasiamiehen&term=sotilasiamiehi%C3%A4>, luettu 26.3.2018.

Sotilasaikakauslehti:

Alanen, Pentti, Kun painui päät muun kansan, maan... Sotilasaikakauslehti n:o 5/1984.

Elfvengren, Eero, Kenraalimajuri Oscar Enckell ja kysymys upseerien jatkokoulutuksesta, Sotilasaikakauslehti 59/1984.

Elfvengren, Eero, Suomen sotilasiamiestoiminnan käynnistäminen 1919–1924, Sotilasaikakauslehti 3/1985.

Elfvengren, Eero, Tiedustelumiehet haihtuivat ilmaan Suomenlahdella – Junkersin salaperäinen katoaminen marraskuussa 1927, Sotilasaikakauslehti 2/2000.

Lindeman, Kurt-Erik, Suomen sotilasiamiesjärjestelmä, Sotilasaikakauslehti, n:o 18/1938.

Sulamaa, Veli, Näkökohtia sotilasiamiestoiminnasta, Sotilasaikakauslehti n:o 10/1967.

Hakkapeliitta:

Karanko, Toivo, Puolangan komennuskunta ”Sprengkommando Polangen’ista”, Hakkapeliitta n:o 14. 9.4.1927.

Suomen sotilas:

Suomen sotilas, n:ot 17–19, 1935.

Elämäkerrallisia tietoja

Viron kansallisbiografia, Tõrvand, Johan
http://www.esbl.ee/biograafia/Juhan_T%5fvand

Kansallisbiografia, Enckell, Oscar Paul
<https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/7662>

Kansallisbiografia, Langhoff, Carl Fredrik August
<https://kansallisbiografia.fi/kenraalit/henkilo/239>

Kansallisbiografia, Löfström, Ernst Berthold
<https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/6231>

Diaspora Geography
Putna, V. K.
http://www.hrono.ru/biograf/bio_p/putna_vk.php

Stepanov, Nikolai Aleksandrovitš
http://1914ww.ru/biograf/bio_s/stepanov_na.php

Voitsehovski, Sergei Nikolajevitš
http://www.hrono.ru/biograf/bio_we/voycehovsky_sn.php?fbclid=IwAR28suGP7tX7ZDyVdrs98mnk7ZKc2YRbRfs9SCguirMXuqzPtX2KYzhp23k

Rahanarvonlaskuri

<https://fishki.net/1313633-zarplaty-i-ceny-v-dorevoljucionnoj-rossii.html>

<http://apps.rahamuseo.fi/rahanarvolaskin#FIN>

HENKILÖHAKEMISTO

A

Aamel, Joseph 224
Adabaši, M. A. 57
Adlercreutz, Axel 51, 187
Aejmelaeus-Äimä, Carl Bro Emil 99, 130, 139, 141, 142, 143, 145, 147, 156, 158, 159, 160, 171, 173, 209, 214, 215, 233, 234, 261, 271, 275
Ahrenberg, Carl Gaston 16, 65, 66, 68, 70, 80, 84, 87, 92, 95, 98, 103, 106, 259, 261, 273
Airo, Aksel, Fredrik 116, 117, 151
Aleksanteri I 29
Aleksanteri II 26
Alfthan, Isak 54, 71, 72
Appelroth, T. 187
Artamonov, agentti 59
Artti, Pontus Kaarlo 216

B

Bech, puolalainen everstiluutnantti 85
Beck-Friis, ruotsalainen komentajakapteeni 187
Beck-Rzikowsky, Friedrich Graf von 43
Birukov, N. N. 58
Bonaparte, Napoléon 23, 25,
Boyen, Leopold Hermann Ludwig von 29
Brummer, Hans Henrik 89
Brusilov, Aleksei Aleksejevitsš 60
Brückner, Wilhelm 161
Brändström, P. H. E. 31

C

Cadogan, englantilainen eversti 30
Caprivi, saksalainen kansleri 33

D

Danilov, Nikolai 45
Donner, Karl Reinhold (Kai) 49, 50, 51, 52, 53, 105, 108, 273
Donner, Ossian 4
Dreier, V. N. von 36

E

Ehrensward, Gösta Carl Albert 149, 150
Ehrnrooth, Lars 229, 272, 274, 275
Enckell, Carl 4, 7, 56, 80, 85, 88
Enckell, Carl vanhempi 16, 55, 56
Enckell, Georg 57
Enckell, Heléne 56, 57
Enckell, Nadine 56, 57

Enckell, Oscar Paul 7, 10, 15, 16, 19, 20, 49, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 117, 118, 119, 120, 121, 123, 124, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 134, 135, 154, 162, 163, 173, 176, 191, 196, 199, 201, 241, 253, 254, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 268, 269, 270

Erich, Rafael Valdemar 160, 218

Ernst, Carl Gustaf Conrad 84, 87, 112, 117, 155

Essen, Hans von 221, 222, 229, 250, 251, 253, 273, 275

F

Fabritius, Almar 52, 273,

Faupel, Wilhelm 236

Favre, Viktor 50, 274

Finne, Jalmari 175

Franco, Fancisco 235

G

Gendre, ranskalainen eversti 111

Glantz, Torsten 218, 274

Grange, Ange-François le Lièvre de la 25

Gripenberg, Alexander Mauritz Sebastian 49, 50, 51

Gripenberg, Claës Alexis Konstantin 51

Gripenberg, C. G. 229

Gripenberg, Georg Achates 51, 202

Gröndahl, Holger 198, 203, 223, 271

Gyllenbögel, Boris 21, 66, 68

H

Hackzell, Anders (Antti) Verner 98, 140

Hahne, Walter 233

Hakala, kapteeniluutnantti 148

Hallakorpi, Erkki Arthur 220, 221, 223, 227, 272, 275, 276

Hallamaa, Reino Henrik 5, 120, 138, 207

Hammarskjöld, Carl Gustav Valdemar 124, 172

Hannula, Joose Olavi (J. O.) 236

Heickell (myöh. Kuussaari), Eero 63, 64, 72, 174

Heikel, Ragnar Atle Teodor 53, 54, 71, 77, 104, 113, 118, 119, 125, 126, 261, 276

Heinrichs, Axel Erik 73, 80, 81, 86, 98, 104, 106, 107, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 155, 173, 176, 261

Heinrichs, Olof 52, 53, 65

Helkama, Eero 162, poikkeuksellisesti lähdeviitteessä

Helsingius, Karl Birger 16, 66, 67, 68, 70, 71, 80, 83, 86, 95, 98, 112, 114, 117, 120, 121, 122, 137, 138, 153, 167, 168, 169, 209, 259, 261, 267, 272, 273, 276

Heye, Wilhelm 186

Hiisi, Lauri 15, 213, 223, 236, 271, 273

Hjelmman, Sixtus 52, 273

Holma, Harri Gustaf 203

Holsti, Eino Rudolf Woldemar 4 poikkeuksellisesti lähdeviite

Hornborg, Eirik Mikael 133 poikkeuksellisesti lähdeviite
Häkli, William Leonard 209, 210, 226, 260, 275
Hötzendorf, Franz Conrad von 44, 45, 46
Hötzendorf, Kurt Conrad von 46

I

Idman, Karl Gustav 169
Ignatius, Hannes 63
Ignatjev, Aleksei 58
Ingelius, Ragnar 213, 214, 217, 220, 272, 276

J

Judenitš, Nikolai 53, 98

K

Kageneck, Karl von 44, 45
Karhu, Ilmari 198, 199, 203, 213, 271, 273
Karikoski, Väinö 149, 196, 206, 213, 234, 271, 273
Karlstedt, Kalle 126
Kawamata, Taketo 179
Kazarskaja, paronitar 59
Kekoni, Heikki 88
Kempff, Curt Sixten Reinhold 232
Kirke, Walter 91
Klinthe, Karl Armas 125, 126
Kopio, Väinö Lauri 198, 209, 214, 271
Kopperi, Alvar 72
Kotilainen, T. 233
Kraemer, Bror 192
Käkönen, Uljas Antero (U.A.) 210, 222, 223, 227, 254, 275
Kärkkäinen, Arvo Edvard 146, 147, 211, 275

L

Lagerlöf, Henrik Leonard 51
Laine, Lauri 229
Langhoff, Carl Fredrik August 51
Lilius, Runar Oscar 129, 156, 161, 162, 163, 183, 184, 185, 186, 193, 215, 231, 234, 272, 274
Linder, Ernst 88
Löfström, Ernst Berthold 56

M

Malmberg, Erik 53, 54, 67, 72, 73, 77, 104, 106, 113, 118, 119, 125, 165, 166, 211, 259, 261, 276
Malmberg, Lauri 108, 174, poikkeuksellisesti alaviitteessä
Malmi, everstiluutnantti 233
Mannerheim, Carl Gustav Emil 16, 17, 21, 49, 55, 56, 74, 222, 229, 230, 237, 244, 245, 257, 258, 267, 270
Martola, Ilmari Armas Eino 20, 86, 154, 176, 177, 192, 196, 213, 231, 271, 273

Massenbach, Christian von 34
Melander, Lars Rafael 221, 237, 238, 242, 243, 250, 251
Miettinen, Martti Juho 227, 275
Miller, Jevgeni 60
Molotov, Vjatsšeslav 255
Mårtenson, Bertel Efraim 17, 18, 90, 91, 92, 100, 104, 107, 150, 151, 152, 261, 271, 273

N

Nenonen, Vilho Petter 140 poikkeuksellisesti lähdeviite, 188
Nordlund, Bertil Valter 221, 223, 274

O

Oesch, Anna 175
Oesch, Christian 175
Oesch, Karl Lennart 11, 17, 20, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 183, 188, 191, 192, 193, 196, 198, 199, 203, 204, 226, 228, 232, 237, 238, 245, 251, 253, 263, 264, 265, 267, 268, 269, 270
Oinonen, Woldemar 229
Ollivier, ranskalainen majuri 231
Olsoni, Emerik 177
Onodera, Makoto 179

P

Paasonen, Aladár Antero Zoltán Béla Gyula Árpád 21, 141, 197, 209, 215, 216, 219, 220, 224, 225, 226, 229, 230, 231, 243, 254, 274, 275
Pakaslahti, Aaro 130
Pale, Erkki 187 poikkeuksellisesti lähdeviite
Palojärvi, Väinö Henrik 221, 223, 272, 274, 275
Perez, chileläinen majuri 51
Petzold, K. 126 poikkeuksellisesti lähdeviite
Poppius, Uolevi 112, 117
Potapov, Nikolai 61
Procopé, Hjalmar 246, 247
Procopé, Nils 16, 62, 63, 65, 66, 85, 86, 88, 89, 90, 114, 259, 273
Procopé, Ossian 65, 66, 68, 74
Puomi, Erkki Elias 99, 147, 149, 184, 197, 206, 208, 211, 219, 220, 224, 225, 230, 263, 275
Pursiainen, Arne 115, 116
Putna, Vitovt Kazimirovitš 185
Pöyhönen, Yrjö 5, 207, 208, 210

Q

Quist, majuri 148

R

Radetzky, Josef 25, 26, 92, 93, 94, 97
Rautsuo, Kustaa (aik. Rosenström, Gustaf) 72, 207
Redern, Konrad von 52, 63

Reek, Nikolai 123
Relander, Ilmari 119, 120, 124, 125, 126, 160, 163, 169, 170, 174, 176, 177, 186, 213, 231, 232, 268, 272, 276
Relander, Lauri Kristian 164
Rjabikov, Pavel Fjodorovitš 61, poikkeuksellisesti alaviite
Roatta, Mario 204
Romejko-Gurko, D. I. 39
Ropponen, Matti 145, 146, 147, 207, 211, 275
Rosenbröijer, Edvin Bertel 113, 118, 121, 135, 156, 157, 165, 166, 171, 172, 173, 187, 272, 274
Rosenstein, latvialainen eversti 153
Rosenström, Gustaf, ks. Rautsuo
Rothe, Carl Alfred Vilhelm 85, 88, 122, 124, 171, 211, 272, 274
Rydeberg, Carl Olof Frey 85, 88, 118, 123

S

Saastamoinen, Armas Herman 63, 156, 158, 159, 160
Salokorpi, Toivo 72 poikkeuksellisesti alaviite
Salometsä, Erkki 116, 117 poikkeuksellisesti alaviite
Schoultz, Gustav von 160
Schwartzkoppen, Maximillian von 43
Selander, Sven 72, 78, 88
Shigemitsu, Mamoru 253
Sihvo, Aarne 158, 159, 174
Slöör, Karl Åke 187, 195, 206, 228, 273, 275
Snellman, Aarne 181, 186, 216, 217, 218, 219, 223, 230, 232, 233, 236, 272, 274, 275
Snellman, Hildegund 188 poikkeuksellisesti alaviite
Snellman, Johan Wilhelm Kristian 259
Sobolev, Aleksandr Aleksandrovitš 165, 166
Somerto, Kaarlo Vilho 197, 210, 222, 223, 254, 255, 275
Stalin, Josif 148, 185
Stepanov, Nikolai Aleksandrovitš 98
Stewart-Cox, A. 174
Strzeleck, Józef 69
Ståhlberg, Kaarlo Juho 108, 174
Sundman, Viktor Alonzo 218, 219, 223, 251, 272, 274, 275
Suolahti, Eino 63, 64
Svensson, Antero Johannes 169, 171, 204, 234, 273, 275
Swett, Trevor W. 121, 244
Syvänen, kapteeni 148

T

Talvela, Paavo 159, 244
Tanner, Väinö 108
Taucher, Jarl Gustav Gideon 104, 112, 113, 114, 118, 127, 130, 143, 157, 158, 271
Tolly, Barclay de 29
Tuhatsjevski, Mihail 227
Tuompo, Viljo Einar 124
Törvand, Johan 169, 170

Tötterman, Nicolai 16, 85, 86, 89, 113, 114, 138, 139, 150, 154, 158, 261, 271, 273

V, W

Valdivia, de, espanjalainen majuri 51

Wahren, Carl-Gustav 210, 249, 250, 251, 275

Waldersee, Preussin sotilasasiamies Pariisissa 37

Wallenius, Kurt Martti 11, 16, 17, 20, 106, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 135, 138, 142, 149, 151, 155, 157, 160, 163, 164, 165, 166, 167, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 182, 183, 191, 196, 199, 200, 201, 221, 233, 242, 245, 260, 263, 264, 265, 268, 269, 270

Walsin-Esterhazy, Ferdinand 43

Webel, Saksan sotilasasiamies Itävallassa 35, 36, 44

Wesander, Oscar August 16, 67, 68, 69, 86, 87, 97, 99, 112, 118, 120, 139, 141, 225, 261, 275

Wikman, Karl Leo 220, 274

Wilhelm II 40, 45

Wilkama, Karl Fredrik 87, 88, 91, 107, 108, 109, 123

Voitshovski, Sergei Nikolajevitš 251

Vokanov, puna-armeijan prikaatinkomentaja 143

Voldemaras, Augustinas 185

Volkonski, Aleksandr 60

Vrang, Birger 254

Wright, Gunnar von 87, 112, 118

Z

Ždanov, Andrei 248

Zilliacus, Per Håkan 159, 176, 177, 221, 223, 245, 246, 247, 276

Ö

Östberg, Knut Mauritz 187

Maanpuolustuskorkeakoulu

PL 7, 00861 HELSINKI

Puh. +358 299 800

www.mpkk.fi

ISBN 978-951-25-3129-5 (nid.)

ISBN 978-951-25-3130-1 (PDF)

ISSN 2342-9992 (painettu)

ISSN 2343-0001 (verkkojulkaisu)

Puolustusvoimat

The Finnish Defence Forces